

सिद्धान्तकौमुदी ।

Gen. 24349

1900

उत्तरार्द्धम् ।

महामहोपाध्याय - श्रीभट्टोजिदीक्षितविरचितम् ।

कलिकाता-संस्कृतविद्यामन्दिराध्यक्षेण-

श्रीतारानाथतर्कवाचस्पतिभट्टाचार्येण

सङ्कलितया सरलाख्यया व्याख्यया

समुत्तसितम् ।

सरस्वतीयन्त्रे पुनर्मुद्रितम् ।

तेनैव संस्कृतम्

SIDDHANTA KOUMUDI.

BY

BHATTOJI DIKSHITA

In Two Vols.—Vol II.

Edited with a Commentary

BY

TARANATHA TARKAVACHASPATI

PRINCIPAL FREE SANSKRIT COLLEGE.

Third Edition.

CALCUTTA.

Published by Pandit Jibananda Vidyasagara B. A.

1884.

প্রিণ্টার—শ্রীক্ষেত্রমোহন মুখোপাধ্যায় ।

২০ নং বামাপুকুর লেন ।

1/2 15/10/1909
 17-8-09

सिद्धान्तकौमुदी

पराहम् ।

श्रौत्रार्हन्तीचणैर्गुणैः १। मंहर्षिभिरहर्दिवम् ।

तोष्टूयमानोऽप्य २। गुणो विभुर्विजयतेतराम् ॥

पूर्वाह्णे ३। कथितासुर्यपञ्चमाध्यायवर्त्तिनः ।

प्रत्यया अथ कथ्यन्ते तृतीयाध्यायगोचराः ॥

हृदजे सितपद्माना सन्निवेश्य सरस्वतीम् ।

सिद्धान्तकौमुदीप्रभागव्याख्या समारभे ॥

- (१) श्रौत्रियस्य भावः श्रौत्रं श्रौत्रियत्वं ज्ञायमानयुगादिभ्योऽण् (१०६५६८०) इत्यणि श्रौत्रियस्य (यलोपश्चेति युवादि ग०) यलोपे सिद्धम् अर्हतो भावोऽर्हन्ती योग्यता गुणवच्च ब्राह्मणादिभ्य इति (१०६५४८०) व्यजि अर्हतो नुम् चेति (ब्राह्मणादि ग०) नुमि षित्वात् डोपि सिद्धं ताभ्यां वित्तौ । गुणैर्गुणवत्त्वेन प्रगसनीयैः ।
- (२) अपिभिर्द्वन्द्वेऽगुणोऽप्योत्पत्त्यस्तौ न स्तुतिप्रयोजकीभूतगुणाभ्यामपि स्तुतिविषयतेति विरोधाभासः । तत्परीहारस्तु नियदादिवत् व्यवहारिकगुणवत्त्वात् स्तुत्यता पारमार्थिकगुणाभाववत्त्वाच्च निर्गुणतेति गुणगतवैजक्यख्यात् ।
- (३) सङ्गतिं दिदर्शयिष्यतीत्यनेन पूर्वकं वर्त्तिष्यमाणानाह पूर्वाह्णे इति हजन्तेषु किञ्चादिकथनं तु प्रासङ्गिकमेवमिहापि क्तुं यच्च स्त्रियामञ्

तत्रादौ दश (४) लकाराः प्रदर्शयन्ते । लट् लिट् लुट् लृट् लेट्
लोट् लङ् लिङ् लुङ् लृङ् । एषु पञ्चमो लकारश्छन्दोमात्र-
गोचरः ।

वर्त्तमाने लट् ३ । २ । १२३ ।

वर्त्तमानक्रियावृत्ते (५) धातोर्लट् स्यात् । अटावितौ ।

लः कर्माणि च भावे चाकर्म्मकेभ्यः । ३।४।६६ ।

(३४४०८०) इत्यादिक्रयनं तथेति बोध्यम् तथाच प्राधान्येन तृतीया-
ध्यायस्या एय प्रत्यया इहोदाहरिष्यन्ते इति भावः ।

(४) लकाराणामनुबन्धभेदात् दर्शयित्वम् पञ्चमस्य वैदिकत्वेऽपीह स्वरूपतो
निदर्शनमात्रम् । मनो० ।

(५) 'क्रियाभेदाय कालस्तु सख्यः सर्वस्य भेदिके'ति ह्युक्तेः कालस्य क्रिया-
विशेषणत्वमित्यभादाह वर्त्तमानक्रियावृत्तेरिति । एतच्च 'द्योतिका
वाचिका वा स्फुटित्वादीनां विभक्तयः' इत्युक्तेर्द्योतकत्वपक्षमाश्रित्योक्तम् ।
वर्त्तमानत्वञ्च प्रयोगसमकालयत्वादिहेतुकत्वम् 'क्रियाप्रवृत्तौ यो हेतुस्तदर्थं
यद्विचेष्टितम् । तत् समीक्ष्य प्रयुज्जीत गच्छतीत्यविचारयन्'त्युक्तेः ।
क्रियोत्पत्तौ यो हेतुर्यत्वादिर्यञ्च तदर्थं क्रियार्थं विचेष्टितं चेष्टादि
काविकव्यापारः तत् इयं समानकालिकं समीक्ष्य गच्छतीति प्रयुज्जीतेत्यर्थः ।
तथा ह्यु प्रयोगस्य गमनार्थकचेष्टादिभिः समकालिकत्वं वर्त्तमानत्वमिति
फलितम् । वस्तुतः फलव्यापारयोरुभयोरपि धात्वर्थतया क्रियाप्रवृत्तौ
फलोत्पत्तौ यो हेतुर्धातुवाच्यव्यापाररूपः स च यत्नादिसाधारणः
प्रयोगस्य तत्समकालिकत्वे एव वर्त्तमानत्वं तेन प्रवृत्तौना क्रियार्थ-
कयत्वादिसन्त्वेऽपि न गच्छतीति प्रयोगः । विस्तरस्तु अत्रानुक्ततदर्थ-
रत्ने द्रष्टव्यः ।

लकाराः सकर्मकेभ्यः (६) कर्मणि कर्त्तरि (७) च स्यः अकर्म-
केभ्यो भावे कर्त्तरि (८) च ।

लस्य (८) । ३ । ४ । ७७ ।

अधिकारोऽयम् ।

तिप्तस्मिप्थस्थ मिव्वस्मस् तातां
अथास् आथां ध्वम् इड् (१०) वहि महिड् । ३ ।
४ । ७८ ।

(६) ल कर्मणीति सकर्मकप्रियम्, अकर्मकप्रियत्वे कर्मणीत्यस्य बाधितत्वा-
दुत्तरवाक्ये अकर्मकेभ्य इति विशेषाभिधानानुपपत्तेस्तद्व्याशयेनाह
सकर्मकेभ्य इति ।

(७) चकारात् कर्त्तरि इति (उ२६८८०) त्यतः कर्त्तरीति पदमनुवन्वाह
कर्त्तरि चेति ।

(८) भावे चेति चकारेण कर्त्तवानुक्रियते न तु सन्निधानपठितमपि, कर्म,
अकर्मकक्रियायां तदन्वयाम्भवादित्याशयेनाह कर्त्तरि चेति । लका-
राणां कर्त्तव्येव शक्तिर् न कर्त्तृत्वे इति सिद्धान्त प्रपञ्चस्वाकरेऽस्मत्-
कृतगङ्गार्थत्वे च द्रष्टव्य । अत्रेदं बोध्यं भावे चाकर्मकेभ्य इत्यं-
शेऽविवक्षितकर्मकाणामप्यकर्मकपदेन ग्रहणं तेन पच्यते भुज्यते
इत्यादिप्रयोगो भाव एव । अतएव लकारा इव कृतोऽपि अकर्मकेभ्य
एव भावे विधीयन्ते तथा च भुक्ता ब्राह्मणा इत्यादौ भावे नपुंसके क्ते
ततः अर्थ आद्यजिति भाष्येऽभिहितं सङ्गच्छते, सङ्गच्छते इह कृतपूर्वीं
कटमित्यादौ अविवक्षितकर्मतया कृधातोर्भावे एव निष्ठति ह्यर्थाद्युक्त-
रित्यलं विस्तरेण ।

(९) धातोः (उ२६७८०) इत्यधिकारात् धातोर्विहितस्य लकारस्य स्थाने
तिङाद्यादेशः स्युरित्यर्थः । धातोरिति विशेषणात् तद्धितलकारे
प्रसङ्गः । दशाना लडादीनां लाभाय लस्येति निरनुवन्वेनोक्तिः ।

(१०) इटिष्कारणमितोऽदिति (उ२८८०) विशेषार्थ महिडो डित्वस्तु तिङ्,

एते अष्टादश लस्यादेशाः स्युः

लः परस्मैपदम् । १ । ४ । ६६९ ।

लादेशाः परस्मैपदसन्नाः स्युः ।

तङानावात्मनेपदम् । १ । ४ । १०० ।

तङ् प्रत्याहारः शानच्कानचौ (११) चैतत्सन्नाः स्युः । पूर्व-
संज्ञापवादः ।

अनुदात्तङित आत्मनेपदम् । २ । ३ । १२ ।

अनुदात्तेतः (१२) उपदेशे या ङित्तदन्ताच्च धातोर्लस्य स्थाने
आत्मनेपद स्यात् ।

तत् प्रत्याहारार्थमेव । स च ङकार सङ्गाद्यस्यानुबन्धो न तु महिमा-
त्यस्य तथात्वं परस्मैपदमहे इत्यत्र लिटि सम्प्रसारणाप्रसङ्गेऽपि ङित्त्वेन
सम्प्रसारणापत्तिः । मनो० ।

(११) ल इति पञ्चानस्य नुष्टतेर्लादश एव व्यानो गृह्यते इत्याशयेनाह शानच्-
कानचादिति लादेश इति विशेषणात् ताच्छील्यादिषु चानशि नृ
प्रसङ्गस्तेन शत्रु निघ्नान इत्यादौ परस्मैपदिनोऽपि चानश् । मनो० ।

(१२) अनुदात्तं च ङ् च तापितौ यस्येति विग्रह इत्यभिप्रायेणाह अनुदा-
त्तेत इति । तत्र एषस्यर्द्धादयोऽनुदात्तेतं सूडादयो ङित इति
विवेकः । उपदेशेऽजनुनासिक (४४०) इत्यनोऽनुष्टम्भमपि उपदेशे इति
पदं ङित एव विशेषणं नान्यस्य फलाभावादित्याशयेनाह उपदेशे इति
तथाविशेषणाच्च गाङ्गटादिभ्यः (८११८४०) इत्यादिदेशिकङित्त्वेऽपि सनि
सुङ्कुटिपतीत्यादौ नैतत्प्रसङ्गः । धातोरिति विशेषणाच्च चङङ्भ्यां
न प्रसङ्गः ।

स्वरितजितः कर्त्तरिभिर्प्राये क्रियाफले । १।३।७२।

स्वरितेतो जितञ्च (१३) धातोरात्मनेपदं स्यात् कर्त्तृगामिनि क्रियाफले ।

शेषात् कर्त्तरि परस्मैपदम् । १।३।७८।

आत्मनेपदनिमित्त (१४) हीनाद्वातोः कर्त्तरि परस्मैपदं स्यात् ।

तिङ्स्त्रीणि त्रीणि प्रथममध्यमोत्तमाः । १।

४।१०१।

(१३) अत्रापि द्वन्द्वात् परतया श्रूयमाणेच्छद्स्य प्रत्येकसम्भवात् स्वरितेतो जितञ्चेत्यर्थः । तत्र स्वरितेतो यजादयः रुजादयस्तु जित इति विवेकः । कर्त्तरिभिर्प्रायेति गच्छतीति कर्मण्यण् (उ३२३४०) इत्यणि कर्त्तरिभिर्प्रायमिति योगं दर्शयन्नाह कर्त्तृगामिनीति क्रियाफलञ्च क्रियाजन्यसुरख्योद्देश्यभूत फल तद्विप्रस्वर्गादि न तु धात्वर्थभावं नापि दक्षिणावेतनादिलाभरूप यथोक्तं हरिणा ।

यस्यार्थस्य प्रसिद्धार्थमारभ्यन्ते पचादयः ।

तत् प्रधानं फलं तासां न लाभादि प्रयोजनमिति ॥

अर्थ्यते इत्यर्थः प्रयोजनापरपर्यायः फल तस्येत्यर्थः । पचादयः फलाच्छिन्नव्यापाररूपा पचाप्रभृतिक्रियाः । तासां पचाप्रभृतिक्रियाणां फलं स्वेच्छया तदिच्छाप्रयोजकं तेन याजकपाचकादीनां दक्षिणावेतनादिलाभरूपप्रयोजनवत्त्वेऽपि तदर्थक्रियावृत्तेर्धातोर्न प्रसङ्गः ।

(१४) आत्मनेपदनिमित्तम् अनुदात्तत्वं, डिङ्त्वं स्वरितजितो कर्त्तरिभिर्प्राये-
क्रियाफलत्वञ्च तद्विहीनादिति शेषादित्यस्यार्थः । एतच्च • नेर्विश-
(उ३४१४०) इत्यादिद्विशेषविभिनाऽप्युच्यते इति बोध्यम् ।

तिङ् उभयपदयोः (१५) स्वयस्त्रिकाः क्रमादेतत्संज्ञाः स्युः ।

तान्येकवचनद्विवचनबहुवचनान्येकशः । १ । ४ ।

१०२ ।

लक्षप्रथमादिसंज्ञानि तिङ्स्त्रीणि त्रीणि प्रत्येकमेकवचनादि-
संज्ञानि स्युः ।

युष्मद्युपपदे समानाधिकरणे स्थानिन्यपि

मध्यमः । १ । ४ । १०५ ।

तिङ्वाच्यकारकवाचिनि युष्मदि अप्रयुज्यमाने (१६) प्रयुज्यमाने
च मध्यमः स्यात् ।

प्रहासे च मन्योपपदे मन्यतेरुत्तम एकवच्च । १

। ४ । १०६ ।

मन्यधातुरुपपदं यस्य धातोस्तस्मिन् प्रकृतिभूते (१७) सति

(१५) तिङोऽष्टादशत्वेन षट्त्रिकात्मकत्वात् यथासंख्यं प्रथमादिसंज्ञाऽऽसम्भवा-
दाह उभयपदयोरिति ।

(१६) स्थानिनीति पद व्याख्यातमाह अप्रयुज्यमाने इति । समानाधि-
करणे इत्युक्ते त्वा पश्यति त्वया दृश्यते इत्यादौ द्वितीयाह्वयीया-
भ्यामाश्रयस्य बोधनेऽपि तस्य धातूत्तरतिङर्थत्वाभावात् नाभेदाभ्ययो-
ऽतोऽस्मै युष्मदर्थस्य सामानाधिकरण्याभावेन न मध्यमपुरुषः । व्यक्तं
समानाधिकरणे इति निर्देशात् कर्त्तव्येन लकाराणां शक्तिरिति स्पष्टं
प्रतीयते कर्त्तृत्वे शक्तौ युष्मदर्थेन सञ्च तस्य सामानाधिकरण्यासम्भय
इति बोध्यम् ।

(१७) मन्योपपदे इत्यस्य सप्रत्ययतया तदानुगुण्येन व्याचष्टे प्रकृतिभूते इति
तथाभूताद्धातोर्नर स्यादिति तु फलितार्थः ।

मध्यमः स्यात् परिहासे मन्थितस्तुत्तमः स्यात् स चैकार्थस्य
वाचकः ।

अस्मद्युत्तमः । १ । ४ । १०७ ।

तथाभूते (१८) अस्मद्युत्तमः स्यात् ।

शेषे प्रथमः । १ । ४ । १०८ ।

मध्यमोत्तमयोरविषये प्रथमः स्यात् । भू सत्तायाम् । कर्त्तरि
विवक्षायां भू तिप् इति स्थिते ।

तिङ् शित् सार्वधातुकम् । ३ । ४ । ११३ ।

तिङ् शितश्च धात्वधिकारोक्ता (१६) एतत्संज्ञाः स्युः ।

कर्त्तरि शप् । ३ । १ । ६८ ।

कर्त्तर्ये (२०) सार्वधातुके परे धातोः शप् स्यात् । शप्पावितौ ।

सार्वधातुकाङ्घ्रिधातुकयोः । ७ । ३ । ८४ ।

अनयोः परयोरिगन्ताङ्गस्य गुणः स्यात् । अवादेशः । भवति ।
भवतः ।

(१८) तथाभूते इति तिङ्वाच्यकारकवाचिनि अप्रयुज्यमाने प्रयुज्यमाने
चेत्यर्थः ।

(१६) धात्वधिकारोक्ता इति विशेषणात् हरोनित्यादौ शप् शित्त्वेन सार्व-
धातुकत्वे सार्वधातुकमपिदिति (३२२४०) डिच्यप्रसङ्गा धेर्ङितीति
(१०६४०) न गुणप्रसङ्गः ।

(२०) शप्पोऽधिकरणत्वेन निरर्थकतया कर्त्तर्यकत्वाभावात् सार्वधातुके
यक (३२६६४०) इत्यनोऽनुत्तस्य सार्वधातुकस्यैव कर्त्तरीत्यस्य वैयर्थि-
करणत्वेन विशेषणत्वमित्याह कर्त्तर्ये इति ।

भोऽन्तः । ७ । १ । ३ ।

प्रत्ययावयवस्य (२१) भस्यान्तादेशः स्यात् । अतो गुणे (पू० ८८४०)
(२२) । भवन्ति । भवसि । भवथः । भवथ ।

अतो दीर्घो यञि । ७ । ३ । १४१ ।

अतोऽङ्गस्य दीर्घः स्यात् यजादौ सार्वधातुके (२३) परे ।
भवामि । भवावः । भवामः । स भवति । तौ भवतः । ते भवन्ति ।
त्वं भवसि । अहं भवामीत्यादि । एहि मन्ये ओदनं भोक्ष्यसे भुक्तः
सोऽतिथिभिः । एतम् एत वा मन्ये ओदनं भोक्ष्यथे भोक्ष्यध्वे
भोक्ष्ये भोक्ष्यावहे भोक्ष्यामहे इत्यादि मन्यसे मन्यथे मन्यध्वे
इत्यर्थः । युष्मद्युपपदे (उ३४४०) इत्याद्यनुवर्तते तेनेह न । एतु
भवान् मन्यते ओदनं भोक्ष्य इति । प्रहासे किं यथार्थकथने मा
भूत् । एहि मन्यसे ओदनं भोक्ष्ये भुक्तः सोऽतिथिभिरित्यादि ।

परोक्षे (२४) लिट् । ३ । २ । ११५ ।

(२१) आद्यनेयीति (पू० २१८४०) सूत्रात् प्रत्ययपदमनुवर्तते इत्याशयवानाह
प्रत्ययावयवस्येति ।

(२२) स्थानिभकारमाश्रित्य अतो दीर्घो यञीत्यस्य न प्रवृत्तिरनन्विधाविनि
(३३४०) निषेधादाह अतो गुणे इति ।

(२३) तदनुगम्यम् । सार्वधातुके (उ३१४४०) इत्यतः सार्वधातुके इत्यनुवृत्तम्
अन्यथा केशव इत्यादौ यादौ तद्धिते यजादित्वेन दीर्घापत्तिः ।

(२४) यद्यपि “क्रिया नामात्यन्तापरिदृष्टा पूर्वापरीभूताययया न
शक्या पिण्डीभूता निदर्शयितुमिति” भाष्योक्तेः सर्वासां क्रियाणां
परोक्षत्वं तथापि तदनुगम्यक्रियतां व्यापाराविष्टानां साधनानां

भूतानद्यतनपरोक्षार्थवृत्तेर्धातोर्लिट् स्यात् । सस्य तिबादयः ।

लिट् च । ३ । ४ । ११५ ।

लिङादेशस्तिङार्धधातुकसंज्ञ एव स्यात् न तु सार्वधातुक . सञ्ज्ञः
तेन शबादयो न ।

परस्मैपदानां णलतुसुस्थलधुसण्वन्माः । ३ ।

४ । ८२ ।

लिटस्तिबादीनां नवानां णलादयो नव स्युः । भू णल् इति स्थिते ।

भुवो वुग् लुङ्लिटोः । ६ । ४ । ८८ ।

भुवो वुगागमः स्यात् लुङ्लिटोरचि (२५) । नित्यत्वात् वुग्
गुणवृद्धौ बाधते ।

एकाचो द्वे प्रथमस्य । ६ । १ । १ ।

अजादेर्द्वितीयस्य । ६ । १ । २ ।

इत्यधिकृत्य ।

लिटि धातोरनभ्यासस्य । ६ । १ । ८ ।

पारोक्ष्यापारोक्ष्याभ्यां क्रियाणां तत्राले दृष्टव्ये । स्वध्यापारस्य
यत्तमाननादशावाप्तमपि व्यासङ्गादिना स्वयं तदप्रतिसम्भवे अहं
मपाचेति प्रयोगो भवत्येव मत्तादिक्रियावत्तस्या अपि पारोक्ष्य-
सम्भवात् इत्यञ्च वक्तुं जगद् पुरस्तात् तस्य मत्ता किञ्चाहमित्यादि-
प्रयोगः । मनो० ।

(२५) अचि नृधातुभुवा(पृ० ११८ पृ०) नित्यरोऽचीत्यनुवर्तते तेन अभूदित्यादौ न ।

लिटि परेऽनभ्यासधात्ववयवस्यैकाचः प्रथमस्य द्वे स्तः आदि-
भूतादचः (२६) परस्य तु द्वितीयस्य । भूव् भूव् अ इति स्थिते ।

पूर्वोऽभ्यासः । ६ । १ । ४ ।

अत्र ये द्वे विहिते तयोः पूर्वोऽभ्याससंज्ञः स्यात् ।

हलादिशेषः । ७ । ४ । ६० ।

अभ्यासस्यादिर्हल् शिथ्यते अन्ये (२७) हलो लुप्यन्ते । इति
बलोपः ।

ह्रस्वः । ७ । ४ । ५६ ।

अभ्यासस्याचो ऋस्व स्यात् ।

भवतेर । ७ । ४ । ७३ ।

भवतेरभ्यासोकारस्य अः (२८) स्यात् लिटि ।

(२६) अजादेरिति न बहुव्रीहेः षष्ठी, तथात्वे इन्दिद्रीयिपतीत्यादौ इन्भा-
गस्याजादित्वेन ततो द्वितीयस्य दकारस्य नन्दा इति (उ० १५५८०) द्वित्य
शिथेष्वापत्तेः किन्तु कर्मधारयात् पञ्चमीत्याशयेनाह्लादिभूतादच इति ।

(२७) अन्ये अनादिभूता हल इत्यर्थस्तेन आटतुरित्यादौ टकारस्यानादि-
त्वोऽपि लोपः । तथाच कचिदभ्यासस्य आदेर्हलः सत्त्वमाश्रित्य सर्वत्वा-
मादेर्लोप इति बोध्यम् ।

(२८) अत्र जोपोऽभ्यासस्येत्यतोऽभ्यासस्य (उ० १५८०) इत्यनुवर्त्तते । श्रुतिपा
निर्देशात् कर्त्तव्येवायं विधिरिति प्राञ्चः । उपसर्गात् सुनोतीत्यादावपि
(उ० १७८०) भ्रातृनिर्देशविहितेन श्रुतिपा निर्देशात् भावकर्मणोरपि अनो
“विभावरीभिर्विभराम्बभूविरे इत्यादि सिद्धमिति नव्याः एव च मतभेदात्
विकल्प इति सम्प्रदायविदः ।

अभ्यासे चर्च । ८ । ४ । ५४ ।

अभ्यासे भलाच्चरः स्युर्जशश्च (२८) । भशाञ्जशः (३०) ।
खयां चरः । तत्रापि प्रकृतिजशाम्प्रकृतिजशः प्रकृतिचराम्
प्रकृतिचर इति विवेकः आन्तरतम्यात् ।

असिद्धवदत्वाभात् (३१) । ६ । ४ । २२ ।

इत जङ्गम् आ पादपरिसमाप्तेराभीयम् । समानाश्रये तस्मिन्
कर्त्तव्ये तदसिद्धं स्यात् । इति वुकोऽसिद्धत्वादुवङि प्राप्ते ।
वुग्युटावुवङ्यणोः सिद्धौ वक्तव्यौ * । बभूव । बभूवतुः ।
बभूवुः ।

(२८) भला जग् भशि(पू० १६८०) इत्यतो भलामित्यनुवर्त्तते चकारात् जगत्-
कथ्यते इत्याह जशश्चेति ।

(३०) कृन्षु जशःस्थानेऽपि चरापत्तिमाशङ्क्य विषयभेदमाह भशमिति ।

(३१) इत एतत्स्त्रवात् ऊर्ध्वं पादसमाप्तिपर्यन्तमधिकारस्तद्योतकञ्चा
भादिति (भव्य (पू० १०५८०) इत्यधिकारमभिव्याप्येति तदर्थः । भाधिका-
रसमाप्तेऽयं पादसमाप्तेस्तदन्ताधिकार इति फलितम् । समानाश्रय-
माभीयम् एतद्वधिभाधिकारपर्यन्तविधायकशास्त्रम् अत्र समानाश्रये
प्राप्ते कर्त्तव्ये असिद्धवद्भवति न प्रवर्त्तते इत्यर्थः । यथा एधि याधो-
त्वादौ एत्वषादेशयोराभीयत्वेनासिद्धतया भलान्तत्वमाश्रित्य धित्वम् ।
असति चात्र सूत्रे तस्य भलान्तत्वभावाच्च धित्वं स्यात् । आभात् किम्
अभाजीत्यादौ नलोपस्याभीयत्वाभावेन दृङ्गौ न तस्यासिद्धत्वम् । सूत्रे
अत्रेति किम् प्रपुषः चिक्युषः नुतुवुष इत्यादौ वसोः संप्रसारणम् आलो-
पादौ कर्त्तव्ये नासिद्धं तत्र वस्तुनिमित्तं संप्रसारणम् आलोपादिकन्त
विभक्तिनिमित्तमिति भिन्नाश्रयत्वम् । एवञ्च प्रकृते अचि च्युक्ति-कृते
उदङि कर्त्तव्ये तस्यासिद्धत्वमिति तत्सिद्धताविधानार्थोक्त्यमारम्भः ।

आर्द्धधातुकस्येड्‌लट्‌ः । ७ । २ । ३५ ।

बलादेराद्धधातुकस्येडागमः स्यात् । बभूविथ । बभूवथुः ।
बभूव । बभूव । बभूविथ । बभूविम ।

अनद्यतने लुट्‌ः । ३ । ३ । १५ ।

भविष्यत्वनद्यतनेऽर्धे धातोर्लुट्‌ स्यात् ।

स्यतासी लृलुटोः । ३ । १ । ३३ ।

लृ इति लृङ्‌लृटोर्यङ्‌णम्‌ धातोः स्यतासी एतो प्रत्ययो स्तः
लृलुटोः परतः । शबाद्यपवादः ।

आर्द्धधातुकं शेषः । ३ । ४ । ११४ ।

तिङ्‌शित्‌शोऽन्यो धातोरिति विहितः प्रत्यय एतत्‌संज्ञः स्यात्‌ ।
इट्‌ ।

लुट्‌ः प्रथमस्य डारौरसः । २ । ४ । ८५ ।

डारौरस एते क्रमात्‌ स्युः । डित्त्वसामर्थ्यादभस्यापि टेलोपः ।

पुगन्तस्य लघूपधस्य च । ७ । ३ । ८३ ।

पुगन्तस्य लघूपधस्य चाङ्‌स्येको गुणः स्यात्‌ सार्वधातुकार्द्धधातु-
कर्याः । येन नाव्यवधानन्तेन व्यवहितेऽपि वचनप्रामाण्यात्‌
तेन भिनत्तीत्यादावनेकव्यवहितस्येको न गुणः । भवि त्‌ आ
अनेको गुणे प्राप्ते ।

दौधीवेवीटाम्‌ । १ । १ । ६ ।

दीधीवे व्योरिटश्च गुणवृद्धी न स्तः । भविता ।

तासस्त्येर्लोपः । ७ । ४ । ५० ।

तासेरस्तेष्व सलोपः स्यात् सादौ प्रत्यये परे ।

रि च । ७ । ४ । ५१ ।

रादौ प्रत्यये प्राग्वत् (३२) । भवितारौ । भवितारः । भवि-
तासि । भवितास्यः । भवितास्य । भवितास्मि । भवितास्वः ।
भवितास्मः ।

लृट् शेषे च । ३ । ३ । १३ ।

भविष्यदर्थाद्वातोर्लृट् स्यात् क्रियार्थायां क्रियायामसत्यां (३३)
सत्यां च । स्य इट् । भविष्यति । भविष्यतः । भविष्यन्ति
भविष्यसि । भविष्यथः । भविष्यथ । भविष्यामि । भविष्यावः ।
भविष्यामः ।

लोट् च । ३ । ३ । १६२ ।

विध्यादिष्वर्थेषु लोट् स्यात् ।

आशिषि लिङ्लोटौ । ३ । ३ । १७३ ।

(३२) प्राग्वत् तासेर्लोप इत्यर्थः अस्मात्स्तिरिति न संबध्यते ततो रादिप्रत्यया-
सम्भवात् ।

(३३) लृट् लृण् लु लौ क्रियायां क्रियार्थायामिति (उ३३२४०) सूत्रोक्ताङ्गम् । येष
इत्याद्येनाङ् सत्यामिति चकारसभ्यार्थेनाङ् सत्याच्चेति ।

एकः । ३ । ४ । ८६ ।

लोट इकारस्य उः स्यात् । भवतु ।

‘तुह्योस्तातड्’डाशिष्यन्यतरस्याम् । ७ । १ । ३५ ।

आशिषि तुह्योस्तातड् वा स्यात् । अनेकौलत्वात् सर्वोदेशः ।
यद्यपि डिञ्च (पृ० २६ पृ०) इत्ययमपवादस्तु याप्यनन्यार्थडिञ्चिष्वन
डादिषु चरितार्थ इति ‡ गुणवृद्धिप्रतिषेधसम्प्रसारणाद्यर्थतय
सम्भवत्ययोजनङकारे तातडि मन्थरम्प्रवृत्तः परेण बाध्यते
इहोत्सर्गपवादयोरपि समबलत्वात् । भवतात् ।

लोटो लङ्वत् । ३ । ४ । ८५ ।

लोटो लङ् (३४) इव कार्यं स्यात् । तेन तामादयः सलोपश्च
तथाहि ।

‘तस्यस्यमिपान्तान्तन्तामः । ३ । ४ । १०१ ।

डितश्चतुर्णामिषां (३५) तामादयः क्रमात् स्युः ।

नित्यं डितः । ३ । ४ । ८८ ।

‡ अपवादो यद्यन्यत्र चरितार्थस्तरि परान्तराङ्गाभ्या बाध्यते इति न्याय
(३१) पृष्ठे उक्तोऽत्र मूलम् ।

(३४) लोट इत्युपमेये षष्ठीनिर्देशेनोपमानेऽपि षष्णुनादितिरित्याह लङ्
इति तेन लडादिनिमित्तावाङाटौ नातिदेश्येते तयोर्लङ्स्यान्निकत्वा
भावात् ।

(३५) चतुर्णामिषा तस्यस्यमिषां स्थाने क्रमात् ताम् तम् त व्यम् इत्येते

सकारान्तस्य ङिदुत्तमस्य नित्यं लोपः स्यात् । अलोऽन्ये स्वेति
(पू० २६४०) संस्य लोपः । भवताम् । भवन्तु ।

सेह्यपिच्च । ३ । ४ । ८७ ।

लोपः सेहिः स्यात् सोऽपिच्च ।

अतो हे । ६ । ४ । १०५ ।

अतः परस्य हेर्लुक् स्यात् । भव भवतात् । भवतम् । भवत ।

मेनिः । ३ । ४ । ८८ ।

लोपो मेनिः स्यात् ।

आङुत्तमस्य पिच्च । ३ । ४ । ८२ ।

लोङुत्तमस्याङागमः स्यात् स पिच्च । द्विन्योरुत्वन्न इकारोच्चा-
रणसामर्थ्यात् । भवानि । भवाव । भवाम ।

अनद्यतेने ङ लङ् । ३ । २ । १११ ।

अनद्यतनभूतार्थवृत्ते धातीर्लङ् स्यात् ।

लङ्लुङ् नृङ्क्षुडुटात्तः । ६ । ४ । ७१ ।

एषु परेष्वङ्स्याङागमः स्यात् स चादात्तः ।

इतश्च । ३ । ४ । १०० ।

ङितो लस्य परस्मैपदमिकारान्तं यत्तदन्तस्य लोपः स्यात् ।

अभवत् । अभवताम् । अभवन् । अभवः । अभवतम् । अभवत ।

अभवम् । अभवाव । अभवाम ।

‡ परोक्षे च लोकाज्ज्ञाते प्रयोक्तुर्दार्शनविषये इति वार्तिकमनुवृत्त्यर्थं
यवनाः साकेतमरुत्वमिति भाष्यकार उदाजहार ।

विधिनिमन्त्रणामन्त्रणाधीष्टसम्प्रप्रार्थनेषु

लिङ् । ३ । ३ । १६१ ।

एष्वर्थेषु द्योत्येषु वाच्येषु वा लिङ् स्यात् । विधिः प्रेरणम्
भृत्यादेर्निष्कृष्टस्य प्रवर्त्तनम् । निमन्त्रणं नियोगकरणम्
भावश्यकं आहभोजनादौ दीहितादेः प्रवर्त्तनम् । आमन्त्रणं
कामचारानुज्ञा । अधीष्टं सत्कारपूर्वको व्यापारः । प्रवर्त्तनायां
लिङ्चतुर्णां पृथगुपादानं प्रपञ्चार्थम् (३६) ।

यासुट् परस्मैपदेषूदात्तो ङिञ्च । ३ । ४ । १०३ ।

लिङ्ः परस्मैपदानां यासुडागमः स्यात् स चोदात्तो ङिञ्च ।
ङित्वोक्तिर्ज्ञापयति क्वचिदनुवन्धकार्येऽप्यनस्विधाविति (पू० १४)
प्रतिषेध इति । आदेशस्य शानचः (उ१६५४०) शित्वमपीह लिङ्गम्

सुट्तिथोः । ३ । ४ । १०७ ।

लिङस्तकारथकारयोः सुट् स्यात् । सुटा यासुट् न बाध्यते
लिङो यासुट्, तकारथकारयोः सुङिति विषयभेदात् ।

लिङस्सलोपोऽनन्त्यस्य । ७ । २ । ७८ ।

(१६) “अस्ति प्रवर्त्तकारूपमनुरूपं चतुर्विधं तत्रैव लिङ् विवातव्यः किं
भेदस्य विपक्षये”त्याक्षिप्य “शिष्यव्युत्पादनार्थं वा प्रपञ्चार्थमेषामपि” वेति
हर्षुस्मिन्नुक्त्याह प्रपञ्चार्थमिति । विध्यादिभिः कर्त्तादयोऽर्था
न बाध्यन्ते निरोद्धाभावात् न, कर्मणीति (उ२४०) ब्रह्मयवनजिर्दे शास्त्र ।

सार्वधातुक्रतिङोऽनन्त्यस्य सस्य (३७) लोपः स्यात् । इति सकारद्वयस्यापि (३८) निवृत्तिः । सुटः अवयवं त्वाशीर्लिङि स्फुटतरन्तु (३९) तत्रात्मनेपदे ।

अतो.येयः । ७ । २ । ८० ।

अतः परस्य सार्वधातुकावयवस्य 'यास् इत्यन्त्य इय् स्यात् । गुणः । यलोपः । भवेत् । सार्वधातुकेति किम् चिकीर्षात् । मध्येऽपवाद (४०) न्यायेन हि अतो लोप (३५७८) एव बाध्यते । भवेदित्यादौ तु परत्वादीर्घः (४१) स्यात् । भवेताम् ।

भेर्जुस् । ३ । ४ । १०८ ।

लिङो भेर्जुस् स्यात् । ज इत् ।

उस्यपदान्तात् । ६ । १ । ८६ ।

अपदान्तादवर्णादुसि पररूपमेकादेशः स्यात् । इति आप्ते

(३७) अनन्त्यस्येतिविशेषणयोगाय सूत्रे सेति लुप्रपञ्चीकं पृथक्पदमित्याशयेनाह सस्येति ।

(३८) सकारद्वयस्येति अवयवावयवस्य समुदायं प्रत्यवयवतया सुटोऽपि लिङवयवत्वादिति भावः । मनो० ।

(३९) भूयादित्यादौ यासुटः सकारस्य स्फोरिति (प० १६६८) सलोपेनाश्रयणादाह स्फुटतरन्तिविति ।

(४०) सार्वधातुकाननुष्ठौ व्याघातमाह मध्येऽपवादेति तदुबाधेन च अतो येय इति स्यादिति भावः ।

(४१) अनिष्टास्तरमाह दीर्घ इति अतो दीर्घो यजीति (उ८८) सूत्रविहित इत्यर्थः ।

परत्वान्नित्यत्वाच्चातो येय इति प्राञ्चः । यद्यप्यन्तरङ्गत्वात् (४२)
पररूपं न्याय्यं तथापि यासु इत्येतस्य इय् इति व्याख्येयम् ।
एवञ्च सलोपस्यापवाद इय् । अतो येयइत्यत्र तु सन्धि-
राषेः । भवेयुः । भवेः । भवेतम् । भवेत । भवेयम् । भवेव ।
भवेम ।

लिङ्ङाशिषि । ३ । ४ । ११६ ।

गिषि लिङ्स्तिङ्ङादिधातुकमञ्जः स्यात् ।

किदाशिषि (४३) । ३ । ४ । १०४ ।

आश्लिषि लिङो यासुट् कित्यात् । स्कोरिति (पं० ६६६८०)
संक्षेपः ४४) ।

कडिति च । १ । १ । ५ ।

गित्तिनाडलिमित्ते इग्नक्षणे (४५) गुणवृद्धी न स्तः ।
भूवात् (४६) । शूयास्ताम् । भूयासुः । भूयाः । भूयास्तम् ।
भूयास्त । भूयासम् । भूयास्व । भूयास्व ।

- (४२) अन्तरङ्गादिति प्रत्ययमात्रापेक्षतयाऽन्तरङ्गकार्यत्वादित्यर्थः ।
 (४३) छित्त्वेनैव गुणवृद्धिप्रतिषेधे सिद्धे इत्यादित्यादौ संप्रसारणार्थं किञ्च
 करणमिति बोध्यम् ।
 (४४) संयोगादित्वेन यासुटः सलोपः, सुटस्तु (उ०१६४०) पदान्तसंयोगान्त-
 त्वेनेति भेदः ।
 (४५) इग्लक्षणे इति इको गुणवृद्धी इति (पू०२५४०) परिभाषया इक एव-
 तयोः स्थानित्वमतस्तुल्यत्वम् ।
 (४६) भूयादिति इह स्कारिति (पू०१६६४०) सलोपस्यासिद्धत्वात् संयोगान्त-
 तकारलोपः प्राप्तोऽपि पदान्तसंयोगादिलोपेनानवकाशेन बाध्यते ।
 अनो० ।

लुङ् । ३ । २ । ११० ।

भूतार्थे धातोर्लुङ् स्यात् ।

माङि लुङ् । ३ । ३ । १७५ ।

सर्दलकारापवादः ।

स्मोत्तरे लङ् च । ३ । ३ । १७६ ।

स्मोत्तरे माङि लङ् स्याल्लुङ् च ।

चि लुङि । ३ । १ । ४३ ।

शबाद्यपवादः ।

च्चेस्सिच् । ३ । १ । ४४ ।

इचावितौ (४७) ।

गाति (४८) स्याधुपाभूयस्सिचः परस्मैपदेषु ।

२ । ४ । ७७ ।

एभ्यस्सिचो लुक् स्यात् । गापाविहेणादेशपिबती गृह्यते ।

भूसुवो (४९) स्तिङि । ७ । ३ । ८८ ।

भूस एतयोः सार्वधातुके तिङि परे गुणो न स्यात् ।

(४७) सिच इदित्त्वेन अमंस्तोत्यादौ अनिदितामिति (पू० १७८४०) उप-
धातोपाभावः ।

(४८) विकरणान्न्यतया गातीति गतिपा, निर्देशात् इणादेशो गृह्यते । मनो० ।

(४९) भूज गर्भविमोचने इत्यस्यैव पदार्थं न तु सुवतिस्त्वयत्नोरपि । मनो० ।

अस्तिसिचोऽष्टक्ते । ३ । ७ । ६६ ।

सिच अस् चेति (५०) समाहारद्वन्द्वसिच्छब्दस्य सौत्रभत्वम्
अस्तीत्यव्ययेन कर्मधारयः ततः पञ्चम्याः सौत्रोलुक् । विद्य-
मानांसिचोऽस्तेष्व परस्याष्टक्तस्य हलईडागमः स्यात् । इति
ईट् न, इह सिचोलुप्तत्वात् । अभूत् । हनः किम् । ऐधिषि ।
अष्टक्तस्येति किम् ऐधिष्ट । अभूताम् ।

सिजभ्यस्तविदिभ्यश्च । ३ । ४ । १०६ ।

सिचोऽभ्यस्ताद्विदेश्च परस्य डित्सम्बन्धिनो भेर्जुस् स्यात् ।
इति प्राप्ते ।

आतः । ३ । ४ । ११० ।

सिजलुक्पादन्तादेव (५१) भेर्जुस् स्यात् । अभूवन् । अभूः ।
अभूतम् । अभूत । अभूवम् । अभूव । अभूम् ।

न माङ्योगे । ६ । ४ । ७४ ।

अडाटौ न स्तः । मा भवान् भूत् । मास्म भवत् भूढा ।

लिङ्निमित्ते लृङ्क्रियातिपत्तौ । ३ । ३ । १३६ ।

(५०) अस्तेः सिचश्च परस्येति व्याख्याने अस्तेर्भूरिति (उ११२४०) भुयादेशे
गातीत्यादिना (उ१६४०) सिचो लुकि स्थानिवद्भावेन अस्तिसिचोः
सङ्गावाटीडापत्तिरतो व्याचष्टे सिच अस् चेति उक्तस्थलयोः अस्ति-
सिचोर्वर्त्तमानत्वाभावात् न ईट्प्रसङ्ग इति भावः ।

(५१) पूर्वसूत्रेण सिङ्गे नियमार्थमिदमित्याह आदन्तादेवेति ।

हेतुहेतुमद्भावादि लिङ्निमित्तं तत्र भविष्यत्यर्थे लृङ् स्यात् क्रियायां अनिष्पत्तौ गम्यमानायाम् । अभविष्यत् । अभविष्यताम् । अभविष्यन् । अभविष्यः । अभविष्यतम् । अभविष्यत । अभविष्यम् । अभविष्याव । अभविष्याम ।

ते प्राग्धातोः । १ । ४ । ८० ।

ते गत्युपसर्गसन्नका धातोः प्रागेव (५२) प्रयोक्तव्याः ।

आनि लोट् । ८ । ४ । १६ ।

उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य लोडादेशस्यानीत्यस्य नस्य णः स्यात् । प्र-भवाणि । दुरः षत्वणत्वयोरुपसर्गत्वप्रतिषेधो वक्तव्यः * । दुःस्थितिः । दुर्भवानि । अन्तःशब्दस्याङ्कित्वविधिणत्वेषूपसर्गत्वं वाच्यम् * । अन्तर्दो । अन्तर्दिः । अन्तर्भवाणि ।

शेषे विभाषाऽकखादावषान्त उपदेशे ॥ ८ ।

४ । १८ ।

उपदेशे कादिखादिषान्तवर्जे गदनदादे (५३) रन्त्यस्मिन् धातौ परे उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य नेर्नस्य णत्वं वा स्यात् । प्र-णि-भवति प्र-नि-भवति । इहोपसर्गाणामसमस्तत्वेऽपि संहिता नित्या तदुक्तम् ।

(५२) प्रागेवेति न परतो नापि व्यवहृता इत्यर्थः अतएव कन्दसि परेऽपीति (उ४८०पृ०) व्यवहृताश्चेति (उ४८०पृ०) पृथक् सूत्रिते । मनो० ।

(५३) नेर्गदनदेति (उ०४१पृ०) सूत्रापेक्षया शेष इत्याह गदनदादेरिति उपदेशे किं प्र-नि-चकार प्र-नि-चखादेत्यादौ कृतबुत्वेऽपि यथा निषेधः स्थाप्यः ।

संहितैकपदे नित्या नित्या धातूपसर्गयोः ।

नित्या समासे वाक्ये तु सा विवक्षामपेक्षते, इति ॥

सत्ताद्यर्थनिर्देशोपलक्षणम् यागात्मर्गो भवतीत्यादावुत्प-
द्यत इत्याद्यर्थात् । उपसर्गास्वर्यविशेषस्य द्योतकाः । प्र-भ-
वति परा-भवति सम्भवति अनु भवति अभि भवति उद्भवति
परि-भवतीत्यत्र विलक्षणार्थावगतेः । उक्तञ्च ।

उपसर्गेण धात्वर्थो बलादन्यत्र नीयते ।

प्रहाराहारसंहारविहारपरिहारवदिति ॥

एध वृद्धौ । (उ३५४०) कथ्यन्ताः षट्त्रिंशदनुदात्तेतः ।

टित आत्मनेपदानां टेरे । ३ । ४ । ७६ ।

टितो लस्या (५४) लनेपदानां टेरेत्वं स्यात् । एधते ।

सार्वधातुकमपित् । १ । २ । ४ ।

अपित्सार्वधातुकं ङित्स्यात् ।

आतो ङितः । ७ । २ । ८१ ।

अतः परस्य ङितामाकारस्य इय् स्यात् । एधेते । एधन्त ।

थासस्से । ३ । ४ । ८० ।

टितो लस्य थासस्से स्यात् । एधसे । एधेथे । एधधे । अतो-
गुणे (५०८८४०) । एधे । एधावहे । एधामहे ।

(५४) टित इति लस्यैव विशेषणं न तदादेशानजादेरित्याह लस्येति तेन

“ बजमानेत्यादौ नेति भावः ।

इजादेश्च गुस्मतोऽनृच्छः । ३ । १ । ३६ ।

इजादिर्थो धातुर्गुस्मानृच्छत्यन्यस्तत आम् स्यात् लिटि ।
आमो मकारस्य नेत्वम् आस्कासोरामविधानात् † आपृकात् ।

आमः । २ । ४ । ८१ ।

आमः परस्य लुक् स्यात् ।

कञ्चानु प्रयुज्यते लिटि । ३ । १ । ४० ।

आमन्ताल्लिट्पराः कृत्वस्तयोऽनु (५५) प्र-युज्यन्ते । आम्प्रत्ययवत्
कञोऽनुप्रयोगस्येति सूत्रे कञ्ग्रहणसामर्थ्यादनुप्रयोगोऽन्य-
स्यापीति ज्ञाप्यते । तेन कृत्वस्तियोग इत्यतः (पू० ७२६ पृ०) कञो
द्वितीयेति (पू० ७३२ पृ०) जकारेण प्रत्याहाराश्रयणात् कृत्वस्तिलाभः ।
तेषां क्रियासामान्यवाचित्वादां प्रकृतीनां विशेषवाचित्वात्तद-
र्थयोरभेदान्वयः (५६) । सम्प्रदिस्तु प्रत्याहारेऽन्तर्भूतोऽप्यन-
न्वितार्थत्वान्न प्रयुज्यते । कञस्तु क्रियाफले परगामिणि
परस्मैपटे प्राप्ते ।

आम्प्रत्ययवत् कञोऽनुप्रयोगस्य । १ । ३ । ६३ ।

† मिच्चादन्यादच परस्मिन् आकारेण भवितव्यम् । आस्कासोस्तु
स्वतएव आकारसत्त्वात् अन्यादच पर आकारविधानं व्यर्थं स्यादिति
नेत्यमिति भावः ।

(५५) प्र-युज्यते इत्यनेनैव प्रयोगे लब्धेऽनुप्रदोषादानं विपर्ययासनिवृत्त्यर्थं
व्यवहितनिवृत्त्यर्थञ्चेति वार्त्तिककाराश्रयस्तेन 'त पातया प्रथममासे'-
त्यादिकमपाणिनीयमिति मङ्गिनाथः ।

(५६) न्यभेदान्वय इति तेन आम्प्रकृतिधातोः सकर्मकत्वाकर्मकत्वाभ्यां कर्म्म-
भावयोर्लकारः अतः "तस्यातपत्विभराम्भूवे" इति, "तमर्तुर्त्तार्गप

आम्प्रत्ययो यस्मादित्यतद्गुणसविज्ञानो बहुव्रीहिः । आम्प्र-
कृत्या तुल्यमनुप्रयुज्यमानान् कञोऽप्यात्मनेपदं स्यात् । इह
पूर्ववदित्यनुवर्त्य वाक्यभेदेन सम्बध्यते । पूर्ववदेवात्मनेपद-
न्नतु तद्विपरीतमिति । तेन कर्त्तृगोऽपि फले इन्दाञ्चकारे-
त्यादौ न तद्ध ।

लिटस्तभ्यगेशिरेच् । ३ । ४ । ८१ ।

लिडादेश्यास्तभ्यगेश् इरेच् एतौ स्तः । एकारोच्चारणं
ज्ञापकं तडादेशानां टरेत्वनेति तेन डारौरसान्न । क ए
इति स्थिते ।

असंयोगाल्लिट् कित् । १ । २ । ५ ।

असंयोगात्परोऽपिलिट् कित्स्यात् । क्ङिति चेति (३१८४०)
निषेधात्सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति (३७४०) गुणो न ।
द्वित्वात्परत्वादयणि प्राप्ते ।

द्विर्वचनेऽचि । १ । १ । ५६ ।

द्वित्वनिमित्ते (५७) ऽचि परं अच आदेशो न स्यात् द्वित्वे
कर्त्तव्ये ५८) ।

मेदसम्भरा विभावरीभिर्विभरास्त्वभूविरे” इत्यादौ च कर्मणि लकारः ।
इति द्रष्टव्यम् ।

- (५७) द्विर्वचनशब्दस्य द्वित्वनिमित्ते लक्षणा विनाचा सामानाधिकरण्यासम्भवा-
दाह द्वित्वनिमित्ते इति तद्विभक्तित्वञ्च साक्षात् परस्परया वा समुदाय-
घटकत्वेन बोध्यम् तेन ऊर्णुनिषतीत्यादौ सन्स्थानिकस्येऽपि समु-
दायघटकतया तद्विभक्तित्वात् गुणकार्यात् प्रागेव द्वित्वम् । अथीति किं
इदूप्रतीत्यादौ द्वित्वनिमित्तेऽपि सनि तस्याजादित्वाभावात् ऊह्य भवत्येव ।
(५८) द्वित्वे कर्त्तव्ये इति कृते तु द्वित्वे यथायथमजादेशः स्यादेवेति भावः ।

उरत् । ७ । ४ । ६६ ।

अभ्यासकवर्णस्य अत्स्यात् प्रत्यये परे । रपरत्वम् (५०४२४० सू०)
हलादिः शेषः (३०१०४०) । प्रत्यये किम् । वत्रश्च (५८) ।

कुहोश्चुः । ७ । ४ । ६२ ।

अभ्यासकवर्गहकारयोश्चवर्ग आदेशः स्यात् । एधाञ्चक्रे ।
एधाञ्चक्राते । एधाञ्चक्रिरे ।

एकाच उपदेशेऽनुदात्तात् । ७ । २ । १० ।

उपदेशे यो धातुरेकाच् अनुदात्तश्च ततः परस्यार्द्धधातुकस्येड्
न स्यात् । उपदेशे इत्युभयान्वयि । एकाच इति किम् ।
यङ्लुग्व्यावृत्तिर्यथा स्यात् । स्मरन्ति हि ।

‘श्रुतिपा (६०) शपानुबन्धेन निर्दिष्टं यद्गणेन च ।

अत्रैकाज्यग्रहणं चैव पञ्चैतानि न यङ्लुकीति’ ॥

(५८) लिटि संप्रसारणे संप्रसारणाच्च (५१४८४०) इत्येकादेशात् पूर्वं प्रत्ययभिन्ने
अभ्यासावयवेऽति अत्त्वं स्यात् तथा च रपरतया वरत्रश्चेत्त्वनिष्ठा-
पत्तिरिति भावः ।

(६०) प्र नि जङ्गन्तोत्यादौ यङ्लुकि नेर्गदेत्यादिना (३४१४०) न णत्वम्
स्यतिहन्तिवातीत्यादौ श्रुतिपा निर्देशात् । सनीवन्तर्द्धेतिस्त्वत्वे
(३०२४०४०) भरेति शपा निर्देशात् विभक्तेः समो विकल्पेट्कत्वमिव
न ततो यङ्लुकः सनः । अनुबन्धेन निर्देशो द्विविधः स्वरूपेण इत्-
संज्ञकत्वेन च । तत्र स्वरूपेण यथा शीडः सार्वधातुके गुणः
(३५१४४०) इत्युक्तं कार्यं शेषीत इत्यादौ न । इत्संज्ञकत्वेन यथा
अनुदात्तङित इति (३४४०) ङित्वेन विहितस्माद् पास्यङ्गीति शेषधीती-
त्यादौ न । गणेन यथा रुधादिभ्यः अम् (३५८४०) इतिविहितः अम्
वेभिधीतीत्यादौ न । एकाज्यग्रहणं यथा अत्रैव सूत्रे तेन भिदेरनितः-

एतच्च (६१) इहैवैकाज्यहणेत ध्याप्यते । अत्र इत्येवैकत्ववि-
वक्षया तदतो ग्रहणेन च सिद्धे एकग्रहणसामर्थ्यादनेकाचको-
पदेशोऽप्यावर्त्यते तेन बधेर्हन्त्युपदेशे एकाचोऽपि न निषेधः
आदेशो पदेशेऽनेकाचकत्वात् । अनुदात्ताच्चानुपदमेव (उ०२६४०)
सग्रहीष्यन्ते । एधाञ्चकषे । एधाञ्चक्राथे ।

इणः षीध्वंलुङ्लिटान्वोऽङ्गात् । ८ । ३ । ७८ ।

इणन्तादङ्गात्परेषां (६२) षीध्वंलुङ्लिटां धस्य मूर्धन्यः स्यात् ।
एधाञ्चकङ्गे । एधाञ्चक्रे । एधाञ्चकवहे । एधाञ्चकमहे ।
एधाम्बभूव (६३) । अनुप्रयोगसामर्थ्यादस्त्रिभूभावो न अन्यथा
हि क्रस् चानु प्रयुज्यत इति (उ०२३४०६०) कृत्विति वा ब्रूयात् ।

अत आदेः । ७ । ४ । ७० ।

अभ्यासस्यादेरतो दीर्घः स्यात् । (पू०८८४०६०) पररूपापवादः ।
एधामबस । एधामासतुरित्वादि । एधिता । एधितारौ ।
एधितारः । एधितासे । एधितासाथे ।

कत्वेऽपि केभिदितेत्यादौ नानिट्कत्वम् ।

(६१) एतच्चेति एकाज्यग्रहणस्यानन्यफलकतया यङ्लुग्व्याप्तिसिरेव फलमत-
एकाज्यग्रहणेनैकदेशानुमितन्यथात् श्रुतिबादिनिर्देशस्याऽपि तत्फल-
कत्वमित्यनुमितमिति भावः ।

(६१) अङ्गात् परेषामिति । विहितानामिति तु नोक्तं तथा सति अदिदृमि-
त्यादौ न स्यात् लिङ्गद्वयनङ्गा इत्यवयवधत्वेऽपि निचीध्वं धुशीध्वं
नत्वीध्वमित्यादौ तु स्यात् । अङ्गात् किं केकिपीध्वमित्यादौ
अङ्गोत्यादेर्विधेः सार्वधातुके लिङि यथा न स्यात् अनिनञ्जन्यग्रहणा-
नीत्याद्युक्तेः (पू०१६४०६०) अर्थवत्परिभाषाया अनित्यत्वज्ञापनात् ।

(६३) एधाम्बभूवेति आम्बभूवदिति सूत्रे (उ०२३४०६०) लज्यग्रहणादनु-

धि च । ८ । २ । २५ ।

धादौ प्रत्यये परे सलोपः स्यात् । एधिताध्वे ।

ह एति । ७ । ४ । ५२ ।

तासस्त्योः सस्य हः स्यादेति परे । एधिताह्वे । एधितास्वहे ।
एधितास्महे । एधिष्यतै । एधिष्येते । एधिष्यन्ते ।

आमेतः । ३ । ४ । ६० ।

लोऽट एकारस्याम् स्यात् । एधताम् । एधेताम् । एधन्ताम् ।

सवाभ्यां वामौ । ३ । ४ । ६१ ।

सवाभ्यां परस्य लोटितः क्रमाद् व अम् एतौ स्तः । एधस्व ।
एधेथाम् । एधध्वम् ।

एत ऐ । ३ । ४ । ६३ ।

लोडुत्तमस्य एत ऐ स्यात् । आमोऽपवादः । एधै । एधावह्वै ।
एधामह्वै ।

आडजादीनां । ६ । ४ । ७२ ।

अजादीनामाट् स्यात् लङादिषु । अटोऽपवादः । आटश्च (पृ० ११७ पृ०) ।
एधत । एधेताम् । एधन्त । एधथाः । एधेथाम् । एधध्वम् ।
एधै । एधावह्वि । एधामह्वि ।

प्रयोगान्तरे न तडिति ज्ञापितं तेन तन्न शेषात् कर्त्तरीति (उ५५०)

परस्मैपदमेव भावकर्मणोस्तु तडवेति (उ२३५०) प्रायुक्तम् ।

लिङः सीयुट् । ३ । ४ । १०२ ।

लिङात्मनेपदस्य सीयुडागमः स्यात् । सलोपः (६४) ।
एधेत । एधेयाताम् ।

भस्य रन् । ३ । ४ । १०५ ।

लिङो भस्य रन् स्यात् । एधेरन् । एधेयाः । एधेयाथाम् ।
एधेध्वम् ।

इटोऽत् । ३ । ४ । १०६ ।

लिङादेशस्येटोऽस्यात् । एधेय । एधेवहि । एधेमहि ।
आशीर्लिङि आर्द्धधातुकत्वात् लिङः (उ० १६४०) सलोपो न ।
सीयुट्सुटोः प्रत्ययावयवत्वात् षत्वम् । एधिषीष्ट । एधि-
षीयास्ताम् । एधिषीरन् । एधिषीष्ठाः । एधिषीयास्याम् ।
एधिषीध्वद्म् । एधिषीय । एधिषीवहि । एधिषीमहि ।
एधिष्ट । एधिषाताम् ।

आत्मनेपदेष्वनतः । ७ । १ । ५ ।

अनकारात्परस्यात्मनेपदेषु भस्य अत् (६५) इत्यादेशः स्यात् ।
एधिषत । एधिष्ठाः । एधिषाथाम् । इणः षीध्वंलुङ्लिटान्यो-
ऽङ्गात् (उ० १६४०) । एधिद्म् । इङ्भिन्न (६६) एव इष्णिह गृहते इति

(६४) सलोप इति लिङ सलोपोऽनन्त्यस्येति (उ० १६४०) सूत्रेणेति शेषः ॥

(६५) भोत् (उ० ८०) इत्यतोभ इति अदभ्यस्तादित्यतो (उ० १२४०) ऽदिति
चानुपत्यार्ह भस्य अ इति ।

(६६) एधिध्वमित्यादौ इण, परत्येऽपि इटः सिच आदेशतया तदुपहृणै-

मते तु । ऐधिध्वम् । ढधयोर्वस्य मस्य च द्वित्वविकल्पात्
षोडश रूपाणि । ऐधिषि । ऐधिष्वहि । ऐधिष्वहि । ऐधि-
ष्यत । ऐधिष्येताम् । ऐधिष्यन्त । ऐधिष्यथाः । ऐधिष्ये-
शाम् । ऐधिष्यध्वम् । ऐधिष्ये । ऐधिष्यावहि । ऐधि-
ष्यामहि (१) । उदात्तत्वाद्दत्तदेरिटप्रसङ्गादनृशताः संगृ-
ह्यन्ते ।

ऊदृदन्तै (६७) व्यौतिरुक्षु शीसुनुत्तुशिडीङ्त्रिभिः ।

वृङ् वृज्भ्याश्च विनैकाचोऽजन्तेषु निहताः स्मृताः ॥

शक्लृ (६८) पच्मुचिरिच्वच्विविच्-

सिच्प्रच्छित्यज्निजिर्भजः ।

भन्ज्भुज्भस्ज्मस्जियज्युजरुज्-

रन्ज्विजिर्षन्ज्श्वन्ज्स्वजः ॥

व इटो ग्रहणात् नाङ्गत्वमिति न ढत्वमित्याशयेनाह इड्भिन्नः इति ॥

(६७) ऊदृदन्तभिन्ना यौत्थादिभिन्नाश्च एकाचोऽजन्ता निहता अमुदात्ता
इत्यर्थः । तत्र यु मिश्रणादौ, रु शब्दे, रुङ् रवे, गत्याञ्चेत्युभयो-
र्ग्रहणम् ङ्गु तेजने, शीङ् स्वप्ने, ण्गु प्रक्षवने, श्चु स्तुतौ,
टु लु शब्दे, त्रि गतिपृष्ठयोः, डीङ् नभोमतौ, त्रिङ् सेवायां, वृङ्
संभक्तौ, वृज् वरणे इत्येतदर्थका इहेते ग्राह्याः । मनो० ।

(६८) शक्लृ शक्तौ । कान्तः १ । लु, पच पाके, पच व्यक्तीकरणे चोभयोर्ग्रह-
णम् । मुच्लृ मोक्षे, रिचिर् दिरेके, रिच विवेचने, इत्युभावपि
वच संभाषे, ब्रुवो वचिरपि, विच् पृथग्भावे, षिच् क्षरणे । चान्ताः ६ ।
प्रच्छ ज्ञीष्वायाम् । कान्तः १ । त्यज हानौ, णिजिर् शुद्धिप्रेषणयोः,
भज् सेवायां, भज् व्यामर्दने, भुज् पालनभक्षणयोः, भुजो कौटिल्ये,
इति च भस्ज पाके, टु मस्ज शुद्धौ, यज देवपूजादौ, युजिर् योगे,
रुजो भङ्गे, रन्ज रागे, विजिर् पृथग्भावे, षन्ज सङ्गे, षन्ज परि-

अदुदुदुखिदुदुदुदिणुदः पद्यभिद् विद्यतिर्विदः ॥
 शदसदी स्कन्दिस्त्रिद्वीहदी क्रुध् चुभिबुध्यती ॥
 वन्धिर्युध्राध्यतिरुधी व्यध्शुधः साधिसिध्यती ।
 मन्यहवापचिपकुपिस्तपतिपस्तृष्यटप्यती ॥
 लिप्लुप्वपशपषपस्तृष्यपौळभ्रभ्लभ्गमन्मयमो रमिः ॥
 क्रुशिर्दन्शिर्दिंशो दृशस्त्रिर्ष्रुश्लिश्विशस्त्रिः क्षपिः ।

ध्वजे, रुज विमर्गे । जान्ता' १५ । अद् भगणे, कुदिर् संप्रेषणे,
 * खिद् दैत्ये खिद्यति' खिदतिश्च । छिदिर् भेदे, तुद व्यथने, शुद
 विनोदे, पद गतौ, भिदिर् विदारणे, विद सत्तावा, विद विचारणे,
 शदुल्ल विशरणगत्यससादेषु पद गतौ, स्कन्दिर् गतिशेषणयोः, खिद्वा
 कात्वप्रचरणे, रुद पुरीषोत्सर्गे । दान्ता' १५ । क्रुध कोपे, चुभ
 बुभुक्षायां, बुध अगमने, बन्ध दन्धने, युध संप्रहारे, राध संसिद्धौ,
 रुधिर आवरणे, रुध कामे, इति दिवादिश्च व्यध ताडने, शुध शौचे,
 वाध संसिद्धौ, पिध संसिद्धौ । धान्ता' ११ । मन् ज्ञाने, दिवादिः
 हन् हिंसागत्योः । नान्तौ २ । आम् व्याप्तौ, क्षिप प्रेरणे, दिवादिस्तु-
 दादिश्च लुप स्पर्शे, तप सन्तापे, तप ऐश्वर्ये, दिवादि', तप दाहने इत्यपि
 शिजभावपत्ते, तिप क्षरणे, तप प्रीयने, हप हर्षविमोचनयोः,
 रुधादी वेदकौ इह पाठस्तु अनुदात्तस्य च (उ० १०३४०) इत्येवमर्थः लिप
 उपलेपे, लुप्त छेदने, टु वष धीजतन्तुसन्ताने, शप उपालम्भे, क्षि क्षप
 स्वापे, स्त्रु गतौ । पान्ता' १३ । यम नैघुने, रभ रामस्ये, लु लभ ष
 प्राप्नौ । भान्ता' ३ । गन्तु गतौ, णम् प्रहृत्केशब्दे च, यम उपरमे, रस
 क्रीडावाम्, भान्ता' ४ । क्रुश आक्रोशे, तृश दंशने, दिश क्षतिवर्जने,
 दृशिर प्रेक्षणे, लृश आलस्ये, त्रिश रुश हिंसायां, लिश गतौ च,
 विश प्रवेशे, स्पृश स्पर्शे, शान्ता' १० । क्षप विलेखने, भौवादिक् तौ-

तुषत्वितुषद्विषपिषपुषविषशिषशुषस्त्रिष्यतयो घसिः ।
 घसतिर्देहदिहिकृहो नहमिहृहलिह्वहिस्तथा ॥
 अनुदात्ता हलन्तेषु धातवो ह्यधिकं शतम् ।
 तुदादौ (६६) मतभेदेन स्थितौ यी च चुरादिषु ॥
 त्वद्दृष्टौ ती वारयितुं श्यना निर्देश आदृतः । जिञ्च ।
 स्त्रिदपद्यौ सिध्यबुध्यौ मन्यपुष्यौ श्लिषः श्यना ॥
 घसिः शपा लुका यौतिर्निर्दिष्टोऽन्यनिवृत्तये (७०) ।
 निजिर् विजिर्शक्तृ इति सानुबन्धा अमी तथा (७१) ॥
 विन्द्विष्वान्द्रौर्गादेरिष्टो भाष्येऽपि दृश्यते ।
 ध्याप्रभूत्यादयस्त्वेन नेह पेटुरिति स्थितम् ॥

दादिकौ, तुष तुष्टौ, त्विष दीप्तौ, दुष वैरुष्ये, द्विष अप्रीतौ, पिषलु
 संचूर्णने, पुष पुष्टौ, विषल व्याप्तौ, शिषल विशेषणे, शुष शोषणे,
 श्लिष आलिङ्गने । जान्ता' ११ । घक्तृ अदने, प्रकृत्यन्तरम् अन्तेरा-
 देशस्य तु स्थात्युपदेशत्वेनानुदात्तत्वं सिद्धम् । वस निवासं,
 सान्तौ २ । दह भस्मीकरणे, दिह उपचये, दुह दोहने, दुहिरिति
 च भ्रादिस्तु नेह गृह्यते । णह वन्धे, मिह सेचने, रुह जन्मप्रादुर्भा-
 ययोः, लिह आस्वादने, वह प्रापणे । जान्ता' ८ । मनो० ।

(६६) त्वद्दृश्यते इत्यत्र श्यना निर्देशस्य फलमाह तुदादागिति ।

(७०) अन्यनिवृत्तये इति अन्ये ये निवर्त्या ते पुनरेते यथाक्रमं बोध्याः ।

स्त्रिदा स्वेदमौचनयो', पद स्थैर्ये, सेधतिबोधती, चैते भौवादिकाः मन
 व्यबोधने, तानादिकः, पुष पुष्टौ, पोषति । पुष्णातिश्च श्लिष दाहं,
 भौवादिकः वसि आच्छादने आदादिकः, एते सेट्काः यौतीति-
 निरुतवन्त्यैव पर्युदासात् युञ् बन्धे इति क्रयादिस्तु अनिट् मनो० ।

(७१) तथेति अन्यनिवृत्तये सानुबन्धा निर्दिष्टा इत्यर्थस्तेन श्लिजि शुद्धाविद्यौ-
 दादिकः, औ विजी भयचलनयोरिति तुदादिः, शक्यतिश्च सेट्क एवेत्यर्थः ।

रन् जिमस्जी अदिपदी नुद् लुध् शुषिपुषी शिषिः ।

भाष्यानुक्ता नवेहीक्ता व्याघ्रभूत्यादिसङ्घतेः ॥

स्यङ्गे सङ्घर्षे । सङ्घर्षः पराभिभवेच्छा । धात्वर्थेनोपसंघ-
हादकर्मकः । सङ्घते ।

शर्पूर्वाः खयः । ७ । ४ । ६१ ।

अभ्यासस्य शर्पूर्वा (७२) खयः शिष्यन्ते । हलादिः शेषः (८०:१०४०)
इत्यस्यापवादः । पसङ्गे । स्यङ्गिता । स्यङ्गिष्यते । स्यङ्गिताम् ।
अस्यङ्गेत । स्यङ्गेत । स्यङ्गिषीष्ट । अस्यङ्गिष्ट । अस्यङ्गिष्यत ।
२ । गाधृ प्रतिष्ठालिप्सयोर्यन्ये च । गाधते । जगाधे ३ । बाधृ
लोङने । लोङनं प्रतिघातः । बाधते ४ । नाथृ नाधृ याच्ञी-
पतापै ७३) खर्याशीष्पु । आशिषि नाथ इति वाच्यम् * ।
अस्याशिष्येवा (७४) तन्नेपदं स्यात् (नाथते ५ अन्यत्र ।
नाथति । नाधते ६ । दध धारणे । दधते ।

अत एकहल्मध्येऽनादेशादेर्लिटि । ६ । ४ । १२० ।

लिङ्निमित्तादेशादिकं (७५) न भवति यदङ्गं तदवयवस्यासंयु-
क्तहल्मध्येस्थस्याकारस्यैकारः स्यादभ्यासलोपश्च किति लिटि ।

थलि च सेटि । ३ । ४ । १२१ ।

(७२) शर्पूर्वा इति अतद्गुणसम्बिज्ञानवज्जोहिस्तेन शरो न शेषः किन्तु
खयामेवेति बोध्यम् । मनो० ।

(७३) उपतापो रोग । उपघात इत्यन्ये ।

(७४) औनुदात्तत्वादेव सिद्धे नियमार्थमिदं वार्त्तिकमित्याह आशिष्येवेति ।

(७५) तन्त्रादित्या लिटीत्यादेशस्यापि विशेषणमित्याह लिङ्निमित्तेति तेन

प्रागुक्तं स्यात् । आदेशश्चेह वैरूप्यसम्पादक एवाश्रीयते
शसिदयोः प्रतिषेधवचनात् ज्ञापकात् । तेन प्रकृतिजञ्चरां
तेषु सत्स्वपि एवाम्यासलोपी स्त एव । देधे । देधाते ।
देधिर ७ । अतः किम् दिदिवतुः । तपरः किम् ररासे ।
एकेत्यादि किम् तृक्षरतुः । अनादेशादेः किम् चकनतुः ।
लिट् आदेशविशेषणादिह स्यादेव । नेशिथ । सेहे । स्कुदि
आप्रवणे । आप्रवणमुत्प्रवणमुद्धरणञ्च ।

इदितो नुम् धातोः । ७ । १ । ५८ ।

स्कुन्दते । सुस्कुन्दे ८ । श्विदि शैत्ये । अकर्मकः । श्विन्दते ।
श्विश्विन्दे ९ । वदि अभिवादनमुत्थोः । वन्दते । ववन्द
१० । भदि कल्याणे, सुखे च । भन्दते । वभन्दे ११ । मदि
सुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु । मन्दते । ममन्दे १२ । स्पदि
किञ्चिच्चलने । स्पन्दते । पस्पन्दे १३ । क्लिदि परिदेवने
शोके इत्यर्थः । सकर्मकः । क्लिन्दते चैवम् । चिक्लिन्दे १४ ।
मुद हर्षे । मोदते १५ । दद दाने । ददते ।

न शसदद्वादिगुणानाम् । ६ । ४ । १२६ ।

शसे (७६) देवदेवकारादीनां गुणशब्देन भावितस्य (७७)

नेशिथ सेहे इत्यादि सिद्धम् अन्यथा नशसद्वादेर्लिटोऽन्यत्र अनेशत्
अशोटेत्यादौ अन्यथाभूतादिकतया न स्यादिति भावः ।

(७६) शसेति तालव्यान्तपाठस्तु आकरविरुद्धत्वादुपेक्ष्य इति । मनो० ।

(७७) गुणशब्देन भावितस्येति अवयवावयविभावः । षष्ठ्यर्थः भावितत्वञ्च
प्रत्येक्यत्वम् तच्च साक्षात्परम्परामाधारणम् । तथा हि शशरतुः

य अकारस्तस्य एत्वाभ्यासलोपी न । दददे । दददाते । दद
दिरे १६ । ष्वद स्वर्द आस्वांदने । अयमनुभवे संकर्मकः
रुचावकर्मकः (७८) ।

धात्वादेः (७९) षः सः । ६ । १ । ६४ ।

धातोरादेः षस्य सः स्यात् । सात्पदाद्योरिति (पू० ७१०४०)
षत्वस्य निषेधः । अनु-स्वदते । सस्वदे १७ । स्वर्दते ।
सस्वर्दे १८ । उर्द माने क्रीडायाश्च ।

उपधायाश्च । ८ । २ । ७८ ।

धातीरुपधाभूतयोरेफवकारयोर्हल्परयोः परत इको दीर्घः
स्यात् । जर्दते । जर्दाश्चक्रे १९ । कुर्द सुर्द गुर्द गुद क्रीडा-
यामेव । कूर्दते । चुकूर्दे २० । खूर्दते २१ । गूर्दते २२ ।
गोदते । जुगुदे २३ । षूद चरणे । सूदते । सुषूदे २४ ।
सेक (८०) सृप् सृज् सृज् स्तृस्त्यान्ते दन्त्याजन्तसादयः ।

पपरतरित्यादौ अर्द्धमे गुणे कृतेऽकार साक्षाद्गुणप्रबोध्य ।
लुलविधेत्यादौ ओकाररूपे गुणे कृते तस्यावादेशे तदवयवोऽकार
इति परस्परया गुणस्य तत्वाकारे प्रयोजकत्वमिति विवेकः ।

(७८) “स्वदस्व हृष्यानी”त्यस्य अनुभवेत्यर्थः ‘स्वाद सुगन्धि’ स्वदते तुपारं-
त्यत्र तु स्वदते रोचते इत्यर्थः । इत्यर्थभेदयोर्यथाक्रममुदाहरणे ।

(७९) धात्वादेरिति यदि धातव एव दन्त्यादयः पश्येरन् तदा सिद्धेधेत्यादौ
आदेशप्रत्यययोरिति (पू० ८५४८०) नियमात् षत्वं न स्यादिति कादिकान्
पठित्वा सादेशः क्रियते इति बोध्यम् । मनो० ।

(८०) धातूनां लक्षणद्वारा उपदेशत्वं व्ययस्यापद्यति चेकेति इत्यत्र व्यय

एकाचः षोपदेशः षक् (८१) खिद् खद खच्चखपस्मिङः ॥
 दन्त्यः कैवलदन्त्यः, नतु दन्तोष्ठजोऽपि षकादीनां पृथग्-
 ग्रहणज्ञापकात् । क्काद अव्यक्तशब्दे । क्कादते । जक्काटे २५ ।
 क्कादी (८२) सुखे च चादव्यक्तशब्दे क्कादते २६ । स्वादि आ-
 स्वादने । स्वादते २७ । पर्दं कुक्षिते शब्दे गुदरवे इत्यर्थः
 पर्दते २८ । यतो प्रयत्ने । यतते । येते २९ । युह जुह
 भासने । योतते । युंयुते ३० । ओतते । जुजुते ३१ । विथृ
 वेथृ याचने । विविथे ३२ । विवेथे ३३ । अथि शैथिल्ये ।
 अन्यते ३४ । यथि कौटिल्ये । ग्रन्थते ३५ । कथि स्नाघा-
 याम् । कन्थते ३६ । एधादयोऽनुदात्तेतो गताः । अथाष्टत्रिंश-
 त्तवर्गीयान्ताः परस्मैपदिनः । अत सातत्यगमने । अतति ।
 अत आदेः (उ२६५०) । आत आततुः । आतुः । लुङि आ
 तइ स ई इति स्थिते ।

इट ईटि । ८ । २ । २८ ।

दन्त्याचौ तौ अन्तौ अव्यवहितपरो यस्य स सकार आदिर्बोधा ते
 एकाचः षोपदेशो बोध्या दन्त्यान्तेति किं चुक्षुन्दे इत्यादौ न । एकाचः
 किं सोक्ष्मच्यते सोक्ष्मव्रते इत्यादौ न । अतिप्रसङ्गवारणायाह
 सेकच्छविति । सेक गतौ, खभृ गतौ, ख गतौ, खज विशर्गे, स्तृम्
 आस्त्रादने, स्त्र्यै शब्दसंघातबोः, एभ्योऽन्ये इत्यर्थः ।

(८१) उक्तलक्षणेनासंस्कृताग्रन्थान् घातुन् संस्कृताति षक्किति षक्
 गतौ, जि जिदा क्षरणे, खद आस्त्रादने, खज परिष्वक्के, जि अप
 खत्रे, जिङ ईषडासे इत्येतेऽपि षोपदेशा इत्यन्वयः ।

(८२) क्कादीति कैदित्यस्य कलं ओदितो निष्ठावामितो (उ३५५०) उन्निवेष्टी ।

इटः परस्य सस्य लोपः स्यादीटि परे । सिञ्जोप एकादेशे
सिद्धो वाच्यः * । आतीत् । आतिष्टाम् । आतिष्ठुः ।

वद्व्रजहलन्तस्याचः । ७ । २ । ३ ।

वद्व्रजहलन्तस्य चाङ्गस्याचः स्थाने वृद्धिः स्यात्, सिचि पर-
स्मैपदेषु । इति प्राप्ते ।

नेटि । ७ । २ । ४ ।

इडादौ सिचि प्रागुक्तं न स्यात् । मा भवानतीत् । अति-
ष्टाम् । अतिष्ठुः १ । २ चिती संज्ञाने । चेतति । चिचेत । अचे-
तीत् । अचेतिष्टाम् । अचेतिष्ठुः २ । च्युतिर् आसेचने । ३
सेचनमाट्ठीकरणम् आङ्गीषदर्थेऽभिव्याप्तौ च । इर इत्संज्ञा
वाच्यः * । च्योतति । चुच्योत ।

इरितो वा । ३ । १ । ५७ ।

इरितो धातोश्चोरङ् वा स्यात् परस्मैपदे परे । अच्युतत्-
अच्योतीत् ३ । अ्युतिर् चरणे । ४ अ्योतति । चुच्योत ।
अच्युतत् अच्योतीत् । यकाररहितोऽप्ययम् ५ अ्योतति ४ ।
मन्य विलोङ्गने । विलोङ्गनं प्रतीघातः । मन्यति । ममन्य ।
यामुटः “किदाशिषीति (७१८४०) कित्वादनिदितामिति (पू१७८४०)
नलोपः । मथ्यात् ६ । कुथि ७ पुथि ८ लुथि ९ मथि १०
हिंसासंक्लेशमयोः । इदित्त्वान्नलोपो न । कुन्यात् । मन्यात् ।
षिधु गत्वाम् । सेधति । सिषेध । सेधिता । असेधीत् ।
सात्यदायोरिति (पू७३०४०) निषेधे प्राप्ते ।

उपसर्गात् (८३) सुनोतिसुवतिस्यति स्तौति
स्तोभतिं स्यात्सेत्रयसेधसिचसञ्जखञ्जाम् । ८ । ३
। ६५ ।

उपसर्गस्था(८४) दिण्निमित्ताटेषां सस्य षः स्यात् ।

सदिरप्रतेः । ८ । ३ । ६६ ।

प्रतिभिन्नादुपसर्गात् सदेः । ८५) सस्य षः स्यात् ।

स्तनूभेः । ८ । ३ । ६७ ।

सौत्रस्य(८६ सस्य षः स्यात् । योगविभाग उत्तरार्थः ८७) ।

(८३) सुनोतीत्यादीनां पञ्चानां गतिषा निर्देशात् यङ्लुकि अभिसोष-
वीतीत्यादौ न प्रत्यम् सेनयेति यङ्लुक् यपा निर्देशात् यङ्लुकि न,
तस्यानेकाच्चेऽपि कौ णिलोमे आचारे कौ यङ् सम्भवात् सेवेति
यपा निर्देशोऽपि तदर्थः दैवादिकनिष्ठन्त्यर्थश्च ।

(८४) इण्को (पू६५४०) रित्यधिकारेऽपि उपसर्गे कवर्गासम्भवादिण्येव संबध्यते
इत्याशयेनाहोपसर्गस्यादिणिति अत्रेदं बोध्यं यत्क्रिया प्रत्येव प्रादीनां
विशेषणत्वम् तत्क्रिया प्रत्येवोपसर्गत्वमिति नियमेन निर्गतः सावको
यस्मात् इति वाक्ये गतपदलोमे निःसावक इत्यादौ निरादीनां गमा-
द्युपसर्गतया सुनोत्वाद्युपसर्गत्वाभावाच्च प्रत्यम् ।

(८५) सदिरिति प्रथमा ऋचर्थे इत्याशयेन व्याचष्टे सदेरिति ।

(८६) सौत्रस्येति स्तनूभस्तुनूभित्वादिसूत्रे (३१६४४०) निर्दिष्टस्यैव
स्तनूभेः यङ्गणं नकारविशिष्टतया तस्यैव प्रत्यभिज्ञानात् ।

(८७) उत्तरेति पृथक्सूत्रकरणत्वात् अवाञ्चेति (३१८४०) सूत्रे स्तनूभेरेव सम्ब-
न्धार्थो न सदेः इत्यर्थः ।

किञ्च अप्रतेरिति नानुवर्त्तते (८८) बाहुप्रतिष्टभविहृ-
मन्यु रिति ।

अवाञ्छालम्बना ८९) विदूर्ययोः । ८ । ३ । ६८ ।

अवात् स्तन्भेरेतयोरर्थयोः षत्वं स्यात् ।

वेञ्च स्वनो भोजने । ८ । ३ । ६९ ।

व्यवाभ्यां स्वनतेः षः स्याद् भोजने (९०) ।

परिनिविभ्यः (९१) सेवसितसयसिवुसहसुट्-

स्तुखञ्जाम् । ८ । ३ । ७० ।

परिनिविभ्यः परेषामेषां सस्य षः स्यात् । नि षेधति ।

प्राक् सितादङ् व्यवायेऽपि । ८ । ३ । ६३ ।

(८८) नानुवर्त्तते इति स्तन्भेरिति सूत्रे इति शेषः अननुष्टुप्तेः फलमाह
बाहुप्रतीति रघुवंशप्रत्ययेतत् ।

(८९) आलम्बनमात्रवणं यथा यष्टिमवष्टभ्यास्ते, आविदूर्यं सामीप्यम्
अवष्टब्धा गोः निरुद्धा सती समीपे आस्ते इत्यर्थः । न नञ्पूर्वादिर्हति
(९०) निषेधे सत्यपि निपातनात् अविदूराद्भावप्रत्यय इति । स्वनो ।

(९०) वि-ल्लणति मांसं सशब्दं भुङ्क्ते इत्यर्थः । अन्यत्र वि-स्वनति वीथेति ।

(९१) षेट् सेवने, षिञ् बन्धने, क्लान्त सद्य इत्यजन्त प्रत्ययविशिष्टपङ्कणात्
विषित विषय इत्यत्रैव षत्वं वि-स्वनोतीत्यादौ तु न । षिवु तन्तु-
सन्ताने, षह शत्रौ, सुट् आगमः परिष्कारोतीत्यादौ षत्वम् । स्तुखञ्जो-
स्तूपसर्गात् (७३७७०) इत्यनेनैव सिद्धे पर्यादिपूर्वबोरेतयोः

“अङ् व्यवाये सिवादीना वेति (७८६७०) विकल्पार्थं पुनर्वचनम् ।

सेवसितेत्यत्र सितशब्दात् (८२) प्राक् ये सुनीत्यादयः (उ३०४०) स्तेषामङ् व्यवायेऽपि षत्वं स्यात् । न्यषेधत् । न्यषेधीत् । न्यषेधिष्यत् ।

स्थादिष्वभ्यासेन चाभ्यासस्य । ८ । ३ । ६४ ।

प्राक् सितात् स्थादिष्वभ्यासेन व्यवायेऽपि षत्वं स्यात् । एषामेव (८३) चाभ्यासस्य न तु सुनीत्यादीनाम् । नि-विषेध । नि विषिधत् ।

सेधतेर्गतौ । ८ । ३ । ११३ ।

गत्यर्थस्य सेधतेः षत्वं न स्यात् । गङ्गां वि-सेधति ११ । विधू-शास्त्रे माङ्गल्ये च । शास्त्रं शासनम् ।

स्वरतिसूतिसूयतिधूञ् दितो वा । ७ । २ । ४४ ।

(८२) क्तान्तात् प्रिञ् वञ्चने इत्यतः प्राक् अष्टमाध्यायतृतीयपादस्थपञ्च-षष्ठसूत्रमारभ्य तत्तत्प्रतिपत्तिनस्तत्पर्यन्तसूत्रषट्कनिर्दिष्टा इत्यर्थः ।

(८३) अत्रेदं बोध्यम् स्थादिषु द्वे वाक्ये तत्र यद्यपि नि-विषेधेत्यादौ पूर्व-भागस्योपसर्गादित्यनेन (उ३०४०) सिद्धिः द्वितीयस्य तु आदेशप्रत्यययोरिति (प० ८५४०) सिद्धिस्तथापि आद्यं वाक्यं फलत्वयार्थम् अभि-विषेणविषतीत्यादौ अपोपदेशस्यापि षत्वार्थम् अधि-तष्ठावित्वादौ अव-स्थान्तादपि द्वितीयस्य षत्वार्थं, षण्णि निषिद्धप्रतिप्रसवार्थञ्च तेन स्तौति-ययोरिति (उ२०४४०) नियमेन नियन्तितमपि षत्वम् अभिविषिष्यती-त्यादावनेन स्यादेव । अभ्यासस्येति द्वितीयं वाक्यं स्थादिष्वभ्यासस्य षत्वं तत् सुनीतीत्यादिष्विति नियमार्थं तत्फलन्तु अभिसूषतीत्यादौ अभ्यासस्य न षत्वम् द्वितीयस्य तु स्तौति-ययोरेवेति नियमात् नेति विशेषः । अभिसिषासीत्यादौ तु षणोऽसम्भवेन आदेशप्रत्यययोरिति षत्वम् पूर्वस्य तु न उक्तनियमादिति एवमन्यत्राप्युक्तम् । मनो० ।

स्वरत्याटेरुदितश्च परस्य वलादेराईधातुकस्य इङ् वा स्यात् ।

भपस्तथोर्ध्वोऽधः । ८ । २ । ४०५ ।

भषः । परयोस्तथोर्ध्वः स्यात् न तु दधातेः । जश्त्वम् । सिषेड-
सिषेधिय । सेडा-सेधिता । सेष्यति-सेधिष्यति । असेत्सीत् ।

भलो भल्लि । ८ । २ । २६ ।

भलः परस्य सस्य (८४) लोपः स्यात् भल्लि । असेडाम् ।
असेत्सुः । असेत्सीः । असेडम् । असेड । असेत्सम् । असे-
त्स्व । असेत्सम् । पक्षे असेधीत् । असेधिष्टामित्यादि १२ ।
खीट् भक्षणे । ऋकार इत् । खादति । चखाद १२ । खद
स्थैर्ये हिंसायाञ्च चाङ्गक्षणे । स्थैर्ये अकर्मकः । खदति ।

अत उपधायाः । ७ । २ । ११६ ।

उपधाया अतो वृद्धिः स्यात् जिति णिति च प्रत्यये परे ।
चखाद ।

णलुत्तमो वा । ७ । १ । ८१ ।

उत्तमो णल् वा णित् स्यात् । चखाद-चखद ।

अतो हलादेर्लघोः । ७ । २ । ७ ।

(८४) सस्य लोपइति तत्र प्रत्यासत्तेः भलोभल्लि सस्येति निर्दिष्टाना त्वया-
न्नामेकपदस्थत्वे एव लोपस्तेन सोभस्यत् स्थापित्वादा नेति बोध्यम् ।

हलाटेलघोरकारस्य इडादौ परस्मैपदे परि सिचि वृद्धिर्वा
स्यात् । अखादीद्-अखदीत् १४ । बद् स्त्रैर्य्ये । पवर्गीयादिः ।
बदति । बबाद १॥ बैदिथ १५ । गद् व्यक्तायां वाचि । गदति ।

नेर्गदनदपतपदघुमास्यतिहन्तिधातिवाप्तिद्रा-
तिश्यतिवपतिवृहतिशाम्यतिचिनोतिदेग्धिष् च ।
८ । ४ । १७ ।

उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य नेर्णः स्यात् गदादिषु । प्रणि-
गदति । जगाद १६ । रद् विलेखने । विलेखनश्लेदनम् ।
रराद । रेदतुः १७ । णट् अव्यक्तशब्दे ।

णो नः । ६ । १ । ६५ ।

धातोराटर्णस्य नः स्यात् ।

णोपदेशा (६५) स्वनर्दनाटिनाद्याध्नाट् इत्युत्तः ।
नाटदीर्घार्हस्य पर्युदासाडटादिर्णोपदेश एव । तवर्गचतु-
र्थान्तनाधतेर्नर्दनींश्च केचिणोपदेशतामाहुः ।

उपसर्गादसमासेऽपि णोपदेशस्य ८ । ४ । १४ ।

उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य णोपदेशस्य धातोर्नस्य णः स्यात्

(६५) नर्द शब्दे नट अवस्थन्दने चुरादि नाटीति दीर्घनिर्देशात् णट् नृता-
विति घटादिर्नृत्तं गृह्यते नाट्ट नाट्ट याच्ञादा टु नटि मसृङ्गो नक्त
नाशने नट् नगे नट्टी गात्रविक्षेपे एतद्विज्ञा णोपदेशा इत्यर्थस्तेषामेव
णत्वनिमित्ते सति णत्व गत्येवामिन्धारणफलम् ।

समासेऽसमासेऽपि । प्र-णदति । प्र-णि-नदति १८ । अर्दं गतौ
याचने च । अतआटेः (७६४०) ।

तस्मान्नुङ् द्विहल । ७ । ४ । ७१ ।

द्विहलो धातोर्दीर्घीभूतादकारात्परस्य तुट् स्यात् । आनर्दं ।
आर्दीत् १९ । नर्दं गर्दं शब्दे । णोपदेशत्वाभावात् णः ।
प्र नर्दति २० । गर्दति । जगर्दं २१ । तर्दं हिंसायाम् ।
तर्दति २२ । कर्दं कुत्सिते शब्दे । कुत्सिते कौत्से । कर्दति
२३ । खर्दं दन्दशूके । दशहिंसादिरूपायां दन्दशूकक्रिया-
यामित्यर्थः । खर्दति । चखर्दं २४ । अति अदि बन्धने ।
अन्तति । आनन्त २५ । अन्दति । आनन्द २६ । इदि पर-
मैश्वर्ये । इन्दति । इन्दाञ्चकार ३७ । विदि अवयवे । पवर्ग-
हृतीयादिः । विन्दति । अवयवङ्करोतीत्यर्थः । भिदीति
पाठान्तरम् २८ । गडि वदनैकदेशे । गण्डति २९ । अन्त-
त्यादयः पञ्चैते न तिङ्निष्पन्ना इति काश्यपः । अन्ये तु तिङ्म-
पीच्छन्ति । णिदि कुत्सायाम् । निन्दति । प्र-णिन्दति ३० ।
टु नदि मसृङ्गौ ।

आदिर्जिटुडवः । १ । ३ । ५ ।

उपदेशे धातोराद्या एते इतः स्युः । नन्दति । इदित्वान्न-
लोपो न । नन्द्यात् ३१ । चदि आह्लादे । चचन्द ३२ ।
तदि चेष्टायाम् । तवन्द ३३ । कदि क्रदि क्लदि आह्वाने
रोदने च । चकन्द ३४ । चक्रन्द ३५ । चक्लन्द ३६ । क्लिदि
परिवेदने । चिक्लिन्द ३७ । शुभ्य शुङ्गौ । शुशुभ्य । नलोपः ।

शुभ्यात् ३८ । अथ (८६) कवर्गीयान्ता अनुदात्तेतो द्वि-
चत्वारिंशत् । शीक^१ सेचने । तालव्यादिः दन्त्यादिरित्येके ।
शीकते । शिश्रीके १ । लीक दर्शने । लोकते । लुलीक्रे २ ।
श्लोक सङ्घाते । सङ्घातो ग्रन्थः स चेह ग्रन्थमानस्य व्यापारो
ग्रन्थितुर्वा आद्ये अकर्मको द्वितीये सकर्मकः । 'श्लोकते ३ ।
द्रेक ध्रेक शब्दोत्साहयोः । उत्साहो वृद्धिरौदत्यञ्च । दिद्रेके
४ । 'दिध्रेके ५ । रेक शङ्कायाम् । रेकते ६ । सेक ७ स्वेक
८ स्त्रिकि ९ अकि १० स्त्रिकि ११ गतौ । त्रयो दन्त्यादयः ।
हौ तालव्यादी । अषोपदेशत्वान्न षः । सिसेके । शकि
शङ्कायाम् । शङ्कते । शशङ्के १२ । अकि लक्षणे । अङ्कते ।
आनङ्के १३ । वकि कौटिल्ये । वङ्कते १४ । मकि मण्डने ।
मङ्कते १५ । कक लील्ये^२ । लील्यङ्गवशापत्यञ्च । ककते ।
चकके १६ । कुक वृक आदाने । कीकते । चुकुके १७ ।
वर्कते । वहके १८ । ऋदुपधेभ्यो लिटः कित्त्वं (८७) गुणात्पू-
र्वविप्रतिषेधेन । चक लप्ता प्रतिघाते च । चकते । चेके १९ ।
ककि २० वकि २१ श्वकि २२ तकि २३ ढीक २४ त्रीक २५
ष्वक २६ वस्क २७ मस्क २८ टिक २९ टीक ३० तिक ३१
तीक ३२ रघि ३३ लघि ३४ गत्यर्थाः । कङ्कते । डुढीके ।

(८६) प्रथमं माङ्गलिकतया तवर्गान्त एधतिरभिहितस्तदनुरोधेनैव कति-
चित् तवर्गीयान्तानुक्ता मातृकापाठक्रमेण कवर्गीयप्रभृत्यन्तान्
क्रमेणाह अर्थेति ।

(८७) परमपि शुभं बाधित्वा नित्यत्वात् लिटः कित्त्वमित्याशयेनाह लिटः
कित्त्वमिति (एतच्च प्रसङ्गादुक्तमपि लिटः कित्त्वस्य सिद्धेः ।

तुत्रौके । सुब्धातुष्ठिवष्वकतीन्वां (६८) सत्वप्रतिषेधो वक्तव्यः * ।
 ष्वकते । ष्वक्ते । अत्र तृतीयन्दन्यादिमेकै । १० लघि भोजन
 निवृत्तावपि । अवि वधि मधि गत्याक्षेपे । आक्षेपो निन्दा ।
 गतौ गत्यारम्भे चेत्यन्ये । अङ्गते । अनङ्गे ३५ । वङ्गते ३६ ।
 मङ्गते ३७ । मधि कैतवे च । राष्ट लाष्ट द्राष्ट सामर्थ्ये ।
 राघते ३८ । लांघते ३९ । घ्राष्ट ४० इत्यपि केचित् ।
 द्राष्ट आयासे च । आयासो देर्घ्यम् । द्राघते ४१ । श्लाष्ट
 कलने । श्लाघते ४२ । अथ परस्मैपदिनः पञ्चाशत् ५० । फक्क
 नीचैर्गती । नीचैर्गतिर्गन्द्गमनसरद्वयवहारश्च । फक्कति ।
 पफक्क १ । तक्क हसने । तक्कति २ । तकि कृच्छ्रजीवने ।
 तङ्कति ३ । तुक्क भक्षणं भक्षणं श्रवः । वुक्कति ४ । कक्क हसने ।
 प्रक्क कल्पति ५ । आक्क ६ राक्क ७ लाक्क ८ द्राक्क ९ घ्राक्क
 १० श्लोषणालमर्थयोः । आक्कति । आक्काञ्चकार । शाक्क ११
 श्लाक्क १२ व्याप्ता । शाक्कति । उक्क १३ उक्कि १४ वक्क १५
 वक्कि १६ मक्क १७ मक्कि १८ णक्क १९ णक्कि २० णक्क २१
 रक्क २२ लक्क २३ लक्कि २४ इक्क २५ इक्कि २६ ईक्क २७
 वक्कि २८ रगि २९ लगि ३० अगि ३१ वगि ३२ मगि ३३
 तगि ३४ त्वगि ३५ अगि ३६ अगि ३७ इगि ३८ रिगि ३९
 लिगि ४० गत्यर्थः । कवर्गद्वितीयान्ताः पञ्चदश । तृतीयान्ता-

(६८) सुब्धादिति तेन पण्डितमाचष्टे इत्याख्याने णिचि पण्डिततीत्यादौ
 न सत्वम् वस्तुत उपपत्तेः इत्युक्तेः तस्योपदेशाभावात् सुब्धात्वित्यशो
 भाव्यकता प्रत्याख्याः ।

स्त्रयोदश । इह खान्तेषु रिख ४१ तख ४२ त्रिखि ४३ शिखि
४४ इत्यपि चतुरः । कंचित् पठन्ति ।

अभ्यासस्यासवर्णे । ६ । ४ । ७८ ।

अभ्यासस्य •इवर्णेवर्णयोरियडुवडौ स्तोऽसवर्णेऽचि । उवोख ।
सन्निपातपरिभाषया इजादेरि (उ२३४०) त्याम् । जखतुः ।
जखुः । इस सवर्णदीर्घस्याभ्यासग्रहणेन ग्रहणाद् ऋन्व. प्राप्तो
न भवति सकृत्प्रवृत्तत्वात् । आङ्गत्वादि पर्जन्यवल्ग्वणप्रवृत्त्या
ऋस्वे कृते ततो दीर्घः वर्णादाङ्गम्बलोय इति न्यायात्परत्वाच्च ।
उङ्गति । ववखतुः । वङ्गति । मेखतुः । त्वगि कम्पने च ।
युगि ४५ जुगि ४६ दुगि ४७ वजेने । युङ्गति । घव हसने ।
घघति । जघाघ ४८ । मघि मण्डने । मङ्गति ४९ । शिघि
आघ्राणे । शिङ्गति ५० । अथ चवर्गीयान्ताः । तवानुदात्तेत
एकविंशति । वर्च दीप्तौ । वर्चते १ । पच सेचने सेवने च ।
सचते । सेचे । सचिता २ । लोडु दर्शने । लोचते ।
लुलीचे ३ । शच व्यक्ताया वाचि । शिचे ४ । श्वच ५ । श्वचि
६ गतौ । श्वचते । श्वचते । कच बन्धने । कचते ७ । कचि
८ काचि ९ दीप्तिबन्धनयोः । चकञ्चे । चकाञ्चे । मच १०
मुचि ११ कल्कने । कल्कनं दम्भः शाब्दं च कथनमित्यन्ये ।
मेचे । मुमुञ्चे । मचि धारणाच्छायप्रजनपु । ममञ्चे १२ ।
पचि व्यक्तीकरणे । पञ्चते १३ । ण्वच प्रसादे । स्तोचते । तुष्टु-
चे १४ । ऋज गतिस्थानार्जनोपाजनेषु । अर्जते । नृडिधी
(उ४३४०) ऋकारेकदेशो रफो हलत्वेन गृह्यते तेन विहल्पा-

बृट् । आनृजे १५ । ऋजि १६ भृजौ १७ भर्जने । ऋञ्जते ।
 उपसर्गादृतीति (पृ४५४) हृदिः । प्रार्च्छते । ऋञ्जाञ्चक्रे ।
 आर्च्छिष्ट । भर्जते । बभृजे । अभर्जिष्ट । एजृ १८ भ्रेजृ १९
 भ्राजृ २० दीप्तौ । एजाञ्चक्रे । ईज गतिकुत्सनयोः । ईजाञ्चक्रे २१ ।
 अथ द्विसप्ततिर्ब्रज्यन्ताः (उ५५१) परस्मैपद्भिः । शुच शोके ।
 शोचति १ । कुच तगरे शब्दे । कोचति २ । कुन्च क्रुन्च कौटि-
 ल्याल्पीभावयोः । अनदितामिति (पृ१७८) नलोपः । कुच्यात्
 ३ क्रुच्यात् ४ । लुन्च अपनयने । लुच्यात् ५ । अन्चु गतिपूजनयोः
 । अच्यात् । गतौ तु (पृ१८१) नलोपः । पूजायान्तु अच्चात् ६ ।
 वन्चु ७ चन्चु ८ तन्चु ९ त्वन्चु १० भुन्चु ११ स्तुन्चु १२
 म्रुचु १३ स्तुचु १४ गत्यर्थाः । वच्यात् । चच्यात् । तच्यात् ।
 त्वच्यात् । अम्रुच्चीत् । अस्तुच्चीत् ।

जृस्तन्भृश्चुस्तुचुगुचुग्लुञ्चुश्चिभ्यश्च । ३ ।

१ । ५८ ।

एभ्यश्च रङ् वा स्यात् । अम्रुचत् अम्रोचीत् । अस्तुचत्-
 अस्तोचीत् । गुचु १५ ग्लुचु १६ कुजु १७ खुजु १८ स्तेय-
 करणे । जुग्रोच । अगुचत् अग्रोचीत् । जुग्लोच । अग्लुचत्-
 अग्लोचीत् । अकोजीत् अखोजीत् । ग्लुन्चु षस्ज गतौ ।
 अङ् । अग्लुचत् अग्लुच्चीत् १९ । सस्य शुत्वेन शः जश्-
 त्वेन जः । रुज्जति । अयमात्मनेपद्यपि । सज्जते २० । गुजि
 अव्यक्ते शब्दे । गुज्जति । गुज्ज्यात् २१ । अर्च पूजायाम् ।
 अर्च २२ । क्लिक् अव्यक्ते शब्दे । अस्फुटेऽप्यशब्दे चेत्यर्थः ।

स्नेच्छति । मिस्नेच्छ २३ । लक्ष लाक्षि लक्षणे । ललच्छ
 २४ । ललाञ्च २५ । वाक्छि इच्छायाम् । वाञ्छति २६ ।
 आच्छि आयामे । आञ्छति । अतआदेरित्यत्र (उ२६६४०) तप-
 रकरणं स्वाभाविकरूपपरिग्रहार्थम् तेन दीर्घभावात् नुट् ।
 आञ्छ । तपरकरण मुखमुखार्थमिति मते तु नुट् । आनाञ्छ
 २७ । हीक्ष लज्जायाम् । जिहीच्छ २८ । हुच्छा कौटिल्ये ।
 कौटिल्यमपसरणमिति भैवेयः । उपधायाञ्चेति (उ३४४०) दीर्घः ।
 हृच्छति २९ । मुच्छा मोहसमुच्छययोः । मूच्छति ३० ।
 स्फुच्छा विस्तृती । स्फूच्छति ३१ । पुक्छ प्रमादे । पुच्छति-
 (९९) ३२ । उक्छि उक्छे । “उक्छः कणश्च आदानम् कणिशा-
 द्यर्जनं शिलमिति” यादवः । उक्छति । उक्छाञ्चकार ३३ ।
 उक्छी विवासे । विवासः समाप्तिः प्रायेणाय विपूर्वः ।
 व्युच्छति ३४ । ध्रज ध्रजि धृज धृजि ध्वज ध्वजि गन्ती ।
 ध्रजति ३५ ध्रजति ३६ धर्जति ३७ धृजति ३८ ध्वजति ३९
 ध्वजति ४० । कूज अव्यक्ते शब्दे । चुकूज ४१ । अर्ज
 षर्ज अर्जने । अर्जति । आनर्ज ४२ । सर्जति । ससर्ज
 ४३ । गर्ज शब्दे । गर्जति ४४ । तर्ज भर्जने । तर्जति ।
 ततर्ज ४५ । कर्ज व्ययने । चकर्ज ४६ । खर्ज पूजने च ।
 चखर्ज ४७ । अज गतिक्षेपणयोः । अजति ।

(९९) पुच्छनीति अन्तरङ्गत्वात् त्वकि क्ते लघूपधत्वाभावात् न गुणः
 वर्णादाङ्गस्य बलीयस्त्व तु युगपत्प्राप्तिस्थाने समानाश्रये एवेति
 कैयटादिभिर्व्यवस्थापितमिति न तस्यात्वं प्रवृत्तिः । मनो० ।

अजेर्व्यघञपोः । २ । ४ । ५६ ।

अजेर्वी (१००) त्ययमादेशः स्यादार्द्धधातुकविषये (१०१) घञ-
मपञ्च वर्जयित्वा । वलादावार्द्धधातुके वेद्यंते । विवाय ।
विव्यतुः । विव्युः । अत्र वकारस्य हल्परत्वादुपधायाच्चेति
(७३४४०) दीर्घे प्राप्तेऽचः परस्मिन्निति (५३४४०) स्थानिवद्भावे-
नाच्परत्वम् । न च नपदान्तेति (७३४४०) निषेधः स्वरदीर्घयलो-
पेषु लोपाजादेश एव न स्थानिवदित्युक्तेः । थलि “एका-
च (७३५४०) इदीणनिषेधे प्राप्ते ।

कृष्टभट्सुद्रुसुश्रुवो लिटि । ७ । २ । १३ ।

गभ्यो लिटि इट् न स्यात् । क्रादोनाञ्चतुषां (१०२) ग्रहणं
नियमार्थं प्रकृत्याश्रयः प्रत्ययाश्रयो वा य इणनिषेधः स लिटि
चेत्तर्हि क्रादिभ्य एव नान्येभ्य इति । ततश्चतुर्णाम्यालि भार-
द्वाज (१०३) नियमप्रापितस्य वमादिषु क्रादिनियमप्रापितस्य
चेटो निषेधार्थम् (१०४) ।

(१००) अजेर्वी दीर्घान्त आदेशः ह्रस्वान्तत्वे मनीर्गिराति न सिध्येत् ।

(१०१) आर्द्धधातुके विषये इति तेन यदुत्पन्ने प्राप्तेष्वीभावे हलादित्यमश्रयात्
यद्वि प्रीयते इति तिङ्गम् परमप्रभ्या त नैतत्सिद्धेर्दिति भावः । मनोः ।

(१०२) घ इति घृष्टज्योर्घञम् कृष्टभट्सुद्रुसुश्रुवो एषाम् एकाच उपदेशे इति
(७३५४०) प्रकृत्याश्रये घृष्टज्योस्तु श्रुवो क्रीति (७३५४०) प्रत्यया-
श्रये च निषेधे प्राप्ते नियमार्थमिति मत्याह क्रादोऽमिति ।

(१०३) भारद्वाज इति कृतो भारद्वाजस्येति (७५६४०) कृदन्ताश्रयस्य थला-
श्रयस्य चत्थे ।

(१०४) निषेधार्थमिति । नेह् वशी (७३३६४०) लुपक्रमात् नञा प्रापितस्यैवाभावा-
त्स्यायं नियमो न तु निमादावबलभ्यस्य वैकल्पिकभावात् तेन लिपिनिव

अचस्ताख्यनित्यानिट्यम् । ७ । २ । ६१ ।

उपदेशे । (१०५) ऽजन्ता या धातुस्त्वासी नित्यानिट् ततः परस्य थल इङ् न स्यात् ।

उपदेशेऽत्वतः (१०६) । ७ । २ । ६२ ।

उपदेशेऽकारवतस्तासी नित्यानिटः परस्य थल इङ् न स्यात् ।

ऋतोभारद्वाजस्य । ७ । २ । ६३ ।

तासी नित्यानिटः ऋदन्तस्यैव (१०७) थला नेट् भारद्वाजस्य मतेन । तेनान्यस्य स्यादेव । अयमत्र संग्रहः ।

विशिष्येत्युभयम् तत्र एङ्प्रजोः प्रकृत्याश्रयस्य नियमासम्भ्रान्तयो-
रुदात्तत्वेनेङ्निषेधाप्रसक्ते थलोऽकिञ्चेन च प्रत्ययाश्रयस्याप्यसम्भ्रान्तयो-
ऽतस्तद्विषये न नियमः किन्तु यमसेष्वेव हिमहीनां किञ्चेन तत्रैव
क्रादीनां त्रयाणां नियमः ।

(१०५) उत्तरस्त्रुतादुपदेशे इत्यप्रकृत्यते तच्चाजन्तविशेषणमित्याह उपदेशे इति
नित्यमित्यनिटो विशेषणम् । क नित्यमनिङित्यपेक्षायां तासि च कृपः
(उ८०८०) इत्यतस्तासीति पदमनुवर्त्य मप्रत्या विपरिणमय्याह तामा-
विति । स्त्रुते तास इव थल इङ् न स्यादिति तासिर्दिति प्रत्यर्थे वतिः ।

(१०६) नित्यानिट इत्यनुवर्तनात् क्रमेस्तासी स्त्रुक्रमोरनात्मनेपदनिमित्ते (उ
६४८०) इत्यनेन परस्मैपदे सेट्कृतया नित्यानिट्कत्वाभावात् चक्रमिथे-
त्येव भवति । उपदेशे किं चकर्षिथेत्येव । अत्वतः किं बिभेदिथेति । तपरः
किं रराधिथेति । तासि किं जिगृक्षतीत्यादौ सनि अनिट्कत्वेऽपि
जग्रहिथेत्येव । नित्यानिटः किं वेट्कस्य भा भूत् आनञ्जिथेति ।

(१०७) तपरकरणात् ह्रस्वान्तेष्वेवायं नियमः । अचस्ताख्येत्येव प्राप्त्वात् न
निषेधविधिः । एङ्प्रजौ च यद्यपि सेट्कौ तथापि एङ् परस्मैपदि-
त्वाभावेन थलोऽसम्भ्रान्तः एजस्तु कन्दसि बभूथेत्यादिना (उ५२२८०)
ववर्थेति निपातनात् भाषायामिटा भाव्यमित्यतो नियमोऽयमित्याह
ऋदन्तस्यैवेति ।

अजन्तोऽकारवान्वा यस्तास्यनिट् थलि वेह्यम् ।

ऋदन्तईट्ठित्थानिट् काव्यन्या लिटि सिद्ध भवेत् ॥

न च (१०८) सुट्ठादीनामपि थलि विकल्पः शङ्कः अचस्तास्व-
दिति उपदेशेऽत्वत इति च योगद्वयप्रापितस्यैव हि प्रतिषेधस्य
भारद्वाजनियमो निवर्त्तकः अनन्तरस्येति न्यायात् ।
विवयिथ-विवेय आजिथ । विव्यथु । विव्य । विवाय-विदय ।
विव्यिव । विव्यिम । वेता-अजिता । वेथति-अजिथति ।
अजतु । आजत् । अजेत् । वीयात् ।

सिचि वृद्धि परस्मैपदेषु । ७ । २ । १ ।

इगन्ताङ्गस्य वृद्धिः स्यात्परस्मैपदे परे सिचि । अवैषीत्
आज्जीत् । अवेथत् आजिथत् ४८ । तेज पालने ।
तेजति ४९ । खज मये । खजति ५० । खजि गतिवैकल्ये ।
खज्जति ५१ । एजृ कम्पने । एजाञ्चकार ५२ । ट् आ स्फूर्ज्जा
वज्रनिर्घोषे । स्फूर्ज्जति । पुस्फूर्ज्ज ५३ । नि चये (१०९)
अकर्मकः । अन्तर्भावितव्यर्थानु सकर्मकः । चयति ।

(१०८) ननु सुट्ठुप्रभृतीनां थलि भारद्वाजस्य नियमादिट् स्यात् न च क्रादि-
स्त्वत्वे चतुर्था ग्रहणेनास्य बाध उचित येन नाप्राप्तन्यायेन वसादौ
क्रादिनियमप्रापितस्यैव बाधौवित्यादाशङ्काह ननेति समावृत्ते
अचस्तास्वदिति द्वयोरनन्तरमस्य स्त्वस्यारम्भात् योऽयं तासौ नित्या-
निटस्यजीति निषेधः स भारद्वाजभते ऋदन्तस्यैव नान्यस्येति निय-
मात् सर्वेष्टसिद्धिः । मनो० ।

(१०९) नि चये इति अस्याजन्तेषु पाठस्योचितत्वेऽपि प्रसङ्गादलोपि

चिच्चाय । चिच्चियतुः । चिच्चियुः । चिच्चियिथ-चिच्चेथ ।
चिच्चियिवं । चिच्चियिम । जेता ।

अकृत्स्नावधातुकयोर्दीर्घः । ७ । ४ । २५ ।

अजन्त ११०० स्याद्गस्य दीर्घः स्याद्यादौ प्रत्यये परे नतु कृत्स्नाव-
धातुकयोः । चीयात् । अच्नेषीत् ५४ । चीज् अव्य॥ शब्दे कू-
जिना महायम्पठितु युक्तः । चिच्चीज ५५ । लज ५६ लजि ५७
भर्जने । लाज ५८ लाजि ५९ भर्त्सने च । जज ६० जजि ६१
युद्धे । तुज हिंसायाम् । तोजति । तुतीज ६२ । तुजि पालने
६३ । गुज ६४ गजि ६५ गृज ६६ गृजि ६७ मुज ६८ मुजि ६९
शब्दार्थाः गज मदने च । ७० वज ७१ व्रज गतौ । वद्व्र-
जति (उ३६५०) वृद्धिः । अव्राजोत् ७२ । अथ टवर्गीयान्ताः
शाडन्ताः (उ५०५०) अनुदात्तेतः षट्त्विंशत । अट्ट अतिक्रम-
हिसयोः । दीपधाऽयम् (१११) । टोपध इत्येके । अट्टते ।
आनट्टे १ । वेष्ट वेष्टने । विवेष्टे २ । चेष्ट चेष्टा-
याम् । अचेष्टिष्ट ३ । गोष्ट लोष्ट सङ्घाते । जुगोष्टे ४ ।

(११०) दीर्घग्रहणेनावचेति (पृ२५५०) परिभाषोपस्थानादाहाजन्तस्येति
अथङ् यीत्यत (उ२१०५०) यीत्यनुवर्त्तते ।

(१११) टोपधत्वेन न ङा इति (उ११५५०) द्वित्वनिषेधात् दकारं विहाय
टिगन्तस्य द्वित्वे दकारस्य ण्यत्वे चत्वे च कृते अट्टिष्टिपते इति
आट्टिटटिति च सिद्धम् न च परत्वात् पर्वं ण्यत्वापत्तिरसिद्धत्वात्
पर्वत्वासिद्धे नास्ति विप्रतिषेधोऽभावादुत्तरस्येति न्यायात् टोपधत्वे तु
पर्वत्वात्सिद्धमद्विचने इति पूर्वत्वासिद्धत्वाभावात् द्वित्वे हलादिशेषे च
आट्टिट्टिपते आट्टिट्टिदिति भेदः । मनो० ।

लुलोष्टे ५ । घट चलने । जघटे ६ । स्फुट विकसने ।
 स्फोटने । पुस्फुटे ७ । अटि गती । अण्टते । आनण्टे ८ ।
 वटि एकचर्यायाम् (११२) । ववण्टे ९ । भठि कठि शोके ।
 शोक इहाध्यानम् । मणठते १० । कणठते ११ । मुठि
 पालने । मुण्ठते १२ । हेठ विवाधायाम् । विवाधा शाब्दम् ।
 जिहेठे १३ । एठ च । एठाश्चक्रे १४ । हिडि गत्यना-
 दरयोः । हिण्डते । जिहिण्डे १५ । हुडि सङ्घाते । जुहुण्डे
 १६ । कुडि दाढे । चुकुण्डे १७ । वडि १८ विभाजने मडि
 १९ च । ववण्डे । भडि परिभाषणे । परिहासः सनिन्दो-
 पालम्भश्च परिभाषणम् । वभण्डे २० । पिडि सङ्घाते ।
 पिपिण्डे २१ । मुडि मार्जने । मार्जनं शुद्धिर्न्यग्भावश्च ।
 मुण्डते २२ । तुडि तोडने । तोडनं दारणं हिंसनञ्च ।
 तुण्डते २३ । हुडि वरणे । वरण स्वीकारः । हरणमि-
 त्येके । हुण्डते २४ । चडि कोपे । चण्डते २५ । शडि
 रुजायां सङ्घाते च । शण्डते २६ । तडि ताडने । तण्डते
 २७ । पडि गती । पण्डते २८ । कडि मदे । कण्डते २९ ।
 खडि मये ३० । हेडृ होडृ अनादरे । जिहेडे ३१ । जुहोडे
 ३२ । बाडृ आप्लाव्ये । बशादिः । आप्लाव्यमाप्लवः । बाडते
 ३३ । डाडृ धाडृ विशारणे । डाडते ३४ । धाडते ३५ ।
 शाडृ श्लाघायाम् । शाडते ३६ । अथ आ टवर्गीयान्त-
 समाप्तेः परस्मैपदिनः । शौटृ गर्वे । शौटति । शुशौट १ ।
 पौटृ बन्धे । पौटति २ । स्त्रौटृ स्त्रेडृ उन्मादे । द्वितीयो

(११२) एकचर्या अमहायगमनं बण्टते सहायं विना चरतीत्यर्थः ।

डान्तः । टान्तमध्ये पाठस्वर्यमाभ्यान्नाथतिवत् । स्नेडति
स्नेडति ४ । कटे वर्षावरणयोः चटे इत्येके । चकाट । सिचि
'अतो हलादेर्लघोरिति (उ४०४०) वृद्धौ प्राप्तायाम् ।

ह्यन्तक्षणश्वसजागृणिश्वेदितान् । ७ । २।५।

हमयान्तस्य चणाट्टेर्णन्तस्य श्वयुतेरेदितश्च वृद्धिर्न स्यादि-
डादौ सिचि । अकटीत् ६ । अट पट गतौ । आट । आटतुः ।
आटुः ७ । पपाट । पेटतुः । पेटुः ८ । रट परिभाषणे ।
रराट ९ । लट बाल्ये । ललाट १० । शट रुजाविशरण-
गत्यवसादनेषु । शशाट ११ । वट वेष्टने । ववाट । ववटतुः ।
ववटुः । ववटिथ १२ । किट खिट त्रासे । केटति १३ । खेटति
१४ । शिट घिट अनादरे । शेटति । शिशेट १५ । सेटति ।
सिषेट १६ । जट १७ भट १८ सङ्गाते । भट भृतौ १९ । तट
उच्छ्राये २० । खट काङ्चायाम् २१ । णट नृतां २२ । पिट
शब्दसङ्गातयोः २३ । हट दीप्तौ २४ । षट अवयवे २५ । लुट
२६ विलोडने । डान्तोऽयमित्येके २७ । चिट परप्रेष्ये २८ ।
विट शब्दे २९ । विट ३० आक्रांशे । वलादि । ह्रिट इत्येके
३१ । इट किट कटी गतौ । एटति ३२ । केटति ३३ । कटति
३४ । ईकारः श्वोदितो निष्ठायामिति (उ३५०४०) इण्नि-
षेधार्थः केचित्तु इदितं मत्वा नुमि कृतं कण्टतीत्यादि
वदन्ति । अन्ये तु इ ई इति प्रश्लिष्य । अयति । ‡ इयाय ।
इयतुः (११३) । इयुः । इययिय इयेय । इयाय इयय ।

‡ अयमुदयति सुझामञ्जत पद्मिनीनाभित्वाद्यभ्योनाहरणम् ।

(११३) इयतुरित्यत्र द्वित्वे कृते एरनेकाच. (उ३५०४०) इति यथं

दीर्घस्य तु इजाटेश्च (८२३४०) इत्यामि अयाञ्चकारेत्यादि
उदाहरन्ति । मडि भूषायाम् ३५ । कुडि वैकल्ये । कुण्डति ।
कुण्डत इति तु दाहे गतम् ३६ । मुण्ड ३७ मर्दने । चडि अल्पी-
भावे ३८ । सुडि खण्डने । मुण्डति ३९ । पुडि चेत्येके ।
पुण्डति ४० । रुटि लुटि स्तेये । रुण्टति ४१ । लुण्टति
४२ । रुठि ४३ लुठि ४४ इत्येके । रुडि ४५ लुडोत्यपरे
४६ । म्फुटिर् विशरणे । इरित्त्वादङ्वा । अस्फुटत्-अस्फो-
टोत् ४७ । स्फुटीत्यपि केचित् । इदित्त्वान्नुम् । स्फुण्टति
४८ । पठ व्यक्ताया वाचि । पेठतुः । पेठिय । अपठोत्-
अपाठोत् ४९ । वठ स्थौल्ये । ववठतुः । ववठिय ५० । मठ
मदनिवासयोः ५१ । कठ कृच्छ्रजीवने ५२ । रठ परिभाषणे
५३ । रठेत्येके ५४ । हठ प्रुतिशतत्वयोः । बलात्कारे इत्येके ।
हठति । जहाठ ५५ । रुठ ५६ लुठ ५७ उठ ५८ उपघाते ।
आंठति । ऊठेत्येके । ऊठति । ऊठाञ्चकार ५९ । पिठ
६० हिंसासक्लेशनयोः । शठ कैतवे च ६१ । शुठ प्रतिघाते ।
शोठति ६२ । शठोति स्वामी । शुण्टति । कुठि च । कुण्डति
६३ । लुठि आलस्ये प्रतिघाते च ६४ । शुठि शोषणे ६५ ।
ऊठि ६६ लुठि ६७ गतौ । चुड्ड भावकरणे भावकरण-
भीभिप्रायसूचनम् । चुड्डति । चुचुड्ड ६८ । अड्ड अभियोगे ।

बाधित्वा अन्तरङ्गत्वात् सवर्णदीर्घे अचि अमुमा (५११८४०) मिति-
यङ् । केचित्तु वर्णादाङ्गस्य बलीयस्त्वेन मन्सर्दीर्घं बाधित्वा यण्येन
अभ्यासोत्तरेकारस्य सवर्णदीर्घयणौ प्रति स्थानित्वेन समानाश्रयतया
वर्णादाङ्गं वर्णीय इति न्यायस्यात्र प्रवृत्तेरित्याहुः फलतोरूपैक्यम् ।
मनो ।

अड्डति । आनड्ड ६८ । कड्ड कार्कश्ये । कड्डति ७० । चुड्डादय-
स्त्वयो दौषधाः तेन क्विपि । चुत् । अत् । कत् । इत्यादि ।
क्रीडृ विहारे । चिक्रीड ७१ । तुडृ तोडने । तोडति ।
तुतोड ७२ । तूडृ इत्येके ७३ । ह्रूडृ हुडृ होडृ गतौ ।
ह्रूड्यात् ७४ । हुड्यात् ७५ । होड्यात् ७६ । रौडृ अनादरे
७७ । रौडृ ७८ लौडृ ७९ उन्मादे । अड उद्यमे । अडति ।
आड । आडतुः आडुः ८० । लड विलासे । लडति ८१ ।
डलयोश्चैकत्र स्मरणाल्लतीति स्वाम्यादयः । कड मटे ।
कडति ८२ । कडि इत्येके । कण्डति ८३ । गडि वदनैक-
देशे (११४) । गण्डति ८४ । इति टवर्गीयान्ताः । अथ पवर्गी-
यान्ताः । तवानुदात्तेतः स्तोभत्यन्ताः (३०५ ७४०) चतुस्त्रिंशत् ।
तिष्ट तेषु षिष्ट ष्टेष्ट चरणार्थाः । आद्योऽनुदात्तः । क्षीरस्वामी
त्वयं सेडिति बभ्राम । तपते । तितिपे । क्रादि (३४८ ४०)
नियमादिट् । तितिपिपे । तेषा । तेषाते ।

लिङ् सिचावात्मनेपदेषु । १ । २ । ११ ।

इक्समीपाङ्गलः परी भलादी (११५) लिङ् आत्मनेपदे परे
मिच्चेत्येती कितौ स्तः । कित्वात्र गुणः । तिप्सीष्ट । तिप्सी-
यास्ताम् । तिप्सीरन् । लुङि, भलो भलोति (३४० ४०) सलोषः ।
अतिप्त । अतिप्साताम् । अतिप्सत १ । तपते । तितपे २ । तिष्टिपे

(११४) गङीति टवर्गीयान्तप्रकरणादत्रैव पाठो न्याय्य इति मनो० ।

(११५) इको भलित्यतो (३१८ ८४०) भलित्यनुवर्त्य प्रत्ययेऽल्पहणे तदादि-
भङ्गणमित्याशयेनाह भलादी इति ।

तिष्ठिपाते । तिष्ठिपिरे ३ । तिष्ठेपे । तिष्ठेपाते । तिष्ठेपिरे
 ४ । तेषु कम्पने च । ग्लेषु दैन्ये । ग्लेषते ५ । टु वेषु कम्पने ।
 वेपते ६ । केषु ७ गेषु ८ ग्लेषु ९ च । चात्कम्पने गतौ च
 सूत्रविभागादिति स्वामी । मैत्रेयस्य चकारमन्तरेण पठित्वा
 कम्पने इत्यपेक्षत इत्याह । ग्लेषिरर्थभेदात् पुनः पाठः । मेषु
 १० वेषु ११ लेषु १२ गतौ । त्रपू ष लज्जायाम् । त्रपते ।

तफलभजत्वपञ्च । ६ । ४ । १२२ ।

एषामत एकारोऽभ्यासलोपश्च स्यात्किति लिटि सेटि थलि
 च । त्रिपे । त्रिपाते । त्रिपिरे ऊदित्त्वादिङ् । त्रपिता
 त्रप्ता । त्रपिषीष्ट-त्रप्सीष्ट १३ । कपि चलने । कम्पते । चकम्पे
 १४ । रबि १५ लबि १६ अबि १७ शब्दे । ररम्बे । ललम्बे
 आनम्बे । लबि अवस्त्र सने च । कब वर्णे । चकबे १८ । क्लीबृ
 धार्ष्ट्ये । चिल्लीबे १९ । क्षीबृ मटे । क्षीवते २० । शीभृ
 कथने । शीभते २१ । क्षीभृ च २२ । रीभृ शब्दे । रिरिमे २३ ।
 अभिरभौ कचित्पठ्येति । अभ्रते २४ । रभ्रते २५ । ष्टभि
 २६ स्कभि २७ प्रतिबन्धे । स्तम्भते । उत्तम्भते । उदःस्थास्त-
 म्भोरिति (प६१ष्ट०) पूर्वसवर्णः । विस्तम्भते । स्तन्भेरिति (उ३६ष्ट०)
 षधन्तु न भवति श्रुविधौ निर्दिष्टस्य सौत्वस्यैव तत्र ग्रह-
 णात् । तद्वोजन्तु स्थास्तम्भारिति (प६१ष्ट०) पवर्गीयोपध पाठः
 स्तन्भेरिति तवर्गीयोपधपाठश्चेति माधवः । केचिदस्य टकार
 औपदेशिक इत्याहुः । तन्मते ष्टम्भते टष्टम्भे । जभ जृभि
 गात्रविनामे ।

रधिजभोरचि । ७ । १ । ६१ ।

एतयोर्नुमागमः स्यादचि । जश्भते । जजश्भे । जन्भिता ।
अजन्भिष्ट २८ । जृश्भते । जजृश्भे २९ । शल्भ कथने ।
शशल्भे ३० । वल्भ भोजने । दन्त्योष्ठादि । ववल्भे ३१ ।
गल्भ धार्ये । गल्भते ३२ । अ (स्त्र) ण्डु प्रमाटे । ताल-
व्यादिर्दन्त्यादिष्व । अश्भते । स्त्रश्भते वा ३३ । १० ष्टुभु स्तम्भे ।
स्तोभते । विष्टोभते । तुष्टुभे । व्यष्टोभिष्ट ३४ ।
अथ परस्मैपदिनः । गुपू रक्षणे ।

गुपूधूपविच्छिपणिपनिभ्य आयः । ३ । १ । २८ ।

एभ्यः आयप्रत्ययः स्यात् स्वार्थे । पुगन्तेति (उ० २४०) गुणः ।

सनाद्यन्ता धातवः । ३ । १ । ३२ ।

सनादयः कमेर्णिङन्ताः प्रत्यया अन्ते येषान्ते धातुसंज्ञाः
स्युः । धातुत्वाल्लडादयः । गोपायति ।

आयादय आर्द्धधातुके वा । ३ । १ । ३१ ।

आर्द्धधातुकविवक्षायामायादयो वा स्युः ।

काम्प्रत्ययादाममन्ते लिटि । ३ । १ । ३५ ।

कासधातोः प्रत्ययान्तेभ्यश्चाम् स्याल्लिटि नतु मन्ते । कास्य-
तेकाज्ग्रहणं कर्त्तव्यम् * । सूत्रे प्रत्ययग्रहणमपनीय तत्-
स्थानेऽनेकाच इति वार्त्तामित्यर्थः ।

अतो लोपः । ६ । ४ । ४८ ।

आर्द्धधातुकोपदेशकाले यदकारान्तन्तस्याकारस्य लोपः स्या

दाह्वातुके परे । गोपायाञ्चकार-गोपायान्वभूव-गोपाया-
 मास जुगोप । जुगुपतुः । ऊदित्वाद्देट् (उ३६ष्ट०) । जुगोपिथ-
 जुगोपथ । गोपायितः गोपिता-गोप्ता । गोपाय्यात्-गोप्यात् ।
 अगंपायोत् अगोपीत्-अगोप्सीत् १ । धूप सन्तापे । धूपा-
 यति । धूपायाञ्चकार दुधूप । धूपायितामि वूपितामि २ ।
 जप ३ जल्प ४ व्यक्ताया वाचि । जप मानसे च । चप ५
 सान्त्वने । पप समवाये । समवायः सम्बन्धः सम्यगवबोधी
 वा । सपति ६ । रप ७ लप ८ व्यक्ताया वाचि । चुप
 मन्दायाङ्गती । चोपति । चुचोप । चापिता ९ । तुप १०
 तुन्प ११ वृन्प १२ वृप १३ तफ १४ तुन्फ १५ वृफ १६ वृन्फ
 १७ हिंसार्थाः । तोपति । तुताप । तुम्पति । ततुम्प । तुतु-
 म्पतुः । सयोगात्परस्य लिटः (उ२४ष्ट०) कित्वाभावान्नलोपो
 (उ१०८ष्ट०) न । किदाशिषीति (उ१८ष्ट०) कित्वान्नलोपः । तुप्यात् ।
 प्रात् तुम्पतौ गवि कर्त्तरीति (पृ४८७ष्ट०) पारस्करादिगणे ङ
 पाठात् सट् । प्र तुम्पति गौ । श्रुतिपा निर्देशाद्यङ्लुकि न ।
 प्र तां तुम्पति । चोपति । चुम्पति । तोफति । तुम्फति ।
 चोफति । चम्फति । इहाद्यां द्वौ पञ्चमषष्ठौ च नोरिफाः ।
 अन्ये सरिफा । आद्याश्चत्वारः प्रथमान्ताः ततो द्वितीयान्ताः ।
 अष्टावष्टुकावन्तः । पर्प रफ रफि अर्ब पर्ब लर्ब वर्व मर्व
 कर्ब खर्व गर्ब शर्व षर्व चर्व गतौ । आद्यः प्रथमान्तः
 ततो द्वौ द्वितीयान्तौ तत एकादश तृतीयान्ताः । द्वितीय-
 तृतीयौ मुक्ता सर्वे रोपधाः । पर्पति । पपर्प १८ । रफति
 १९ । रम्फति २० । अर्बति । आनर्ब २१ । पर्वति २२ ।

लर्बति २३ । बर्बति २४ । पवर्गीयादिरयम् । मर्बति २५ ।
 कर्बति २६ । खर्बति २७ । गर्बति २८ । शर्बति २९ ।
 सर्बति ३० । चर्बति ३१ । कुवि आच्छादने । कुम्बति ३२ ।
 लुबि तुबि अर्दने । लुम्बति ३३ । तुम्बति ३४ । सुबि क्लृ-
 संयोगे । सुम्बति ३५ । षृभु षृन्भु हिंसायौ । मर्भति ।
 ससर्भ । सर्भिता ३६ । सृम्भति । ससृम्भ । सृम्भ्यात् ३७ ।
 षिभु शिन्भु इत्येके । सैर्भति ३८ । शिम्भति ३९ । शुभ ४०
 शुन्भ ४१ भाषणे । भासने इत्येके हिंसायामित्यन्ये ।

अथानुनासिकान्ताः । तत्र कस्यन्ता (उ६०४०) अनु-
 दात्तेतो दश् । घिणि घुणि घृणि ग्रहणे । नुम् । णुत्वम् ।
 घिस्रते । जिघ्रिसे १ । घुम्भते । जुघुम्भे २ । घृम्भते जघृम्भे ३ ।
 घृणाघूर्णे भ्रमणे । घाणते ४ । घूर्णते ५ । इमौ तुदादौ (उ७०४०)
 परस्मैपदिनौ । पण व्यवहारं स्तुतौ च । पन च । स्तुतावित्येव
 सम्बध्यते पृथक्निर्देशात् । पनिसाहचर्यात्पणेरपि (उ७०४००)
 स्तुतावेवायप्रत्ययः । व्यवहारे तु । पणने । पेणे । पणिते-
 त्यादि । स्तुतावनुबन्धस्य केवले चरितार्थत्वादायप्रत्ययान्ता
 नात्मनेपदम् । पणायति । पणायाञ्चकार । पेणे । पणायि-
 तासि । पणितासे । पणायात् पणिषीष्ट ६ । पनायति ।
 पनायाञ्चकार । पेने ७ । भाम क्रोधे । भामते । बभामे
 ८ । क्षमू ष सहने । क्षमते । चक्षमे । चक्षमिपे चक्षंसे ।
 चक्षमिध्वे । चक्षन्ध्वे । चक्षमिब्रहे ।

ई०

सिद्धान्तकौमुदी ।

मान्तस्य धातोर्मस्य नकारादेशः स्यान्नकारे वकारे च परे ।
 यत्वम् । चक्षण्वहे । चक्षमिमहे-चक्षण्वहे । क्षमिष्यते-
 क्षंस्यते । क्षमेत । आशिषि । क्षमिषीष्ट-क्षंसीष्ट । अक्ष-
 मिष्ट-अक्षस्त ८ । कमु १० कान्तौ । कान्तिरिच्छा ।

कमेणिङ् । ३ । १ । ३० । \

स्वार्थे । ङित्त्वात्तङ् । कामयते ।

अयामन्तात्वाय्यत्निष्ठाषु । ६ । ४ । ५५ ।

आम् अन्त आलु आय्य इत्, इण्, एषु णेरयादेशः स्यात् ।
 वक्ष्यमाणलोपापवादः । कामयाञ्चक्रे । आयादय आर्द्ध-
 धातुके (उ५७८०) वा । चकमे । कामयिता-कमिता । काम-
 यिष्यते कमिष्यते ।

णि श्रि द्र सुभ्यः कर्त्तरि चङ् । ३ । १ । ४८ ।

ख्यन्तात् आदिभ्यश्च च्चङ् स्यात्कर्त्तर्ये लुङि परे । काम्-
 इ अ तेति स्थिते ।

णेरनिटि । ६ । ४ । ५१ ।

अनिडादावार्द्धधातुके परे णेर्लोपः स्यात् । परत्वात् एरने-
 काचः (पू११८८०) इति यणि प्राप्ते । ख्यलोपावियङ्यण्गुणवृद्धि-
 दीर्घेभ्यः पूर्वविप्रतिषेधेनेति * वार्त्तिकम् । णिलोपस्य तु पाच-
 यते पाक्तिरित्यादि क्तिजन्तेष्ववकाश इति भावः । वसुतस्त्वनि-
 टौति वचनसामर्थ्यादार्द्धधातुकमात्रमस्य विषयः । तथाचैय-

डाटेरपवादएवायम् । इयङ् । अततच्चत । यण् । आटिटत् ।
गुणः । 'कारणा । वृद्धिः । कारक' । दीर्घः कार्यते ।

। गौ चङ्प्रपधाया ह्रस्वः । ७ । ४ । १ । .

चङ्परे णौ यदङ्गन्तस्योपधाया ह्रस्वः स्यात् ।

चङि । ६ । १ । ११ ।

चङि परे अनभ्यासस्य धात्ववयवस्यैकाचः प्रथमस्य द्वे स्तो-
ऽजाटेस्तु द्वितीयस्य ।

सन्वल्लघुनि चङ्परेऽनग्लोपे । ७ । ४ । ६३ ।

चङ्परे इति बहुव्रीहिः । स चाङ्गस्येति च द्वयमप्यावर्त्तते ।
अङ्गसंज्ञानिमित्तं यच्चङ्पर णिरिति यावत् तत्परे यल्लघु
तत्परो योऽङ्गस्याऽभ्यासस्तस्य सनीव कार्यं स्यात् णावग्लोपे-
ऽसति । अथवाऽङ्गस्येति नावर्त्तते । चङ्परे णौ यदङ्गन्तस्य
योऽभ्यासो लघुपरस्तस्येत्यादि प्राग्वत् ।

सन्वतः । ७ । ४ । ७६ ।

अभ्यासस्यात इकारः स्यात्तानि ।

दीर्घो लघोः । ७ । ४ । ६४ ।

लघोरभ्यासस्य दीर्घः स्यात्तन्वद्भावविषये (११६) । अचीक-

(११६) लघुनि चङ्परेऽनग्लोपे इति सर्वमिहानुवर्त्तते तदाह सन्वद्भावेति ।

तेन ह्रडादेरिति प्राचीनोक्तं निर्भूतत्वादुपेक्ष्यमित्यपि ध्वनयति नहि

मत । णिङभावपत्ते । कमेश्चेश्चङ् वक्तव्यः * । णेरभावान्न दीर्घसन्वद्भावो । अचकमत । संज्ञायाः (११७) कार्यकालत्वादङ् यत्र द्विरुच्यते तत्रैव दीर्घः सन्वच्च नानेकाच्चिति माधवः ।

चकास्यर्थापयत्यूर्मीत्यादौ नाङ् द्विरुच्यते ।

किन्त्वस्यावयवः कश्चित्तस्मादेकान्निदन्धयम् ॥

वस्तुतो (११८) ङस्याऽवयवो योऽभ्यास इति वस्तीनात् ।

ऊर्णो दीर्घोऽर्थापयतो द्वय स्यादिति मन्महे ॥

चकास्तौ तूभयमिदन्न स्यात् स्याच्च व्यवस्थया (११९) ।

णैर्विशेष्यं सन्निहित लघुनीत्यङ्गमेव वा ॥

मुनिवयोक्तिं विना जलादेरिति पूरयितुमुचितं न वा वृत्तिकारा-
दिभिरप्युक्तम् । मनो० ।

(११७) संज्ञाया इति सन्वत्तुनीति (उ६१पृ०) दीर्घो लघोरिति (उ६०पृ०)
सूत्रद्वयेऽङ्गस्येत्यनुवर्तते अभ्यासस्येति च (उ२०१पृ०) तत्र चाभ्याससंज्ञा
कार्यकाला तेनैकाचो द्वे तयो पूर्वस्येति फलितम् द्वे इत्यत्र च
उच्चारणे इति विशेष्यसमर्पकमध्याहर्तव्यं तच्च कृदन्त तद्योगात्स्येति
कर्माणि षष्ठी तेनाङ्गं यत्र द्विरुच्यते तत्र पूर्वस्य दीर्घसन्वद्भावो विधीय-
मानावकाश्चैव फलितौ । तदिदं माधवमतं श्लोकद्वयेनोपनिबद्धम्
और्णुनचदित्यादौ दीर्घो लघो (उ६१पृ०) रित्यभ्यासस्य दीर्घो न
भवति चङ्परे णौ यदङ्गं तस्य योऽभ्यास इति सूत्रार्थात् अत्र
त्वद्भाववयवस्याभ्यासो न त्वद्गस्यति माधनोक्तम् ।

(११८) अथाधिकारपण एवाभ्यर्हितत्वात् एत्यादिषु स्वीकृतत्वाच्चेत्याह
वस्तुत इति ऊर्णो दीर्घः स्यादित्यनुपपद्यते सन्वद्भावस्त्वित्त्वं
नोपपद्यते णौ कृतस्य स्यानिवद्भावेन लुगदस्य द्वित्वे सत्यभ्यासे-
ऽवर्णाभावादिति भावः । मनो० ।

(११९) व्यस्यवेति चङ्परे णौ यत्तु इति व्याख्याने “वेन नाव्यवधान्या-

इति व्याख्याविकल्पस्य कैयटेनेव वर्मनात् ।

णैरग्लापेऽपि (१२० सम्बन्धस्त्वगितामपि मिडये ॥

अथ क्रस्वन्ता (उ६४४०) स्त्रिशत्परस्मैपदिनः । अण १ रण २ वण ३ भण ४ मण ५ कण ६ कण ७ व्रण ८ भ्रण ९ ध्वण १० शब्दार्थाः । अणति । रणति । वणति । वकारादित्वादेत्वाभ्यासलोपो न । ववणतुः । ववणिथ । धणिरपि कैश्चित्पठ्यते । धणति । ओणृ अपनयने । ओणति । ओणाञ्चकार ११ । ओणृ वर्णगत्योः । ओणति । शुओण १२ । ओणृ सङ्घाते । ओणति १३ । ओणृ १४ । ओणादयस्त्रयोऽमी तालव्योष्मादयः । पैणृ गतिप्रेरणश्लेषणेषु । लैणृ इति क्वचित्पठ्यते । पिपैण १५ । ध्रन शब्दे । उपदेशे नान्तोऽयं रषाभ्यामिति (पृ०६४०) णत्वम् । ध्रणति । नापदेशफलं यङ्लुकि दध्रन्ति १६ । रणेत्यपि क्वचित् । रेणतुः । रेणिथ । कनी दीप्तिकान्तिगतिषु । चकान १७ । टन १८ वन १९ शब्दे स्तनति । वनति । वन२० षण २१ सभक्तौ । वनरर्थभेदात्पुनः पाठः । सनति । ससान । सेनतुः ।

ये विभाषा । ३ । ४ । ४३ ।

जनसनखनामात्त्व वा स्याद्यादौ किङ्ति । मायात्-मन्यात् ।

येन एकरणव्ययधाने अपीपचदित्यादावेव भाव्यं नत्यनेकव्ययधाने इति । मनो० ।

(१२०) चङ्पदे इत्याप्तर्त्याग्लोपविशेषणनयापि योजितं तस्य फलमाह खेरिति अगि गामिति पठिकमिश्रकिप्रभृतौनामित्यर्थः ।

अम गत्यादिषु । कनी दीप्तिक्कान्तिगतीष्वित्यत्र गतेः परयोः
 शब्दसम्बन्धयोरादिशब्देन ग्रहः । अमति । आम २२ । द्रम
 २३ हम् २४ मौम् २५ गती । द्रमति । दद्राम ह्यन्तेति (उ५३४०)
 न वृद्धिः । अद्रमौत् । हम्ति । जहम् । मीमति । मिमीम ।
 अयं शब्दे च । चमु २६ कमु २७ जमु २८ भमु २९ अदने ।

ष्टिवक्त्रमुचमां शिति । ७ । ३ । ७५ ।

एषामचो दीर्घः स्याच्छिति । आङि चम इति वक्तव्यम् * ।
 आचामति । आङि किम् चमति वि चमति । अचमीत् ।
 त्रिमिङ्गेचित्पठान्त जेमति । क्रमु पादविक्षेपे ।

वा आशभाशभमुक्त्रमु वसितुटिलषः । ३ ।

१ । ७० ।

एभ्य श्यत्वा स्वात्कत्वर्थे सार्वधातुके परे ।

क्रमः परस्मैपदेषु । ७ । ३ । ७६ ।

क्रमेर्दीर्घः स्यात्परस्मैपदे परे शिति । क्राम्यति क्रामति ।
 चक्राम । क्राम्यतु-क्रामतु ।

स्त्रुक्रमोरनात्मनेपदनिमित्ते । ७ । २ । ३६ ।

अत्रैवेट् । प्रक्रमीत् ३० । अथ रेवत्यन्ताः (उ६७४०) अनुदा-
 त्तैत । अथ१ वय२ पय३ मय४ चय५ तय६ णय७ गती । अयते

दया यासञ्च । ३ । १ । । ३७ ।

दय अय आम् एभ्य आम् सास्त्रिणि । अयाञ्चक्रे । अयिता ।
अयिषीष्ट ।

विभाषेतः । ८ । ३ । । ७६ ।

इणः परो य इट् ततः पठेषां षोडश्लुङ् लिटान्वस्य वा मूर्द्ध-
न्यादेशः स्यात् । अयिषीद्वम्-अयिषीध्वम् । आयिष्ट ।
आयिद्वम्-आयिध्वम् ।

उपसर्गस्यायतौ । ८ । २ । १६ ।

अयतिपरस्योपसर्गस्य यो र्फस्तस्य लत्व स्यात् । प्लायते ।
पलायते । निस्दुसो रुत्वस्यामिडत्वान्न लत्वम् । निरयते ।
दुरयते । निर्दुरोस्तु निलयते दुलयते । प्रत्यय इति त्विणी
रूपम् । अथ कथमुदयति विततोर्ध्वरश्मिरज्जाविति भाषः
इट् किट् कटौ इत्यत्र प्रस्निष्टस्य एर्भविष्यति । यदा अनुदात्ते-
त्त्वलक्षणमात्मनेपदमनित्यम् चत्विङो डित्करणत्वात् ज्ञापकात् ।
वादित्वात् । ववये । पेये । मेये । चेये । तेये । प्र-णयते ।
नेये । दय दानगतिरक्षणहिसादानेषु । आदानं ग्रहणम् ।
दयाञ्चक्रे ८ । रय ९ गतौ । जयी तन्तुसन्ताने । जयाञ्चक्रे
१० । पूयो विसरणे दुर्गन्धे च । प्रयते । पुपूये ११ । क्लूयी
शब्दे उन्दे च । चुक्लूये १२ । क्ष्मायी विधूनने । चक्ष्माये
१३ । स्फायी १४ औ प्यायी १५ वृद्धौ । स्फायते । पस्फाये ।
प्यायते ।

लिङ्यङोश्च । ६ । १ । २८ ।

लिटि यङि च प्यायः पीभावः स्यात् । पुनः प्रसङ्गविज्ञाना-
त्पीशब्दस्य द्वित्वम् । एरनेकाच इति (पि१८८०) यण् । पिथ्ये ।
पिथ्याते । पिथिरे ।

दीपजनबुधपूरितायिष्यायिभ्योऽन्यंतरस्याम् ।

३ । १ । ६१ ।

एभ्यश्चेत्क्षिण्वा स्यात् एकवचने तशब्दे परे ।

चिणो लुक् । ६ । ४ । १०४ ।

चिणः परस्य तशब्दस्य लुक् स्यात् । अप्यायि-अप्यायिष्ट ।
तायृ सन्तानपालनयोः । सन्तानः प्रबन्धः । तायते । तताये ।
अतायि-अतायिष्ट १६ । शल १७ चलनसंवरणयोः । वल
१८ वल्ल १९ संवरणे सञ्चरणे च । ववले ववले । मल
मल्ल धारणे । मेलि २० । ममले २१ । भल भल्ल परिभाषण-
हिंसादानेषु । बभले २२ । बभले २३ । कल शब्दसंख्या-
नयोः । कलते । चकले २४ । कल्ल अव्यक्ते शब्दे । कल्लते
२५ । अशब्द इति स्वामी । अशब्दस्तूष्णींभाव इति च ।
तेह देह देवने । तितेवे २६ । दिदेवे २७ । पेह गेह ग्लेह पेह
गेह ग्लेह सेवने । परिनिविभ्य इति (उ१८८०) षत्वम् । परि-
षेवते । सिषेवे २८ । अयं सोपदेशोऽपीति न्यासकारादयः ।
तद्वाप्यविरुद्धम् (१२१) । गेवते । जिगेवे २९ । जिग्लेवे ३० ।

(१०१) यदि सोपदेश स्यात्तदा न्यायतिरिक्तायमपि सोपदेशस्तत्रापि पठ्यु-
दक्षेत तदकरणाच्चायं सोपदेश इति भावः । तत्प० ।

पिपेवे ३१ । मेवते ३२ । स्नेवते ३३ । श्रेष्ठ ३४ खेष्ठ ३५
 क्लेष्ठ ३६ इत्यथेके । रेष्ठ प्लवगतौ । प्लवगतिः प्लुतगतिः ।
 रेवते ३७ । अथावत्यन्ता (७७०८०) परस्मैपदिनः । मव्य
 बन्धने । ममव्य १ । सूच्य २ ईच्य ३ ईच्य ४ ईच्यार्था ।
 ह्य गतौ । अह्ययीत् ५ । यान्तत्वात् (७५३६०८०) वृद्धिः ।
 शुच्य अभिषवे । अवयवानां शिथिलीकरणं सुरायाः सन्धान
 वाऽभिषवः स्नानञ्च । शुशुच्य ६ । चुच्य ७ इत्येके । ह्यर्थे
 गतिकान्त्योः । जह्यर्थ ८ । अल भूषणपर्याप्तिवारणेषु ।
 अलति । अल ।

अतो लान्तस्य । ७ । २ । २ ।

लेति लुप्तपठौकम् (१२२) अतः समीपौ यौ लौ तदन्त-
 स्थातो (१२३) वृद्धिः स्यात् परस्मैपदे परे सिचि । नेटीति
 (७३६८०) निषेधस्य अतो हलादेरिति (७४०८०) विकल्पस्य
 चापवादः । मा भवानालीत् ९ । अयं स्वरितेदित्येके ।
 तन्मते अलते इत्याद्यपि । जि फला विसरणे । वृफलेति
 (७५६८०) एत्वम् । फेलतुः । फेलुः । अफालीत् १० । मील

(१२२) यद्यप्यवयवचनेनान्तशब्देन बहुव्रीहिरङ्गं चान्यपदार्थः तर्ह्यन्त-
 पक्षमनर्थकं विशेषणेन तदन्तविधेः सिद्धत्वात् अथ समीपवाचि-
 नान्तशब्देन पठौकमात्रे रेफलकारसमीपभूतस्यातो वृद्धिरित्यर्थो
 लभ्येत तर्हि शङ्खपप्रभृतिषु स्यात् अथ लृ च तदन्तश्चेति कर्म-
 धारयस्तर्हि पूर्वनिपातः स्यादित्यत आह लुप्तेति आत्मा इति तन्वा-
 वृत्तम् । मनो० ।

(१२३) तदन्तस्याङ्गस्येत्यर्थः । लान्तस्याङ्गस्येत्युक्ते अशङ्कीदित्यादौ स्यात्
 तत्वादलकारस्याकारसमीपभूतत्वेऽपि तदन्तस्याङ्गत्वात् द्वितीय-

११ श्मील १२ स्मील १३ ल्मील १४ निमेषणे । निमेषणं
 सङ्कोचः । द्वितीयस्तालव्यादिः । तृतीयो दन्त्यादिः । पील १५
 प्रतिष्टम्भे । प्रतिष्टम्भो रोधनम् । नील वर्णे । निनील १६ ।
 शील समाधौ । शीलनि १७ । कील १८ बन्धने । कूल १९
 आवरणे । शूल २० रुजायां सङ्कोषे च । तूल निष्कर्षे ।
 निष्कर्षो निष्कोर्षणम् । तच्च अन्तर्गतस्य वह्निर्निःसारणम् ।
 तुतूल २१ । पूल २२ सङ्घाते । मूल २३ प्रतिष्ठायाम् । फल
 निष्पत्तौ । फेलत् २४ । चुल्ल २५ भावकरणे । भाव-
 करणमभिप्रायाविष्कारः । फुल्ल २६ विकसने । चिल्ल २७ शै-
 थिल्ये भावकरणे च । तिल गतौ । तिलति २८ । तिल्लेत्तिके ।
 तिल्लति २९ । वेल् ३० चेल् ३१ केल् ३२ खेल् ३३ छेल् ३४
 वेल् ३५ चलने पञ्च ऋदितः षष्ठो लोपधः । पेल् ३६ फेल्
 ३७ शेल् ३८ गतौ । पेल् ३९ इत्येके । खल सञ्चलने ।
 चखल । अखलीत् ४० । खल ४१ सञ्चये । गल अदने ।
 गलति । अगलीत् ५२ । षल गतौ । सलति ४३ । ढल ४४
 विसरणे । श्वल श्वल आशुगमने । शश्वल । अश्वलीत् ४५ ।
 शश्वल । अश्वलीत् ४६ । खाल् खोर्त् गतिप्रतिघाते । खालति
 ४७ । खोरति ४८ । घोर्त् गतिचातुर्ये । घोरति ४९ । त्तर
 छद्मगतौ । तत्तार । अत्तारीत् ५० । क्कर हर्कने । चक्कार
 ५१ । अभ्र ५२ बभ्र ५३ मभ्र ५४ चर ५५ गत्यर्थाः ।
 चरतिर्भक्षणेऽपि । अभ्रति । आनभ्र । मा भवानभ्रीत् ।
 अङ्गान्तरेफस्यातः समीपत्वाभावान्न वृद्धिः । श्रियु निरसने ।

ष्ठिवृत्तमिति । उ३४४० दीर्घः । ष्ठीवति । अस्य द्वितीयस्यकार-
ष्ठकारो वर्तते वृत्तिः । तिष्ठेव । तिष्ठिवतुः । तिष्ठिवुः ।
तिष्ठेव । तिष्ठिवतुः । तिष्ठिवुः । हलि चेति (पू५७४०) दीर्घः ।
ष्ठीव्यात् ५६ । जि जये । अयमजन्तेषु पठितुं युक्तः । जय
उत्कर्षप्राप्तिः । अकर्मकोऽयम । जयति ।

सन्लिटोऽङ्गैः । ७ । ३ । ५७ ।

जयतेः सन्लिङ्निमित्तो योऽभ्यासस्ततः परस्य कुत्वं स्यात् ।
जिगाय । जिग्यतुः । जिग्युः । जिगयिथ— जिगथ ।
जिग्यिव । जिग्यिम । जिता । जीयात् । अजै-
षीत् ५७ । जीव प्राणधारणे । जिजीव ५८ । पीव मौव
तीव णीव स्त्रीत्ये । पिपीव ५९ । मिमीव ६० । तितौव
६१ । निनीव ६२ । क्षीवु ६३ क्षेवु ६४ निरसने । उर्वी
६५ तूर्वी ६६ युर्वी ६७ दुर्वी ६८ धुर्वी ६९ हिंसार्थाः ।
ऊर्वाञ्चकार । उपधाया चेति (उ३४४०) दीर्घः । तृर्व । गुर्वी
उद्यमने । गूर्वति । जुगूर्व ७० । सुर्वी ७१ बन्धने । पूर्वं
७२ पर्व ७३ मर्व ७४ पूरणे । चर्व अदने ७५ । भर्व ७६
हिंसायाम् । कर्व ७७ खर्व ७८ गर्व ७९ दर्पे । अर्व शर्व षर्व
हिंसायाम् । आनर्व ८० । शर्वति ८१ । सर्वति ८२ । इवि
व्याप्तौ । इन्वति । इन्वाञ्चकार ८३ । पिर्वि ८४ मिर्वि ८५
णिर्वि ८६ सेचने । तृतीयो मूर्धन्याश्वादिगित्येके । सेवन
इति तरङ्गिण्याम् । पिन्वति । पिपिन्व । द्विवि ८७ दिवि
८८ धिवि ८९ जिवि ९० प्रीणनार्थाः । द्विन्वति । दिन्वति ।

धिन्विक्लण्वोर च । ३ । १ । ८० ।

अनयोरकारोऽन्तादेशः स्यादुप्रत्ययश्च शब्दविषये । अतो लोपः (३५ ७४०) तस्य स्थानिवद्भावात्तद्धूपधगुणो न । उप्रत्ययस्य पितृसु गुणः । धिनोति । धिनुतः । धिन्वन्ति ।

लोपश्चास्यान्यतरस्यां भवोः । ६ । ४ । १०७ ।

असंयोगपूर्वो यः प्रत्ययोकारस्तदन्तःस्थाङ्गस्य लोपो वा स्यात् मवयोः परयोः । धिन्वः—धिनुवः । धिन्मः—धिनुमः । मिपि तु परत्वाद्गुणः । धिनोमि ।

उतश्च प्रत्ययादसंयोगपूर्वात् । ६ । ४ । १०६ ।

असंयोगपूर्वो यः प्रत्ययोकारस्तदन्तादङ्गात्परस्य हेतुर्लुक् स्यात् । धिनु । नित्यत्वादुकारलोपात्पूर्वमाट् धिनवाव । धिनवाम । जिन्वति । इत्यादि । रिवि रवि धवि गत्यर्थाः । रिण्वति ८१ । रण्वति ८२ । धन्वति ८३ । कृविहिंसाकर-
णयोश्च । चकाराद्गती । कृणांति ८४ । इत्यादि धिनोतिवत् ।
अयं स्वादौ च । मव बन्धने । मवति । मेवतु । मेवुः ।
अमवीत् अमावीत् ८५ । अव रक्षणगतिकान्तिप्रीति-
त्ययवगमप्रवेशश्रवणस्वास्थ्ययाचनक्रियेच्छादीत्यवात्यालिङ्गन-
हिंसादानभागवद्विषु (१२४) । अवति । आव । मा

(१२४) एकोनविंशतिरर्थाः कान्तिः शोभा तृप्तिरिच्छाः शान्तिः स्वास्थ्यः स्थानित्वं दीप्तिस्तोजः । हिंसा हननमादानं पृथक् न तु दानं 'भागे दृष्टौ पृथे बवं' इति बोधदेवैकवाक्यत्वात् ।

भवानवीत् ८६ । धावु गतिशुद्धोः । स्वत्रितेत् । धावति ।
 धावते । *दधाव । दधावे (१) । 'अथोष्मान्ता आत्मनेपदिनः ।
 धञ धिञ सन्दीपनक्लेशनजीवनेषु । धुञ्जते । दुधुञ्ज १ ।
 धिञ्जते । दिधिञ्जे २ । वृञ् वरणे । वृञ्जते । ववृञ्जे ३ । *शिञ्
 विद्योपादाने । शिञ्जते ४ । भिञ् भिच्चायामलाभे लाभे च ।
 भिञ्जते ५ । क्लेश/ अव्यक्तायां वाचि । बाधने इति दुर्गः ।
 क्लेशते । चिक्लेशे ६ । दञ् दृढौ शीघ्रार्थे च । दञ्जते ।
 ददञ्जे ७ । दीञ् मौण्डेऽप्योपनयननियमव्रतादेशेषु ।
 दीञ्जते । दिदीञ्जे ८ । ईञ् दर्शने । ईच्चाञ्जके ९ । ईष
 गतिहिंसादर्शनेषु । ईषाञ्जके १० । भाष व्यक्तायां वाचि ।
 भाषते ११ । वर्ष स्नेहने । दन्तोष्ठादिः । ववर्ष १२ । गेषृ १३
 अन्विच्छायाम् । ग्लेषृ १४ इत्येके । अन्विच्छा अन्विषणम् ।
 जिगेषे । पेष्टृ प्रयत्ने । पेष्टते १५ । जेषृ १६ णेषृ १७ एष्टृ १८
 प्रेषृ १९ गतौ । जेषते । नेषते । एषाञ्जके । पिप्रेषे । रेष्टृ
 २० हेष्टृ २१ ऋष्टृ २२ अव्यक्ते शब्दे । आद्यां हकशब्दे
 ततो द्वौ अश्वशब्दे । रेष्टते । हेष्टते । ऋष्टते । कास्य शब्द-
 कुत्सायाम् । कासाञ्जके २३ । भास्य दीप्तौ । बभासे २४ ।
 णास्य रास्य शब्दे । नासते २५ । प्र-णासते २६ । णस
 कौटिल्ये । नसते १७ । भ्यस भये । भ्यसते । बभ्यसे २८ ।
 आडः शसि इच्छायाम् । आ-शंसते । आ-शशसे २९ । यस्य
 ३० ग्लस्य ३१ अदने । जग्रसे । जग्लसे । ईह चेष्टायाम् ।
 ईहाञ्जके ३२ । वहि ३३ महि ३४ वृद्धौ । वंहते । ववहे ।
 महते । अहि गतौ । अंहते । आनंहि । ३५ । गर्ह गल्ह

कुत्सायाम् । जगर्हे ३६ । जगल्हे ३७ । बर्ह ३८ बल्ह ३९
 प्राधान्ये । औष्ठ्यादी । वर्ह ४० वल्ह ४१ परिभाषणहिंसाच्छा-
 दनेषु । दन्तोष्ठ्यादी । केचित्तु पूर्वयोर्दन्तोष्ठ्यादितामन-
 योरोष्ठ्यादितां चाहः । प्लिह गतो । पिप्लिहे ४२ । वेह ४३
 जेह ४४ बाह ४५ प्रयत्ने । आद्यो दन्तोष्ठ्यादिः । अन्यः
 केवलोष्ठ्यादिः । उभावप्योष्ठ्यादी इत्येके ॥ दन्तोष्ठ्यादी इत्य-
 परे । जेहतिर्गत्यर्थोऽपि । बजाहे । प्राह ४६ निद्राक्षये ।
 निक्षेपे इत्येके । काशु दीप्तौ । चकाशे ४७ । जह वितर्के ।
 जहाच्चक्रे ४८ । गाह विलोडने । गाहते । जगाहे । जगा-
 हिषे जघात्ते । जगाहिद्वे जगाहिध्वे जघाद्वे । गाहिता ।

ढो ढे लोपः । ८ । ३ । १३ ।

ढस्य लोपः स्याद्धे परे । गाढा । गाहिष्यते घाक्ष्यते ।
 गाहिषीष्ट घाक्षीष्ट । अगाहिष्ट अगाढ । अवाचाताम् ।
 अघाक्षत । अगाढा । अघाढम् । अघाक्षि ४९ । गृह्
 गर्हणे । गर्हते । जगृहे । ऋदुपधेभ्यो लिट् कित्त्व गुणा-
 त्पूर्वविप्रतिषेधेन । जगृहिषे जगृक्षे । जगृद्वे । गर्हिता गर्हा ।
 गर्हिष्यते घर्क्ष्यते । गर्हिषीष्ट-घृक्षीष्ट । लुङि । अगर्हिष्ट ।
 ऋडभावे ।

शल इगुपधादनिटः क्सः । ३ । १ । ४५ ।

इगुपधा यः शलन्तस्तस्मादनिटश्च क्मादेशः स्यात् ।
 अष्टचत् ।

कस्यस्यचि । ७ । ३ । ७२ ।

अजादौ तङि कस्य लोपः स्यात् । अलोऽन्यस्य (५२६५०) ।
अष्टचाताम् । अष्टचत ५० । ग्लह च । ग्लहते ५१ । घुषि
कान्तिकरणे । घुषते । जुषुषे । केचिद् घषेत्यदुपधं पठन्ति
५२ । अथार्हत्यन्तः (७७७५० परस्मैपदिनः । घुषिर् विग्रह्दने
विग्रह्दनम्यतिज्ञानम् । ततोऽन्यस्मिन्नर्थे इत्येके । ग्रह्दे इत्यन्ये
पेठुः । घोषति । जुषोष । घोषिता । इरित्वादङ्गा (७३६५०) ।
अघुषत् अघोषीत् १ । अजू व्याप्ती ।

अक्षोऽन्यतरस्याम् । ३ । १ । ७५ ।

अक्षो वा शुप्रत्ययः स्यात्कर्तृर्थं सार्वधातुके परे । पक्षे शप ।
अक्ष्णाति । अक्ष्णतः । अक्ष्णवन्ति । अक्षति । अक्षतः ।
अक्षन्ति । आनक्ष आनक्षिथ — आनष्ठ । अक्षिता — अष्टा ।
अक्षिष्यति । स्कारिति (५१६६५०) कर्लापः । षट्ठोः कः सि
(५१३१५०) । अक्ष्यति । अक्ष्णातु । अक्ष्णहि । अक्ष्णवानि ।
आक्ष्णात् । आक्ष्णवम् । अक्ष्णयात् । अक्ष्यात् । ऊदित्वा-
हेट् । नेटि (७३६५०) । मा भवानक्षीत् । अक्षिष्टाम् । अक्षिषुः ।
इडभावे तु मा भवानाक्षीत् । आष्टाम् । आक्षुः २ । तक्षू ३
त्वक्षू ४ तनूकरणे

तनूकरणे तक्षः । ३ । १ । ७६ ।

शुः स्याद्वा शब्दविषये । तक्ष्णाति तक्षति काष्ठम् । ततक्षिथ
ततष्ठ । अतक्षीत् — अताक्षीत् । अतक्षिष्टाम् — अताष्टाम् ।
तनूकरणे किम् वाग्भिः सन्तक्षति भर्त्सयतीत्यर्थः ।

उच्च मेचने । उच्चाञ्चकार ५ । रच्च ६ पालने । णिच्च
 चुम्बने । प्रणिञ्चति ७ । तच्च घृक्ष्णञ्च गती । तर्जति ८ ।
 सृजति । नञ्चति १० । रञ्च ११ रोषे । सङ्घात इत्येके ।
 मृच्च १२ सङ्घाते । म्रच्च १३ इत्येके । तच्च १४ त्वचने । त्वच-
 नम् सवरणम् त्वचो ग्रहणञ्च । पच्च परियङ्गे इत्येके । घूर्च
 आदर्ग । सघूर्च १५ । अनादर्ग इति तु षाचिक्कोऽपषाठः ।
 अवञ्चावहेलनमसूर्चणमित्यमरः । कार्चि १६ वाञ्चि १७
 भाञ्चि १८ काङ्क्षायाम् । द्राञ्चि १९ ध्राञ्चि २० ध्वाञ्चि २१
 घर्षवाशिते च । चूष पाने । चुचूष २२ । तूष २३ तुष्टौ ।
 पूष २४ वृद्धौ । मूष २५ स्तेये । लूष २६ रूष २७ भूषायाम् ।
 यूष २८ प्रसवे । तालव्याप्तादिः । यूष २९ हिंसायाम् ।
 जूष च ३० । भूष अलङ्कारे । भूषति ३१ । जष रुजायाम् ।
 जषाञ्चकार ३२ । ईष ३३ उज्ज् । कष ३४ खष ३५ शिष
 ३६ जष ३७ भूष ३८ शष ३९ वष ४० मष ४१ रुष ४२
 रिष ४३ हिंसार्थाः । तृतीयषष्ठी तालव्याप्तादौ सप्तमी
 दन्तोष्ठ्यादि । चखाष । चनाप । शिशेष । शिशेषिष ।
 शेषा । क्षः । अशिञ्चत् । अशेच्यत् । जेषतु । जभषतुः ।
 शेषतुः । ववषतुः । मेषतुः ।

तौषसहलुभरुषरिषः । ७ । २ । ४८ ।

इच्छत्यादेः परस्य तादेराद्धधातुकस्त्रेङ्गा स्यात् । रोषिता-
 रोष्टा । रोषिष्यते । रेषिता-रेष्टा । रेषिष्यति । भष भर्त्सने ।
 इह भर्त्सनं श्वरवः । भषति । वभाष ४४ । उष दाहे । ओषति

सुप्रसिद्धजागृभ्योऽन्यतरस्याम् । ३ । १ । ६८ ।

एभ्यो लिट्याम् वा स्यात् । ओषाञ्चकार । उवोष । ऊषत् ।
 उवोषिथ ४५ । जिषु ४६ विषु ४७ मिषु ४८ सेचने । *जिजेषा
 क्रादिनियमादिट् । विवेषिथ । विवेषिव । वेष्टा । वेच्छति ।
 अविच्छत् । पुष/पुष्टौ । पोषति । पोषिता । पोषिष्यति ।
 अपोषीत् ४९ । अमिट्केषु पुष्येति श्यना निर्देशादयं सेट् ।
 अतो न क्तः । अङ्घ्रिधी दैवादिकस्य ग्रहणान्नाङ् ।
 श्रिषु श्लिषु प्रुष पुष दाहे । श्रेषति । शिश्रेष । श्रेषिता ५० ।
 श्लेषति । शिश्लेष । श्लेषिता ५१ । अयमपि सेट् । अनि-
 ट्सु दैवादिकस्यैव ग्रहणमिति कैयटादयः । यत्त्वनिट्का-
 रिकायां न्यासे द्वयोर्ग्रहणमित्युक्तम् तत्स्वोक्तिविरोधान्न्यान्त-
 रविरोधाच्चोपेक्षम् । पुप्रोष ५२ । पुप्लोष ५३ । पृषु ५४ वृषु
 ५५ मृषु ५६ सेचने । मृषु सहने च । इतरौ हिंसासक्लेश-
 नयोश्च । पर्षति । पपर्ष । पृष्यात् । पृषु ५७ संघर्षे । हृषु
 ५८ अलीके । तुस ५९ क्तस ६० क्त्वास ६१ रस ६२ शब्दे ।
 तुतोस । क्त्वाक्यास । ज्क्त्वास । ररास । लस ६३ श्लेषणकौ-
 ङ्मयोः । घम्लृ अदने । अयं (१२५) न सार्वत्रिकः लिट्य-
 न्यतरस्यामित्यदेष्वलादेशविधानात् । ततश्च यत् लिङ्गं
 वचन वास्ति तत्तैवास्य प्रयोगः । अत्रैव (१२६) पाठः अपि

(१२५) यदायं सार्वत्रिकः स्यात्तदा लिङ्गपि प्रयुज्येत ततश्च लिटोऽन्यतर-
 त्यामिति (उ० ७८८) मिकलेनादेशविधानं व्यर्थं स्यादिति भावः ।

(१२६) अत्रैवेति भ्यादौ परस्मैपदे पाठः, तत्प्रयोगे निङ्गमेवमुत्तरत्वं ।

परस्मैपठे लिङ्गम् । लृटिल्लरणमङि । अनिट्कारिकासु
पाठो बलाद्यार्द्धधातुके । क्करचि (१२७) तु विशिष्यापादा-
नम् । घृसति । घस्ता ।

सः स्याद्दधातुके । ७ । ४ । ४८ ।

सस्य तः स्यात्पादावाधातुके । घत्स्यति । घसतु । अघ-
सत् । घसेत् । लिङ्गाद्यभावादाशिथस्याप्रयोगः ।

पुषादिद्यतादिनृदितः परस्मैपठेषु । ३ । १ । ५५ ।

श्यन्विकरणपुषादे (१२८) द्युतादेर्लृदितश्च परस्य च्चेरङ् स्या-
त्परस्मैपठेषु । अघसत् ६४ । जर्ज ६५ चर्च ६६ कर्च ६७ परि-
भाषणहिंसातर्जनेषु । पिष्ट पेष्ट गती । पिपिसतुः ६८ ।
पिपेसतुः ६९ । हसे हसने । एदित्वान्न वृद्धिः । अहसीत्
७० । णिश समाधौ तालव्योष्मान्तः । प्र णेशति ७१ ।
मिश ७२ मश ७३ शब्दे रोषकृते च । तालव्योष्मान्तौ । शव
गती । दन्तीष्टान्तः । तालव्योष्मादिः । शवति । अशावीत्-
अशवीत् ७४ । शश प्लुतगती । तालव्योष्माद्यन्तः । शशाश ।
शेशतुः । शेषुः । शेशिथ ७५ । शसु हिंसायाच्च । दन्त्यो-
ष्मान्तः । न शसददित्येत्त्वन्न (उ३३७४) । शशतुः । शशसुः । शश-
सिथ ७६ । शन्सु स्तुतौ । अयन्दुर्गतावपीति दुर्गः । नृशसो
धातुकः क्रूर इत्यमरः । शशंस । आशिषि नलोपः । शस्यात्

(१२७) क्कषस्यदः क्करजिति (उ३३७४) स्तुते अदो निर्देशेऽपि पुनर्विशिष्य
घसेर्ष हण तत्प्रयोगे लिङ्गमित्यर्थः ।

(१२८) पुषादिर्दिवाद्यौ (उ३३८) पृष्ठादौ । द्युतादिस्तु भ्वाद्यन्तर्गणः (उ७८) पृ-
ष्ठादौ च वक्ष्यमाणः ।

७७ । चह् परिक्लृप्ते । कल्कनं, शाल्यम् । अचहीत् ७८ ।
मह पूजायाम् । अमहीत् ७९ । रह् ८० त्यागे । रहि
गती । रहति । रक्षात् ८१ । दृह् ८२ दृहि ८३ वृह् ८४
वृहि ८५ वृद्धौ । दर्हति । ददर्ह । ददृहतुः । दृर्हति ।
वर्हति । वृंहति । वृहि शब्दे च । वृंहितद्धरिर्गार्जितम् ।
वृहिर् इत्येके । अवृहत्—अवर्हीत् ८६ । तुहिर् । ८७
दुहिर् ८८ उहिर् ८९ अर्दने । तोहति । तुतोह । अतु-
हत्—अतोहीत् । दोहति । अदुहत्—अदोहीत् । अनिट्-
कारिकास्वस्य दुहेर्ग्रहणं नच्छन्ति । आहति । उवाह ।
जहतुः । ओहिता । मा भवानुहत्—ओहीत् ९० । अर्ह
पूजायाम् । आनर्ह ९० । अथ कृपूपर्यन्ता अनुदात्तितः ।
द्युत दीप्तौ । द्योतते ।

द्युतिस्त्रायोः सम्प्रसारणम् । ७ । ४ । ६७ ।

अनयोरभ्यासस्य सम्प्रसारणं स्यात् । द्युते । द्युताते ।
द्यातिता ।

द्युङ्गो लुङि । १ । ३ । ८१ ।

द्युतादिभ्यो लुङः परस्मैपदं वा स्यात् । पुषादीति सूत्रेण (३७९४) ।
परस्मैपदेऽङ् । अद्युतत् । अद्यातिष्ट १ । श्विता वर्णे ।
श्वेतते । श्विष्विते । अश्वितत् । अश्वेतिष्ट २ । जि मिदा
स्नेहने । मेदते ।

मिदेर्गुणः । ७ । ३ । ८२ ।

मिदेरिको गुणः स्यादित्थंजकशकारादौ । एष १२८)
 आदिशित्त्वाभावान्नानेन गुणः । मिमिदे । अमिदत् । अमे-
 दिष्ट ३ । जि खिदा स्नेहमोचनयोः । मोहनयोरित्येके ।
 खेदते । सिखिदे । अखिदत् । अखेदिष्ट ४ । जि क्षिदा-
 चेत्येके । अखिदत् । अखेदिष्ट ५ । रुच दोषावभिप्रीतौ
 च । रोचते मूर्त्यः । हरये रोचते भक्तिः । अरुचत् ।
 अरोचिष्ट ६ । घुट परिवर्त्तने । घोटते । जुघुटे । अघु-
 टत् । अघोटिष्ट ७ । रुट ८ लुट ९ लुठ १० प्रतिघाते ।
 अरुटत् । अरोटिष्ट । शुभ ११ दीप्तौ । लुभ १२ सञ्चलने ।
 णभ १३ तुभ १४ हिंसायाम् । आद्योऽभावेऽपि । नभन्ताम-
 न्यके समे । मा भूवन्नन्यके सर्वे इति निरुक्तम् । अनभत् ।
 अनभिष्ट । अतुभत् । अतोभिष्ट । इमौ दिवादी क्रादी च ।
 स्रन्सु १५ ध्वन्सु १६ भ्रन्सु १७ अवस्संसने । ध्वन्सु गतौ
 च । अङ्घ्रि नलोपः । अस्रसत् । “नास्रसत्करिणां यैवामिति”
 रघुकाव्ये । अस्रंसिष्ट । भ्रन्शु १८ रित्यपि केचित्पठुः । अत्र
 तृतीय एव तालव्यान्त इत्यन्ये । भ्रशु १९ भ्रन्शु अधः-
 पतन इति दिवादी । स्रन्भु विश्वासे । अस्रभत् । अस्र-
 भिष्ट २० । दन्त्यादिरयम् । तालव्यादिषु प्रमादे गतः ।
 वृन्तु वर्त्तने । वर्त्तते । वव्रते ।

(१: ८) हितुकमचमामित्यत (उ६४४) शितौन्यनुवर्त्तते तत्र शशासौ
 इत्येति कर्मधारयात्प्रमी न तु वृद्धप्रोहिरतो मिमिदे इत्यादावेपि
 न प्रसङ्ग इत्याह एष इति ।

वृङ्गाः स्यसनोः । १ । ३ । ६२ ।

वृतादिभ्यः परस्मैपद वा स्यात् स्ये सनि च ।

न वृङ्गाश्चतुर्थ्यः (१३०) । ७ । २ । ५६ ।

एभ्यः सकारादेरार्द्धधातुकस्येण न स्यात्तडानयोरभावे ।
वत्स्यति । वत्तिष्यति । अवृत्तत् । अवत्तिष्यत् । अवत्स्यत् ।
अवत्तिष्यत २१ । वृधु २२ वृद्धौ । शुधु २३ शब्दकुत्सा-
याम् । इमौ वृतिवत् । स्यन्दू स्रवणे । स्यन्दते । सस्यन्दिषे-
सस्यन्त्से । सस्यन्दिष्वे-सस्यन्त्वे । स्यन्दिता-स्यन्त्ता । वृङ्गाः
स्यसनोरिति परस्मैपदे कृते ऊटिल्लक्षणमन्तरङ्गमपि विकल्पं
बाधित्वा चतुर्थ्यङ्गणसामर्थ्यात् न वृङ्गाः इति निषेधः ।
स्यन्त्स्यति । स्यन्दिष्यते-स्यन्त्स्यते । स्यन्दिषीष्ट स्यन्त्सीष्ट ।
वृङ्गा लुङीति (३७४०) परस्मैपदपक्षे अङ् । नलोपः । अस्यटत् ।
अस्यन्दिष्ट अस्यन्त् । अस्यन्त्साताम् । अस्यन्त्स्यत् । अस्य-
न्दिष्यत अस्यन्त्स्यत ।

अनुधिप्रत्यभिनिभ्यः स्यन्दतेरप्राणिषु । ८ । ३

। ८२ ।

एभ्यः परस्याप्राणिकर्तृकस्य स्यन्दतेः सस्य षी वा स्यात् ।
अन स्यन्दते—अनु-स्यन्दते वा जलम् । अप्राणिषु किम् ।

(१३०) चतुर्थ्य इति चतुर्थ्यङ्गण तासि च कप इति (३८०४०) विशेष्यङ्गणात्
कपेर्निरासार्थम् अत्र गमेरित्यतः (३१०७४०) परस्मैपदेष्वात्मनवर्तते
तच्च तस्मिन् तडानयोरभावे लक्षितमितीहापि तथैवानुष्ठम् । मनो० ।

अनु स्यन्दते हस्ती । अप्राणिष्विति पर्युदासान्मत्स्योदके अनु-
स्यन्दते इत्यत्रापि पक्षे षत्वं भवत्येव । प्राणिषु नेत्युक्तौ तु न
स्यात् (१३१) २४ । कृपू सामर्थ्ये ।

° कृपो रो लः । १ । २ । १८ ।

कृपः उः इति क्तेदः । कृपेति लुप्तघष्ठीकम् तच्चावर्त्तते कृपो
यो रेफस्तस्य लः* स्यात् (१३२) । कृपेऋकारस्यावयवो यो
रः रेफमदृशस्तस्य च लकारमदृशः स्यात् । कल्पते ।
चकृलपे । चकृलपिषे चकृलप्से । इत्यादि स्यन्दिवत् ।

लुटि च कृपः । १ । ३ । ६३ ।

लुटि स्य सनीश्च कृपेः परस्मैपदं वा स्यात् ।

तासि च कृपः । ७ । २ । ६० ।

कृपेः परस्य तासेः सकारादेराईधातुकस्य चेण् न स्यात्
तडानयोरभावे । कल्प्तासि । कल्प्तास्यः । कल्पितासे-
कल्प्तासे । कल्प्स्यति । कल्पिष्यते — कलप्स्यते । कल्पिषीष्ट
कृप्सीष्ट । अकृपृपत् । अकल्पिष्ट अकृप्स । अकल्प्स्यत् ।
अकल्पिष्यत अकल्प्सत । वृत् (१३३) वृत्त. सम्पूर्णो युतादि-

(१३१) सूत्रे प्रसज्यप्रतिषेधाश्रयणोऽसमर्थसमाप्तिर्वाक्यभेदापत्तिश्चेति ।

* पर्युदासान्मत्स्ययणमिति ।

(१३०) रगञ्जेन केवलरकारस्य लृकारायययरकारस्य चोभयोर्यहणादादे-
शेऽपि लकारे तथाद्वैधिं तेन कल्पत इत्यत्र लकारादेश कृप्
इत्यादौ लकारादेश इति बोध्यम् ।

(१३३) गणपाठे ष्टिदिति क्विबलपदं व्याख्यातमाह एत इति तदर्थमाह
सम्पूर्ण इति ।

वृतादिश्चेत्यर्थः २५ । अथ त्वरत्यन्तास्त्रयोदशानुदात्तेतः
 षितश्च । * घट चेष्टायाम् । घटते । जघटे १ । घटादयो मित
 इति । (७८५४०) वक्ष्यमाणेन मितंज्ञा । तत्फलं तु णी मितं
 ऋस्वः (७१०४४०) इति चिण्मुलोदीर्घोऽन्यतरस्यामिति (७०७१४०)
 च वक्ष्यते । घटयति । विघटयति (१३४) । कथं तर्हि
 “कमलवनोद्घाटनं कुर्वते ये” । * “प्रविघाटयिता समुत्पतन्
 हरिदश्वः कमलाकरानिवेत्यादि शृणु घट सङ्घात इति ७१० ४०)
 चौरादिकस्येदम् । नच तस्यैवार्थविशेषे मित्त्वार्थमनुवादोऽय-
 मिति वाच्यम् नान्ये मितोऽहेताविति (७१०४४०) निषेधात् ।
 अहेतो स्वार्थणिचि ज्ञपादिपञ्चक्यतिरिक्ताशुगादयो मितो
 नैत्यर्थः । व्यथ भयसञ्चलनयोः । व्यथते ।

व्यथो लिटि । ७ । ४ । ६८ ।

व्यथोऽभ्यासस्य सम्प्रसारण स्याल्लिटि । हलादि (७०४०)
 शेषाप (१३५) वादः । यस्य हलादिशेषणानिबृत्तिः । त्रिव्यपे
 २ । प्रथ प्रख्याने । प्रथे ३ । प्रम विस्तारे । प्रमि ४ । म्रद ५
 मर्दने । खद ६ खदने । खदनं विद्रावणम् । क्षजि गति-
 दानयोः । मित्वसामर्थ्यादनुपधात्वेऽपि चिण्मुलोरिति (७००४४०)
 ४०) दीर्घविकल्पः । अक्षञ्जि-अक्षञ्जि । अक्षञ्जम्-अक्षञ्जा-

(१३४) अन्यत्र पठितानामपीह पाठोऽर्थविशेषनियमाय इच्च पठिताना-
 मयुपसर्गादिनाशान्तरपरत्वेऽपि मित्वमस्येवेति व्यातयद्वाह्वरति
 विघटयतीति ।

(१३५) अभ्यासान्तगतस्य यकारस्य निवृत्तेरनुवाद इत्यर्थः एतदेवाह पञ्चोः ।

ञम् ७ । दक्ष ८ गतिहिंसनयोः । गोऽयं ब्रह्मिषैवायोरनुदा-
त्तेषु (३७१ष्ट०) पठितस्तस्येहार्थविशेषे मित्त्वार्थोऽनुवादः । कप ९
कृपायाद्गती च । कदि १० कदि ११ क्तादि १२ वैकथ्ये । वैकथ्य
इत्येकं । तयोऽप्यनिदित इति नन्दी । इदित इति स्वामी ।
कदिक्तादी इदितौ । क्रद् क्तेति चानिदितविति मैत्रेयः ।
कदिकदिकृदीनामाह्वानरोदनयोः (३४०ष्ट०) परस्मैपदिषूक्तानाम्पु-
नरिह पाठो मित्त्वार्थ आत्मनेपदार्थश्च । जि त्वरा १३
सम्भ्रमे । घटादयः पितः (ग०) । पित्त्वाद्ङ् क्तस् (३०५२ष्ट०) वक्ष्यते ।

अथ फणान्ताः (३८७ष्ट०) परस्मैपदिनः । ज्वर रोगे । ज्वरति
जज्वार १ । गड सेचने । गडति । जगाड २ । हेड वेष्टने ।
हेड अनादर इत्यात्मनेपदिषु (३५२२ष्ट०) गतः स एवोक्तृष्टानुबन्धोऽ-
न्यते अर्थविशेषे मित्त्वार्थम् । परस्मैपदिभ्यो ज्वरा-
दिभ्यः प्राग्वानुवादे कर्त्तव्ये तन्मध्येऽनुवादमामर्थ्यात्परस्मैप-
दम् । हेडति । जिहेड । हिडयति । अहिडि अहीडि । अना-
दरे तु हेडयति ३ । वट ४ भट ५ परिभाषणे । वट वेष्टने भट
भृताविति (३५३२ष्ट०) पठितयोः परिभाषणे मित्त्वार्थोऽनुवादः ।
णट ६ नृतौ । इत्यमेव पूर्वमपि (३५३२ष्ट०) पठितः । तत्राय विवेकः ।
पूर्वपठितस्य नाख्यमर्थो यत्कारिषु नट्यपदेशो वाक्यार्थाभि-
नयो नाख्यम् । घटादौ तु नृत्तं नृत्यं चार्थो यत्कारिषु
नत्तंकथ्यपदेशः पदार्थाभिनयो नृत्यम् गात्रविक्षेपमात्रं
नृत्तम् । केचित्तु घटादौ णट नताविति पठन्ति । गता-
वित्यन्ये । णोपदेशपर्युदासवाक्ये भाष्यकृता नाटीति दीर्घ-
पाठात् घटादिर्णोपदेश एव । एक प्रतिघाते । स्तकति ७ ।

चक ८ हसौ । हसिप्रतीघातयोः पूर्वं (उ४३२०) पठितस्य हसि-
मात्रे मित्त्वार्थोऽनुवादः । आत्मनेपदिषु पठितस्य परस्मैपदि-
ष्वनुवादात्परस्मैपदम् । कखे हसने । एदित्वात्र (उ५३२०) वृद्धिः ।
अकखीत् ९ रगे १० शङ्कायाम् । लगे ११ सङ्गे । ऋगे १२
ल्लगे १३ षगे १४ ठगे १५ संवरणे । कगे १६ नाञ्चते अस्या-
यमर्थ इति विशिष्य नाञ्चते क्रियासामान्यार्थत्वात् अनकार्थ-
त्वादित्यन्ये । अक १७ अग १८ कुटिलायाङ्गती । कण रण
गती । चकाण १९ । रराण २० । चण २१ शण २२ अण २३
दाने च । शण गतावित्यन्ये । अथ २४ कथ २५ क्रथ २६ लथ
२७ हिसार्थाः । जामिनिप्रहणेति (प०६८५०) सूत्रे क्राथिति
मित्वेऽपि वृद्धिर्निपात्यते । क्राथयति । मित्त्वन्तु निपातना-
त्परत्वात् चिस्समुलारिति (उ०५१५०) दीर्घं चरितार्थम् । अक-
थि अक्राथि । क्रथङ्प्रथम् — क्राथङ्प्राथम् । चन २८ च । हिंसा-
यामिति शेषः । वनु च नोच्यते । वनु इत्यपूर्वं एवायम्यातुर्नतु
तानादिकस्या (उ१६५०) अनुवादः उदित्करणसामर्थ्यात् तेन क्रिया-
सामान्ये वनतीत्यादि । प्र-वनयति २९ । अनुपसृष्टस्य तु मि-
त्त्वविकल्पो (उ८६५०) वक्ष्यते । ज्वल दीप्तौ । णप्रत्ययार्थं (उ१२०५०)-
म्पठिष्यमाण एवायम् मित्त्वार्थमनूद्यते । प्र ज्वलयति ३० । हल
हलचलने । प्र हललयति ३१ । प्र हललयति ३२ । स्मृ ३३
आध्याने । चित्तायाम्पठिष्यमाणस्य (उ९३५०) आध्याने मित्त्वार्थो-
ऽनुवादः । आध्यानमुक्ताण्डापूर्वकं स्मरणम् । द भये । द
विदारणे इति (उ१६६५०) क्रापादेरयं मित्त्वार्थोऽनुवादः । दणन्तं
प्रेरयति दरयति । भयादन्यत्र । दारयति ३४ । धात्वन्तरमे-

वेदमिति मते तु दरतौल्यादि । केविहृटादौ अत्स्मृदृत्वरेति सूत्रे (३०७४) च द इति दीर्घस्थाने ऋक्षम्पठन्ति तत्रेति माधवः । नृ नये । क्रयादिषु (३१६६४) पठिष्यमाणस्यानुवादः । नयादन्यत्र । नारयति ३५ । आ पाके । अ (३६६४) इति कृतात्वस्य आ इत्यादादिकस्य (३२०४) च सामान्येनानुकरणम् । लुग्विकरणालुग्विकरणयोरलुग्विकरणस्य लक्षणप्रतिपदीक्तयोः प्रतिपदीक्तस्यैव ग्रहणमिति परिभाषाभ्याम् । अपयति विक्षेपयतीत्यर्थः । पाकादन्यत्र । आपयति स्वेदयतीत्यर्थः ३६ । मारणतोषणनिशामनेषु ज्ञा ३७ । निशामनञ्चाक्षुषज्ञानमिति माधवः । ज्ञानमात्रमित्यन्ये । निशानेष्विति पाठान्तरम् । निशानन्तीरणोकरणम् । एष्वेवार्थेषु जानातिर्मित् । ज्ञप मिचेति (३०७४) जुगादौ । ज्ञापन मारणादिकञ्च तस्यार्थः । कथं “विज्ञापना भर्तृषु सिद्धिमेतीति” “तज्ज्ञापयत्याचार्य” इति च शृणु माधवमतेऽचाक्षुषज्ञाने मित्त्वाभावात् । ज्ञानमात्रे मित्त्वमिति मते तु ज्ञा निर्याग इति (३०७४) चौरादिकस्य धातूनामनेकार्थत्वात् । निशानेष्विति पठतां हरदत्तादीनाम्नते तु न काप्यनुपपत्तिः । कम्पने चङिः (ग०) ३८ । चल कम्पने इति ज्वलादिः । (८८४) चलयति शास्त्रम् । कम्पनादन्यत्र तु । शीलञ्चालयति अन्यथाकरोतीत्यर्थः । हरतीत्यर्थ इति स्वामी । सूत्रञ्चालयति क्षिपतीत्यर्थः । छदि ३९ रुर्जने (ग०) । छद् अपवारण (३८८४) इति चौरादिकस्य स्वार्थे णिजभावे मित्त्वार्थोऽयमनुवादः अनेकार्थत्वादूर्जेरर्थे ऽ हन्ति । छदन्तं प्रयुङ्क्ते छदयति बलवन्तं प्राणवन्तं वा करोतीत्यर्थः । अन्यत्र छदयति । अप-

वारयन्तं प्रयुङ्क्ते इत्यर्थः । स्वार्थणिचि तु । छादयति
बलीभवति प्राणीभवति अपवारयति वेत्यर्थः । जिह्वोन्मथने
लङिः (ग०) ४० । लङ विलास इति (उ५५४०) पठितस्य मित्त्वार्थो-
ऽनुवादः । उन्मथनं जपनम् । जिह्वाशब्देन षष्ठीतत्पुरुषः ।
लङयति जिह्वाम् । तृतीयातत्पुरुषो वा । लङयति जिह्वया ।
अन्ये तु जिह्वाशब्देन तद्व्यापारो लक्ष्यते । समाहारद्वन्द्वो-
ऽयम् । लङयति शत्रुम् । लङयति दधि । अन्यत्र लाङयति
पुत्रम् । मदी ४१ हर्षग्लेपनयोः । ग्लेपनन्दैन्यम् । दैवा-
दिकस्य (उ७३०४०) मित्त्वार्थोऽयमनुवादः । मदयति हर्षयति ग्लेप-
यति वेत्यर्थः । अन्यत्र मादयति चित्तविकारमुत्पादयतीत्यर्थः ।
ध्वन ४२ शब्दे । भाव्ययं * मित्त्वार्थमनूद्यते । ध्वनयति घ-
ण्टाम् । अन्यत्र ध्वानयति अस्पृष्टाचरमुच्चारयतीत्यर्थः । अत्र
भोजः दलिवलिवलिरणिध्वनित्रयपिचपयश्चेति (ग०) पष्ठाठ । तत्र
ध्वनिरणी उदाहृती । दल विग्रहे (उ६५४०) बल संवरणे (उ१६६४०)
स्वल सञ्चलने (उ६८४०) त्रपूष लज्जायामिति (उ६६६४०) गताः । तेषां
णौ । दलयति । वलयति स्खलयति । त्रपयति । चै चये इति
(उ६५४०) वक्ष्यमाणस्य कृतात्वस्य पुक्ता निर्देशः । क्षपयति । स्वन
४३ अवतसने । शब्दे इति (उ८७४०) पठिष्यमाणस्यानुवादः ।
स्वनयति । अन्यत्र स्वानयति । घटादयो मितः (ग०) । मित्स'-
शा इत्यर्थः । जनी ४४ जृप् ४५ क्लृप् ४६
रज्जो ४७ ऽमन्ताश्च ४८ (ग०) । गित इत्यनुवर्तते । जृषिति
षित्त्वनिर्देशाज्जीर्यतेर्ग्रहणम् । जृणातेषु जाययति । कंचित्तु,
जनो जृ णसु इति पठित्वा णसु निरसने (उ१३३४०) इति दैवा-

दिकमुदाहरन्ति । ज्वल ४६ हल ५० ह्यथ ५१ नमा ५२
 मनुपसर्गाद्वा (ग०) । एषां मित्त्व' वा । प्राप्तविभाषेयम् । ज्वल-
 यति ज्वालयति । उपसृष्टे तु नित्य मित्त्वम् । प्र-ज्वलयति ।
 कथं 'तर्हि' प्र-ज्वालयति उन्नामयतीति । घञन्तात्तत्करो-
 तीति णी । कथं संक्रामयतीति । मितां ऋस्व' (३१०४४०) इति सूत्रे
 "वा चित्तविराग" इत्यतो ' (३१६६४०) वेत्यनुवर्त्य व्यवस्थित-
 विभाषाश्रवणादिति वृत्तिकृत् । एतेन "रजो विश्रामयन्
 राज्ञाम्" "धुर्यान्विश्रामयेति स" इत्यादि व्याख्यातम् । ग्ला
 ५३ स्ना ५४ वनु ५५ वमाञ्च (ग०) ५६ । अनुपसर्गादेषां मित्त्व'
 वा स्यात् । आद्ययोरप्राप्ते इतरयोः प्राप्ते विभाषा । न कस्य-
 मिचमाम् (ग०) । अमन्तत्वात् (३८५४०) प्राप्तं मित्त्वमेषान्न स्यात् ।
 कामयति । आमयति । चामयति । शमो दर्शने (ग०) । शाम्य-
 तिदर्शने मिन्न स्यात् । निशामयति रूपम् । अन्यत्र तु "प्रण-
 यिनो निशमय्य बधूः कथा" । कथं तर्हि "निशामय तदु-
 त्पत्तिं विस्तराद्गतो ममेति" । शम आलोचन इति (३१०६४०)
 चौरादिकस्य धातूनामनेकार्थत्वाच्छ्रावणे वृत्तिः शाम्यतिवत् ।
 यमोऽपरिवेषणे (ग०) । यच्छतिर्भोजनतोऽन्यत्र मिन्न स्यात् । आया-
 मयति । द्राघयति व्यापारयति वेत्यर्थः । परिवेषणे तु । यम-
 यति ब्राह्मणान् भोजयतीत्यर्थः । पथ्यवनितं नियमयन्नि-
 त्यादि तु नियमवच्छेदात्तत्करोतीति णी बोध्यम् । स्वजि-
 रवपरिभ्याञ्च (ग०) । मिन्नेत्येव । अव-स्वादयति ।
 परि—स्वादयति । अपावपरिभ्य इति न्यासकारः ।
 स्वामी तु न कस्यमीति नञमुत्तरत्रिसूत्रागमननुवर्त्य
 शमः अदर्शने इति चिच्छेद । यमस्वपरिवेषणे

मित्त्वमाह । तन्मते पथ्यत्रमितं नियमयन्नित्यादि सम्यगेव ।
उपसृष्टस्य * स्वप्नेश्चिदवादिपूर्वस्येति नियमात् प्र-स्वादयती-
त्याह । तस्मात् सूत्रद्वये उदाहरणप्रत्युदाहरणयोर्व्यत्यासः
फलितः । इदञ्च मतं वृत्तिन्यासादिविरोधादुपेक्ष्यम् । ०. फण
५७ गतौ । नेति निवृत्तप्रसम्भवात्* निषेधात् पूर्वमसौ न
पठितः फणादिकार्यानुरोधात् ।

फणाञ्च सप्तानांम् । ६ । ४ । १२५ ।

एषां वा एत्वाभ्यासलोपी स्तः किति लिटि मेटि थलि च ।
फेणतुः । फेणु । फेणिय । पफणतु । पफणु । फणयति
वृत् घटादिः समाप्तः । फणिः प्रागेव वृद्धित्वेन । तन्मते
फाणयतीत्येव १ । राजृ२दीप्तौ । खरितेत् । राजति । राजते ।
रेजतुः—रराजतुः । रेजे । रराजे । अत इत्यनुवृत्तावपि
‡ विधानमामर्थ्यादात् एत्वम् । टुभ्राजृ टुभ्राण्टु टुभ्राण्टु दीप्तौ ।
अनुदात्तेत । भ्राजतेरिह पाठः फणादिकार्यार्थः पूर्वम्पाठस्तु
व्रथादिष्वभावात् । (३१२०४०) तत्र हि राजिसाहचर्यात्
फणादेरेव ग्रहणम् भ्रजे बभ्राजे ३ । वा भ्राशेति (३६४४०)
श्र्यन्वा । भ्राश्यते भ्राशते । भ्रशे बभ्राशे ४ । भ्राश्यते भ्रशे
बभ्राशे ५ । हावपोमी तालव्यान्ती । स्यमु १ स्वन २ ध्वन
३ शब्दे । स्यमादयः क्षरत्यन्ताः परस्मैपदिनः । स्येतु-सस्य-
मतु । अस्यमीत् । स्येतु-सस्वनतुः । सस्वनुः । अस्वानीत्-
अस्वनीत । अवष्णति सशब्दं भुङ्क्ते इत्यर्थः । वेद्य

स्वन इति (उ३८४०) षत्वम् फणादयो गताः । दध्नतुः ।
 षम ष्टम अवैकल्ये । ससाम ४ । तस्ताम ५ । ज्वल दीप्ती ।
 अज्जालीत् । चल कम्पने ७ । जल घातने । घातनन्ते-
 णाम् ८ । टल ९ टूल १० वैकल्ये । स्थल ११ स्थाने ।
 हल १२ विलेखने । णल १३ गन्धे । बन्धन इत्येके । पल
 गती । पलति १४ । बल प्राणने धान्यावरोधने च । बलति
 बेलतुः । बेलुः १५ । पुल महत्वे । पोलति १६ । कुल
 संस्थाने बन्धुषु च । संस्थानं सङ्घातः । बन्धुशब्देन तद्वा-
 पारो गृह्यते । कोलति चुकोल १७ । शल हुल पतलु गती
 शशाल १८ । जुहोल १९ । पपात । पेततुः । पतिता ।

पतः पुम् । ७ । ४ । १६ ।

अङि परे । अपप्तत् । नेर्गदेति (उ४०४०) णत्वम् । प्रण्यपप्तत्
 २० । कथे निष्पाके । कथति । चक्राय । अक्रथीत् २१ । पथे
 गती । अपथीत् २२ । मथे विलोडने । मेथतुः । अमथीत्
 २३ । टु वम उद्गिरणे । इहैव निपातनादृत (१३६) इत्वमिति
 सुधाकरः । ववाम । ववमतुः २४ । वादित्वादेत्वाभ्यासलोपी
 न । भागवृत्ती तु विमतुरित्याद्यप्युदाहृतम् । तद्वाथादौ न
 दृष्टम् । भ्रमु चलने । वा भ्राशेति (उ६४४०) श्यत्वा । भ्रम्यति-
 भ्रमति । भ्राम्यतीति तु (उ३४०४०) दिवादेर्वच्यते ।

वा जृभ्रमुवसाम् । ६ । ४ । १२४ ।

(१३६) उद्गिरतेत्युटि गुणप्रसङ्गेऽपि अत्र कते त्वनिर्देशात् निपातनाडुद्गिरण-
 मिति सिद्धम् ।

एषामेत्वाभ्यासलोपो वा स्तः किति तिटि सेटि थलि च ।
 भ्रमतुः-बभ्रमतुः । अभ्रमोत् २५ । चर सञ्चलने । अचारीत्
 २६ । अथ हावनुदार्त्तं ती । षह मर्षणे । परिनिविभ्य इति
 (७३८५०) षत्वम् । परि षहते । सेहे ८ सहिता । तीप्सहेति
 वा (७७४५०) इट् । इङभावे ढत्वधत्वष्ट्वढलोपाः ।

सहिवहोरोत्त्वर्णस्य । ६ । ३ । ११२ ।

अनयोरवर्णस्य ओत्स्यात् ढलोपे सति ।

सोढः । ८ । ३ । ११५ ।

सोढरूपस्य सहेः सस्य षत्वम् न स्यात् । परि-सोढा ।

सिवादीनां वाङ्म्यवायेऽपि । ८ । ३ । ७१ ।

परिनिविभ्यः परेषां सिवादीनां सस्य षो वा स्यादङ्म्यवा-
 येऽपि । पर्यसहत् १ । रमु क्रीडायाम् । रमे । रमिपे ।
 रन्ता । रंस्यते । रसीष्ट । अरस्त २ । अथ कसन्ताः (७६५०)
 परस्मैपदिनः । षट् ल विसरणगत्यवसादनेषु ।

पात्राधमास्यान्नादाणदृश्यत्तिसर्त्तिशदसदाम्पि-
 बनिघ्नधमतिष्ठमनयच्छपश्यर्द्धधौशीयसीदाः । ७ ।
 ३ । ७८ ।

पादीनां पिबादयः स्युरित्त्वं न्नकशकारादौ प्रत्यये परे ।
 सीदति । ससाद । सेदतुः । सेदिथ समत्य । सत्ता ।

सस्यति । लदित्वादङ् (उ०६ प्र० सू०) । असदत् । सदिरप्रतेः
(उ०१७ प्र०) । नि-षीदति । न्यषीदत् ।

रुदेः परस्य लिटि । ट् । ३ । ११ ट् ।

सदिरभ्यासात्परस्य षत्वं न स्यात् लिटि । नि-षसाद् ।
नि पेदतुः १ । शदल् श्रातने । विशीर्णतायामथम् । श्रातनन्तु
विषयतया निर्दिश्यते ।

शदेः शितः । १ । ३ । ६० ।

शिङ्गाविनोऽस्मादात्मनेपदं स्यात् । शीयते । शशाद् । शेदतुः ।
शेदिथ-शशत्य । शत्ता । अशदत् २ । क्रुश आह्वाने रोदने च ।
क्रोशति । क्रोष्टा । चुः क्तः (उ०२४ प्र० सू०) । अक्रुचत् ३ । कुच
सम्पर्चनकौटिल्यप्रतिष्ठभविलेखनेषु । कोचति । चुकोच ४ ।
बुध अवगमने । बोधति । बोधिना । बोधिष्यति ५ । रुह
बीजजन्मनि प्रादुर्भावे च । रोहति । रुरोह । रुरोहिथ ।
रोढा । रोह्यति । अरुचत् ६ । कस गतौ । अकासीत्-
अकसीत् ७ । वृत् ज्यलादिगणः समाप्तः । अथ गूह्यत्यन्ताः
(उ०२४ प्र०) स्वरितेतः । हिक् अव्यक्ते शब्दे । हिक्कति हिक्कते १ ।
अन्चु गतौ याचने च । अञ्चति । अञ्चते २ । अचु इत्येके ३ ।
अचि ४ इत्यपरे । टु याचृ याच्जायाम् । याचति याचते ५ ।
रेट् परिभाषणे । रेटति । रेटते ६ । चते चदे याचने ।
चचात । चेते । अचतीत् ७ । चचाद् । चेदे । अचदीत् ८ ।
प्रोथृ पर्याप्तौ । पुप्रोथ । पुप्रोथे ९ । मिट् १० मेट् ११ मेधा-
हिंसनयोः । मिमेद् । मिमेदे । शान्ताविभाविति स्वामी ।

मिमेथ धान्ताविति न्यासः । मिष्ट सङ्गमे च । मिधति ।
 मिमेधे १२ । णिट् १३ णेट् १४ कुत्सासन्निकर्षयोः । निनेद ।
 निनिदतुः । निनिदे । शृषु सृषु उन्दने । उन्दनं क्लेदनम् ।
 शर्षति । शर्षते । शर्षिता १५ । मर्षति । मर्षते १६ ।
 बुधिर् बोधने । बोधति । बोधते । इरित्वादङ् (उ३६४०)
 वा । अबुधत्-अबोधीत् । अबोधिष्ट १७ । दीपजनेति
 चिण् (उ६६४०) तु न भवति पूर्वोत्तरसाहचर्येण दैवादिक-
 स्यैव तत्र ग्रहणात् । उ बुन्दिर् निशामने । बुबुन्दे । अबु
 दत्-अबुन्दीत् १८ । वेणु गतिज्ञानचिन्तानिशामनवादिव-
 ग्रहणेषु (१३७) । वेणति । वेणते । नान्तोऽप्ययम् १९ ।
 खनु अवदारणं । खनति खनते ।

गमहनजनखनघसां लोपः क्ङित्यनङि । ६

। ४ । ६८ ।

एषामुपधाया लोपः स्यादजादौ (१३८) क्ङिति न त्वङि ।
 चखनतुः ।

ये विभाषा (१३९) । ६ । ४ । ४३ ।

खायात् खन्यात् २० । चौष्ठ आदानसंवरणयोः । चिचीव ।

(१३७) वाटिलस्य यादुभाण्डस्य वादनार्थमादानं वादितग्रहणम् ।

(१३८) यत्र शुभाशुभ्या (पृ११८४०) मिलितोऽचीति ऊटुपधायाः (उ६२४०)
 इत्यत उपधाया इति चानुवर्तते ।

(१३९) जनघनजनानामात्वं वा स्यात् किति ङिति च यादौ परे ।

अडान कोसदौ ।

विचिह्नि २१ । वायु प्रजानिगमनयोः २२ । व्यय गतौ ।
 चक्षते २३ । दास्य दाने । ददास्य । ददास्ये २४ । भेषु
 भवे । गतावित्येके । भेषति । भेषते २५ । भेषु भेषु गतौ
 २६ । धम गतिदीपगादानेषु । असति । असते । आस ।
 आमे । अय घान्तोऽपि २७ । स्मय बाधनस्पर्शनयोः । स्पर्शनं
 प्रयनम् । स्मयति । स्मयते २८ । लष कान्तौ । वा भ्राशेति
 (३६४५) । श्यत्वा । लष्यति लषति । लेषि २९ । चष भक्षणे
 ३० । कष हिमायाम् । चक्षपतुः । चक्षपे ३१ । कष
 ३२ आदानसवरणयोः । भूक्ष ३३ भ्रक्ष ३४ अदने । प्लक्ष
 ३५ इति मैत्रेयः । दास्य ३६ दाने । माह्य ३७ माने । गुह्य
 ३८ संवरणे ।

ऊटपधाया गोहः । ६ । ४ । ८६ ।

गुह्य उपधाया ऊट् स्याद्गुह्येतावजादौ (१४०) प्रत्यये । गूहति ।
 गूहते । ऊट्त्वादिङ् । गूहिता-गांढा । गूहिष्यति-घोक्ष्यति ।
 गूहेत् । गूह्यात् । अगुहीत् । इडभावे क्तः । अघुक्षत् ।

लुग्वा दुहदिहलिहगुहामात्मनेपदे दन्त्ये ।

७ । ३ । ७३ ।

एषां क्तस्य लुग्वा स्यादन्त्ये तङि । टत्वधत्वष्टृत्वडलोपदीर्घाः ।
 अगूढ अघुक्षत । क्तस्याची (३७३५) ल्यन्तलोपः । अघुक्षाताम् ।
 अघुक्षन्त । अगुह्वहि अघुक्षावहि । अगुह्वहि-अघुक्षामहि ।
 अथाजन्ता उभयपदिनः । अज्ज् मेवायाम् । अयति । अयते ।

(१४०) अज्ज् शुवातुभुवाभि (पृ० ८५०) ल्यतोऽचीत्यनुवर्त्याङ्गाजादायिति ।

शिञ्चियतुः । अयिता । णिञ्चोति । (उ६०४०) चङ् । अशिञ्चि-
यत् १ । भृज् भरणे । भरति । बभार । बभ्रतुः । बभर्ष ।
बभ्रव । बभ्रषे । भर्ता ।

ऋङ्नोः स्वे । ७ । २ । ७० ।

ऋतो हन्तेष्व स्यस्य इट् स्यात् । भर्तिष्यति ।

रिङ् शयग्लिङ्क्षु । ७ । ४ । २८ ।

शे यकि यादावार्द्धधातुके लिङि च ऋतो रिङादेशः (१४१)
स्यात् । रीङ् प्रकृतेरिङिधिसामर्थ्याद्दीर्घो न । भ्रियात् ।

उञ्च । १ । २ । १२ ।

ऋवर्णात्परो भलादी लिङ् तङ् परः सिञ्चित्यतौ कितौ (१४२)
स्तः । भृषीष्ट । भृषीयास्ताम् । अभर्षीत् । अभर्षीम् ।
अभर्षुः ।

ह्रस्वादङ्गात् । ८ । २ । २७ ।

सिचो लापः स्यात् भलि । अभृत । अभृषाताम् । अभ-
रिष्यत् २ । हृज् हरणे । हरणस्यापणं स्वीकारः स्तेयं ना-
शनं च । जहर्ष । जह्रिव । जह्रिषे । हर्ता । हरिष्यति ३ ।

(१४१) रीङ्प्रत (पृ५३०४०) इत्यतः । ऋत इति अकृत्यार्द्धधातुकयोः (उ५०४०)
इत्यतः सार्वधातुकमिच्चम् आर्द्धधातुकञ्चानुवर्त्तते ।

(१४२) असंयोगाङ्गिङ् किदित्यनं (उ३४४०) किदिति, इको भलित्वतो
(उ१६६४०) भलिति लिङ्मिचावात्मनेपदेधित्वतो (उ५५४०) लिङ्-
मिचाविति चानुवर्त्य व्याख्यातम् ।

उसमान्तकोसुद्धौ ।

उच्च, धारयि । धरति । अधार्षीत् । अष्ट ४ । शीज्
जानयि । निजयिष । निज्यिषे ५ । अद्याजन्ताः परस्मै-
बहिजः । धेट् पाने । धयति ।

आदेश उपदेशेऽयिति । ६ । १ । ४५ ।

उपदेशे एवमस्य धातोरात् स्थाव तु यिति ।

आत ओ बलः । ७ । १ । ३४ ।

आहन्ताधातोर्बल बीकारादेशः स्थात् । दधौ ।

आतो लोप इटि च । ६ । ४ । ६४ ।

अभासोराहधातुबलोः क्ङिदिटोः (१४३) परयोरातो लोपः
कान् । इत्वात्परत्वालोपे प्राप्ते द्विष्वनेऽपीति (पू२४४०)
निषेच । इत्वे कने चासोपः । दधतुः । दधुः । दधिय-
दधाव । दधिष । दधिम । धाता ।

दाधा ध्वदाप् । १ । १ । २० ।

दाकृपा धाकृपाव धातवो घुसंज्ञाः स्युर्दापदैपौ विना ।

एङिङि । ६ । ४ । ६७ ।

घुसंज्ञानां मास्यादीनां च एत्वं स्यादाहधातुके किति लिङि
(१४४) घेयात् । घेयास्ताम् । घेयासुः ।

(१४३) चक्रात् दीङ्ने युङिषि क्ङितीत्यतोऽ (उ११४४०) चीति क्ङि-
तीति चानुवर्त्यते ।

(१४४) दीङ्ने युङिषि क्ङितीत्यतः किति घुसास्यानामापाज्जातिसामिति
(उ११६४०) चानुवर्त्यते ।

विभाषा धेट्श्वयोः । ३ । १ । ४८ ।

आभ्यां चुषट्वा स्यात्कर्तृवाचिनि लुङि परे । चङि (७६।४०)
द्वित्वम् । अदधत् । अदधताम् ।

विभाषा प्राधेट्शाच्छासः । २ । ४ । ७८ ।

एभ्यः सिचो ङ्वा स्यात्परस्मैपदे परे । अधात । अधा-
ताम् । अधुः ।

यमरमनमातां सक् च । ७ । २ । ७३ ।

एषां सक् स्यादेभ्यः सिच इट् स्यात्परस्मैपदेषु । अधासीत् ।
अधासिष्टाम् । अधासिषुः १ । ग्लै ग्लै हर्षक्षये । हर्षक्षयो
धातुक्षयः । ग्लायति । जग्लौ । जग्लिथ जग्लाय ।

वान्यस्य संयोगादेः । ६ । ४ । ६८ ।

धुमास्यादेरन्यस्य संयोगादर्धातीरात एत्वं वा स्यादार्धधातुके
किति लिङि । ग्लायत्—ग्लेयात् । अग्लासीत् । ग्लायति ।
३ । धौ न्यकरणे । न्यकरणन्तिरस्कारः ४ । द्वे ५ स्वप्ने । धौ
६ ढप्ती । ध्यै ७ चिन्तायाम् । रै ८ शब्दे । स्यै ९ ध्यै १०
शब्दसङ्घातयोः । स्थायति । धोपदेशस्यापि सत्वे कृते रूपं
तुल्यम् । धोपदेशफलन्तु । तिष्ठयासति अतिष्ठपदित्यत्र षत्वम् ।
खै ११ खदने । जै जै धै क्षये । ज्ञायति १२ । जजौ १३ ।
ससौ । साता १४ । धुमास्थित्वत्र (७१।१६४०) विभाषा प्राधेङि-
त्यत्र च स्यतेरेव ग्रहणं न त्वस्य तेन एत्वसिज्लुको न । सायात्

असासीत् । के १५ गै १६ शब्द । गयात् । अगासीत् । गै १७
 गै १८ पाके । पै १९ ओ वै २० शोषणे । पायात् । अपात् ।
 अपासीत् । वृमास्थेतीत्व (उ१६४०) न्तदपवादणर्लिङीत्येत्यम्
 (उ६४४०) गातिस्थेतिस्सिज्जुक् (उ१६४०) च न पारूपस्य
 लाक्षणिकत्वात् । टै वेष्टने । स्तायति २१ । षौ वेष्टने ।
 शोभायाच्चेत्येके । स्नायति २२ । दैप् शोधने । दायति ।
 अघुत्वादेत्वस्सिज्जुक् न । दायत् । अदासीत् २३ । पा पाने ।
 पाप्राप्तेति (उ८६४०) पिबादेशः । तस्यादन्तत्वान्नोपधागुणः ।
 पिबति । पेयात् । अपात् २४ । घ्रा गन्धोपादाने । जिघ्रति ।
 घ्रायात् घ्रेयात् । अघ्रासीत् । अघ्रात् २५ । ध्वा शब्दाग्नि-
 संयोगयोः । धमति २६ । छा गतिनिवृत्तौ । तिष्ठति ।
 स्थादिष्वभ्यासेनेति (उ१६४०) षत्वम् । अधि-तष्ठौ । उपसर्गा-
 दिति (उ१७४०) षत्वम् । अधि छाता । स्थेयात् २७ । आ
 अभ्यासे । मनति २८ । दाण् दाने । प्र णि-यच्छति । देयात् ।
 अदात् २९ । हृ कौटिल्ये । ह्वरति ।

ऋतश्च संयोगादेर्गुणः । ७ । ४ । १० ।

ऋदन्तस्य संयोगादेरङ्गस्य गुणः स्याल्लिटि । किदर्थमपीद-
 म्परत्वात्सत्यपि भवति । रपरत्वम् । उपधावृद्धिः । जह्वार ।
 जह्वरतुः । जह्वरुः । जह्वर्थ । ह्वर्त्ता । ऋदन्तोः स्ये । (उ६३४०)
 ह्वरिष्यति ।

गुणोऽर्त्तिसंयोगाद्योः । ७ । ४ । २६ ।

अर्त्तः संयोगादेर्ऋदन्तस्य च गुणः स्याद्यकि यादावार्द्धधातुके
 लिङि च । ह्वर्यात् । अह्वार्षात् । अह्वार्ष्टाम् ३० । सृ

शब्दोपतापयोः । स्वरतिसूतीति (उ३६पृ०) वेट् । सस्वरिष—
सस्वर्य । वमयोस्तु

शुक्लः किति (१४५) । ७ । २ । ११ ।

अञ् एकाजुगन्ताच्च परधोर्गित्कितोरिण् न स्यात् । परमपि
स्वरत्यादिविकल्पं बाधित्वा पुरस्तात्प्रतिषेधकाण्डारम्भसामर्थ्या-
दनेन निषेधे प्राप्ते क्रादिनियमान्नित्यमिट् । सस्वरिव ।
सस्वरिम । परत्वाद्वदनोरिति (उ६३पृ०) नित्यमिट् । स्वरि-
यति । स्वर्यात् । अस्वारीत् । अस्वारिष्टाम् । अस्वार्षीत् ।
अस्वार्ष्टीम् ३१ । स्मृ चिन्तायाम् ३२ । ऋ ३३ सवरणे ।
ऋ गत्वौ । क्रादित्वावेट् । सस्वर्य । सस्वरव । रिङ् (उ६३पृ०स्वर) ।
स्त्रियात् । असार्षीत् । असार्ष्टीम् ।

सर्त्तिशास्त्र्यर्त्तिभ्यश्च । ३ । १ । ५६ ।

एभ्यश्चुरेङ् स्यात्कर्त्तरि लुङि । इह लुप्तशपा शसिना
साहचर्यात्सर्त्तर्त्ती जीहीत्यादिकावेव गृह्येते तेन भ्वाद्यो-
र्नाङ् । शीघ्रगतौ तु पाप्माधेति शिति (उ६६पृ०) धोरा-
देशः । धावति ३४ । ऋ गतिप्रापणयोः । ऋच्छति ।

कृच्छत्यृताम् । ७ । ४ । ११ ।

तौदादिक ऋच्छेर्द्धातोर्द्धताच्च गुणः स्यात्तिटि । णत्ति
प्राग्वदुधावृद्धिः । आर । आरतुः । आरुः ।

इडञ्प्रतिभ्यतीनाम् । ७ । २ । ६६ ।

(१३५) किति ककारद्वयान्तरात् गित्प्रत्ययेऽपि भृण्प्रत्ययादौ नेट् ।

अदृक्त्वेष् एभ्यस्थलो नित्यमिट् स्यात् । आरिश्च । अर्त्ता ।
 अरिष्यति । अर्यात् । आर्षीत् । आर्षाम् ३५ । गृ ३६ घृ
 ३७ सेवने । गरति । जगर्थ । जगिव । रिङ् । प्रियात् ।
 अगर्षीत् । धृ ३८ हृच्छने । सु गती । सुस्वीय । सुस्रुव ।
 सूयात् । णिश्चोति (उ६०पृ०) चङ् । लघूपधगुणादनारङ्ग-
 त्वादुवङ् । असुस्रुवत् ३९ । षु प्रसवैश्वर्यदाः । प्रसर्वाऽभ्य-
 नुज्ञानम् । सषोथ—सषुविथ । सुषुविथ । सोता ।

स्तुसुधूञ्भ्यः परस्मैपदेषु । ७ । २ । ७२ ।

एभ्य सिच इट् स्यात्परस्मैपदेषु । असावोत् । पूर्वीत्तराभ्यां
 जिट्भ्या साहचर्यात् सुनोतिरेव ग्रहणमिति पक्षे । असौषीत्
 ४० । श्रु श्रवणे ।

श्रुवः श्रु च । ३ । १ । ७४ ।

श्रुवः श्रुत्यादेशः स्यात् श्रुप्रत्ययश्च । शपोऽपवादः । आर्द्धि-
 ह्जाडातोर्गणो न । शृणाति । शृणुतः ।

ऊर्णुवोः सार्वधातुके । ६ । ४ । ८७ ।

जुहोतिः श्रुप्रत्ययान्तस्यानेकाचोऽङ्गस्य चासंयोगपूर्वो वर्णस्य
 यण् स्यादजादौ सार्वधातुके । उवङोऽपवादः । शृण्वन्ति ।
 शृणोमि । शृण्वः शृणुवः । शृण्वः-शृणुमः । शृणोथ । श्रुश्रुव ।
 श्रु । शृणवाणि । शृणुयात् । श्रूयात् । अश्रौषीत् ४१ । ध्रु
 स्तैर्ये । भवति ४२ । अयं कुटादौ गत्यर्थोऽपि । दुद्रु गती ।
 दुद्रोष दुरतिथ । दुद्रुविव ४३ । दुद्रोथ । दुद्रुव णिश्चोति

(७६०पृ०) चङ् । अदुद्भुवत् ४४ ! जि ४५ जि ४६ अभिभवे ।
 अभिभवो न्यूनीकरणं न्यूनीभवनञ्च । आये सकर्मकः । शत्रून्
 जयति । द्वितीये त्वकर्मकः । अध्ययनात्पराजयते अध्येत्
 ग्लायतोत्यर्थः । विपराभ्याञ्जेरिति (७४१पृ०) तङ् । अग्राजे-
 रमोढ (७४२पृ०) इत्यपादानत्वम् । अथ ङीङन्ताः (७४३पृ०) ङितः ।
 णिङ् ईषडनते । स्मयते । सिंघिये । सिंघियिद्धे - सिंघि-
 यिध्वे १ । गुङ् अव्यक्ते शब्दे । गवते । जुगुप्ते २ । गाङ् गतो ।
 गाते । गाते । इष्ट एत्वे कृते वृद्धिः । गे । लङ् इष्टि । अगे । गत ।
 गेयाताम् । गेरन् । गासीष्ट । गाङ्कुटादिभ्य इति (७४४पृ०)
 सृति इडादेशस्यैव गाङा ग्रहणं न त्वस्य तेन ङित्वाहुर्मास्ये
 ति (७४५पृ०) इत्वं न । अगास्त (३) । आनादिकोऽयमिति हर-
 दत्तादयः । फले तु न भेदः । कुङ् ४ घुङ् ५ उङ् ६ ङङ् ७
 शब्दे । अन्ये तु उङ्कुङ्खुङ् गुङ्घुङ्ङुङ् इत्याहुः । कवते ।
 चुकुवे । घवते । अवते । ऊवे । वर्णादाङ्गम्वलीय इत्युङ्
 ततः सवर्णदीर्घः । ओता । ओष्यते । ओषीष्ट । ओष्ट । ङवते ।
 जुङ्गुप्ते । ङीता । चुङ् ८ ज्युङ् ९ प्रुङ् १० भ्रुङ् ११ गती ।
 क्लुङ् १२ इत्येके । रुङ् गतिरेषणयोः । रेषण हिंसा । रुक्वे ।
 रवितासे १३ । घृङ् अवध्वंसने । धरते । दध्ने १४ । मेङ् प्रणि-
 दाने । प्रणिदान विनिमयः प्रत्यपेणञ्च । प्रणि मयते । नेर्ग-
 देति (७४६पृ०) णत्वम् । तत्र घुप्रकृतिमाङ्गिति पठित्वा ङितो
 माप्रकृतेरपि ग्रहणस्येष्टत्वात् (१४६) १५ । टेङ् रक्षणे । दयते ।

दयतेर्दिगि लिटि । ७ । ४ । ६ ।

दिग्यादेशेन द्वित्वाधनमिष्यत इति वृत्तिः । दिग्ये ।

स्याध्वोरिच्च । १ । २ । १७ ।

अनयोरिदादेशः स्यात् 'सिच्च' कित्यात् । अदित । अदिथाः ।
अदिषि १६ । श्यैङ् गतौ । श्यायते । शश्ये १७ । प्यैङ्
हृद्दी । प्यायते । पप्ये । प्याता १८ । 'चैङ्' पालने ।
चायते । तत्रे १९ । पुङ् पवने । पवते । पुपुवे । पदिता ।
२० । मुङ् बन्धने । भवते २१ । डौङ् विहायसा गतौ ।
डयते । डिङ्ये । डयिता २२ । तृ प्रवनतरणयोः ।

ऋत इद्वातोः । ७ । १ । १०० ।

ऋदन्तस्य धातोरङ्गस्य इत्यात् । इत्त्वोच्चाभ्यां गुणवृद्धी
विप्रतिषेधेन । तरति । ऋच्छत्यृतामिति (उ६ ७पृ०) गुणः ।
तृफलेत्येत्त्वम् (उ५६पृ०) । तेरतुः । तेरुः ।

वृतो वा । ७ । २ । ३८ ।

वृङ् वृज्भ्यामृदन्ताच्चेटो दीर्घा वा स्यान्नतु लिटि * । तरीता-
तरिता । अलिटीति किम तेरिष्य । हलि चेति (पृ१५ ७पृ०)
दीर्घः । तीर्यात् ।

सिचि च परस्मैपदेषु । ७ । २ । ४० ।

धुमेत्यत्र धुप्रकृतिमेति पठनीयं प्रकृतिस्य कस्येत्याकाङ्क्षाया सन्निधानात्
पूर्वोत्तरयोरिति तेन साङ्प्रकृतेरिक्तं भवत्वम् ।

* यद्द्वौऽलिटि रीर्द्वयतः (उ॥६६ ४०) अलिटीति दीर्घ इति चानुवर्तते ।

अत्र वृत् इटो दीर्घो न । अतारिष्टाम् १ अथाष्टावनु-
दात्तेतः । गुप १ गोपने । तिज २ निशाने । मान ३ पूजा-
याम् । बध ४ बन्धने ।

गृप्तिज्किट्भ्यः सन् । ३ । १ । ५ ।

मान्बधदान्गान्भ्यो दीर्घश्चाभ्यासस्य । ३ । १ । ६ ।

सूत्रद्वयोक्तेभ्यः सन्, स्यात् मानादीनामभ्यासस्यैकारस्य दीर्घश्च ।
गुपेर्निन्दायां, तिजेः चमायां, कितेर्याधिप्रतीकारे निग्रहेऽप-
नयने, नागने संशये च । मानेर्जिज्ञासायां, बधेष्टित्तविकारे
दानेरार्जवे शानेर्निशाने । सनाद्यन्ता इति (उ५०५०) धातुत्वम् ।

सन्यङोः । ६ । १ । ८ ।

सन्नन्तस्य यङन्तस्य च प्रथमैकाचो द्वे स्तोऽजादेस्तु द्विती-
यस्य । अभ्यासकार्यम् । गुपिप्रभृतयः किङ्किनाः निन्दा-
द्यर्थकाः एवानुदात्तेतो दानशानौ च स्वरितेती एते नित्यं-
सन्नन्ताः । अर्थान्तरे त्वननुबन्धकाद्युरादयः अनुबन्धस्य
केवलेऽचरितार्थत्वात्सन्नन्तात्तङ् । धातोरि ङ् व्यविहितत्वात्स-
नोऽत्र नाङ्धातुकत्वं तेनेङ्गुणौ न । जुगुप्सते । जुगुप्सा-
ञ्चक्रे । तितित्तते । मीमांसते । भष्भावः (प१४६५०) । चर्त्वम् ।
बीभत्सते । रभ रभस्ये । आ रभते । आ रेभे । रब्धा । रप्स्यते
५ । लु लभ ष प्राप्नोति । लभते ६ । ष्वन्ज परिष्वङ्गे ।

दंशसञ्जसञ्जां शपि । ६ । ४ । २५ ।

रञ्जेश्व । ६ । ४ । २६ ।

१ धातो कर्मण इति सूत्रे (उ१६८५०) यथा धातोरित्युच्चार्यं विहितः
सन् न तथात्वेत्यर्थः ।

तद्वान्तकीमुदी ।

एषां अपि नलोपः । स्वजने, परिष्वजने । अय्यियय्यिद-
 भिस्वञ्जीनां लिटः कित्त्वं वेति व्याकरणान्तरम् । टेभतुः
 सस्वज इति भाष्यादाहरणादेकदेशानुमत्या इहाप्याश्रीयते ।
 सदेः परस्य लिटीति (उ६०पृ०) सत्वे स्वञ्जेरुपसंख्यानम् ।
 अतोऽभ्यासात्परस्य षत्वन् । परिष्वजे परिष्वञ्जे । सस्व
 जिषे—सस्वञ्जिषे । स्वङ्क्ता । स्वङ्क्ष्यते । स्वजेत । स्वङ्क्षीष्ट
 प्रत्यष्वङ्क्ता । प्राक् मितादिति (उ३८पृ०) षत्वम् । परिनिवि-
 भ्यस्तु सिवादीनां वेति (उ८६पृ०) विकल्पः । एतदर्थमेवोपस-
 र्गात्सुनोतीत्येव (उ३७पृ०) सिङ्गेस्तुस्वञ्जोः परिनिवीत्यत्र (उ३८पृ०)
 पुनरुपादानम् । पर्येष्वङ्क्ता पर्येष्वङ्क्ता ७ । हृद पुरीषोत्सर्गः ।
 हृदते । जहृदे । हत्ता । हत्स्यते । हृदेत । हृत्सीष्ट । अहृत्त ८ ।

अथ परस्मैपदिनः । जि ष्विदा १ अव्यक्ते शब्दे ।
 स्कन्दिर् गतिशोपणयोः । चस्कन्दिथ—चस्कन्थ । स्कन्ता ।
 स्कन्त्स्यति । नलोपः । स्कन्थात् । इरित्वादङ् (उ३६पृ०) ।
 वा । अस्कदत्—अस्कान्मीत् । अस्कान्ताम् । अस्कान्त्सुः ।

वेः स्कन्देर्गनिष्ठायाम् । ८ । ३ । ७३ ।

षत्व वा स्यात् । कृत्विवेदम् अनिष्ठायामिति पर्युदासात् ।
 * विष्कन्ता—विस्कन्ता । निष्ठायान्तु । विस्कन्नः ।

परेश्व । ८ । ३ । ७४ ।

अस्मात् परस्य स्कन्देः सस्य पो वा । योगविभागादनिष्ठायामिति न संबध्यते । परिष्कन्दति—परि-स्कन्दति । परि-स्कन्नः-
 परिष्कन्स्यः २ । षत्वपक्षे णत्वम् । न च पदद्वयाश्रयतया बहि-

रङ्गत्वात् षत्वस्यासिद्धत्वम् । धातूपसर्गयोः कार्यमन्तरङ्गमित्य-
भ्युपगमात् । पूर्वश्वातुरुपसर्गेण युज्यते ततः साधनेनेति
भाष्यम् । पूर्वं साधनेनेति मतान्तरं तु न एत्वम् । यभ
मैथुने । येमिथ - ययब्ध । यब्धा । यप्स्यति । अयाप्सोत् ३ ।
एभ प्रह्वत्वे, शब्दे च । नेमिथ - ननय्य । नन्ता । अनसीत् ।
अनंसिष्टाम् ४ । गन्तु ५ सप्त ६ गतो ।

द्रुषुगमियमां छः । ७ । ३ । ७७ ।

एषाञ्छः स्याच्छ्रिति परे । गच्छति । जगाम । जग्मतु ।
जग्मुः । जगमिथ जगम्य । गन्ता ।

गमेरिट् परस्मैपदेषु । ७ । २ । १८ ।

गमेः परस्य सकारादेरिट् स्यात् । गमिष्यति । लटित्वात्
(१७० पृ. सू.) अङ् । अनङोति (३६ पृ. सू.) पर्युदासावपधा
लोपः । अगमत । सर्पति । ससर्प

अनुदात्तस्य चटु पधस्यान्यतरस्याम् । ६ । १ । ५६ ।

उपदेशेऽनुदात्तो य ऋदुपधस्तस्य अम् वा स्याज्जलादावकिति
परे । स्रप्ता - सर्पा । स्रप्स्यति - सर्पस्यति । असृपत् । यम
उपरमे । यच्छति । येमिथ - ययन्य । यन्ता । अयसोत् ।
अयंसिष्टाम् ७ । तप सन्तापे । तप्ता । अताप्सोत् ।

निसस्तापतावनासेवने । ८ । ३ । १०२ ।

षः स्यात् । आसेवनस्योऽन पुन्यन्ततोऽन्यस्मिन्निषये । निष्ट-

पति ८ । त्यज हानौ । तद्धिजिथ--तत्त्यक्त्य । त्यक्ता । अत्या-
चीत् ९ । षन्ज सङ्गे । दंशसञ्जस्वञ्चां शपीति (उ१०१४०)
नलोपः । सजति । सङ्क्ता १० । दृशिर् प्रेक्षणे । पश्यति ।

विभाषा ऋजिट्योः । ७ । २ । ६५ ।

आभ्यां थल इड् ।

ऋजिट्योर्भल्यमकिति । ६ । १ । ५८ ।

अनयोरमागमः स्याज्जलादावकिति । ददृष्ट ददृग्थि । दृष्टा ।
द्रक्षति । दृष्ट्यात् । इरित्त्वात् (उ३६८०) अड् वा ।

ऋट्योऽडि गुणः । ७ । ४ । १६ ।

ऋवर्णान्तानां दृशेय गुणः स्यादडि । अदर्गत् । अडभावे

न दृशः । ३ । १ । ४७ ।

दृशश्चैः क्त्वा न । अद्राचीत् ११ । दन्श दशने । दशन दंश-
व्यापारः । पृषोदरादित्वादननासिकलोपः । अतएव निपा-
तनादित्येके । तस्याप्यत्रैव तात्पर्यम् अर्थनिर्देशस्याधुनिक-
त्वात् । दंशसञ्जति (उ१०१४०) नलोपः । दशति । ददंशिथ—
ददृष्ट । दृष्टा । दृक्ष्यति । दृष्ट्यात् । अदाङ्चीत् १२ । कृष
विलेखने । विलेखनमाकर्षणम् । क्रष्टा-कर्ष्ठा । क्रक्ष्यति कर्क्ष्यति ।
स्पृशस्पृशकृषलपट्टपां च्छेः सिज्वा वाच्यः ६ । अक्राचीत् ।
अक्राष्टाम् । अक्राचीत् । अक्राष्टाम् । अकर्चुः । पत्रे कर्च ।
अक्रचत् । अक्रचताम् । अक्रचन् १३ । दह भस्मीकरणे ।

ददग्ध । दग्धा । धक्षति । अधाक्षीत् । अदाग्धात् ।
 अधाक्षुः १४ । मिह सेवने । मिमेह । मिमेहिथ । मेढा ।
 मेक्षति । अमिक्षत् । कित निवासे रोगापनयने न्व ।
 चिकित्सति । संशये प्रायेण विपूर्वः । विचिकित्सा तु संशय
 इत्यमरः । अस्यानुदात्तेत्वमाश्रित्य चिकित्सते इत्यादि कश्चि-
 दुदाजहार । निवासे तु । कितयति १६ । दान खण्डने शान
 तेजने । इतो बह्व्यन्ता (उ० ६५०) स्वरितेतः । दीदांसति ।
 दीदांसते १ । शीशांसति । शीशांसते २ । अर्थविशेषे सन् ।
 अन्यत्र दानयति । शानयति । डु पच ष पाके । पचति ।
 पचते । पेचिथ पपक्थ पेचे । पक्ता । पचीष्ट ३ । ष व
 समवाये । सचति सचते ४ । भज सेवायाम् । बभाज ।
 भेजतु । भेजुः । भेजिथ — बभक्थ । भक्ता । भक्षति ।
 भक्षते । अभाक्षीत् । अभक्त ५ । रन्ज रागे । (०१४०) नलोपः ।
 रजति । रजते । अराङ्क्षीत् अरङ्क्ष ६ । शप आक्रोशे ।
 आक्रोशो विरुडानुध्यानम् । शशाप । शिपे । आशाप्सीत् ।
 अशप्त ७ । त्विष दीप्तौ । त्वेषति । त्वेषते । तित्विषे ।
 त्वेक्षति । त्विचीष्ट । अत्विक्षत अत्विक्षाताम् ८ । यज
 देवपूजासङ्गतिकरणदानेषु । यजति । यजते ।

लिङ्गश्वासस्योभयेषाम् । ६ । १ । १७ ।

वच्चादीनां ग्रह्यादीनाञ्चाभ्यासस्य सम्प्रसारणं स्याल्लिटि ।
 इयाज ।

वचिस्वपियजादीनां किति । ६ । १ । १५ ।

वचिस्वप्योर्यजादीनाञ्च सस्यसारणं स्यात्किति । पुन प्रस-
 ङ्गविज्ञानाद्वित्वम् । ईजतुः । ईजुः । इयजिथ - इयष्ठ ।
 ईजे । यष्टा । यच्यति । इज्यात् । यचीष्ट । अयाचीत् ।
 अयष्ट ९ । टुवप वीजूमन्तानि । वीजमन्तान् । जेवे विकिरणं
 गर्भाधानञ्च । अयं छेदनेऽपि । केशान् वपति । उवाप ।
 ऊपे । वप्ता । 'उप्यात् । वप्सीष्ट । प्रण्यवाप्सीत् । अवप्त
 १० । वह प्रापणे । उवाह । उवहिथ । महिवहोराद-
 वर्णस्य (उ८६पू०) । वोढा । वच्यति । अवाचीत् । अवाढाम् ।
 अवाचुः । अवोढ । अवचाताम् । अवोढुम् ११ । वस
 निवासे । परस्मैपदी । वसति । उवास ।

शासिवमिषसौनाञ्च । ८ । ३ । ६० ।

इणकुभ्याम्परस्यैषां सस्य षः स्यात् । ऊषतुः । ऊषुः । उव-
 सिथ उवस्य । वप्ता । सः स्याईधातुके (उ०६५०) वत्स्यति ।
 उष्यात् । अवाप्सीत् । अवात्ताम् १२ । वेज् तन्तुसन्तानि ।
 वयति । वयते ।

वेजो वयिः । २ । ४ । ४१ ।

वा स्याल्लिटि । इकार उच्चारणार्थे । उवाय ।

ग्रहिज्यावयिव्यधिवष्टिविचतिट् अतिष्टच्छति-

भृज्जतौनां ङिति च । ६ । १ । १६ ।

एषां किति ङिति च सस्यसारणं स्यात् । यकारस्य प्राप्ते ।

लिटि वयो यः । ६ । १ । ३८ ।

वयो यस्य सम्प्रसारणं न स्यात्लिटि । जयतुः । जयुः ।

वश्वास्थान्यतरस्यां किति । ६ । १ । ३९ ।

वयो यस्य वा वा स्यात्किति लिटि । जवतु । जवुः । वय-
स्तामावभावात्थलि नित्यमिट् । उवयिथ । स्थानिवद्भावेन
जित्वात्तङ् । जये—जवे । वयादेशाभावे ।

वेजः । ६ । १ । ४० ।

वेजो न सम्प्रसारणं स्यात्लिटि । ववौ । ववतुः । ववुः ।
वविथ—ववाथ । ववे । वाता । जयात् । वासीष्ट । अवा-
सीत् १३ । व्येज सवरणे । व्ययति ।

न व्यो लिटि । ६ । १ । ४१ ।

व्येज आत्त्र न स्यात् लिटि । वृद्धिः । परमपि हलादि-
शेष (उ०ष्ट) बाधित्वा यस्य सम्प्रसारणम् उभयेषां
(उ०ष्ट) ग्रहणमामर्थात् अन्यथा वच्चादीनां ग्रह्यादीनां
ज्ञानवृत्त्यव सिद्धे कित्तेन । विव्याथ । विव्यतुः । विव्युः ।
वृद्धत्यर्तीति (उ०ष्ट) नित्यमिट् । विव्ययिथ । विव्याथ-
विव्यथ । विव्य । व्याता । व्यातात् । व्यासीष्ट । अव्यासात् ।
अव्यास्त १४ । ह्वेज् स्पर्द्धायां शब्दे च ।

अभ्यस्तस्य च । ६ । १ । ४२ ।

अभ्यस्तीभविष्यतां ह्वेजः सम्प्रसारणं स्यात् । ततो द्वित्वम् ।
जुहाव । जुहुवतुः । जुहुवुः । जुहाथ-जुहविथ । जुहुव-
ह्वाता । ह्वयात् । ह्वासीष्ट ।

तिपिसिचिह्नश्च । ३ । १ । ५३ ।

एभ्यः च्लेरङ् स्यात् । अतो लोपः (३६४४०००) अह्वत् ।

आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम् । ३ । १ । ५४ ।

अह्वत्-अह्वास्त १५ । अथ द्वौ परस्मैपदिनौ । वद व्यक्तायां
वाचि । अच्छ वदति । उवाद् । ऊदतुः । उवदिथ । वदिता ।
उद्यात् । वदत्रजेति (३६६४०) वृद्धिः । अवादीत् १ । टुओखि
गतिवृद्धयोः । श्वयति ।

विभाषा श्वेः । ६ । १ । ३० ।

श्वयतेः सम्प्रसारण वा स्यान्निटि यङि च । शुश्राव । शुश्रुवत् ।
श्वयतेर्लिट्यभ्यासलक्षणप्रतिषेधः । तेन लिट्यभ्यासस्येति
(३७०५४०) सम्प्रसारण न । शिश्राय । शिश्रियत् । श्वयिता ।
श्वयेत् । शूयात् । जृम्स्तम्भित्वङ् (३७६४) वा ।

श्वयतेरः । ७ । ४ । १८ ।

श्वयतेरिकारस्य अकारः स्यादङि पररूपम् (३८८४०००) ।
अश्वत् । अश्वताम् । अश्वन् । विभाषा धेट्श्वयोरिति
(३८९४०) चङ् । इयङ् । अशिश्रियत् । ह्यन्तेति ३५०४०)
न वृद्धिः । अश्वयोत् । वृत् । यजादयो वृत्ताः भ्वादिस्वा-
ह्यतिगण । तेन चुलुम्पतोत्यादिमग्रह ।

इति भ्वादयः ।

ऋनेरौयङ् । ३ । १ । २६ ।

ऋतिः सौत्रस्तस्मादीयङ् स्यात् स्वार्थे । जुगुप्सायामयस्यातु-
रिति बहवः कृपायाञ्चेल्येके । सनाद्यन्ता इति (३५७४०)
धातुत्वम् । ऋतीयते । ऋतीयाञ्चक्रे । आर्द्धधातुकविवक्षायां न्तु,
आयादय आर्द्धधातुके वेति (३५७४०) ईयङ्भावे शेषात्कर्त्तरौति
(३५४४०) परस्मैपदम् । आनर्त्तं । अर्त्तिष्यति । आर्त्तीत् १ ।
अद् भूचणे । द्वौ परस्मैपदिनौ ।

आदिप्रभृतिभ्यः शपः । २ । ४ । ७२ ।

लुक् स्यात् । अत्ति । अत्तः । अदन्ति ।

लिङ्यन्यतरस्याम् । २ । ४ । ४० ।

अदो घस्ल वा स्याल्लिटि । जघाम । गमहनेति (३६१४०)
उपधानोपः । तस्य चर्विधिम्रति स्थानिवद्भावनिषेधादस्य
चर्वम् । शासिवसोति (३७६४) षत्वम् । जञ्चतुः । जञ्चुः ।
घमस्तासावभावात्यलि नित्यमिट् । जघमिथ । आद । आद
तु । इडञ्चर्त्तौति (३६१४०) नित्यमिट् । आदिथ । अत्ता ।
अत्स्यति ।

ङभत्भ्यो हेर्धिः । ६ । ४ । १०१ ।

होर्भनन्तेभ्यश्च हेर्धिः स्यात् । अहि । अत्तात् । अदानि ।

अद्ः सर्वेषाम् । ७ । ३ । १०० ।

अद्ः परस्यापृक्तसार्वधातुकस्याडागमः स्यात्सर्वमनेन ।

आदत् । आत्ताम् । आदक । आदः । आत्तन् । आत्त ।
 आदम् । आड । आड् । अद्यात् । अद्याताम् । अद्यु ।
 अद्यात् । अद्यास्ताम् । अद्यासुः ।

लुङ्सनोर्घसलृ । २ । ४ । ३७ ।

अदो घम्ल स्यात् लुङि मनि च । लृटित्त्वादङ् (३७३५०६०)
 अघसत् १ । हन हिमागल्य* । प्र णि-हन्ति ।

अनुदात्तोपदेशवनतिमनोत्यादीनामनुनासिक-
 लोपो भलि क्ङिति । ६ । ४ । ३७ ।

अनुनासिकिति लुप्तपठोकम् वनतीतर्घा विशेषणम् । अनु-
 नासिकान्तानां (१) मेषां वनतेश्च लोपः स्याच्छ्लादी क्ङिति
 परे । यमिरमिनमिगमिहनिमन्यतयोऽनुदात्तोपदेशाः । तनु-
 छणुचिणुक् णुक् णुक् णुक् णुक् तनोत्यादयः । हतः । घ्नन्ति ।

दमोर्वा । ८ । ४ । २३ ।

उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य हन्तेर्हस्य णा वा स्यादमयोः
 परतः । प्र र्मि प्र हन्ति । प्र हण्व प्रहचः । ह्ना हन्ते रिति
 (५५५०) कुत्वम् । जघान । जघतुः । जघ्नुः ।

अभ्यासाच्च । ७ । ३ । ५५ ।

अभ्यासात्परस्य हन्तेर्हस्य कुत्व स्यात् । जघनिय - जघन्य ।

(१) अनुदात्तोपदेशेत्यस्य व्याख्याऽनुनासिकान्ता इति ।

* णलिणित्वात् कुत्वमितरत्र नकारे प्रगा इति भेदः ।

हन्ता । ऋडनोरितीट् (उ८३५०) हनिष्यति । हन्तु । हतात् ।
घ्नन् ।

हन्तेर्जः । ६ । ४ । ३६ ।

हौ परे । आभीयतया (उ११४००) जम्यासिद्धत्वाद्देव लृक् ।
जहि । हनानि । हनाव । हनाम । अहन् । अहताम् ।
अघ्नन् । अहनम् ।

आर्द्धधातुके । २ । ४ । ३५ ।

इत्यधिकृत्य ।

हनो बध लिङि । २ । ४ । ४२ ।

लुङि च । २ । ४ । ४३ ।

बधादेशोऽदन्तः (२) । आर्द्धधातुक इति विषयसप्तमी । तेना-
र्द्धधातुके उपदेशे अकारान्तत्वादतो लोपः । बध्यात् । बध्या-
स्ताम् । आर्द्धधातुके किम् विध्यादौ हन्यात् । हन्तेरिति
(पृ१५८४०) णत्वम् । प्रहण्यात् । अबधीत् २ । अथ चत्वारः
स्वरितेतः । द्विष अप्रीतो । द्वेष्टि । द्विष्टे । द्वेष्टा । द्वेच्यति ।
द्वेच्यते । द्वेष्टु । द्विष्टात् । द्विड्ढि । द्वेषाणि । द्वेषै । द्वेषा-
वहै । अद्वेष्ट ।

द्विषश्च । ३ । ४ । ११२ ।

लङो भेज्जुम् वा स्यात् । अद्विष्टुः - अद्विषन् । अद्वेषम् ।
द्विषीत । द्विचीष्ट । अद्विचत् १ । दुह प्रपूरणे । दीग्धि ।

(२) तेनावधीदित्यत्रातो हनादेशेर्लोपोरिति (उ४०४०) वा दृङिर्नोति बोध्यम् ।

अवयवे इत्यपरे । अव्यक्ते शब्दे इतीतरे । पिङ्क्ते १० ।
 पृजोत्येके । पृङ्क्ते ११ । वृजो वर्ज्जने । दन्त्योष्ठादिः ।
 ईदित् वृक्ते । वृजाते । वृक्षे । ईदिदित्यन्ये । वृङ्क्ते १२ ।
 पृची सम्पर्चने । पृक्ते १३ ।

पूङ् प्राणिगर्भविमोचने । मृते । मृषुवे । मोता सविता ।
 भ्रमुवोरिति (उ० ८८) गुणनिषेधः । मृवै । सविषीष्ट । अस-
 विष्ट अमोष्ट १ । शीङ् स्वप्ने ।

शीङः सार्वधातुके गुणः । ७ । ४ । २१ ।

क्ङिति च (उ० ८८) इत्यस्यापवादः । शेत । शयाते ।

शीङो रुट् । ७ । १ । ६ ।

शीङ् परस्य भाटेशस्यातो रुडागमः स्यात् । शेरते । शेषे ।
 शेष्वे । शये । शेवहे । शिश्ये । शयिता । अशयिष्ट २ । अथ
 स्तौत्यन्ता. (उ० ६८) परस्मैपदिनः जिङ्गिन्नाः । यु मिश्रणे
 अमिश्रणे च ।

उतो वृद्धिर्लुकि हलि । ७ । ३ । ८६ ।

लुग्विषये उकारस्य वृद्धिः स्यात्पिति हलादी सार्वधातुके
 नत्वभ्यस्तस्य । यौति । युतः । युवन्ति । युयाव । यविता ।
 युयात् । इह उतो वृद्धिर्न भाष्ये “पिच्च ङिन्न ङिच्च पिन्नेति”
 व्याख्यानात् विशेषविहितेन ङित्वेन पित्वस्य बाधात् ।
 यूयात् । अयावीत् १ । रु शब्दे ।

तुरुस्तुशम्यमः (४) सार्वधातुके । ७ । ३ । ८५ ।

एभ्यः परस्य सार्वधातुकस्य हलाद्विस्तिङ ईडा स्यात् । नाभ्य-
स्तस्ये (उ० ३।४०) त्यतोऽनुवृत्तिसम्भवे पुनः सार्वधातुकग्रह-
णमपि दर्शयम् । रवीति-रोति । रुवोत रुतः । हलादेः किम्
रुवन्ति । तिङ्, किम् श्मयति । सार्वधातुके किम् आशिषि ।
रूयात् । विध्यादौ तु । रूयात् रुवीयात् । अरावीत् । अर-
विथत् २ । तु इति सौतो धातुः । धातुत्वे इदमेव सूत्रं ज्ञा-
पकम् । गतिवृद्धिर्हि सांसु । अथञ्च लुग्विकरण इति स्मरन्ति ।
तवोति तौति । तुवोत -तुतः । ताता । तोष्यति ३ । ण स्तुतौ ।
नीति । नविता ४ । टन्नु शब्दे । चौति । जविता ५ । क्षु
तेजने । क्ष्णीति । क्ष्णविता ६ । णु प्रसन्नवन । स्त्रोति ।
सुष्णाव । स्त्रविता । सूयात् ७ । ऊर्णुञ् आच्छादने ।

ऊर्णोतेर्विभाषा । ७ । ३ । ६० ।

वा वृद्धिः स्याद्वलादा पिति सार्वधातुके । ऊर्णोति-
ऊर्णीति । ऊर्णुत । ऊर्णुवन्ति । ऊर्णुते । ऊर्णुवते ४
ऊर्णुवते । ऊर्णीतिराम् नेति वाच्यम् * ।

न न्द्राः संयोगादयः । ६ । १ । ३ ।

अच, परा, संयोगादयो नन्द्रा द्विर्न भवन्ति । नुशब्दस्य
द्वित्वम् । एत्वस्यासिद्धत्वात् पूर्वत्रासिद्धोयमद्विवचन इति
त्वनित्यम् उभौ साम्यामस्येति (उ० ८६४) (५) लिङ्गात् ।
ऊर्णुनाव । ऊर्णुनवत् । ऊर्णुनुनु ।

(१) उपनर्गस्याङ्गफात्परयोरभ्याससहितस्यानितेर्द्वयान्तरयोरेषत्वविधानाद्
द्वित्वात् परमेव एत्वनिमित्तं ज्ञाप्यते इति भा ।

इणोऽभ्यासस्य दीर्घः स्यात्किति लिटि । ईयतु । ईयुः ।
इययिथ—इयेथ । ऐत् । ऐताम् । आयन् । इयात् । ईयात् ।

. एतेर्लिङि । ७ । ४ । २४ ।

उपसर्गात्परस्य इणोऽणो ऋस्वः स्यादार्द्धधातुके किति लिङि ।
निरियात् । उभदत आश्रयेणान्तादिवत् । अभीयात् । अणः
किम् समेयात् । समीयादिति प्रयोगस्तु भौवादेकस्य (उ५३५०)

इणो गा लुङि । २ । ४ । ४५ ।

गातिस्थिति सिचो (उ७६५०) लुक् । अगात् । आगाताम् । अगुः
१ । इङ् अध्ययने नित्यमधिपूर्वः । अधीत । अधीयात ।

गाङ् लुङि । २ । ४ । ४६ ।

इङो गाङ् स्यात्लिङि लावस्थायां विवक्षिते । अधि जगे ।
अधि जगाते । अधि-जगिरे । अध्येता । अध्येथ्यते । अध्यये ।
गुणायादेशयोः कृतयोरुपसर्गस्य यण् । पूर्वन्धातुरुपसर्गे-
णेति दर्शने (६) ऽन्तरङ्गत्वाद्गुणात्पूर्वं सवर्णदीर्घः प्राप्तः णेरध्य-
यने वृत्तमिति (उ३५७५०) निर्देशान्न भवति । अध्येत । परत्वा-
दियङ् । ततः (उ३७५०) आट् । वृद्धिः ‡ । अध्येयाताम् ।
अध्येयि । अध्येवहि । अधीयोत । अधीयोयाताम् । अधी-
यीध्वम् । अधीयीय । अध्येषीष्ट ।

(६) पूर्व धातुरुपसर्गण युज्यते पश्चात् साधनेनेति मते इत्यर्थः ।

‡ आटर्थात् (पृ० ११७५०) सूत्रेणेति शेषः ।

विभाषा लुङ्लृङोः । २ । ४ । ५० ।

इङो गाङ् वा स्यात् ।

गाङ्कटादिभ्योऽञ्णिङित् । १ । २ । १ ।

गाङादेशात्कुटादिभ्यश्च परेऽञ्णिङितः प्रत्यया ङितः स्यः ।

घुमास्यगापाजहातिसां हलि । ६ । ४ । ६६ ।

एषामात ईत्स्यात् हलादौ कङित्यार्द्धधातुके । अध्यगीष्ट-
अध्यैष्ट । अध्यगीष्यत—अध्यैष्यत २ । इक् स्मरणे । अय-
मप्यधिपूर्वः । अधोगर्थदेशामिति (पृ० ६७८) लिङ्गात् । अन्य-
थाहीगर्थेत्येव ब्रूयात् । इग्वदिक इति वक्तव्यम् * । अधि-
यन्ति । अध्यगात् । केचित्तु आर्द्धधातुकाधिकारोक्तस्यैवा-
तिदेशमाहुः । तन्मते यण् न । तथाच भट्टिः । “ससीतयो-
राघवशोरधीयन्निति ३ । वी गतिव्याप्तिप्रजनकान्त्यसनखा-
दनेषु । प्रजनं गर्भग्रहणम् । असनं क्षेपणम् । वेति ।
वीतः । वियन्ति । वेषि । वेमि । वीहि । अवेत् ।
अवेताम् । अवियन् । अडागमे सत्यनेकाच्त्वादयणिति
केचित् । अव्यन् ४ । अत्र ईकारोऽपि धात्वन्तरम्यश्चिथते ।
एति । ईतः । इयन्ति । ईयात् । रेषीत् ५ । या प्रापणे ।
प्रापणमिह गतिः । प्र-णि-याति । यात । यान्ति ।

लङः शाकटायनस्यैव । ३ । ४ । १११ ।

आदन्तात्परस्य लङो भेजुम वा स्यात् । अयुः—अयान् ।

यायात् । यायाताम् । यायास्ताम् ६ । वा ७ गतिगन्धनयोः ।
 गन्धन सचनम् । भा ८ दौमौ । णा ९ शौचे । आ १० पाके ।
 द्रा ११ कुत्सायाङ्गती । षा १२ भक्षणे । पा रक्षणे । पाया-
 स्ताम् । अपासौत् १३ । रा १४ दाने । ला १५ आदाने ।
 द्वावपि दाने इति चन्द्रः । दाप् लवने । प्र णि दाति । ७ प्र नि-
 दाति । दायास्ताम् । अदामीत् १६ । ख्या प्रकथने १७ ।
 अय सार्वधातुकमात्रविषयः । सस्थानत्व नमः (८) ख्यात्रे *
 इति वार्त्तिकन्तद्वाच्य चेह लिङ्गम् । साम्यानी जिह्वामूलीयः ।
 स नेति ख्शाजादेशस्य ख्शादित्वे प्रयोजनमित्यर्थः । सम्पूर्वेभ्य
 ख्यातेः प्रयोगी नेति न्यासकारः । मा माने अकर्मकः ।
 “तनौ ममुस्तत्र न कैटभद्विष” इति मात्रः । उपसर्गवशे-
 नार्थान्तरे सकर्मकः । “उदरम्परिमाति मुष्टिना” । नेर्ग-
 टेत्यत्र (उ४१८०) नास्य ग्रहणम् । प्र णि-माति प्र नि माति १८ ।
 वच परिभाषणे । वक्ति । वक्तः । अयमन्तिपरो न प्रयुज्यते ।
 बहुवचनपर इत्यन्ये । भिपर इत्यपरे । वग्धि । वच्यात् ।
 उच्यात् । अवोचत् १९ । विद ज्ञाने ।

(७) प्र-नि-दातीत्यत्र शेषे विभाषेति (उ२१८०) णत्वविकल्पः पित्वेन अणु-
 त्वात् एत्वसिज्जलकौ नेत्युदाहरणे ज्ञेयम् ।

(८) सस्थानत्वं समासस्थानत्वं नेत्यनुग्रह्यते “जिह्वामूले तु कुं प्रोक्त” इत्युक्तेः
 स्वरस्य जिह्वामूलीयतया तत्समानस्थानत्वं निमर्गस्य । अयं भावः
 यद्ययमाङ्गं वातुकेऽपि प्रयुज्येत तर्हि नमः ख्यात्रे इत्यत्र तच्च आङ्ग-
 धातुकतया कुप्पोरिति (पृ६८८०) जिह्वामूलीय स्यात् आङ्गधातुक-
 विषये ख्शादेशमात्रप्रयोगनियमे तु शकारस्थाने जातयकारस्था-
 सिद्धतया शपरे निमर्जनीय (पृ७२८०) इत्यस्यैवात्र प्रवृत्तिः स्यादिति ।

विदो लोटो वा । ३ । ४ । ८३ ।

वेत्तेलेटः परस्मैपदानां णलादयो वा स्युः । वेद । विदतुः ।
विदुः । वित्य । विदथुः । विद । वेद । विद्व । विद्व । पक्षे
वेत्ति । वित्तः इत्यादि । विवेद । विविदतुः । उषविदेति
(उ०५४०) आम्पक्षे विदेत्यकारान्तिनिपातनात् लघूपधगुणः ।
विदाञ्चकार । वेदिता ।

विदाङ्कुर्वन्तित्यन्यतरस्याम् । ३ । १ । ४१ ।

वेत्तेलौघ्याम् गुणाभावो लोटो लुक् लोटन्तकरोत्यनुप्रयो-
गश्च वा निपात्यते । पुरुषवचने न विवक्षिते इति शब्दात् ।

तनादिक्वञ्भ्य उः । ३ । १ । ७६ ।

तनादेः क्वञ्च उप्रत्ययः स्यात् । शपोऽपवादः । तनादित्वादेव
सिद्धे क्वञ्ग्रहणं गणकार्यस्याऽनित्यत्वे लिङ्गं तेन “न विश्व-
सेदविश्वस्त” मित्यादि सिद्धम् । विदाङ्करोतु ।

अत उत्सार्वधातुके । ६ । ४ । ११० ।

उप्रत्ययान्तक्वञोऽकारस्य उत्सार्वधातुके क्ङिति ।
उदिति तपरसामर्थ्याच्च गुणः । विदाङ्कुरुताम् । उतश्चेति
(उ०५४०) हेलुक् । आभीयत्वेन लुकोऽसिद्धत्वादुत्त्वम् । विदा-
ङ्कुरु । विदाङ्करवाणि । अवेत् । अवित्ताम् । सिजभ्यस्तेति
(उ०५४०) भेजुस् । अविदुः ।

दश्च । ८ । २ । ७५ ।

धातोर्दस्य पदान्तस्य सिपि परे रुः स्याद्वा । अवेः - अवेत्
२० । अस भुवि । अस्ति ।

अमसोरल्लोपः । ६ । ४ । १११ ।

अमोऽस्तेष्वाकारस्य लोपः स्यात्सार्वधातुके कङ्किति । स्तः । सन्ति । तासस्योरिति (उ१३८०) सलोपः । असि । स्थः । स्थ । अस्मि । स्वः । स्मः ।

आर्द्धधातुके । २ । ४ । ३५ ।

इत्यधिकृत्य ।

अस्तेभूः । २ । ४ । ५२ ।

बभूव । भविता । अस्तु । स्तात् । स्ताम् । सस्तु ।

ध्वसोरेद्वावभ्यासलोपश्च । ६ । ४ । ११६ ।

घोरस्तेष्व एत्वं स्वादौपरे अभ्यासलोपश्च । आभीयत्वेन एत्वस्यासिद्धत्वाद्धिर्धिः । अमसोरित्यल्लोपः । एधि । तातङ्पक्षे एत्वं न, परेण तातङा बाधात् सकृद्वताविति-न्यायात् । स्तात् । स्तम् । स्त । असानि । असाव । असाम । अस्तिःसच इतीट् (उ२०८०) । आसीत् । अमसोरित्यल्लोपस्या-भीयत्वेनासिद्धत्वादाट् । आस्ताम् । आसन् । स्यात् । भूयात् । अभूत् । मिचोऽस्तेष्व विद्यमानत्वेन विशेषणादिण् न ।

उपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्य्यचपरः । ८ । ३ । ८७ ॥

उपसर्गेभ्यः प्रादुसश्च परस्यास्तेः सस्य षः स्यात् यकारेऽचि च परे । नि-थ्यात् । प्रादुःथ्यात् । नि-षन्ति । प्रादुःषन्ति । यचपरः किम् अभि-स्तः २१ । मृजू शुद्धौ ।

मृजेर्द्विः । ७ । २ । ११४ ।

मृजेरिकां द्विः स्याद्भातुप्रत्यये परे । कङ्कित्यजादौ वेद्यते * व्रथति (ए१३८०) षः । मार्षि । मृष्टः । मृजन्ति मार्षन्ति ।

ममार्ज्ज । ममार्जतुः-ममृजतुः । *ममार्जिथ ममार्ज्ज । मार्जिता-
मार्ज्ज । मृद्धि । अमार्ज् । अमार्जम् । अमार्ज्जीत् अमा-
र्जीत् २२ । रुदिर् अशुविमोचने ।

रुदादिभ्यः सार्वधातुके । ७ । २ । ७६ ।

रुद् स्वप् स्वस् अन् जक्ष एभ्यो वलांटेः सार्वधातुकस्येट् स्यात् ।
रोदिति । रुदितः । हौ परत्वादिति धित्वम् । रुदिहि ।

रुदञ्च पञ्चम्यः । ७ । ३ । ६८ ।

हलादेः पितः सार्वधातुकस्यापृक्तस्य ईट् स्यात् ।

अङ्गाग्यगालवयोः । ७ । ३ । ६९ ।

अरोदीत् अरोदत् । अरुदिताम् । अरुदन् । अरोदीः-
अरोदः । प्रकृतिप्रत्ययविशेषापेक्षाभ्यामङीङ्भ्यामन्तरङ्गत्वा-
द्यासुट् । रुद्यात् । अरुदत् अरोदीत् २३ । जिव्वप् शये ।
स्वपिति । स्वपितः । सुषाप । सुषुपतुः । सुषुपुः । सुष्वपिथ-
सुष्वपथ ।

सुविनिर्दुभ्यः सुपिसूतिसमाः । ८ । ३ । ८८ ।

एभ्यः सुप्यादेः सस्य षः स्यात् । पूर्वधातुरूपसर्गेण युज्यते
किति लिटि परत्वात्प्रसारणे षत्वे च कृते द्वित्वम् पूर्वधा-
तुसिद्धीयमद्विर्वचने । सुषुषुपतुः । सुषुषुपुः । अकिति
तु द्वित्वेऽभ्यासस्य सम्प्रसारणम् । षत्वस्यासिद्धत्वात्ततः पूर्वं
हलादिशेषः नित्यत्वाच्च ततः सुपिरूपाभावात् षः । सुषु-
षाप । सुष्वप्ता । अस्वपीत् अस्वपत् । स्वप्यात् । सुप्यात्

सुषुप्यात् । अस्वाप्सीत् २४ । श्वस प्राणने । श्वसिति । श्वसिता ।
अश्वसीत् अश्वसत् । श्वस्याताम् । श्वस्यास्ताम् । ह्यप्रन्त-
क्षणेति (३५३४०) न वृद्धिः । अश्वसीत् २५ । अन च ।
अनिति । आन । अनिता । आनीत् आनत् ।

अनितेः । ८ । ४ । १६ ।

उपसर्गस्यान्निमित्तात्परस्यानितेर्नस्य णः स्यात् । प्राणिति
२६ । जक्ष भक्षहसनयोः । जक्षिति । जक्षितः ।

अदभ्यस्तात् । ७ । १ । ४ ।

भक्ष्य अख्यात् । अन्तापवादः (६) । जक्षति । सिजभ्यस्तेति
(३००४०) भेर्जुस् । अजक्षुः । अयमन्तःस्यादिरित्युज्ज्वल-
दत्ता वभ्राम २७ । रुदादयः पञ्च गताः । जागृ निद्राक्षये ।
जागर्ति । जागृतः । जाग्रति । उषविदेत्याम् (३७५४०) वा ।
जागराञ्चकार-जजागार ।

जाग्रोऽविचिस्लुडिन्स । ७ । ३ । ८५ ।

जागर्तेर्गणः स्याद्विचिस्लुडिङ्गोऽन्यस्मिन् वृद्धिविषये प्रति-
षेधविषये च । जजागरतुः । अजागः । अजागृताम् ।
अभ्यस्तत्वात् (५२०४०६०) जुस् ।

जुसि च । ७ । ३ । ८३ ।

अजादौ जुसीगन्ताङ्गस्य गुणः स्यात् । अजागरः । अजादौ
किम् जागृत्युः । आशिषि तु । जागर्यात् । जागर्यास्ताम् ।
जागर्यासुः । लुङि । अजागरीत् २८ । जागृ इस् इत्यत्र यण्

प्राप्तस्तं सार्वधातुकगुणो बाधते, तं सिचि वृद्धिः, तां जाग-
र्त्तिगुणः, तत्र कृते हलन्तलक्षणप्राप्ता नेटीति (उ३६८०)
निषिद्धा अतो हलादेरिति (उ३८०८०) बाधित्वा अतो लान्त-
स्येति (उ३९७८०) प्राप्ता ह्यन्तेति (उ४२२८०) निषिध्यते । तदाहुः ।

गुणो वृद्धिर्गुणो वृद्धिप्रतिषेधो विकल्पनम् ।

पुनर्वृद्धिर्निषेधोऽतो यणपूर्वः प्राप्तको नव । इति ।
दरिद्रा दुर्गता^१ दरिद्राति ।

इदग्निद्रस्य । ६ । ४ । ११४ ।

दरिद्रातेरिकारः स्याद्वलादौ कङिति सार्वधातुके । दरि-
द्रितः ।

आभ्यस्तयोरातः । ६ । ४ । ११२ ।

अनयोरातो लोपः स्यात् कङिति सार्वधातुके । दरिद्रति ।
अनेकाच्चादाम् उ४९७८० म् । वा । दरिद्राञ्चकार । आत औ णल
इत्यत्र (उ६४८०) औ इत्येव मिद्धे औकारविधानन्दरिद्रातेरा-
लोपे कृते अवनार्थम् । अतएव आपकादान्तेत्येके । दद-
रिद्रौ । ददरिद्रतुरित्यादि । यत्तु, णलि ददरिद्रेति तन्निर्मू-
लमेव । दरिद्रातेराद्धधातुके विवक्षिते आलोपो वाच्यः * ।
लुङि वा सनि ख्वलि ल्युटि च न * । दरिद्राता । अदरि-
द्रात् । अदरिद्राताम् । अदरिद्रुः (१०) । दरिद्रियात्-

(१०) सिञ्जभ्यस्तेति (उ२ ८०) भेर्जुम् लङ् शाकशायन (उ११६८०) स्यैवे-
त्यादन्तलक्षणो विकल्पो नेह प्रवर्तते परत्वात् आभ्यस्तयोः इत्यालोपे
आदन्तत्वाभावाच्च ।

एतयोरन्त्यस्य लोपः स्याद्यकारे इवर्षे च परे । इति लं पं
वाधित्वां नित्यत्वाष्टरेत्त्वम् । दीध्ये । दीधीवेवीटामिति
(३१०८०) गुणनिषेधः । दीध्याञ्चक्रे । दीधिता । दीधिष्यते १ ।
वेवीङ् २ वेतिना तुल्ये । वीगतीत्यनेन तुल्येऽर्थे वर्त्तते
इत्यर्थः । अथ त्रयः परस्मैपदिनः । षंसं सस्ति स्वप्ने । सस्ति ।
सस्तः । ससन्ति । ससास । सेसतुः । ससु । सधि । पूर्वत्वा-
सिद्धमिति (४०८०) सलोपस्यासिद्धत्वादतोऽङेरिति (३१५८०)
न लुक् । असत् । असस्ताम् । असः - असत् । सस्यात् ।
असासीत् अससीत् १ । सन्ति । इदित्वाच्नुमि कृते संस्त इति
स्थिते स्कारिति (१६६८०) सलापे भरो भरि सवर्षे (४१८०)
इति तकारस्य वा लोपः । सन्तः । सस्तन्ति २ । बहूनां
समवाये द्वयोः सयोगसन्ना नेत्याश्रित्य स्कारिति लोपाभा-
वात् । संस्ति । सस्त । इत्येके । वश कान्तौ । कान्तिरिच्छा
वष्टि । उष्टः । उशन्ति । वक्षि । उष्ठः । उवाश । उशतुः ।
वशिता । वष्टु । उष्टात् । उष्टि । अवट् । औष्टाम् ।
औशन् । अवशम् । उश्याताम् । उश्यास्ताम् ३ । चर्करीतञ्च ।
यङ्लुगन्तमदादौ बाध्यम् । ऋङ् अपनयने । ऋते ।
जुङ्गवे । ऋवीत । ऋषीष्ट । अङ्गोष्ट ।

इत्यदादयः ।

हु दानादनयोः । आदाने चेत्येके । प्रीणनेऽपीति भाष्यम् ।
दानञ्चेह प्रक्षेपः । स च वैधे आधारे हविषश्चेति स्वभावात्स-
भ्यते । इतश्चत्वारः परस्मै पदिनः ।

जुहोत्यादिभ्यः श्रुः । २ । ४ । ७५ ।

अपः श्रुः स्यात् ।

श्रौ । ६ । १ । १० ।

धातोर्द्वे स्तः । जुहोति । जुहुतः । अदभ्यस्तात् (उ१२४ष्ट०)
इत्यत् । हुश्रु वोरिति (उ६८ष्ट०) यण् । जुह्वति ।

भौह्यौभङ्गवां श्रुवच्च । ३ । १ । ३६ ।

एभ्यो लिट्याम् वा स्यादामिश्राविव कार्यञ्च । जुहवाञ्चकार-
जुहाव । होता । होष्यति । जुहोतु । जुहुतात् । हेर्द्विः
(उ१०६ष्ट०सू०) । जुहुधि । आटि परत्वान्गुणः । जुहवानि ।
परत्वात् जुसि चेत्यु (उ१२४ष्ट०) गुणः । अजुहवुः । जुहुयात् ।
ह्रयात् । अहोषीत् १ । जिभी भये । बिभेति ।

भियोऽन्यतरस्याम् । ६ । ४ । ११५ ।

इकारः स्याद्वलादौ कङिति सार्वधातुके । विभितः
बिभीतः । बिभ्यति । बिभयाञ्चकार—बिभाय । भेता २ ।
क्री लजायाम् । जिह्ने ति । जिह्नोतः । जिह्नियति । जिह्ने-
याञ्चकार-जिह्नाय ३ । ष्ट पालनपूरणयोः ।

आर्त्तिपिपत्योश्च । ७ । ४ । ७७ ।

तिङन्तजुहोत्यादिप्रक्रिया । १२६

अभ्यासस्य इकारोऽन्तादेशः स्यात् स्त्री ।

उदोष्ठपूर्वस्य । ७ । १ । १०२ ।

अङ्गावयवौष्ठपूर्वो य ऋत्तदन्तस्याङ्स्य उत्स्यात् । गुणवृद्धी
परत्वादिमम्बाधेते । पिपत्तिः । उत्त्वम् रपरत्वम् (४२४०) ।
हलि चेति (३५७४०) दीर्घः । बिपूर्त्तः । पिपुरति । पपार ।
किति लिटि ऋच्छत्यृत्यमिति (प३६७४०) गुणे प्राप्ते ।

शृट्प्रां ह्रस्वो वा । ७ । ४ । १२ ।

एषां किति लिटि ऋस्वो वा स्यात् । पन्ने गुणः । पप्रतुः ।
पप्रुः । पपरतुः । पपरुः । परिता — परीता । अपिपः । अपि-
पूर्त्ताम् । अपिपरुः । पिप्र्य्यात् । पृथ्यात् । अपारीत् । अपा-
रिष्टाम् । ऋस्वान्तोऽयमिति केचित् । पिपत्तिः । पिपृतः ।
पिप्रति । पिपृयात् । आशिपि । प्रियात् । अपार्षीत् ४ ।
पाणिनीयमते तु “तं रोदसो पिपृत” मित्यादौ छान्दसत्वं
शरणम् । डुभृज् धारणपोषणयोः ।

भृजामित् । ७ । ४ । ७६ ।

भृज् माङ् ओहाङ् एषान्वयाणामभ्यासस्य इत्स्यात् स्त्री ।
बिभर्त्ति । बिभृतः । बिभ्रति । बिभृध्वे । (३०८४ स्तु) शुब-
द्भावात् द्वित्वेत्वे । बिभरामास — बभार । बभर्थ । बभृव ।
बिभृहि । बिभराणि । अबिभः । अबिभृताम् । अबिभरुः ।
बिभृयात् । भ्रियात् । भृषोष्ट । अभार्षीत् । अभृत ५ । माङ्-
माने शब्दे च ।

ई हल्यधोः । ६ । ४ । ११३ ।

आभ्यस्तयारात ईत्यात्सार्वधातुके क्ङिति हलि न तु भुसं-
-ज्यम् । मिमीत । मिमात । मिमत । प्र-ख्यमास्त ६ ।
ओहाङ् गतो । जिह्नीते । जिह्नाते । जिह्नेत । जिह्ने ।
हाता । हास्यते ७ । ओहाक् त्याग । परस्मैपदी । जहाति ।

जहातेञ्च । ६ । ४ । ११६ ।

इत्यादा हलादौ क्ङिति सार्वधातुके । पक्षे ईध्वम् ।
जहितः - जहोतः । जहति ।

आ च हौ । ६ । ४ । ११७ ।

जहातेर्हौ परे आ स्यात् चादिदीती । जहाहि - जहिहि -
जहीहि । अजहात् । अजहुः ।

लोपो यि । ६ । ४ । ११८ ।

जहातेरालोपः स्यादादौ सार्वधातुके । जह्यात् । एर्लिङि
(३६७५०) । ह्यात् । अहासीत् ८ । उदाञ् दाने । प्रणि-
ददाति । दत्तः । ददति । दत्ते । ददौ । घुसोरिति (३२२५०)
एत्वाभ्यासलोपी । टेहि । अददात् । अदत्ताम् । अददुः ।
दयात् । देयात् । अदात् । अदाताम् । अदुः । अदित ९ ।
बुधाञ् धारणपोषणयोः । दानेऽप्येके । प्रणि-दधाति ।

दधस्तयोश्च । ८ । २ । ३८ ।

द्विकृत्तस्य भ्रष्टन्तस्य धाधातोर्वशो भष् स्थत्तयोः परयोः

सध्वोश्च परतः । वचनसामर्थ्यादालोपो न स्थानिवदिति
वामनमाधवौ । वस्तुतस्तु पूर्वत्रासिद्धे न स्थानिवत् । धत्त ।
दधति । धत्यः । धत्य । दध्व । धत्ते । धत्से । धध्वे । धेहि ।
अधित १० । अथ त्रयः स्वरितेत् । णिजिर् शौचपीषण्यो ।

निजान्त्रयाणां गुणः श्रौ । ७ । ४ । ७५ ।

णिज्त्रिज्विषामभ्यासस्य गुणः स्यात् श्रौ । नेनेक्ति । नेनेक्ति ।
नेनेजति । नेक्ता । नेत्यति । नेनेक्तु । नेनेग्धि ।

नाभ्यस्तस्याऽचि पिति सार्वधातुके । ७ । ३ ।

८७ ।

लघूपधगुणो न स्यात् । नेनेजानि । अनेनेग् । अनेनेक्ताम् ।
अनेनेजु । नेनेज्यात् । निज्यात् । अनिजत्—अनेनेक्षीत् ।
अनेक्त् १ । विजिर् पृथग्भावि । वेवेक्ति । वेवेक्ते । विवेजिथ
२ । अत्र विज इडिति (उ०५०८०) डित् । तत्र ओ विजी
इत्यस्यैव तत्र ग्रहणात् । णिजिविजी रुधादावपि ।
विष्न्व व्याप्तौ । वेवेष्टि । वेवेष्टे । नृदित्वादङ् (उ०६८०स्त्र०) ।
अविषत् । तडि क्त् । अजादी क्त्स्याचीति (उ०११८०)
अक्लोपः । अविक्षत । अविक्षाताम् । अविक्षन्त ३ । अत आ
गणान्तात्परस्मैपदिनष्कान्दसाश्च । छ १ चरणदीप्त्यो ।
“जिघर्ष्यग्निं हविषा घृतेन” । भृजामित् (उ०२६८) बहुलं कृन्द-
सीति (उ०२०८) इत्वम् ह २ प्रमह्यहरणे । “अयं सुवोऽभि जिह-
त्ति होमात्” । ऋ स्र गतो । बहुलञ्छन्दसीत्येव (उ०२०८) सिद्धे

अर्त्तिपिपत्तीञ्चेति (उ३२८८०) इत्त्वविधानादयभाषायामपि ।
 अभ्यासस्यासवर्णे (उ३४५८०) इतीयङ् । इयर्त्ति । इयृतः ।
 इयृति । आर । आरतुः । इडत्त्यर्त्तीति (उ६७८०) नित्य-
 मिट् । आरिथ । अर्त्ता । अरिष्यति । इयराणि । ऐयः । ऐयृ-
 ताम् । ऐयरुः । इयृयात् । अय्यात् । आरत् ३ । ससर्त्ति
 ४ । भस भर्त्तनदीप्तोः । बभर्त्ति । वभिभसोर्हलीति (उ५१४८०)
 उपधालोपः । भली भलीति (उ४०८०) सलीपः । बब्धः ।
 भप्स्यति ५ । कि ज्ञाने । चिकेति ६ । तुर त्वरणे । तुर्तात्ति ।
 तुतृत्तः । तुतुरति ७ । धिष शब्दे । दिधेष्टि । दिधिष्टः ८ । धन
 धान्ये । दधन्ति । दधन्तः । दधनति ९ । जन जनने । जजन्ति ।

जनसनखनां सञ्भ्रलोः । ६ । ४ । ४२ ।

एषामाकारोऽन्तादेशः स्याच्छ्रलादौ सनि भ्रलादौ कङ्ठिति
 च । जजातः । जज्ञति । जजंसि । जजान । जजन्यात्—
 जजायात् (१) जन्यात्—जायात् १० । गा सुती । “देवान्
 जिगाति सुद्युम्नः” । जिगीतः । जिगति ११ ।

इति जुहोत्यादयः ।

दिबु क्रीडाविजिगीषाव्यवहारद्युतिसुतिमोदमदस्त्रप्रकान्ति-
गतिषु । भृषन्ताः (३१३४ष्ट०) परस्मैपदिनः ।

दिवादिभ्यः श्यन् । ३ । १ । ६६ ।

शपोऽपवादः । हलि चेति (प्र१५७ष्ट०) दीर्घः । दीव्यति ।
दिदेव । देविता । देविष्यति । दीव्यतु । अदीव्येत् । दीव्येत्-
दीव्यात् । अदेवीत् । अदेविष्यत् १ । पिवु तन्तुसन्ताने ।
परि-षीव्यति । परिषिषेव । न्यषेवीत्-न्यसेवीत् २ । श्रिवु ३
गतिशोषणयोः । श्रिवु ४ निरसने । केचिदिहेमन्न पठन्ति ।
ष्णुसु अदने । आदान इत्येके । अदर्शन इत्यपरे । सुष्णोस
५ । ष्णुसु निरसने । स्रस्यति । सस्त्रास ६ । क्लसु ह्वरण-
दीप्त्योः । ह्वरणं कौटिल्यम् । चक्लास ७ । व्युष दाहं ।
वुव्योष ८ । पुगुष ९ च । नृती गात्रविज्ञेपे । नृत्यति ।
ननत्त ।

सेऽसिचि कृतचृतकृतदृढदृढतः । ७ । २ । ५७ ।

एभ्यः परस्य सिज्भिन्नस्य सादेराईधातुकस्य इड्वा स्यात् ।
नर्त्तिष्यति-नर्त्स्यति । नृत्येत् । नृत्यात् । अनर्त्तीत् १० । वसो
उद्देशे । वा भाषेति (३६४ष्ट०) श्यन्वा । वस्यति-वसति ।
विसतुः-तवसतुः ११ । कुथ १२ पूतीभावे । पूतीभावो दौ-
र्गम्यम् । पुथ १३ हिसायाम् । गुध १४ परिवेष्टने । क्षिप
प्रेरणे । क्षिप्यति । क्षेप्ता १५ । पुष्य विक्रयने । पुष्यति ।
पुपुष्य १६ । तिम शिम शीम आर्द्राभावे । तिम्यति १७ ।

स्तिम्यति १८ । स्तीम्यति १९ । व्रीड चोदने लज्जायाश्च ।
 व्रीड्यति २० । इष गतौ । इष्यति २१ । षह षुह चक्यर्थे ।
 चक्यर्थस्तृप्तिः । सद्यति २२ । सुद्यति २३ । जृष् भृष् वयोहानी
 जीर्येति । जृजरत् — जरत् । जरिता — जरीता । जीर्येत् ।
 जीर्यात् । जृस्तन्भित्यङ् (उ४६८) वा । ऋट्गोऽङोति (उ१०४८०)
 गुण । अजरत् — अजारीत् । अजारिष्टाम् २४ । भीर्येति ।
 जभरत् । अभारीत् २५ । षड् प्राणिप्रसवे ऽस्यते । सुषुवे ।
 स्वरतिस्रतीति (उ३९८०) विकल्पं बाधित्वा अग्रकः क्तितीति
 (उ९७८०) निषेधे प्राप्ते क्रादिनियमा (उ४८८०) नित्यमिट् । सुषुविषे
 सुषुविवहे । सोता — सविता १ । दूङ् परितापे । दूयते २ ।
 दीङ् क्षये । दीयते ।

दौङो युङचि क्ङिति । ६ । ४ । ६३ ।

दीङ् परस्याजादेः क्ङित आर्द्धधातुकस्य युट् स्यात् । वुग्यु-
 टावुवङ्यणो (१) सिद्धौ । दिदीये ।

मीनातिमिनोतिदौङां ल्यपि च । ६ । १ । ५ ।

एषामात्वं स्यात् ल्यपि । चकारादशित्वेज्जनिमित्ते । दाता ।
 दास्यते । अदास्त । अदास्या ३ । डीङ् विहायसा गतौ ।
 डीयते ४ । धीङ् आधारे । धीयते । दिध्ये । धेता ५ ।

(१) आर्भीयत्वेनासिद्धत्वमाणङ्गग्राह वुग्युटादिति उवङ्यणोरिति प्रसङ्गे
 मनीत्यादि तथाच दिदीये इत्यत्र परमपि यण बाधित्वा नित्यत्वा-
 दादौ युट् सति तु यणि ईकारश्च यण न स्यादिति युट् सिद्धत्वम् ।

मीङ् हिंसायाम् । हिंसात्र प्राणवियोगः । मीयते ६ । रीङ्
अवणे । रीर्यते ७ । लीङ् श्लेषणे ।

विभाषा लीयतेः । ६ । १ । ५१ ।

लीयतेरिति यका निर्देशो न तु श्यना । लीलीङोरात्त्वं वा
स्यादेज्विषये ल्यपि च । लेता-लाता । लेयते-लास्यते ।
एज्विषये किम् ङीयते । लिल्ये ८ । व्रीङ् वृणोत्यर्थे । व्रीयते ।
विप्रिये ९ । स्वादयश्च । ओदितः (उ३४०५८) । तत्फलन्तु निष्ठा-
नत्वम् । पोङ् पाने । पीयते १० । माङ् माने । मायते ।
ममे ११ । डेङ् गतौ । डेयते । अयाच्चक्रे १२ । प्रोङ् प्रीतौ ।
सकर्मकः । प्रीयते । पिप्रिये १३ ।

अथ परस्मैपदिनश्चत्वारः । शां तनूकरणे ।

ओतः श्यनि । ७ । ३ । ७१ ।

लोप स्यात् श्यनि । श्यति । श्यतः । श्यन्ति । शशी ।
शशत् । शाता । शासति । विभाषा घ्राधेडिति (उ६५१५०)
सिचो वा लुक् लुगभावे यमरमिति (उ६५१५०) इट्सका । अशात् ।
अशाताम् । अशुः । अशामीत् । अशासिष्टाम् १ । क्री क्रीदने ।
क्यति २ । प्रां अन्तकर्मणि । स्यति । मसी । अभि-स्यति ।
अभ्यस्यत् । अभि मसी ३ । दौ अवखण्डने । द्यति । ददौ ।
प्र-णि-दाता । देयात् । अदात् ४ ।

अथात्मनपदिनः पञ्चदश । जनी प्रादुर्भावे ।

ज्ञाजनोज्जा । ७ । ३ । ७६ ।

अनयोजार्जादेशः स्याच्छ्रिति । जायते । जज्ञे । जज्ञाते ।
जज्ञिरे । जनिता । जनिष्यते । दीपजनेति वा (उ६६४०) चिण् ।

जनिबध्योश्च । ७ । ३ । ३५ ।

अनयोरुपधाया वृद्धिर्न स्याच्छ्रिणि ज् णिति कृति च । अजनि -
अजनिष्ट १ । दीपी दीप्तौ । दीप्यते । दिदीपे । अदीपि -
अदीपिष्ट २ । पूरी आप्यायने । पूर्यते । अपूरि - अपूरिष्ट
३ । तूरी गतित्वरणहिंसनयोः । तूर्यते । तुतूरे ८ । धूरी
गूरी हिंसागत्योः । धूर्यते । दुधरे ५ । गूर्यते । जुगूरे
६ । घूरी ७ जूरी ८ हिंसावयाहान्योः । शूरी ९ हिंसा-
स्तम्भनयोः । चूरी १० दाहे । तप ११ ऐश्वर्ये वा । अयं
धातुरैश्वर्ये वा तङ् श्यनौ । लभते । अन्यटा तु शब्दविकरणः
परस्मैपदीत्यर्थः । केचित्तु, वाग्रहणं वृत्तुधातोराद्यवयव-
मिच्छन्ति (२) । तप्यते । तप्ता । तप्स्यते । पतेति व्यत्ययेन ।
पाठान्तरम् । “द्युतच्छामानियुतः पत्यमानः” । वृत् १२ वरणे ।
वृत्यते । पचान्तरे । वावृत्यते । “ततो वावृत्यमाना सा राम-
शालां न्यविक्षतति” भट्टिः । क्लिष उपतापे । क्लिष्यते ।
क्लेशिता १३ । काश्ट दीप्तौ । काश्यते १४ । वाश्ट शब्दे ।
वाश्यते १५ । ववाशे ।

अथ पञ्च स्वरिततः । मृष तितिचायाम् । मृष्यति ।
मृष्यते । ममर्ष । ममृषे १ । शुचिर् पूतीभावे । पूतीभावः
क्लेदः । शुच्यति । शुच्यते । शुशोच । शुशुचे । अशुचत् -

(१) तथाच वावृत् वरणे इत्येवंधातुलाभः स चाग्रे उदाहरणे स्फुटीभविव्यति ।

अशीचीत् । अशीचिष्ट २ । गङ्ग, लङ्गनि । नक्ष्त्रि । नक्ष्त्रते ।
ननाह । ननइ—नेहिथ । नेहे । नना । ननाति । अना
क्षीत् ३ । रन्ज रागे । रज्यति । रज्यते ४ । शप आर्कं गे ।
शप्यति । शप्यते ५ ।

अथैकादशानुदात्तेतः । पट गृत्तौ । पट्यते । पंटे । पत्ता ।
पट्येत । पत्तीष्ट ।

चिण् ते पदः । ३ । १ । ६२ ।

पदे च्लेचिण् स्यात्तगटे परे । पण्यप्रादि । अपणाताम् ।
अपत्सत १ । खिड दैर्घ्ये । पिद्यते । विखिड । विक्ता ।
अखित्त २ । विट सत्तायाम् । दिद्यते । विक्ता ३ । युध अव-
गमने । बुध्यते । बुबुधे । बोडा । भोक्ष्यते । भूसाष्ट ।
अबोधि—अबुड । अभुक्ताताम् ४ । युध सम्प्रहारे ।
युध्यते । युयुधे । योडा । अयुड ५ । कथ युद्धातीति । यध-
मिच्छतीति क्यच् । अनुदात्तेत्त्वलक्षणमात्मनपदमनित्यमिति
वा । अनी-रुध कामे । अन-रुध्यते ६ । अण प्राणन ।
अण्यते । आण । अणिता ७ । अनेति दन्त्यान्तीत्यमित्येक ।
मन ज्ञाने । मन्यते । मेने । मन्ता ८ । यज समाधी ।
समाधिश्वित्तवृत्तिनिराध. अकर्मक । यज्यते । योक्ता ९ । सृज
विसर्गे । अकर्मक । “संसृज्यते सरमिजेररुणाशुभिन्नैः” ।
मसृजिषे । स्रष्टा । स्रच्यते । लिङ्मिवाविति ३५. ४० कित्वात्र
गुणा नाप्यम् (उ. पृ. सू.) । सृजोष्ट । असृष्ट । असृज्वाताम् १० ।

लिङ् अल्पीभावे । लिङ्यते । लिष्टा । लिङ्यसे । लिङ्गीष्ट ।
अलिङ्गित । अलिङ्गिताम् ११ ।

अप्रागणान्तात्परस्मैपदिनः । “राधोऽकर्मकात् वृद्धावेव,
ग० । एवकारो भिन्नक्रम राधोऽकर्मकादेव श्यन् । उदा-
हरणमाह (३) वृद्धाविति । “यन्मन्त्रमपराध्यति” द्रुह्यतीत्यर्थः ।
“विग्राध्यन्तं क्षमेत क ” । द्रुह्यन्तमित्यर्थः । राध्यन्तीदनः ।
मिध्यतीत्यर्थः । कृणाय राध्यति । देवस्यर्थानां चयतीत्यर्थः ।
दवस्य धात्वर्थे अन्तर्भावाज्जीवत्यादिवदकर्मकत्वम् । रराध ।
रराधत् । रराधिय । राधा हिमायामिति (३१४७५०) एत्वा-
भ्यामलोपाविह न हिमार्थस्य सकर्मकतया देवादिकत्वायो-
गात् । राडा । राड्यति १ । अयं स्यादि (३ ४७५०) श्रु-रादिश्च ।
व्यध ताडने । ग्रहिज्येति (८ ०६५०) संप्रसारणम् । विध्यति ।
विव्याध । विविधत् । विव्यह—विव्यधिय । व्यडा । व्यत्स्रति ।
विध्येत् । विध्यात् । अव्यात्सोत् २ । पुष पुष्टौ । पुष्यति ।
पुषोष । पुषोषिय । पोष्टा । पोष्यति । पुषादीत्यङ् (८७६५०) ।
अपुषत् ३ । शुष शीषणे । अशुषत् ४ । तुष ५ प्रीतो । दुष ६
वैकुल्ये । श्लिष आलिङ्गने । श्लिष्यति । श्लिषेष्ट । श्लेष्टा ।
श्लेच्यति ।

श्लिषः । ३ । १ । ४६ ।

अस्मात्परस्यानिटश्चैः क्तः स्यात् । पुषाद्यङोऽपवादी नतु
चिण पुरस्तादवादन्यायात् ।

आलिङ्गने । ३ । १ । ४६ ।

श्लिषश्चैरालिङ्गने एव क्ता नान्यत्र । यांगविभागगामर्थ्या-
च्छल इयुपधादिति (३७०५) अस्याप्ययं नियमः । आश्लिच-
क्तव्या देवदत्त । आलिङ्गने एवेति किम् समश्लिषज्जतुका-
ष्ठम् । अङ् । प्रत्यासत्ताविह श्लिषि । कर्मणि अनालिङ्गने
सिजेव न तु कस् । एकवचने चिण् । अश्लोषि । अश्लिचानाम् ।
अश्लिचन्त । अश्लिष्टा । अश्लिष्टम् ७ । शक विभाषिता मर्षण ।
विभाषित इत्युभयपदोत्पत्त्यर्थः । शक्यति शक्यते हरिन्द्रष्टुभक्तः ।
शशक । शकिय - शक्य । शके । शक्ता । शक्यति ।
शक्यते । अशकत् । अशक्त । मेट्कोऽयमित्येके । तन्मतेना-
निटकारिकासु च्छदित्पठित । शकिता । शकिष्यति ८ ।
ष्विदा गात्रप्रक्षरणे । घर्मच्युतावित्यर्थः । अयं ओदिति
न्यासकारादयः । नेति हरदत्तादयः । श्विद्यति । सिष्वेद ।
सिष्वेदिथ । स्वेत्ता । अस्विदत ९ । क्रोध क्रोधि । क्रोडा ।
क्रोक्ष्यति १० । रुध बुभुजायाम् । क्रोडा ११ । कथं रुधित
इति । सम्यदादिक्लिबन्तात्तारकादित्वादितच् इति साधवः ।
वस्तुतस्तु वसतिस्तद्धोरितीट् (३७५०५) । शुध शौचे । शुध्यति ।
शुशोध । शोडा १२ । पिधु मगाडा । ऊदित्पाठ प्रामा-
दिक । सिध्यति । मेदा । मेत्यति । अमिधत् १३ । रध
हिंसासंगादयोः । संगदिनिष्यत्ति । रध्यति । रधिजभोर
चीति (५५०५) रुज् । ररन्त्य । ररन्त्यत् ।

कर्मक । तद्यच्च उद्भावित्यनेनेन कर्मकत्वात्कथनं उद्भिभिन्नाकर्मकेर्गोप
यथा स्यात् । यथैवम् उद्भावित्यनेनाथे तस्या दर्शयत ।

रधदिभ्यश्च । ७ । २ । ४५ ।

रध नञ् लप् टप् दृढ मुह णुह णिह एभ्यो वलाद्याईधा-
तुक्स्य वेट् स्यात् । ररन्धिश्च - ररङ् । ररन्धिव—रेध्व ।

नेष्ठातिटि रधेः । ७ । १ । ६२ ।

लिङ्ङिर्ज्ञे इटि रधेर्नञ् स्यात् । रधिता—रद्धा । रटिष्यति-
रत्स्यति । अङि नञ् । अनदितामिति (पृ० ७८५०) नलोपः ।
अरधत् १४ । णश्च अदर्शने । नश्यति । ननाश । नेशतुः ।
नेशिय ।

मसृजिनयोर्भलि । ७ । १ । ६० ।

नुम् स्यात् । ननङ् । नेशिव—नेश्व । नेशिम—नेशम् । नशिता-
नंष्टा । नगिष्यति—नङ्क्ष्यति । नश्येत् । नश्यात् । अनशत् ।*
प्र-णश्यति ।

नशेः पान्तश्च । ८ । ४ । ३६ ।

णत्वं न स्यात् । प्रनंष्ट । अन्तग्रहण भूतपूर्वप्रतिपत्त्यर्थम् ।
प्रनङ्क्ष्यति । नगिष्यति १५ । टप् प्रीणने । प्रीणनं लप्ति-
स्तीर्णञ्च । “नाग्निमृष्यति काष्ठानाम्” । पितृनताप्सी-
दिति” भट्टि । इत्युभयत्र दर्शनान् । ततर्पिष्य—तत्रपृथ-तत-
र्पेय । तर्पिता—त्रया—तर्गा । स्पृशस्पृशकृपेति (७१०४५०)
निच्चा । अताप्सीत्—अत्राप्सीत् अतर्पीत्—अटपत् १६ ।
टप् हर्षमोहनयोः । मोहनङ्गर्वः । टप्यति १७ इत्यादि ।

* नशिनन्योरलित्ये च वक्तव्यमिति (६ । ४ । १२० सू० वा०) काशिका
अत्र अङ्घ्रिटीनि तुटि तुनिचेत्यर्थः । तेन अनेशत् मेनकात्यादि ।

“रधादित्वादिभौ वेट्कावमथमनुदात्तता” (४) ।

द्रुह जिघांसायाम् । वा द्रुहमुर्हति (पृ४९७) वा घः पक्षे टः ।
 दुद्रोश्च - दुद्रोढ - दुद्रोहिथ । द्रोहिता-द्रोश्वा द्रोढा । द्रोहि-
 थ्यति ध्रौच्यति । धत्वघत्वयामन्य रूपम् । अद्रुहत् १८ ।
 मुह वैचित्र्ये । वैचित्र्यमविवेकः । मुह्यति । ममांहिथ-
 ममोश्च - सुमोढ । मोश्वा - मांढा - मोहिता । मांहिथ्यति
 मांच्यति । अमुहत् १९ । *णुह उत्तिग्णे । सुह्यति । सुणोह ।
 सुणोहिथ सुणोश्च सुणोढ । सुणोहिव - सुणुह । स्नाहिता-
 स्नोश्वा - स्नोढा । स्नाहिथ्यति - स्नाच्यति । अस्नहत् २० । णिह-
 प्रीतो । स्निह्यति । मिणोह २१ । वत् रधादयः समाप्ताः
 पुषादयस् आ गणान्तादिति मिडान्तः । शम् उपशमे ।

शमामष्टानां दीर्घः श्यनि । ७ । ३ । ७४ ।

शमादीनामित्यर्थः । प्र णि शाम्यति । शमत् । शमित्य ।
 शमिता । अशमत् १ । तम् काङ्छायाम् । ताम्यति ।
 तमिता । अतमत २ । दम् उपशमे । उपशमे इति श्यन्तस्य
 तेन सकर्मकाऽयम् न तु गनिवदकर्मकः । अदमत ३ । अम्
 तपसि खेटे च । आम्यति । अथमत् ४ । भ्रम् अनवस्थानं ।
 वा भ्राशति (पृ४९७) श्यन्वा । तत्र कृते शमामष्टानामिति
 दीर्घः । भ्राम्यति । लुब्धङ् । अभ्रमत् । शिषं (उ८८७) भ्रादिवत् ५ ।

(४) छत्रुगन्ततेति अत्रित्कारिकात् पाठात् आनुदात्तस्य चट्पक्षश्चेति
 (३०९७) विकल्पेन यम् ।

क्षमू महने । क्षाम्यति । चक्षमिथ-चक्षन् । चक्षमिव चक्षन् ।
चक्षमिम-चक्षन्म । क्षमिता-क्षन्ता ६ । अयमषित् ।
भ्वादिभ्यु (उ६०८०) षित् ।

“अषितः क्षाम्यतेः क्षान्ति क्षमूष क्षमतेः क्षमा” ।

क्षमू ग्लानौ । क्षाम्यति । क्षामति । शपीव श्यन्यपि श्चिबु-
क्षम्वित्येव (उ६०८०) दीर्घे सिद्धे शमादिपाठा विनुणार्थः ।
अङ् । अक्षमत् ७ । मदी हर्षे । मायति । ह्रमदत् ८ । शमा-
दयांऽष्टौ गता । अमु क्षेपणे । अस्यति । आस । असिता ।

अस्यतेऽस्युक् । ७ । ४ । १७ ।

अङि परे । आस्यत् । अस्य पुषादित्वादङि सिद्धे अस्यति-
वक्तीति (उ६०८०) वचनन्तङर्थम् । तङ् तूपसर्गादस्यल्युच्चो-
रिति (उ२४७८०) वक्ष्यते । पर्यास्यत् १ । यसु प्रयत्ने ।

यसोऽनुपसर्गात् । ३ । १ । ७१ ।

संयसञ्च । ३ । १ । ७२ ।

श्यन्वा स्यात् । यस्यति यसति । स यस्यति-सं यसति । अनुप-
सर्गात्किम् प्र यस्यति २ । जसु मोक्षणे । जस्यति ३ । तसु-
उपक्षये । दसु च । तस्यति । अतमत ४ । दस्यति । अद्-
सत् ५ । वसु स्तम्भे । वस्यति । ववाम । ववसतुः । न शस-
ददति (उ३३३८०) निषेधः । बशादिरयमिति मते तु ।

बेसतु । बेसुः ६ । व्युष विभागे । अयन्दाहे पठितः
(उ३३३८०) अर्थभेदेन त्वङर्थं पुनः पठ्यते । अव्युषत् ७ ।
औष्ठ्यादि दन्त्यान्त्याऽयम् व्युसतीत्यन्ये । अयकारं वुष
इत्यपरं । मुस दाहे । अमुषत् ८ । पूर्वत् (उ३३३८०)

पाठः सिजर्थ इत्याहुः । तदभ्वादिपाठेन (७५५) गतार्थमिति
 सुवचम् । विस प्रेरणे । विव्यति । अविमत् ८ । कुस संक्षे-
 षणे । अकुसत् १० । वुष ११ उत्सर्गे । मुस १२ खण्डने ।
 मसी १३ परिणामे । परिणामी विकारः । समो इत्थिके ।
 लुठ १४ विलोडने । उच समवाये । उच्यति । उवोच ।
 ऊचत् । मा भवानुचत् १५ । भृश भ्रन्श अधःपतने ।
 बभर्श । अभृशत् १६ । अनिदितामिति (७५६) नलोपः ।
 भ्रश्यति । अभ्रशत् १७ । व्रश वर्णने । वृश्यति । अव्रशत् १८ ।
 कृश तनूकरणे । कृश्यति १९ । जितृष २० पिपामायाम् ।
 हृष २१ तृष्टी । श्वन्नडो भोवादिकात् (७५७) विगिष ।
 रुष रिष हिंसायाम् । तीनसहेति (७५८) वेट् । रोषिता-
 रोष्टा २२ । रोषिता-रोष्टा २३ । डिप २४ क्षिपे । कृप २५
 क्रोधे । गुप २६ व्याकुलत्वे । पप रुप लप विमोहने ।
 पुष्यति २७ रुष्यति २८ । लुष्यति । लोपिता २९ । लुष्यतिः
 सेट्कः अनिट्कारिकाम् लिपिमाहचर्यात्तोदादिकस्यैव
 (३५६) ग्रहणात् । लुभ गार्ध्ये । गार्ध्यमाकाङ्क्षा ।
 तीषसहेति (३५७) वेट् । लोभिता—लोब्धा । लोभिष्यति ।
 लुभ्येत् । लुभ्यात् । अनुभत् ३० । भ्वादिगतिगणत्वान्नाभ-
 तीत्यपीत्याहुः । लुभ सञ्चलने । लुभ्यति ३१ । णभ ३२
 तुभ ३३ हिंसायाम् । लुभिनभितुभयोः (३५८) द्युतादौ
 क्रादादौ (३५९) च पठ्यन्ते । तेषा द्युतादित्वादङ् सिद्धः ।
 क्रादादित्वात्पत्रं सिज भवत्येव । इह पाठस्तु ग्यनर्थे । क्लिद्र-
 आर्द्राभावे । क्लियति । चिक्लेदिथ—चिक्लय । चिक्लिदिथ
 चिक्लिद । चिक्लिदिन चिक्लिद्य । क्लेदिता क्लेत्ता ३४

जिमिदा स्नेहने । मिदेर्गुणः । (उ०८८०) । मेद्यति । अभि-
 दत् ३५ । द्युतादि (उ०९६८०) पाठादेव अभिदत् अभेदिष्टेति
 सिद्धे इह पाठाऽभेदोदिति मा ऽभूदिति । द्युतादिभ्यो वहि-
 र्वाकनेपदिषु पाठस्तूचितः । जित्त्विदा ३६ स्नेहनमोच-
 नयोः । ऋधु वृद्धौ । आनर्द्धे । आर्द्धत् ३७ । गृधु अभि-
 काङ्क्षायाम् । अगृधत् ३८ । वृत् पुषादया दिवादयश्च
 वृत्ताः । केचित्तु पुषादिसमाख्येमेव वृत्करणम् । दिवा-
 दिसु भवादिवदाकृतिगणः । तेन चोच्यते सृग्यतात्यादिसिद्धि-
 रित्याहुः ।

इति दिवादयः ।

— —

षुङ् अभिषवे । अभिषवः स्रपन, म्पीडन । स्नानं, सुरासन्धानञ्च । तच्च स्नानेऽकर्मकः ।

खादिभ्यः श्रुः । ३ । १ । ७३ ।

सुनोति । सुनुतः । हुश्रुवोरिति (उ६-८७०) यण् । सुन्वन्ति । सुन्वः - सुनुवः । सुन्वहे - सुनुवहे सुषाव । सुषुवे । सोता । सुनु । सुनवानि । सुमवे । सुनयात् । सूयात् । सुसुध्-
ज्भ्यः (उ६-८७०) इतोऽट् । असावीत् । अमोष्ट । अभि-
षुणोति । अभ्यषुणोत् । अभि - सुषाव ।

सुनोतेः स्यसनोः । ८ । ३ । ११७ ।

स्ये सनि च परे सुजः षो न स्यात् । वि - सोस्यति १ । षिज्-
बन्धने । सिनोति । वि - मिनोति । सिषाय । सिथे । सेता
२ । शिज् निशाने । तालव्यादिः । शेता ३ । डुमिज् प्रजे-
पणे । मीनाति । मिनोतीति (उ७-३४७०) आत्वम् । ममी ।
ममिश्च - ममाथ । मिम्ये । माता । मीयात् । मासीष्ट ।
अमासीत् । अमासिष्टाम् । अमास्त ४ । चिज् चयनं ।
प्र-णि-चिनोति ।

विभाषा चेः । ७ । ३ । ५८ ।

अभ्यासात्परस्य चिज् कुत्वं वा स्यात्तानि लिटि च । प्र-णि-
चिकाय - चिचाय । चिक्ये - चिच्ये । अचेपीत् । अचेष्ट ५ ।
स्तृज् आच्छादने । स्तृणोति । स्तृणुते । गुणोऽर्त्तीति
(उ६-६७०) गुण् । स्तृयात् ।

ऋतश्च संयोगादेः । ७ । २ । ४३ ।

ऋदन्तात् संयोगादेः परयोर्लिङ्सिचोरिट् वा स्यात्तङि ।
 स्तरिषीष्ट-स्तृषीष्ट । अस्तरिष्ट अस्तृत ६ । कृञ् हिंसायाम् ।
 कृणोति । कृणुते । चकार । चकथ । चक्रे । क्रियात् ।
 कृषीष्ट । अकार्षीत् । अकृत ७ । वृञ् वरणे ।

वभूधाततन्यजगृम्भववर्थेति निगमे । ७ । २

। ६४ ।

एषां वेष्टे इडभावो निपात्यते । तेन भाषायां-थलीट् ।
 ववरिथ । ववृव । ववृवहे । वरिता-वरीता ।

लिङ्सिचोरात्मनेपदेषु । ७ । २ । ४२ ।

वृङ् वृञ्भ्यामृदन्ताच्च परयोर्लिङ्सिचोरिङ्वा स्यात्तङि ।

न लिङि । ७ । २ । ३६ ।

वृत्तो लिङ् इटो दीर्घा न स्यात् । वरिषीष्ट-वृषीष्ट । अवा-
 रीत् । अवरिष्ट-अवरीष्ट—अवृत ८ । धुञ् कम्पने । धुनोति ।
 धनुते । अधोषोत् । अधोष्यत् ९ । दीर्घान्तोऽप्ययम् ।
 धूनाति । धूनुते । स्वरतिस्तीति (उ३६४०) वेट् । दुध-
 विथ-दुधोथ । किति लिटि तु श्रुक् इति (उ६७४०) निषेधं
 दाधित्वा क्रादिनियमान्नित्यमिट् । दुधुविव । सुसुधूञ्भ्य
 इति (उ६८४०) नित्यमिट् । अधावोत् । अधविष्ट—अधोष्ट १० ।

अथ परस्मैपदिनः । टुटु उपतापे । टुनोति १ । हि
 गतो वृद्धौ च ।

हिनुमौना । ८ । ४ । १५ ।

उपसर्गस्यान्निमित्तात्परस्य एतयोर्नस्य णः स्यात् । प्र-
हिणोति ।

हेरचडि । ७ । ३ । ५६ ।

अभ्यासात्परस्य हिनीतेर्हस्य कृत्व स्यान्नत् चडि । जिघाय २ ।
शृ प्रीती । पृणोति । पर्त्ता ३ । स्मृ प्रीतिपालनयोः । प्रीति-
चलनयोरित्यन्ये । चलनञ्जीवनमिति स्वामो । स्मृणोति ।
पसार ४ । स्मृ इत्येकं । स्मृणोति ५ । पृणोत्यादयस्त्रयोऽपि
कान्दसा इत्याहु । आप्नु व्याप्नो । आप्नोति । आप्नतः ।
आप्नुवन्ति । आप्नुव । आप्ना । आप्नहि । लृदित्वा-
दड (उ०६८.स्क०) । आपत् ६ । शक्नु शक्नो । अशकत् ७ ।
राध साध समिद्धो । राध्नाति ।

राधो हिंसायाम् । ६ । ४ । १२३ ।

एत्वाभ्यासलोपो स्तः किति लिटि, मेटि थलि च । अप-
रेधत् । रेधु । रेधिय । राडा ८ । साध्नाति । साडा ।
असाक्षीत् । असाक्षाम् ।

अथ दावनुदारितो । अशू व्याप्नो सङ्गाति च । अश्रुते ।

अश्रोतेच्च । ७ । ४ । ७२ ।

दीर्घादभ्यासादवर्णात्परस्य नृट् स्यात् (१) । आनशे ।
अशिता — अष्टा । अशिष्यते — अच्यते । अश्रुवीत । अशिषीष्ट —
अचोष्ट । आशिष्ट — आष्ट । आचाताम् १ । शिव आस्क-
न्दने । स्तिघ्नते । तिष्टिषे । स्तेषिता २ ।

(१) अत्र व्यथो लिटीत्यतो (उ०८.पृ०) लिटीति पदमनुवर्तते इति बोध्यम् ।

अथ आ गणान्तात्परस्मैपदिनः । तिक तिग गतौ च ।
 चादास्कन्दने । तिक्कोति १ । तिग्नोति २ । षघ हिंसायाम् ।
 सघ्नोति ३ । जि घृषा प्रागल्भे । घृणोति । दधर्ष ।
 धर्षिता ४ । दन्भु दम्भने । दम्भनन्दम्भः । दम्भोति । ददम्भ ।
 अन्थिग्रन्थिदम्भिसञ्जीनां लिटः कित्त्वं वेति व्याकरणान्तरम् ।
 इहाप्याश्रीयत इत्युक्तम् (३१०२पृ०) । अनदितामिति (पू१७८पृ०)
 नलोपः तस्याभीयत्वादसिद्धत्वेन एत्वाभ्यासलोपयोरप्राप्तिः ।
 “दम्भेष्ट एत्वाभ्यासलोपो वक्तव्यौ * । देभतुः—ददम्भतुः ।
 इदं ‡ कित्त्वम्पिदपिद्विषयकमिति सुधाकरादयः तन्मते तिप्-
 सिप्मिषु । देभ । देभिथ । देभ । इति रूपान्तरम्बोध्यम् ।
 अपिद्विषयकमिति न्यासकारादिमते तु । ददम्भ । ददम्भिथ ।
 ददम्भ इत्येव । दम्भ्यात् ५ । ऋधु ६ । वृद्धौ । लप प्रीणन
 इत्येके । लुभ्रादित्वात् (पू८३पृ०) णत्वं न । लप्नोति ।
 कन्दसि । आ गणान्तादधिकारोऽयम् । अह व्याप्तौ ।
 अह्नोति १ । दघ घातने पालने च । दघ्नोति २ । चमु
 भक्षणे । चम्नोति ३ । रि क्षि चिरि जिरि दाश दृ हिंसा-
 याम् । रिणोति ४ । क्षिणोति ५ । अयं भाषायामपीत्येके ।
 “न तद्यशः शस्त्रभृतां क्षिणोति” । ऋक्षीत्येक एवाजादि-
 रित्यन्ये । ऋक्षिणोति । चिरिणोति ६ । जिरिणोति ७ ।
 दाशोति ८ । दृणोति ९ । वृत् ।

इति स्वादयः ।

—

‡ इदं अन्थिग्रन्थि दम्भिसञ्जीनामिति सूत्रोक्तमित्यर्थः ।

—

तद व्यथने । इतः षट् स्वरितेतः ।

तुदादिभ्यः शः । ३ । १ । ७७ ।

तुदति । तुदते । तुतोद । तुतोदिथ । तुतुदे । तोत्ता ।
अतोत्सीत् । अतुत्त १ । 'णद' प्रेरणे । तुदति । तुदते ।
तुनोद । तुनुदे । नोत्ता २ । दिश अतिसर्जने । अतिसर्जनं
दानम् ४ दृष्टा । दिक्षीष्ट । अदिक्षत् । अदिक्षत ३ । भ्रसज
पाके । ग्रहिज्येति (७१०६४०) संप्रसारणम् । सस्य श्रुत्वेन शः ।
शस्य जश्त्वेन जः । भृजति भृजते ।

भ्रसजो रोपधयोरमन्यतरस्याम् । ६ । ४ । ४७ ।

भ्रसजे रेफस्योपधायाश्च स्थाने रमागमो वा स्यादार्धधातुके ।
मित्त्वादन्वादचः (५२६५०) परः । स्थानषष्ठीनिर्देशाद्रोपधयो-
र्निवृत्तिः । बभर्ज । बभर्जतु । बभर्जिथ — बभर्ह । बभर्ज ।
रमभावे । बभ्रज्ज । बभ्रज्जतुः । बभ्रज्जिथ । स्फोरिति (५२६६५०)
सलोपः । व्रथेति (५२३०४) ष । बभ्रष्ठ । बभ्रज्जे । भर्था-भ्रष्टा ।
भ्रस्यति—भ्रस्यति । कडिति रमागमं बाधित्वा सम्प्रसारणं
पूर्वविप्रतिषेधेन । भृज्यात् । भृज्यास्ताम् । भर्क्षीष्ट—भ्रक्षीष्ट ।
अभार्क्षीत्—अभार्क्षीत् । अभर्ष्ट—अभर्ष्ट ४ । क्षिप प्रेरणे ।
क्षिपति । क्षिपते । क्षेप्ता । अक्षेप्सीत् । अक्षिप्त ५ ।
कृष विलेखने । कृषति । कृषते । कृष्टा—कर्षा । कृष्यात् ।
कृक्षीष्ट । स्पृशमृशकृषेति (३०४४) सिज्वा । पक्षे क्त । सिचि
अम वा । अक्राक्षीत्—अक्रार्क्षीत् अकृक्षत् । तडि लिङ् सिचा-

विति (उ५५पृ०) कित्वादन् । अकृष्ट । अकृचाताम् । अकृक्षत ।
अकृक्षत । अकृचाताम् । अकृक्षन्त ६ ।

ऋषि गतौ । परस्मैपदी । ऋषति । आनर्ष १ ।

जुषी प्रीतिसेवनयोः । आत्मनेपदमश्वत्वारः । जुषते १ ।

ओ विजो भयचलनयोः । प्रायेणायमुत्पूर्वः । उद्विजते ।

विज इट् । १ । २ । २ ।

विजेः पर इडादिः प्रत्ययो ङिङ् । उद्विजिता । उद्विजि-
ष्यते २ । ओ लजो ओ लसजो व्रीडायाम् । लजते । लेजे ३ ।
लज्जते । ललजे ४ ।

अथ परस्मैपदिनः । ओ ब्रश्चू केदने । ग्रहिज्या
(उ१०६पृ०) । व्रश्चति । व्रश्च । व्रश्चतुः । व्रश्चिथ—व्रश्च ।
लित्यभ्यासस्येति (उ१०५पृ०) सम्प्रसारणम् रेफस्य ऋकारः
उरत् । तस्याचः परस्मिन्निति (पृ३४पृ०) स्थानिवद्भावात्
न सम्प्रसारण इति (पृ१६१पृ०) वस्योत्त्वन्न । व्रश्चिता—व्रष्टा ।
व्रश्चिष्यति—व्रश्चति । व्रश्चात् । अव्रश्चीत्—अव्राचीत् १ ।
व्यच व्याजीकरणे । विचति । विव्याच । विविचतुः । व्यचिता ।
व्यचिष्यति । विचात । अव्याचीत्—अव्यचीत् २ । व्यचेः
कुटादित्वमनसीति तु नेह प्रवर्तते अनसीति पठ्य-
दासेन कृष्णावविषयत्वात् । उच्छि उच्छे । उच्छति ३ । उच्छी-
विवासे । उच्छति ४ । ऋच्छ गतौन्द्रियप्रलयमूर्तिभावेषु ।
ऋच्छत्यृतामिति (उ६७पृ०) गुणः । (उ४०पृ०) द्विहल्ग्रहण
स्थानिकहलपलक्षणत्वान्नुट् । आनर्च्छ । आनर्च्छतुः । ऋ-
च्छिता ५ । मिच्छ उत्क्लेशे । उत्क्लेशः पीडा । मिमिच्छ ।

अमिच्छीत् ६ । जर्ज ७ चर्च ८ भर्भे ९ परिभाषणभर्त्स-
नयोः । त्वचं संवरणे । तत्वाच १० । ऋच स्तुतो । आनचै ११ ।
उज १२ अर्जवे । उज्ज १३ उत्कर्गं । लुभ विमोहने । विमो-
हनमाकुलीकरणम् । लुभति । लोभिता लोब्धा । लोभ्यति
१४ । रिफ कत्यनयुडनिन्दाहिमादानेषु । रिफति । रिरेफ
१५ । रिहेत्येके । “शिशुं न धिप्रा मतिभोरिहन्ति” १६ ।
टप टन्फ टप्पौ । आद्यः प्रथमान्तः । द्वितीयो द्वितीयान्तः ।
द्वावपि द्वितीयान्तावित्यन्ये । टपति । ततर्प । तर्पिता ।
स्पृशस्पृष्टेति (उ० ७७५) सिज्जिक्कल्पः पीपादिकस्येव अङ्गपवाद-
त्वात् तेनात्र नित्य सिच् । अतर्पीत् १७ । टम्फति । शस्य
ङित्वाद्निदितामिति (उ० ७८५) नलापि । शी टम्फादोना तुम्
वाच्यः * । आदिशब्द प्रकारः । तेन येऽत्र नकारानुषङ्गास्ते
टन्फादयः । टम्फन्ति । तटम्फ । टफ्यात् १८ । तुप तुन्फ
तुफ तुन्फ हिंसायाम् । तुपति १९ । तुम्पति २० । तुफति
२१ । तुम्फति २२ । टप टन्फ उत्क्लेशे । प्रथमः प्रथमान्तः ।
द्वितीयो द्वितीयान्तः । प्रथमो द्वितीयान्त इत्येके । टपति
२३ । टफति २४ । टम्फति २५ । ऋफ ऋन्फ हिंसायाम् ।
ऋफति । आनर्फ २६ । ऋम्फति । ऋम्फाञ्चकार २७ । गुभ
गुन्फ ग्रन्थे । गुफति । जुगोफ २८ । गुम्फति । जुगुम्फ २९ ।
उभ उन्भ पुरणे । उभति । उवोभ ३० । उम्भति । उम्भा-
ञ्चकार ३१ । शुभ शुन्भ शोभार्थे । शुभति ३२ । शुम्भति ३३ ।
टभौ ग्रन्थे । टभति ३४ । चृतो हिंसाग्रन्थनयोः । चर्त्तिता ।
सेज्जिचर्त्ति (उ० ३३५) वेट् । चर्त्तिथति—चर्त्त्यति । अचर्त्तीत्

३५ विध विधाने । विधति । विधता ३६ । जुड गतौ । तवर्ग-
 पञ्चमान्त इत्येके । जुडति ३७ । “मरुतो जुनन्ति” ३८ । मृड
 सुखने । मृडति । मर्डिता ३९ । पृड च । पृडति ४० । पृण
 प्रीणन् । पृणति । पपर्ण ४१ । वृण च । वृणति । ४२ । मृण
 ४३ हिंसायाम् । तुण कौटिल्ये । तुतोण ४४ । पुण कर्मणि
 शुभे । पुणति ४५ । मुण ४६ प्रतिज्ञाने । कुण ४७ शब्दोपकर-
 णयोः । शुन ४८ गतौ । दृण ४९ हिंसागतिकौटिल्येषु ।
 घुण ५० घूर्ण ५१ भ्रमणे । घुर ऐस्वर्यदीप्तयोः । सुरति ।
 सुषीर । आशिषि सूर्यात् ५२ । कुर शब्दे । कुरति ।
 कूर्यात् ५३ । अत्र न भकुर्कुरामिति (पृ६२०७०) निषेधो न,
 करोतिरेव तत्र ग्रहणादित्याहुः । खुर ५४ छेदने । मुर ५५
 संवेष्टने । लुर ५६ विलेखने । घुर ५७ भीमार्थशब्दयोः ।
 पुर ५८ अग्रगमने । वृ (बृह ५९ उद्यमने । दन्त्योष्ठयादिः ।
 पवर्गीयादिरित्यन्ये । तृह स्तृह तन्हृ हिसार्थाः । तृहति ।
 ततर्ह । तर्हिता-तर्डा ६० । स्तृहति । तस्तर्ह । स्तर्हिता-स्तर्डा
 ६१ । अतर्हीत्—अतार्ड्-चीत् । अतार्डाम् ६२ । इष इच्छा-
 याम् । इषगमीति (उ१०२७०) कः । इच्छति । एषिता-एष्टा ।
 एषिष्यति । इष्यात् । ऐषीत् ६३ । मिष स्रद्धायाम् । मिषति ।
 मेषिता ६४ । किल ६५ । शैत्यक्रीडनयोः । तिल ६६ स्नेहे । चिल
 ६७ वसने । चल ६८ विलसने । इल ६९ स्वप्नक्षेपणयोः ।
 विल ७० संवरणे । दन्त्योष्ठयादिः । बिल ७१ भेदने । ओष्ठयादिः
 णिल ७२ गहने । हिल ७३ भावकरणे । शिल ७४ षिल ७५
 उच्छे । मिल ७६ श्लेषणे । लिख अक्षरविन्यासे । लिलेख ७७ ।

कुट कौटिल्ये । गाङ्कुटादिभ्य इति (उ११८४०) ङित्वम् ।
 चुकुटिथ । चुकोट । चुकुट । कुटिता ७८ । पुट ७८
 संश्लेषणे । कुच ८० सङ्कोचने । गुज ८१ शब्दे । गुड ८२
 रक्षायाम् । डिप ८३ क्षेपे । कुर क्खेदने । न भकुर्कुरा-
 मिति (पृ६२०४०) न दीर्घः । कुर्यात् ८४ । स्फुट विकसने ।
 स्फुटति । पुस्फोट ८५ । मुट ८६ आक्षेपप्रमर्दनयोः । तुट
 क्खेदने । वाभ्भाशेति (उ६४४०) श्यन्वा । त व्यति—व्रुटति ।
 तुवोट । व्रुटिता ८७ । तुट कलहकमणि । तुटति ।
 तुतोट । तुटिता ८८ । चुट ८९ कुट ९० क्खेदने । जुट ९१
 बन्धने । कड ९२ मदे । लुट ९३ संश्लेषणे । कड घनत्वे ।
 घनत्वं सान्द्रता । चकड । कडिता ९४ । कुड ९५ बाल्ये ।
 पुड ९६ उत्सर्गे । घुट ९७ प्रतिघाते । तुड ९८ ताडने ।
 तोडनभेदः । थुड स्थुड संवरणे । थुडति । तुथोड ९९ ।
 तुथोड १०० । खुड १०१ कुड १०२ इत्येके । स्फुर १०३ फुल
 १०४ सञ्चलने । स्फुर स्फुरणे । स्फुल सञ्चलने इत्येके ।

स्फुरतिस्फुलत्योर्निर्निविध्यः । ट । ३ । ७६ ।

षत्वं वा स्यात् । निः-स्फुरति निः-ष्फुरति । स्फुर इत्यकारो-
 पधङ्गेचित्पठन्ति । पस्फार १०५ । स्फुड १०६ चुड १०७
 व्रुड १०८ संवरणे । कृड १०९ भ्रुड ११० निमज्जन इत्येके ।

गुरी उद्यमने । अनुदात्तेत् । गुरते । जुगुरे । गुरिता ।
 गू स्तवने । दीर्घान्तः । “परिणूतगुणोदयः” । इतश्चत्वारः
 परस्मैपदिनः । नुवति । अनुवीत् १ । धू विधूनने । धुवति २ ।

गु पुरीषोत्सर्गे । जुगुविथ जुगुथ । गुता । गुष्मति । अगु-
षीत् । ऋसादङ्गात् (उ६३२०) । अगुताम् । अगुषुः ३ । ध्रु गति-
स्थैर्ययोः । ध्रुव इति पाठान्तरम् । आद्यस्य ध्रुवतीत्यादि
गुवतिवत् । द्वितीयसु सेट् । दुध्रुविथ । ध्रुविता । ध्रुविष्यति ।
ध्रुव्यात् । अध्रुवीत् । अध्रुविष्यत् ४ ।

कुङ् शब्दे । दीर्घान्त इति कैयटादयः । कुविता ।
अकुविष्ट १ । ऋसान्त इति न्यासकारः । कुता । अकुत । वृत्
कुटादयो ७८) वृत्ताः ।

पृङ् व्यायामे । प्रायेण व्याङ्पूर्वः । रिङ् (उ६३२०६०)
इयङ् । व्या-प्रियते । व्या पप्रे । व्या-पप्राते । व्या-परिष्यते ।
व्या पृषाताम् १ । मृङ् प्राणत्यागे ।

स्त्रियतेर्लुङ् लिङोश्च । १ । ३ । ६१ ।

लुङ् लिङोः श्रितश्च प्रकृतिभूतान्मृङस्तङ् नान्यत्र । ङित्वं
स्वरार्थम् । स्त्रियते । ममार । ममर्थ । मस्त्रिव । मर्त्तासि ।
मरिष्यति । मृषीष्ट । अमृत ।

अथ परस्मैपदिनः सप्त । रि पि गतौ लघूपधगुणात्
अन्तरङ्गगत्वादियङ् । रियति । रता १ । पियति । पिता २ ।
धि ३ धारणे । क्षि ४ निवासगत्योः । पु प्रेरणे । सुवति ।
सविता ५ । कृ विक्षेपे । किरति । किरतः । चकार ।
चकरतुः । करिता — करीता । कीर्यात् । अकारीत् ।

किरतौ लवने । ६ । १ । १४० ।

उपात्तिरतेः सुडागमः स्याच्छेदेऽर्थे । उप — स्तिरति । अङ-

भ्यासव्यवायेऽपि सुट् कात्पूर्व्वं इति वक्तव्यम् * । उपास्कि-
रत् । उप-चस्कार ।

हिंसायाम्प्रतेञ्च । ६ । १ । १४१ ।

उपाप्रतेञ्च किरते सुट् स्यात् हिंसायाम् । उप स्किरति ।
प्रति-स्किरति ६ । गृ निगरणे ।

श्रुचि विभाषा । ८ । २ । २१ ।

गिरतेः रेफस्य लत्वं वा स्यादजादौ । गिरति गिलति । ज-
गार-जगाल । जगरिथ-जगलिथ । गरि री)ता-गलि ली)ता७ ।

दृङ् आदरे । आ-द्रियते । आ द्रियेते । आ दद्रे । आ-द-
द्रिषे । आ-दर्त्ता । आ-दरिष्यते । आ-दृषीष्ट । आदृत ।
आदृषाताम् १ । दृङ् अवस्थाने । ध्रियते २ ।

अथ परस्मैपदिनः षोडश । प्रच्छ स्त्रीप्सायाम् । पृच्छति ।
पप्रच्छ । पप्रच्छतुः । पप्रच्छिथ—पप्रष्ठ । प्रष्टा । प्रच्छति ।
अप्राचीत् १ । वृत् किरादयो वृत्ताः । सृज विसर्गं । विभाषा
सृजिदृशोः (उ१०४४०) । ससर्जिथ—सस्रष्ट । स्रष्टा । स्रच्छति ।
सृजिदृशोर्म्मल्यमकितीति (उ१०४४०) अमागमः । सृजेत् ।
सृज्यात् । अस्राचीत् २ । टु ममजो शुद्धौ । मज्जति ।
ममज्ज । मसजिनशोर्भलीति (उ१०४४०) नुम् । मसजेरन्त्या-
त्पूर्वो नुम् वाच्यः* । संयोगादिलोपः (प१६६४००) । ममङ्क्थ-
ममज्जिथ । मङ्ता । मङ्क्षति । अमाङ्चीत् । अमाङ्-
क्ताम् । अमाङ्जुः ३ । रुजो भङ्गे । रोक्ता । रोक्षति । अगो-
चीत् । अरोक्ताम् ४ । भुजा ५ कौटिल्ये । रुजिवत् । कृप

स्पर्शे । ह्रीप्ता । अह्रीप्सीत् ६ । रुश रिश हिंसायाम् ।
 तालव्यान्ती । रोष्टा रोच्यति ७ । रेष्टा रेच्यति ८ । लिश
 गती । अलिचत् ९ । स्पृश संस्पर्शने । स्पर्ष्टा-स्पर्ष्टा । स्पर्श्यति-
 स्पर्ष्यते । अस्माचीत्-अस्मार्चीत्-अस्पृचत् १० । विच्छ
 गती । गुपधूपेत्यायः (उ५७४०) । आर्द्धधातुके वा (उ५७४०)
 विच्छायति । विच्छायाञ्चकार विविच्छ ११ । विश प्रवेशने ।
 विशति । वेष्टा १२ । स्पृश आमर्शने । आर्शर्शनं स्पर्शः ।
 अस्माचीत्-अमार्चीत्-अस्पृचत् १३ । शुद १४ । प्रेरणे
 कर्त्रभिप्रायेऽपि फले परस्मैपदार्थः पुनः पाठः । षट् ल विश-
 रणगत्यवसादनेषु । सीदति १५ इत्यादि भौवादिक (उ८६४०)
 वत् इह पाठो नुम् विकल्पार्थः । सीदती-सीदन्ती । ज्वलादौ
 (उ८६०४०) पाठस्तु णार्थः । सादः । स्वरार्थश्च, शबनुदात्तः
 शस्तूदात्तः । शट् ल १६ शातने । स्वरार्थ एव पुनः पाठः शता
 तु नास्ति शटेः शित आत्मनेपदोक्तेः (उ८६०४०) ।

अथ षट् स्वरितेतः मिल सङ्गमे । मिल श्लेषणे इति (उ१५०४०)
 पठितस्य पुनः पाठः कर्त्रभिप्राये तडर्थः । मिलति । मिलते ।
 मिमेल । मिमिले १ । मुच्ल मोक्षणे ।

शे मुचादीनाम् । ७ । १ । ५६ ।

नुम् स्यात् । मुञ्चति । मुञ्चते । मोक्ता । मुचात् । मुचीष्ट ।
 अमुचत् । अमुक्त । अमुचाताम् २ । लुप्तृ छेदने । लुम्पति ।
 लुम्पते । अलुपत् । अलुप्त ३ । विद्ल लाभे । विन्दति ।
 वन्दते । विवेद । विविदे । व्याघ्रभूत्यादिमते सेट्कोऽयम् ।

वेदिता । भाष्यादिमतेऽनिट्कः । वेत्ता ४ । परिवेत्ता ।
परिवर्ज्जने ज्येष्ठ परित्यज्य दारानग्नींश्च लब्धवानित्यर्थः ।
तृन्तृचौ । लिप उपदेहे । उपदेहो वृद्धिः । लिम्पति ।
लिम्पते । लेप्ता । लिपिसिचीत्यङ् (उ० ८८०) । तङि तु वी ।
(उ० ८९०) अलिपत् । अलिपत-अलिप्त ५ । षिच चरणे । सिञ्च-
ति । सिञ्चते । असिचत् । असिचत—असिक्त १ । अभि-षिञ्चति ।
अभ्यषिञ्चत् । अभि षिषेचं ६ ।

अथ तयः परस्मैपदिनः । कृती क्तेदने । कृन्तति ।
चकर्त्त । कर्त्तिता । कर्त्तिष्यति—कर्त्स्यति । अकर्त्तीत् ७ ।
खिद परिधाने । खिन्दति । चिखेद । खेत्ता २ । अयन्दैन्ये
दिवादी (उ० १७०) रुधादी (उ० ५८०) च । पिशि अवयवे ।
पिंशति । पेशिता ३ । अयन्दीपनायामपि । “त्वष्टा रूपाणि-
पिंशतु” । वृत् मुचादयस्तुदादयश्च ।

इति तुदादयः ।

रुधिर आवरणे । नव स्वरितेत इरितश्च ।

रुधादिभ्यः अम् । ३ । १ । ७८ ।

अपोऽपवादः । मित्वादन्त्यादचः (पृ१२२४००००) परः नित्यत्वाद्गु-
णस्वाधते । रुणद्धि । अमसोरल्लोपः (उ२६४००००) । णत्वस्या-
सिद्धत्वादनुस्वारः परसवर्णः, तस्यासिद्धत्वात् णत्वन्न “न पदा-
न्तेति (पृ३५४०) सूत्रेणानुस्वारपरसवर्णयोरल्लोपो न स्थानिवत् ।
रुन्धः । रुन्धन्ति । रुन्धे । रोडा । रोत्स्यति । रोत्स्यते ।
रुणद्धु । रुन्द्ध्यात् । रुन्द्धि । रुणधानि । रुणधे । अरुणत् ।
अरुन्धाम् । अरुणत् — अरुणः । अरुणधम् । अरुणधत् — अरौ-
त्सीत् । अरुद्ध १ । भिदिर् विदारणे भिनत्ति । भिन्ते । भेत्ता ।
भेत्स्यति । अभिनत् — अभिनः । अभिनदम् । अभिन्त । अभि-
दत् — अभैत्सीत् । अभित्त २ । छिदिर् द्वेधीकरणे । अच्छि-
दत् — अच्छेत्सीत् । अच्छित्त ३ । रिचिर विरेचने । रिणक्ति ।
रिङ्क्ते । रिरिच । रिरिचे । रेक्ता । अरिणक् । अरिचत् —
अरेत्सीत् । अरित्त ४ । विचिर् पृथग्भावे । विनक्ति । विङ्क्ते
५ । क्षुदिर् सम्प्रेषणे । क्षुणन्ति । क्षुन्ते । क्षोन्ना । अक्षुदत् —
अक्षौत्सीत् । अक्षुत्त ६ । युजिर् योगे योक्ता ७ । उक्छुदिर् दौमि-
देवनयोः । कृणन्ति । कृन्ते । चच्छर्ह । सेऽसिचीति (उ१२३४०)
वेट् । चच्छृदिषे-चच्छृत्से । छर्हिता । छर्दिष्यति — छर्त्स्यति ।
अच्छदत्-अच्छर्हीत् । अच्छर्दिष्ट । उट्टदिर् हिंसानादरयोः ।
ट्टणन्ति ८ इत्यादि ।

कृती वेष्टने । परस्मपदी । कृणन्ति १ । आर्द्धभातुके
तौदादिकवत् (उ५७४०) ।

षिद्वस्यो दीप्ती । त्रय आत्मनेपदिनः ।

आन्तलोपः । ६ । ४ । २३ ।

अमः परस्य नस्य लोपः स्यात् अमसो रलोपः (उ१२०ष्ट०) ।
इस्ये । इन्त्से । इन्विता । इस्यै । ऐस्य । ऐस्या १ । खिद
दैस्ये । खिन्ते । खेत्ता २ । विद विचारणे । विन्ते । वेत्ता ३ ।

अथ परस्मैपदिनः । शिष्ल्ल विशेषणे । शिनष्टि । शिंष्टः ।
शिंषन्ति । शिशेषिथ । शेष्टा । शेच्यति । हेहिः । जश्-
त्वम् । भरो भरीति (प४३ष्ट०) वा डलोपः अनुस्वारपरस-
वर्णी । शिष्टि शिण्ड्ठि । शिनष्ठाणि । अशिनट् । लृदि-
त्वादङ् (उ७६ष्ट०स्त्र०) । अशिषत् १ । पिष्ल्ल सञ्चूर्णने । शिषि-
वत् । पिनष्टि २ । भन्जां आमर्दने । भनक्ति । बभञ्चिथ—
बभङ्थ । भङ्क्ता ३ । भुज पालनाभ्यवहारयोः । भुनक्ति ।
भोक्ता । भोच्यति । अभुनक् ४ । तह हिंसि हिंसायाम् ।

टण्ह इम् । ७ । ३ । १२ ।

टहः अमि कृते इमागमः स्यादलादी पिति । टणेटि ।
टण्डः । ततर्ह । तर्हिता । अटणेट् ५ । हिनस्ति । जिहिस ।
हिसिता ६ । उन्दो क्लेदने । उनत्ति । उन्त । उन्दति ।
उन्दाञ्चकार । औनत् । औन्ताम् । औन्दन् । औनः-
औनत् । औनदम् ७ । अन्जू व्यक्तिमर्षस्त्रच । शकान्तिगतिषु ।
अनक्ति । अङ्क्ताः । अप्नन्ति । आनञ्च । आनञ्चिथ—आन-
ङ्थ । अङ्क्ता—अञ्जिता । अङ्ग्धि । अनजानि । आनक् ।

अञ्जेः सिचि । ७ । २ । ७१ ।

अञ्जेः सिचो नित्यमिट् स्यात् । आञ्जीत् ८ । तच्च सङ्गो-
चने । तङ्क्ता-तद्धिता ९ । ओ वीजो भयचलनयोः ।
विनक्ति । विङ्क्ताः । विज इडिति (उ१५०४०) ङित्वम् । विवि-
जिय । विजिता । अविनक् । अविजीत् १० । वृजो वर्जने ।
वृणक्ति । वर्जिता ११ । पृचो सम्पर्के । पृणक्ति । पपर्व १२ ।

इति रुधादयः

अथ सप्त स्वरितैः । तनु विस्तारे । तनादिङ्प्रथ्य उः
(उ११४०) तनीति । तन्वः तनुवः । तनुते । ततान । तेने ।
तनु । अतनीत्—अतानीत् ।

तनादिभ्यस्तनारोः । २ । ४ । ७८ ।

तनादिः सिचो वा लक् स्वात्तयासोः । यासा साहचर्यादेक-
वचनान्ततयद्धो गृह्यते । तेनेह न । यथमतनिष्ट—अतानिष्ट ।
अनुदात्तोपदेशेति (उ११०४०) अनुनासिकलोपः तडि । अतत-
अतनिष्ट । अतथाः अतनिष्ठाः १ । षण् दाने । सनोति ।
सनुते । ये विभाषा (उ११४०) । मायात्—सन्यात् । जनसनेति
(उ११४०) आत्वम् । असात—असनिष्ट । असायाः-अस-
निष्ठाः २ । क्षण हिमायाम् । क्षणोति । क्षणुते । क्षान्तोति
(उ११४०) न वृद्धिः । अक्षणीत् । अक्षत-अक्षणिष्ट । अक्षया-
अक्षणिष्ठाः ३ । क्षिण् च उपत्यगनिमित्तो लङ्प्रथगुणः
संज्ञापूर्वजो विभिरनित्य इति न भवतीत्यात्रेयादय । भव-
त्येवेत्यन्ये । क्षिण्ति -क्षेणीति । क्षेणितामि । क्षेणितामे ।
क्षेणीत् । अक्षित—अक्षेणिष्ट ४ । कृणु गतो । कृणोति—अ-
णीति । अर्णुतः । अर्णुवन्ति । आनर्म् । आनृणे । अर्णितासि ।
आर्णीत् । आर्त्त आर्णिष्ट । आर्वाः आर्णिष्ठाः ५ । ढणु
अदने । ढणोति तर्णीति । ढणुते—तर्णुते ६ । छणु दीप्तौ ।
जघण् जघृषे । ७ ।

अथ दावनुदात्तेतो । वनु याचने । वनुते । ववने ।
चान्द्रमते परस्मैपदो । वनोति पशान १ । मनु अवबोधने ।
मनुते । मेने २ ।

दुक्कृष् करणे । करोति । अत उत्तार्वधातुके (उ१२०४०)
कुरुतः । यण् । न भकुर्कुरामिति (पृ६२०४०) न दीर्घः । कुर्वन्ति ॥

नित्यङ्करोतेः । ६ । ४ । १०८ ।

करोतेः प्रत्ययोकारस्य नित्यं लोपः स्यादमीः परदोः ।
कुर्वं । चकर्थ । कर्त्ता । चकव । करिष्यति ।

ये च । ६ । ४ । १०९ ।

कृष् उलोपः स्याद्यादौ प्रत्यये परे । कुर्यात् । आशिषि ।
क्रियात् । कषीष्ट । अकार्षीत् । तनादिभ्य इति (उ६१४०) लुक्लो-
ऽभावे ङस्वादङ्गादिति (पृ६१४०) निचो लोपः । अकृत । अकृथाः ।

सम्पृथुपेभ्यः करोतौ भूषणे । ६ । १ । १३७ ।

समवाये च । ६ । १ । १३८ ।

सम्परिपूर्वस्य करोतेः सुट् स्याद्भूषणे सङ्घाते चार्थे ।
सं-करोति । अलङ्करोतीत्यर्थः संस्कुर्वन्ति । सङ्गोभवन्ती-
त्यर्थः । सम्पूर्वस्य कचिद्भूषणेऽपि सुट् । संस्कृतभक्ष्या इति
(पृ६२०४०) ज्ञापकात् । परिनिविभ्य इति (उ३८४०) घ । परिष्क-
रोति । सिवादीनां वा (उ८८४०) पर्यष्कार्षीत् पर्यष्कार्षीत् ।

उपात्प्रतियत्नवैद्यतशक्याध्याहारेषु च । ६ ।

१ । १३९ ।

उपात्कृष्ः सुट् स्यादेष्वर्थेषु । चात्पागुक्तयोरर्थयोः । प्रति-

वर्ती गुणाधानम् । विज्ञतमेव वैज्ञतं विकारः । वाचस्याध्या-
हारः आकाङ्क्षितैकदेशपूरणम् । उपस्कृता कन्या अलङ्कते
त्यर्थः । उपस्कृता ब्राह्मणाः समुदिता इत्यर्थः । एधोदकस्योप-
स्कृते गुणाधानङ्करोतीये । उपस्कृतञ्ङ्क्ते विज्ञतमि-
त्यर्थः । उपस्कृतं ब्रूते वाक्याध्याहारेण ब्रूते इत्यर्थः ।

सुट् कात्पूर्वः । ६ । १ । १३५ ।

अङ्भ्याश्च्यवायेऽपोत्यक्तम् (उ०५१४०) । स-ञ्स्कारः । कात्पूर्वे
इत्यादि भाष्ये प्रत्याख्यातम् । तथाहि पूर्व धातुरसर्गेण यु-
ज्यते अन्तरङ्गत्वात् सुट् ततो द्वित्वम् । एवञ्च ऋनश्च संयोगा-
देर्गुणः (उ०६१४०) । सञ्स्कारनुः । कृष्टभृत्रवे (उ०८५४०) ऋतो
भारद्वाजस्येति सूत्रे (उ०८६४०) च कृजोऽसुट इति वक्तव्यम् * ।
तेन ससुट्कात्परस्येष्ट । सञ्स्कारिय । सञ्स्कारिव । गुणोऽ-
र्त्तीति (उ०६१४०) । सूत्रे नियञ्छद्दतोति (उ०१२४०) सूत्रान्वि-
त्यमित्यनुवर्त्तते द्वित्वं यः संयोगादिस्तस्येत्यर्थात्सुटि गुणो
न । संस्क्रिगात् । ऋनश्च संयोगादेरिति (उ०४१५४०) लिङ्मिचो-
र्नेट् एकाच उपदेशे इति (उ०११४०) । सूत्रादुपदेश इत्यनुवर्त्ये
उपदेशे यः संयोगादेरिति व्याख्यानात् । संस्क्रियोष्ट । सम-
स्कृत । समस्कृताताम् ।

इति तनादयः ।

हु क्रीञ् द्रव्यविनिमये ।

क्रायादिभ्यः आ । ३ । १ । ८१ ।

क्रीणाति । ई हल्यघोः (उ३०ष्ट०) । क्रीणीतः । ईत्वात्पूर्वं
भिरन्तादेशः परत्वान्नित्यत्वादनन्तरङ्गत्वाच्च । एवं भ्रयाद्भावः ।
(उ२८ष्ट० सू०) तत् आभ्यस्तयोक्तिः (उ२०५ष्ट०) आलोपः क्रीणन्ति ।
क्रीणीते । क्रीणाते । क्रीणन् । विक्राय । चिक्रियतु । चिक्र
यिय — चिक्रेथ । चिक्रियिष्य । चिक्रियिषे । क्रेता । क्रेथति ।
क्रीयात् । क्रेषीष्ट । अक्रेषीत् । अक्रेष्ट १ । प्रीञ् तर्पणे
कान्तौ च । कान्तिः कामना । प्रीणाति प्रीणीते १ ।
श्रीञ् ३ पाके । मीञ् हिंसायाम् । हिनुमीना (उ१४६ष्ट०)
प्र-मीणाति । प्र-मीणीतः । मीनातिमिनोतीत्येज्विषये (उ१३४ष्ट०)
आत्वम् । ममौ । मिस्यतुः । ममिथ — ममाथ । मिस्ये । माता ।
मास्यति । मीयात् । मासीष्ट । अमासीत् । अमासिष्टाम् ।
अमास्त ४ । षिञ् बन्धने । सिनाति । सिनोते । सिषाय ।
सिष्ये । सेता ५ । स्कुञ् आप्रवणे ।

स्तन्मुस्तन्मु स्कुन्मु स्कुन्मु स्कुञ् भ्यश्च । ३ । १ । ८२ ।

चात् आ । स्कुनाति — स्कुनाति । स्कुनते — स्कुनीते । चुस्काव
चुस्कुवे । स्कीता । अस्कीपीत् । अस्कीष्ट ६ । स्तन्भादयश्चत्वारः
सौत्राः सर्वे रोधनार्था इत्येके । माधवस्तु प्रथमद्वितीयौ
स्तम्भार्थौ द्वितीयो निष्कोषणार्थः चतुर्थो धारणार्थ इत्याह ।
सर्वे परस्मैपदिनः । नलोपः (उ१०८ष्ट० सू०) वि-ष्ट-

भ्रूति-वि-ष्टभ्राति । अ-व-ष्टभ्रूति अ-व-ष्टभ्राति । अ-व-तष्टम् ।
जृस्तन्भित्यङ् वा (७४६४०) । व्यष्टभत्-व्यष्टभ्रोत् । सुभ्रूति-
सुभ्राति ।

वेः स्कम्भातेर्नित्यम् । ८ । ३ । ७७ ।

वेः परस्य स्कम्भातेः सस्य षः स्वात् । वि-ष्कम्भूति-वि-ष्क-
भ्राति । स्कुम्भूति-स्कुम्भाति ।

हलः अः शानज्झौ । ३ । १ । ८२ ।

हलः परस्य अः शानजादेशः स्यादौ परे । स्तभान ।
सुभान । स्कभान । स्कुभान । पक्षे स्तम्भुहीत्यादि । युञ्
बन्धने । युनाति । युनीते । योता ७ । क्रूञ् शब्दे ।
क्रूणाति । क्रूणीते ८ । क्रविता । द्रूञ् हिंसायाम् ।
द्रूणाति । द्रूणीते ९ । पूञ् पवने ।

प्रादीनां ह्रस्वः । ७ । ३ । ८० ।

शिति परे । पुनाति । पुनीते । पविता १० । लूञ् छेदने ।
लुनाति । लुनीते ११ । स्तृञ् आच्छादने । स्तृणाति ।
स्तृणीते । तस्तार । तस्तरतः । स्तरिता-स्तरोता । स्तृणी-
यात् । स्तृणीत । आशिषि । स्तीर्यात् । लिङ्सिचोरिति
(७४६४०) वेट् । न लिङोति (७४६४०) वृत् इटो लिङि
दीर्घो न स्यात् । स्तरिषीष्ट । उषेति (७८३४०)
क्त्विम् । स्तीर्षीष्ट । सिचि च परस्मैपदेष्विति (७१००४०)
न दीर्घः । अस्तारीत । अस्तारिष्टाम् । अस्तरिष्ट अस्त-
रीष्ट-अस्तीष्ट १२ । कञ् हिंसायात् । कणाति । कणीते ।

चकार । चकरे १३ । वृष् वरणे । वृणाति । वृणीते ।
ववार । ववरे । वरिता वरीता । आगिषि । उदाऽष्टपूर्वस्य
(७१२६४०) (१) । वूर्यात् । वरिषोष्ट-वूर्षोष्ट । अवारीत् ।
अवारिष्टाम् । अवरिष्ट अवरीष्ट-अवूर्ष्ट १४ । धूष् कम्पने ।
धुनाति । धुनीते । दुधविथ दुधाथ । दुधुविब । धोता-
धविता । सुसुधूज्य इतीद् (७६८४०) । अधावीत् । अध-
विष्ट-अधीष्ट १५ ।

अथ वभ्रात्यन्ताः परस्मैपदिनः । शृ हिंसायाम् ।
शृदृप्रा ऋस्रो वेति (७१२६४०) ऋस्रपक्षे यण् अन्यदा ऋच्छ-
त्युतामिति (७६७४०) गुणः । शश्रुतुः—शश्ररतुः । श्रुकः
कित्तीति (७६७४०) निषेधस्य क्रादिनिमित्तमेव बाधः । शश-
रिव-शश्रिव । शरिता-शरीता । शृणीहि । शीर्यात् । अशा-
रिष्टाम् १ । पृ पालनपूरणयोः । पप्रतुः-पपरतुः । आगिषि ।
पूर्यात् २ । वृ ३ वरणे । भरण इत्येके । भू ४ भर्त्सने ।
भरणेऽप्येके । मृ हिंसायाम् । मृणाति । ममार ५ । द
विदारणे । ददरतुः-दद्रतुः ६ । जृ ७ वयोहानौ । भृ ८
इत्येके । धृ ९ इत्यन्ये । नृ १० नये * । कृ ११ हिंसायाम् ।
ऋ गतौ । ऋणाति । अराञ्चकार । अरिता-अरीता ।
आर्षीत् । आर्षीताम् । ईर्यात् । आरीत् । आरिष्टाम्
१२ । गृ १३ शब्दे । ज्या वयोहानौ । ग्रहिण्या (७१०६४०) ।

हलः । ई । ४ । २ ।

अङ्गावयवाहलः परे यत्सम्पसारणन्तदन्ताङ्गस्य दीर्घः स्यात् ।

(१) यस्य दन्त्योच्चावयवस्यभावेन वूर्यादित्यादावुत्पत्तम् ।

* (उ प्र) णोपदेशोऽयमेव पर्युदस्तः सुसुपाठः प्राणादिकः ।

इति दीर्घे कृते । पादोनां ऋचः (उ१६५४०) । जिनाति ।
जिज्यो । जिज्य जु. १४ । री १५ गतिरेषणयोः । रेषणं वृक-
शब्दः । ली श्लेषणे । विभाषा लोयनेरित्येज्विषये (उ१३५४०)
आत्वं वा । सली लिलाय । लाता-लेता १६ । वी वृषे ।
विनाति १७ । वी १८ गतो । वृत् । स्वादयो वृत्ताः । पा-
दयोऽपीत्येके । व्री १९ वरणे । भ्री २० भये । भर इत्येके ।
शीष् हिसायाम् । एमान्त्रयाणां ऋचः । केषाञ्चिन्नान् तु
न । ज्ञा अवबोधने । ज्ञाजनोज्ञा (उ१३५४०) । जानाति
२१ । दीर्घनिर्देशसामर्थ्याच्च ऋचः । बन्ध बन्धने । वध्नाति ।
बन्धश्चिथ बन्ध । बन्धा । बन्धारी । भन्त्स्यति । वधान ।
अभान्त्सीत् । पूर्वव्रासिद्धमिति (पृ० १०४०) भष्भावात्पूर्वं
भ्रलो भ्रलोति (उ१०४०) सिज्-लोपः । प्रत्ययलक्षणेन
सादिप्रत्ययमाश्रित्य भष्भावो न, प्रत्ययलक्षणमिति सिज्-
लोपस्यासिद्धत्वात् । अबान्ध्याम् । अभान्धुः २२ ।

वृङ् सम्भक्तौ । वृणीते । वने । ववृषे । ववृध्वे । वरिता-
वरीता । अवरिष्ट-अवरीष्ट अवृत ।

अन्य विमोचनप्रतिवृत्तयोः । इत् । परस्मैपदिनः ।
अश्रुति । अन्यग्रन्थीत्यादिना (उ१००४०) क्तिच्पक्षे एत्वा-
भ्यासलोपावप्यत्र वक्तव्यौ इति हरदत्तादयः । अथतुः-अथुः
१ । इदद्वित्वम्यितामपीति सुधाकरमते । अथिय । अस्मि-
न्नपि पक्षे णलि । अथाथ । उत्तमे तु अथाथ अथथेति
माधवः । तत्र मूलं मृग्यम् । अन्य २ विलीङ्गने । अन्य ३
यन्य ४ सन्दर्भे । अर्थभेदात् अन्येः पुनः पाठः । रूपं
नूतनम् । कुन्य संश्लेषणे । संक्षेपे इत्येके । कुयुति ।

कुक्कुट ५ । कुधेति दुर्गः । चुंकोय । मृद चोदे । मृद्नाति ।
 मृदान ६ । मृड च । अयं सुखेऽपि । ष्टुत्वम् । (पं० ५६ प्र०) ।
 मृङ्णाति ७ । गुध रोषे । गुध्नाति ८ । कुष निष्कर्षे
 कुष्णाति । कोषिता ।

निरः कुषः । ७ । २ । ४६ ।

निरः परात् कुषो बलादेराईधातुकस्य इडा स्यात् । निष्को-
 षिता निष्कोष्टा । निरकोषोत् निरकुक्षत् ८ । चुभ सञ्च-
 लने । चुभादिषु (२) च । चुभाति । चुभीतः । चोभिता ।
 चुभाण १० । णभ तुभ हिंसायाम् । नभाति ११ । तुभाति ।
 नभते । तोभते १२ । इति (७७८ प्र०) शपि । नभ्यति ।
 तुभ्यतीति (७१४३ प्र०) श्यनि । क्लिशू विबाधने । शादिति
 (५५६ प्र०) श्रुत्वनिषेधः । क्लिश्नाति । क्लेशिता-क्लेष्टा । अक्ले-
 शीत् अक्लिक्षत् १३ । अश भोजने । अश्नाति । आश १४ ।
 उध्रस उच्छे । उकार इत् । ध्रस्नाति । उकार धात्ववयव
 इत्येते । उध्रमाञ्चकार १५ । इष आभीक्ष्ये । पौनः पुन्य-
 भ्रूशार्थो वा आभीक्ष्यम् । इष्णाति १६ । तीघसहेत्यत्र
 (७७४ प्र०) सहिना साहचर्यादकारविकरणस्य तौदादिक-
 स्वेव इषेर्ग्रहणन्न तु इष्यतीणात्योरित्याहुः । एषिता ।
 वस्तुतस्तु इष्णातिरपि इडिकल्प उचितः । तथाच वार्तिकम्
 इषेस्तकारि श्यन्प्रत्ययात् प्रतिषेधः * इति । विष विप्रयोगे ।
 विष्णाति । वेष्टा १७ । प्रुष मुष स्नेहनसेवनपूरणेषु ।
 प्रुष्णाति १८ । मुष्णाति १९ । पुष पुष्टौ । पोषिता
 २० । मुष स्तेये । मोषिता २१ । खच भूतप्रादु-

र्भावे । भूतप्रादुर्भावोऽतिक्रान्तीत्यप्ति । खच्ञाति २२ ।
वान्तोऽयमित्येके ।

क्वोः शूडनुनामिके च । ६ । ४ १६ ।

सतृकस्य छस्य वस्य च क्रमात् श, ऊट्, एतावादेशौ स्तोऽनुना-
मिके, क्वो, भूलादी च क्ङिति । ख्वाणाति । चखाव । खविता ।
शानचः परत्वादृठि कृते, हलन्तत्वाभावात् (उ ६५७०६०)
शानच् । ख्वीनीहि २३ हेट च । शुत्वम् । हेट्णाति २३ ।
ग्रह उपादाने । ख्वित् । ग्रहज्या (उ ७०६४०) ।
गृहीते ।

ग्रहोऽलिटि दीर्घः । ७ । २ । ३७ ।

एकाच्चा ग्रहेर्विहितस्येटी दीर्घ स्यात् न तु लिटि ।
ग्रहीता । लिटि तु । जग्रहिथ गृह्णात ग्रहीषीष्ट ।
ह्यन्तीति (उ ५३४० न वृद्धि । अग्रहोऽशाम् । अग्रहोष्ट ।
अग्रहोषाताम् अग्रहोषत १ ।

इति क्रयादयः ।

एभामभ्यासस्य अकारोऽन्तादेशः स्याच्चङ्परिणी । इत्वाप-
वादः । अपप्रथत् २३ । पृथ प्रक्षेपे ।

,उर्जत् । ७ । ४ । ७ ।

सपधाया ऋवर्णस्य स्थाने ऋत्स्याद्वा चङ्परिणी । इररारा-
मपवादः । अपीपृथत्—अपपर्यत् २४ । पथ इत्येके । पाथ-
यति २५ । षम्ब सञ्चन्यने । सञ्चयति । अससन्वत् २६ ।
शम्ब च । अशशम्बत् २७ । साम्ब इत्येके । भक्त २८ अदने ।
कुट छेदनभर्त्सनयोः । पूरण इत्येके । कुट्टयति २९ ।
पुट ३० चुट ३१ अल्पीभावे । अट ३२ पुट ३३ अनादरे ।
अट्टयति । अयं द्रोपधः छुत्वस्यामिडत्वात् नन्दा इति
(३११५ष्ट०) निषेधः । आट्टिट् । लुण्ट स्तेये । लुण्टयति ३४ ।
लुण्टतीति लुटि स्तेये (३५३ष्ट०) इति भौवादिकस्य । शठ
३५ श्वठ ३६ असंस्कारगत्योः । श्वठि ३७ इत्येके । तुजि
पिजि हिंसाप्रत्यादाननिकेतनेषु । तुञ्जयति । पिञ्जयति ।
इदिक्ररणात् तुञ्जति ३८ । पिञ्जति ३९ । तुज पिजिति
केचित् । लजि ४० लुजि ४१ इत्येके । पिस गतो । पिसयति
४२ । पिसतीति तु (३७६ष्ट०) शपि गतम् । साम ४३ षात्व-
प्रयोगे । श्वल्क ४४ वल्क ४५ परिभाषणे । शिह ४६ स्नेहने ।
स्फिट ४७ इत्येके । स्फिट अनादरे । अघोपदेशत्वान्न षः । अ-
सिस्फिटत् ४८ । मिड ४९ अनादर इत्येके । छित्त्वस्याजयवेऽ-
चरितार्यत्वाणिजन्तात्तङ् । स्माययते । श्लिष, ५० श्लेषणे । पथि
गतौ । पथयति । पथयति ५१ । पिक्क ५२ कुट्टने । कृदि संवरणे ।

छन्दयति । छन्दति ५३ । अण दांने । प्रायेणायं विपूर्वेः । वि-
 आणयति ५४ । तड आघाते । ताडयति ५५ । खड खडि कडि
 भेदने । खाडयति ५६ । खण्डयति ५७ । कण्डयति ५८ । कुडि
 ५९ रक्षणे । गुडि ६० वेष्टने । रक्षणे इत्येके । कुठि ६१ इत्यन्ये ।
 अव-कुण्डयति । अव कुण्डति । गुठि ६२ इत्यपरे । खुडि ६३
 खण्डने । वटि ६४ विभाजने । वडि ६५ इत्येके । मडि ६६
 भूषायां हर्षे च । भडि ६७ कल्याणे । कुई ६८ वमने ।
 पुस्त ६९ बुस्त ७० आदरानादगयोः । चुद ७१ सञ्चोदने ।
 नक्क ७२ धक्क ७३ नाशने । णोपदेशलक्षणे (उ३१४०) पर्युद-
 स्तोऽयम् । प्र-नक्कयति । चक्क ७४ चुक्क ७५ व्यथने । चल ७६
 शौचकर्मणितल७७ प्रतिष्ठायाम् । तुल उन्माने । तोलयति ।
 अतूतुलत् ७८ । कथं “तुलयति तुलना ।” इत्यादि अतुलोप
 भाभ्यामिति (प३०५४०) निपातनादङन्तस्य तुलाशब्दस्य सिद्धौ
 ततो णिच् । दुल ७९ उत्क्षेपे । पुल ८० महत्त्वे । चुल ८१
 समुच्छ्राये । मल ८२ रोहणे । कल ८३ विल ८४ क्षेपे ।
 विल भेदने । तिल ८५ स्नेहने । चल ८६ भृतौ । पाल ८७
 रक्षणे । लूष ८८ हिंसायाम् । शुल्व ८९ माने । शूर्प ९० च ।
 चूट ९१ छेदने । मुट ९२ सञ्चूर्णने । पडि पसि नाशने ।
 पण्डयति—पण्डति ९३ । पंसयति—पंसति ९४ । वज ९५
 मार्गसंस्कारगत्योः । शल्क ९६ अतिस्पर्शने । चपि गत्याम् ।
 चम्पयति-चम्पति ९७ । क्षपि क्षान्त्याम् । क्षम्पयति-क्षम्पति
 ९८ । क्जि ९९ कच्छजीवने । श्वत्त १०० गत्याम् । श्वभ्र १०१
 च । क्षप १०२ ज्ञाने ज्ञापने च । ज्ञाप मिश्र ग० । अयं ज्ञाने
 ज्ञापने च वर्तते ।

मितां ह्रस्वः । ६ । ४ । ६२ ।

मितामुपधाया ह्रस्वः स्यात्सौ परे । ज्ञपयति । यम १०३ च परिवेषणे । चान्मिन् । परिवेषणमिह वेष्टनम् । नतु भोजना, नापि वेष्टना । यमयति चन्द्रम् परिवेष्टत इत्यर्थः । चह परिकल्पने चहयति । अचीचहत् १०४ । कथादौ वक्ष्यमाणस्य (७१८२४०) तु अदन्तत्वेनाग्लोपित्वाद्दीर्घसन्वद्भावौ न । अचचहत् । चप इत्येके । चपयति १०५ । रह त्यस्य इत्येके । अरीरहत् १०६ । कथादेस्तु । अररहत् । बल प्राणने । बलयति । चिञ् चयने ।

चिस्फुरोर्णी । ६ । १ । ५४ ।

आत्वं वा स्यात् ।

अर्त्तिह्रीवौरीक्यूयौक्ष्माय्यातां पुग्णौ । ७ ।

३ । ३६ ।

अपयति-चययति । जित्करणसामर्थ्यादस्य णिज्विकल्पः । चय-
ते । प्र णि-चयति प्र-नि चयति १०७ । नान्ये मितोऽहेतौ ग० ।
अहेतौ स्वार्थे णिचि ज्ञपादिभ्योऽन्ये मितो न स्युः । तेन शमा-
दीनाममन्तत्वप्रयुक्तं मित्वन्न । षट् १०८ चलने । सुस्त १०९
सङ्घाते । खट् ११० संवरणे । षट् १११ स्फिट् ११२ चुषि ११३
हिंसायाम् । पूल ११४ सङ्घाते । पूर्य ११५ इत्येके । पुण-
इत्यन्ये । पुंस ११६ अभिवर्द्धने । टकि ११७ बन्धने । टङ्क-
यति । टङ्कति ११८ । धूस कान्तिकरणे । धूसयति ११९ ।

दन्व्यान्तः । मूर्धन्यान्त इत्येके । तालव्यान्त इत्यपरे । कीट
१२० वर्णः । चूर्ण १२१ सङ्कोचने । पूज १२२ पूजायाम् ।
अर्क १२३ स्तवने । तपन इत्येके । शूठ १२४ आलस्ये । शूठि
शोषणे । शूठयति । शूठति १२५ । जुड १२६ प्रेरणे ।
गज मार्ज शब्दार्थौ । गाजयति १२७ । मार्जयति १२८ ।
मर्च च । मर्चयति १२९ । घृ १३० प्रस्रवणे । स्त्रावण इत्येके । पचि
विस्तारवचने । पचयति १३१ । पचते इति व्यक्तार्थस्य (३५५८०)
अपि गतम् । तिज निशाने । तेजयति १३२ । कृत संशब्दने ।

उपधायाञ्च । ७ । १ । १०१ ।

धातोरुपधाभूतस्य ऋत इत्यात् । रपरत्वम् । उपधायाञ्चेति
(३१४४०) दीर्घः । कीर्त्तयति । उर्त्तत् (३१७२४०) अचीकृतत्-अचि-
कीर्त्तत् १३३ । वर्द्ध १३४ क्तेदनपूरणयोः । कुवि आच्छादने ।
कुम्बयति १३५ । कुभि १३६ इत्येके । लुवि १३७ तुवि १३८
अदर्शने । अर्दने इत्येके । क्षप १३९ व्यक्तायां वाचि । कृप १४०
इत्येके । चुटि १४१ क्तेदने । इल प्रेरणे । एलयति । ऐलि-
लत् १४२ । भ्रक्ष १४३ स्नेच्छने । स्नेच्छ १४४ अव्यक्तायां
वाचि । ब्रूस १४५ वर्द्ध १४६ हिंसायाम् । केचिदिह गर्ज १४७
गर्द १४८ शब्दे गर्ध १४९ अभिकाङ्क्षावामिति पठन्ति । गुर्द
१५० पूर्वं १५१ निकेतने । जसि रक्षणे । मोक्षण इति केचित् ।
जंसयति । जसति १५२ । ईड १५३ सुतो । जसु १५४
हिंसायाम् । पिडि १५५ सङ्घाते । रुष १५६ रोषे । रुट १५७
इत्येके । हिं १५८ क्तेदने । इप १५९ समुच्छ्राये

आकुष्माटात्मनपदिनः । कुम्भनाम्नो वेति (उ० ७७५) वक्ष्यते
 तर्माभिव्याप्येत्यर्थः । अकर्तृगामिफलार्थमिदम् । चित सच्चे-
 तनं चेतयते १ । अचीचितत् । दशि दंशने । दंशयते ।
 अददंशत । इदित्वास्मिजभावे । दशति २ । आकुक्षीयमात्म-
 नपदं णिच्सन्निर्यागेनैवेति व्याख्यातारः । नलीपे (उ० ७७६) ।
 साञ्जसाहचर्याद् भ्वादेरव ग्रहणम् । दसि दर्शनदंशनयोः ।
 दसयते । दसति ३ । दस ४ इत्यप्येकं । डप् ५ डिप् ६
 सङ्घातः । तत्रि कुटुम्बधारणं । तन्त्रयते ७ । चान्द्रा धातुद्वय-
 मिति मत्वा कुटुम्बयते इत्युदाहरन्ति । मत्रि ८ गुप्तपरि-
 भाषणे । स्यश् ९ ग्रहणसंश्लेषणयोः । तर्ज १० भर्त्स ११ तर्जने ।
 वस्त गन्ध ग्रहणे । वस्तयते १२ । गन्धयते १३ । विष्क १४
 हिसायाम् । हिष्क १५ इत्येकं । निष्क १६ परिमाणे । लल
 १७ ईप्सायाम् । कण १८ सकाचे । तूण १९ पूरणे । भ्रूण २०
 आशाविशङ्कयोः । गठ २१ आघायाम् । यच्च २२ पूजायाम् ।
 स्यम २३ वितर्के । गूर २४ उद्यमनं । ग्रम २५ लक्ष २६
 आलोचने । नान्ये मित इति (उ० ७७७) मिश्रनिधेयः । ग्राम
 गते । कुम्भ २७ अवक्षेपणे । त्रुट २८ छेदने । कुट २९
 इत्येकं । गल ३० स्त्रवणे । भल ३१ आमण्डने । कूट ३२
 आप्रदाने । अवसादने इत्येकं । कुट्ट ३३ प्रतापने । वञ्च ३४
 प्रलम्भने । वृष शक्तिबन्धने । शक्तिबन्धनस्य जननसामर्थ्यं शक्ति-
 बन्धश्च । वर्षयते ३५ । नद् तृप्तिर्यागे । मद्यते ३६ । दिवु
 ३७ परिकूजने । गृ विज्ञाने । गारयते ३८ । विद् चेतना-
 स्थानविवासेषु । वेदयते ३९ ।

सत्तायां विद्यते, ज्ञाने वेत्ति, विन्ते विचारणे ।

विन्दते विन्दति प्राप्तौ, श्यन्लुक्श्रमशेषिदं क्रमात् ॥

मन स्तश्चे । मानयते ४० । यु जुगुप्सायाम् । यावयते ४१ ।
कुस्म नास्त्री वा ग० । कुस्मेति धातुः कुस्मितस्मयने वर्जने ।
कुस्मयते । अशुक्लस्मात् ४२ । अथ वा कुस्मेति प्रातिपदिकम् ।
ततो धात्वर्थे णिच् । इत्याकुस्मीयाः ।

चर्च १ अध्ययने । बुक्क २ भाषणे । शब्द उपसर्गादावि
ष्कारे च । चाज्ञाषणे । प्रतिशब्दयति । प्रतिश्रुतमाविष्करो-
तीत्यर्थः । अनुपसर्गाच्च ग० । आविष्कारे इत्येव । शब्दयति
३ । कण निमीलने । काणयति । णो चङुपधाया ऋस्वः
(उ६१४०) । काण्णादीनां वेति * विकल्प्यते । अचीकणत्—
अचकाणत् ४ । जभि नाशने । जभयति जभति ५ । घूद्
धरणे । सूदयति । असूषुदत् ६ । जस्र ताडने । जासयति—
जसति ७ । पश बन्धने । पाशयति ८ । अम रोगे । आमयति
९ । नान्ये मित इति (उ१७३४०) निषेधः । अम गत्यादौ
शपि गतः (उ६४४०) तस्माद्धेतुमणौ आमयति । चट १० स्फुट
११ भेदने । विकासे शशपोः स्फुटति (उ१५२४०) स्फोटते
(उ५२४०) इत्युक्तम् । घट सङ्घाते । घाटयति १२ । हन्त्य-
र्थश्च ग० । नवगण्यामुक्ता अपि हन्त्यर्थाः स्वार्थे णिचं लभन्त
इत्यर्थः । दिवु १३ मर्द्दने । उदित्वाद्देवतीत्यपि । अज्ज १४
प्रतिशब्दे । अयमर्थान्तरेऽपि । द्रव्यमर्जयति । घुषिर् वि-
शब्दने । घोषयति । घुषिरविशब्दन इति (उ१५७४०) सूत्रेऽवि-
शब्दन इति निषेधास्तिङ्गादनित्योऽस्य णिच् । घाषति । इरि-
त्वाद्ङ् (उ१६४०५०) वा । अघुषत्—अघोषोत् । ख्यन्तस्य तु ।

लाययति लयति । लेता ६ । वृज्जी वर्जने । वर्जयति वर्जयति
 ७ । वृज् आवरणे । वारयति—वरति वरते । वरिता-वरीता
 ८ । जृ वयोहानौ । जारयति-जरति । जरिता-जरीता ९ ।
 ज्रि ८ । ज्ञाययति—ज्ययति । ज्येता । रि च वियोजन-
 सम्पर्चनयोः । रेचयति—रेचति । रेक्ता १० । शिष असर्वोष-
 योगे । शेषयति-शेषति । श्रेष्टा । अशिचत् ११ । अयं विपू-
 र्वोऽतिशये । तप दाहे । तापयति—तपति । तप्ता १२ । तृप
 तृप्तौ । सन्दीपने इत्येके । तर्पयति—तर्पति । तर्पिता १३ ।
 कृदी सन्दीपने । कर्दयति कर्दति । कर्दिता । कर्दिष्यति १४ ।
 सेऽसिचीति (उ११२४०) विकल्पो न, साहचर्यात्तत्र रौधा-
 दिकस्यैव ग्रहणात् । चृप १५ कृप १६ दृप १७ सन्दीपन
 इत्येके । चर्पयति । कर्पयति । दृभी भये । दर्भयति-दर्भति ।
 दर्भिता १८ । दृभ १९ सन्दर्भे । अयन्तुदादावीदित् (उ१५१४०) ।
 अथ २० मोक्षणे । हिंसायामित्येके । मी गतौ माययति-
 मयति । मेता २१ । ग्रन्थ बन्धने । ग्रन्थयति-ग्रन्थति २२ ।
 चीक २३ आमर्षणे । चीक २४ च । अर्ह हिंसायाम् ।
 स्वरितेत् । अर्हयति—अर्हति । अर्हते २५ । हिसि हिंसा-
 याम् । हिंमयति—हिंसति २६ । हिनस्तीति (उ१५६४०) अमि
 गतम् । अर्ह २७ पूजायाम् । आङः षट् पथर्थे । आ-सा-
 दयति आ-सौदति । पाप्नेति (उ८६४०) सीदादेशः ।
 आसत्ता । आसाक्षीत् २८ । शुश्व शौचकर्म्मणि । शुश्विता ।
 अशुश्वीत् । अशुश्विष्टाम् २९ । कृद ३० अपवारणे ।
 स्वरितेत् । जुष परितर्कणे । परितर्कणमूहो हिंसा वा ।
 परितर्पण इत्यन्ये । परितर्पणम्वरित्वमिदमिति क्रिया । जोषयति—

जोषति ३१ । प्रीतिसेवनयोर्जुषते इति (उ०५०४०) तुदादौ ।
 धूष् कम्पने । शावित्यधिकृत्य । धूष्प्रीञोर्नुग् वक्तव्यः * ।
 धूनयति—धवति । धवते । केचित्तु धूष्प्रीणोरिति पठित्वा
 प्रीणातिसाहचर्याद्बुनातेरेव तुकमाहुः । धावयति ३२ ।
 अयं स्वादौ (उ०४६४०) क्रयादौ (उ०६६४०) तुदादौ च (उ०५१४०)
 स्वादौ (उ०४६४०) क्लृप्त्य । तथाच ऋविरहस्ये ।

“धूनोति चम्पकवनानि धूनोत्यशोक-
 च्छूतम्बुनाति धुवति स्फुटितातिमुक्तम् ।
 वायुर्विधूनयति चम्पकपुष्परेणून्
 यत्कानने धवति चन्दनमञ्जरीष ॥

प्रीष् तर्पणे । प्रीणयति । धूष्प्रीणोरिति हरदत्तोक्तपाठे
 तु । प्राययति—प्रयति । प्रयते ३३ । अय ३४ अय ३५
 सन्दर्भे । आप्नु लभने । आपयति-आपति । आपत् । आपा ।
 स्वरितेदयमित्येके । आपते ३६ । तनु अङ्गोपकरणयोः ।
 उपसर्गाच्च दैर्घ्ये ग० । तानयति । वि-तानयति तनति वि-त-
 नति ३७ । चन अङ्गोपहननयोरित्येके । चानयति—चनति
 ३८ । वद् सन्देशवचने । स्वरितेत् । वादयति वदति । वदते ।
 ववदतुः । ववदिथ । अनुदात्तेदित्येके । ववदे । वद्यात् ३९ ।
 वच् परिभाषणे । वाचयति—वचति । वक्ता । अवाचीत् ४० ।
 मान पूजायाम् । मानयति-मानति । मानिता ४१ । विचारणे
 तु भौषादिको(उ०१०१४०)नित्यसन्नतः । स्तम्भे मानयते (उ०७७४०)
 इत्याकुस्मीयः । मन्यते इति दिवादौ(उ०११४०) । मनुते इतितनादौ
 च(उ०११४०) । भृ प्राप्तावाक्यनेपदी ग० । भावयते भवते । विष्-सन्नि-

योगिनैवात्मनेपदमित्येके । भवति ४२ । गर्ह ४३ विनिन्दते ।
मार्ग ४४ अन्तेप्रणे । कठि ४५ शोके । उत्पूर्वोऽयमुक्ताण्ठायाम् ।
कण्ठते इत्यात्मनेपदी (उ५२ष्ट०) गतः । मृजृ शौचालङ्कारयोः
मार्जयति - मार्जति । मार्जिता - मार्ष्टा ४६ । मृष तिति-
क्षायाम् । स्वरितैत् । मर्षयति - मर्षते ४७ । मृथति मृथते
इति दिवादी (उ१३६ष्ट०) सेचने (उ७५ष्ट०) शपि । मर्षति । धृष
प्रसृहने । धर्षयति - धर्षति ४८ । इत्याष्टमीयाः ।

अथादन्ताः । कथ वाक्यप्रबन्धे । अग्लोपस्य स्थानिवद्भा-
वान्न वृद्धिः । कथयति । अग्लोपित्वान्न (उ६१ष्ट०) दीर्घ-
(६१ष्ट०) सन्वद्भावी । अचकथत् १ । वर ईप्सायाम् । वरयति
२ । वारयतीति (उ१८०ष्ट०) गतम् । गण संस्थाने । गणयति ।

ई च गणः । ७ । ४ । ८७ ।

गणेरभ्यासस्य ई स्याच्चङ्परे णी । चादत् । अजगणत् अजी-
गणत् ३ । शठ शठ ५ सम्यगवभाषणे । पट ६ वट ७ ग्रन्थे ।
रह त्वागि । अररहत् ८ । स्तन गदी देवशब्दे । स्तनयति ९ ।
गदयति । अजगदत् १० । पत गतौ वा । वा णिजन्तः ।
वाऽदन्त इत्येके । आद्ये । पतयति - पतति । पताञ्चकार ।
अपतोत् । द्वितीये । पातयति । अपीपतत् । ११पष अनुप-
सर्गात् ग० । गतावित्येव । पषयति १२ । स्वर आक्षेपे । स्वर-
यति १३ । रच प्रतियत्ने । रचयति १४ । कल १५गतौ सस्थाने
च । चह १६ परिकल्कने । परिकल्कनं दम्भः श्राव्यञ्च ।
मह पूजायाम् । महयति १७ । महतीति शपि (उ७७ष्ट०) गतम् ।

सार कृप अथ दीर्घत्वे । सारयति १८ । कृपयति १९ ।
 अघयति २० । स्पृह २१ ईप्सायाम् । भाम क्रोधे । अबभा-
 मत् २२ । सूच पेशुन्ये । सूचयति । अघोपटेशत्वान्न षः ।
 असुसूचत् २३ । खोट २४ भक्षणे । तृतीयान्त २५ इत्येके ।
 खोट २६ इत्यन्ये । चोट २७ जेपे । गोम २८ उपलेपने ।
 अजुगोमत् २९ । कुमार क्रीडायाम् । अचकुमारत् ३० ।
 शील ३१ उपधारणे । उपधारणमभ्यासः । साम सान्त्व-
 प्रयोगे । अससामत् ३२ । घाम मास्त्वने इत्यतीतस्य (३१००८०)
 तु असीजमत् । वेल कालोपटेशे । वेलयति ३३ । काल
 इति पृथग्धातुरित्येके । कालयति ३४ । पल्यूल ३५ लवन-
 पवनयोः । वात सुखसेवनयोः । गतिसुखसेवनेष्वित्येके । वात-
 यति । अववातत् ३६ । गवेष मार्गणे । अजगवेषत् ३७ ।
 वास ३८ उपसेवायाम् । निवास आच्छादने । अनिनिवा-
 सत् ३९ । भाज ४० पृथक्कर्मणि । सभाज प्रीतिदर्शनयोः ।
 प्रीतिसेवनयोरित्यन्ये । सभाजयति ४१ । जन परिहासे ।
 जनयति । ओः (२) पुयण्जीति सूत्रे (३१८६८०) पययोरिति
 वक्तव्ये वर्गप्रत्याहारजकारयहो लिङ्ग णिचि अच आदेशो

(२) औनन्दित्वात् णौ चङि नशब्दस्य द्वित्वमिष्टं तच्च न सम्भवति
 द्वित्वात् परत्वेन अङ्गोपात्, णिवो द्वित्वनिमित्तत्वाभावेन द्विर्वचनेऽ-
 चीति (३२४८०) स्वरव्यात्वाप्रश्नेष्वेत्याशङ्क्य शापकमाश्रित्य तत्स-
 म्भव इत्याह ओरित्यादि । अयमाशयः, णिवो द्वित्वनिमित्तत्वाभा-
 वेऽपि तद्धिमित्ताजादेशस्य निषेधः, स्थानिवच्च या लिङ्गे । ज्ञाप्यते
 तच्च लिङ्गम् ओरित्यादिस्वरत्वं तेन स्वरत्वेण हि अभ्यामोवर्णस्यावर्णपरे

न स्याद् द्वित्वे कार्यम् । इति यत्र द्विकृतौ अभ्यासीत्तरखण्डस्य
 आद्योऽच् प्रक्रियायाम्परिनिष्ठिते रूपे वा अवर्णो लभ्यते तत्रै-
 वायन्निषेधः ज्ञापकस्य सजातीयोपेक्षत्वात्ते नाचिकीर्त्तदिति
 सिद्धम् । प्रकृते तु नशब्दस्य द्वित्वन्तत उत्तरखण्डेऽलोपः । औन-
 नत् । मा भवानूननत् ४२ । ध्वन शब्दे । अदध्वनत् ४३ कूट ४४
 परितापे । परिदाहे इत्यन्ये । (सङ्केत ग्राम कुण गुण) चाम-
 न्त्वणे । चात्कूटोऽपि । कूटयति । तद्धेतयति ४५ । ग्राम-
 यति ४६ । कुणयति ४७ । गुणयति ४८ । पाठान्तरम् । केत
 आवणे निमन्त्वणे च केतयति । नि-केतयति । कुण गुण
 चामन्त्वणे । चकारात् केतने । कुण सङ्कोचनेऽपि । स्तेन
 चौर्ये । अतिस्तेनत् ४९ ।

आ गर्वादात्मनेपदिनः । पद गतौ । पदयते अपप-
 दत १ । गृह ग्रहणे । गृहयते २ । मृग अन्वेषणे । मृगयते ३ ।
 मृग्यतीति कण्डादिः ‡ (उ२२०४०) । कुह ४ विस्मापने । शूर ५
 वीर ६ विक्रान्तौ । स्थूल परिवृंहणे । स्थूलयते । अतुस्थूलत
 ७ । अर्थ उपयाच्चायाम् । अर्थयते ८ । आर्त्तयति । सत्र सन्ता-
 नक्रियायाम् । अससत्रत ९ । अनेकाच्चाश्च षोपदेशः ।

पवर्गयण्जकारे परे इत्वं विधीयते तच्च णिच्चेव सम्भवति पूजो यौतेष्ठ
 सनि क्षिपूङ्ग्रेति (उ२०३४०) सनोवन्नेति (उ२००४०) सूत्राभ्या-
 मिटि कृते तच्चिभित्तकाजादेशसम्भवेऽपि पययोरेव ग्रहणेनेटसिद्धौ
 पवर्गयण्प्रत्याहारजग्रहणस्य व्यर्थत्वापत्त्या तद्ग्रहणेनेव यौ स्थानि-
 वत्त्वं ज्ञापयति अतएव ओः पुयण्जोति यचनं ज्ञापकादेशस्य
 स्थानिवत्त्वस्य ज्ञापक भिति * वार्त्तिकम् । ज्ञापकफलं तु पवर्गादि-
 भित्तपरे लुगावयिषतीत्यादौ इत्वाभावः ।

‡ कण्डादेराकृतिगणत्वेन तत्रैतस्य स्वरं पाठाभावेऽपि न क्षतिः ।

सिसव्रयिषते । गर्व माने । गर्वयते १० । अदन्तत्वसामर्थ्या-
सिज्विकल्पः । धानोरन्त उदात्तः, लिट्याम्, च फलम् । एव-
मथेऽपि । इत्यागर्वीयाः ।

सूत्र वेष्टने । सूत्रयति । असुसूचत् १ । सूत्र प्रसूयणे ।
सूत्रयति २ । रुच ३ पारुष्ये । पार तौर कर्मसमाप्ती ।
अपपारत् ४ । अतितौरत् ५ । * पुट संसर्गे । पुटयति ६ ।
धेक दर्शने इत्येके । अदिधेकत् ७ । कच श्रेयित्ये । कच-
यति ८ । कर्त्तृत्येके । कर्त्तयति ९ ।

प्रातिपदिकाद्वात्वर्थे बहुलमिष्टवच्च । प्रातिपदिकाद्वा-
त्वर्थे णिच् स्यादिष्टे † यथा प्रातिपदिकस्य पुंवद्भावटिलोप-
विण्मत्तुलोपयणादिलोपप्रत्यस्काद्यादेशभसंज्ञास्तदत् णावपि
स्युः । पट्माचष्टे पटयति । परत्वाद्दृष्टौ सत्यां टिलोपः ।
अपीपटत् । णौ चङीत्यत्र भाष्ये तु वृहेर्लोपो बलीयानिति
स्थितम् । अपपटत् । तत्करोति तदाचष्टे ग० । पूर्वस्य
प्रपञ्चः । करोत्याचष्ट इति धात्वर्थमात्रं णिजर्थः, लङर्थस्त्व-
विवक्षितः । तेनातिक्रामति ग० । अश्वेनातिक्रामति अश्व-
यति । हस्तिनातिक्रामति । हस्तयति । धातुरूपञ्च ग० ।
णिच्प्रकृतिर्धातुरूपमतिपद्यते । चमद्भ्योऽनुक्तसमुच्चयार्थः ।
तथाच वार्त्तिकम् । आख्यानात् कृतस्तदाचष्टे कलुक् प्रकृति-
प्रत्यापत्तिः प्रकृतिवच्च कारकमिति * । कंसवधमाचष्टे कंसं
घातयति । इह कंसहन् इति स्थिते (२) ।

† इदम्प्रत्ययप्रक्रिया ७०० पृष्ठादौ दृष्टव्या ।

(१) कदुपङ्क्तयेन नतिकारकपूर्णस्यापि पङ्क्त्यात् कंसवधगद्स्य कारक-

हनस्तोऽचिखलोः । ७ । ३ । ३२ ।

हन्तेस्तकारोऽन्तादेशः स्याच्चिसखर्ज्जिजिति णिति । नन्व-
ब्राह्मसञ्ज्ञा धातुसंज्ञा च कंसविशिष्टस्य प्राप्त्य ततश्चाङ्ङित्वयो-
दीषः, किञ्च कुत्वतत्वे न स्यातां धातोः स्वरूपग्रहणे तत्प्र-
त्यये कार्यविज्ञानात् । सत्त्वम् । प्रकृतिवच्चेति चकारो (४)
भिन्नक्रमः कारकं चात्कार्यम् हेतुमणिवः प्रकृतर्हन्त्यादे-
र्हेतुमणौ यादृशद्वारकन्यातावनन्तरभूतं द्वितीयान्तं यादृशञ्च
कार्यं कुत्वतत्वादि तदिहापीत्यर्थः । कंसनजोषतत् । कर्त्तृ-
करणाङ्गात्वर्थे ग० । कर्त्तुर्व्यापारार्थं यत्करण न तु (५) चक्षु-
रादिमात्रमित्यर्थः । असिना हन्ति असयति । वल्क १० दर्शने ।
चित् चित्रोकरणे । आलेख्यकरण इत्यर्थः । कदाचिद्दर्शने ।

पूर्वकज्ञदन्ततया ततो णिचि कृतप्रत्ययस्य लुक् तस्य या प्रकृतिर्हन्
इति तस्या विकारत्वाग्नेन स्वेन रूपेणावस्थानमित्याशयेनाह कंसङ्गु
इतीति ।

(४) इह द्वयमितिट्टं कारकं कार्यञ्चेत्याह चकार इति । प्रकृतिवच्चेत्यत्र
प्रकृतिशब्दार्थमाह हेतुमणिव्प्रकृतिरिति न तु लुप्यमानस्य कृतः
प्रकृतेः तथा सति हेतुमणौ यादृशं रूपं तस्यातिदेशो न लभ्येत स एव
वेद्यते तथैव भाष्यकतोदाहृतत्वात् कंसवधसुभद्राहरणादिनिर्दो-
षाख्यान एव णिजित्यत्र नाप्यह, किन्तु प्रतिपादनमात्रेऽपि तेन
राजगमनमात्रे इत्यादावपि णिजिति । विशेषस्तु मत्कृते
शब्दार्थरत्ने द्रष्टव्यः ।

(५) कर्त्तृग्रहणकसमाह व त्विति कर्त्तृग्रहणाभावे चक्षुरादीन्द्रियाणामेव
लोके करणशब्दार्थतया चक्षुषा पश्यति चक्षयतीत्यादावेव स्यात् न तु
करिभिरवबध्नाति अवकरयतीत्याद्यपीति भावः ।

चित्रेत्ययमङ्गुतदर्शने शिचं लभते चित्रयति ११ । अंस १२ समाघाते । वट १३ विभाजने । लज्ज १४ प्रकाशने । वटि लज्जि इत्येके । वण्टयति १५ । लञ्जयति १६ । अदन्तेषु पाठबलाददन्तत्वे वृद्धिरित्यन्ये । वण्टापयति । लञ्जापयति । भाकटायनस्तु कथादीनां सर्वेषां पुकमाह । तस्यते कथापयति । गणापयतीत्यादि । मित्र १७ सम्पर्के । संघाम युद्धे । अयमनुदात्तेत् । अकारप्रसृष्टेपात् (६) । अससंघामत १८ । स्तोम स्नाघायाम् । अतुस्तोमत् १९ । छिद्र २० कर्णभेदने । कारणभेदन इत्यन्ये । कर्ष २१ इति धात्वन्तरमित्यन्ये । अन्ध दृष्टुपघाते । उपसंहार इत्यन्ये । आन्दधत् २२ । दण्ड २३ दण्डनिपातने । अङ्ग पदे लक्षणे च । आञ्चकत् २४ । अङ्ग च । आञ्चगत् २५ । सुख २६ दुःख २७ तत्क्रियायाम् । रस २८ आस्वादनस्त्रेहनयोः । व्यय वित्तसमुत्सर्गे । अवध्ययत् २९ । रूप ३० रूपक्रियायाम् । रूपस्य दर्शनं करण वा रूपक्रिया । छेद द्वैधीकरणे । अचिच्छेदत् ३१ । छद अपचारण इत्येके । छदयति ३२ । लाभ ३३ प्रेरणे । व्रण ३४ गात्रविचूर्णने । वर्ष वर्षक्रियाविस्तारगुणवचनेषु । वर्षक्रिया वर्षकरणम् । सुवर्ष वर्णयति कथां वर्णयति विस्तृणीतीत्यर्थः । हरि वर्णयति ३५ स्तौतीत्यर्थः । बहुलमेतन्निदर्शनम् ग० । अदन्तधातुनिदर्शनमित्यर्थः । बाहुलकादन्येऽपि

(६) अग्लोपित्वाभावेनोपधात्तुस्त्वपत्तेः अससंघामतेति न सिद्धेदित्वा-
शङ्काह अकारप्रसृष्टेपादिति । संघाम अ इति स्थिते संघामोत्तरा-
कारस्थानुदात्ततया इत्येऽपि धात्वयथाकारस्थितेस्तथा निर्देशः
तेनादन्तत्वस्य, तथा आग्लोपित्वाद्योपधात्तुस्त्व इति भावः । सन्निति
नोपसर्गः किन्तु धात्ववयव इति न समः पूर्वमट् ।

बोध्याः । तद्यथा । पर्णं हरितभावे । अपपर्णत् ३६ विष्क ३७ दर्शने । क्षप ३८ प्रेरणे । वस २८ निवासे । तुल्य ४० आवरणे । एवमान्दोलयति ४१ । प्रेङ्गोलयति ४२ । विङ्म्वयति ४३ । अवधीरयतीत्यादि ४४ । अन्ये तु दशगणीपाठो बहुलमित्याहुः । तेनापठिता अपि सौत्रलौकिकवैदिका बोध्याः । अपरे तु नवगणीपाठो बहुलमित्याहुः । तेनापठितेभ्योऽपि क्वचित् स्वार्थे णिच् । “रामो राज्यमचीकरत्तिति” यथेत्याहुः । दुरादिभ्य एव बहुलं णिजित्यर्थ इत्यन्ये । सर्व्वे पक्षाः प्राचां ग्रन्थे स्थिताः । णिङ्ङान्निरसने ग० । अङ्गवाचिनः प्रातिपदिकान्निरसनेऽर्थे णिङ् स्थात् । हस्तौ निरस्यति हस्तयते । पादयते । खेताश्वाश्चतरगालोडिताङ्गरकाणामश्चतरेतकलोपश्च ग० । खेताश्वादीनाञ्चतुर्णामश्वादयो लुप्यन्ते णिङ् धात्वर्थे । खेताश्वाचष्टे तेनातिक्रामति वा खेतयते । अश्वतरमाचष्टे अश्वयते । गालोडितं वाचां विमर्शः । तत्करोति गालोडयते । आङ्गरयते । केचित्तु णिच्मेवानुवर्त्तयन्ति तन्मते परस्मैपदमपि । पुच्छादिषु धात्वर्थ एव इत्येव सिद्धम् ग० । णिजन्तादेव बहुलवचनादात्मनेपदमसु मारुपुच्छभाण्डेति णिङ् विधिः । सिद्धशब्दो ग्रन्थान्ते मङ्गलार्थः ।

इति दुरादयः ।

तत्प्रयोजको हेतुश्च । १ । ४ । ५५ ।

कर्त्तुः प्रयोजको हेतुसंज्ञः कर्त्तृसंज्ञश्च स्यात् ।

हेतुमति च । ३ । १ । २६ ।

प्रयोजकव्यापारे (१) प्रेषणादौ (२) वाच्ये धातोर्यिच् स्यात् ।
भवन्तम्प्रेरयति । भावयति णिच्चेति (उ१७०४०) कर्त्तृगे फले
आत्मनेपदम् । भावयते । भावयाम्बभूव ।

ओः पुयण्यपरे । ७ । ४ । ८० ।

सनि परे यदङ्गन्तदवयवाभ्यासोकारस्येत्वं स्यात्पवर्गयण्य-
कारेष्ववर्णपरेषु परतः । अवीभवत् । अपीपवत् । मूढ् । अमी-
मवत् । अयीयवत् । अरौरवत् । अलीलवत् । अजीजवत् ।

स्रवतिष्ठाणोतिद्रवति प्रवतिःप्लवतिच्यवतीतां

वा । ७ । ४ । ८१ ।

एषामभ्यासोकारस्य इत्वं वा स्यात्सन्धवर्णपरे धात्वक्षरे परे ।

(१) स्तनिष्ठाधारतानिहृपिताधेयतासम्बन्धेन हेतुर्थास्ति स हेतुमान्
व्यापारस्तस्मिन् वाच्ये णिजित्याङ् प्रयोजकव्यापार इति । प्रयोजकश्च
चेतनाचेतनसाधारण्येन व्याहृतः तत्र देवदत्तः पाचयतीत्यादौ चेतनः,
भिन्ना वासयतीत्यादौ अचेतनेति भेदः ।

(२) अत्यादेर्निष्ठास्य प्रवर्त्तनं प्रेषणमात्रेत्यर्थः । आदिशब्देनाध्येषणात्-
मत्यादीनां पङ्क्त्यं समानस्याधिकस्य वा सत्कारपूर्वकं प्रवर्त्तनाऽध्येषणा
प्रार्थनेत्यर्थः । अतुमत्यादिस्तु राजादे, स्तदनुमतिं विना कार्यानिष्पत्तेः ।
बोद्धादितो णिचो विशेषस्तु हरिणा दर्शितः ।

असिञ्चत्—प्रशुञ्चत् । नाग्लोपीति (उ० ७८५०) ऋत्वनिषेधः
 अशशासत् । अडुडौकत् । अचीचकासत् । मतान्तरे (३) ।
 अचचकासत् । अग्लोपीति सुब्धातुप्रकरणे (उ० २३२५०) उदाह-
 रिष्यते । ष्यन्ताश्चि । पूर्वविप्रतिषेधादपवादत्वाद्वा वृद्धिं
 बानित्वा णिज्लोपः । (उ० ६०५० छ०) चोरयति । णौ चङीति
 (उ० ६१५०) ह्रस्वः दीर्घो लघोः (उ० ६१५०) । नचाग्लोपित्वाद्वयो- (४)
 रप्यसम्भवः ष्याकृतिनिर्देशात् (५) । अचूचुरत् ।

णौ च संञ्चङोः । २ । ४ । ५१ ।

सन्परे चङ्परे च णौ श्रयतेः सम्प्रसारणं वा स्यात् । सम्प्र-
 सारणान्तदाश्रयश्च कार्य्यं बलवदिति वचनात्सम्प्रसारणम् ।
 पूर्वरूपम् (पू० १४८५० छ०) । अशूचवत् । अलघुत्वान्न दीर्घः ।
 अशिश्यत् ।

इव्यमात्रस्य तु प्रैषे ष्टष्वादेशोऽट् विधीयते ।

सक्रियस्य प्रयोगस्तु यदा स विषयो णिच इति ॥

प्रपञ्चिनञ्चैवत् शब्दार्थरत्नेऽस्माभिस्तत्तैव दृष्टव्यम् ।

- (३) मतान्तरे इति चङ्परे णौ यत्तुषु तत्परो योऽङ्गस्याभ्यासस्तस्यैवेत्य-
 मिति मते इत्यर्थस्तेन अचचकासदिति सिद्धिस्तत्र चङ्परनिमित्तक-
 लघुत्वाभावात् ।
- (४) ह्वोरिति उक्तस्त्वभायासुपधासुस्वाभ्यासदीर्घयोरित्यर्थस्तथाचाचुचोर-
 दिति स्यात् ।
- (५) ष्याकृतीति चङ्परे णावित्त्व णिचञ्च आकृतिपरो जातिपर
 इत्यर्थस्तथाच हेतुमस्मिन्चि परे स्वार्थिकणिचो लुप्तत्वेऽपि तस्य स्थानि-
 वत्त्वान् णित्वस्येष्टतथा, चोरवतीत्यादौ गुणद्वयादि अन्यथागण-
 यतीत्यादौ अङ्गोपस्य स्थानिवद्भावेनोपधादङ्गादेरभाव इव प्रक-

स्तम्भसिवसहाज्जडि । ८ । ३ । ११६ ।

उपसर्गनिमित्त एषां सस्य षो न स्याच्चडि । अवातस्तम्भत् ।
पर्यसीषिबत् । न्यसीषहत् । आटिटत् । आशिथत् । बहि-
रङ्गोऽप्युपधाङ्गस्यो द्वित्वात्पागेव (६) ओणेर्द्धदित्करणसिद्धात् ।
मा भवानिदिधत् । एजादावेधतौ (पृ४३४० सू०) विधानान्न वृद्धिः ।
मा भवान् प्रेदिधत् । न न्द्रा इति (उ११५४०) नदराणां न
द्वित्वम् । औन्दिदत् । आडिडत् । आर्चिचत् । उदुज आर्ज्जवे
उपदेशे दकारोपधः । भुजन्युजौ पाण्यपतापयोरिति (उ३१५४०)
सूत्रे निपातनादस्य वः (७) स चान्तरङ्गोऽपि द्वित्वविषये न
न्द्रा इति निषेधाज्जिगन्धस्य द्वित्वे कृते प्रवर्त्तते न तु ततः प्राक्
दकारोच्चारणसामर्थ्यात् । औजिजत् । अजादे (८) रित्वेव
नेह । अदिद्रयत् ।

रभेरशब्बलिटोः । ७ । १ । ६३ ।

रभेर्नुम् स्यादचि नतु शब्बलिटोः । अररम्भत् ।

तेऽपि स्यात् तज्ज्ञानिष्टम् तथाच स्थानिवद्भावेन स्वार्थिकणिवोऽपि
चङ्परत्वसम्भवात् तदात्रग्रेणैव ह्रस्वदीर्घयोः सम्भव इति भावः ।

(६) यदि पूर्वं द्वित्वं भवेत्तदा अजादेर्द्वितीयस्येति (उ८४०) सूत्रात्
णिगन्धस्यैव द्वित्वे कृते उपधाह्रस्वस्याप्राप्तेस्तत्रप्रतिषेधार्थमीशृधातोः
अदित्करणं व्यर्थं स्यादतस्तदेव उक्तार्थे आपकमित्येतदाह ओषृधातो-
रिति ।

(७) न्युजोत्थत् अकारयोगे एव वकारोच्चारणात् तत्त्वज्ञयोग एव वकारो न
तु सस्रज्ञ इत्यादौ कवर्गयोगेऽपीति बोध्यम् ।

(८) न न्द्रा इत्यत्राजादेर्द्वितीयस्येतत्त्ववर्त्तते तथाचादिभूतादचः परा एव
नदरा न द्विवचना इत्यर्थः ।

लभेच्च । ७।१।६४ ।

अललभत् । हेरचङीति (७।४७४०) सूत्रेऽचङीत्युक्तेः कुत्वम् ।
अजोहयत् । अत्सृष्टृत्वरप्रथमदस्तृस्यशाम् (७।७।४०) अस-
स्मरत् । अददरत् । तपरत्वसामर्थ्यादत्र लघोर्न दीर्घः ।

विभाषा वेष्टिचेष्टोः । ७।४।६६ ।

अभ्यासस्यात्त्वं वा स्याच्चङ्परे णौ । अववेष्टत्—अविवेष्टत् ।
अचचेष्टत्—अचिवेष्टत् । भ्राजभासेत्यादिना (७।७।४०) वीष-
धाङ्गत्वं । अबिभ्रजत्—अबभ्राजत् । काण्यादीनां वेति वक्त-
व्यम् * । ख्यन्ताः कणरणभणश्चणलुपहेठः । काण्यादयः षड्-
भाष्ये उक्ताः । ज्ञायिवाणिलोटिलोपयश्चत्वारोऽधिका न्यासे ।
चाणिलोठी इत्यप्यन्यत्र इत्थं द्वादश । अचीकणत्—अचकाणत् ।

स्वापेक्षङि । ६।१।१८ ।

ख्यन्तस्य स्वापेक्षङि सम्प्रसारणं स्यात् । असूषपत् ।

शास्त्रासाह्वया (६) वेपां युक् । ७।३।३७ ।

णौ । पुकोऽपवादः । शाययति । ज्ञाययति ।

ह्रः सम्प्रसारणम् । ६।१।३२ ।

सन्परे चङ्परे च णौ ह्रः सम्प्रसारणं स्यात् । अजुहवत्—
अजुहावत् ‡ ।

(६) शास्त्रासादीनां कृतात्त्वानां निर्देशः पुकः प्राप्तिस्त्वचनाय पुको लाघ-
णिकाकारवत्त्वमि प्रवृत्तेस्तेन अध्यापयति क्रापयतीत्यदिभिर्द्विः ।

‡ ज्ञायिवाणीत्यादि न्यासोक्तेर्वैषम्यां ह्रस्वः ।

लोपः पिबतेरौच्चाभ्यासस्य । ७ । ४ । ४ ।

पिबतेरुपधाया लोपः स्यादभ्यासस्य ईदन्तादेशश्च चङ्परि
णौ । अपीप्यत् अर्त्तिङ्गीति (उ० ७४ प्र०) पुक् । अर्पयति ।
ङ्गपयति । वृपयति । रपयति । यलोपः । क्रीपयति ।
स्त्रापयति । स्थापयति ।

तिष्ठतेरित् । ७ । ४ । ५ ।

उपधाया इदादेशः स्याच्चङ्परि णौ । अतिष्ठपत् ।

जिघ्रतेर्वा । ७ । ४ । ६ ।

अजिघ्रिपत्—अजिघ्रपत् । उच्छेत् (उ० ७३ प्र०) । अचीकृतत्—
अचिकीर्त्तत् । अवोवृत्तत्—अववर्त्तत् । अमोमृजत्—अममा-
र्जत् । पातेर्णौ लुग्वक्तव्यः । पुकोऽपवादः । पालयति ।

वो (१०) विधूनने जुक् । ७ । ३ । ३८ ।

वातेर्जुक् स्यात्सौ कम्पेऽर्थे । वाजयति । कम्पे किम् केशान्वा-
पयति । विभाषा लीयतेः (उ० १५ प्र०) ।

लौलोर्नुग्लु कावन्वतरस्यां स्नेहविपातने । ७ ।

३ । ३८ ।

लीयतेर्लान्तिश्च क्रमाद्नुग्लुकावागमौ स्तो वा णौ स्नेहद्वे ।

(१०) व इति वै शोषणे इत्यस्यैव ग्रहणं न तु या गतिगन्तव्योरित्यस्य
तस्य लुग्विकरणत्वात् । लुग्विकरणालुग्विकरणयोर्मध्येऽलुग्विकरणस्यैव
ग्रहणमिति न्यायात् ।

विलीनयति-विलापयति । विलासयति—विलासयति वा घृतम् ।
ली ई इति ईकारप्रश्लेषादात्त्वपक्षे नुक् न । स्नेहद्रवे किम्-
लीहं विलापयति । प्रलम्भनाभिभवपूजासु लियो नित्यमात्त्व-
मशिति वाच्यम्* ।

लियः सम्माननशालीनीकरणयोश्च । १ । ३ ।

७० ।

लीङ्लियोर्ण्यन्तयोरात्मनेपदं स्यादकर्तृगेऽपि फले पूजाभि-
भवयोः प्रलम्भने चार्थे । जटाभिर्लापयते पूजामधिगच्छ-
तीत्यर्थः । श्ये नो वर्त्तिकामुल्लापयते अभिभवतोत्यर्थः । बाल-
मुल्लापयते वक्ष्यतीत्यर्थः ।

बिभेते हेतुभये । ६ । १ । ५६ ।

बिभेतेरेच आत्वं वा स्यात्प्रयोजकाद्वयञ्चेत् ।

भीष्मो हेतुभये । १ । ३ । ६८ ।

आभ्यामात्मनेपदं स्यादेतीखेद्वयस्मयौ । स्त्रे भयग्रहणं धात्व-
र्थोपसृक्षणम् । मुण्डो भापयते ।

भियो हेतुभये षुक् । ७ । ३ । ४० ।

भी ई इतीकारः प्रक्षिप्यते । ईकारान्तस्य भियः षुक् स्यात्
यो हेतुभये । भीषयते ।

नित्यं स्मयतेः । ६ । १ । ५७ ।

स्मयतेरेचो नित्यमात्त्वं स्यात्तौ हेतोः स्मये । जटिलो विस्मा

पयते । हेतोश्चेद्भयस्ययावित्युक्तेर्नैह । कुञ्चिकयैर्नभायवति,
विस्माययति । कथन्तर्हि “विस्मापयन् विस्मितमात्मवृत्ताविति”
“मनुष्यवाचेति” करणादेव हि तत्र स्मयः अन्यथा
शानजपि स्यात् । सत्यम् विस्माययन्नित्येव पाठ इति साम्प्र-
दायिकाः । यदा मनुष्यवाक् प्रयोज्यकर्त्री विस्मापयते तथा
सिंहो विस्मापयन्निति ख्यन्तासौ शनिति व्याख्येयम् ।

स्फायो वः । ७ । ३ । ४१ ।

णौ । स्फाययति ।

शदेगगतौ तः । ७ । ३ । ४२ ।

शदेणौ तोऽन्तादेशः स्यान्नतु गतौ । शातयति । गतौ तु ।
गाः शादयति गोविन्दः गमयतीत्यर्थः ।

रुहः पोऽन्यतरस्याम् । ७ । ३ । ४३ ।

णौ । रोपयति - रोहयति ।

क्रीड्जीनां णौ । ६ । १ । ४८ ।

इषामेव आत्वं स्यासौ । क्रापयति । अध्यापयति । जापयति ।

णौ च संश्रुडोः । ६ । १ । ३१ ।

सन्परे चङ्परे च णाविडो गाङ् वा स्यात् । अध्यजीगपत् -
अध्यापिपत् ।

सिध्यतेरपारलौकिके । ६ । १ । ४६ ।

ऐहलौकिकेऽर्थे विद्यमानस्य सिध्यतेरेव आत्वं स्यात्सौ । अत्रं
साधयति निष्पादयतीत्यर्थः । अपारलौकिके किम् तापसः
सिध्यति तत्त्वन्निश्चिनोति त प्रेरयति सेधयति तापस-
न्तापः ॥

प्रजने वीयतेः । ६ । १ । ५५ ।

अस्यैव आत्वं वा स्यात्सौ प्रजनेऽर्थे । वापयति वाययति वा
गाः पुरोवातः गर्भं ग्राहयतीत्यर्थः ।

जदुपधाया गोहः (उ६२४०) । गूहयति ।

दोषो णौ । ६ । ४ । ६० ।

दुष इति सुवचम् । दुष्यतेरुपधाया जस्य्यासौ । दूषयति ।

वा चित्तविरागे । ६ । ४ । ६१ ।

विरागोऽप्रीतता । चित्तं दूषयति दोषयति वा कामः । मितं
ऋस्वः (उ१७४४०) भ्वादी (उ८५५४०) चुरादीच (उ१७४४०) मितउक्ताः ।
घटयति । जनीजृष् (उ८५५४००) । जनयति । जरयति । जृणा-
तेसु । जारयति । रञ्जयेँ मृगरमणे नलोपो वक्तव्यः * । मृग-
रमणमाखेटकम् । रजयति मृगान् । मृगेति किम् रञ्जयति
पक्षिणः । रमणादन्यत्र तु । रञ्जयति मृगान् तृणदानेन ।
चुरादिषु ज्ञपादिष्विज् (उ१७४४०) । चिस्फुरोस्मै (उ१७४४०) ।
चपयति — चययतीत्युक्तम् । चिनीतेसु । चापयति — चाययति ।
स्फारयति — स्फोरयति । अपुस्फुरत् — अपस्फुरत् ।

उभौ साम्भासस्य । ८ । ४ । २१ ।

साभ्यासङ्ख्यानितेरुभौ नकारौ णत्वं प्राप्नुतो निमित्ते सति ।
प्राणिणत् ।

शौ गमिरबोधने । २ । ४ । ४३ ।

इणो नमिः स्यासौ । गमयति । बोधने तु । प्रत्याययति ।
इण्वदिकः (७११६४०) । अधिगमयति । हनस्तोऽचिणलोः
(७१८६४०) । हो हन्तेरिति (७१५८४०) कुत्वम् । घातयति ।
ईर्यतेस्तृतीयस्येति वक्तव्यम् * । तृतीयव्यञ्जनस्य तृतीयैकाच
इति वार्थः । आद्ये प्रकारस्य द्वित्वं वारयितुमिदम् । द्वितीये
त्वजादेर्द्वितीयस्येत्यस्य (७६४०) अपवादतया सन्नन्ते प्रवर्तते ।
ऐर्य्ययत् । ऐर्य्यथत् । द्वितीयव्याख्यायां णिजन्ताञ्चडि प्रकार-
एवाभ्यासे श्रूयते हलादिशेषात् द्वित्वन्तु द्वितीयस्यैव
तृतीयाभावेन प्रकृतवार्त्तिकप्रवृत्तेः । निवृत्तप्रेषणाद्वातोर्हेतु-
मसौ (११) शुद्धेन तुल्योऽर्थः । तेन “प्रार्थयन्ति शयनोत्थित-
प्रिया” इत्यादि सिद्धम् । एवं सकर्मकेषु सर्वेषूह्यम् ।

इति णिच्प्रक्रिया ।

(११) अर्थघातोरामनेपदित्वेन प्रार्थयन्तीत्यस्यासाधुत्वशङ्कायां तत्समर्थना-
याच्च निवृत्तेति “निवृत्तप्रेषणाद्वातोः प्राकृतेऽर्थे णिजुच्यते” इत्युक्तेः
प्रार्थनं कुर्वन्तीत्यर्थकत्वमेव हेतुमस्ति च इत्यतो न अकर्तृगे फले परस्मैपदित्व-
व्याघात इति भावः ।

धातोः कर्मणः समानकर्तृकादिच्छायां वा ।

३।१।७।

इषिकर्मण इषिणैककर्तृकाधातोः सन्प्रत्ययो वा स्यादिच्छा-
याम् । धातोर्विहितत्वादिह सन् आर्धधातुकत्वम् । इट्
द्वित्वम् । सन्धतः (उ६।१४०) । पठितुमिच्छति पिपठिषति ।
कर्मणः किम् गमनेनेच्छतीति करणान्मा भूत् । समानक-
र्तृकात्किम् श्रियाः पठन्वितौच्छति गुरुः । वाग्रहणात्पक्षे
वाक्यमपि । लुङ्सनोर्धसष्ट (उ११०४०) । एकाच उपदेश इति
(उ२५४०) नेट् । सस्य तत्त्वम् । अत्तुमिच्छति जिघ्रक्षति । ईर्ष्य-
तेस्तृतीयस्येति (उ१६७४०) यिसनोर्धित्वम् । ईर्ष्ययिषति ।
ईर्ष्यिषिषति ।

रुदविदमुषग्रहिखपिप्रच्छः संञ्च । १।२।८।

एभ्यः संञ्चात् क्ता च कितौ स्तः । रुददिषति । विविदिषति ।
मुमुषिषति ।

सनि ग्रहगुहोञ्च (१) । ७।२।१२।

ग्रहेर्गुहेरगन्ताच्च सन इण् न स्यात् । ग्रहियेति (उ१०६४०)
सम्प्रसारणम् । सनः षत्वस्यासिद्धत्वाद्भावः । जिघृक्षति ।
मुमुषति ।

किरञ्च पञ्चभ्यः । ७।२।७५।

(१) सनीति सूत्रे षकारात् श्रयकः कितीति (उ६७४०) सूत्रात् उक्त
इत्यनुकष्यते तेन बुभूपतीत्यादिसिद्धिः अयतिस्तु नास्त्यनुकष्यते सनीयन्त-
र्हेति (उ२००४०) विशेषविधानात् ।

कृ गृ हृङ् हृङ् प्रच्छ एभ्यः सन् इट् स्वात् । विकरिषति ।
जिगरिषति — जिगलिषति । अत्रे टो वृत्तो वा (उ१००४०) दीर्घो
नेष्टः । दिदरिषते । दिधरिषते । कथमुद्दिधीर्षुरिति । भौवा-
दिकयोर्धृङ् हृङ्ओरिति (पृ६४४०) गृहाण । पिपृच्छ घति । *

इको भल् । १ । २ । ६ ।

इगन्ताज्भलादिः सन् कित्स्यात् । बुभूषति । दीङ् । दातु-
मिच्छति दिदीषते । एज्विषयत्वाभावात् (२) मीनातिमीनी-
तीति (उ११४४०) आत्वन् । अत एव सनि मीमेति सूत्रे (उ२०१४०)
माधातोः पृथग्मीयहणं कृतम् ।

हलन्ताच्च । १ । २ । १० ।

इक्समीपा (३) हलः परो भलादिः सन् कित्स्यात् । गुह ।
जुषुचति । विभिक्षति । इकः किम् यियचते । भल्किम्
विवर्दिषते । हल्यहणं जातिपरम् । ढन्हू । तिढचति—
तिढं हिषति ।

अजन्तगमां सनि । ६ । ४ । १६ ।

अजन्तानां हन्तेरजादेशगमेच्च (४) दीर्घः स्याज्झलादौ सनि ।

- (२) सन्ः कित्त्वेन गुणाप्रसक्तेरेच्सम्भवाभावाच्चात्वम् ।
(३) पूर्वसूत्रादिकोऽनुवर्तनेऽपि तस्य हल्ययवत्वासम्भवेन समीपवाची
ज्वलशब्द इत्याह इक्समीपादिति सौत्वत्वात् विशेषणस्यान्तशब्दस्य
परनिपातः ।
(४) गमः सामान्येन यङ्गणे गम्धातोरपि सङ्निगंसते इत्यत्र स्यादतः
सनि च (उ२००४०) इङ्ङ्येति (उ२००४०) सूत्राभ्यां क्तादेशस्य इण्व-
दिकः (उ११६४०) इत्यतिदिष्टस्य च यङ्गणमित्यागयेमाङ्गाजादेगेति

सन्लिटोर्जेः (उ६६८०) । जिगीषति । विभाषा चे' (उ६४५८०) ।
चिकीषति । जिघांसति ।

सनि च । २ । ४ । ४७ ।

इणो गमिः स्यात्सनि न तु बोधने । जिगमिषति । बोधने
प्रतीषिषति । इण्वदिकः (उ६६८०) । अधिजिगमिषति ।
कर्म्मणि तङ्, परस्मैपदेष्वित्युक्ते (उ१०३८०) नेट् । भलादौ, सनी-
ति (उ६६८०) दीर्घः । जिगांस्यते । अधिजिगांसते । अजाटे-
शस्येत्युक्ते गर्च्छतेर्न दीर्घः । जिगांस्यते । सञ्जिगांस्यते * ।

इङञ्च । २ । ४ । ४ ।

इङो गमिः स्यात्सनि । अधिजिगांसते ।

रलो व्युपधाद्दलादेः संञ्च । १ । २ । २६ ।

उच्च इच्च वी ते उपधे यस्य तस्माद्दलादेः रलन्तात्परो
क्लासनौ सेटौ वा कितौ स्तः । द्युतिस्वाप्योः सम्प्रसारणम्
(उ७०८०) दियुतिषते — दियोतिषते । रुरुचिषते — रुरोचिषते ।
लिलिखिषति-लिलेखिषति । रलः किम् । दिदेविषति ।
व्युपधाक्किम् । विवर्त्तिषते । हलादेः किम् । एषिषिषति ।
इह नित्यमपि द्वित्वं गुणेन बाध्यते उपधाकार्यं हि द्वित्वाप्र-
बलम् ओणेर्दित्करणस्य सामान्यापेक्षज्ञापकात् ।

सनौवन्तर्द्धभस्जदम्भुश्चिस्त्र्यूणुं भरञ्जपिसना-
म् । ७ । २ । ४६ ।

* सञ्जिगांसते इत्यत्र समो गम्यच्छिभ्याम् (उ७४६८०) इति तङ्

इधन्तेभ्यं क्त्वादिभ्यश्च सन इडां स्यात् । इडभावे हलन्ता-
च्चेति (उ१६६८०) कित्त्वम् । च्छेरिति (उ१६६८०) वक्ष्य ऊठ् ।
यण् । द्वित्वम् । दुद्यषति—दिदेविषति । स्तोतिष्ठति—वेति
(उ२०४८०) वक्ष्यमाणनियमान्न षः । सुस्यषति—सिसेविषति ।

आवृज्यधामौत् । ७ । ४ । ५५ ।

एषामच इत्यास्तादौ सनि ।

अत्र लोपोऽभ्यासस्य । ७ । ४ । ५६ ।

सनि मीमेति (उ२०२८०) आरभ्य यदुक्तत्वाभ्यासस्य लोपः
स्यात् आस,मिच्छति ईप्सति अङ्गिनुमिच्छति रपर-
त्वम् चत्वम् । ईप्सति अर्दिधिषति । विभ्रज्जिषति विभ्रजि-
षति—विभ्रजति—विभ्रजति ।

दक्ष इच्च । ७ । ४ । ५६ ।

दक्षेरच इत्यादीच्च सादौ सनि । अभ्यासलोपः । हलन्ता-
च्चेत्यत्र (उ१६६८०) हल्ग्रहणञ्जातिरभिच्युक्तम् । तेन सनः
कित्त्वान्नलोपः । विसति धीसति—दिदभिषति । गिशिषति-
गिशिषति । उदीष्टापूर्वस्य (उ२०४८०) । सुवर्षति सि वरि-
षति । युयूषति—यियविषति । ऊर्णुनूषति ऊर्णुनुविषति—ऊर्णु-
नविषति । नच परत्वाद्गुणावादेभ्योः सतारभ्यासे उकारा-
न अयूयेतति वाच्यम् द्विवचनेऽचीति (उ२३८०) सूत्रेण द्विव-
चनार्थे स्थानिरुपातिरेशादादेशनिषेधात् । नच सवन्तस्य
द्वित्वमिति कार्यित्वादिभिन्नता कथमिति वाच्यम् “कार्यमनु-

भवन् हि कार्यो निमित्ततया नाशोयते" न त्वननुभवन्नपि
न चेह सन् द्वित्वमनुभवति । बुभूषति विभरिषति । ज्ञपिः
पुनन्तो निष्ठाः (८ २८०) पञ्जारात्तयः २८१२४५ । इड-
भावे ईजो ऋषिति (= १६८८८०) कित्त्वान्न गुणः (५) । अज्-
भजति (८ ८८८८०) दीर्घः परत्वाणिर्लोपेन बाध्यते । आब्-
क्षपीति (२२ १८०) ईत् । क्षीषति—जिज्ञपयिषति । अमि-
तशु । जिज्ञापयिषति । जनसत्वेत्यात्वम् (८ २२८०) । सिषा-
सति—सिसनिषति । तनिपतिदरिद्रातिभ्यः सनो वा इडाच्यः ।

तनोतेर्विभाषा । ६ । ४ । १७ ।

अस्योपधाया दीर्घो वा स्याज्भलादो सनि । तितांसति—
तितंसति—तितनिमति । आगङ्गायां सन्वक्तव्यः * । श्वा
सुमूर्षति (६) । कलम्यपतिषति ।

सनि मौसायुरभलभश्चक्रपतपदामच इस् । ७

। ४ । ५४ ।

एदामच इस् स्याज्जादौ सनि प्रथ्यामलोपः । स्फोरिति
(५१६६८०) सलोपः । पित्सति । दिदरिद्रिषति—दिदरिद्रा-
सति । डुमिञ् मीञ् आभ्यां सन् क्तदीर्घस्य भिन्नोतेरपि
मीरूपाविशेषादिस् । सः सीति (७७६८०) तः । मित्सति ।
मित्सते । मा माने मित्सति । माङ्जेडोः । मित्सते ।
दोदार्णोः । दित्सति । देङ् । दित्सते । दाञ् । दित्सति ।

(५) न युष्म इति णिच इक इतिशेषः ।

(६) एकश्वविषयमरणाशयेति बोधः ।

दित्सते । घेट् । धित्सति । 'धाञ् । धित्सति । धित्सते ।
रित्सते । ' लिप्तते । शक्नु । 'शित्सति । शक मर्षण इति
(उ१६८८०) दिवादिः । स्वरितेत् । शित्सति-शित्सते । पित्सते ।
राधो हिंसायां मनीस् पाच्यः* । रित्सति । हिंसायां किम्
आरिरातमति ।

सुचोऽकर्मकस्य गुणो वा (७) । ७ । ४ । ५७ ।

सादी सनि । अभ्यासलोपः । मोचते-मुमुचते वत्सः स्वय-
मेव । अकर्मकस्य निङ् सुमुञ्चति वत्सं कणः । न वृज्ज-
तुभ्यः (उ०६८०) । विवृत्सति । तङ्ङि तु । विवर्त्तिषते ।
सेऽसिचीति उ१२०८०) वेट् । निवर्त्तिषति - निवृत्सति ।

इट् सनि वा । ७ । २ । ४१ ।

वृङ् वृज् अभ्यामृदन्ताच्च सन इट् स्यात् । तितरिषति तितरीषति-
तितोर्षति । विवरिषति-विवरीषति वुवूर्षति । वृङ् । वुवू-
षते-विवरिषते विवरीषते ।

स्मिपूङ् नृजशां सनि । ७ । २ । ७४ ।

स्मि पूङ् ऋ अन्जू अश् एभ्यः सन इट् स्यात् । सिस्मविषते ।
पिपविषते । अरिरिषति । इह रिस्मञ्जस्य (८) द्वित्वम् इस्
इति सनाऽवयवः कार्यभागिति कार्य्यो निमित्तत्वायोगात्

(७) वृज्जलाञ्चेति (उ१६८८०) कित्त्वेन गुणाप्रसङ्गे विकल्पेन निधागार्थ-
मारम्भः

(८) सः इटि गुणे च कृते अरिस इति स्थिते अजादेर्द्वितीयस्येति
(उ६८०) रिस्मञ्जस्य द्वित्वमित्यर्थः ।

द्विर्वचनेऽचौति (उ३४४८०) न प्रवर्त्तते । अञ्जिजिषति । अशि-
 शिषते (८) । उभौ साभ्यासस्य (उ१८६४८०) । प्राणिणिषति ।
 षच्छेः तुक् (पू३०४०४०) चुत्वम् । पूर्ववासिद्धीयमद्वित्व इति
 चक्षाभ्यां सहितस्येष्टो द्वित्वं हलादिः शेषः (उ८६४८०) ।
 एचिच्छिषति । “निमित्तापाये नैमित्तिकापाय” इति त्वनि-
 त्यम् ऋरिति (उ१६६४८०) सतृकग्रहणात् ज्ञापकात् । प्रक-
 तिप्रत्यापत्तिवचनाद्वा णौ च संशङ्कोरिति (उ१८०४८०)
 (उ१८५४८०) । सूत्राभ्यां (१०) इङो गाङ् श्रयतेः सम्प्रसारणञ्च
 वा । अधिजिगापदिषति-अध्यापिपयिषति । शिश्नाययिषति-
 शुशावयिषति । ह्वः सम्प्रसारणम् (उ१८२४८०) । जुहावयि-
 षति । णौ द्वित्वात्प्रागच आदेशो नेत्युक्तत्वात् (उ१८२४८०) उका-
 रस्य द्वित्वम् । पुस्फारयिषति । चुच्चावयिषति । ओः पुयण्-
 च्यपरे (उ१८६४८०) । पिपावयिषति । थियावयिषति । विभाव-
 यिषति । रिरावयिषति । लिलावयिषति । जिजावयिषति ।
 पुयण्जि किम् । नृनावयिषति । अपरे किम् लुभूषति ।
 स्रवतीतीत्वम् (उ१८६४८०) वा । सिस्तावयिषति-सुस्तावयिषती-
 त्यादि । अपर इत्येष । शुश्रूषते ।

स्तौतिण्योरेव षण्यभ्यासात् । ८ । ३ । ६१ ।

अभ्यासेणः परस्य स्तौतिण्यन्तयोरेव सस्य षः स्यात् षभूते सनि
 नान्यस्य । तुष्टूषति । द्युतिस्त्रायोः (उ३७७४८०) इत्युत्त्वम् ।
 सुष्वापयिषति । सिषाधयिषति । स्तौतिण्योः किम् सिसिञ्चति

(८) अनुजू व्यक्तिचक्षणादौ अमृङ् व्याप्रौ अमयोऋदित्वादिङ् विकल्पे
 प्राप्ते नित्यमिड् अनेन विहितः ।

(१०) एवञ्च स्रवत्येकं द्वितीयेऽपरं षष्ठे तत्प्रादौ गाङादेशो, द्वितीये
 सम्प्रसारणम् ।

उपसर्गात्, स्थादिष्वभ्यासेन चेति (उ३६७०) षत्वम् । परि-षि-
षिञ्चति । षणि किम् तिष्ठासति । सुषुप्सति । अभ्यासादित्यु-
क्तेर्नेह निषेधः । इण् । प्रतीषिषति (१) । इक् । अधीषिषति ।

सः सिदिस्विदिसहीनाच्च । ट । ३ । ४२ ।

अभ्यासेण परस्य श्यन्तानामेषां सस्य स एव न ष षणि परि ।
सिस्वेदयिषति । सिस्वादयिषति सिसाहयिषति । स्थादि-
ष्वेवाभ्यासस्येति (उ३०७०) नियमान्नेह । अभि-सुसूप्सति ।

शैषिकाश्चतुर्वर्षीयाश्चैषिको मतुवर्थिकः ।

सरूपः प्रत्ययो नेष्टः सन्नन्ताच्च सन्निष्यते ॥

शैषिकाश्चैषिकः सरूपो न । तेन शालीये भव-इति वाक्यमेव
नतु छान्ताच्छः । सरूपः किम् अहिच्छत्रे भव आहिच्छत्रः ।
आहिच्छत्रे भव आहिच्छत्रौयः । अणन्ताच्छः । तथा मतुवर्थात्
सरूपः स न । धनवानस्यास्ति इह मतुवन्ताश्चतुर्व न । विरू-
पस्तु स्यादेव । दण्डिमती शाला । सरूप इत्यनुषज्यते अर्थ-
द्वारा सादृश्यन्तस्यार्थः । तेन इच्छासन्नन्तात् सन् न, स्वार्थ-
सन्नन्तात् स्यादेव । जुगुप्सिषते । भीमांसिषते ।

इति सन्प्रक्रिया ।

११) इह षभूते सनि इण् गताविति धातोः परस्य सस्य षत्वं भवत्येव ॥

धातोरेकाचो ह्लादेः क्रियासमभिहारे यङ् ।

३।१।२२।

पौनःपत्यभृगार्थञ्च क्रियासमभिहारस्तस्मिन् द्योत्ये यङ् स्यात् ।

गुणो यङ्लुकोः । ७।४।८२ ।

अभ्यासस्य गुणः स्याद्यङि यङ्लुकि च । सनाद्यन्ता इति (७५७४.) धातुत्वान्नडादयः । छिदन्तत्वादात्मनेपदम् । पुनः-पुनरतिशयेन वा भवति । बोभूयते । बोभूयाच्चक्रे । अबोभू-यिष्ट । धातोः (१) किम् आर्द्धधातुकत्वं यथा स्यात् । तेन ब्रूवो-वचि (३११७४.) रित्यादि । एकाचः किम् पुनः पुनर्जागर्त्ति । ह्लादेः किम् भृशमीक्षते । भृशं शोभते रोचते इत्यत्र यङ् इति भाष्यम् । पौनःपत्ये तु स्यादेव । रोक्ष्यते । शोश-भ्यते । सूचिसृत्रिसूत्राव्यत्राशूर्णीतिभ्यो यङ् वाच्यः * । आद्यास्तयश्च, रादावदन्ताः । सांसूच्यते । सोसूत्र्यते । अने-काच्त्वेनाप्रोपदेशत्वात् षत्वत्र ।

यस्य हलः । ६।४।४८ ।

यस्येति सङ्घातग्रहणम् (२) । हलः परस्य यशब्दस्य लोपः

(१) क्रियासमभिहार इत्यनेनैव धातुलाभेऽपि धातुग्रहणस्य फलं प्रति-पादयितुं पृच्छति धातोः किमिति वाच्यते चाख्यायते इत्यादि-रूपसिद्धिस्तत्फलमित्यर्थः । धातुग्रहणाभावे भ्रिगित्यव्ययादपि स्यात् तस्य क्रियावाचित्वादेकाच्त्वाच्चेति तु नव्या ।

(२) सघानोऽकारयकारसमुदायः तेन ह्रियतेत्यादौ न यलोपः । सङ्घातग्रह-णेन चार्थयत् (४५४.) परिभाषोपस्थित्या पुर्वकाभ्येत्यादौ नाति-प्रसङ्गः यवर्णमात्रग्रहणे तु परिभाषातुपस्थितेः स्यादेवेति भावः ।

स्यादावधातुके । आदेः परस्य (पू२६४०) । अतो लोपः (उ५०४०) ।
सोसूचाञ्चके । सोसूचिता । सोसूचिता । सोसूचिता ।

दीर्घोऽकितः । ७ । ४ । ८३ ।

अकितो (३)ऽभ्यासस्य दीर्घः स्याद्यङि यङ्लुकि च । अटायते ।

यङि च । ७ । ४ । ३० ।

अर्त्तेः संयोगादेश्च ऋतो गुणः स्याद्यङि । यकारपररेफस्य
(उ११५४०सू०) न द्वित्वनिषेधः अरार्यते इति भाष्योदाहरणात्
(४) अरारिता । अशाशिता । ऊर्णोनूयते । बेभिद्यते ।
अलोपस्य स्थानिवत्त्वान्नोपधागुणः । बेभिदिता ।

नित्यङ्कौटिल्ये गतौ । ३ । १ । २३ ।

गत्यर्थात् कौटिल्य (५) एव यङ् स्यान्न तु क्रियासमभिहारे
कौटिलं व्रजति वाव्रज्यते ।

लुपसदचरजपजमदहदशगृथो भावगर्हायाम्

। ३ । १ । २४ ।

(३) अभ्यासविकारेण उत्तर्गविधीन् बाधका न बाधन्ते इति ज्ञापयत्याह
अकित इति तेन जञ्जभ्यते इत्यादौ दीर्घात्प्रागेव नुकि कतेऽपि दीर्घः
स्यादिति तद्वारणार्थमकितइत्युक्तम् ।

(४) भाष्योदाहरणस्य सामान्येन ज्ञापकतया आर्यभाष्यत् आर्यदि-
त्वादिति सिध्यति ।

(५) नित्यशब्दोऽप्यधारणार्थक इत्याह कौटिल्ये एवेति ।

एभ्यो धात्वर्थगर्हायामेव यङ् स्यात् । गर्हित लुप्ति । लोलु-
प्यते । सासद्यते ।

चरफलोश्च । ७ । ४ । ८७ ।

अनयोरभ्यासस्यातो नुक् स्याद्यङ्यङ्लुकोः । नुगित्यनेना-
नुस्वारो लक्ष्यते । स च पदान्तवहाच्य । वा पदान्तस्येति
(पृ६१४०) यथा स्यात् ।

उत्तरस्यातः । ७ । ४ । ८८ ।

चरफलोरभ्यासात्परस्यात उत्स्याद्यङ्यङ्लुकोः । हलि चेति
(पृ१५७४०) दीर्घः । चंचूर्यते चञ्चूर्यते । पम्फुल्यते - पंफुल्यते ।

जपजभदहदशभञ्जपशञ्च (६) । ७ । ४ । ८९ ।

एषामभ्यासस्य नुक् स्याद्यङ्यङ्लुकोः । गर्हितञ्जपति । जञ्ज-
प्यत इत्यादि ।

ग्रो यङि । ८ । २ । २० ।

गिरते रेफस्य लत्व स्याद्यङि । गर्हितङ्गिलति । जगिल्यते ।
धुमास्थिति (उ११६४०) ईत्त्वम् । गुणः । देदीयते । पेपीयते ।
सेषीयते । विभाषा श्वे . (उ१०८४०) । शोशूपते शेखीयते । यङि
च (उ०७४०) साम्प्रत्यते । रीड् ऋतः (पृ१२४०) चिक्रीयते ।
सुट् । सञ्चे स्क्रियते ।

सिचो यङि । ८ । ३ । ११२ ।

सिचः सस्य ङो न स्याद्यङि । नि-सेसिच्यते (७) ।

न कवतेर्यङि । ७ । ४ । ६३ ।

कवतेरभ्यासस्य चुत्वन स्याद्यङि । कीकृत्यते । कीतिकुव
त्वोस्तु (८) । कीकृत्यते ।

नीग्वञ्चसंमुध्वंसुभंसुकसंपतपदस्कन्दाम् । ७

। ४ । ८४ ।

एषामभ्यासस्य नीगागमः स्याद्यङ्यङ्लुकोः । अकित इति-
(७२०७५०) उक्तेर्न दीर्घः । नलोपः । वनीवच्यते । सनीस्त्र
स्यत इत्यादि ।

नुगतोऽनुनासिकान्तस्य । ७ । ४ । ८५ ।

अनुनासिकान्तस्याङ्गस्य योऽभ्यासोऽदन्तस्तस्य नुक् स्यात् ।
नुकानुस्वारो लक्ष्यत इत्युक्तम् (७२०८५०) यँयम्यते—यंय-
म्यते । तपरत्वसामर्थ्याद्भूतपूर्वदीर्घस्यापि न । भाम क्रोधे ।
बाभाम्यते । ये विभाषा (७६१५०) । जाजायते—जञ्जन्यते ।
हन्ते हिंसायां यङि घ्नीभावो वाच्यः * । जेघ्नीयते । हिंसा-
याम् किम् जङ्जन्यते ।

रौगृदुपधस्य च । ७ । ४ । ८० ।

रुदुपधस्य धातोर्भ्यासस्य रीगागमः स्याद्यङ्यङ्लुकोः ।
ररीवृत्यते । रुन्नादित्वाच्च (५३८३५०) षः । नरौरुवृत्यते ।

-
- १) अभ्यासकारस्य उपसर्गात् सुनोतीति (७३७५०) अभ्यासात् परस्य त
स्यादिष्वभ्यासेनेति (७३६५०) वत्वे प्राप्तौ सिचो बङीति निषेधारम् ।
२) कवतेरिति श्रुतिपा निर्देशफलमाह कीतिकुवत्वोस्त्विति ।

जरीय्यते । उभयत्र सत्वम् । चलीकृत्यते । दीष्टत्वत इति
वक्तव्यम् । वरीय्यते । परीपृच्छ्यते ।

स्वपिस्वमिच्छेआं यङि । ६ । १ । १८ ।

सम्पसारणं स्वात् यङि । सोपुष्यते । सेसिम्यते । वीचीयते ।

न वधः । ६ । १ । २० ।

वावश्यते ।

चायः कीः (६) ६ । १ । २१ ।

चेकोयते ।

ई भ्राध्मोः । ७ । ४ । ३१ ।

जेघ्रीयते । देघीयते ।

अयङ् यि कङिति । ७ । ४ । २२

ग्रीङोऽयङादेशः स्यादादौ कङिति परे । ग्रामयते । अम्भा-
सस्व ऋस्वः । ततो गुणः । डादौक्यते । तादौक्यते ।

इति यङ्प्रक्रिया ।

(६) यङि परे चायः की स्वात् दीर्घोच्चारणम् यङ्गुणर्षम् ।

यङोऽचि च । २ । ४ । ७४ ।

यङोऽचिप्रत्यये (१) लुक् स्याच्चकारात् विनापि बहुलं लुक् स्यात् अनेमित्तिकोऽयम् (२) अन्तरङ्गत्वादादौ भवति । ततः प्रत्ययनक्षणेन यङन्तत्वात् (३) द्वित्वम् । अभ्यासकार्यम् । धातुत्वम् लङादयः । शेषात्कर्त्तरौति (३५४०) परस्मैपदम् । अनुदात्तङित इति (३५४०) तु न द्वित्वस्य प्रत्ययाप्रत्यय (४) साधारणत्वेन प्रत्ययसंज्ञाप्रवृत्तेः । यच्च हि प्रत्ययस्यासाधारण रूपमाश्रीयते तच्चैव तत् । अतएव सुदृष्टत्वासाद (५)

- (१) यङा मातृचर्यादधीति प्रत्ययो ष्टहाते न तु प्रत्याहार इत्याशयेनाह अन्प्रत्यये इति चकारेण बहुलं लङ्मीत्यतो (३४८१४०) बहुल-मित्यनुलक्ष्यते इत्याह बहुलमिति ।
- (२) अनेमित्तिक इति निमित्तानिर्देशादनैमित्तिकत्वं नैमित्तिकत्वे बोधयिता मर्माजितेत्यादौ गुणवृद्धिनिषेधापत्तेः न धातुबोधे आर्द्धधातुक इति (३०८४०) सूत्रेणार्द्धधातुकनिमित्तकधातुत्वगत्वोप एव गुणवृद्धोर्निषेधात् ऋण्यत्वे च यङ्नुक्तोऽनैमित्तिकत्वेनार्द्धधातुकनिमित्तकत्वाभावात् गुणवृद्धोरित्यम् । अतीति सप्रसोनिर्देशेन अचिप्रत्यये तु कनिमित्तकत्वेन तेन लेख्य कोनुर इत्यादौ आर्द्धधातुकरूपाचप्रत्ययनिमित्तकतया गुणनिषेध इति विशेषः ।
- (३) यङन्तत्वादिति । अनुयङोरिति (३००४०) अत्र यङी न तु सप्रसो तेन यङो लुका लुप्रत्यये (५११४४०) प्रत्ययसंज्ञाप्रवृत्तावपि न क्षतिः यङन्तत्वाद् द्वित्वनिमित्तकस्य तत्तापि स्यात् ।
- (४) अन्तेरीयङित्वादौ (३१०६४०) प्रत्यये चित् नङीत्वादौ चाप्रत्यये च द्वित्वस्य सत्त्वेन यङो लुका लुप्रत्यये प्रत्ययसंज्ञाप्रवृत्तेः काराक्षितङित्यनेन नाक्षत्रेपदमिति भावः ।
- (५) गोभता इपदोऽङित्वाति बहुव्रीहौ इपञ्चदश वाक्ये अव्ययतया लुप्रत्यये अतोऽसन्तत्वात् प्रत्ययसंज्ञेन नामन्तत्वमिति न हीयः ।

हस्तेति न (उ५३४०) वृद्धिः अजङ्गमीत् । अजङ्गमिष्टाम् । हस्ते-
 र्यङ्लुक् (१०) । अभ्यासाच्चेति (उ५१०४०) कुत्वम् । यद्यपि ङी-
 हस्तेरित्यती (उ५१०४०) हस्तेरित्यनुवर्त्य विहितम् । तथापि
 यङ्लुकि भवत्येवेति न्यासकारः । श्रुतिपा श्रपेति (उ५१४०)
 निषेधस्वनित्यं गुणो यङ्लुकोरिति (उ५०६४०) (११) सामा-
 न्यापेक्षज्ञापकादिति भावः । अङ्गमीति अङ्गन्ति । अङ्गतः ।
 अङ्गति । अङ्गनिता । श्रुतिपा निर्देशाज्जादेशो (उ५११४०)
 न । अङ्गहि । अजङ्गमीत् — अजङ्गन् । अङ्गन्यात् । पाणिषि तु ।
 बध्नात् (१२) । अबधात् अबधिमिष्टामित्यादि । बधादेशश्च
 द्वित्वस्य भवति स्यानिवर्त्तेनानभ्यासस्येति (उ५४४०) निषेधात् ।
 तद्वि समानाधिकरणस्यान्तर्विशेषणम् बहुव्रीहिवलात् ।
 आङ्पूर्वात्तु, आङो यमजन (उ५४४०) इत्यात्मनेपदम् । आज-
 ङ्गते इत्यादि । उत्परस्येति (उ५०८४०) तपरत्वाच्च गुणः ।
 हलि चेति (उ५४४०) दीर्घम् स्यादेव तस्याभिहित्वेन तपरत्वनि-
 वर्त्यत्वायोगात् । चञ्चुरीति — चञ्चृत्ति । चञ्चृत्तः । चञ्चरति ।

(१०) हस्तेरित्यनुवर्त्तने तस्य श्रुतिपा निर्देशात् यङ्लुकि नत्व न भवती-
 त्याशङ्क्य तद्विषये अभ्यासिनित्यतदा कलमिति समर्थितम् ।

(११) सामान्यापेक्षेति । एकावो ह (उ५१०४०) इत्यलौकाज्पक्षणात् यङ्-
 लुकि द्वित्वं कुत्रापि न भवति तथा च गुणो यङ्लुकोरिति (उ५०६४०)
 अभ्यासस्य विहितो गुणो विषयसकभसान् श्रुतिपेक्षादिनिषेधानां
 कचित् यङ्लुक्प्रवृत्तिं ज्ञापयति ।

(१२) बध्नादिति अतद्वित्यप्यापि हन स्याजे बधादेश इति सिद्धान्तं तेन
 पुनर्न द्वित्वं तत्र हेतुमात्रं स्यानिवर्त्तेनानि अन्वभ्यासस्येति विधि-
 धातोरनभ्यासस्येति (उ५४४०) एतदेव अभ्यासपदे नास्ति अभ्यासो
 यस्येति वक्ष्यन्ति समस्य तच्च धातोर्विशेषणं तेन हनधातोरभ्यासतया
 तदादेशवधस्याप्यभ्यासत्वाच्च द्वित्वमिति भावः ।

अचक्षुःरीत्—अचक्षुः । चक्षुःनीति-चक्षुः । जनसनेत्यात्मम्
(३१०५) चक्षुः । गमहनेति (३६०५) उपधालोपः । चक्षति ।
चक्षहि । चक्षुः । अचक्षुःनीत् अचक्षुः । अचक्षुःताम् ।
अचक्षुः । ये विभाषा (३६ ५) चक्षुः । चक्षुः । अचक्षुः-
नीत् । उतो वृद्धिरित्यत्र ३०४५ नाभ्यस्तस्येति ३०५५ म् ।
लुक्तेरुतो वृद्धिर्न । योयंति योयवीति । अयोयवीत् अयोयो-
त । योययात् । आशिषि दीर्घ । योययात् । अयोयवीत् ।
नोनवीति नोनोति । जाहेति-जाहाति । ई ह्रस्वघोः ३१५५
जाहोतः । इह जाहातेष ३१५५ । आ च ह्री ३००५ लोपो
यि (३१५५) घुमास्या (३०५५) एङि ङीत्येति (३६४५)
यश्चापि न भवन्ति गितपानिर्देशात् जाहाति । जाहासि-
जाहेषि । जाहोथ । जाहोथ । जाहोहि । अजाहेत् अजा-
हात् । अजाहोताम् । अजाह । जाहोयात् । आशिषि ।
जाहायात् । अजाहामीन । अजाहामिष्टाम् । अजाहियत् ।
लुका लुप् प्रत्ययलक्षणाभावात् स्वप्तिस्मृत्युक्तं ३०५५ न ।
इदादिभ्य इति ५००५ गणनिर्दिष्टत्वादिण् सास्वपाति-सास्वनि
सास्वतः । सास्वपति । असास्वपात् असास्वप् । सास्वप्यात् ।
आशिषि तु । वचिस्वपोत्युक्तम् (३०५५) । सास्वप्यात् । असा-
स्वपात् । असास्वपोत् ।

रग्निकौ च लुकि । ७ । ४ ६१ ।

ऋदुपधस्य धातोरभ्यासस्य ऋक् गिक् रीक् एत आगमाः
स्वर्थङ् लुकि ।

कृतञ्च । ७ । ४ । ६२ ।

कृदन्तधातारपि तथा । वर्ततीति—वरिवृतीति—वरीवृतीति-
वर्वन्ति—वरिवर्त्ति—वरीवर्त्ति । वर्वृत्तः । वर्वृन्ति । वर्वर्त्ति-
मास । वर्वर्त्तिता । गणनिर्दिष्टत्वाच्च दृष्टातुभ्यः । इति
(३७६ पृ०) न । वर्वर्त्तिष्यति । अवर्वृतीत्—अवर्वृत् । सिपि
दधेति (३७७ पृ० कृत्वपक्षे रोरि प० पृ०) । अवर्वा । गण-
निर्दिष्टत्वाद्ध न । अवर्वर्त्तित् । चर्करोति चर्कन्ति—चरिकर्त्ति-
चरीकर्त्ति । चर्कृत । चर्कति । चर्कराद्यकार । चर्करिना
अचर्करीत्—अचर्कः । चर्कयात् । आगिपि रिङ् । चर्कियात् ।
अचर्करीत् । कृतयेति तपरत्वाच्चेह । कृ विज्ञेपि ।
चाकर्त्ति । तातर्त्ति । तातीर्त्तः । तातीर्हि । तातराणि ।
अतातरोत् अतातः । अतातीर्त्ताम् । अतातक । अतातारोत् ।
अतातारिष्टामित्यादि । अर्त्तयेङ्लुकि द्वित्वेऽभ्यासस्य उत्तरत्वं
रपरत्वम् । हलादिः शेषः २६ पृ० । इक् । रिषीकामु
अभ्यासस्यासवर्ण इति ३८१ पृ०) । डयङ् । अरर्त्ति—अरियर्त्ति-
अररोति अरियरोति । अर्कृत । अरियृतः । भि. अत्,
यण् । रुको रीरीति ३८ पृ० लोपः । नच तस्मिन् कर्त्तव्ये यणः
स्यानिवृत्तम् पूर्ववासिडे तन्निषेधात् । आरति । अरियुति ।
लिङ् । शितपा निर्दिष्टाङ्गुणाऽर्त्तति २८ पृ०) गुणा न । रिङ् ।
रलोपः दीर्घः । आरियात् अरियात् अरोरियात् । गृह्ण
हण । जगृहोति—जगृह्णति । जगृह । जगृहति । अजगृहटे ।
गृह्णातेमु । जाग्रहोति जाग्रहति । तसादौ डिब्रिमित्तं सम्प्रसा-
रणम् तस्य वहिरङ्गत्वनामिदत्वाच्च रुगादयः । जाग्रह । जा-
ग्रहति । जाग्रहोपि जाग्रति । लुटि । जाग्रहिता । यङोऽनि

टीति (२५६८४०) दीर्घेण न तत्वेकात्र इत्यनुवृत्तिः । माधवस्य
दीर्घमाह तद्वाच्यविरुद्धम् । जर्गधाति - जर्गीति । जर्गत् ।
जर्गधति । जर्गधाधि - जर्गधति । अजर्गधाति । ईदृभावं गुण
इत्थंयादि (५०१४०) लापः । भवभाव । जगत्त्व । अज
र्गत् । अजर्गहाम् । मिपि । दयेति (३०४०) पत्तिरुत्वम् ।
अजर्गधाति । अजर्गधाति । अजर्गधाति । पाप्रच्छाति पाप्रच्छि ।
तसादौ प्रहिष्येति (३०४०) सम्प्रसारणश्च भवति गतिपा
निर्देशात् । श्रुतिरिति (३०४०) श्रुति । ब्रथेति (३०४०)
ष । पाप्रच्छ । पाप्रच्छति । पाप्रच्छि । पाप्रच्छि । पा
प्रश्मः । यकारवकारालानां तु जडभाविना यदनुङ्गा
स्ताति च्छोरिति सूत्रे भाष्ये ध्वनितम् १३ कयटेन स्पष्टो
क्तम् । इदं च च्छोरिति यत्तत् तद्विषयकम् । ज्वरयति
(३०४०) जडभाविना स्त्रिभिश्च (३०४०) यदनुङ्गस्येति
व्याख्यम् माधवादिमन्त्रतश्च । मय्यवस्थेन अयं यान्ति जड
भावी । तद्वि देव देवने इत्यादयो यान्ति । जय गता ।
जाहयाति - जाहति । जाहति । जाहयाति जाहयाधि -

(१३) धातिरिति च्छो श्रुतिरिति सूत्रे किद्वयव्ययमनुवृत्तिरिति विद्वत्
काचित् दोषतद्वाच्यं परित्यज्य चोक्तं माधवस्य पात्रात्तरं विविध
नानुवर्तमाने किद्वयव्यये १ यच्च यक्यमननुवृत्तिर्ने २ अनेन कस्य
शब्दे कते यान्तिवादेन यो भविष्यति तस्याच ननु किद्वयव्यये कस्यव्यये
न कर्तव्यं तद्विनापि प्रष्टा प्रष्टुमित्यादिद्वयमिति भावः । एवं
वदता च भाष्यतया जडभाविभ्यां यदनुङ्गं नास्तीत्युक्तमात्रमन्यथा
द्विषयद्वयं किद्वयभावपक्षे देदीति देदीयादा जडो भावः
वाच्यं महान् विशेषः स्यात् किद्वयव्ययमनुवृत्तिरिति दत्तं
देश्यानीत्यदिकारविशेषमन्त्रेन एतद्वानेवैवकारितोद्यममेव ।

जाहसि । बलि (५४२१४०००) लापे । यषादी (७८४०००)
दीर्घः । जाहामि । जाहावः । जाहामः । ह्यर्थे गतिकाम्योः ।
जाहय्यीति—जाहर्त्ति । जाहर्त्तः । जाहय्यति । लाटि ।
जाहर्हि । अजाहः । अजाहर्त्तम् । अजाहय्युः । मव
बन्धने ।

ज्वरत्वास्त्रिव्यविमवासुपधायाश्च । ६ । ४ । २० ।

ज्वरादीनामुपधावकारयोरुट् स्यात् क्री भलादावनना
सिकादी च प्रत्यये । अत्र कङ्ठितीति नानुवर्त्तते अवत
शुनि आतुरिति दर्शनात् । अनुनासिकग्रहणश्चानुवर्त्तते
अवतन्मनिन्प्रत्यये तस्य टिलोपे आमिति दर्शनात् । ईड-
भावे ऊठि पिति गुणः । मामोति—मामवोति । मामृत ।
मामवति । मामोपि । मामोमि । मामावः । मामूम ।
मामोत् । मामृतात् । मामूह । मामवानि । अमामोत् ।
अमामो । अमामवम् । अमामावः । अमामूम । त्वी
हिंसायाम् । तोतव्वीति ।

रास्त्रोपः । ६ । ४ । २१ ।

रफात्परयोश्चोलापि स्यात् क्री भलादावननामिकादी च
प्रत्यये । इति बलापः । (३०५०००) लघुपधगुणः ।

न धातुलोप आर्द्धधातुके । १ । १ । ४ ।

धात्वंगलापनिमित्ते (१४) आर्द्धधातुक पर इका गुणवद्वा

(१४) अर्द्धधातुक धातुलोपो नान्ति कश्चनवा धातुपद धात्वंगपरमि

त्वायपनाह भवति । धातुलोपो नान्ति कश्चनवा बहुधाहवा

न स्तः । इति नेङ् निषेधः तिङादीनामनार्हधातुकत्वात् ।
 हलि चेति (प. ५. ७५.) दीर्घः । तोतृत्तः । तोतृवति ।
 तोद्योत्ति । दोद्योत्ति । दोद्योत्ति । मृच्छा । मोमोत्ति ।
 मोमूत्त । मोमृच्छतात्यादि । आर्हधातुके (१५) इति
 विषयसमसौ तेन गङ् विवक्षिते अजेर्च्ची । वेवीयते ।
 अस्य यङ्लुग्माप्ति लृका अपहारेण विषयत्वासम्भवेन
 वीभावस्याप्रवृत्तः ।

इति यङ्लुक्प्रक्रिया ।

धातुलोपपट नन्निमित्तपरं तज्ज्ञार्हधातुकविशेषमित्याह लोप-
 निमित्त इति यङो लोपस्य निनिमित्त इत्यार्हधातुके न गुणप्रतिनि-
 षेध इत्युक्तं उः ट् भाक् । प्राप्नु धातुलोपे सति आर्हधातुके
 परं गुणप्रतिनिधेन चत्वार्य सत्वा वेतिदिता समञ्जितेत्युदाजसु ।

(१५) अधिभन्ते इत्यादि यङ् धातुके इत्यनित्य अजेर्च्चीभावविधानात् ।

सुप आत्मनः क्यच् । ३ । १ । ८ ।

इषिकर्मणः (१) एषितसम्बन्धिनः सुवन्तादिष्ठायां क्यच्-
प्रत्ययों वा स्यात् । धात्ववयवत्वात् मब्लुक् (१३०४०म्) ।

क्यचि च । ७ । ४ । ३३ ।

अस्य ईत्यात् । आत्मनः पुत्रमिच्छति पुत्रीयति । वान्ती
यिप्रत्यये । ३३६४ । । गव्यति । नाव्यति । लोपः शाकल्य-
स्येति । ३३६४० । तु न अपदान्तत्वात् तथाहि ।

नः क्ये । १ । ४ । १५ ।

क्यचि क्यङि २ च नान्तमेव पठ व्याख्यातम् । सन्निपातपरिभा-
षया । ३ क्यचो यस्य लोपो न । गव्याञ्चकार । गव्यिता । ना-
व्याञ्चकार । नाव्यिता । नलोपः ३३६४०म् । राजीयति (४) ।

(१) धातो कर्मणः । ३३६४०म् । इति क्यच्-टिष्ठायां भितिः कर्मणः इति । वेति
च नुवर्तते तत्र च सन्निधानादिष्ठायां एव कर्मणः इत्यन्वय इत्याशयेनाह
इषिकर्मणः इत्यादि । परस्य एवमिच्छतीत्यादादितिप्रसङ्गवारणाय मब्लु-
कात्मन इत्युपान्तगच्छत्यस्य गच्छप्रत्ययः स च क इत्याकाङ्क्षायां
सन्निधानादिष्ठाकर्तृत्वे स्वरूपे इत्याशयेनाह एषितसम्बन्धिन इति
सुवन्तस्योक्तिरिषेणह्यमर्थेहारा बोध्यम् । तत्त्वः ।

(२) इत्यन्तान् क्यच्-टिष्ठायां इत्याशयेनाह क्यचि क्यङि ।

(३) यस्य क्यच्-टिष्ठायां (३३६४०म्) लोपभागस्याह सन्निपातेति । दक्षते पठे वा-
न्ती दक्षिणान् । कारोदलोपस्य निमित्तं न भवतीति भावः । तत्त्वः ।

(४) क्यचि वेति द्रव्यगुणयोः कर्मणोः । इति मब्लुक् भितिः । ३३६४०म् । वान्तीपो-
सिद्धौ न भवति नलोपः सुपसारति । ३३६४०म् । नियमान् ।

प्रत्ययोत्तरपदयोश्च (प५६८पृ०) । त्वयति । मयति । एकार्षो
रित्येव । यमयति । अमयति । हलि च (प५५७पृ०) । गीर्यति ।
पूर्यति । धातोरित्येव । नेह । दिवमिच्छति दिव्यति । इह
पुरमिच्छति पूर्यतीति माधवोक्तस्य लुदाहरणश्चिन्त्यम् पूर्मि-
रोः साम्यात् । दीव्यतीति दीर्घसु प्राचः प्रामादिक (५) एव ।
अदस्यति । रोहृत् (प५७२पृ०) कर्वीयति ।
क्यञ्चोश्च (७२०पृ०) ६ । *गार्गीयति । वाच्यति (७) । अञ्ज-
न्नार्वति (३५०पृ० दीर्घः) । कवीयति । समिध्यति ।

क्यस्य विभाषा । ६ । ४ । ५० ।

हलः परयो क्यच्क्यङीर्लोपो वा स्यादाह्विधातुके । आदेः परस्य
(प५६पृ०) । अतो लोपः (३५७पृ०) । तस्य स्यानिवस्वाङ्गवूपधगुणो
(३७पृ०) न । समिधिता समिध्यिता । मान्प्रकृतिक ८ सुबन्ता-
दध्ययाच्च क्यच् न । किमिच्छति । इदमिच्छति । स्वरिच्छति ।

अशनायोदन्यधनाया बुभुक्षापिपासागर्ह्येण ।

७ । ४ । ३४ ।

- (५) प्रामादिक इति दिवधातोः क्विपि द्युरिति ततः क्यचि द्युयतीत्येव
भवति विशि त उभयागुणे देविति स्यात् ततः क्यचि देव्यतीति
स्यात् । दिवमिच्छति दिव्यतीति तु कप्रत्ययान्दिवगृह्येति बोध्यम् ।
- (६) अपत्यप्रत्यययाकारलोपः कारयति क्यच्योचेति ।
- (७) न को इति (४२२०पृ०) नियमेन पदत्वाभावात् क्वाप् नेत्तुदाहरति
वाच्यतीति ।
- (८) मान्नाध्ययेभ्य प्रतिषेधो वक्तव्यः " इति वार्तिकस्य वचानुगतव्याख्याने
पुत्रमिच्छतीत्यत्रापि न स्यात् तस्य मान्त्वान् किन्तु पुत्रौ पुत्रान् ३१
— गेदादानेव स्यादतो व्याचष्टे मान्प्रकृतिकेति ।

क्यजन्ता निपात्यन्ते । अशनायति (६) । उदस्यति । धना-
यति । बुभुक्ष्वाटौ किम् अशनौयति । उदकीयति । धनोवति ।

अश्वक्षौरवृषलवणानामात्मप्रौतौ क्यचि । ७ ।

१ । ५१ ।

एषां क्यचि असुगागमः १०) स्यात् । अश्ववृषयोर्मिथुनेच्छा-
याम् * । अश्वस्यति वडवा । वृषस्यति गौ । क्षौरलवणया-
लालसायाम् † । क्षीरस्यति बाल । लवणस्यति उष्ट्रः ।
सर्वप्रातिपदिकानां क्यचि लालसायां सुगमुक्तौ ‡ । दधि-
स्यति § । दध्यस्यति । मधुस्यति । मध्यस्यति ।

काम्यच् । ३ । १ । ६ ।

उक्तविषये (११) काम्यच् स्यात् । आत्मनः पञ्चमिच्छति पुत्रकाम्य-
ति । पुत्रकाम्यता । इह यस्य ह्य इति २०-६४ लोपो न, अन-
र्थकत्वात् यस्येति सङ्घातप्रहणमित्युक्तम् ३०-६४) । यशस्का-
म्यति । सर्पिकाम्यति । मान्ताव्ययेभ्याऽप्यय स्वादेशः ।
किंकाम्यति । स्वकाम्यति ।

उपमानादाचारे । ३ । १ । १० ।

(६) मद्योभोजनेच्छा बुभुक्षा मद्यउदकपानेच्छा पिपासा धनवतोऽपि
धनेच्छा गर्ह । मद्युदाहरणं तु कानानरोपयोगिभोजनोदकेच्छाया
दरिद्रस्य च धनेच्छाया बोध्यम् ।

(१०) अश्वक्षौरवृषलवणौ (उप-२०-६४) लुगित्यनुवर्तते ।

(११) उक्तविषये इति दधिकर्मण एषितव्यमस्ति न क्षौरादिवृक्षाणां इत्यर्थः ।

१ सुक्तः आगमस्य नादयमन्त्रकारिण इति सिद्धान्तः १०-६४) न च ।

सपमानात्कर्मणः सुबन्तादाचारैर्ध्वं क्यच् स्यात् । पुत्रमिवा-
चरति पुत्रोयति क्तावम् । विष्णुंयति द्विजम् । अधिकरणा-
च्चेति वक्तव्यम् । प्रामादोयति कुप्यान्धित् । कुटीयति
प्रासादे ।

कर्त्तुः क्यङ् सन्तोषश्च । ३ । १ । ११ ।

सपमानात्कर्त्तुः सुबन्तादाचारैर्ध्वं क्यङ् वा १० स्यात् ।
सान्तस्य तु कर्तृवाचकस्य लोपो वा स्यात् । क्यङ् वेत्युक्तिः
पक्षवाक्यम् । सान्तस्य लोपम् क्यङ्मन्त्रियागमिष्ट । स च
व्यवस्थितः ।

“भ्राजसोऽप्सरसो नित्यमितरेषा विभाषया” ।

कृष्ण इवाचरति कृष्णायते । भ्राज.भ्रष्टा वृत्तिविषये
तद्वति । भ्राजायते । अप्सरायते । ययायते ययस्थते ।
विद्वायते विद्वस्थते । त्वयते । मयते । अनेकायतेति तु । युष्म-
यते । अस्मयते । क्यङ्मानिनाय ३ १५ । कुमारीवाचरति
कुमारायते । हरिणीवाचरति हारणायते । गुर्वेव गुरु-
यते । सपत्नीव — १३ सपत्नायते सपत्नीयते सपत्नीयते ।

(१०) धातो कर्मण्य सभानकर्त्तृक दृक् यः प्लुतलो प्लुतान्तते ।

(११) सपत्नीयति स्त्रियसमाधारणं नाम्ना सपत्नीयते इति शत्रुपय्याया-
न्धार्तरवादि (पृ० ४४ पृ०) । डीनन्तात् सपत्नीयन्तात् क्यङ् पु रङ्गावेकत्-
साध्यति (३५ पृ०) दीर्घं सिद्धम् । सपत्नीयते इति समानस्वात्मिकाभि-
धायिनो भाषितपुष्कस्य, नित्यं सपत्न्यादिर्ध्वानि (पृ० ४४ पृ०) नादेशो
नान्तात् डीप् ततः क्यङ् पु रङ्गाव च दीर्घः । सपत्नीयते इति
विवाहजन्यसंस्काराणि परिमितेन पतिशब्देन सभासं निश्चितात्वात्
न पु रङ्गादिभेदः ।

सुबतिरिव यवायते । पट्टीमृदगाविव पट्टीमृदूयते (१४) । न
 कोपधायाः (५०४०-८४०) । पार्श्विकायते । आचारेऽवगन्धक्लोवहो-
 षेभ्यः (१५) क्तिब् वा २ । वायहणात् क्यङपि । अवगन्धान्नयः
 पचाद्युजन्ता । क्लिप्तत्रियागिनामुदात्तत्वमनुनामिकत्वञ्च प्र-
 त्ययस्य प्रतिप्रायते तेन तङ् । अवगन्धते । क्लोवते । ह्रीडते ।
 भूतपूर्वादप्यनेकाच आम् ३५ ७५ ८० एतद्वार्त्तिककारश्रसामर्थ्यात् ।
 न च अवगन्धते इत्यादिसिद्धिस्तत्फलम् केवलानामेवाचारोऽपि
 वृत्तिसम्भवात् धातूनामनेकाथेत्वात् । अवगन्धाश्चक्रे । ह्रीडा-
 श्चक्रे । वार्त्तिकेऽवेत्युपसर्गादिः षिष्टपाठात् केवलादुपसर्गान्तर-
 विशिष्टाश्च क्यङेवेति भाषवादन्य । तङ् निति तृवितम् ।
 सर्वप्रतिपदिकभ्यः क्तिब्वा वक्तव्यः २ । पूर्ववार्त्तिकन्तु अनु-
 बन्धामङ्गार्थन्तश्च क्तिबनूयते । प्रतिपदिकयङणादिह सुप-
 इति न सम्बध्यते तेन पदकार्यञ्च १६ । कृष्ण इवाचरति
 कृष्णति अतो गुणइति २०-४ शपा सह परकपम् । अ-
 इवाचरति अति । अतः । अन्ति । प्रत्ययग्रहणमपनीय
 अनेकाच (२५ ७५ ८० इत्युक्तेर्नाम । औ । अत् । उ ।
 द्वित्वम् । अतो गुणे १८-५ । अत आदेरिति २० ५०)
 दीर्घः । णल औ ढिह । अनुमादिषु तु आतो लोप-
 इति चेति (३६४५० आलोप । मालेवाचरति मालाति ।

(१४) पूर्वपदस्य क्यङ्परत्वाभावाच्च ऽवत् ।

(१५) गन्ध धातुः क्लृप्त आधातुः क्लोव आचारे इत्यनेकधातुभ्यः
 पचाद्युजन् ।

(१६) पदकार्यं चेति तेन ततोतीति तत् अ इवाचरति तन्ति त्वचमिवा-
 चरति त्वचरात्वादौ जग वक्तव्ये जे-वर्ष ।

लिङ्गविशिष्टपरिभाषया, एकादेशस्य (पृ६४) पूर्वान्तत्वाद्वा
 किप् । मन्ताश्चकार । लङि । अमालात् । अथ हलङ्गादि
 (पृ६४) लोपो न, कामाहचर्यादापोऽपि मन्त्रेण लोपविधा-
 नात् । इट्मकौ (पृ६४) । अमालामीत् । कश्चिद्वि
 कथयति । आशोर्लिङि । कवीयान् । मित्रि इडिर्नित्यश्च
 (३५४) धातोरित्यनुपत्यः । धातुश्च या धातुर्गित्याख्याना
 नामधातोरनं इडिर्गिति केयटादयः । अथयन्त माध-
 वस्तु नामधातोरपि इडिर्मिच्छति एकवाच्यतः । विविच-
 यति । विवाय । विच्यत् । अथयन्त अवायोत् । अथैव
 अयति । शिष्याय । शिष्यियत् । पितेव पितरति । आगिषि
 (३६४) रिङ् । पिषियात् । भूरिव भवति । अत्र गति-
 स्थिति, (३६४) भुवोवृगिति, (३७०) भवसेरिति (३७४)
 च न भवति अभिव्यक्तत्वेन धातुगठस्थस्यैव तत्र यदणान् ।
 अभावीत् । वृभाव । दृग्वि । दृवति । लियेति (३७०) न
 षङ् । अद्रावोत् ।

अनुनामिकस्य क्विव्भक्तोः क्ङिति । ६ । ४ । १५ ।

अनुनामिकान्तस्थापभाया दोषः स्यात् को भूनादा च
 कङिति । इट्मिवाचरति इटामति । राजिव राजानति ।
 पत्या इव पथानति । मथानति । कृभुजानति । द्यौरिव
 देवतीति माधव । अत्र कङि शिवतो वृचिाम् कङिव कति ।
 चकाविति हरदत्त माधवस्तु एत्यत्रापाविति (३६४) १७ ।

१ अत्र इट्धातोरित्यतः (३७४) क्विव्भक्तिरिति ।

(१०) अत्र कोपादिष्वङ्गुण इति दोषः पूर्वसिद्धिर्निति वाच्यकाल-
 नात् अत्रापीप । सङ्ग्रहितत्वात् अत्रापीपिति स्यादत् ३७४ रि-

वचनात् नलि इडि बाधित्वाऽती लोपात् (७५.५.५८.) एक
इति रूपमाह । ख इव सुखी-सख । यत्तु स्वामास स्वाचका-
इति तदनाकरमेव (१८) ।

भृशादिभ्यो भृष्यच्चेर्लोपश्च इत् । ३।१।१२ ।

प्रभृततद्वावविषयेभ्या भृशादिभ्यो भवत्यर्थः (१८) कश्च स्यात् ।
इलन्तानामेषा लोपश्च । 'प्रभृशां भृशां भवति भृशागतं ।
प्रचुरेति पर्युदासबलादभृततद्वाव 'इति लब्धम् तमेड न क
दिवा भृशा भवन्ति । ये रात्रौ भृशा नक्षत्रादयस्ते दिवा क
भवन्तीत्यर्थः । सुमनस् चस्य सलोपः । सुमनायते । चरादौ
मयाम युह इति ३.८.५० पठ्यते तत्र सपामेति प्रातिपदि-
कम् (२०) तस्मात्तत्करोतीति ३.८.५० लिच् मिड । तत्तस्मि
योगिनामुबन्ध २१ प्राप्त्यते । युहे योऽय वामगम् इत्युक्तःपि

- भातुकेति ३.८.५ दीर्घमय बाधते न तु व्यरहितमपि कत कारेति
(३६.५.० दीर्घमपिति साधया कारनेन करदलपदस्य विरोध इति तत्र ।
(१८) कनेकाच्चाभावादिन्यर्थे अन्ते नु भावो प्रत्ययवचनमपरीक्ष्यबुद्धेः
प्रत्ययान्ततया स्वभावेन्यदिरूपं युहमेवत्वम् ।
(१६) भृषीति व्याचष्टे भवत्येते । भृश मन्त्र मन्त्र प्रसिद्धत इमेनम् सुमनम्
उन्मनम् भृशादि ।
(२०) पक्षेणम् (३५.६.५०) इत्यौकारिकमनुप्रत्ययान्ततया लिङ्म् न तु पात-
रिति शेष प्रातिपदिकत्वादेव वक्ष्यमाण सपक म मन्त्रते इति भावः ।
(२१) अनुबन्ध इति मयन्नाकाराद्विधोऽकारोऽनुबन्ध इत्यर्थे तत्राप नैव
कतो गुणे इति (८.८.५०) परह्य बाध्यम् । यदि तु मकारादका-
रोऽनुबन्धो न स्यात्तदा कतमपामनेत्वाटौ को भवि उपधाङ्गम् आ-
दिति लिच् मयोतेनानुबन्धाकारणे अनुदासोत्पत्त्यवस्थापनेपरत्वा-
प्रत्यक्षा परमाभिपक्षे आकनेपद च न आदिति भावः

सामर्थ्यात् संध्यामशब्दे कश्चे विग्रहिष्टपाठो प्रापयति उपसर्ग-
समानाकारं पूर्वपदश्चातुसप्राप्रयोजकं प्रत्यये चिकीर्षिते
पृथक् क्रियते इति । तेन मनःशब्दात्प्रागट् । स्वमनायत ।
उत्थनायते । उदमनायत । एवञ्चावागन्मभत अवगल्मिष्टे-
त्यादावप्यवेत्यस्य पृथक्त्वस्योच्यम् । प्रापकश्च सवातीयवि-
षयम् । तेन यतोपसर्गमरूपं सकलं श्रूयते न त्वादेयेनाप-
हृतन्तैव पृथक्कृतिः । एवञ्च आ ऊठः प्रीठः स इवाच्यं
प्रीठायित्वा अथ उत्थनाय्य अवगल्भ्येतिवच्च रूपं प्रापकस्य
विशेषविषयत्वे पाठवार्त्तिकान्तद्वायश्च प्रमाणम् । तथाहि ।
उत्थोमाङ्क्ष्वटः प्रतिषेधः ३ । उत्सि प्रीमाङ्क्ष्व परयोराटः
पररूपस्येत्यर्थः । उत्सामैच्छत् - प्रीस्योयत् (२२) । प्रीडा-
स्योयत् । प्रीडीयत् (२३) । प्राट्चेति (२०७०) अयच्छेन
पुनर्वृद्धिविधाना (२४) दिदं सिद्धमिति पाठे स्थितम् ।

(२०) उत्साशब्दात् क्यजन्ताङ्गि उत्सपदानादिति (२०७५) आट् पर-
रूपे प्राप्ते उत्थोमाङ्क्ष्विति (३१) । ६०१ सू० ४० । अर्चयत्-
परिभाषा नेह प्रवर्त्तते, अपदानात् किं कोक्षेति भाष्ये प्रत्युदाहरणे
अनर्थकस्यापि उत्सङ्गस्य पठ्यात् प्रापकात् ।

(२१) प्रीडीयदिति उपसर्गरूपं त्वादेयेनापहृतं तत्त्वानि यदि पृथक्-
कृतिकदा आड परत्वाटा भाष्यमिति उत्थोमाङ्क्ष्विति आडि पर-
रूपनिषेधो व्यर्थः स्यात् । तत्त्व ।

(२४) अयच्छेन प्रवृत्तान् सूत्रकारोऽपि प्रापकस्य विशेषविषयत्वमङ्गीचकार
इत्याह अयच्छेनेति । अत्रेह बीध्यवस्तुमेतद्विद्विर्धनमिति (३१८७०)
वाङ्मयात् अवधीरधातधीरधातचोदितकाल अवधीरधातोद्धने
आवधीरदिति कामधेनुप्रयोग धीरधातुद्धने तु "इतीव धारामधी-
र्धेति" आङ्गप्रयोग इति ।

वाच्योष्मध्यामुहमने । ३ । १ । १६ ।

वाच्योष्मध्यां क्यङ् स्वात् । वाच्यमहमति वाच्ययते ।
उच्चायते । केनाच्चेति वाच्यम् । केनायते ।

शब्दवैरक्तलहाभकण्वमेधेभ्यः करणे । ३ । १ । १७ ।

एभ्यः कर्मभ्यः करीत्यर्थे क्यङ् स्यात् । शब्दवैरति शब्दा
यते । पक्षे तत्करोतीति उच्यते । विजपीष्यत इति न्यासः ।
शब्दयति । सुदिनदुर्दिननीहारेभ्यश्च * । सुदिनायते ।

सुखादिभ्यः कर्तृ (३०) वेदनायाम् । ३ । १ । १८ ।

सुखादिभ्यः कर्मभ्यां वेदनायामर्थे क्यङ् स्वाहेदनाकर्त्तृष्व-
वेत्सुखादीनि स्युः । सुखं वेदयते सुखायते । कर्तृपदवहितम्
परस्य सुखं वेदयते ।

नमोवरिवश्चिखङ् क्यप् । ३ । १ । १९ ।

करणे इत्यनुवृत्तेः क्रियाविशेषे पूजायां (११) परिवर्त्यावा-

चनमिति द्योतवङ्गाङ् कर्मभ्यामिति सूत्रे दर्शयति न्यासवचनं उच्यते ।

युच वाधित्वे । एतेष्वनन्तात् कर्मैव निपातनेन क्रियुः ।

(१०) कर्त्तृ इति मुद्रणदोषः पृथक्पदं विदुः वेदनायामनविवादेति न्यास-
दिकस्य वृत्तिरिति सूत्रे वेदनायाम् न्यासवार्त्ता नद्वेष्टयेव कर्त्तृत्वं च
एव कर्त्ता सुखादिभिरन्येति तदेतदाङ् वेदनाकर्त्तृत्वेति न्यासः च वक्ष्यते
सुखं तद्विषयो न्यासकर्त्ता वेत्सुखं वाच्यमेव । न्यासपदान् दृष्ट्वा-
तत्पदवर्त्तना पदवचम् ।

(११) नमोवरादिशब्दवाचकत्वात् क्यप् क्रियाविशेषणैव द्योतवर्त्ती-
त्याङ् पूजावागित्यादि विभक्त्योक्तिकारणं ननु च ।

मायये च । नमस्यति देवान् पूजयतीत्यर्थः । वरिवस्यति
गुरुन् । 'यश्चूषते इत्यर्थे चिचीयते विस्मयते इत्यर्थः ।
विस्मापयते इत्यर्थः ।

पुच्छभाण्डचौवरासिह् । ३ । १ । २० ।

पुच्छादुदसने व्यसने ३२ पय्यमने च । निविध विह्वं
वात्सेपत्तं व्यसनम् । वि—पुच्छयते । उत्पुच्छयते । परि-
पुच्छयते भाण्डात्ममाचयने । सभाण्डयते । भाण्डानि
समा—चिनाति राशीकरोतीत्यर्थः । समप्रभाण्डत । चौव-
रादर्जने परिधाने च । मञ्जीवरयते भिक्षु । चौवरा
व्यर्जयति परिधत्ते वेत्यर्थः ।

मुग्धमिश्रश्रुत्वालयगवतवक्त्र हलकलकृततस्ते-
थो गिच् । ३ । १ । २१ ।

हलार्थः । मुग्धहरोति मुग्धयति । वनाद्गोवनतन्निवृत्त्यो ४ ।
पयः शूद्राश्च वा व्रतयति । वस्त्रात्ममाच्छादने । स—वस्त्रयति
हस्तादिभ्यां ग्रहणे । हलिकन्यागदन्तत्वे ३३ निपात्यते ।
हलि कलि वा गृह्णाति । हलयति । कलयति । महहल हलि ।
परत्वाद्दृष्टो मत्स्यामपीष्टवद्भावेन ३४ । ४ । अगव लुप्यते पत ३४

(११) अत्रापि अत्रच इत्यनुवर्तते क्रिया च विशेषरूपा तदाच पुच्छादि-
त्यादि नास्ति कम् ।

(१०) अत्रमेव निपातो वृद्धो मत्स्या टिभाप इत्यत्र टापक ।

(१२) अतः अन्लोपित्वादित्यर्थः अन्त्यया अटन्त्यनिपातनाभावे कृष्टेष्टौ औ-
कारे कति टिकोपे अन्लोपित्वाभावात् सम्बन्धायदीर्घौ क्षालानित्यर्थः । ११-

वहयतीत्यन्ये (५३) । स्रग्विणम् । स्रजयति । संप्रापूर्वक-
त्वाच्च ह्रिः । शीमती शीमन्तं वा श्रययति । श्रयिश्रयत् ।
पर्यास्वनोम पर्यमयति । इह टिलोपो न तदपवादस्य लृकः
(५४) प्रवृत्तत्वात् । स्थलम् स्थवयति । द्रुम द्रवयति । कश्च
न्तर्हि "द्रवयत्यवनते विवस्वताति" । द्रुममति अवते वा
दूरात् द्रुम क्वतात्यर्थे । युवानम् । युवयति कनयति ।
युवाल्पयतिरिति -पु- वा कन । अस्तिकम् -नेटयति ।
वातम् साधयति । प्रगम्यम् प्रगम्ययति । इह अज्यो न
उपसर्गस्य पृथक्कृत । ब्रह्म ज्ञापयति वर्धयति (५५) ।
प्रियम् प्रापयति । स्थिरम् स्थापयति । स्फिरम् स्फापयति ।
उरुम् वरयति वारयति ५६ । बहलम् -बहयति । गुरुम् -
गरयति । लृपम् लपयति । दीर्घम् द्राघयति । हृन्दारकम् -
हृन्दयति ।

इति नामधातुप्रक्रिया ।

इति नामधातुप्रक्रिया । इति नामधातुप्रक्रिया । इति नामधातुप्रक्रिया ।
इति नामधातुप्रक्रिया । इति नामधातुप्रक्रिया । इति नामधातुप्रक्रिया ।

इति नामधातुप्रक्रिया । इति नामधातुप्रक्रिया । इति नामधातुप्रक्रिया ।

इति नामधातुप्रक्रिया । इति नामधातुप्रक्रिया । इति नामधातुप्रक्रिया ।

इति नामधातुप्रक्रिया । इति नामधातुप्रक्रिया । इति नामधातुप्रक्रिया ।

इति नामधातुप्रक्रिया । इति नामधातुप्रक्रिया । इति नामधातुप्रक्रिया ।

कण्ठादिभ्यो यक् । ३ । १ । २७ ।

एभ्यो धातुभ्यो नित्यं । यक् स्यात् स्वार्थे । धातुभ्यः किम
प्रातिपदिकेभ्यो मा भूत द्विधा २ द्वि कण्ठादयो धातवः
प्रातिपदिकानि च । कण्ठञ्ज गात्रविप्रपणे । कण्ठ्यति—कण्ठू-
यते । मन्तु अपराधि । रण इत्येकं । मन्त्यति । चन्द्रम
चितमाह । मन्त्यते । वल्गु पञ्जामाधुर्ययो । वल्गुयति ।
असु उपतापे । अस्र अस्र इत्येकं । अस्रति । अस्रयति—
अस्रयते । लेट् लोट् धौर्त्ये पूर्वभावे स्वप्ने च । दीप्तावि-
त्येकं । लेट्यति । लेटिता । लाट्यति । लाटिता । लेला
दीप्ती । इरम् इरञ् इरञ् ईर्यायाम् इरस्यति । इरज्यति ।
हलि चेति । ह । ह । दीर्घे । ईर्यति—ईर्यते । उपस् प्रभातो-
भावे । वेद धौर्त्ये स्वप्ने च । मेधा प्राणयहने । मेधायति ।
कुषुभ क्षेपे । कुषुभ्यति । मगध परिवेष्टने । नीचदास्ये इत्यन्ये

(१) कण्ठादीनां नाम धातुत्वाभावेन नामधातुत्वं सामान्यं पृथगेव कण्ठा-
दिभ्यः प्रत्ययविधानार्थं, यमारम्भः । धातोरेकाच इत्यतः (३०-६४०)
धातोर्वित्यनुवर्तते चेति निगन्तमन्यथा कण्ठञ्जत्वात्स्विनटप्रयोगः प्रकी-
र्यादित्याशयनात् धातोर्वित्यस्मिति ।

(२) द्विपेति यक् कित्येन धातवः, दीर्घपाठेन च प्रातिपदिकानीत्यर्थ-
कणादि कण्ठादयो यदि धातवः एव कृत्स्नानि तत्संपादोऽपि यकि परे
स्वर्कस्मार्त्त धातुत्वोक्तिरिति उक्तं । दीर्घसम्भवात् दीर्घपाठो व्यर्थः स्यात्
प्रातिपदिकमात्रस्य प्रातिपदिकानां गुणाप्रसक्तोर्यकः कित्य व्यर्थः स्यादत
उभयसामञ्जसाय द्वैविध्यम् । तदुक्तं माघे ।

धातुप्रकरणाद्वातु कस्य चासञ्ज्ञनादपि ।

ग्राह्यं चायमिदं दीर्घमन्ये धातुविभाषित इति ॥

तन्तस् पम्यस् दुःखे । सुख दुःख तत्क्रियायाम् । सुख्यति ।
 दुःख्यति । सुखं दुःखञ्चानुभवतोत्यर्थः । सपर पूजायाम् ।
 आरर आराकर्म्मणि । भिषज् चिकित्सायाम् । भिषज् उपशे
 वायाम् । इषुध शरधारणे । चरण वरण गतौ चरण शीर्ष्ये
 तुरण त्वरायाम् । भुरण धारणपोषणयोः । गद्गद् वाक्स्व-
 लने । एला केला खिला विलासे । इलेत्यन्ये । लेखा स्वलने
 च । अदन्तोऽयमित्यन्ये । लेख्यति । लिट् अलकुत्सनयोः ।
 लिखति । लाट् जीवने । हृणोङ् रोधणे लज्जायाश्च
 महोङ् पूजायाम् । महोयते पूजा नभत इत्यर्थः । रिखा
 स्नाधामादनयोः । द्रवस् परितापपरिचरणयोः । तिरस्
 अन्तर्हो । अगद नारोगत्वे । नरस् बलार्थः । उरस्यति
 बलवान् भवतीत्यर्थः । तरण गतौ । पयस प्रसृतौ (३) ।
 संभूयस् प्रभूतभावे (४) । अम्बर सम्बर सम्बरण । आकृति—
 गणोऽयम् ५ ।

इति कण्ठादयः ।

(३) प्रसृतिरत्र परिभाषाविशेषः ।

(४) प्रभूतभावः बाहुल्ये इत्यर्थः नेह नगदस्य पृथक्कृतित्यत्र प्रातिपदिक-
 काङ्क्षात्कलाप्रयोजकप्रत्ययविधानं तत्र वाच्यमस्य पृथक्कृते आकारादे-
 तस्य न भवति प्रातिपदिकेन सम्भूतत्वादिस्थेयं रूपम् ।

(५) आकृतिगण इति तेन दुर्बलङ् मदीयन इत्यादि निष्कृतं कर्मधाञ्चि-
 दुःख्यत इत्यादि नास्ति । अन्यत्र नमस् आम् अवाप इत्यादयोऽप्यत्र पठिताः

कण्डूयतेऽमन् सन्त्यङारिति । ७८५ प्रथमस्येकाचो (उ८५०००) द्वित्वे प्राप्ते (१) । कण्डादेस्ततोयस्येति वाच्यम् * । कण्डूयिषति । क्वजस्तात्मन् । यथेष्टवामधातुषु । आद्यानान्त्वया-
शामन्यतमस्य द्वित्वमित्यर्थः । पुपुतायिषति पुतित्रीयिषति पुतीयिषति । अजादेत्यादीतरस्य । अशिखयिषति अश्वो-
यिषति । नदराणां सयुक्तानामेव परस्यैव द्वित्वनिषेधः । इन्द्रोयतः सन् । द्रौण्यश्चिग्रश्च्योरन्यतरस्य द्वित्वम् । इन्द्रि-
यिषति इन्द्रीयिषति । चिचन्द्रायिषति चन्द्रिद्रायिषति चन्द्रोरियिषति । प्रियमाख्यातुमाचक्षाण प्रेरयितु-
येच्छति । पिप्रापयिषति प्रापिपयिषति । प्रापयिषति । उरुम्-
विवारयिषति वारिरीयिषति वारयिषति । वाढम्-
मिमाधयिषतोत्यादि रूपत्रयम् पत्वन्तु नास्ति । २ । यङ्सन्-
त्यस्तात्मन् । बांभूयिषायिषति । यङ्णिचमन्नस्ताणिच् ।
बांभूरयिषतोत्यादि ३ ।

इति प्रत्ययमाला ।

- (१) प्रथमस्येति अजादेस्तु द्वितीयस्य । उ८५००० द्वित्वे प्राप्ते इत्यपि बोध्यम् ।
(२) प्रत्य तु नास्तीति आदेगावयवत्वाभावात् आदेगप्रत्यययोरिति ५८५००० ।
मूलं प्रत्ययस्यैवावयवग्रहणात् ।
(३) इह यङ् निमित्ते द्वित्वे कृतं सदिमित्तं द्वित्वन्तु न निदि धातोरेवभ्या-
सस्येति (उ८५००) अनभ्यासस्येति निर्णेषात् ।

अनुदात्तङित आत्मनेपदम् (उ०४०) आस्ते । श्रुते ।

भावकर्मणोः (१) । १ । ३ । १३ ।

बभूवे । अन् बभूवे ।

कर्त्तरि कर्मव्यतिहारे । १ । ३ । १४ ।

क्रियाविनिमये योत्ये कर्त्तव्यात्मनेपद स्यात् । व्यति लुनीते ।
(उ०३०४०) अन्यस्य योस्य लवन २) करोतीत्यर्थः । अममारित्य-
ज्ञापः । व्यति स्ते । व्यति घाते । व्यति घने । तामस्यारिति
(उ०३४०) सलापः । व्यति मे ३ । धि च ३०४० । व्यति-
ध्वे । ह एति (उ०३४०) व्यति-हे । व्यत्यमं । व्यत्यास्त । व्यति-
धीत । व्यति-राते । व्यति-भाते । व्यति बभे ।

न गति हिंसार्थेभ्यः (४) । १ । ३ । १५ ।

व्यति-गच्छन्ति । व्यति घ्नन्ति । प्रतिषेधं हमादौनामुपसं-
ख्यानम् । हमादयो हसप्रकारा शब्दक्रियाः । व्यति-
हमन्ति । व्यति जल्पन्ति । हरन्तेरप्रतिषेधः ॥ सम्प्र-हरन्ते
राजान ।

(१) भाव कर्मणश्च विहितनकारव्यात्मनेपद आर्त्तित्वात् ।

(२) यद्यस्य न योस्य तस्य तत्कारणं कर्म व्यतिहार तयोश्च शब्दस्य योस्य
शब्दादिलवनं प्राप्नुयः करोतीत्यर्थः परस्परकरवमपि व्यतिहारः
सप्रहरन्ते राजान इत्यादिप्रयोगात् ।

(३) व्यति-मे इत्यत्र उपसर्गपादभ्यामिति (उ०३०४०) न यत् नकारव्यात्म-
यस्य-मा-मात् आदेशप्रत्यययोर्विति (उ०३४०) पत्यमपि न, मास्यदा-
रिति ३४० । निषेधादकटशक्तिं ख्यातन मे इति प्रत्ययभावाव्याधा-
पदत्वात् ।

(४) कर्म व्यतिहारे यदात्मनेपद तस्य निषेधं सर्वेष्वङ्गमाश्रित्य
महानरमनपेक्ष्य गतिरित्यर्थोक्तं न ए ह स्तुत्वात् ।

इतरैतरान्योन्योपपदाञ्च । १ । ३ । १६ ।

परस्परौपपदाञ्चेति वक्तव्यम् । इतरैतरस्यान्यान्यस्य पर-
स्परस्य वा व्यति लनन्ति

नेर्विशः । १ । ३ । १७ ।

नि-विशते ।

परिच्यवेभ्यः क्रिय । १ । ३ । १८ ।

अकस्मृभिप्रायाश्चमिदम् परि क्रीणाते वि क्रीणाते ।
अव-क्रीणाते ।

विपराध्याञ्जेः । १ । ३ । १९ ।

वि-जयते । परा-जयते ।

आडोऽन्याम्यविडरणे । १ । ३ । २० ।

आङ्प्रवाहदातस्मिन्स्वविक्रमनादन्यवायि (५) वस्तेमानादात्म
नेपद स्यात् । विद्यानादत्तः । अनाम्यति क्रिमः । मुखं
व्यादादाति । आम्यग्रहणमविवक्षितम् । विपादिका व्या-
ददाति । "पादस्फुटा विपादिका" नदा कुल व्याददात् ।
पराङ्क्रम्यकालनिर्घषः । व्याददात् । पिपादिका पतङ्गस्य मुखम् ।

क्रौडोऽनुसम्परिभ्यश्च । १ । ३ । २१ ।

(५) ददते कृत्यपरिच्ये । अकस्मृभिप्राय आत्मनेपदात् । कृत्स्नम् "व्यादत्ते विड-
रणादिषु स्वकीयार्थाः" । अत्रानु कालनिर्घषादप्युच्यते ।

वादाङ्कः । अनु क्रीडते । सं-क्रीडते । परि-
 क्रीडते । आ क्रीडते । अनोः कर्मप्रवचनीयात् उपसर्गेण
 समा साहचर्यति । माणवकमन क्रीडति तेन सहेत्यर्थः ।
 तृतीयार्थे (५२६४३०) इत्यनोः कर्मप्रवचनीयत्वम् । समाङ्क
 जनः । सं-क्रीडतः । कूजनं तु । स क्रीडति चक्रम् । आगमः
 समायागः । अत्यन्तस्य दं यद्वहणम् । आ गमयस्व तावत्
 मा त्वरिष्ठा इत्यर्थः । शिञ्जेर्जिज्ञासायागः । धनुषि शिञ्जते ।
 धनुर्विषये ज्ञाने शक्ता ६ । भावितुमिच्छतात्यर्थः । आशिषि
 नाथः । आशिष्येवेति नियमार्थे (७) वार्तिकमित्युक्तम्
 (३३-४०) । सपिषा नाथने सपिमे स्यादित्याशास्त इत्यर्थः ।
 कथं “नाथसे किम् पतिव्र भृभृतानिति” नाथसे इति पाठ्यम् ।
 हरतेर्गतताच्छीत्ये । गतम्प्रकारः । पैलकमन्त्रा अनु हरन्ते
 मातृकङ्गावः, पिपुर्मातृ गतम्प्रकारे सततम्परिशील्यन्तो
 त्यर्थः । ताच्छीत्ये किम् मातुरनु हरति ८) । किरतेर्हर्ष
 जीविकाकुलायकरणेप वाच्यम् । हर्षादयो विषयाः तत्र
 हर्षो विक्षेपस्य कारणम् इतरे फले ।

अपाञ्चतुष्पाच्छकुनिष्यालेखने । ६।१।१४२ ।

अपाकिरतेः सुट् स्यात् । सुडपि हर्षादिष्वेव लक्ष्यम् ।

- (१) शिञ्जेर्जिज्ञासादानित्यत्र शिष्ये निद्योपादाने 'उ' ट् इत्यन्यत्र यद्वहण
 तस्मानुदात्तेत्यादायनेपदक्षिप्तेः कितु शक्यं सञ्जनस्येति अत्रानु
 व्ययपदे अनुविध्य ज्ञाने शक्तो भवति तमिच्छतीति ।
 (२) अनुदाने त्वसाक्षनेपदक्षिप्तेनियमार्थे लिख्यम् । अनुदाने च अनुदाने-
 तस्य हर्षादेरिति (३३-४०) युक्तं प्रत्ययार्थं तेन नाथन इति विद्वत् ।
 (३) मातृकङ्गा-हरतादयः मातृकङ्गाय विवक्षितं न तु प्रकारताच्छीकृतम् ।

अप स्फिरने षष्ठी षष्ठः, ककुटो भङ्गार्थो, ग्रा आश्रयार्थो च ।
 हर्षादिष्विति क्रिम । अप-क्रियति कसमम । इह तद्धसुटो
 न । हर्षादिमात्रविशेषाया यद्यपि तत्र प्राप्तस्तथापि सुष्ठ
 भावे नेष्यते इत्याह । मज्जीव क्रियति ६॥ अन्ति
 नुप्रच्छां । आनृत् । आपृच्छत् । अपृच्छान्ते ॥
 आकांशार्थात् स्वरितेन कर्तृगोत्रिं फले अप्यवरूपेण आत्म-
 नेपद वक्तव्यमित्यर्थः । कृष्णाय शपते ।

समवप्रविध्यः स्थः । १ । ३ । २२ ।

सन्निष्ठते । व्याघोरिष्ठ (३००.४०) । समस्थित । समस्थि-
 वाताम् । समस्थिषत । अव तिष्ठते । प्र-तिष्ठते । वि-
 तिष्ठते । आहुः प्रतिज्ञायामुपसख्यानम् ॥ शब्दद्वित्यमा-
 तिष्ठते नित्यत्वेन प्रतिजानौते इत्यर्थः ।

प्रकाशनस्येवाख्यायोश्च (१०) । १ । ३ । २३ ।

गोपी कृष्णाय तिष्ठते आश्रयम्प्रकाशयतीत्यर्थः । 'संशय-
 कक्षादिषु तिष्ठते यः' कक्षादीन्निर्णेतृत्वेनाश्रयतीत्यर्थः ।

उदोऽनूर्ध्वकर्माणि (११) । १ । ३ । २४ ।

(६) मज्जीवपक्रियतीत्यत्र हर्षे सत्यपि आशेषनाभावात् उट् नातस्त-
 डित्यर्थः ।

(१०) प्रकाशनं ज्ञापनं स्थेयोपिवादपदनिर्मुक्ता 'स्थेयोपिवादस्वान्तरा निर्देष्टरि
 उरोहिते' इति चेदित्युक्ते ।

(११) ऊर्ध्वदेशयोनातुक्त्वं यत्कर्म तदूर्ध्वकर्म तदन्तर्निहित्वर्थः । एव एव-

मुक्तावृत्तिष्ठते । अनृतेति किम् । पीठादुत्तिष्ठति । ईशा-
यामेव । नेह यामाच्छतमुत्तिष्ठति ।

उपागमन्त्रकरणे । १ । ३ । २५ ।

याम्नेय्याम्नीध्रमुप तिष्ठते (१२) । मन्त्रकरणे किम् भर्तारम्
पतिष्ठति योधनेन । उपादेवपूजामङ्गलिकरणमित्त्रकरणपञ्चि-
ष्विति वाच्यम् । आदित्यमुप-तिष्ठते । कथन्तर्हि “सुत्यं
स्तुतिभिरर्थाभिरुप तस्ये मरस्वतीति” देवतात्वारोपात् नृपस्य
देवतांशत्वादा । गङ्गा यमुनामुप-तिष्ठते उपस्थित्यतीत्यर्थः ।
रश्मिकान्मुप तिष्ठते मित्रोकरातीत्यर्थः । पन्थाः स्रज्जमुप-
तिष्ठते प्राप्तातीत्यर्थः । वा लिप्सायामिति वक्तव्यम् ।
भिन्नकः प्रभुमुप तिष्ठते उप-तिष्ठति वा लिप्सया उप-गच्छ-
तीत्यर्थः ।

अकर्मकाच्च । १ । ३ । २६ ।

उपात्तिष्ठतेरकर्मकादात्मनेपदं स्यात् । भोजनकाले उप ति-
ष्ठते मन्त्रिहितो भवतीत्यर्थः ।

उद्दिध्यां तपः । १ । ३ । २७ ।

नृवर्त्तते यद्यपि अनृते इत्युक्तेऽननृद्वित्रियत्वा वर्त्तमानादित्यपी-
तिष्ठतेरात्मनेपदं आदित्ययोर् वक्ष्यते तथापि परिच्छेदादकर्म-
बोधनाय कर्मपदमित्याहु इत्यादिभिरिति इत्यापत्तिरिति चेत्तदा ईशा
या च यामाच्छतमुत्तिष्ठतीत्यादी नार्त्तयति न तद् ।

(१२) यत्र मन्त्रकरणिका श्रुतिमन्त्र वर्त्तमानादित्यर्थः याम्नेया यामि-
देवताकया याम्नेयप्रभञ्जनमेवम् ।

प्रकर्मकादित्येव । उत्तपते । वि-तपते इत्यर्थः ।
 स्वाङ्गकर्मकाश्चेति (१३) वक्तव्यम् । स्वमङ्गं स्वाङ्गवत्तु अङ्ग-
 वमिति (पृ० १४४) परिभाषितम् । उत्तपते वि-तपते पाणिम् ।
 नेह । सुवर्त्मन्तपति सन्तापयति वि-नाययति वेत्यर्थः । न्वेत्त्री
 मैत्रस्य पाणिमन्तपति सन्तापयतीत्यर्थः ।

आहो यमहनः । १ । ३ । २८ ।

आ-यच्छते । आ-हते । प्रकर्मकात् स्वाङ्गकर्मकादित्येव ।
 नेह । परस्य शिर आ-हन्ति । कथन्तर्हि “आ-जने विषम-
 विलोचनस्य वक्षः” इति भारवि, “आ-हध्वं मारघूत्तममिति”
 भट्टिष प्रमाद एवायमिति भागवत्ति । प्राप्य १४ इत्य-
 ध्याहारो वा । ल्यङ्भाषे पञ्चमीति (पृ० ८८) तु ल्यबन्तं विनैव
 तदर्थावगतिर्यत्र तद्विषयम् । भिन्नुमित्यादितुमुबन्ताध्याहारो
 बालु । समीपमित्येति वा (१५) ।

आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम् । २ । ४ । ४४ ।

हनो वधादेशो वा लुङि आत्मनेपदेषु परेषु । आवधिष्ट ।
 आवधिषाताम् ।

हनः सिच् । १ । २ । १४ ।

-
- (१३) स्वाङ्गकर्मकाश्चेति चकारेणाकर्मकस्य सप्तहस्तेन उत्तपते वि-तपते ।
 (१४) प्राप्येति तथाच हन्तेरकर्मकत्वात् आ-जने इत्यादावात्मनेपदसिद्धिः ।
 (१५) समीपमित्येति स्वकीयमेव वक्ष आजने मङ्ग इय सन्तोषातिप्रवादात्मो-
 टन चकारेत्यर्थः ।

कित्यात् । अनुनासिकलोपः (उ० १०५० मू०) । बाहृतः । बाह
साताम् । आहसत ।

यमो गन्धने । १ । २ । १५ ।

सिच् कित्यात् । गन्धन सूचन परदीपाविष्करणम् । उदा-
यत । गन्धने किम् उदाद्यंस्त पादम प्राकृष्टवानित्यर्थः ।

समो गन्धपृच्छिभ्याम् (१६) । १ । ३ । २६ ।

अकर्मकाभ्यामित्येव । मङ्गच्छते ।

वा गमः । १ । २ । १३ ।

गमः परो भ्रमादी निहमिषी वा कितौ स्तः । मङ्गसीष्ट-
सङ्गसीष्ट । समगत ममगंस्त । ममृच्छते । अकर्मकाभ्यां
किम् ग्रामं मङ्गच्छति । विटिपृच्छिष्वरतीनामुपसंख्यानम् • ।
वित्तेरेव ग्रहणम् । म वित्ते । मं विदते ।

वेत्तेर्विभाषा । ७ । १ । ७ ।

वेत्तेः परस्य भ्रादेशम्यातोरुहागमो वा स्यात् । मं विदते-
म विदते । सम्यच्छते । सं ध्वरते । अतिं शुद्ध्यिभ्येति
वक्तव्यम् • । अतीति इयोर्ग्रहणम् अङ्गिधो त्रियत्तेरेव-
त्युक्तम् (८६ ७८) । मा समृत । मा समृषाताम् । मा समृषतंति ।

(१६) यमो गन्धपृच्छिष्वरतीर्विदिभ्य इति इतिस्वपाठमुपेक्ष्य भाष्यस्य
पाठमनुसरति यमो गन्धपृच्छाजिति । मङ्गच्छते मङ्गतो भवती-
त्यर्थः । तत्त्वः

समार्त । समाधीताम् । समार्धतेति च भादेः । इयत्ते लु मा
समरत । 'मा समरताम् । 'मा समरन्त । समारत ।
समारताम् । समारन्तीत च । स-शृणुते । सम्पश्यते ।
अकर्मकादित्वेव । अतएव "रक्षामीति पुरापि संशृणुमहे"
इति सुरारिप्रयोगः प्रामादिक इत्याह । अध्याहारो वा
इति कथयद्वा इति । अथास्मिदकर्मकाधिकारे इतिगम्या-
दीनां कथमकर्मकतेति चेत् । शृणु ।

"धातोर्धान्तरे वृत्तिर्धात्वर्थेनापस्यहात् ।

प्रसिद्देर्विवक्षात् कर्मणाऽकर्मि का क्रिया ॥"

वहति भारम् । नदी वहति १७ स्यन्दत इत्यर्थः । जीवति ।
मृत्यति । प्रकृष्ट यथा । मेघा वर्षति । कर्मणाऽविवक्षातां
यथा । 'हितास्त य संशृणुते स किं प्रभु' उपसर्गादस्य-
त्युद्धोर्वेति वाच्यम् । अकर्मकादिति निवृत्तम् । बन्धसि-
रस्यति—निरस्यते । समुहति—समुहते ।

उपसर्गाद् द्वय ऊहतेः । ७ । ४ । २३ ।

(१७) वहते सकर्मकता प्रदर्शय स्यन्दतम् । धात्वर्थकर्मकत्वं दर्शयति
नदी वहतीति । प्राणधारण जीव । गात्रविशेष विशेषो मृत्य तयोर्द्व-
योरपि धात्वर्थप्रविष्टकर्मकत्वात्कर्मकत्वम् । प्रनिद्रिच सत्ताजामर-
णादीनां तेषां फलसमानाधिकरणव्यापारबोधकत्वादकर्मकत्वम् । अवि-
वक्षितकर्मत्व कर्मागकाङ्क्षव्यापारबोधकत्वं तथाच फलव्यधिकरण-
व्यापारबोधकानामपि निरुक्ताभावात् फलसमानाधिकरणत्वेन फलानुव्य-
व्यापारबोधकत्वादकर्मकत्वम् । प्रपञ्चितश्चैतदस्याभि यद्वार्थ-
रत्नम् ।

बादो कङ्किति । ब्रह्म समुच्चात् । अग्निं समुच्चात् ।

निसमुपविध्यो ह्यः । १ । ३ । ३० ।

नि-ह्यते ।

स्पृष्टीयामाहुः । १ । ३ । ३१ ।

कृष्णबाणरूमा-ह्यते । स्पृष्टीया किम् पुत्रमा-ह्यति ।

गन्धनावक्षेपणसेवनसाहसिक्यप्रतियत्नप्रकथ-
नोपयोगेषु कञः । १ । ३ । ३२ ।

गन्धनं हिमा १८ । उत्कृष्टं सूचयतीत्यर्थः । सूचनं हि
प्राणवियोगानुकूलत्वादिमैव । अवक्षेपणभक्षणम् । अथ नो
वर्त्तिकामुदा-कुरुते भक्षयतीत्यर्थः । हरिमुप कुरुते सेवते ।
परदारां प्र कुरुते तेषु सहसा १९ । प्र-वर्त्तते इत्यर्थः ।
एधादकस्थोपस्कृते गुणमाधत्ते । गाथाः प्र-कुरुते प्रकथ-
यतीत्यर्थः । अतम्प्र-कुरुते धम्माथ विनि युक्तौ । एषु किम्
कटङ्गराति ।

अधेः प्रसङ्गे । १ । ३ । ३३ ।

प्रसङ्गं चमाभिभवय पठ मर्षणमिभवे चेति पाठात् ।
अधमर्ष-कुरुते चमते इत्यर्थः अभि-भवताति वा ।

१८ गन्ध-अर्धेन इति उ ३०४ नीर इत्यस्य गन्धभातोऽप्यनुवरणादाह
गन्ध-इति ।

१९ कृत्वा नतत साहसिकजनस्य कर्म साहसिक्य तत्राह कङ्कसा प्रह-
सिवात्यर्थेकटाह नष्ट भङ्गमा प्रवर्त्तत इति ।

वेः शब्दकर्मणः । १ । ३ । ३४ ।

स्वरान् वि-कुर्वते उच्चारयतीत्यर्थः । शब्दकर्मणः किम्
चित्तं वि करोति कामः ।

अकर्मकाच्च । १ । ३ । ३५ ।

वेः कृष्ण इत्येव । छात्रा वि कुर्वते विकारं लभन्ते ।

सम्माननोत्सृजनान्वाय्यकरणज्ञानभृतिविगणन-
व्ययेष नियः । १ । ३ । ३६ ।

अत्रोत्सृजनज्ञानविगणनव्यया नयतेर्वाच्याः इतरे प्रयोगो-
पाधयः । तथाहि शास्त्रे नयते शास्त्रस्य सिद्धान्तं शिष्येभ्यः
प्रापयतीत्यर्थः । तेन च शिष्यसम्माननं फलितम् । उत्स-
ृजने । दण्डमुच्यते उत्-क्षिपतीत्यर्थः । माणवकमुप-नयते
विधिना आत्मसमीपम्प्रापयतीत्यर्थः । उपनयनपूर्वकं वाध्या-
पनेन हि उपनयनं प्राचार्यत्वं क्रियते । २० । ज्ञाने । तत्त्वं
नयते निश्चिनोतीत्यर्थः । कर्मकरानुप-नयते भृतिदानेन स्त्र-
समीपम्प्रापयतीत्यर्थः । विगणनमृणादेर्निर्णयानम् । करं
वि नयते राज्ञे देयं भागम्परि-शोधयतीत्यर्थः । शतं वि-नयते
धनार्थं वि-नि युक्त इत्यर्थः ।

(२०) उपनयो वेदाङ्गताप्रयोजकसंस्कारस्य परमात्मत्वात् परस्मैपदे प्राप्तेः-
नेन तद् विधीयते ननुपनयनमात्रे प्राचार्यत्वं किन्तु तत्पूर्वकाध्या-
पनेन “उपनीत इदम् वेदानाचार्यं स उदाहृत” इति स्मृतेरेव प्राचा-
र्यकरणस्य प्रयोगोपाधित्वं परम्परया बोध्यम् ।

२५०

सिद्धान्तकौमुदी ।

कर्त्तृस्थे चाशरीरे कर्मणि । १ । ३ । ३७ ।

नियः कर्त्तृस्थे कर्मणि (२१) यदात्मनेपदम्प्राप्तत्वाशरीरावयव-
भिन्ने एव स्यात् । सूत्रे शरीरशब्देन तदवयवो लक्ष्यते ।
क्रोध विनयते अप-गमयति । तत्फलस्य चित्तप्रसादस्य कर्त्तृ-
गत्वात् स्वरितञितः (२५४) इत्येव मिह नियमार्थमिदम् ।
तेनेह न । गण्डं विनयति (२२) । कथं तर्हि “विगण्य
नयन्ति पौरुषमिति” कर्त्तृगामित्वाविवक्षायाभविष्यति ।

वृत्तिसंगेतायनेषु क्रमः १ । ३ । ३८ ।

वृत्तिरप्रतिबन्धः । ऋचि क्रमते बुद्धिर्न प्रति हन्यत इत्यर्थः ।
सर्गो एतमाह । अध्ययनाय क्रमते एतस्य हते । क्रमन्ते ऽग्निन्
शास्त्राणि स्फीतानि भवन्तीत्यर्थः ।

उपपराध्याम् । १ । ३ । ३९ ।

हस्तादिष्वाभ्यामेव क्रमेण तपसर्मान्तरपूर्वात् । उप क्रमते ।
परा क्रमते । नेह । स क्रामति ।

आह उद्गमने १ । ३ । ४० ।

आ क्रमते सूर्यः उदयते इत्यर्थः । ज्योतिरुद्गमन इति
वाच्यम् ५ । नेह । आ-क्रामति धूमो हर्म्यतमात् ।

(१) कर्त्तृस्थे कर्मणि कर्त्तृस्थे क्रियाफले इत्यर्थे अपदेशिवद्भावात्
कर्त्तृस्थोऽपि फलत्वात् फलवत्त्वेनैव कर्मणः कर्मभावात् कर्मत्वाति
पदमावर्त्य शब्दवत् कर्मणि वर्तमानि व्याख्यातवन् ।

(२) मण्डो रोगविशेषस्तस्य कर्त्तृस्थोऽपि शब्दवत्त्वात् न तत्कर्त्तृत्वात्
तर्हि न बोध्यम् ।

वेः प्रादविहरणे । १ । ३ । ४१ ।

साधु विक्रमने वाज्री । प्रादविहरणे किम् विक्रामति
सन्निहिधा भवति स्मृतीत्यर्थः ।

प्रोपाभ्यां समर्थाभ्याम् । १ । ३ । ४२ ।

समर्थ तुल्यार्थौ शकंभ्यादित्वात् । पृ४७४ । पररूपम् । प्रा-
रम्भेऽनयास्तुल्यार्थता । प्र-क्रमते । उप-क्रमते । समर्थाभ्यां
किम् प्र-क्रामति गच्छतीत्यर्थः । उप क्रामति २३ । आ-
गच्छतीत्यर्थः ।

अनुपसर्गादा । १ । ३ । ४३ ।

क्रामति—क्रमते । अप्राप्तविभाषणम् । वृत्त्यादौ तु नित्यमेव ।

अपङ्कवे ज्ञा । १ । ३ । ४४ ।

शतमप जानीते अप लपतीत्यर्थः ।

अकर्मकाच्च (२४) । १ । ३ । ४५ ।

सर्पिषोऽनु-जानीते सर्पिषा उपायेन प्र-वर्त्तत इत्यर्थः ।

सम्प्रतिध्यामनाध्याने । १ । ३ । ४६ ।

शतं सम्प्रजानीते अवेक्षत इत्यर्थः । शतं प्रति-जानीते
अङ्गीकरोतीत्यर्थः । अनाध्यान इति योगो विभज्यते । तत्सा-

(२२) वृत्त्यादिष्वेवार्थेषु प्रोपाभ्यामित्यस्य प्रवृत्तेरेत्या तदर्थत्वाभावात् तत् ।

(२४) अनुपसर्गाज्ज्ञा (पृ२६५४०) इत्यनेनैव सिद्धे सर्पिषोऽनु-जानीते इति
सोपसर्गार्थमिदम् ।

मर्थ्यादकर्मकाचेति प्राप्तिरपि वार्यते । मातरं जातुर्वा
सञ्जानाति । कर्मण्येष्टत्वं विवक्षायां षष्ठी ।

भासनोपसम्भाषाज्ञानयत्नविमत्यपमन्त्रशेष

वदः । १ । ३ । ४७ ।

उपसम्भाषोपमन्त्रश्चे धातोर्वाच्ये इतरे प्रयोगोपाधयः । शास्त्रे
वदते भासमानो ब्रवीतीत्यर्थः । उपसम्भाषोपसम्बन्धनम् ।
भूत्वानुप-वदते सास्त्वयतीत्यर्थः । ज्ञाने । शास्त्रे वदते ।
यत्ने । सेते वदते । विमती । सेते विषदन्ते । उपम-
न्त्रसुपपञ्चन्दनम् । उप वदते प्रार्थयत इत्यर्थः ।

व्यक्तवाचां समुच्चारणे । १ । ३ । ४८ ।

मनुष्यादीनां सम्प्रयोगोच्चारणे वदेरात्मनेपदं ज्ञात् । सम्प्र-
वदन्ते ब्राह्मणाः । नेह सम्प्र-वदन्ति खगाः ।

अनोरकर्मकात् । १ । ३ । ४९ ।

व्यक्तवाग्विषयादनुपूर्वादकर्मकाहदेरात्मनेपदं ज्ञात् । अनु-
वदते (२५) कठ कलापस्य । एककर्मकात्किम् उत्तमनु-वदति ।
व्यक्तवाचा किम् अनु-वदति वोणा ।

विभाषा विप्रलापे । १ । ३ । ५० ।

विराजितिरूपे व्यक्तवाचां समुच्चारणे उत्तं वा ज्ञात् । वि-
प्र वदन्ते विप्र वदन्ति वा वेद्या ।

अवाङ्मुः । १ । ३ । ५१ ।

अव गिरते । गृणातिस्त्ववपूर्वा न प्र-युज्यत एवेति भाष्यम् ।

समः प्रतिज्ञाने । १ । ३ । ५२ ।

शब्दं नित्यं सङ्गिरते प्रति जानीत इत्यर्थः । प्रतिज्ञाने किम् सङ्गिरति यामम् ।

उदञ्चरः सकर्मकत् । १ । ३ । ५३ ।

धर्ममुञ्चरते उदञ्च गच्छतीत्यर्थः । सकर्मकात्किम् वाच्य उञ्चरति उपरिष्ठाद्गच्छतीत्यर्थः ।

समस्तृतीयायुक्तात् । १ । ३ । ५४ ।

रथेन सञ्चरते ।

दास्यश्च सा चेच्चतुर्थ्यर्थे । १ । ३ । ५५ ।

सम्पूर्वादावस्तृतीयास्तेन युक्तादुक्तं स्यात् तृतीया चेच्चतु-
र्थ्यर्थे । दास्य सं-यच्छते । पूर्वमूत्रे सम इति षष्ठौ तेन
सूत्रद्वयमिदं व्यवहितेऽपि प्रवर्तते । रथेन समुदा-चरते ।
दास्या सम्प यच्छते ।

उपाद्यमः स्वकरणे । १ । ३ । ५६ ।

स्वकरणं स्वीकारः । (२६) भार्यामुप-यच्छते ।

(२६) स्वकरणमित्यत्र विकल्पेन चिन्म भवति समर्थानां प्रथमादौक्तो
(५४८८५०) वेत्तुहस्तः । स्वीकारश्च भार्यास्वीकारोऽन्वस्वीकारो वेत्तु
नापह्नोने “वक्ष्याण्युपावसत जितराशीति” भट्टिः वक्ष्यते ।

विभाषोपयमने । १ । ३ । ५६ ।

यमः सिच् किहा स्याद्विवाहे । रामः सीतामुपायत उपा-
यंस्त वा उदबोदित्यर्थः । गन्धनाङ्गे (२७) उपयमि तु पूर्व-
विप्रतिषेधान्नित्यङित्वम् ॥ २८ ॥

ज्ञान्मुष्मृष्टां सनः । १ । ३ । ५७ ।

सनन्तानामेषा ॥ २८ ॥ प्राग्वत् । धर्मं जिज्ञासते । मुष्मृषते ।
मुष्मृषते । दिदृक्षते ।

नानोक्षः । १ । ३ । ५८ ।

पुत्रमनु-जिज्ञासति । पूर्वमनुस्येवायमिवेधः सनन्तरस्येति
न्यायात् । तेनेह न । सर्पिणोऽनु जिज्ञासते सर्पिणा प्रव-
र्त्तितुमिच्छतीत्यर्थः । पूर्ववत् सनः (उ० ५५४) इति तङ् । चकष-
काश्चेति उ० ५४८ । कवसादिधानात् ।

प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः । १ । ३ । ५९ ।

आभ्यां सनन्ताङ्गुव उक्तञ्च स्यात् । प्रति-श्रुष्वति । आङ्,

(२७) नवति विभाषेति (पृ० ४०) मूलभाष्ये पूर्वप्रतिषेधलोपोक्तत्वादाह
गन्धनाङ्गे इति सूचनार्थे इत्यर्थः ।

(२८) यमोपयमने इति उ० ५६४ । पूर्वमन्वेषेत्यर्थः ।

(२९) अपञ्चन च इति उ० ५४८ । आधातोर्नित्यङित्वस्येति (उ० ५६४, पा०)
नृद्विधात्वा तङ् सिद्धत्वेन पूर्ववत्त्वेन (उ० ५५४) इत्यनेन चकषेभ्य-
को भ्योऽपि तङ् सिद्धावपि विप्रत्याङ्गिते तङ् विधानार्थेतिवम् ।

श्रूयति । कर्मप्रवचनीयात्स्यादेव । देवदत्तं प्रति श्रूयते ।
शदे शितः (उ८०४०) म्रियतेर्लङ्लिङोश्च (उ१५४४०) (३०)
व्याख्यातम् ।

पूर्ववत्मानः । १ । ३ । ६२ ।

सनः पूर्वं यो धातुस्तेन तुल्यं सनन्तादप्यात्मनेपदं स्यात् ।
एदिधिषते । शिगयिषते । नि विविचते । पूर्ववत्किम् ।
नुभूयति । शदेरित्यादिसूत्रद्वये सनो ३१ नेत्यनुवर्त्य वाक्य-
भेदेन व्याख्येयम् । तेनैव न । शिशक्ति । मुमूर्षति ।
आम्प्रत्ययवत्कृञोऽनुप्रयोगस्य (उ०३४० । पधाञ्चक्रे ।

प्रोपाभ्यां युजेरयज्ञपात्रेषु । १ । ३ । ६४ ।

प्र युङ्क्ते । उप-युङ्क्ते । खराद्यस्तापसर्गादिति ३२ वक्त-
व्यम् । उयुङ्क्ते । मि युङ्क्ते । अयज्ञपात्रेषु किम् ।
इत्वं न्यसि पात्राणि प्र-युनक्ति ।

समः क्षावः । १ । ३ । ६५ ।

सं-क्षुते शस्त्रम् (३३) ।

(१०) भ्वादी षदधातुस्तदादी च सृधातुरुक्तत्वेने मूले व्याख्याते ।

(११) सनो नेति न सून किन्तु नानोर्ष इत्यतो (उ०५४४०) नेति
पूर्ववत्मान इत्यतः सन इत्यनुवर्त्य योगविभागात् सनो नेत्यन्यथासद-
र्थक भाष्यवाक्यम् ।

(१२) खरवर्ण एवाद्यनयोर्यस्य तस्मादुपसर्गादित्यर्थेने दुर्निर्भ्या समस नेति
बोध्यम् ।

(१३) समगच्छीत्यत्र (उ०४६४०) क्षुधातुमपठित्वा षष्ठ्यङ्गत्वकारण स-
कर्मकादपि तद्विधानार्थमिति ध्वनयन्मुदाहरति सं-क्षुते शस्त्रमिति ।

भुजोऽनवने (३४) । १ । ३ । ६६ ।

अद्वय भुक्ते अभ्यवहरतीत्यर्थः । “बुभुजे पृथिवीपातः पृथिवीमेव केवलाम्” । “ब्रह्मो जनो दुःखप्रतानि भुक्ते” । ब्रह्मोपभोगो भुजिरर्थः । अनवने किम् महीभुनक्ति ।

खेरसौ यत्कर्म यौ ठेत्स कर्मानाध्याने । १ ।

३ । ६७ ।

आन्तादात्मनेपद स्यादसौ वा क्रिया सैव चेष्टस्यान्ते-
नाप्यतेऽसौ यत्कर्म कारकं स सौ कर्ता स्वाद्य-
त्वाध्याने (३५) । खिद्यतेति (३७०५) सिद्धेऽकर्त्रभिप्रायार्थ-
मिदम् । कर्त्रभिप्राये तु विभाषापपदेनेति (३७१५) ।
विकल्पे, (३६) ऽणावकमेकादिति (३७१५) परस्मैपदे च
परत्वात्प्राप्ते पूर्वविप्रतिषेधेनेदमेवेत्यते (३७) कर्त्तृत्वा-

(३४) कवनं पालनम् कलं अद्वय इति वक्तव्ये नवने इति परबुद्धावप्युक्तं
भुजोरोभाटिकस्यैव पदस्यार्थं तथा च कवनमिच्छार्थे उपभोगादावर्थेऽपि
तदर्थं मितं तदेतदुदाहरणे खरनेय आदीवहार ।

(३५) इच्छादानरवाकर्तारं चत्वारि चेरात्मनेपदमित्येवं, तत्र आदिस्थाने-
नास्त्वित्तमं यथो यत् कर्म यौ चेदिति द्वितीया, तत्र कर्मज्ञः
क्रियापरं “कर्म क्रियेति” कोणात् तत्प्राप्तौ या क्रिया सैव चेन्
पत्यन्तेनोप्यत इत्यर्थः, स कर्त्तेति द्वितीयां यथो यत् कर्म यौ चेदिति
सर्वसत्त्वानुवर्त्तने कर्मशब्दस्यात्र कारकविशेषपर इत्यामनेन आचष्टे
यत्, यत् कर्मत्वादिति । यत्नाध्याने इति चतुर्थः, आचष्टे भवति
आध्यानमुत्पत्त्यापूरकं कारकम् ।

(३६) विकल्पे इति परत्वात् प्राप्ते इत्युत्तरं च भवत्यते ।

(३७) इदमेवम्यत इति । अत्र यत् यत्कर्म वक्तव्ये वत्सादी विभाषापपदेने-
त्यस्य (३७०५) विषयः । इदमेवं वत्सादी चेराकारितत्वावकाशः ।

भावकाः (३८) कर्तृस्वक्रियाद्योदाहरणम् । तथाहि पश्यन्ति
(३९) भवभक्ताः चाक्षुषज्ञानविषय कुर्यान्तीत्यर्थः । प्रेरणा-
श्रव्याग्रे (४०) पश्यति भवः विषया भवतीत्यर्थः । ततो (४१)
हेतुमन्त्रि । दर्शयन्ति भवभक्ताः पश्यन्तीत्यर्थः । पुनर्य-
र्थस्वा- (४२) विवक्षायाम् । दर्शयते भवः । इह प्रथमावृत्ति-
ययोरवस्थयोर्द्वितीयावस्थयोश्च तुल्यार्थे (४३) तत्र तृतीयक

येते कर्त्तृस्व' गोपी गाययतीत्यादौ अस्माकम् कर्त्तृकादित्यस्य (उ० ६४ पु०)

विषयः आश्रयति कोदारः स्वयमेवेति प्रेरणाश्रित्यस्य (उ० ६५ पु०) १०४ ।

तत्र हि ज्ञायते कोदारः स्वयमेवेति द्वितीयकजायामकर्मकमिति भावः ।

(३८) अपरिच्छिन्दन्माध्यो धात्वर्थो भावः सपरिच्छिन्दन्माध्या त्रिधा ।
साधनञ्च कारकं तत्र नमनारोहणादौ सपरिच्छिन्द एव कर्त्ता क्रिया
साधयति अवशदर्शनादिकं तु स्यन्दनरचितोऽपीत्यनयोर्भेदादाह
कर्तृस्वभावका इत्यादि ।

(३९) कर्तृस्वभावकमुदाहरति पश्यन्तीति स्यन्दनं विनापि धात्वर्थदर्शनादे-
वाध्यत्वासंभवात् ।

(४०) प्रेरणाश्रेति कर्मणः सौकर्ययिज्ञायाः तटीयव्यापारमात्रस्यैव
यावत्त्वे इत्यर्थः ।

(४१) ततः तत्र प्रेरणाश्राद्वातोरित्यर्थः ।

(४२) पुनर्यर्थस्येति उपायनिवृत्तावपि उपेयानिर्गतिरिति न्यायात्
विषयो न निवृत्तिरिति श्रुतत्वात् एवमर्थस्येत्यत्र एवञ्च स्वार्थ एव
निजिति फलितार्थः ।

(४३) तुल्यार्थ इति प्रथमाद्वितीययोश्चाक्षुषज्ञानानुसूयणापारबोधकत्वा-
भिधानात् तृतीयचतुर्थीसु चाक्षुषज्ञानरूपफलमात्रबोधकत्वविशेषात्
तुल्यत्वम् ।

आवा ४४ न तद् क्रियावाक्येऽपि (४५) यत् कर्तृकारकत्वा
 यो कर्तृत्वाभावात् । चतुर्थीन्तु तद् द्वितीयाभावात् (४६)
 क्रियावाक्यात् प्रथमायादर्थो भवत्येव कर्तृत्वात् । एव-
 मा-रोहयते ४७ हस्तीत्यप्युदाहरणम् । आ-रोहन्ति इति न
 दासिकाः न्यग्भावयन्तीत्यर्थः । तत आ रोहति ४८ हस्ती
 न्यग्भवतीत्यर्थः । ततो ४९ चिच् । आ रोहयन्ति आ-
 रोहयन्तीत्यर्थः । तत आ-रोहयते ५० न्यग्भवतीत्यर्थः ।
 यदा ५१ । पश्यत्या राहन्तीति प्रथमकक्षा प्राप्यत । ततः
 कर्मच एव हेतुत्वारीपाचिच् । दर्शयति भवः आ राहयति
 हस्ती पश्यत आरोहयत प्रेरयतीत्यर्थः । ततो चिच्भ्या

- (४४) प्रथमाद्वितीयबोध्यं नत्वाभावात् प्रथमानीकृतकृतीवकक्षादा 'च-
 मुकम् ।
- (४५) क्रियावाक्येऽपीति प्रथमकक्षया तुल्यं नत्वेऽपि द्वितीयकक्षाया न्यव-
 नावस्थाया दानरूपार्थस्य कर्त्ताभावात् यो कर्त्तुं भक्त्य द्विती-
 यकक्षाया कर्त्तृत्वाभावात् ।
- (४६) द्वितीयाभावादेति तथा च यत् यो वा क्रिया वाच्यवृत्तानादिका
 द्वितीयकक्षायाः सैव एवमेवोच्यते, इति वादा प्रथमावाक्यात् प्रथम-
 क्रियाया कर्त्तृत्वा भवस्य कर्त्तृत्वात् तदिति कश्चित् ।
- (४७) कर्त्तृत्वक्रियाकलुदाहरति एवमा-रोहते इति ।
- (४८) प्रेरकावस्थाने उदाहरणमा-रोहति इतीति ।
- (४९) तत इति निवृत्तप्रेषणात् कश्चिद्विन्यस्तन्भावमुदाहरणवादावाहो-
 रित्यर्थः ।
- (५०) एवमर्थार्थकारिकावाक्यमुदाहरति आ-रोहयते इति तत्र क्रियावाक्य-
 तत्वादिनं प्राप्यत ।
- (५१) एव निवृत्तप्रेषणप्रसङ्गपरायादौ विवर्तनं चोच्यते ।

स्तत्प्रकृतिभ्याश्च उपान्तयोर्हंशोरपि प्रेक्ष्यस्योक्त्यामि द्रव्यं वती
 आ रोहयते इत्युदाहरणम् पर्यः प्राग्वत् । अस्मिन् पक्षे
 द्वितीयकचायाश्च तद्ध् समानक्रियात्वाभावाच्चिज्जर्जसाधि-
 क्त्वात् । अनाध्याने किम् स्मरति वनगुह्यं कोविदः ।
 स्मरयति वनगुह्यः उत्कण्ठापूर्वकस्मृतो विषयो भवतीत्यर्थः ।
 भीष्मगोर्हेतुभये (३।६४४) व्याख्यातम् ।

गृध्रिवक्ष्योः प्रलम्भने । १। ३। ६८ ।

प्रतारणेऽर्थे प्लुताभ्यामाभ्यामाग्वत् । माणवकं गर्हयते
 वक्ष्यते वा । प्रलम्भने किम् प्लानङ्गद्वयति अभिज्ञाङ्क्षा-
 मस्वीत्यादयतीत्यर्थः । अहिं वक्ष्यति वज्रयतीत्यर्थः । द्विषः
 सन्माननशालोनीकरणयोश्च (३।६४४) व्याख्यातम् ।

मिथ्योपपदात् लजोऽभ्यासे । १। ३। ७१ ।

चेरित्येव (५२) । पदस्मिथ्या कारयते स्मरादिदुष्टममङ्गदु-
 कारयतीत्यर्थः । मिथ्योपपदात्किम् पदं सुष्ठु कारयति ।
 अभ्यासे किम् सकृत्पदस्मिथ्या कारयति । स्मरितजितः कर्त्तुं
 भिप्राये क्रियाफले (३।५४०) यजते । सुगुते । कर्त्तुं भि-
 प्राये किम् ऋत्विजो यजन्ति (५३) । सुग्वन्ति ।

(५२) इह करोतिवञ्जारचार्यत्वादकर्म्मणः । उच्चारणञ्च निःसारणञ्चान्तर-
 तञ्जारणं निःसारणं तच्च सकर्म्मकमुच्चारयति निःसारयतीत्यर्थः
 अथतदुच्चारणे धातोर्यस्यैव तत् आत्मनेपदं द्योतकम् ।

(५३) इष्टिचार्येतादृशं तु न जानक्यं कर्मभावो वज्जेतेति ज्ञानीयुद्दे-
 नेव जानविधानात् अतो इष्टिचार्यकस्य कविनामित्येऽपि न तद्ध्

अपाददः । १ । ३ । ७३ ।

न्यायमप वदते । कर्त्तृभिप्राय इत्येव । अप वदति । विचर
(७।७.४०) । कारयते ।

समुदाङ्भ्यो यमोऽग्रन्ये । १ । ३ । ७४ ।

अग्रन्ये इति छेदः । ग्रीहीन् संयच्छते । भारमुयच्छते ।
वस्त्रमा यच्छते (५४) । अग्रन्ये किम् उद्यच्छति वेदम्
अधिगन्तुमुद्यमङ्करोतीत्यर्थः । कर्त्तृभिप्राये इत्येव ।

अनुपसर्गाज्ज्ञः (५५) । १ । ३ । ७५ ।

गाञ्जानीते । अनुपसर्गात्किम् स्वर्गं लोकाश्च प्र-जानीति ।
कथन्तहिं भट्टिः “इत्यं नृपः पूर्वमेवास्मिन्नाद्ये ततोऽनु-जज्ञे
गमनं सुतस्येति” । कम णि लिट् । नृपेति विपरिणामः ।

विभाषोपपदेन (५६) प्रतीयमाने । १ । ३ । ७६ ।

“उद्यच्छस्य प्रसिद्धाद्यंभ्योऽप्यन्ते अपाददः ।

तन्मथान् फलं तादा न जाभादि प्रतीयमानमिति”

इतिवचनात् ।

(५४) आङो यमङ्गन इत्येव (७४।४०) सिद्धे पूर्वार्थो पाठश्च सर्वार्थकार्य-
मिति द्योतयद्समुदाङ्कर्त्त वस्त्रमा यच्छते इति ।

(५५) कर्त्तृभिप्रायेत्येव । (७५।४०) सिद्धे सर्वभेदाद्यंभ्योऽप्यन्ते ।

(५६) उपपदेन फलस्य कर्त्तृभावित्वे द्योतितं तच्च प्राप्ती विभाषेण ।
नव्यास्तु क्रियाफलं दध्योवात्मातुवर्त्तते तच्चाप्य परते कर्त्तृत्वे वा कथे
उपपदेन द्योतितं प्राप्ताप्राप्तिविभाषेणाह तत्र पिबत्यनेनान्नं इत्या-
पूठनं यजेतेति सिद्धं तत्र पिबत्यनेनान्नं इत्याद्यपदेन कर्त्तृत्वं परमा-

स्वरितञित इत्यादि (८५४०) पञ्चमूत्रा यदात्मनेपदं विहित-
न्तत्समीपोच्चारितेन पदेन क्रियाफलस्य कर्तृगामित्वे द्योतिते
वा स्यात् । स्वं (५७) यज् यजति यजते वा । खड्गटडरोति
कुहते वा । स्वप्न्युचमप वदति अप वदते वा । स्वं यज्जहात्यति
कारयते वा । स्वं प्रीहिं सं-यच्छति सं यच्छते वा । स्वाहा-
ज्जानाति जानीते वा ।

इत्यात्मनेपदम् ।

मित्त्वद्योतनात् एतेन प्रकृतस्यकसमर्थनायं स्वरितञितः कर्त्तृभि-
न्नाते क्रियाफले इति (८५४०) सूत्रेऽभिप्रायशब्दस्य इत्यापरताया कल्प-
नेन कर्त्तृगामित्वेन विवक्षाविवक्षाभ्यां पदव्यवस्थेति वदन् शब्दविना-
मन्विक्तत् पराक्तः । किञ्च पितृस्पर्शकाम इति शब्देन श्रुत्या परमा-
मिकत्वस्य बोद्धेऽज्ञानाबोधनात्तत्त्वमर्थ-मपि अकिञ्चित्करम् । तत्सूत्रं
प्रायिकमित्यादिशब्दप्रक्रियाशिक्षोक्तिरपि साङ्गविकल्पे पदव्यव-
स्थापकसूत्रस्यैव प्रायिकत्वकल्पनेऽप्यवस्थापसंस्मृतोऽनेनैव सूत्रेण
परमाभिन्नपि फले उपपदेन द्योतिते विभाज्येति नवीनपद्धतिराह-
रणीया ।

(५७) स्वमित्त्वपञ्चमर्थं स्मार्थमात्मार्थं वक्ष्यते इत्याद्यपि पाद्यम् ।

श्रीवात् (१) कर्त्तरि परस्मैपदम् (७५३०) । अति ।

अनुपराध्यां छजः । १ । ३ । ७८ ।

कर्त्तृगोऽपि फले गन्धनादौ च परस्मैपदार्थमिदम् । अनु करोति परा करोति । कर्त्तरीत्येव भावकर्मचोर्मा भूत् । नचैवमपि कर्मकर्त्तरि प्रसङ्गः कार्यातिदेशपक्षस्य मुख्यतया तत्र कर्म वत् कर्मणा (७०३४०) इत्यात्मनेपदेन परेषास्व २) बाधात् । शास्त्रातिदेशपक्षे (१) तु कर्त्तरि शब् (७०३४०) इत्यतः श्रीवा-
दित्यतश्च (७५३०) कर्त्तृपदपदयमनुवर्त्तमानैव चः कर्त्ता न तु कर्मकर्त्ता तत्रेति व्याख्येयम् ।

अभिप्रत्यतिभ्यः क्षिपः । १ । ३ । ८० ।

क्षिप प्रेरणे स्वरितेत् ४ । अभि-क्षिपति ।

प्रावृद्धः । १ । ३ । ८१ ।

प्र-वृद्धति ।

(१) अनुदात्त क्त (७४३०) इत्यादनात्मनेपदमेवेति । नचवात् न क्त परस्मैपदस्य वक्ष्यते तथा च कर्त्तृ र परस्मैपद-वक्ष्यतेतापत्रेव निवचनस्यैवेति चेन्निति पदं अपाठ्यम् ।

(२) अत्र अनुपराध्यां नति कूलविहितकर्म । अतएव कर्मवत् कर्म-
चेति कूलं (५०३४०) शास्त्रान्तिदेशोऽयमिति वक्ष्यति ।

(३) शास्त्रान्तिदेशपक्षे कर्मवत् कर्मचोऽन्तेनात्मनेपदं न विधीयते चिन्तु नहिभावकं भावकर्मचोरिति (५०३४०) शास्त्रवर्गनिश्चयते तत्र च पूर्ववात् परेष्व अनुपराध्याविज्जनेन बाधबाधह्याह शास्त्रान्ति-
देशेति ।

(४) स्वरितेत्याहुमववृद्धिश्चो कर्त्तृगोऽपि कवे परस्मैपदार्थंकारणम् ।

परैर्कृषः (५) । १ । ३ । ८२ ।

परि मृष्यति । भौषादिकस्य तु । परि-मर्षति । इह परिरिति
बोधात् विभज्य वहेरपीति केचित् ।

व्याङ्परिभ्यो रमः । १ । ३ । ८३ ।

वि रमति ।

उपाङ् । १ । ३ । ८४ ।

बद्धदन्तमुप-रमति उपरमयतीत्यर्थः प्रसन्नभावितृष्यर्थोऽयम् ।

विभाषाऽकर्णकात् । १ । ३ । ८५ ।

उपाङ्मेरकर्णकात्परस्मैपदं वा । उप-रमति उप-रमते वा
निवर्त्तत इत्यर्थः ।

बुधयुधनयजनेङ्प्रदुस्त्रुभ्यो णेः । १ । ३ । ८६ ।

एभ्यो ण्यन्तेभ्यः परस्मैपदं स्यात् । णिचङ् (उ. ७. ४०) इत्यस्याप-
वादः । बोधयति पद्मम् । योधयति काष्ठानि । नाशयति दुः-
खम् । जनयति सुखम् । अध्यापयति । प्रावयति प्रापयतीत्यर्थः ।
झावयति विलापयतीत्यर्थः । स्त्रावयति स्रवयतीत्यर्थः १) ।

निगरणचलनार्थेभ्यश्च । १ । ३ । ८७ ।

- १) क. रतेत्त्वादुभयपदे प्राप्तेऽवधारण्य कर्तृणे फले परस्मैपदार्थः ।
२) प्रदुस्त्रुषां चलनार्थं नबोत्तरसूत्रेणैव पश्यते सिद्धेऽत्र सूत्रे पुनर्यह-
ण्यवर्णनार्थं तदुद्योतकम् पितृष्योति प्रापयतीति, विलापयतीति,
स्रवयतीति च ।

निगारयति । पाशयति । भोजयति । चलयति । क्षययति ।
 अदे. प्रतिषेधः * । आदयते देवदत्तेन । गतिबुद्धीति (१५६४.)
 कर्मत्वम् आदिखायोर्बेति (१५८४. वा.) प्रतिषिद्धम् । निगरय-
 चलेनेति सूत्रेण प्राप्तस्यैवायन्निषेधः शेषादिति (३५४.) अक-
 र्वाभिप्राये परस्मैपदं स्यादेव । आदयत्यत्र वटना ।

अथावकर्मकाश्चिन्नवत्कर्तृकात् । १ । ३ । ८८ ।

अन्तात्परस्मैपदं ७० स्यात् । श्रुते कृष्णस्तद्वोपी गाययति ।

न पाठस्याड्यमाङ्यसर्गिमुहवचिचृतिवद-
 वसः । १ । ३ । ८९ ।

एभ्यो ण्यन्तेभ्यः परस्मैपदम् । पिबतिर्निगरयार्थः । इति
 चित्तवत्कर्तृकाकर्मका । नृतिबलनार्थोऽपि । तेन सूत्रद्वयेन
 प्राप्तिः । पाययते । दमयते । पाशयामयते । पाशयामयते ।
 परि-मोहयते । रोषयते । नर्तयते । वादयते । वासयते ।
 छेद उपमस्यमानम् ७० "पापयते गिरुमिकं समीची" (८) ।

(७) क्रियाफलस्य कर्तृत्वमित्येव तद्वि प्राप्ते परस्मैपदार्थकारणम् अन्ता-
 दिति किं हेतुमन्त्रालादवर्ण्यत्वात् पठन्तिभ्यो वा भूतुं तेन कारो-
 ण्यमात्रं प्रयुक्ते वा रोहयते अन्तर्भवन्तीत्यत्र न परस्मैपदम्
 वधादिभ्यः ३५४ (३५४.) इह चेत्यनुवर्तते बुधादिभ्यश्च हेतुमन्त्र-
 ज्ञेय मन्त्रवति । तदाच तदन्तादेवाह विविदरेष च अन्तादिति प्रतिषेध
 प्रत्यागच्छा हेतुमन्त्रिण एव न्यायः तेन बुधादिभ्यश्चालात्पुनश्च । च
 परस्मैपद भवत्येवेति भावः स्थितम् । तत्र ।

(८) मर्त्य-च इति प्रत्ययादिपठः ।

परस्मैपदप्रक्रिया ।

२६५

अकर्त्तृभिर्वाये शेषादिति उ० ४०० परस्मैपदं स्यादेव । वस्मान् पाथ
यति पथः । “दमयन्ती कमनीयता मदम्” । भिक्षा वामयति ।
वा कषः (३३०८४०) । लोहितायति लोहितायते । द्युङ्गा लुङि
(३७७४०) । अद्युतत्—अद्योतिष्ट । दृङ्गा म्यमना । उ ४४४ ।
वर्त्यति । वर्त्तिष्यते । विवृत्सति । विवर्त्तिष्यते । लुटि च
कपः (३८०४०) । कल्मा । कल्पामि । कल्पितामे । कल
प्सति । कल्पिष्यते—कल्प्स्यते चिक्लृप्सति चिकल्पिष्यते—
चिक्लृप्सते ।

इति परस्मैपदप्रक्रिया ।

समाप्ता पदव्यवस्था ।

— 1 —

अथ भावकर्मणोर्लङादयः भावकर्मणोरिति (उ३४.४०) तङ् ।

सार्वधातुके यक् । ३ । १ । ६७ ।

धातोरिकण्ययः स्याद्भावकर्मणाधिनासर्वधातुके परे (१) ।

भावो भावनः २ उत्पादनादिना सा च धातुत्वेन सकल (३)

धातुवर्गा भाषाधिकनकारणानयने । युष्मदन्वयां सामा-

नाधिकरण्यभावात्पुनरुक्तं ४ । तिङ्वाच्य ५ भावनाया

(१) धातोरिकण्ययः - पुनरुक्तं भावकर्मणोरित्यत्र विष् भावकर्मणोरित्यत्र

(उ३४.४०) भावकर्मणोरिति यावदिति

(२) अतुल्य भाषायां यक् इति भावना नित्यस्यैकान्वयनिर्देशजलादयि
भाव इति पट् सिद्धमिति भावः ।

(३) सकलेति 'कर्मणोऽप्ययः ३' इत्युक्ते "आधाने भावना भौतीत्यादना-
सैव च क्रिये" इत्यादिभ्यः कर्मणोऽप्ययः ३ भवति । अतएव कर्मणाभावाधि-
कारण्येऽकर्मकत्वं फलव्यविरथात्वे सकर्मकत्वमिति भेदः "कर्मणा-
प्ययः ३ इति यत् सकर्मकं धातुस्यार्थमिति भेदः सकर्मकं तदङ्कतं"
इत्युक्ते ।

(४) ककारस्य सामानाधिकरण्ये कर्तृपक्षोभिधाविन एव कर्तृत्वमिति न तु
भावाभिधेयिद्वय इत्याद्येन व्याप्यते युष्मदित्यादि येषु प्रथम (उ३४.४०)
इत्यस्य युष्मदन्वयादप्ययः प्रथम इति न व्याप्यत्वं किं न कर्तृ
लोत्तमयात्पुनरुक्तं प्रथम इति न व्याप्यत्वं विवक्षितेनाह प्रथमेति ।

(५) तिङ्वाच्येति धातुवर्गा इति अत्र ननु नानुसृत्यैव ।

"साध्यरूपा क्रिया त्वत् तिङ्वाच्येति" इति ।

सिद्धभावास्तु यस्यायां स च आदि विवक्षितं इति

इत्युक्तमिति भावः । अतएव पाठः पाठोऽयं करोतीत्यादौ हिर्वा

मख्यात्युक्तं "कर्तृभिर्हितो जातो इत्यवश्यं यत्ने" इति भाष्योक्ते

विदुष्यस्यान्वित्यत्र प्रकृते इत्यस्य साध्यरूपायाः तस्या न मत्वा

"क्रिया न युज्यते विदुषिवाभावात्तदुक्ते ।

अवश्यरूपता तस्या इत्यवश्यभावात्ताविति" इत्युक्ते ।

अमलकचक्षुः न हित्वाद्यप्रतीतेर्न हिवचनादि किञ्चकचवन-
मेव । तस्योत्सर्गिकत्वेन 'इ' सप्यनपेक्षत्वादनभिहिते कर्त्तरि
द्वतीया । त्वया मयाऽन्ये च भवते । अथवे ।

स्यमिच्छोयुटतासिपु भावकर्मणोरुपदेशेऽज्-
भनग्रहदृशां वा चिण्वटिट् च । ६ । ४ । ६२ ।

उपदेशे याऽच् ७ तदन्तानां कृतादीनाञ्च विणीवाङ्कार्यं ८)

(६) भाषाख्याते एकावयव न कर्त्तृ-कत्वम् उक्तिका आख्यते
इतगाविका ययने इति भाष्येदाहरणे बहुवचनस्यापि दर्शना-
दिस्वागवेनाङ् तस्योत्सर्गिकत्वेनेत्युक्तम् । उभयत्र धात्वर्थे 'इ'गे चिबो
एषुजि कटभित्तितो भासो द्रव्यरत्नकांते इत्यादिना चायिका
इत्यनयोर्बहुवचनजया ययोरुपपन्नत्वेन तदपमेरेऽपि आख्यते
ययने इत्यत्र बहुवचनं ययोरुपपन्नत्वात् इति वा दृष्टव्य-
नानि तादृशानि आगच्छयामिति बोधात् उभयोस्तुल्यमख्य-
त्वम् । प्रपञ्चकत्वनगज्जाते इत्येव ।

(७) उपदेश इत्यजाशना इति इच्छेऽप्यवरा विरोधम् नत्वन्ते-
षामभिष्यभिवारादित्यथेताह उपदेशे योऽजिति उपदेशेऽजन्ता-
नामिति तु नोक्तं तथा सति निजजाशनाउपदेशाभावात् तेषां न
स्यात् आकाङ्क्षाकरणं हि उपदेशे न च लिख्य एव ननु विजलस्य ।

(८) चिबोव चिण्वटिति सप्रत्ययादिति स्यादपि सप्रतीतिर्भाषि-
त्वागवेनाङ् चिण्वटिति तद्व्यापिर्भाषात् परिगणितकाव्यख्येव
भवन्ति यदाहुः ।

“चिण्वट्चिण्वट् च इत्येव धात्वर्थोक्तो यो मितः या चिबोति ।

इट् चाविहस्येन मे लुप्यते पिनित्यत्राय पल्निमित्तोऽपिचातीति ॥

अथमर्थः चिण्वटित्यतिदेशादृष्टादिक भवति तथा च भाषितेत्यादौ
इतिदीयितेत्यादौ युक् । पानिष्यते इत्यादौ चत् खन्त्यानु यनेः

आतो युक् चिह्नतोः । ७ । ३ । ३३ ।

आदन्तानां युगागमः स्याच्चिणि, जिति णिति-कृति च ।
 दायिता - दाता दायिषीष्ट दामीष्ट । अदायि । अदावि-
 षाताम् अदिषाताम् । अधायिषाताम् अधिषाताम् । अम्हा
 विषाताम्-अम्हामाताम् । इत्यन्ते । अविस्मृताः । ७।८।२०। अ-
 स्मे हनस्तो न । होहस्तो रिति । ७।८।२०। कृत्वम् । घानिता इन्ता ।
 घानिष्यते—हनिष्यते । आशर्ल्लिङि । बधादेशस्यापवाद-
 चिह्नबद्धावः । आर्हधातुके मोयुटोति विशेषविहितत्वात् ।
 घानिषीष्ट । पघे । बधिषीष्ट । अघानि । अघानिषाताम्—
 अहमाताम् । पघे । बधादेशः । अबवि । अबधिषाताम् ।
 अघानिष्यत अहनिष्यत । नच स्यादियं चिह्नवदित्यतिदेशाद्
 बधादेशः स्यादिति वाच्यम् । अहस्येत्यधिकारादाहस्येति-
 देशात् । गृह्यते । चिह्नवदितो न दीर्घत्वम् प्रकृतस्य बलादि-
 लक्षणस्यैवेताप्रहोऽनित्यत्वेन । ७।८।२०। दीर्घविधानात् ।
 आहिता - अहाता । आहिष्यते अहोष्यते । आहिषीष्ट-अही-
 षीष्ट । अघाहि । अघाहिषाताम् - अघहीषाताम् । इत्यन्ते ।
 अदर्शि । अदर्शिषाताम् । मिष कित्वादन्य । अह्याताम् ।
 गिरतेलेङि ध्वमि चतुरधिक गतम् । तथाहि । चिह्नवदितो
 दीर्घो नित्यक्रमः । अगारिध्वम हितये त्विटि प्रती वेति ७।१०।
 वा दीर्घः । अगरीध्वम्—अगरिध्वम् । एवाव्ययाणां सत्वस्यत्व-
 दित्यवयवेति पञ्च वैकल्पिकानि । इत्यं बलवति (१०) ।

निङ्मिचोरिति (उ३४३५०) विकल्पादिङभावे उच्येति (उ६१३०)
 कित्त्वं रपरत्वं ङनि चेति १५०५ दीर्घः । इणः षोष्मिति
 उ३५५० नित्याष्टचम । अगोठम । उवमानां द्वित्वविकल्पे
 षट्ठी (११) उक्तपक्षत्रया सह मङ्गलने उक्ता मस्येति ।

“इङ्दीर्घादिणादङ्गत्वं उच्यते इत्यत्रिकल्पेन ।

इत्यष्टानां विकल्पेन चतुर्भिरधिकं गतम्” ॥

हेतुमन्तात्कर्मणि न यक णिनीपः । ग्रस्यते मोहो
 मुकुन्देन ।

चिस्सुलोदीर्घोऽन्यतरस्याम् । ई । ४ । ६३ ।

चिस्परि णमुत्परे च षो मितामुपधाया दीर्घो वा स्यात् ।
 प्रकृतां (१२) मिताम् इत्येष उ३५५० तु न विकल्पितः स्यन्तास्यो
 इत्यविकल्पामिहे । दीर्घविधौ ङिचि लापां न स्यानि
 वदिति दीर्घे (१३) मिध्यति इत्यविधा तु स्यानिवत्त्वं
 दुर्वारम् । भाष्ये तु पूर्ववामिहे न (१४) स्यानिवदित्यव-

विभाषेत इत्यनेन (उ३५५०) यस्या इत्ये दादश दादशाना मध्ये अनचि
 चेति (पू१२५०) यस्या यस्य यस्या यस्या च द्वित्वे द्वित्वरहिते षट् षट्ठवि-
 शतिः सप्त इति पू१६५० षष्ठीतिपक्षे मकारस्यापि द्वित्वे त्वच्चारि-
 यत् अनचि चेति (पू१२५०) मकारस्य द्वित्वे यस्यातिरिक्त्यर्थः ।

(११) अचोरङ्गाभ्यामिति (पू१८५०) यस्य द्वित्वे द्वयोरेप यस्य यस्योमव
 (१६५०) इति द्वित्वे चत्वारि षट्सुमपि सप्त अनचि चेति (१२५०)
 द्वित्वे षट्ठवित्यर्थः ।

(१२) जनीजृषेत्यादिना (उ८५५०) मित्युक्तानां यो तुल्यः प्रकृतान् इत्यर्थः ।

(१३) णिचोपस्य स्यानिनित्याभावे व्युत्थानादिति भावः ।

(१४) न पदान्तीति (१५५०) सूत्रेण स्यानिवत्त्वनिषेधादित्यर्थः ।

एभ्य द्विर्वचनमवर्णानुसारदीर्घाक्षरः (१५) प्रत्याख्याताः ।
 आविति जातिपरो निर्देशः । दीर्घप्रदृश्ये दृश्याद्विति तदा-
 शयः । ग्रामिता—ग्रामिता-ग्रमयिता । ग्रामिष्यते ग्रमिष्यते—
 ग्रमयिष्यते । यङन्तास्मिच् । शंशम्यते । शशाग्रिता शंशमिता—
 शशमयिता । यङ्लुगन्तास्मिच्यप्येवम् । भाणमते तु । यङ-
 न्ताश्चिण्वटिटि दाघी नास्त्योति विशेषः । एत्यन्ताभावे ।
 शम्यते मुनिना ।

नोदात्तोपदेशस्य मान्तस्यानाचमेः । ७ । ३ ।

३४ ।

उपधाया हर्हर्न स्याच्चिणि, जिति लिति-कृति च । अग्रमि ।
 अदमि । उदात्तोपदेशस्येति किम् अग्रमि । मान्तस्य किम्
 अवादि । अनाचमे किम् अग्रमि । अनाचमिकमिवमौना
 मिति वक्तव्यम् । चिणि धायादय इति ३५ ३६ लिङभावे ।
 अकामि । लिङाच्चिचोरप्येवम् । अग्रमि । बध हिमायाम् ।
 हलन्तः । जनिवर्ध्यादिति ३७ ३८ न ग्रहि । अग्रधि ।
 जायोऽविचिण्वल्ङितस्वित्युक् ३९ ४० न मुच । अग्रगादि ।

भञ्जश्च चिणि । ६ । ४ ३३ ।

नलोपो वा स्यात् । अभाजि अभाञ्चि ।

(१५) भाष्यकारास्तु द्विपदास्ये दीर्घं कर्त्तव्यं ज्ञानिवचन पूर्वस्य विद्वत्त्वेन
 न प्रकर्त्तते इत्यसंभवात् न घटान्तेत्यादिकम् (५३१ पृ०) द्विर्वचनादयं
 प्रत्याख्यातामराज द्विर्वचनेत्यादि ।

विभाषा चिन्तमुलोः ७ । १ । ई६ ।

कर्मैर्नुमागमा वा स्यात् । प्रत्ययान्तरानि । व्यवस्थितवि-
कल्पत्वात्प्रादुर्भूतं तुम् । प्रागभावात् । विकर्मकाणां तु ।

“गाणि कर्मणि दुष्टादि प्रयोगानां द्विवचनम् ।

बुद्धिभवाययः । अस्मिन्मया बुद्धिर्निरूप्यता ।

प्रयोज्यकमस्यन्येषां स्य तानां तान्त्रिकमता ” ।

गौर्दुहते पयः । अजायामिद्वयत् — द्विवत् — द्वयत् — उह्यत् ।

बोध्यते माणवकन्वमः, माणवको धर्ममिति वा । भाज्यते,

माणवकमादनः, माणवकमादन वा । देवदत्तायामद्वयत् ।

अकर्मकाणां कालादिकमकाणां कर्मणि भावं च लकार-

इष्यते । मासा मासं वा आस्यत देवदत्तेन । विजन्तात्तु

प्रयोज्ये प्रत्ययः । माममास्यते माणवकः ।

इति भावकर्मतिङ्प्रक्रिया ।

यदा सौकार्यातिशयं योजयितुं कर्तृव्यापारी न, विवक्ष्यते
तदा कारकान्तराण्यपि कर्तृसंज्ञा लभन्ते स्वव्यापारोक्तत्व-
त्वात् । तेन पूर्वहरणत्वादिसत्त्वेऽपि सम्पत्ति कर्तृत्वात्कर्तरि
लकारः । साध्यसिद्ध्यनन्ति । काष्ठानि पचन्ति । खाली
पचति । कर्मणस्तु कर्तृत्वविवक्षायां प्राक् सकर्मका अपि
प्रायेणकर्मकास्तेभ्यो भावे कर्तरि च लकाराः । पचन्ते
चोदनेन । भिद्यन्ते काष्ठेन । कर्तरि तु १ ।

कर्मवत्कर्मणा तुल्यक्रियः । ३ । १ । ८७ ।

कर्मण्यया २ क्रियया तुल्यक्रिय कर्ता कर्मणः स्यात् ।
कार्यातिदेशाऽयम् । तेन यथाकर्म-तद्वत्त्वविश्वदिष्टं स्यात् ।
कर्तृरभिहितत्वात्पञ्चमा । पचन्त चोदन्त भिद्यन्त काष्ठम् ।
अपाचि । अभेदि । ननु भावे लकार कर्तृ-इत्याद्या आद-
आदतिदेशादिति चेन्न । लकारवाच्य एव कर्ता कर्मणः ।

‘प्रवृत्तिमात्रं कर्मणः कर्तृत्वं’ ‘लकारः’ ।

व्यापारभेदादेकादं कालम् ‘इत्युक्तं’ ।

- (१) वाक्यमनुवक्ष्यामः कर्मण्यकर्मण्येति च व्याख्यायां कार्यातिदेशः कर्म-
कार्यातिदेशकसमवयवारदति कर्तृरिति चिन्ति ।
- (२) कर्मण्यया कर्ममात्रकर्मणः क्रियया फलम् । पचन्त्यापारोक्षिकम् । इत्युक्ते
‘‘प्रामोदं क्रियोच्यते’’ इत्यत्र च चोदन्तं । अत्र चोदन्तं सकर्माधिक-
रणादिदं इत्यर्थः । किञ्च कर्मण्यभावात् तत्र कार्यातिदेशात् सकर्माधिक-
पदं ‘‘कर्मण्येऽपि च प्रामोदं कर्मकला च कर्मणः । कर्तृत्वेऽपि च प्रामोदं
कर्मकला च कर्तृरिति’’ इत्युक्ते ‘‘कर्मण्येऽपि च प्रामोदं कर्मण्येऽपि च
‘‘लकारः’’ इत्युक्ते कर्मण्यया कर्ममात्रकर्मणः । नवनाइत्युक्ते कर्म-
‘‘कर्तृत्वेऽपि च प्रामोदं कर्मकला च कर्मणः’’ इत्युक्ते ।

विष्णुशक्तिरिति (३४८-४९) द्वित्याकारकात् (२ इत्यनुवृत्तेः
भावे प्रत्यये च कर्तृर्जाकारिणानुपस्थिते । अतएव कृत्यक्त-(४)-
खलर्था कर्मकर्तृत्वं न भवति किन्तु भावे एव । मेतत्त्वं कुत-
स्तेन । ननु पवित्रिया' कर्मेषा क्रिया विक्रितिरिधाभवत्त्वम् ।
मेवेदानोक्त्या न तु तत्तया मय्यम् । कर्मत्वकर्तृत्वा-
वस्था (५) भेदापाधिकल्पसमानाधिकरणक्रियाया भेदमात्रि-
व्यवहारः । कर्मवेति क्रिम० करणाधिकरणा यात्पुन्यक्रिये पूर्वो-
क्तो (३२०४५) साध्यमिरित्यादौ सा भूत । गच्छति याम् । पारो-
क्षति इति । अधिगच्छति शास्त्रार्थः । स्मरति श्रद्धातिवा । यच्च
कर्मणि क्रियाकृतो विगेषो दृश्यते यथा पक्षेषु तण्डुलेषु, यथा
वा ह्रियेषु काष्ठेषु, तत्र कर्मस्या क्रिया नेतरत्वं । नहि

- (१) अथवा बहुल (३४८-४९) विष्णुशक्तिरिति सूत्रयोः सन्निजातद्वि-
कारमध्यो एकलकारव्यानुवृत्तेरित्यर्थः ।
- (४) कृत्यक्तखलर्था इत्यत्र कृत्यङ्गणं मानिकं मिनोप्यसद्व्यादौ कर्मकर्तृति-
क्तस्य दर्शनादिति बोध्यम् ।
- (५) वास्तविकमंदाभावेऽप्याधिकभेदोऽस्तीत्याहुः कर्मत्वकर्तृत्वावस्थेति
तथाचावस्थामभेदेन क्रियाभेदात् कर्तुः कर्मत्वक्रियया दृश्यक्रियत्वं
मिति भागः ।
- ६) नेतरत्वेति ।

“निर्वर्त्ये च विज्ञाये च कर्मवद्भावं दृश्यते ।

न तु प्राप्ते कर्मवीति सिद्धान्तोऽयं व्यपस्थितः” ॥

इति चर्च्युक्तेः क्रियाकृतविशेषणनोरेव निर्वर्त्यविज्ञायेऽयोः कर्मवद्भावो
न तु तद्भावे ताव एव चर्च्युक्ते सिद्धान्तो द्योतित इति भावः ।

कर्त्ता कर्मवत्स्यात् । विध्यर्थीमदम् । एवकारस्य व्यर्थेण्येति
 वृत्त्यनभारिण । तस्यैव तपस्तापसः अर्जयतीत्यर्थः । तपो-
 ऽमुनापि चेति । ३.६.८४- विष्णुनिषेधास्तित् । अतस्त । तस्य कर्म-
 कस्येति किम् उत्तपति त्वर्णं सुवर्णकारः । न दृढस्यनमा
 यक्चिन्ता । ३.७.१४ । प्रसृते । प्रास्त्राविष्ट-प्रास्त्रोऽ । नमने
 दण्डः । अर्नस्त । अन्तर्भावितास्तस्यार्थोऽत नमि । यक्चिन्ता प्रति-
 पेक्षे हेतुमस्तिचयिब्रूजामुपसंख्यानम् । कारयते । अचो-
 करत । उच्छ्रयते दण्डः । उदगिषियत । चिन्तयितुं न्या
 देव । कारियते । उच्छ्रायिष्यते । ब्रूते कथा । अर्चयत ।
 भारद्वाजोयाः पठन्ति निश्चयिष्यन्तिब्रूजामुपसंख्यानम् ।
 उपसंख्यानम् । पुच्छमदम्यति उत्पुच्छयते गौ । अन्तर्भा
 वितस्तस्यार्थतायाम् उत्पुच्छयते गाम् । पुनः कर्तृविवक्षता
 याम् । उत्पुच्छयते गौ । उदपुच्छत । यक्चिन्ता प्रति
 पेक्षाच्छ्रपवर्द्धी । अस्तिगत्याग्राधृपयत्वात् ३.७.१५ निज
 भावपक्षे ग्रहणम् अत्यति मेखलादेवदत्त । अत्यते । अय
 त्थिष्ट । अत्यति अत्यम् । अत्यते अत्य । अपत्थिष्ट । प्रेयादिक
 याम् ३.७.१६) अश्रीते । अश्रीते । अयमेव विकृते मेभ-
 वा वल्ग्वन्तीत्यर्थः । ते शब्दकर्मणि । अकर्मकाचेति ३.७.१७)
 तड । अन्तर्भावितस्तस्यार्थस्य पुनः प्रेपञ्चत्यागं विकृते मेभवा ।
 व्यकारिष्ट । व्यकारिषाताम् । व्यकारिषत । व्यक्तत । व्यक्त
 वाताम् । व्यक्तपत ।

कुपिरञ्जोः प्राचां श्यन् परस्मैपदस्य । ३.१.८० ।

अनयोः कर्मकलारि न एक किन्तु श्यन् परस्मैपदस्य ।

कर्मकर्तृत्विप्रक्रिया ।

२७१

आत्मनेपदापवादः । कुर्याति कुर्यान् पादः । रज्ज्वति रज्ज्यते
वस्तुम् । यगविषये तु नास्य प्रवृत्तिः । कोषिषोष्ट (१३) ।
रज्जोष्ट ।

इति कर्मकर्तृत्विप्रक्रिया

१३। अयमस्ययोगिणो परमपदो अयमभावो न प्रवर्तते इत्यात्मनेपदमो-
दाहुरिति कोषिषोष्टेति ।

अभिज्ञावचने लट् । ३ । २ । ११३ ।

स्मृतिबोधिन्युपपत्तेः । भूतानद्यतने धातोर्लट् स्वात् । लङो-
ऽपवादः । स्मरसि कृष्ण । गोकुले वस्याम । २ । एवं बुध्यसे
चेतयसे इत्यादियागेऽपि तेषामपि प्रकरणादिशब्देन स्मृतौ
वृत्तिमश्ववात् ।

न यदि । ३ । २ । ११३ ।

यद्यागे वृत्तव । अभिजानासि कृष्ण । यदने अभिज्ञमहि(१) ।

विभाषा साकाङ्क्षे । ३ । २ । ११४ ।

सङ्गतिषयं लट् । स्यात् । लक्ष्यलक्षणभावेन साकाङ्क्षेहा-
त्वर्थः । स्मरसि कृष्ण । वने वस्यामस्तत्र गाधारयिष्याम । वासी
। ४ । लक्षणधारणं लक्ष्यम् । पत्रे लट् । यच्चष्टयागेऽपि “न
यदीति” बाधित्वा परत्वादिकल्पः । परादि लिट् (उद्घट्) ।

(१) भूत इत्येवकारेण भूतानद्यतने लट् । २ । १५ । इत्यत्रा. १५५११ इत्यत्रा
नते । अभिज्ञ स्मृतिवचने नतेति अभिज्ञावचनमिति विग्रह इत्या-
शयन व्याख्ये स्मृतिबोधिनिति ।

यद्याग इति यस्यामेत्यत्र पद्यं लङो धातोरन्त्यस्य वाक्याचकमेव
रथेनमिव कारवात्यस्य गोकुलाधिकरणवाक्याचकमभूतानद्यतनव-
क्षपवाक्यादे एव कर्म लङोति लक्ष्योपन कारवाक्यादे विग्रह
तथाच पूर्वोक्तवाक्यादेरुपनिवाचकमेव लक्ष्यमन्वोपन कारवाक्या
विग्रहितवाच ।

१ न यदीत्यत्र लट् प्रतिषेधे लक्ष्यमेव लङित्युदाहरति यत्तुल्यमर्थः ।

(४) यामीत्यत्र अभिज्ञत्वात् दापयमित्यने कारवाक्या लङो लङान-
तेऽत्र न दापयितव्यः ।

चकार । सूतमपुत्रये चित्तविशेषादिना पारोक्ष्यम् । “सुतोऽहं किल विललाप” । “बह् अगद् परमात्तस्य मत्ता क्रि-
लाहम्” । अत्यन्तापह्वये ५ लिङ्गव्युत्पत्त्यः । कलिङ्गेष्ववा-
स्योः । नाहङ्कलिङ्गान् अगाम ।

इयश्चतोर्लङ् च । ३ । २ । ११६ ।

अनयोऽपपदयोर्लिङ्विषये लङ् स्यात् । चाक्रिट् । इति
इ अकरोञ्चकार वा । अगदकरोञ्चकार वा ।

प्रश्ने चासन्नकाले (६) । ३ । २ । ११७ ।

प्रष्टव्यं प्रश्नं । चासन्नकाले पृच्छमानेऽर्थे लिङ्विषये लङ्
लिटो स्युः । अगच्छत्किम् ? । अगाम किम् ? । अनासवे तु ।
कंसञ्चवान किम् ? ।

(१) अपह्वयोऽपलापस्तत्प्रात्यनिकत्य तद्धेतोरपह्वये भवति । नाह कलि-
ङ्गनिष्ठातो वातहेतो कलिङ्गगमनस्यापह्वयादात्यनिकत्य बाध्यम् ।
कलिङ्गो नाम देशो गन्तुं लिङ्गिद्

“अह्वयकलिङ्गेषु सौराष्ट्रमगधेयु च ।

तीर्थयात्रा यिना गच्छन् पुन संस्कारमर्हतीति” इत्येतेः

तस्मिन् देशे त्वदा गत्वा चिरं स्थितमिति केनापदभियुक्ते स आह
नाहनिष्ठादि । यदा तु कलिङ्गेषु अगः इत्युक्तं गमनमेषापह्वयमिति
तदा नात्यनिकापह्वय इति तत्र लङो न कलिङ्गेषु अगच्छमिति ।

(२) प्रश्ने इति कर्म्मणि लङ् । भूतान्द्यतने परोक्षे इत्यनुवर्त्तते तदाह
लिङ्विषये इति चासन्नकालश्च पञ्चवर्षाभ्यन्तरः तदतीतः कालः
विप्रकट इति भेदः । तत्प० ।

लट् षे । ३ । २ । ११८ ।

लिटोऽपवादः । यजति अ यधिष्ठिरः ।

अपरोक्षे च । ३ । २ । ११९ ।

भूतानद्यतने लट् स्यात् स्रयोर्गः । एव अ पिता ब्रवीति ।

ननो घृष्टप्रतिवचने(७) । ३ । २ । १२० ।

अनद्यतनपरोक्ष इति निवृत्तम् । भूतं लट् स्यात् । अकार्षीः किम् ननु करामि भो ।

नन्वोर्विभाषा (८) । ३ । २ । १२१ ।

अकार्षीः किम् न करामि नाकार्षम् । अहम्, करामि अहं न्वकार्षम् ।

पुरि लुङ् चाष्टे । ३ । २ । १२२ ।

अनद्यतनग्रहणं मण्डकप्रत्यानवर्तते । परामञ्जयोगे भूतान-
द्यतने विभाषा लुङ् चाष्ट न तु स्रयोर्गः पक्षे यथाप्राप्तम्
(९) । वसन्तोऽहं पुरा क्वात्रा अवाङ्मुः अयमनं अपुर्वा । अस्मि
किम् यजति अ पुरा । भविष्यतीत्यनुत्तमाने १० ।

(७) घृष्टस्य प्रतिवचनमिति विषयः द्योतयन्तुराहति अकार्षीः इति
प्रश्ने, ननु करामि भोरित्युक्तम् ।

(८) नन्वोर्विति भूते इत्येव । पक्षे कृत् ।

(९) पक्षे यथाप्राप्तमिति कृत्-उटोरभाषणे कृत्, परोक्षे त्विति ।

(१०) भविष्यति गम्यादयः (१३११२०) इत्यनेन भविष्यतीत्यनुत्तमाने इत्यर्थः ।

यावत्पुनानिपातयोर्लट् । ५ । ३ । ४ ।

यावद्भुक्ते । पुरा भुङ्क्ते । निपातावेतौ निश्चयं द्योतयतः ।
निपातया । किम् । यावद्भाष्यते तावद्भाष्यते । करणभूतया
पुरा याम्यति ।

विभाषा कदाकक्ष्योः । ३ । ३ । ५ ।

भविष्यति लट् वा स्यात् । कदा, कर्हि वा भुङ्क्ते भोक्ष्यते
भोक्ता वा ।

किंष्टत्ते (११) लिप्सायाम् । ३ । ३ । ६ ।

भविष्यति लङ् वा स्यात् । कङ्कतरङ्कतमं वा भोजयामि ?
भोजयिष्यसि भाजयितामि वा । लिप्सायाद्धिम् । कः पाठ
लिपुचङ्गमिष्यति ।

लिप्स्यमानसिद्धौ च । ३ । ३ । ७ ।

लिप्स्यमानेनात्रादिना स्वर्गादेः मिद्धो गम्यमानायाश्च भविष्यति
लङ् वा स्यात् । योऽत्र (१२) ददाति दास्यति दाता वा ।
स स्वर्गं याति यास्यति याता वा ।

लोड्येलक्षणे च । ३ । ३ । ८ ।

(११) किम् । किमर्थेन एको निष्पन्न शब्दः कतरकतमादिसिद्धयुपपदे
लिप्साया गम्यमानायामित्यर्थः ।

(१२) लिप्सायाः पञ्चम्यर्थेव मिद्धावकित्तार्यमित्येति ध्वनयन्नुदाहरति
भोजयामिति ।

लोड्यः (१३) प्रैवादिर्लङ्घते येन तस्मिन्नेव वर्त्तमानादातो-
भविष्यति लङ् वा स्यात् । कृष्णपेद्गुङ्क्ते त्वङ्गाधारय । पक्षे
(१४) लुट्लृटौ ।

लिङ् षोर्ध्वमौहृत्तिके । ३ । ३ । ६ ।

ऊर्ध्वमौहृत्तिकः निपातनासमासः (१५)
उत्तरपदवृद्धिश्च । ऊर्ध्वमौहृत्तिके भविष्यति नाङ्गमन्तस्यै
वर्त्तमानादातोर्लिङ्लृटौ वा स्तः । मूहतादुपरि उपा-
ध्यायर्थे टागच्छेति पागच्छति पागमिष्यति पागन्ता वा ।
अथ त्वञ्छब्दाधीनः ।

वर्त्तमानसमीप्ये वर्त्तमानवदा । ३ । ३ । १३१ ।

समीपमेव मामीप्यम् स्वार्थे यञ् वर्त्तमाने लट् (३४५)
इत्यारभ्य लणादयो बह्वलमिति (३४६) यावत् येनोपाधिना
(१६) प्रत्यया उक्तास्ते तथैव वर्त्तमानसमीपे भूते भविष्यति च
वा स्युः ।

(१३) लोड्यस्य लङ्कार्थमिति प्रतीयते ६८ लोड्यं प्रैवादिर्लङ्घते अन्व-
भोजनं लोड्यमोच्यते अन्वभोजनं लङ्कार्थमिति प्रतीयते ।

१४ पक्षे इति कृष्णपेद्गुङ्क्ते अन्वभोजनं लङ्कार्थमिति प्रतीयते ।

१५ लङ्कार्थे लोड्यस्य लङ्कार्थमिति प्रतीयते ६८ लोड्यं प्रैवादिर्लङ्घते अन्व-
भोजनं लोड्यमोच्यते अन्वभोजनं लङ्कार्थमिति प्रतीयते ।

(१६) यनापाधिना यादृक्विद्येनापाधिना च प्रत्यया उक्ताः पादुष्यो विहित
कोऽप्येव न स्यादिति पूर्ववत् ।

कदा आगतोऽसि ? (१७) अयमागच्छामि अयमानमम् । कदा ।
गमिष्यसि ? एष (१८) गच्छामि गमिष्यामि वा ।

आशंसायां भूतवच्च । ३ । ३ । १३२ ।

वर्त्तमानसामीप्य इति नानुवर्त्तते । भविष्यति काले भूतंवच्च-
वर्त्तमानवच्च प्रत्यया वा स्युराशंसायाम् १८ । देवसेदवर्षीत्
वर्षति वर्षिष्यति वा धान्यमवाप्स्य वपामः वप्स्यामो वा ।
सामान्यातिदेशे विशेषानतिदेशस्तेन लङ्लिटो न ।

क्षिप्रवचने लृट् । ३ । ३ । १३३ ।

क्षिप्रपथ्याये उपपदे पूर्वविषये लृट् स्यात् । दृष्टिचेत् क्षिप्र-
माद्य त्वरितं वा याच्यति शीघ्रं वप्स्यामः । नेति वक्तव्ये
लृट्पठ्यं लुटोऽपि विषये यथा स्यात् । अः शीघ्रं वप्स्यामः ।

आशंसावचने लिङ् । ३ । ३ । १३४ ।

आशंसावाचिन्युपपदे भविष्यति लिङ् स्यान्नतु भूतवत् (२०) ।
गुरुचेदुपेयादाशंसेऽधीयीथ । आशंसे क्षिप्रमधीयीथ ।

(१७) आगतोऽसीति भूतकाले प्रश्ने आगच्छामीत्युत्तरवाच्यं भूतकालाभि-
व्यक्तबोध्यमिति प्रयोगस्तदुपेयागत इति भूतकालस्य वर्त्तमानसामी-
प्यद्योतनाच्च । तेनागमनाविनाभूत अवसरेऽदिकमुपदिश्यते एवं
भविष्यत्वापि बोध्यम् ।

(१८) एष इति गमनोद्योगद्योतनाच्च, परिकरवज्जादिकद्योतनेन भविष्यतो
वर्त्तमानसामीप्य प्रतीयते ।

(१९) आशंसनमाशंसा अप्राप्स्य प्राप्स्यिष्या तस्यावर्त्तमानत्वेऽपि तद्विष-
यस्य भविष्यत्वाद्भविष्यतीत्युक्तम् ।

(२०) न भूतवदिति न वर्त्तमानवदित्वापि बोध्यम् ।

नानद्यतनवत्क्रियाप्रबन्धसामीप्ययोः । ३ । ३ ।

१३५ ।

क्रियायाः सातत्ये सामीप्ये च सङ्कलुटी २१) न । यावज्जी-
वमयमदाहास्यति वा । सामीप्यन्तुज्जातीयेनाङ्गवधानम् ।
येयं पौर्णमास्यतिक्रान्ता तस्यामग्नौनाधित (२२) । सोमे-
नायष्ट । येयं अमावस्यागामिनी तस्यामग्नीनाधास्यते
सोमेन यज्यते ।

भविष्यति मर्यादावचनेऽवरस्मिन् । ३ । ३ ।

१३६ ।

भविष्यति काले मर्यादावचनेऽवरस्मिन् प्रविभागेऽनद्यत-
नवच (२३) । योऽयमध्वा गन्तव्यं वा पाटलिपुत्रात्तस्य (२४)
यदवर कीमाव्यास्यत सक्तुन पास्यामः ।

कालविभागे चानहोरात्राख्यम् । ३ । ३ । १३७ ।

पूर्वसूत्रं सर्वमनुवर्तते (२५) । अहोरात्रसम्बन्धिनि विभागे

(२१) भूतानद्यतने चङ् टाप् टुच् । भविष्यत्तनद्यतने कृट् ङाप् टुच् । एतौ
यो विहितौ तौ नेत्वर्थः ।

(२२) सङ्कलुटीर्निर्दिष्टेऽपि भवेत् कृट् भविष्यति च कृट् भवत्येवेति द्योतकमु-
दाहरति आधत्तेति ।

(२३) अक्रियागतत्वाद्यर्थमवासीत्यर्थं द्वावकारणम् । 'अद्यतनवचने' तं मुकुल
नेत्वर्थः । इह देवकृता मर्यादा उक्तसूत्रेण कावचनेति भेदः ।

(२४) तस्य पाटलिपुत्रावधिकमार्गस्य वरवां कीमाव्यास्यत इत्यादिशब्दार्थः ।

(२५) मर्यादोक्तौ कालविभागे कावचभेदाद् वरवा तस्मिन् विभागे भविष्यति
अनद्यतनवच, न च त् कावचविभागेऽहोरात्रवचनयोर्नेत्वर्थः ।

प्रतिषेधार्थमिदम् । योगविभागं उत्तरार्धः । योऽयं वक्तर
आगामी तस्य यद्वरमायहायस्यास्तत्र युक्ता अध्येष्यामहे ।
अनहोरात्राणादिम् योऽयं माम आगामी तस्य योऽवरः
पञ्चदशरात्रः तत्राध्येतास्महे ।

परस्मिन्विभाषा । ३ । ३ । १३८ ।

अवरस्मिन्पूर्वसुखद्वयमनुवर्त्तते । अप्राप्तविभाषेयम् । योऽयं
संवत्सर आगामी तस्य यत्परमायहायस्यास्तत्राध्येष्यामहे-
अध्येतास्महे । लिङ्निमित्ते २६ लृङ् क्रियातिपत्तौ (उः ४०)
भविष्यतीत्येष । सुवृष्टिषेदभविष्यत्तदा सुभिन्नमभविष्यत् ।

भूते च (२७) । ३ । ३ । १४० ।

पूर्वसूत्रं सम्पूर्णमनुवर्त्तते ।

उताप्योः । ३ । ३ । १४१ ।

वा आ उताप्योः उताप्योरित्यतः प्राग्भूते लिङ्निमित्ते २८)
लृङ् चेत्यधिक्रियते । पूर्वसूत्रन्तु उताप्योरित्यादौ प्रवर्त्तते
इति विवेकः ।

गर्हायां लङ्पिजात्वोः । ३ । ३ । १४२ ।

(२६) भ्रादौ भूभातप्रकरणे (उ२०४०) व्याख्यातम् ।

(२७) लिङ्निमित्ते लृङ् व्यात् भूते भविष्यति च क्रियाऽनिष्पत्तादित्यर्थः ।

(२८) लिङ्निमित्ते भूते एवात्र विकृत्यो भविष्यति तु नित्य इति । १२०

आभ्यां योगे लट् स्यात् कालचये (२८) गर्हायाम् । लृङ्-
दीन् (३०) परत्वादयस्याधते । अपि जाशम्वजसि जातु
गञिकामाधन्वे गर्हितमेतत् ।

विभाषा कथमि लिङ् च । ३ । ३ । १४३

गर्हायामित्येव कालचये लिङ् । चात्रट् । कथमर्थम्वजसि-
जसि वा । पक्षे कालचयलकाराः । अत्र भविष्यति नित्यं
लृङ्, भूते वा । कथञ्चाम तत्रभवान् धर्ममत्वन्वत् ।

किंलृत्ते लिङ्लृटौ । ३ । ३ । १४४ ।

गर्हायामित्येव विभाषा न नानुवर्तते ११ । क, कतर,
कतमो वा हरिं निन्देत् निन्दिष्यति वा । लृङ् प्राग्वत् (१२) ।

अनवकृतममर्षयोरकिंलृत्तेऽपि । ३ । ३ । १४५ ।

गर्हायामिति निवृत्तम् ३३ । अनवकृतिरमन्वाधना । अम-
र्षोऽचमा । न मन्वाधयामि, न मर्षये वा भवान् हरिं निन्देत्
निन्दिष्यति वा । क, कतर, कतमो वा हरिं निन्देत्
निन्दिष्यति वा । लृङ् प्राग्वत् ।

(२८) कालचयेऽधतुपादानादित्यर्थः ।

(३०) लृङ्दीन् लृङ्दीन् लृङ्दीन् लृङ्दीन् लृङ्दीन् लृङ्दीन् लृङ्दीन् लृङ्दीन् ।

(३१) लिङ्लृटौ कालचये क, कतरः । नानुवर्तते इति तेनास्मिन्
विषये पक्ष उक्तः । नानुवर्तते न भवतीत्यर्थः ।

(३२) 'लृङ् प्राग्वत्' इति शब्देन नित्यं लृङ् भूते वेत्यर्थः ।

(३३) 'अनवकृतममर्षयोरकिंलृत्तेऽपि' इति शब्देन नित्यं लृङ् भूते वेत्यर्थः ।

किङ्किलाख्येषु लृट् । ३ । ३ । १४६ ।

अनवकृतामर्षयोरित्यतः गर्हायाश्चेति यावदनुवर्तते ।
किङ्किलेति समुदायः क्रोधद्योतक उपपदम् । अख्ययाः अस्ति-
भवतिविद्यतयः । किङ्किलपवादः । १४४ । न अदधे, न मर्षये
वा किङ्किल त्वं अद्वावभ्रांख्यसे । अस्ति भवति विद्यते वा
गृहीतमिथ्यमि । अत्र लृट् न ।

जातुयटोस्तिङ् । ३ । ३ । १४७ ।

यदायद्योरुपसंख्यानम् । लृटो (१५) उपवादः । जातु
यत् यदा यदि वा त्वादृशो हरि निन्देन्नावकल्पयामि, न
मर्षयामि वा । लृङ् प्राग्वत् ।

यच्चयत्नयोः (३६) । ३ । ३ । १४८ ।

यच्च यत्र वा त्वमेव कुर्यात् । न अदधे, न मर्षयामि ।

गर्हायाश्च (३७) । ३ । ३ । १४९ ।

अनवकृतामर्षयोरिति निवृत्तम् । यच्चयत्नयोर्योगे गर्हाया
लिटि व स्यात् । यच्च यत्र वा त्वं गृहं याजये अन्यथायन्तत् ।

चित्रौकरणे च । ३ । ३ । १५० ।

(१४) प्राप्नोतिङ् लृटोर्नङ्परात् लिङ् निवर्तते इत्याद्येनाङ् लिङो-
पवाद इति ।

(१५) लिङ् लृटोः प्राप्नोतेवचनमिदं लृटो बाधनार्थमित्याङ् लृट् इति ।

(१६) योगनिभागे उत्तरलृङ् इत्येव यच्चयत्नयोर्योगेनाङ्परात् ।

(१७) कालवेद्यं विधिर्भवति सर्वकारापवादः ।

वच वच वा युद्धं याजयेः पाचर्थमेतत् ।

योषे लृङ्यदौ । ३ । ३ । १५१ ।

वचयवाभ्यामन्यस्मिन्पदे वित्रीकरणे गम्ये धातोर्लृङ्
स्यात् । पाचर्थमन्धा नाम कृष्णं दृश्यति । यवदौ किम्
पाचर्थं यदि सोऽधीयौत ।

उताप्योः समर्थयोर्लिङ् (३८) । ३ । ३ । १५२ ।

बाढमित्यर्थेऽनयोन्मथार्थता । एत, अपि वा हन्यादपं हरिः ।
समर्थयो किम् । उत दण्ड पतियति अपि धाम्यति
हारम् । प्रय प्रच्छादनञ्च मम्यते इत प्रभृति लिङ्मिति
क्रियातिपत्ता भूतऽपि नित्यो लिङ् ।

कामप्रवेदनेऽकश्चिति । ३ । ३ । १५३ ।

स्त्राभिप्रायाविक्रमणे गम्यमाने लिङ् स्यादतु कश्चिति ।
कामां मे भुञ्जात भवान् । अकश्चितोति किम् कश्चिज्जी-
वति ।

सम्भावनेऽलमिति चेन्मिहाप्रयोगे । ३ । ३ ।

१५४ ।

एलमर्शोऽव प्रीठि । सम्भावनमित्यलमिति च प्रथमका
समस्या विपरिचक्ष्यत । सम्भावनं,व लिङ् स्यात्तथेत्वन्वा-

(३८) धातोर्लिङ् स्यात् पाचयवेदि वाचयवच निदृशत्वाद्वापिपत्ताव
भूतऽपि लिङ् इत्यर्थः ।

वनमलमिति, अलमिति सिद्धापयोगे मति । अपि (१८) गिरिं
शिरसा भिन्नात् । सिद्धापयोगे किम् अलं कृष्णो हस्तिनं
हनिष्यति ।

विभाषा धातौ सम्भावनवचनेऽयदि । ३ । ३ ।

१५५ ।

पूर्वसूत्रमनुवर्त्तते । सम्भावनार्थे धातावपदे उक्तेऽर्थे लिङ्
वा स्यात् नतु यच्छब्दे । पूर्वसूत्रे नित्ये प्राप्ते वचनम् । सम्भा-
वयामि भुञ्जीत, भाष्यते वा भवान् । अयदि किम् सम्भाव-
यामि यद्वक्तव्यमात्मम् ।

हेतुहेतुमतोऽस्मिन् । ३ । ३ । १५६ ।

वा स्यात् । कृष्णं नमस्तेऽस्मिन् ४० । यावात् कृष्णसंख्यति
वेत् सुखं यास्यति । भविष्यत्येवेत्यने । नेह । हस्तीति पलायते ।

इच्छार्थेषु लिङ् लोटौ (४१) । ३ । ३ । १५७ ।

इच्छामि भुञ्जीत, भुङ्क्ता वा भवान् । एवङ्गामये प्रार्थये
इत्यादियोगे बोध्यम् । कामप्रवेदन इति वक्तव्यम् * । नेह ।
इच्छन् करोति ।

(१८) सम्भावनाद्योतकोऽपिष्यत् गिरिभेदनं प्रयोगमिति सम्भावनादिति
कारणमात्रे लिङ् सम्भावनञ्च क्रियासु योग्येति बोध्यम् ।

(४०) कृष्णनमनं सुखप्राप्तौ हेतुरिति क्रियया कार्यकारणभावोऽत्र लिङ्
द्योत्यते ।

(४१) इच्छार्थेषु पदेषु धातुलिङ् लोटौ क लिङ् चेत्तत्र (३२८ १५०) समान-
वर्त्तमानानुवर्त्त लिङ् विधानादिह असमानवर्त्तमानेति बोध्यम् ।

लिङ् च । ३ । ३ । । १५८ ।

समानकर्तृकेषु इच्छार्थेषूपपदेषु लिङ् स्यात् । भुञ्जीवेती
च्छति ।

इच्छार्थेभ्यां विभाषा वर्तमाने । ३ । ३ । १६० ।

लिङ् स्यात् पक्षे लट् । इच्छेत इच्छति । कामयेत कामयते ।
विधिमिमम्वथेति (८।१२) लिङ् । विधी । यजेत । निम-
म्वथे । इह भुञ्जीत भवान् । पामम्वथे । इहामीत । पथीते ।
पुत्रमध्यापयेद्भवान् । सम्पन्ने । किंभ्यां वेदमधीवोष सत
तर्कम् । प्रार्थने । भो भोजनं नभेय । एवं लोट ।

प्रैषातिसर्गप्राप्तकालेषु कृत्याश्च । ३ । ३ । १६३ ।

प्रैषो विधि । पतिसर्गं कामचारानुष्ठा । भवता यष्टव्यम् ।
भवान् यजताम् । चकारण ४३ लोटोऽनुकर्षणं प्रातका-
लार्थम् ४३ ।

लिङ् चोर्ध्वमौष्ठिके (६४) । ३ । ३ । १६४ ।

प्रैषादयोऽनुवर्तन्ते । मुक्तादर्थं यजेत यजताम् यष्टव्यम् ।

(४३) चकारणं लोट् वेत्ति (८।१२) पृथक्कृतवाच्यसदृशेऽप्रयोजनयोग-
सूत्रत्वे इत्योऽनुकर्षणं स्यादिति भावः ।

(४३) प्रातःकालार्थमिति प्रैषातिसर्गयोः पूर्वस्यैव लिङ्कार्थमिति भावः ।

(४४) प्रातःकालविशेषेऽप्रातःकाले चिकीर्षितार्थमिति सूत्रं प्रैषातिसर्गयोस्तु
पूर्वस्य प्रातः एव लिङ्कार्थमिति वाच्यविशेषे लिङ्कार्थं वाच्यं वा
भविष्यति चकार इति बोध्यम् ।

अं लोट् । ३ । ३ । १८५ ।

पूर्वसूत्रस्य विषये लिङ्, क्त्यानाच्चापवादः । ऊर्ध्वं मुहूर्त्तात्
यजतां अ ।

अधीष्टे च । ३ । ३ । १८६ ।

अं उपपठेऽधीष्टे लाट् स्यात् । त्वं अ अध्यापय ।

लिङ् यटि । ३ । ३ । १८८ ।

यच्छब्दे उपपठे कालसमयवेलासु (४५) च लिङ् स्यात् ।
कालः समयो वेला वा यद्वाच्यो भवान् ।

अर्हे (४६) कृत्यतृचञ्च । ३ । ३ । १८९ ।

चाङिङ् । त्वं कन्यां वहे ।

शक्ति लिङ् च । ३ । ३ । १७२ ।

शक्नोति लिङ् स्यात् । चात्कृत्याः । भारं त्वं वहे । माङि
लुङ् (४८५) मा कार्षी । कथं मा भवतु मा भविष्यतीति
मायं माङ् कित् माशब्दः ।

धातुसम्बन्धे प्रत्ययाः । ३ । ४ । १ ।

(४५) कालसमयवेलासु तुल्यम् (४४११४) इत्यतोऽनुवृत्तं काशेत्यादिष्विति
उपपठेति यत्परिच्छाम । अथ तुल्योपवादः ।

(४६) अर्हे योग्ये कर्त्तरि गन्धर्वाने जलहरो भवन्तीत्यर्थः । त्वया कन्या
वोदय्या पङ्नीया त्वं कन्या वोढा त्वं कन्या उद्वेगिण्यादौ कन्यो-
द्वहं तव योग्यमित्यर्थः दर्शय ।

धात्वर्थाणां (४७) सम्बन्धे यत्र काले प्रत्यया उक्तास्ततोऽन्व
वापि स्वः । तिङन्तवाच्यक्रियायाः (४८) प्राधान्यात्तदनुरो-
धेन गुणभूतक्रियावाचिभ्यः प्रत्ययाः (४९) । “वसन् ददर्श”
भूते लट् । प्रतीतवासकर्तृकर्तृकदर्शनमर्थः । सोमवाजी यस्य
पुत्रो भविता सोमेन यत्नमात्रो यः पुत्रस्तत्कर्तृकश्रवणम् ।

क्रियासमभिहारे लोट् लोटो हिस्वो वा च
तद्ध्रमोः । ३ । ४ । ३ ।

यौन पुन्ये भृगार्थे च स्यात्वे धातोर्लोट् स्वातन्त्र्ये च हिस्वो
स्तः । तिङामपवादः । तौ च हिस्वो क्रमेण परस्मैपदान्ने-
पदसंज्ञौ स्तस्तिङ्मज्ञौ च तद्ध्रमं विधेयं तु हिस्वो वा स्तः ।
पुरुषैकवचनमग्रे तु जानयोरतिदिश्येते हिस्वविधानमा-
ज्झ्यात् तत्र सकलपुरुषवचनविषये परस्मैपदिभ्यां हिः कर्तरि,
(५०) चाकनेपदिभ्यः स्वी भावकर्मकर्तृषु ।

समुच्चयेऽन्यतरस्याम् । ३ । ४ । ३ ।

(४७) धातुपठ धात्वपठ धात्वर्थः परस्परसम्बन्धे प्रधानकालमुच्यते-
चात्वेति प्रत्यया भवन्तीत्यर्थः । तथाच वसन् ददर्शेत्यादी वाचक-
र्येभ्यो परस्परसम्बन्धेन बोधनात् दर्शनेति लक्षणक्रियेत्येव वस-
न्कर्तृकदर्शनार्थकालो भूतकालवाचक इति बोध्यम् ।

(४८) तिङन्तवाच्येति प्रधानानुरोधेन गुणस्य अन्वयस्येत्यत्र विधेय-
मिति भावः ।

(४९) प्रत्यय इति काव्यकारलोपका क प भवन्तीति शेषः ।

(५०) कर्तरि हिस्विति हिस्वस्य कर्त्ता वाच्यः, कर्त्तव्यस्य भावकर्म-
कर्त्तेति केदटोर्लोरेति भावः ।

अनेकक्रियामसङ्गये वाक्ये प्रागुक्तं ५१) वा स्यात् ।

वधाविध्यनुप्रयोगः पूर्वस्थान् ५३) । ३। ४। ४ ।

प्राये लोहविधाने लोटप्रकृतिभूत एव धातुरनुप्रयोज्यः ।

समुच्चये सामान्यवचनस्य । ३ । ४ । ५ ।

समुच्चये लोटिधो सामान्यार्थस्य धातोरनुप्रयोगः स्यात् ।
अनुप्रयोगाद्यथायथ लडाटुयस्तिबाटयय । तत सख्याका-
लयोः पुरुषविशेषार्थस्य चानिव्यक्तिः । क्रियामसभिहारे
हे वाक्ये • । याहि याहोति याति । पुन पुनरतिगयेन
वा यानं ह्यस्तस्याये एककर्तृकं वर्त्तमानं यानं यातीत्यस्य
इति मध्यस्वभेदाख्ये तात्पर्यं यावयति । एवं यानः ।
यान्ति । यामि । यात्र । याथ । यात यातति यूयं याथ ।
याहि याहीत्ययासौत याम्यति वा । अधीष्वाधीष्वेत्यधीते ।
ध्वविषये पक्षेधोध्वमधोध्वमिति यूयमधीध्वे । समुच्चये तु
सक्तूम् पिब धाना खादेत्यभ्यवहरति । अत्र भुङ्क्ष्व दाधिक-
मास्वादयस्वेत्यभ्यवहरति । तध्वमोस् पिबत खादतेत्यभ्य-
वहरत् । भुङ्क्ष्वम् आस्वादयध्वमित्यभ्यवहरध्वे । पक्षे
हिस्वा । अत्र समुच्चयमानविशेषाणामनुप्रयोगार्थेन सामा-
न्येनाभेदाख्य पक्षे सक्तून् पिबति धाना खादति अत्र-
भङ्क्ते दाधिकमास्वादते एतेन "पुराणवक्तृद लुनीहि

(५१) प्रागुक्त धातोलोट् लोटो हिष्वापित्वादौ कार्यभित्तयेः ।

(५२) पूर्वस्थितस्य क्रियामसभिहारे इत्यर्थः ।

मन्दं मुषाच रत्नानि हरामराजनाः । विमृश चक्रे
 नमुचिहिषा बली य इत्यमस्वास्थामहर्दिवं दिव" इति व्या-
 स्यातम् अवस्कन्दनलवनादिरूपा भूतानद्यतनपराद्या एक-
 कर्तृका प्रस्वास्थ्यक्रियेत्यर्थात् । इह पुनः पुनयस्कन्देत्या-
 दिरर्थे इति व्याख्यानं भ्रममूलकमेव द्वितीयसूत्रे क्रियामम-
 भिहार इत्यस्याननुवृत्तेः लाङ्कस्तस्य हित्वापत्तेः । पुरोमवस्क-
 न्देत्यादिमध्यमपुरुषकवचनमित्यपि केषाञ्चिद्भ्रम एव पुनवव-
 चनमन्ते इह नैत्युक्तत्वात् ।

इति लकारार्थप्रक्रिया ।

इति श्रीभट्टाजिटीक्षितविरचिताया सिद्धान्तकामुद्यामुत्तरार्धे
 तिङन्त समाप्तम् ।

इति श्रीनारदाचार्यकृतसिद्धान्तकौमुदीविरचिताया हरकण्ठाया
 सिद्धान्तकौमुदीव्याख्याया तिङन्तप्रकरणव्याख्याः ॥

सिद्धान्तकौमुदी ।

द्वत्यप्रक्रिया ।

धातोः । ३ । १ । ८१ ।

या द्वतीयसमाप्तेरधिकारोऽयम् । तत्रापपदं समसौख्यम्
(५१००४०)

द्वदतिङ् । ३ । १ । ८३ ।

वाऽसरूपोऽस्त्रियाम् । ३ । १ । ८४ ।

परिभाषेयम् (१) । अस्मिन्धात्वधिकारोऽसरूपोऽपवादप्रत्ययः
अस्मिन् वाधकां वा स्वात् स्वाधिकारोक्त विना ।

द्वत्याः । ३ । १ । ८५ ।

१) परिभाषेयमिति अधिकारसूत्रस्य स्वरूपपर्यायस्य विभाग्यः
वाध्यबाधकताङ्गीकारापत्त्या तद्वत् विहितयोः कृतयोर्निष्पत्तिः
वाध्यबाधकतापत्तिस्तथा च गता भुज्यत इति गन्तु भु- त इत्युभयो-
रपि भाष्यकतया नित्यं वाध्यबाधकतापत्तिरिति भावः । अत्र
अनङ्गपदस्य कृतेः सरूपस्य नियमो वाध्यत एव । तत्र एवार्जितः (३४४०४०)
कटोरप् (३४४०४०) इत्यादयो नानादिभाषाकाः । अस्मिन्धात्वधिकारोऽसरूपो
स्वाधिकारोऽसरूपोऽयम् इति वाध्यते एव । तत्र अस्मिन्धात्वधिकारोऽसरूपोऽयम्
अस्मिन्धात्वधिकारोऽसरूपोऽयम् इति वाध्यते एव । तत्र अस्मिन्धात्वधिकारोऽसरूपोऽयम्
अस्मिन्धात्वधिकारोऽसरूपोऽयम् इति वाध्यते एव । तत्र अस्मिन्धात्वधिकारोऽसरूपोऽयम्

येर्विभाषा । ८ । ४ । ३० ।

उपसर्गस्यान्विमितात्परस्य ण्यन्तात् । विहितो यः कसत्स्यस्य
नस्य णो वा स्यात् । प्रयापणायम प्रयापनीयम् । विहितवि-
शेषणं किम् । यथा ३ व्यवधाने यथा स्यात् प्रयाप्यमाणस्यैव ।
एतत् दुर उपसर्गत्वत्वात्कृतम् ३०५ । दृष्टान्तम् । दृष्ट्यापनम् ।

इत्युपधात् ८ । ४ । ३१ ।

इजादे ४ । रिजुपधात्कृतस्याचः परस्य णो वा स्यात् । प्रकीप-
णीयं -- प्रकीपनीयम् । इल किम् प्रोहणीयम् । इजुपधात्किम्
प्रवपणीयम् ।

इजादेः अनुमः । ८ । ४ । ३० ।

अनुमये हवति इजादेः कलन्तात् ५ विहितो ५ । यः कसत्-
स्यस्यैव । प्रोहणीयम् । इजादेः किम् मणि समर्पणं प्रम-

(१) एतन्नात् विहित इत्युक्तौ यथा व्यवधानेन ण्यन्तपरत्वभावात् एतन्नात्
न स्यात् णोर्भाषेत्यत्र ण्यन्तहन्तोरव्ययानापेक्षा काव्यशास्त्रोपा-
ख्येनेन (पृ६. पृ०. सू०) न निवर्तनीयेति भावः । अत्र यद् उपसर्गत्वम्
स्यानेति निर्णयितम् । ३०५ । पु । मन्त्रादयः परस्मैपदानां च ३०५ ।

(२) इजुपधस्य इल - यथा उपधात् कृत इत्यर्थः यथार्थे भवति । तदादिपरत्व-
मित्याहुः अजादे इति ।

(३) इल इत्यनुक्तं तदन्तपरमिजादेर्भावः इत्यासम्भा दित्याशयेनाह इल-
या इति ।

(४) विहित इति व्याख्यानभावे एतन्नात् विहितस्यापि विशिष्टे इति
इत्यन्तपरत्वात् णोर्विभाषेति सूत्रादिति इत्यर्थः ।

क्रीयम् । नुमयहणमनुस्वारीपलक्षणम् (७) । अट्कुपा-
कृतिः (६४०) अतोऽप्यधम् । तेन नेह प्रेक्ष्यम् । इह तु
स्वांशः । शीघ्रम् ।

वा निंसनिक्षनिन्दाम् । ८ । ४ । ३३ ।

एषा तस्य र्था वा स्यात् कृति परे । प्रणिमितम् । प्रनिक्षि-
तम् ।

न भाभूप्रकमिगमिष्यायीवेपाम् । ८ । ४ । ३४ ।

एभ्यः कुत्रत्य नी न । प्रभातीयम् । प्रभवनीयम् । पूज एवेह
ग्रहणमिष्यते । पृष्ठन् प्रपवशोय सोमः । अन्तभादीना-
मुपसंख्यानम् । प्रभापनीयम् । कशाज यत्न यो वेत्सुक्तं
(८००४) अत्वप्रकरणापरि तद्वाध्यम् यत्नस्यासिद्धत्वेन यत्नार
व्यवधानाच्च यत्नम् । प्रख्यानीयम् ।

अत्वस्युटो वज्रलम् (८) । ३ । ३ । ११३ ।

आत्मानेन खानीय चूर्णम् । दीयतेऽग्रे दानीयो विप्रः ।

अचो यत् । ३ । १ । १७ ।

यजन्तादातीर्थस्यात् । वेदम् । जिवम् । यज्जहर्षं यज-
मकर्तुम् । योगविभागोऽप्यधम् । तत्तदादिष्वेव वतोऽपि
सुपठत्वात् ।

(७) अट्कुपाकृतिः (६४०) इति इत्यादिपि कुपाकुपातो अन्तर्भादीना-
मुपसंख्यानम् ।

(८) अत्वस्युटो वज्रलम् । यज्जहर्षं यजमकर्तुम् । योगविभागोऽप्यधम् । तत्तदादिष्वेव वतोऽपि सुपठत्वात् ।

ईदृशति । ६ । ४ । ६५ ।

यति परे पात ईदृश्यात् । गुणः । देयम् । ग्लेयम् । तन्निष्-
सिचति यतिजनिभ्यां यहाच' १ । तक्ष्यम् । शस्यम् । चत्वम् ।
यत्वम् । जन्यम् । जनैर्यदिधि स्वार्थः स्वतापि रूप-
सिद्धे । न च वृद्धिप्रमङ्गः जनिवर्ध्यायेति उ० ६४० । निवेधात् ।
इना वा यद्वधय वक्तव्यः - (६ । वध्यः । प्रक्षेपस्तमासी
(७१०६४० सू० ण्यत् । घात्यः ।

पोरदुपधात् । ३ । १ । ६८ ।

पवर्गान्तादुपधात्त्रयात् । ण्यतोऽपवादः । शप्यम् । जभ्यम् ।
नानुबन्धकत १० । मसारूप्यमतो न ण्यत् । तच्च दादयसु स्युर्व ।

आहो यि । ७ । १ । ६५ ।

आहुः परस्मै कर्मेर्नम् आहोदी प्रत्यये विवक्षिते (११) ।
हुमि कृतेऽदुपधत्वाभावाच्चरदेव आसन्भगो गौः ।

उपात्प्रशंसायाम् । ७ । १ । ६६ ।

उपसन्धः साहुः । सुतो किम् उपसन्धुं यच्च उपसन्धः ।

(६) कृतेषां दत्तं व्याप्तं वृद्धिबोधनविदितत्वा वधादेशो निवृत्त्यर्थः ।

(१०) आनुबन्धानां प्रत्ययसङ्घट्टत्वाभावात् तत्कृतमकारं नास्तीति स्तो वता
अदुपधात्मे इति भावः ।

(११) प्रत्ययोत्पत्तेः प्रागेव हुमि कृते तु अदुपधत्वाभावाच्च वदितो विव-
क्षिते एवमुक्तम् ।

शकिसहोद्य । ३ । १ । ८८ ।

प्रक्षम् । सक्षम् ।

गदमदचरयमद्यानुपसर्गे । ३ । १ । १०० ।

गद्यम् । मद्यम् । चर्यम् । चरराडि चागुरो ३ । आचर्यो
देशः । गन्तव्य इत्यर्थः । अगुरो किम् आचर्यो गृहः । यमे-
र्त्तियमार्थम् (१२) सोपमर्गात्मा भृदिति । प्रक्षाम्यम् । नि-
पूर्वाख्यादेव “तेन तत्र भवेद्विनियम्यमिति” वात्तिकप्रयो-
गात् । “एतेनाऽनियम्यस्य नावृत्तिः” “त्वया नियम्या ननु
दिव्यचक्षुषेत्यादि” व्याख्यातम् । निवमे माधुरिति वा ।

अवश्यपण्यवय्यां गर्ह्यपणितयानिरोधेषु । ३

१ । १ । १०१ ।

वटेनन्त्रि उपपटे वटः सुपीति (११, १२) यतश्चपाः प्राप्तयोर्विदेव
सोऽपि गर्हायामिवेत्युभयार्थे निपातनम् । अवश्यम्यापम् ।
गर्ह्यं किम् अन्त्य गृहनाम् । तदि न गर्ह्यं वचनानर्हम् ।

“आत्मनाम् गुरोर्नाम् नामातिरूपकस्य च ।

अं यस्कार्मा न गृह्यं दार्ज्येठापत्यकलपयोरिति” अन्ते ।

पण्या गौः व्यवहर्ताव्यं (१३) त्वर्थः । पाण्यमन्यत् सुत्वर्ह-

(११) एतेन उपपट्टे वटः सुपीति (११, १२) निवे निवमे च वयो चक्षुष-
चित्त्वर्थः ।

(१२) एतेनान्यथापि अन्त्यगर्ह्यं नामातिरूपकस्य च । यतश्चपाः प्राप्तयोर्विदेव
निपातनम् । तदि न गर्ह्यं वचनानर्हम् ।

मित्यर्थः । अनिरोधोऽप्रतिबन्धस्तस्मिन् विषये वृद्धा यत् ।
शतेन वर्या (१४ कन्या । वर्या १५ अन्या ।

वह्मं करणम् । ३ । १ । १०० ।

वह्मत्यनेनति वह्म शकटम् । करणं इमं वाङ्मयं वाटव्यम् ।

अर्थः स्वामिवैश्वर्योः । ३ । १ । १०३ ।

न गता अस्माद्यत् । अस्मात्प्राप्तं अर्थं स्वामिं वैश्वर्यो
वा । अनर्थो, किम् प्राप्यो ब्राह्मणं प्राप्तव्य इत्यर्थः ।

उपसर्ग्या काल्या प्रजने । ३ । १ । १०४ ।

गर्भग्रहणे प्राप्तकाला १६ चन्द्रत्यर्थः । उपसर्ग्या गी गर्भा
धानार्थं हृषभेण पगन्तुं याग्येत्यर्थः । प्रजने काल्येति किम्
उपसर्ग्या काया प्राप्तव्येत्यर्थः ।

अजयं सङ्गतम् । ३ । १ । १०५ ।

नन्पूर्वाजायतेः कर्त्तरि यत् सङ्गतं च दिग्गम्यम् । न जोयं

(१४) शतशब्दोऽनयतपर कन्याया वरणे वरद्विरुद्धं नियमो नास्तीत्य-
प्रतिबन्ध इत्यर्थः । इत एव समस्तविरुद्धैः अङ्गणं नानिरोध-
रूपार्थस्य सम्भवात् । तत्त्वम् ।

(१५) अनिरोधे इत्यनुक्तो कालो वरणे इत्यस्यापि स्यादित्याशयेनाह
इत्येति ।

(१६) कालं प्राप्तोऽस्या इति काल्या समस्तस्य प्राप्तिसिद्धिः (पृ. ४६४०)
इत्यधिकारं कालाद्यादिति (३६३६४०) यथा सिद्धमिच्छाशब्देन काल्या-
वद् व्याचष्टे प्राप्तकावेति ।

तीत्यजर्थम् (१७) । “तेन सङ्गतमाख्येव रामाजर्थं कुर्वद्भूतमिति” भट्टिः । “सुगैरजर्थेऽक्षरसोपरिष्टमदेवव्यास पुनर्वचस्य” । इत्यत्र तु सङ्गतमिति विशेषमध्याहार्यम् । सङ्गतद्विम् । अपवरिता कस्यस्यः । भावे तु सङ्गतकतृकस्यैव । अजायं सङ्गतेन ।

वदः सुपि क्यप् च । ३ । ३ । ३०६ ।

उत्तरसत्वादिह भाव इत्याजर्थः । वदेर्भावे क्यप्तात् चायत अनुपसर्गे १८ सुप्यपपटे वक्ष्योप्यम् वक्ष्यवचम् । वक्ष्यविदः तस्य वदनमित्यर्थः । कस्यसि प्रत्ययावित्थेः । उपसर्गं तु ख्यदेव । अनुवाचम् । अपवाचम् ।

भवो भावे । ३ । १ । १०७ ।

क्यप्तात् वक्ष्यणा भावो १९ वक्ष्यभूयम् । सुपीत्येव । भव्यम् । अनुपसर्ग इत्येव प्रभव्यम् ।

हनस्त च । ३ । १ । १०८ ।

१. अजर्थेऽदस्य न सङ्गतार्थः । किन्तु सङ्गतविशेषधत्वे एव प्रत्ययकोश-
निरूपणे अजर्थं सङ्गतार्थस्योपदानं सङ्गते प्रयोगे एवम् ।
देव्यापत्तिरिति बोध्यम् ।

(१८) ननु भववचसात्पुनरेव ३०५-ए. इत्यतोऽनुपसर्गे इत्यनुपसर्गं सुपी-
तिरप्यस्य ।

(१९) भाव इह न धात्वर्थः किन्तु स्वभावविशेष्यं ज्ञात्वाद्यप्यप्यस्योप-
साधारण्यस्य इत्यादिनाह बहुचो भाव इति ।

नृपसर्गे सुपुप्यदे इती भवि वृषात्तकावधानादेयः ।
 अश्वी हननम् (२०) ब्रह्महत्या । स्त्रीत्वं लोकात् ।

एतिस्तुशास्त्रद्वयः क्यप् । ३ । १ । १०६ ।

अभ्यः क्यप् ।

द्वयस्य पिति कृ त तुक् । ६ । १ । ७१ ।

अत्यः । सुत्यः । ग्राम इदङ्ङानो (३००८४) । ग्रिण् ।
 । एति वृजो ग्रहणं न वृज् । इत्यः । वृज् न वार्धा कृत्विजः ।
 गृह्यत् । जुष्य । पुनः क्यवृत्ति परम्यापि स्थना (२१)
 गृधनार्था । अवश्यमन्य । ग्रसिदृदिगृहिभ्या वेति
 ग्रायिका । ग्रस्यम् ग्रस्यम् । दुष्टम् दौष्टम् । गुह्यम् गौह्यम् ।
 ग्रस्यस्य त्रः (१००४४) ईहवन्द्यग्रमुदहा स्थन इति (३११४४)
 इतद्वयवलाभमेः मिडम् । इतरयांस्तु मृल मृग्यम् । आङ्-
 वार्दक्षेः सञ्ज्ञायामुपसंख्यानम् । अन्ज् व्यक्तिस्त्रञ्ज्ञा-
 देषु बाहुलकात्करणे क्यप् । अनिदितामिति (३००४४०)
 लोपः । आण्यम् ।

कृदुपधाच्चाकृपिचृतेः । ३ । १ । ११० ।

त - वृत्तम् । वृध - वृध्यम् । कृपिचृत्योस्तु कल्प्यम् चर्त्यम् ।

२०) भुजो भावे (३१०४४०) इत्यतोऽनुवृत्त भाववद् धात्वर्थपरमिद्वयमेनाङ्
 मङ्गलो हननमिति ।

११) उभयप्राप्ती प्रतिषेधे परमिति परत्वात् एवमेव स्नातस्या भूदिति
 क्यवृत्तिरिति भावः ।

तपकरणदिम् कृत कीर्त्यम् । यन्निवृत्त्यन्ताद्युदाहय इति
विजभावे ल्यत् । विजन्तात् यदेव ।

ई च खनः । ३ । १ । १११ ।

जात् कप् । पाठान् पठ्यत् । खयम् । इ चेति ङणः
सुपठ ।

भृजोऽसंज्ञायाम् । ३ । १ । ११२ ।

भृत्वा कर्मकरा भर्त्तव्या इत्यर्थः । क्रियाशब्दाऽयम् तु
सञ्ज्ञा । समय बहुलम् १ । सभृत्वा संभार्या । यमं-
ज्ञायामेव विकल्पाद्येभिर्द वार्त्तिकम् । यमज्ञाया विम ।
भार्या नाम वार्त्तिवा । यय कश्च भाय्या बध्प्रति १ इह
हि सञ्ज्ञाया समजति १२१.२ । कषपा भाध्यम संज्ञापयिदा-
सम् पुमि चरितार्थ २२ सत्यम विभक्तं भू इति टीका-
न्तात् कदाचिद् ल्यत् कषप्, भरतरव तदनुबन्धपदसि (२.)
इति परिभाषया

भृजेर्विभाषा (२४) । ३ । १ । ११३ ।

भृजे कषप् स्यात् पक्ष ल्यत् सृज्य ।

अजोः कु प्रिण्णतोः । ७ । ३ । ५२ ।

(२१) अजराद्यभिन्नकदाप्यहमस्यकौत् मयकस्य न मयाकरोत्यादि न
करोत्यादि इति पक्षेति भवेत् नम ज्ञायादा इत्यर्थः ।

(२२) दुभ्यः इत्यत्र कश्चिदर्थः विभक्तं कषपोऽयम् इति भावः ।

(२३) कदुपपत्त्यात् 'नित्यं भाष्यं विभाषेयम्' ।

वक्ष्य ज्ञेय च (२५) कुत्वं स्वात् धिति ष्यति च परं ।
निष्ठायामनिट इति वक्तव्यम् ० । तत्रैव न । गर्जम् ।
वृजिर्हृदि । माय्यः ।

न्यङ्क्कादौनाद्य (२६) । ७ । ३ । ५३ ।

कुत्वं स्वात् । न्यङ्, नावर्त्तते ० ५३ इत्यप्रत्ययः ।

राजसूयसूय्यसृषाद्यव्यकुप्यकृष्टपच्याव्यथाः ।

३ । १ । ११४ ।

एते सप्त क्यङ्कानां निपात्यन्ते । राज्ञा मीतव्योऽभिषेकद्वारा
निष्ठादयितव्यः । यदा लतामकः सोमो राजा (२७) स
सूयते कच्छानेति च अधिकरणे क्यप् निपातनादौघं राज-
सूयम् । घर्षादि (३१४०४०) मरत्याकागे सूर्यः कर्त्तरि
क्यङ् निपातनादुत्त्वम् । यदा च प्रेरणे तुदादिः सुवति कर्मणि
लोकं प्रेरयति क्यपो कट् । सृषोपपदादौ कर्मणि नित्य
क्यप् (२८) । सृषोद्यम् । विशेषनिघ्नोऽयम् । “उच्छाय-

(२५) वृजिः चित्तगन्तव्येन यन्मात्रस्य पङ्कजं तत्र रक्तं रागादिति (पृ० ३४०)
निर्देशादिस्वाद्येन व्याचष्टे वक्ष्य ज्ञेयं चेति ।

(२६) न्यङ्, बह्, अङ्, दूरेपाक फलेपाक जलेपाक दूतपाक फलेपाका दूरे-
पाक फलेपाक तज्ज वक्तव्यं ० अङ्, अङ्, अङ्, उपसर्ग सृषाक
जातपाक मूलपाक कपोतपाक उत्कृष्टपाक (अङ्गः) निष्ठादिना-
यदाचार्यः न्यङ्, अङ्, अङ्, अङ् ।

(२७) राजान् जीवन्त्यादौ राजसूयस्य सोमार्चत्वदर्शनादित्यर्थः ।

(२८) बह्, अङ्, क्यप् चेति (३१४०४०) पाठिको यत्प्रत्ययो चेति बोध्यम् ।

सौन्दर्यगुणा वृषोद्याः । रोचते इत्यः । गुपिरादेः कुलच
संग्राहाम् । सुवर्णरजतभिन्नम्भनं कुप्यम् । गोप्यमप्यतु ।
कृष्टे स्वयमेव पच्यन्ते कृष्टपण्या । कर्मकर्तारि । कृष्टे तु
कर्मणि कृष्टपाक्याः । न व्यवर्तय्यथ ।

भिद्योद्गौ नटे । ३ । १ । ११५ ।

भिटेहज्जेव क्यप् । अज्जेहत्वच्च । भिनत्ति कुलभिद्यः ।
उज्जत्युदकमुदः । नटे किम् भेत्ता । उज्जिता ।

पुष्यसिध्यौ नक्षत्रे । ३ । १ । ११६ ।

अधिकरणं क्यप् निपात्यते । पुष्यस्यसिद्ध्याः पुष्यः ।
सिध्यस्यस्मिन् सिध्य ।

विपूयविनोयत्रित्या मुञ्जकल्कहस्तिषु । ३ ।

१ । ११७ ।

पूह्नीस्त्रिभ्यः क्यप् । विपूया मुञ्ज रज्ज्वादिकरक्षाय योध-
यितव्य इत्यर्थः । विनोय कल्क पिष्ट पोषधविशेष इत्यर्थः ।
पापमिति वा । त्रित्या हस्तिः बलिम कृष्टव्य इत्यर्थः ।
कृष्टसमोकरक्षार्थे स्तूलकाष्ठम् । अन्वत्तु विपश्यम् । विनोयम् ।
जेयम् ।

प्रत्यपिभ्यां ग्रहेः । ३ । १ । ११८ ।

कन्दसीति वक्तव्यम् । प्रतियज्ञम् । अपिप्यज्ञम् । सांके
तु प्रतिपाद्यम् । अपिपाद्यम् ।

पदाखैरिवाद्यापक्षेषु च । ३ । १ । ११८ ।

अवष्टम्भम् (२८) । प्रष्टव्यम् (३०) अखैरी परतन्त्रः ।
 मृदाकाः कृकाः (३१) पञ्चराटिवन्धनेन परतन्त्रीकृता
 इत्यर्थः । वाद्यायां यामगृह्या सेवा यामवहिर्भूतेत्यर्थः ।
 स्त्रीलिङ्गनिर्द्देशात् पुनर्पुंसकयोर्न । पक्षे भवः पक्षः दिगा-
 दित्याद्यत् (२४ ७८ ४०) । आर्यैर्गृह्यते आर्यगृह्यः तत्पदान्निवृ-
 त्त्यर्थः ।

विभाषा छट्षोः । ३ । १ । १२० ।

अवष्टम्भात् । कृत्यम् । वृथम् । पक्षे

अवष्टम्भोऽपि । ३ । १ । १२४ ।

अवष्टम्भान्ता ३२ इत्यन्ताच्च धातोर्ण्यत् स्यात् । कार्यम् । वर्थम् ।

युग्यञ्च पक्षे । ३ । १ । १२१ ।

पक्षं वाहनम् । युग्यो गौः । पक्षं कषप् कुत्वञ्च निपातन्ते ।

(२८) अःप्रष्टव्यमिति अवष्टम्भो विष्टम्भे अवान्तरसंज्ञा कृत्विति पदपाठ-
 कात् विष्टम्भपदान्निवृत्त्यर्थः ।

(३०) प्रष्टव्यमिति प्रकृतिभाषायाश्चाद्यभाषाया परवृत्तिकर्ताभाव प्रपञ्चः
 बन्ध परस्त्र वा कृत्वा सिद्धता तत्प्रष्टव्य द्विवचनस्य परावचनत्वेन
 तस्यैव प्रष्टव्यमन्त्रावन्वीक्षित्वेऽपि अवचनधर्मस्य बहुवचने आरोपात्
 प्रष्टव्यत्वमिति बोध्यम् ।

(३१) “मृदावक्राः पञ्चराटिवन्धनेन मृदाकाश्च ते” इत्यमरोक्ते पञ्च-
 रान्वयोरेव निपातनम् ।

(३२) अक्षयोरिति वृत्त्यर्थे गङ्गी इत्यादिपदानां अन्तात् अक्षयोरपि
 व अवचनान्वयेनाप्येनाह अवचनान्तादिति ।

अमावस्यादन्वतरस्याम् । ३ । १ । १२२ ।

अमोपपदाद्वैरधिकरणे स्थत् । हृदो सत्यां पाणिनी कृत्वा
निपात्यते । अमा सह वसतोऽस्त्राश्चन्द्रार्को अमावास्या अमा-
वस्याः । अह्नोऽर्थात् ३१ ६४० । अर्जोरिति (२१-६४०) कुत्वम् ।
पाञ्चम् । पाणी सृज्यर्थात् ० । अर्जुपक्षसप्तमस्य अर्जुः प
वादः । पाणिभ्यां सृज्यते पाणिसर्गा रञ्जु । समवपूर्वात् ० ।
समवसर्गा ।

न ह्य देः । ७ । १ । ५६ ।

काटेर्धाती चर्चः कथय । गन्धम् । वार्तिककारमु
 चर्चार्थि सुत्रे निष्ठायामनिष्ट इति २१.२४. पुरयित्वा न
 काटेरित्यादि प्रत्याख्यो तेन यजितश्चिप्रभृतोनाच
 कुत्वचिष्ठाया सेटत्वात् । यच्चग्लुप्रभृतोनात् कादिस्येपि
 कुत्वं स्यादेव ३३ । सूत्रमते न यद्यपि विपरीतम्यात्
 तथापि यद्यन्तरं सूत्रीनाम्प्राप्ताम्यम् ३४ ।

अत्रिवज्योश्च । ७ । ३ । ६० ।

न कृत्वम । ममाञ्ज । पण्डित'ञ्ज ।

मुन्यन्वजो (३५) पाण्यपतापयोः । ७१११ ।

- [illegible]

एतयोरेतौ निपात्यौ । भुज्यतेऽनेनेति भुजः पाणिः । इल-
चेति (उ३१६४०) वञ् । न्य, ज्ञक्यमिति न्य, ज्ञः । उपतापो
रोग । पाण्ड्य, पतापयो किम् भोगः समुद्रः ।

प्रयाजानुयाजौ यज्ञाङ्गे ७ । ३ । ६३ ।

एतौ निपात्यौ यज्ञाङ्गे । पञ्च प्रयाजा । त्रयोऽनुयाजाः ।
यज्ञाङ्गे किम् प्रयाग, अनुयाग ।

वञ्जेगतौ । ७ । ३ । ६३ ।

कत्वञ् । वञ्चाम् । गतौ किम् वञ्चं काश्चम् कुटिलो-
क्तमित्यर्थः ।

श्लोक उचः के । ७ । ३ । ६४ ।

उचैर्गणकुले निपात्यितं के परं । श्लोक, शकुन्तवपली ।
इगुपधनक्षणः २० इ क । घञा सिङे अन्तोदात्तार्थमिदम् ।

ग्य आवश्यके (३६) । ७ । ३ । ६५ ।

कुत्वञ् । अवश्यपाच्यम् ।

यजयाचरुचप्रवचस्त्वञ् । ७ । ३ । ६६ ।

एषी कुत्वञ् । याज्यम् । याच्यम् । राच्यम् । प्रवाच्यम् ।
यन्याविशेषः । अच - अच्यम् । अदुप-अत्वेऽपि अतएव

(३६) याज्यकार्थेऽयमयज्ञसावित्र्यं एव ख्यदिति इ पितृ तदर्धे गन्धे त
योगावश्यके इति (उ३१२४०) ख्यदिति बोध्यम् ।

प्रापका (३७) एवम् । त्वजेध । त्वान्वम् । त्वजिपूज्येति
काशिका । तच्च पूजेर्बहुषं विस्वभाषानुक्तत्वात् । स्वप्र-
करणे त्वजेरुपसंख्यानमिति हि भाष्यम् ।

दशोऽशब्दसंज्ञायाम् । ७ । ३ । ६७ ।

वाच्यम् । शब्दाभ्यायान्तु वाच्यम् ।

प्रयोज्यनिवोज्यौ शब्दार्थे । ७ । ३ । ६८ ।

प्रयोक्तृ मन्त्र प्रयोज्या नियोक्तृ शब्दो नियोज्यो भूत्यः

भोज्यं भक्ष्ये (३८) । ७ । ३ । ६९ ।

भोग्यमन्यत् । एतत्प्रकरणे नपिदभिध्यातेति ३८ वक्त-
व्यम् * । लाप्यम् । दभिधातुष्ववठितोऽपि वार्तिकवशात्
स्वीकार्यः । दाभ्य ।

प्रोतावग्यके । ३ । ३ । १२५ ।

उवर्णाहान्तोऽर्थ्येत्यादवग्यभावे शान्तिः । लाप्यम् । पाठ्यम् ।

आसुशुवपिरपिस्तपित्तपित्तमद्य । ३ । १ । १२६ ।

(३७) प्रापकादिति बहुषत्वात् वाक्यरूपविधिना २६ः प्रवर्ततेति नाम्नु
मीयमिति भावः ।

(३८) भक्ष्यं भक्ष्याभ्यामवग्यं भाष्ये विवक्षितं न तु चरतिवदवग्यवद्वत्त्वं तेन
भोग्या वदामृतिरपि ज्ञातुं ।

(३९) प्रोतादुपधादिति ७३० इ० । प्रापका वदोऽपवादः ।

बूज्—वासायम् । व मिश्रणे ग्राह्यम् । वाप्यम् । राप्यम् ।
साप्यम् । ताप्यम् । पाप्यम् ।

आनाय्योऽनित्ये । ३ । १ । १२७ ।

भाक्पूर्वावयतेर्लदायादेशश्च निपात्यते । दक्षिणाम्निवि-
शेष एवेदम् स हि गार्हपत्यादानोयतेऽनित्यश्च सततमप्रज्व-
लनात् । आनेयोऽन्य घटादिः वैश्वकुलादे ४० रानीतो
दक्षिणाम्निश्च ।

प्रणाय्योऽसम्पत्तौ । ३ । १ । १२८ ।

सम्पत्तिः प्रीतिविषयोभवन कर्मव्यापारः ४१ । तथा भागे-
ष्वादरोऽपि सम्पत्तिः । प्रणाय्यश्वोरः प्रौत्यनर्ह इत्यर्थः ।
प्रणाय्योऽन्ते वामी विरक्त इत्यर्थः । प्रणेयोऽन्यः ।

पाय्यसान्नाय्यनिकाय्यधाया मानहविर्निवा-
ससामिधेनौषु । ३ । १ । १२९ ।

मौयतेऽनेन पाय्यस्नानम् । एतत् धात्वादे पत्वच्च । आतो
युगिति युक् (३२०४) सम्यङ्नीयते होमाद्ये मग्निम्वनाति सान्नाय्यं
हविर्विशेषः ४२ । एतदायादेश समो दोषश्च निपात्यते ।

(४०) दक्षिणाम्न्येर्लोनिर्विकल्प्यते वैश्वकुलात्, विप्रतो आशुद्, गार्हप-
त्यादेत्यादिपट्याहम् ।

(४१) कर्मव्यापार इति शोकानां प्रीतिविषयीभवनरूपस्य कर्मणो व्यापारस्य
श्वोरादावसत्वादसम्पत्तिः । तन्मोषार्थद्वयमिच्छाश्च तथेति ।

(४२) हविर्विशेष इति “येन्द्रं दध्यमागसायामैन्द्रं पयोऽमावासावा-
मिति”^१ चिन्तितदधिपशोषिणेयरूपः ।

कृत्यकदन्तः (उ० ८१४०) । स्तोतुमर्हः सुखः सुतिकर्मा । स्तोता
सुतिकर्ता । लिङ्गा बाधा मा भूदिति कृत्यकचोर्विधिः ।

भव्यगेयप्रवचनौयोपस्थानौयजन्यान्नाश्यापात्या
ना । ३ । ४ । ईट ।

एते कृत्यप्रत्ययान्ताः कर्त्तरि वा निपात्यन्ते । पक्षे तयो-
रेवेति (उ० ८१४०) सकर्मकान्कर्म्मणि, अकर्मकात्, भावे ज्ञेयाः ।
भवतीति भव्यः । भव्यमर्नेन वा । गायतीति गेयः साम्ना-
मयम् । गेयं सामानेन वा इत्यादि । यकि लिङ् च
(उ० ८१४०) । चात्कृत्याः । वोढुं शक्यो वाढव्यः । वहनीयो
वाह्यः । लिङ्गा बाधा मा भूदिति कृत्योक्तिः । लाघवाद्ने-
नेव आपनसंभवे प्रेषादिसूत्रे (उ० ८१४०) कृत्याचेति सुत्वजम्
अर्हं (उ० ८१४०) कृत्यकचोर्विधिः ।

इति कृत्य कृत्यप्रक्रिया ।

एवमुक्तञ्चौ । ३ । १ । १३३ ।

धातोरेतो स्तः । कर्त्तरि कृदिति (उ० ८४०) कर्त्तृर्ध्वे । युष्मो-
रनाको (प० १०४०) । कारकः कर्त्ता । बोढुमर्हो बोढा ।
कारिका कर्त्री । गाढ्कृटेति (उ० ८४०) कृत्स्वम् । कुटिता ।
अभ्रिदित्युक्तेर्न कृत्स्वम् । कांटकः । विज इट् (उ० ८४०) ।
विजिता । हनस्तीऽचिस्त्वानोः (उ० ८४४) । घातकः । घातो
युक् (उ० ८४०) । दायकः । नोटात्तोपदेश्येति (उ० ८४४) न
वृद्धिः । शमकः । दमकः । प्रतिटम् । निशामकः । जनि-
वध्योश्च (उ० ८४४) । जनकः । बध हिंसायाम् । बधकः । रधि-
जभोरधि (उ० ८४४) । रश्मकः । लब्धकः । नैव्यकिटि रधेः
(उ० ८४४) । रधिता रधा । समजिनघोरिति (उ० ८४४) नम् ।
महा । नष्टा नशिता । रभेरशब्निटो (उ० ८४४) । रश्मकः ।
रश्मा । नभेय (उ० ८४४) । लब्धकः । लब्धा । तोवसह
(उ० ८४४) । पपिता - पष्टा । महिता - मोढा । दरिद्रानेराकोपः
(उ० ८४४) । दरिद्रिता । स्वनि न । दरिद्रावकः । कृत्स्वकृट्
इत्येव (उ० ८४४) । सूचमम् यत्र विद्वितास्ततोऽन्यथापि स्मृति-
त्यर्थात् एवञ्च बहुलपदस्य योगविभागेन कृत्स्वापञ्चाशंशभि-
चारार्थम् । पादाभ्यां कृियते । पादकारकः । कमचि कृक् ।
कमेः कर्त्तर्याकनेपदविषयात् कृत इत्यनिपन्धा वाच्यः ७ ।
प्रकम्पा कर्त्तराति किम् प्रक्रमितव्यम् । पाञ्चनेपदेति किम्
संकमिता अन्वयानां (१) विषयस्य च । तेनानुपसर्गा

(१) तदन्वयादिपदानां च नि तद्विषयस्य अन्वयभाषणाय च विद्वतां क
कमेः परस्मैपदाकनेपदोभेदमाश्रित्योक्तत्वाच्च विशेष इति भावः ।

इति (उ२५।४०) विकल्पार्हम्, न निषेधः । क्रमिता । तदर्हत्वमेव तद्विषयत्वम् तेन क्रमेत्यपीति केचित् । गमेरि-
डित्यत्र (उ१०।१४०) परस्मैपदग्रहणस्तङ्गानयोरभावं लक्षयति ।
सञ्चिगमिषिता । एवं न हङ्गाच्चतुर्थ्यः (उ३०८४०) । विहङ्गिता ।
यङन्तात् ण्वुल् अलोपस्य स्यानिवत्तात्र वृद्धिः । पापचक्रः ।
यङ्लुगन्तात्, पापचक्रः ।

नन्दिग्रहिपचादिभ्यो ल्युगिन्यचः । ३।१।१३४ ।

नन्दादेः (२) ल्युगिन्नादे- (३)-र्णिनिः पचादे- (४) रच् स्यात् ।
नन्दयतीति नन्दनः । जनमर्हयतीति जनार्दनः । मधुसू-
दनः । विशेषेण भीषयत इति विभीषणः । लवणः । नन्दादि-
गणे निपातनासत्वम् । घाङी । स्थायी । मन्त्री । विशयी ।

(२) नन्दनः वासनः मदनः दूषणः साधनः वर्द्धनः शोभनः रोचनः
(सङ्कतपिदमः सञ्ज्ञायाम् ग०) । सङ्गनः तपनः दमनः । उत्थनः रमणः
दर्पणः सकन्दनः सकर्षणः सकर्षणः जनार्दनः बबनः मधुसूदनः
विभीषणः लवणः चित्तविनाशनः कुलदमनः यल्लुदमनः इति
नन्दादिः ।

(३) घाङी उल्हाङी उहानी उह्वासी स्थायी मन्त्री संमर्ही (रजःशुद्धयं
नौ ग०) निरली निन्नावी निवापी निगावी) याचृव्याङ्गप्रत्ययद्वयं
प्रतिषिद्धानाम् ग०) अयावी अय्याङ्गारी असंख्याङ्गारी अवाजी अवाही
अयासी (अचामचित्तकर्तृकाणाम् ग०) अङ्गारी अङ्गारी अविनायी ।
विशावी विशावी (विशयी विषयी देगे ग०) (अभिभावी भूते ग०)
अपराधी उपरोधी परिभयी परिभावी इति पङ्कादिः ।

(४) पच पच वप वद चक्ष पत नदट् भवट् भ्रवट् चरट् गरट् तरट्
चोरट् गाङट् सूरट् देवट् दोषट् रज्ज् जर चप क्षिप जेष कोष
जेष नक्षत्रं चर्ष चर्ष इक्ष्वा इर्ष्यं जारभरा चपच । पचादिराकतिगणः ।

हृदभावी निपातनात् । भिष्यी । इह चत्वमपि ५ । परिभो-
वी । परिभवौ । पात्तिको हृदभावी निपात्यते । पचादिरा-
कृतिगणः शिवशमरिष्टस्य करे । उ५०४० । कर्ष्यसि घटाऽठक्
(६६६४०) इति सूत्रयोः करोतर्घटश्च अक्षप्रयोगात् अक्ष प्रत्यये
परे (उ५०४०) यङोऽनुस्विधानश्च । केषाञ्चित्पाठस्यनुबन्धनात्
अनार्थः केषाञ्चिप्रपञ्चार्थः केषाञ्चिदाधकदाधनार्थः । पचतीति
पचः । नदट् चोरट् देवट् इत्यादयष्टितः । नदो । चोरी । देवी ।
दीव्यतेरिगुश्चेति उ५०४५ क प्राप्त । जारभरा । अपचा ।
अनयो कर्ष्यस्त्वत् उ५०४५ प्राप्त । न्यङ्कादिषु (उ५०४५)
पाठात् अपाको ६ ऽपि यङोऽपि चेति । उ५०४५ । तुक् ।
न धातुलोप इति उ५०४५ । गुणहृदिनिषेधः । चैकिकः ।
नेत्यः । लोलुपः । पोपुव । मरीचक । परिचक्षिपतिवद्दीवी
वा हिल्लमन्वाक् वाभ्यासत्वेति वक्तव्यम् ७ । आगमस्य दीर्घ-
त्वव्यामर्णादभ्यासङ्गो हलादिशेषश्च न (७) । चराचरः ।
चलाचलः । पतापतः । वटावट् । कुम्भे चत्वम् ८ । चत्वमभ्या-
सस्य उत्तरस्य त्वभ्यासाच्चेति । उ५०४५ कुत्वम् । अनाचनः ।
पाटिषिलुक् ८ । चोक् च दीर्घवाभ्यासस्य ७ । पाटूपट् ।

(४) निपातनादित्यनुपपत्तये । परिनिर्विण्ण इति उ५०४५ इतिचर्वात्
आजलविनोतेषां कृत्वात् चित्तमविनोतेर्निपातन विना । अथ च भव-
तोऽप्यत्रेव निपातना दित्युक्तम् ।

(६) पक्षे कर्ष्यस्यसि न्यङ्कादित्याम् उ५०४५ चो कुम्भे विवृण ।

(७) वृत्ति तु हलादिशेषे आगमस्यादेवक्य वा विवेकी नास्तीति वा वा-
भ्यासकोऽपि न नादिति भावः ।

(८) चेरनिटीति उ५०४५ चित्तोऽपि तु प्रत्ययवचनस्य ह्रस्वा उपधादिति वक्तव्यात्
चिबुनिति इहापि पूर्वस्य तुक्कृत्वादिशेषकोरभाव इति बोध्यम् ।

पक्षे । चरः । चलः । पनः । वंदः । इनः । पाटः । रात्रेः
कृतोति (पृ० ७५८०) वा मुम् । रात्रिचरो रात्रिचरः ।

इगुपधञ्जाप्रौकिरः कः । ३ । १ । १३५ ।

एभ्यः कः स्यात् । चिप्र । निखः । बुधः । कयः । ज्ञः ।
प्रीणातीति प्रिय । किरतोति किर । वासरूपविधिना
ख, लृट्चावपि । जेपकः । जेसा ।

आतञ्चोपसर्गे । ३ । १ । १३६ ।

कः स्यात् । आदाधेति । उ० १०४० । अस्यापवादः । सुम्भः । प्रञ्चः ।

पान्नाध्माधेट्टयः यः । ३ । १ । १३७ ।

पिबतीति पिब । जिब्र । धमः । धयः । धया कम्बा ।
धेट्टित्वात् स्तनभयीति खयीव ऊप् प्राप्तः खयोऽन्यत्र
नेष्यत इति हरदत्त । पश्यतीति पश्यः । ज्ञः सन्नायाज,
आन्नादिभिरिति + निर्देशात् ।

अनुपसर्गास्त्रिम्पविन्द (६) धारिपारिवेद्यदे-
जिचेतिसातिसाहिभ्यश्च । ३ । १ । १३८ ।

यः स्यात् । लिम्पः । विन्द । धारयः । पारयः । वेद्यः ।

+ उपमितं व्याघ्रादिभिः वासाभ्यामयोगे इति (१ । ६४०) सूत्रे इति शेषः ।
(६) लिम्पविन्देति तदाद्यन्तर्गण्युच्चादित्वात् ये परे भागिना हुमा अतुम्भो
निर्दिष्टौ तेन सत्ताद्यर्थकानां नेति बोध्यम् ।

उदेजः । चेतः । सानिः 'सुखार्थः' नीलो हेतुमन्त्यन्तः ।
 सातयः । वासरूपन्यायेन 'क्षिपि' सात् परमात्मा । सात्व-
 न्तो भक्ताः । बह मर्षणे पुरादिः । हेतुमन्त्यन्तो वा ।
 साहयः । अनुपसर्गात्किम् प्रलिपः । नो लिप्तेर्वाच्यः * ।
 निलिप्ता देवाः । गवादिषु विन्देः संज्ञायाम् * । गोविन्दः ।
 परविन्द १० ।।

ददातिदधात्योर्विभाषा । ३ । १ । १३ ।

यः स्यात् । दद । दधः । पक्षे वक्ष्यमाणा ११ च । अनु-
 पसर्गादित्येव । प्रद । प्रध ।

ज्वलितिकसन्नेभ्यो षः । ३ । १ । १४० ।

इतिशब्द आद्यर्थः । ज्वलादिभ्य कसन्नेभ्यो १२ च आह ।
 पक्षेऽपि । ज्वाल-ज्वलः । जाल-जलः । अनुपसर्गादित्येव ।
 उज्ज्वलः । तन्नातिरूपसंस्मानम् * । इद्वानुपसर्गादिति
 विभाषिति च न सम्बध्यते । अतन्नेतीत्यवतान् ।

श्यादधधासु संस्त्रुतोयवसावह्वलिः ६ श्रियश्चस्य
 । ३ । १ । १४१ ।

श्येदधधतिभ्यां नित्य च स्यात् श्येदोऽवस्यतेत्यादस्तत्वात्

(१०) यत्र य नाभिनेभ्योरन्तराधत्तकाराणि चराकलादय्यान् इत्याभ्यापि
 चरा इत्यन्त्यन्तो तानि विन्दति इति कसं चराया वाधनावहम् ।

(११) श्यादधधति कृते विधात्यन्तान् इत्यर्थः ।

(१२) ज्वल इति प्राप्तिनादयः कसं ननाविजन्ता आहो एदितः इत्यप्युक्तं
 ८८ ८९ ९० ९१ ९२ इत्यादि ।

सिद्धे पृथगग्रहणमुपसर्गे कं बांधिन्म् (१३) । यवश्यायः ।
प्रतिश्यायः । आत् -दायः । धायः । व्याघ्रः । स्त्रु गतो
आङ्पूर्वः सम्पूर्वश्च आस्त्रावः । संस्त्रावः । अत्र्यायः ।
अवसायः । अवहारः । लेहः । श्लेषः श्वामः ।

दुन्योरनुपसर्गे । ३ । १ । १४२ ।

णः स्यात् । दुनातीति दाव । नामाहचर्यासानुवचकात्
दुनातिरव णः । दवनेम् पवायच् उ३ णः । दवः । नय
नाति नाय । उपसर्गे तु । प्रदवः । प्रणयः ।

विभाषा ग्रहः । ३ । १ । १४३ ।

णां वा । पनेच् । व्यवस्थितविभाषेयम् तत्र जनवरे
ग्राहः । ज्योतिषि ग्रहः । भवन्त्येति काशिका । भवो देवः
संसारश्च । भावाः पदार्थाः । भाष्यमते तु प्रामाश्रिचुरादि-
व्यन्तादच् । भावः ।

गेहे कः । ३ । १ । १४३ ।

गेहे कर्त्तरि (१४) ग्रहेः कः स्यात् । गृह्णाति धान्यादिक-
मिति गृहम तात्स्थ्याद्गृह्णा. (१५) द्वारा ।

(१३) अन्यथा आद्योपसर्गे इति (उ३ एष्टु०) विभक्तिः कः सामान्य-
विहितस्य णस्य बाधकः स्यादिति भावः ।

(१४) गेहे इति प्रत्ययार्थः कर्त्तृविशेषः नोपपदं गृहपतिना संयुक्तेभ्य
(प६२१ष्टु०) इति निर्द्देशादित्यागतेनाह गेहे कर्त्तरीति ।

(१५) मञ्चा. क्रोशन्तीत्यादौ मञ्चस्यपुरुष इव गृहस्यदारेषु, गृहस्य
औपचारिक इत्यर्थः ।

शिल्पिनि ष्वन् । ३ । १ । १४५ ।

क्रियाकौशलं शिल्पस्तद्वत्कर्त्तरि । १६ ष्वन् स्यात् । नृतिष्ठ-
निरस्त्रिभ्य एव * । नर्त्तकः नर्त्तकी । खनकः खनकी ।
वस्त्रकंठे च रस्त्रेर्बलोपो वाच्यः । रजकः रजकी ।
भाष्यमते तु नृतिष्ठनिभ्यामेव ष्वन् । रस्त्रे न शिल्पिसंज्ञयो-
रिति (उ१६-५८) कुन् । टाप् । रजिका । पुयंगे तु । रजकी ।

गस्थकन् । ३ । १ । १४६ ।

गायते १७ खकन् स्यात् शिल्पिनि कर्त्तरि । गायका ।

खाट् च । ३ । १ । १४७ ।

गायनः । टित्त्वाशायनी ।

जह्व ग्रीहिकालयोः ३ । १ । १४८ ।

हाको हाहव ष्टुट् स्यात् ग्रीहो काले च कर्त्तरि । जहा-
त्युदकमिति १८ हायनो ग्रीहि । जहाति भाषानिति
हायनो वर्धम जिहाते प्राप्नोतीति वा ।

प्रुष्टत्वः (१६) समभिहारे वुन् । ३ । १ । १४९ ।

(१६) कर्त्तरि शिल्पिनेति प्रत्ययार्थस्य कर्त्तृर्गोष्ठश्च न तुपपत्तिः क्रियाशयनाह
तत्कर्त्तरिति ।

(१७) प्रकृत्युपपत्तयो ग्रीह म गृहार्थविशेषोऽत्र शिल्पिनोऽपि विदुः समर्थे दत्ता
शयनाह गायतेति ।

(१८) उदकादधिकवह्नेरादुरसं जहाति परिश्रम्य वर्धते इत्यर्थः ।

(१९) प्रुष्टत्व इति प्रुष्टभाष्यात् व्युत्पत्तयः प्रुष्टः ।

समभिहारग्रहणेन साधुकारित्वं लक्ष्यते (२०) । प्रवक्तः ।
सरक्तः । लवक्तः ।

आशिषि च । ३ । १ । १५० ।

आशीर्विषयार्थवृत्तेर्धातोर्वृत्त्वात् स्यात् कर्त्तरि २१ । जीवतात्
जीवकः । नन्दतात् नन्दकः । आशीः प्रयोक्तृधर्मः आशा-
सितुः पित्रादेरियमुक्तिः ।

कर्मण्यण् । ३ । २ । १ ।

कर्मण्युपपदे धातोरण्यप्रत्ययः स्यात् । उपपदममासः (२२)
कुम्भङ्करोतीति कुम्भकारः । आदित्य पश्यतीत्यादावनभिधा-
नात् । शीलिकामिभक्षाचरिभ्यां णः । अणोऽपवादार्थं
वार्त्तिकम् । मांसशीला । मांसकामा । मांसभक्षा ।
कल्याणाचारा । ईत्तिक्षमिभ्याश्च * । सुखप्रतीक्षा । बहु-
क्षमा । कथं तर्हि गङ्गाधरभूधरादयः, कर्मणः शेषत्वविव-
क्षायाश्च विध्यन्ति ।

ह्वावामश्च । ३ । २ । २ ।

- (२०) लक्ष्यत इति भूय सकृद्वरादिति शेषः, या हि भूयो यः क्रियां करोति
तत् तत्र कौशलं लभते इति तस्य साधुकारित्वं गम्यते इत्यर्थः ।
साधुकारित्वोक्त्या बहु गो दुष्टकरणे न युनिति बोध्यम् ।
- (२१) आप्राप्तप्रार्थनयाशी वा च प्रयोक्तृधर्मो न प्रत्ययानं, कर्त्तरि लदिति
(७२८८५०) कर्त्तर्याभिधानादित्वाशयेनाह आशीर्विषयार्थत्वादि ।
- (२२) उपपदमिति (पू३७८५०) सूत्रेणेति शेषः । तत्र कर्त्तृकारकोष-
पदानां लङ्गि समासवचनं प्राक् सुवृत्त्युत्तेरित्युक्तरोत्वेव समास इति
बोध्यम् ।

अण स्यात् । कापवाटः २३ । स्वर्गहायः । तन्नुवायः ।
धान्यमायः ।

आतोऽनुपसर्गे कः । ३ । २ । ३ ।

आटन्ताडातारनूपसर्गात्किन्नीस्य उपपदे कः स्यात् । नाण ।
आतो लोपः । गाटः । पार्श्ववम् । अनूपसर्गे किम गौम-
न्यायः । कविर्धो मवेव प्रसारणिभ्या २४ ड । ब्रह्म त्रिनाति
ब्रह्मज्यः । सर्वत्र यद्वृणत आतयोऽपसर्गं २५ । आटः । प्रहः ।

सुपि स्यः । ३ । २ । ४ ।

सुपोति योगो विन्यतः । सुपि उपपदे आटन्तात कः
स्यात् । डाभ्या पिबतीति दिपः । ममस्य । विपमस्य ।
तत स्यः । मपि तिष्ठते कः स्याटारभ्यसामर्थ्याद्वावे ।
आखूनामनानमाखल्यः ।

प्रष्टोऽग्रगामिनिः । ८ । ३ । १२ ।

प्रतिष्ठत इति प्रष्टागो अग्रगं गच्छतीत्यर्थः अयेति किम् प्रष्टः ।

अ बाह्वगाभूमिमयापदिविकृते हुगङ्कङ्क,
मन्त्रिपुन्त्रिपरमेर्वाहटिः यमिभ्यः स्यः । ८ । ३ । १७ ।

[१३] कः तः अनुपसर्गः कः इति ३ । २ । ३ कदापि दृष्टं न ।

[१४] प्रसारणगटः सम्प्रसारणप्रकारः । 'अनूपसर्गे' इति वदन्तानां वि-
लम्बः यद्वृणोति २० । १५ सम्प्रसारणं तन्मिदम् ।

[१५] कटन्तातः तु वविविधपरिणति २० । १५ सम्प्रसारणं वाङ्मयं दृष्टव्यं
आदिदिति वाच्यम् ।

१. दुरादित्याम् कदादित्येतत् सूत्रेण व्यभिचरति । कुमतिः इति
३४-३५ न वाच्यम् ।

स्य इति कप्रत्ययान्तस्यानुकरणं षष्ठ्यर्थे प्रथमा एभ्यः कस्य
सस्य षः स्यात् । द्विष्टः । त्रिष्टः । इत ऊर्ध्वं कर्षणि सुपीति
इयमप्यनुवर्तते । तत्राकर्मकेषु सुपीत्यस्य सम्बन्धः ।

तुन्दशोकयोः परिमृजापनुदोः । ३ । २ । ५ । .

तुन्दशोकयोः कर्मणोरुपपदयोराभ्यां कः स्यात् । अलस्य-
सुखाहरणयोरिति वक्तव्यम् । तुन्दपरिमाष्टाति तुन्द-
परिमृजाऽलसः । शाकापनुदः सुखस्याहर्ता । अलसादन्यत्र
तुन्दपरिमाज्जे एव । यश्च संमारासारत्वोपदेशेन शाकम-
पनुदति स शाकापनुदः । कप्रकरणे मूलविभुजादिभ्य २६)
उपसंख्यानम् । मूलानि विभुजति मूलविभुजो रघः
आजतिगणाऽयम । महीध्रः । कुध्रः । गिलतीति गिलः ।

प्रो दाज्ञः । ३ । २ । ६ ।

दारूपाज्जानातस्य प्रोपसृष्टात् कर्मस्थुपपदे कः स्यात् ।
अणोऽप्रवादः । सर्वप्रदः । पयिप्रज्ञः । अनुपसर्गं १) इत्युक्तेः
प्रादन्यस्मिन् सुपि न कः । गोसम्प्रदायः ।

समि ख्यः । ३ । २ । ७ ।

गोसंख्यः ।

गापोष्टक् । ३ । २ । ८ ।

(२६) मूलविभुज नखसुख काकष्टह कुमुद महीध्र कुध्र गिल आजति-
कणोऽयम् ।

१) आतोऽनुपसर्गे इति (उ३२४८) । काले इति चेन्न ।

३२६

सिद्धान्तकौमुदी ।

अनुपसृष्टाभ्यामाभ्यां ढक् स्वात् कर्मण्युपपदे । सामनः
सामनी । उपसर्गे तु सामनङ्गायः । पिबतः सुरायोष्धारि-
ति वाच्यम् । सुरायो । शीघ्रयो । अन्यच्च क्षीरपा नाश्रयो
सुराम्पाति रक्षतीति सुरापा ।

हरतेरनुद्यमनेऽच् । ३ । २ । ८ ।

अंशहरः । अनुद्यमने किम् भारहार । शक्तिताडनाद्यु-
त्तोमरयष्टिचटयटाधनुषण् पहेरुपसंख्यानम् । शक्तिपहः ।
लाङ्गलपह । सूत्रे च धात्वर्थः । सूत्रपहः । यन्तु सूत्रम्
केवलमुपादत्ते न तु धारयति तद्वार्षव । सूत्रपाहः ।

वयसि च । ३ । २ । १० ।

उद्यमनार्थं सूत्रम् । कवचहर कुमारः ।

आङि ताच्छील्ये । ३ । २ । ११ ।

पुण्यास्त्राहरति तच्छील पुण्याहर । ताच्छील्ये किम्
भारहारः ।

अर्हः ३ । २ । १२ ।

अर्हतेरच् स्वात् कर्मण्युपपदे । अर्होऽपवादः । पूजार्हा
नाश्रयी ।

स्तम्बकणयो रमिजपोः । ३ । २ । १३ ।

इक्षिमृषकयोरिति वक्तव्यम् । स्तम्बे रमत स्तम्बेरमा

हस्ती । तत्पुरुषे कृतीति (प३६०४०) हलदन्तादिति (प३५६४०) वा
छेरलुक् । कर्षेऽपः सूचकः ।

शमि धातोः संज्ञायाम् । ३ । २ । १४ ।

शभवः । शंवदः । पुनर्धा [ग्रहणम्बाधकविषयेऽपि प्रवृत्त्ययेम् ।
कषो हेतुत्वादिषु टा मा भूत् । शङ्करा नाम परित्राजिका
तच्छीला ।

अधिकरणे शेतेः । ३ । २ । १५ ।

खे शेते खशयः । पार्श्वदि २७ घूपसंख्यानम् * । पार्श्वी-
भ्यां शेते पार्श्वशयः । पृष्ठशयः । उदरेण शेते उदरशयः ।
उत्तानादिषु कर्तृषु * । उत्तानः शेते उत्तानशयः । अवमू-
र्धशयः । अवनतो मूर्धा यस्य स अवमूर्धा अधोमुख शेते
इत्यर्थः । गिरौ डम्बन्दमि * । गिरौ शेते गिरिश । कथन्तर्हि
“गिरिशमुपचचार प्रत्यङ् मा सुकेशोति” गिरिरस्यास्ति
इति वियहे (प३८०४०) लोमादित्वाच्छः ।

चरेष्टः । ३ । २ । १६ ।

अधिकरणे उपपटे । कुरुचरः कुरुचरी ।

भिक्षासेनादायेषु च । ३ । २ । १७ ।

भिक्षाचरतीति भिक्षाचरः । सेनाचरः । आदायेति ल्यबन्तम्

षादावचरः । कश्चम् "प्रैज स्थितां सहचरोमिति" पृषादिषु
चरडिति पाठात् ।

पुरोऽग्रतोऽग्रेषु मत्तेः । ३ । २ । १८ ।

पुरस्सरः । अग्रतस्सरः । अग्रमग्रेषु वा सरतात्त्वयेसरः ।
सर्वेऽप्य इत्येदन्तत्वमपि निपात्यते । कथन्तर्हि "युष्मन्त इत्यस-
रगवितकृष्णमारमि'त' बाहुलकादिति हरदत्तः ।

पूर्वं कत्तरि । ३ । २ । १९ ।

कत्तृवानिति पर्वशब्दे उपपदे मत्तेऽट् स्यात् । पूर्व सरताति
पूर्वसरः । कत्तरि किम् पृष देय सरताति पूर्वसरः ।

कृत्रो हेतुताच्छोल्यानुलोप्येप । ३ । २ । २० ।

एष, शोल्याः करान्तेष्ट स्यात् । अतः कृत्रमाति । २१० । अः ।
यश्चकरो विशा । आहकर । वचनकरः २८ ।

दिवाविभानियाप्रभाभास्कारान्तान्तादिवङ्ग-
नान्दौकिमलिपिलिबिलिभक्लिक्कृत्तृचिब्लेवसंख्या-

जङ्गावाङ्ग इत्यन्तद्वनुरवप्पु । ३ । २ । २१ ।

एष, कृत्रष्टः स्यात् । अहत्वादावपि दिवाकरः । विभाकरः ।
नियाकरः । कस्कादित्वात्तमः । २१० । भास्करः । बहुकरः ।

बहुशब्दस्य वैपुल्यार्थे संख्यापेक्षया पुत्रगृहणम् । लिपि-
लिबिशब्दौ पर्यायी । संख्या- एककरः । द्विकरः । कस्मा-
दित्वात् (पृ६६४०) । अहस्करः । नित्यम् समासेऽनुत्तरपदत्व-
स्येति (पृ७५४०) षत्वम् । धनुष्करः । अरुष्करः । किंयत्तद्बहुषु
कृत्रोऽज्जिधानमिति * वार्त्तिकम् । किह्वरा । यत्करा । तत्-
करा । हेत्वाद्दौ टम्बाधित्वा परत्वादच् । पुंयोगे ङोप् किह्वरी ।

कर्मणि भूतौ । ३ । २ । २२ ।

कर्मशब्दे उपपदे करोतश्च स्वात् भूतौ । कर्मकरो भूतकः ।
कर्मकारोऽन्यः ।

न शब्दश्लोककलहगाथावैरचाटुसूत्रमन्त्रपदेषु
। ३ । २ । २३ ।

एषु कृत्रो न । हेत्वादिषु प्राप्तः प्रतिषिध्यते । शब्दकार
इत्यादि ।

स्तम्बशक्तोरिन् । ३ । २ । २४ ।

ब्रौह्मवत्सयोरिति वक्तव्यम् * । स्तम्बकरिर्व्रीहिः । शक्तृक-
रिर्वत्सः । ब्रौह्मवत्सयोः किम् स्तम्बकारः । शक्तृकारः ।

हरतेर्दृतिनाथयोः पशौ । ३ । २ । २५ ।

दृतिनाथयोरुपपदयोर्दृञ् इन् स्वात् पशौ कर्त्तरि । दृति-
हरतीति दृतिहविः । नाथनासारज्जम् हरतीति नाथ-
हरिः । पशौ किम् दृतिहारः । नाथहारः ।

फलेयहिरात्मन्धरिः । ३ । २ । २६ ।

फलाणि मृदाति फलेयहिः । उपपदस्य एदन्तत्वं यहेरिन्-
प्रत्ययश्च निपात्यते । आत्मानम्बिभर्तीति आत्मन्धरिः ।
आत्मनो मुमागमः यज इन् । यात् कुचिन्धरिः । आन्मासु
आत्मोदरकुचिन्धिति पेटुः । “ज्यातस्माकरन्धमुदरन्धरय-
वकोरा इति” मुरारिः ।

एजेः खश् । ३ । २ । २८ ।

एजन्ताटेजः खश् स्यात् ।

अवर्हिषदजन्तस्य सुम् । ६ । ३ । ६७ ।

अवर्धो द्विषतोऽजन्तस्य च मुमागम स्यात् खिदन्ते उक्त
रपटे न त्वस्ययस्य । शिखाण्डवादिः । जन्म पञ्चवर्तीति
जन्मस्यैवः । वातशुनीतिसर्गस्यैवजन्मेदन्तद्वज्जातिभ्यः खश्
उपसंख्यानम् । वातमया वृणा ।

खित्वनव्ययस्य । ६ । ३ । ६६ ।

खिदन्ते परं पूर्वपदस्य डस्य स्यात् । ततो सुम् । खनि
अवः । तिसन्तुदः । गर्ह्यश्च माया । गर्ह्योऽपानग्रन्थ तच्च इति
इति विग्रहः । जहातिरन्तर्भावितश्चर्चः ।

नासिकास्तनयोधर्माधेटोः । ३ । २ । २८ ।

यत्न वार्तिकम् (२८) । स्तने धेटो नासिकायां अवेति

(२८) नासिकास्तनयोधर्माधेटोऽन्तर्भावितश्चर्चः । वार्तिकम् तन्म भूयति अवातेष धेटो यद्वचनम् ।

वाच्यम् * । स्तनन्वयतीति स्तनन्वयः । घेट्टित्वात् स्तन-
न्वयी (३०) । नासिकन्वयः । नासिकन्वयः ।

नाडीमुद्योच्च । ३ । २ । ३० । ।

एतयोरुपपदयोः कर्मणोर्भाघेटोः खम् स्यात् । यथासंख्य-
वेद्यते । नाडिन्वयः नाडिन्वयः । मुट्टिन्वयः मुट्टिन्वयः ।
घटीखारीखरीरूपसंस्थानम् * । घटिन्वयः । घटिन्वयः ।
इत्यादि । खारी परिमाणविशेषः । खरी गर्दभी ।

उदि कूले रुजिवहोः । ३ । २ । ३१ ।

उत्पूर्वाभ्याम् (३१) रुजिवहिभ्याम् कूले कर्मण्युपपदे खम्
स्यात् । कूलमुद्गजतीति कूलमुद्गजः । कूलमुद्गजः ।

वहाम्ने लिहः । ३ । २ । ३२ ।

वहः स्तन्वस्तं लेढीति वहंलिहो गौः । पदादित्वाच्छपो
लुक् । खयो कृत्वात्र गुणः । अभ्रंलिहो वायुः ।

परिमाणे पचः । ३ । २ । ३३ ।

प्रस्यम्यचा खाली । खारिम्यचः कटाहः ।

(३०) टित्त्वस्यावबोधेऽपरितार्थत्वात् प्रत्ययान्त एवावकाश इति भावः । तन्ना-
पि खम्प्रत्ययान्तादेव घेटो ङीप् नाग्यतीति हरदत्तादेवः । कर्म० ।

(३१) उदीत्यस्य सप्रत्ययान्त्योऽप्युपपदत्वं स्यात् ततश्च नाडीमुद्यो-
रिवावकाशं सप्रत्ययान्त्यपत्तिरित्यत उदीत्यस्य सप्रत्ययी वक्ष्यमीवरतवा
व्याचष्टे उत्पूर्वाभ्यामिति रुजिवहोरित्यत यत्तौ वक्ष्यमर्थे ।

मितनखे च । ३ । २ । ३४ ।

मितम्यवा ब्राह्मणी । नखम्यवा यवागू । पश्चिरत्र तापवासी ।

विध्वंसोस्तुतः । ३ । २ । ३५ ।

विष्णुमुदः । मुमि कृते संयोगान्तस्वयं । पृथक् । नोपः । परमुदः ।

असूर्यललाटयोद्घातपोः । ३ । २ । ३६ ।

असूर्यमित्यसमर्थासमास इतिना नञ् सम्बन्धात् । सूर्यस्य
पञ्चमतीत्यसूर्यं पञ्चा राजद्वारा ३२ । कलाटनपः सूर्यः ।

सुप्रसन्नयेरणाहपाणिभमास । ३ । २ । ३७ ।

एतं निपात्यन्ते । उपमिति क्रियाविशेषणत्वाच्च, पपटे इयः
 च्छब्दः । उपम्यन्तीत्युपम्यञ् । इरा उटकन्तेन मायति दीप्य-
 तेऽविभक्तत्वादिति इराच्चादौ भिद्यन्तीति । इह निपातनात्
 म्यञ् । पाचयं आयन्तेऽस्मिन्निति पाचिभ्यमाऽभ्या पच्यन्ता
 राद्याहत इत्यर्थः तत्र हि सूर्याद्यपनोदनाय पाचय, म्यन्तीति ।

प्रियवशे वदः खख । ३ । २ । ३८ ।

प्रियवद । वयवद । गमे ४३ सुवि वाच्य पञ्चमा-

(१३) सुमिषरक्षेदः खट्वरिक्त्या र्दनेन कृत्वा येषि न पश्यन्ति । देवाश्च कृत्वा-
 र्दनेनेषि प्रजोक्तो भवत्येव तदा तु कृत्वा र्दनेनाभारयाम कृत्वा र्दनेना-
 देवो र्दनेन विवक्षितं तदा न खलु भवति खलु भविष्यात् । कथम् ।

(३२) कमिनि प्रकृति अस्माकमुत्तरासं तेन द्विजस्य इत्यत्र सुखविशेषी
आता नवीय अस्माकमुत्तरा अस्माकमुत्तरा अस्माकमुत्तरा अस्माकमुत्तरा
आस्माकमुत्तरा तद्वत् वासिं चकरोत् तमेव ह ।

धमिदम् (३४) । मितङ्गमो हस्तौ, विहायसो विह इति
वाच्यम् * । खच्च छिदा वाच्य * । विहङ्गमः विहङ्गः । भुज-
ङ्गमः भुजङ्गः ।

द्विषत्परयोस्तापेः । ३ । २ । ३६ ।

खच् स्यात् ।

खचि द्वस्वः । ६ । ४ । ८४ ।

खच्परे षौ उपधाया ङस्वः स्यात् । द्विषन्तम्परं वा ताप-
यतीति द्विषन्तपः । परन्तपः । घटीयहृषात् (उ३२१४०वा०)
लिङ्गविशिष्टपरिभाषा अनित्या । तेनेह न द्विषतीन्तापयतीति
द्विषतीन्तापः ।

वाचि यमव्रते । ३ । २ । ४० ।

वर्कशब्दे उपपदे यमेः खच् स्यादव्रते गम्ये ।

वाचंयमपुरन्दरौ च । ६ । ३ । ६६ ।

पाक्पुरोरमन्तत्वन्निपात्यते । वाचंयमो मौनव्रती । व्रते किम्
अशक्त्यादिना वाचं यच्छतीति वाग्यामः ।

पूःसर्वं योर्हारिसहोः । ३ । २ । ४१ ।

पुरन्दारयतीति पुरन्दरः । सर्वंसहः । सहियहृषमसंज्ञा-
र्थम् । भगे च दारैरिति कायिका । बाहुल्येन लब्धमिद-
मित्याहुः । भगन्दारयतीति भगन्दरः ।

सर्वज्ञसाधकरीतिषु कषः । ३ । २ । ४२ ।

सर्वज्ञः कषः । सर्वज्ञा नही । सर्वज्ञो वाहुः । करी-
बहुवा वात्वा ।

मेषर्त्तिमयेषु छजः । ३ । २ । ४३ ।

मेषहरः । मृतिहरः । भवहरः । भवग्रन्थेन तदन्तविधिः ।
अभवहरः ।

शेमप्रियमद्रेऽय् च । ३ । २ । ४४ ।

एषु कषोऽय् स्वात् । चान् कष् । शेमहरः शेमकारः ।
प्रियहरः प्रियकारः । मद्रेहरः मद्रेकारः । इति वाच्येऽय्
इत्वं हेत्वादिषु टो माभूदिति । कषन्तर्हि “कष्यारथाः
शेमकराः” इति कर्त्तव्यः शेषत्वविशेषात् पञ्चादय् ।

आश्रिते भुवः करणभावयोः । ३ । २ । ४५ ।

आश्रितग्रन्थे उपपद्ये भवतिः कष् । आश्रितो (३५) भवत्यने
नाश्रितभवः शोदनः । आश्रितस्य भवनम् आश्रितभवः ।

संज्ञावाच्यतृहजिभारिषहितपिदमः । ३ । २ ।

। ४६ ।

विषम् विभर्त्तीति विषयः । विषयरा । रज्यन्तरम्
शाम । इह रजेन तरतीति व्युत्पत्तिमात्रं न स्वयंवाची-

गुगमः । पतिवरा कन्या । शत्रुं प्रमै हस्ती । गुगमरः
पर्वतः । शत्रुंसहः । शत्रुन्तपः । अरिन्दमः । दमिः
शमनायान्तेन सकर्मकः (३१४:४०) इत्युक्तम् । मतान्तरे तु
अन्तर्भावितखर्षोऽत्र दमिः ।

गमच्च । ३ । २ । ४७ ।

सुतङ्गमः ।

अन्तात्यन्ताध्वदूरपारसर्वानन्तेषु ङः । ३ । २ ।
४८ ।

सञ्ज्ञायामिति मिहत्तम् । एषु गमेर्ङः स्यात् । डित्वसामर्थ्या-
दभस्यापि टेलोपः । अन्ते गच्छतीत्यन्तग इत्यादि । सर्वत्र-
पञ्चयोरुपसंस्थानम् * । सर्वत्रगः । पञ्चम्यतितङ्गच्छ-
तीति पञ्चगः । पञ्चमिति पद्यतेः क्तान्तम् क्रियाविशेषणम् ।
उरसो लोपश्च * । उरसा गच्छतीत्युत्तरगः । सुदुरो-
रधिकरणे * । सुखेन गच्छत्यत्र सुगः । दुर्गः । अन्यत्रापि
दृश्यते इति वक्तव्यम् * । यामगः । डे च विहायसो विहा-
देशो वक्तव्यः । * । विहगः ।

आशिषि हनः । ३ । २ । ४९ ।

अत्र स्वध्याच्छत्रुः । आशिषि किम् शत्रुघातकः । दारा-
गहनोऽन्तस्थ च टः संज्ञायाम् * । दाहयन्ते उपपदे
दाहपूर्वाहन्ते रश्च टकारशान्तादेशो वक्तव्य इत्यर्थः । दावा

घाटः । चारो वा ११, चार्वाघाटः चार्वाघातः । कर्मणि
समि च ४ । कर्मण्युपपदे सम्पूर्वाहनेकतम् वेत्त्वर्थ । चार्वाङ्
संहन्तीति वर्षसङ्घाटः वर्षसङ्घातः । पदसङ्घाटः पदसङ्घातः ।

अपे क्लेशतमसोः । ३ । २ । ५० ।

अपपूर्वाहनेर्हः स्वात् । अनामीरर्धमिदम् । क्लेशापह
पुत्रः । तमोऽपहः सूर्यः ।

कुमारशीर्षयोस्त्रिभिः । ३ । २ । ५१ ।

कुमारघाती । शिरसः शीर्षभाशो निपात्यते । शीर्षघाती ।

लक्षणे जायापत्न्येष्टक् । ३ । २ । ५२ ।

हन्तेष्टक् स्वातन्त्र्यवति ११ कर्त्तरि । जायात्रां १० ना ।
पतिव्रीची ।

अमनुष्यकर्तृके च । ३ । २ । ५३ ।

जायात्रस्तिलकालकः । पतिव्रीचायाश्चिरेणा । पितृर्ष्वेष्टतम
अमनुष्येति किम् आशुघातः शुद्धः । अथ कथम् “बलभट्ट
प्रलम्बघ्न” शब्दप्रकृतघ्न इत्यादि मूलविशेषादित्वात्
(१०) १० सिद्धम् । चारघातो जलरघातो हस्योति तु वाह
लकादयि ।

शक्ती अस्ति कवाटयोः । ३ । २ । ५४ ।

१६ शब्दे पञ्चमसङ्ख्येऽन्त्याद्यन्तस्य ५ अक्षरानाम् अक्षरानाम् ।

(१०) जायात्राशब्दस्य चाश्चिरेणादिस्य अक्षराणि च तां शब्दीकृत्यानां
काट्येति । अथ पतिव्रीचीति इत्यन्तम् ।

हन्तेः टक् स्वात् शक्तौ द्योत्यायांभूः । भनृष्यकर्त्तृकार्यमिदम् ।
हस्तिघ्नो ना । कवाटघ्नघोरः । कपाटेति (३८) पाठान्तरम् ।

पाणिघताडघौ शिल्पिनि । ३ । २ । ५५ ।

हन्ते टक् टिलोपो घत्वञ्च निपात्यते पाणिताडयोरुपपद्यीः ।
पाणिघः । ताडघः । शिल्पिनि किम् पाणिघात । ताड-
घातः । राजघ उपसंख्यानम् । राजानं हन्ति राजघः ।

आढ्यसुभग स्थूलप्रलितलम्बान्धप्रियेषु चार्थेष्व-
चौ कञः करणे ख्युन् । ३ । २ । ५६ ।

एषु चार्थेष्वच्यन्तेषु कर्मसूपपदेषु कञ् ख्युन् स्यात् । अना-
ढ्याढ्यं कुर्वन्त्यनेन आढ्यङ्करणम् । अचौ किम् आढ्यौ
कुर्वन्त्यनेन इह प्रतिषेधसामर्थ्यात् (३९) ख्युडपि नेति का-
शिका । भाष्यमते तु ख्युट् स्यादेव । अचावित्युत्तरार्थम् ।

कर्त्तरि (४०) भुवः खिण्णुच्खुकजौ । ३ । २ । ५७ ।

आढ्यादिषु चार्थेष्वच्यन्तेषु भवतेरेतौ स्तः । अनाढ्य आढ्यौ
भवतीति आढ्यभविण्णुः । आढ्यभावुकः । स्पृशोऽनुदके

(३८) क शिरः पाटयति प्रविशतीति कपाटः कुक्षितमटतीति कवाट कव-
क्षोष्ण इत्यल (५४७६४०) योगविभागात् कपादेय इति । मनो० ।

(३९) आढ्यीकरणमिति ख्युट् ख्युनोस्तुल्य रूप न च ख्युनि सम्बुद्धसौ
विप्रत्ययस्याव्ययत्वेन चान्नस्याव्ययतया अनव्ययस्येति (७३३०४०६०)
पर्युदासात् ।

(४०) कर्त्तरि कर्द्दिति (७३९८४०) स्थिते पुन कर्त्तरितीत्यहं करणनिवृत्त्य-
र्थम् खिण्णोरिकारकरण व्यर्थमित्येव रूपमिदं । मनो० ।

जिन् ४१) । इतस्युक् । तर्मेचीति निहतम् । मन्त्रेण स्वयती-
 ति मन्त्रस्युक् । षट्स्विन्दृक् (४२) । व्याख्यातम् । त्वदादिषु
 दृशोऽनालोचने कश्च ४१) (पृ० ८४०) । समानान्वयोऽनेति बाण्यम्
 * । सहक् । चन्दाहक् । चन्दाहय । क्साऽपि बाण्य' * ।
 ताहय । सहय । चन्दाहय' ।

सत्सृष्टिर्वदुहयुजविदभिदष्टिदजिनौरा-
वासुपसर्गऽपि क्षिप् । ३ । २ । ६१ ।

एभ्यः कृष्णस्यादुपमर्गे मत्त्वमिति च सुव्युत्पद्यते । अमत्त्वं तदुप-
निषत्तं अमत्त्वं प्रसू मित्त्वद्विष्टं प्रद्विष्टं मित्त्वद्विष्टं ।
प्रद्विष्टं गोपुष्टं प्रद्विष्टं अमत्त्वयुक्तं प्रयुक्तं वेदवित् ।
निविदित्वादि अपयामाभ्यासवर्तनी वाच्य ॥४४॥ अपयणीः ।
यामणीः ।

મજો દિ: । ૩ । ૨ । ૬૨ ।

सुख्यपसर्गे चापपदे भजस्वि स्वात् । पदभाक् । पभाक् ।

अष्टोऽनन्ते । १ । २ । ६८ ।

(४) सुवर्णो ज्वालातपः । पुरहितोऽपि हृत्तं उदयतः ।

[illegible]

(४) कर्मफलं हि कर्मादिप्रत्यक्षतो नृकृत्यादुत्पन्नम् । अतो. ।

(४४) य एषा व्यावर्त्तयति (पृ. ७३५. काले कल्पविहङ्गादिनि भाव ।

यत्तमेतिह्यहं कथंयथाहो यथायथाह इत्याहं यथायथाह वीथयः ।

विट् (४५) स्वात् । आममत्ति आमात् । यस्वात् । अनन्त्र-
किम् अन्नादः ।

क्रथ्ये च । ३ । २ । ६६ ।

अदेर्विट् पूर्वेषु सिद्धे वचनमण्वाधनार्थम् । क्रथ्यात् आम-
मांसभक्षकः । कथन्तर्हि “क्रथ्यादोऽस्त्रप आशर” इति पक्ष-
मासशब्द उपपदेऽण् उपपदस्य*क्रथ्यादेशः पृषोदरादित्वात् ।

दुहः अप् घञ् । ३ । २ । ७० ।

कामदुघा ।

अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते । ३ । २ । ७५ ।

हृन्दसीति निवृत्तः मनिन् कनिप् वनिप् विच् एत प्रत्ययाः
धातोः स्युः ।

नेङ् वशि कृति । ७ । २ । ८ ।

वशादेः कृत इण् न स्वात् । शृ—सुशर्मा । प्रातरित्वा ।

विङ्गुनोरनुनासिकस्यात् । ६ । ४ । ४१ ।

नुनासिकस्य आत्स्यात् । विजायत इति विजावा । ओष्—
वावा । विच् । रोट् । लेट् । सुगण् ।

क्विप् च । ३ । २ । ७६ ।

१) जनमनस्मनक्रमगमो विडित्यतो (उ३६७४०) विडित्यवृत्तं ते ।

अयमपि दृश्यते । सङ्गृह्येति (२१२८४०) त्वस्यैव प्रपञ्चः ।
उखास्वत् । पणधत् । बाहभट ।

अन्तः । ८ । ४ । २० ।

पदान्तस्थानितेनस्य चत्वं स्वादुपसर्गस्यात्रिमित्तात्पर्येत् ।
हे प्राण् । मास इदितोत्त्वम् (२०२१२) मित्ताणि शास्ति मि
तमी । आयास कौ उपधाया इत्वं वाच्यम् ४६ । आया
इत्वांस्त्वे । गीः । पु ।

इत्यमरत्वक्षिप, च । ६ । ४ । ८७ ।

एष, क्राटङ्ङिभ्य स्वात् तन्मन्त्वात् चमनासिक्त्वस्य क्षिपिति
(२०२१२) टाङ्ङिभ्यो नो धाता (२०२१२) प्रथाम् । प्रथाम् । अङोरिति
(२०२१२) ऊठ । अचधू । अचत्वरित्युठ (२०२१२) अ । अङो ।
अङ् । न । स । अ । इति । अनासिक्त्वमिति अनो ।
अनावो । अनाव म् । अवा । अवा । अम् । अम् । अम् ।
राभाप (२०२१२) मन्था म् । मरो । मर । मन्था ध् ।

गम, कौ । ६ । ४ । ८० ।

चमनासिक्त्वलाप स्यात् अङ्गत् । ममाहीनामिति वक्त
व्यम् । परीतत् । मयत् । मुनत् । अङ्ग च ममाहीनामिति
वक्तव्यम् । नोपह । अपेग्न भ्रम अपेग्न ।

स्य क च । ३ । २ । ७७ ।

१. 'मन्था' इति । २. 'मन्था' इति । ३. 'मन्था' इति । ४. 'मन्था' इति ।

५. 'मन्था' इति । ६. 'मन्था' इति । ७. 'मन्था' इति । ८. 'मन्था' इति ।

यात् किप् । संखः संख्याः । णिनिधातोः (७१२७०) इत्य-
चक्ष्वाधितुं सूत्रम् ।

सुप्यजातौ णिनिस्ताच्छीत्ये । ३ । २ । ७८ ।

अजात्यर्थे सुपि धातोर्णिनिः स्यात्ताच्छीत्ये योत्ये । उच्च-
भोजी शीतभोजी । अजातो किम् ब्राह्मणानामश्वयिता ।
ताच्छीत्ये किम् उष्णशुद्धे कदाचित् इह वृत्तिकारेणोप-
सर्गभिन्न एव सुपि णिनिरिति व्याख्याय उत्पत्तिभ्या-
माहुः सत्तेरुपसंस्थानमिति पठितम् इरदन्तमाधवादिभिश्च
तदेवानुसृतम् एतच्च भाष्यविरोधादुपेक्ष्यम् प्रसिद्धोप-
सर्गेऽपि णिनिः “स बभूवोपजीविनाम्” “अनुवायिवर्गः”
“पतत्यधो धाम विसारि” “न वक्ष्मनोया प्रभवोऽनुजीविभिरि”-
त्यादौ । साधुकारिण्युपसंस्थानम् * । ब्रह्मणि वदः * ।
अताच्छीत्यार्थं वार्त्तिकद्वयम् । साधुदायी । ब्रह्मवादी ।

कर्त्तव्युपमाने । ३ । २ । ७९ ।

णिनिः स्यात् । उपपदार्थः कर्त्ता प्रत्ययार्थश्च कर्त्तृरुपमा-
नम् । उद् इव क्रोधति उद्क्रोशी । आह्वराशी । अता-
च्छीत्यार्थं जात्यर्थं च सूत्रम् । कर्त्तरि किम् अपूपानिव
भक्षयति माषान् । उपमाने किम् उद् क्रोधति ।

व्रते । ३ । २ । ८० ।

णिनिः स्यात् । स्वच्छित्तशायी ।

वज्रसमाभीक्ष्ण्ये ५.३।२।८१।

वीन.पुम्बे खोले वृष्य.पपदे विनिः । क्षीरपात्रिब उमीनराः ।

मनः । ३ । २ । ८२ ।

वृषि मन्वतेर्विनिः स्नात् । दग्धोयमानी ।

आत्ममाने वृष्य । ३ । २ । ८३ ।

वृक्षमन्ते (४०) मनने वर्त्तमानाश्चमन्तेः वृषि वृष्य स्नात् ।

पश्चिनिः (४८) पश्चितमात्मानं मन्वते पश्चितश्चमन्तेः (४८)

पश्चितमानी । चित्त्व.जन्मवृष्य (७१२.४०) । आत्मिचमन्ता (१०)

मन्ववृष्य किम् दिवामन्ता (५१) ।

इष्य एकाचोऽम्रत्ययवच्च । ६ । ३ । ६८ ।

अन्तादेकाचोऽम् आस्य च आस्यम्वत् (५२) चिदन्ते पर ।

पितोऽम्रयोः (५०५.४०) । नास्यम्वः । वाम्रयोः (५०५.४०) । चि

स्यम्वः स्तोस्यम्वः । नृ । नरस्यम्वः । भुवस्यम्वः । चिदमा-

१०) प्रत्ययार्थेण वर्त्तुनेन वृद्धिहितत्वात् अन्त्येन व्यङ्ग्यम् ।

१८) चान्तिनिर्वृति वाचकवृत्तिविधेयं चिन्तितान्तेति चकारेणापि चोदाय
व वृद्धीवन्ते तेन उरये वच (७१७.४०) इत्यादौ चिन्तितेवाहुवर्त्तन
न चम् वृत्ति त विच्छेदे चिन्तेरहुवर्त्तनावच्छेदात् ।

१८) एषस्यापि पश्चित्तत्वात् अन्त्येन वर्त्तुनेन चान्तिनिर्वृतिवृत्तत्वात् अन्त्यम् ।

१०) चिन्ता इवर्त्तित (५०५.४०) आत्मा इवर्त्तुत्वं वाचिन्ता सुख ।

१) चान्तिरववृत्तिप्रधानवृत्तिरिति द्वाववृत्तत्वात् अन्त्येन वर्त्तुनेन ।

२) चान्तिनिर्वृतिवर्त्तते अन्त्येन वर्त्तुनेन चिन्तितेवाहुवर्त्तन प्रत्ययो चिन्तितेन
वृद्धौ आस्यम्वर्त्तित ।

मानस्यन्ये त्रिमन्त्रं कृतम् । भां वज्रप्रवचनात् (५३) श्रीगन्धर्व
कृतः सुममोरभावश्च ।

भूते । ३ । २ । ८४ ।

अधिकारोऽयम् । वर्तमाने लङिति (८०४०) यावत् ।

करणे यजः । ३ । २ । ८५ ।

करणे उपपदे भूतार्थाय जेर्णिनिः स्यात्कर्त्तरि । सोमेनेष्ट-
वान् (५४) सोमयाजी । अग्निष्टोमयाजी (५५) ।

कर्मणि हनः । ३ । २ । ८६ ।

पितृव्यघातो । कर्मणीत्येतत्सहे चेति (३२४५४०) यावत् अधिक्रियते

ब्रह्मभूणष्टवेषु क्तिप् । ३ । २ । ८७ ।

एषु कर्मसूपपदेषु हन्ते भूते क्तिप् स्यात् । ब्रह्महा । भूचहा ।
वृचहा । क्तिप् चेत्येव (३११६४०) सिद्धे नियमार्थमिदम् । ब्रह्मा-
दिष्वेव हन्तेरेव भूते एव क्तिवेवेति चतुर्विधोऽत्र नियम इति
काशिका । ब्रह्मादिष्वेव क्तिवेवेति द्विविधो नियम इति
भाष्यम् (५६) ।

(५३) यथा प्रष्टादवः शब्दाः दु योगात् स्विवा वर्त्तन्ते प्रष्टी गच्छिकेति तथेह
श्रीगन्धर्वः परित्यक्तस्वच्छिन्नः स्त्रीवः वन् कुप्ते वर्त्तत इति भाष्यम् ।

(५४) सोमेन उताविशेषात्सकृद्व्यञ्जं यं कृतवानित्यर्थः ।

(५५) अग्निष्टोमाख्येन वागेनापूर्वं भावितवानिति बोधभेदः ।

(५६) धातुकास्तौ हि नेह स्यान्ते सुतो किन्तु प्रकरणाद्व्यञ्जौ तयोऽपरोधो
न न्यायः उपपदप्रत्यययोस्तु सुतत्वादुपरोधो न्याय एव । एवं
भाष्ये न्यायोपपत्त्याद् दक्षिणस्य उपेक्ष्य इति कैयटः । अनो० ।

सुकर्म पापमन्त्रपुण्येषु कृञः । ३ । २ । ८८ ।

सो कर्मोदिषु च कृञ् कृप् स्वात् । विविधोऽनियम इति
कामिका । सुकृत् । कर्मकृत् । पापकृत् । मन्त्रकृत् । पुण्य-
कृत् । कृत्रेवेति नियमात्कर्म कृतवानित्यत्राऽच् न । कृञ्
एवेति नियमाच्चन्मधीतवाच्यत्वाध्याय । अच न कृप् ।
भूत एवेति नियमात् मन्त्रहरोति करिष्यति वेति विवक्षा
याच कृप् । स्वादिष्वेवेति नियमाभावादन्वयिकप्युपपदे
कृप् । याचकृत । भाचकृत ।

सोमे सुञः । ३ । २ । ८९ ।

सोमसुत । चतुर्विधोऽत्र नियम इति कामिका । एवमुत्तर-
सुत्रेऽपि ।

अग्नौ चः । ३ । २ । ९० ।

अग्निचित

कर्मण्यग्नौ चः । ३ । २ । ९१ । २

कर्मण्युपपदे कर्मण्येव कारकं विना न कृप् क्तात् अग्नौ
धारकत्वविशेषाच्चाग्नौ चः । अग्नौ इव चित् अग्नौचित्

कर्मण्यौ निर्विक्रियः । ३ । २ । ९२ ।

कर्मण्युपपदे विपरीतं कौचान्वितं स्वात् । कुचितवदन
कर्तव्यम् । मोमविक्रयी । हनविक्रयी

दृष्टेः कनिष् । ३ । २ । १८४ ।

कर्माणि भूत इत्येव । पार दृष्टवान् पारदृष्ट्या ।

राजनि युधिष्ठिरः । ३ । २ । १८५ ।

कनिष् स्यात् । युधिरन्तर्भावितस्थितेः । राजानं योधितवान्
राजयुध्या । राजकृत्वा ।

सहे च । ३ । २ । १८६ ।

कर्माणीति निवृत्तम् । सहयुध्या । सहकृत्वा ।

सप्तम्याञ्जनेडः । ३ । २ । १८७ ।

सरसिजम् । मन्दुरायाञ्जातो मन्दुरजः । ज्ञापोरिति (५४१८४०)
कृत्वा ।

पञ्चम्यामजातौ । ३ । २ । १८८ ।

जातिशब्दवर्जिते पञ्चम्यन्त उपपदे जनेडः स्यात् । संस्मा-
रजः । अदृष्टजः ।

उपसर्गे च संज्ञायाम् । ३ । २ । १८९ ।

“प्रजा स्यात् सन्तती जने” ।

अनौ कर्मणि । ३ । २ । १९० ।

अनुपूर्वाञ्जनेः कर्माण्युपपदे डः स्यात् । पुमांसमनुबध्य
जाता पुमनुजा (५७) ।

अन्वेष्यपि दृश्यत ॥ ३ । २ । १०१ ।

अन्वेष्यप्यपदेषु जनेर्धः ज्ञात् । अजः । विजः । ब्राह्म-
चरः । अपिशब्दः सर्वोपाधिबन्धिवारार्थः । तेन धात्वन्त-
रादपि कारकान्तरेष्वपि कथितं । परितः ज्ञाता परिष्ठा ।

कृत्ववत् निष्ठा । १ । १ । २६ ।

एतो निष्ठामन्त्रो ह्य ।

निष्ठा । ३ । २ । १०२ ।

भूतार्धहोत्रेधातोर्निष्ठा ज्ञात् । तत्र तर्होत्रेति । (७८८४) भाव-
कर्मणो न । कर्त्तरि कृदिति । (७८८४) कर्त्तरि कथितः ।
उदावितो । ज्ञातव्यता । कृतव्यता विष्णु । विष्णुर्विष्णुं कृतवान् ।

निष्ठायामण्यदर्थे । ३ । ४ । ६० ।

आहवो भावकर्म ततोऽन्वय निष्ठायां चिद्यो दीर्घः ज्ञात् ।

चिद्यो दीर्घात् । २ । २ । ४६ ।

दीर्घात् चिद्यो निष्ठातस्य नः ज्ञात् । चिद्यवान् । भावकर्म-
णोऽस्य चितः कर्मो मया । कृतव्यः चिति । (७८०४) । चितः ।
चितवान् । भूतः । भूतवान् । कृतः । कर्त्तव्यवृत्तानो वाच्यः ।
तेन एकावत्तावेष्टः । कर्त्तव्यः । कृतः । कृतः ।

एतावन्निष्ठातो नः पूर्वस्य चदः । ८ । २ । ४२ ।

एतावन्निष्ठातो नः पूर्वस्य चदः । निष्ठातस्य नः ज्ञात् । निष्ठातस्य

पूर्वस्य धातोर्द्धकारस्य च । मृं ऋतु इत् (७।०४०) । इपरः ।
चत्वम् । ग्रीर्षः । बहिरङ्गत्वेन हरेरसिद्धत्वाच्चेह । कत-
स्यापत्यं कार्त्तिः । भिन्नः । छिन्नः ।

संयोगादेरातो धातोर्थ्यण्वतः । ८ । २ । ४३ ।

निहातस्य नः स्वात् । द्राघः । स्थानः । ग्लानः ।

त्वादिभ्यः । ८ । २ । ४४ ।

एकविंशतेर्लूपादिभ्यः (५८) प्राग्वत् । लूनः । ज्या-ग्रहिज्या
(७।०४२०) । जीनः । दुस्वोर्दीर्घस्य * । दु गतो—दूनः । दुदु
उपताप इत्ययन्तु न गृह्यते सानुबन्धत्वात् । “सुदुतवा दुत-
येति” माघः । गूनः । पूजो विनाशि * । पूना बवाः विनष्टा
इत्यर्थः । पूतमन्यत् । सिनोतेर्ग्रासकर्मकर्तृकस्य * । सिनो
पासः (५९) । पावेति किम् सितो पायेन सूकरी । कर्मक-
र्तृकस्येति किम् सितो पासो देवदत्तेन ।

ओदितञ्च । ८ । २ । ४५ ।

भुजोभुम्भः । टु ओ छि—उच्छूनः । ओ) हाक—ग्रहीतः ।
खादय ओदित इत्युक्तम् (७।२५४०) । सूनः । सूनवान् । दूनः ।
दूनवान् । ओदिकाध्वे ङीङ्कः पाठसामर्थ्याच्चेट् । उच्छीनः ।

(५८) प्राद्वो हाविंशतिः क्रयादौ पठितास्यन्वाध्वे पूजं विहाय त्वाद्वो
जेया । एतत्पुस्तके १६५ १६६ १६७ पृष्ठेषु दृष्टव्या ।

(५९) पिच्छीकृतवायो पावो दध्मरद्विज्जनादिना बदा बन्धनेऽनुबन्ध-
सादा कर्मस्य एव कर्तृत्वं तल्लेनेहं मवर्त्तते इति बोध्यम् ।

उदितो वेति (७३११४०) ज्ञावां वेत्तादिह नेट् । उदन्तः ।
अनपादाने किम् उदन्त (६२) मुदकं कृपात् । नत्वस्यासिद्धत्वात्
नचेति (५११०४०) षत्वे प्राप्ते । निष्ठादेशः षत्वस्वरप्रत्ययेष्वविधिषु
सिद्धो वाच्यः * । हक्चः । हक्चवान् ।

परिस्कन्दः प्राच्यभरतेषु । ८ । ३ । ७५ ।

पूर्वेण मूर्धन्ये प्राप्ते तदभावो निपात्यते । परिस्कन्धः । प्राच्येति
किम् परिष्कन्धः—परिस्कन्धः । पनेचेति (७१००४०) विकल्पः ।
स्नान्मेरिति (७०७४०) षत्वे प्राप्ते प्रतिस्त्वनिस्तस्यै च * । अत्र
षत्वञ्च स्यात् ।

द्विषोऽविजिगीषायाम् । ८ । २ । ४८ ।

द्विषो निष्ठातस्य नः स्नादविजिगीषायाम् । घूनः । विजि-
गीषायान्तु घूतम् (६३) ।

निर्वाणोऽवाते । ८ । २ । ५० ।

अवाते इति छेदः । निपूर्वादातेर्निष्ठातस्य नत्वं स्नादातचेत्
कर्त्ता न । निर्वाणोऽन्निर्गुनिर्वा । वाते तु निर्वातो वातः ।

शुषः कः । ८ । २ । ५१ ।

निष्ठात इत्येव । शुष्कः ।

पचो वः । ८ । २ । ५२ ।

पक्तः ।

(६२) उदन्तउदितमित्यर्थः भाट्टनामनेकार्थत्वात् ।

(६३) घूतमिति विजिगीषया हि तन्मात्राः वाच्यन्व इति नच्यते विजिगीषाः ।

जायो मः । ८ । २ । ५३ ।

वामः ।

स्य प्रपूर्वस्य । ६ । १ । २३ ।

प्रात् स्य मस्यमारण स्वाभिठायाम् ।

प्रस्त्योऽन्यतरस्याम् । ८ । २ । ५४ ।

निष्ठातस्य मी वा स्यात् प्रस्तेत - प्रस्तीम । प्राक्किम
स्यात् ।

अनुपसर्गात् फुल्लौवकघोस्त्रावाः । ८ । २ । ५५

प्रिफना फुल्ल निष्ठातस्य नत्व निपात्यन ऋवत्वकदेशस्या
पठविपातनमिच्छते । फुल्लवान् । लौवादिषु तु नत्वस्य
स्येव तर्लाप तस्यामिहत्वात् प्रामखेटोऽभावश्च विपात्यन
स्त्वो मत्तः । कथस्तान् ललाघा मोरोग अनुपसर्गात्
किम् ।

आदितश्च । ७ । २ । १६ ।

आकारता निष्ठाया रण न स्यात् ।

ति च । ७ । ४ । ८८ ।

अपलारत नत स्वात्तादौ किति । प्रफुल्लतः । प्रस्त्वित
प्रकृतिगत प्रकाचित कथलार्थि 'लोप्रदुमं मानम'

प्रकृतमिति" फल विकसनं पचाद्यच्, सूत्रन्तु ६४) फलतादि-
निवृत्त्यर्थम् । उत्फलसंफलयोरुपसंख्यानम् * ।

नुदविदोन्द वाग्नाह्नीभ्योऽन्यतरस्याम् । ८ । २ ।

५६ ।

एभ्यो निष्ठातस्य नो वा । नुद-—नुत्त । विद विचारणे
रोधादिक एव गृह्यते उन्दिना परेण साहचर्यात् । विद-
वित्त । वेत्तेस्तु विदितः ६५ । विद्यतेर्विदः । उन्दी ।

श्वीदितो निष्ठायाम् । ७ । २ । १४ ।

श्वयतुरीदितश्च निष्ठाया इण् न । उक्त्वा-—उत्तः । वाणः-—वातः ।
घ्राण-—घ्रातः । ङीण-—ङीतः ।

न ध्याख्याष्टमृच्छिमदाम् । ८ । २ । ५७ ।

एभ्यो निष्ठातस्य नत्वन् । ध्यात । ख्यातः । पूर्त्तः । राज्ञोपः
(३२/८४) । मूर्त्तः । मत्तः ।

वित्तो भोगप्रत्यययोः । ८ । २ । ५८ ।

विन्दतेनिष्ठान्तस्य निपाताऽयम्भोग्ये प्रतीते ६६) चार्थे । वित्तं

(६४) अनुपमगात् फलत्वादि सूत्रं फल विकसन इत्यस्मात् पचाद्यच्
सिद्धावपि निष्ठाया फलतरूपनिवृत्त्यर्थमित्यर्थः ।

(६५) वेत्तेस्त्विति तथा च भाष्यम् ।

वेत्तेस्तु विदितो निष्ठा विद्यतेर्विद इष्यते ।

वित्तेर्विदश्च विदश्च भोगे वित्तश्च विद्यतेरिति ॥

(६६) भोगप्रत्ययस्यै कर्मसाधनावित्याशयेन आचष्टे भोग्ये प्रतीते चेति ।

।नम् । वित्तं पुंल्लङ् । पनयोः क्तिम् वित्तः । विभाषा गम-
।नेति (उ३६५४०) कसौ वेट्त्वादिह नेट् ।

भित्तं शकलम् । ८ । २ । ५६ ।

भेदमन्यत् ।

कृत्तमाधमण्ये । ८ । २ । ६० ।

तथातो, कृतकारणं नत्व निपात्यते आधमण्ये ६७ व्यव-
हारे । कृतमन्यत् ।

स्फायः स्फी निठायाम् । ६ । १ । २२ ।

स्फीतः ।

इण्निठायाम् । ७ । २ । ४७ ।

निर, कुषो निठायाम् इट् स्यात् । यस्य विभाषेति (उ३६५४०)
निषेधे प्राप्ते पुनर्विधिः । निष्कृषितः ।

वसतिक्षुधोरिट् । ७ । २ । ५२ ।

आभ्यां क्लानिष्ठयोनित्यमिट् स्यात् । उषितः । क्षुधितः ।

अञ्चेः पूजायाम् । ७ । २ । ५३ ।

(६७) अधम इत्यपदस्य वक्ष्ये होधमर्चनस्य भाव आधमस्य तेन च
कृत्तमाधमण्ये अकृते तत्तत्कारणस्योपि विध्यति धा-
तुनस्य इति पृ० ५७२ निर्दिष्टात् । जयो० ।

पुजार्थादृष्टेः कानिष्ठयोरिष्टं स्यात् ३१ । अप्रित्तं । गतौ
तु प्रकृतं ।

लुभो विमोहने । ७ । २ । ५४ ।

लुभः कानिष्ठयोरिष्टं स्यात् तु गाढा लुभितः गार्हो तु
लब्धः ।

क्रियः कानिष्ठयोः । ७ । २ । ५० ।

इडा स्यात् । क्रियः उपतापे नित्यप्राप्ते क्रियुः विबाधने
अप्यः काया विकल्पे मिदेषुपि निशया निधेयं प्राप्ते
विकल्पः । क्रियित — क्रियुः

पृष्ठश्च । ७ । २ । ५१ ।

पृष्ठः ६६ कानिष्ठयोरिडा स्यात्

पृष्ठः क्त्वा च । १ । २ । २२ ।

पृष्ठः कानिष्ठा च सेट् क्रियः स्यात् पठितं पठ् । क्वापहणम्
त्तगार्थम् ७० नोपधादित्यत्र ३३६ ५ द्विक्रियः ७१ सम्बध्यते ।

निष्ठा यौङ्स्विट्तिमिदेक्षट्तिष्टपः । १ । २ । १६ ।

(६८) नोपधात् क्त्वा या विकल्पे निशाय यस्यात् ३३६ ५ निधेये प्राप्ते
लुभः ।

(६९) आहः कर्ताति ३४ ७५ निधेये प्राप्ते लुभः

७० पठः क्त्वा चेति लुभे क्त्वापहणं व्यर्थं क्त्वा सेट् ३३६ ५ । इत्यनेनेष
कित्यसिद्धेरत आहः उत्तरार्थमिति ।

७१ कर्ताति नोपधात् द्विक्रियः लुभः क्त्वापहणं व्यर्थं क्त्वा सेट् ३३६ ५ ।

अणनिष्ठा कित्र स्यात् । श्रुति । श्रुति
 तान् श्रुतबन्धनिर्देशो यद्वृत्तनिवृत्त्यर्थः । श्रुति ।
 श्रुतिवान् प्रादिकर्मणि निष्ठा चक्या ।

आदिर्मणि क्तः कर्त्तृ र च । ३ । ४ । ७ ।

आदिकर्मणि य क्त स कर्त्तरि स्यात् । प्रादिकर्मणि ।

विभाषा भावादिकर्मणोः । ७ । २ । १७ ।

रावे प्रादिकर्मणि चादितां निष्ठाया इवा स्यात् प्रसिद्धित
 वत् । प्रसिद्धितर्कन । अत्र स्यति भादरेव स्यात् । अदि
 माहचक्यात् श्रुतिवत् । अदिता इति । अदिता नि
 च्चिदादिवादे भादा च । प्रसिद्धित प्रसिद्धितवान् प्रसि
 दित प्रसिद्धितवान् ७२ प्रसिद्धित प्रसिद्धितवान् प्रसि
 तन्तेन । मेट किम प्रसिद्ध पसिद्धन्तेनेत्यादि

उपसर्गितज्ञायाम् । १ । २ । २० ।

अणनिष्ठा कित्र स्यात् । मर्षित मर्षितान् । समाया किम
 अपसर्गित वाक्यम् अत्र स्पष्टमन्वयः

उदुपधाद्भावादिकर्मणरन्यतरस्याम् । १ । २ ।

२१ ।

द्युतितम् द्योतितम् । मुदितम् मुपादित साधुता । प्रद्यु-
तित प्रद्योतितम् । प्रमुदित प्रमुपादित साधु । उदुप-
धात किम् विदितम् । भावयति । क्रम रुचित कर्षी
णम् । सेट् किम् कुटम् । यवविकृणोत्य गवेयरे । नेष्ट ।
गुध्यनेगुधितम् ।

निडायां सेटि । ६ । ४ । ५२ ।

णेलीप स्यात् । भाषित । भाषितवान् । म्भेडित इति
॥ ५२ ॥ नेट् । सम्प्रसारणम् । शूत । दोग । गुड — गुड ।
वन् — वन् । तन् — तन् । पति । रगित । नेट् क्त्वादिभवे प्राप्ते
द्वितीयाद्यिवेति ॥ ५३ ॥ म्रवे निगन्तनादिट् । पतितम् ।
सेति । नेति । ॥ ५४ ॥ नेट् क्त्वात् मित्रे कृत्वादेनामोदित्वे-
नानिगन्तवत्प्रापनात् । नेतः । अक्षितमिभराजधिये । त्यादि ।
यस्य विभाषे ॥ ५५ ॥ त्यजेकाच इत्येव । दृष्टिद्वित

क्षुब्धस्वान्त ध्वान्त तन्मन्त्रिष्टविभिश्चफाण्टवा-

टानि मन्यमनस्तमःसक्ताविस्मयस्वरानायास-

भृशेषु । ७ । २ । १८ ।

क्षुब्धाद न्यथागमित्वाति निपाद्यन्ते । समुदायेन मत्यादिषु
वाच्येषु । द्रवद्रव्यसम्पत्ता सक्ताया मत्या मन्यनदण्डश्च, क्षुब्धो
मन्यनधीत् । स्यात्तन्मन । ध्वान्तत्तम । सक्तम् ।
निष्ठान्तत्वनपि निगन्तनात् । दिग्गजस्मान् । विभिः ।
स्वर । स्नेहः । रश्मि । अनयाकाशया इत्येवमपि निपाद्यते ।

॥ धातुसंज्ञायां रश्मिद्वित्यात् । क्षुब्धः । सक्तः । सक्तः । निगन्तनात् ।
॥ १८ ॥ ध्वान्तत्तममात्रेण ह तन्मन्त्रिष्टविभिश्च ।

फाण्टमनायाससाध्य कषार्याविशेषः । ७३ । माधवम् नव-
नीतभावात् प्रागवस्थापसं द्रव्यम्फाण्टमिति वेदभाष्ये (७४)
आह । वाट भृशम् । अन्यत्र तु सुभितम् । सुब्धी राजेति
त्वागमशास्त्रस्यानित्यत्वात् । स्वनितम् । ध्वनितम् । लगितम् ।
स्निग्धितम् । विरेभितम् । फणितम् । वाहितम् ।

धृषिणसौ वैयात्ये । ७ । २ । १६ ।

एतौ निष्ठायासविनयः (७५) एवान्तिटो स्तः । धृष्ट । विषयः ।
अन्यत्र । धर्षितः । विषयितः । भावादिकर्मणोऽमुं वैयात्ये
धृषिर्नास्ति ७६ । अतएव नियमार्थमिदं सूत्रमिति वृत्तिः ।
धृषेरादित्वे फलश्चिन्त्यमिति हरदत्तः । माधवम् भाषादि
कर्मणोरवैयात्ये विकल्पमाह । धृष्टम्—धर्षितम् । प्रधृष्ट —
प्रधर्षितः ।

दृढः स्यूतबलयोः । ७ । २ । २० ।

स्यूले बलवति च निपात्यते । दृढ दृढि दृढो । कथ्येडभावः ।

(७३) लक्ष्मणोपधजातमुष्णोदके प्रक्षिप्य मद्योऽभिप्लव्य यस्यायते तत् फाण्टम् ।

(७४) "तद्दे नवनीतं भवति हत देवानां फाण्टं अनुव्याप्तामिति" शतपथ
अतिव्याख्यावाचमिति शेषः ।

(७५) निधृष्टा प्रागल्भ्ये शसु क्रियायासमयोरुदाहितश्च (उ३५.४८०) बल-
विभाषेति (उ३४८.४८०) च सूत्राभ्यामिह निषेधे सिद्धेऽपि वैबाण्ड्य एवा-
न्दितात्पदस्य । विकृष्टं वातो विद्यातोऽविनीतकस्य भावो वैबाण्ड्य
मित्यर्थः ।

(७६) विभाषा भावादिकर्मणोरिति । (उ३५.४८०) विकल्पे प्राप्तं सूत्रस्य
निष्ठायाससाध्यकत्वमिति ।

तस्य दत्वम् । इत्थं खीपः । ईदितो. नलोपच । इहितः ।
इ हितीऽन्यः ।

प्रभौ परिवृढः । ७ । २ । २१ ।

वृह वृहि वृहो निपातनम्प्राग्वत । परिवहितः । परिवृहि-
तीऽन्यः ।

कच्छगहनयोः कषः । ७ । २ । २२ ।

कषो निष्ठाया इण् न स्वादेतयोरर्थयोः । कष्ट दुःख तत्का-
रणञ्च । “स्यात् कष्टं कच्छमाभीक्ष्णम्” । कष्टो मोहः (७७) । कष्टं
शास्त्रम् द्रव्यगाहमित्यर्थः । कषितमन्यत् ।

घुषिरविगद्घने । ७ । २ । २३ ।

घुषिर्निष्ठाया निति स्वात् । घुष्टा रज्ज् । अविगद्घने किम्
घुषितम् वाक्यम् यद्घनेन प्रकटीकृताभिप्रायमित्यर्थः ।

अर्हः सन्निविध्यः । ७ । २ । २४ ।

एतत्पूर्वार्द्धेर्निष्ठाया इण् न स्वात् । समर्हः । व्यर्थः ।
व्यर्थः । अर्हितीऽन्यः ।

अभेद्याविद्व्ये । ७ । २ । २५ ।

अभ्यर्क्षम् नातिदूरम् पासन्नम् वा । अभ्यर्हितमन्यत् ।

गौरध्ययने वृत्तम् । ७ । २ । २६ ।

स्यन्तात् उतः कस्येहभाक्ते णिलुक् चापीयमानिजे । उक्तच्छन्द -
 स्कावेण सम्पादितम् अधीतमिति यावत् । अन्यत्र तु वार्ति-
 ता रज्ज् ।

शृतम्पाके । ६ । १ । २७ ।

आतिशययत्यो । क्ते शृभावो निपात्यते क्षीरद्विषो पात्रे
 (७८ । शृतम् क्षीरम् स्वयमेव विक्षिप्तं पक्व विलय । क्षीर
 हविर्भ्यामन्यत्त । आणम । अयितम् वा ।

वा टान्तयान्तपूर्णदस्तस्यष्टच्छन्नाः । ७ ।

२ । २७ ।

एते णिचि निष्ठान्ता वा निपात्यन्ते । पचे । दमित । यमि-
 त । पुरित । दामित । स्थायित । क्वादितः । चापित ।

कथ्यमत्वरसंधुपास्वनाम् । ७ । २ । २८ ।

एभ्यो निष्ठाया इडा । कथित -- कष्ट । आन्त -- अमित ।
 तूर्ण -- त्वरित । अस्यादित्वे फलशब्दम् (७८) । संधुष्ट -
 मंधुषित । आस्वान्त -- आस्वनित ।

हृषेलोमसु । ७ । २ । २९ ।

हृषेर्निष्ठाया इडा स्यात् लोमसु विषये । हृष्ट -- हृषितं लोम ।

(७८) । म गम्यरपृथक् (३३४८४) । इत्यतो विभागेत्यमुदकते हा व व्य-
 त्थिता ते । क्षीरहविर्दोतव इहभावो निष्ठाया-न्यत्र नैव भवतीत्याह
 नीरेति ।

(७९) आदितवर्ति (३३५०४८) निषेधे प्राप्ते विक्षिप्तं पक्वकातेत्यकारण
 व्यर्थमित्याहुः सन्दर्भित ।

दधातेर्हिः । ७ । ४ । ४२ ।

तादौ किति । अभिहितम् । विहितम् ।

दोदद्वयोः । ७ । ४ । ४६ ।

घुसंज्ञकस्य दाइत्यस्य दब् (८०) स्यात्तादौ किति । चत्वंम् । दत्त । घोः किम् दातः । तान्तो वायमादेशः । नचैव विदत्तमित्यादावुपसर्गस्य द्दस्तीति दीर्घापत्तिः । तकारादौ तद्विधानात् । दास्तो वा धास्तो वा । नच दास्तत्वे निष्ठा नत्वम् धास्तत्वे भ्रषस्तथोरिति (७७.४.) धत्व गङ्गा सवि पातपरिभाषाविरोधात् ।

अच उपसर्गात्तः । ७ । ४ । ४७ ।

अजन्तादुपसर्गात् परस्य दाइत्यस्य घोरचक्ष्ता स्यात्तादौ किति । चत्वंम् प्रत्त । अवत्त ।

‘अवदत्त विदत्तश्च प्रदत्तश्चादिकर्म्मणि ।

सुदत्तमनुदत्तश्च निदत्तमिति वक्ष्यते” ।

अशब्दाद्यश्याप्राप्तम् ।

दस्ति । ६ । ३ । १२४ ।

इगन्तोपसर्गस्य दीर्घः स्यादादेशो यस्तकारस्तदादावुत्तरपदे । स्वरि चेति । ५६-४. चत्वंमात्रयात् ८१ मिहम् । नीतम् । सुत्तम् ।

(८०) तान्ते दाणे दीर्घत्व स्याद् दास्ते दाणे निष्ठा नत्वम् । धास्ते दाणे धन्व-
प्रप्रिष्वान्तोऽदोष्ककात् धान् इत्यद्वयत्वाद् इच् इति ।

(८१) चत्वंस्यामिद्वयात् दादेशतकारो भर्त्तास्त्वत् स्याद् आत्ववार्दिति
कतारो ५७७.) इत्युत्वं प्रति वत्ववदिदम् ।

धुमाग्नेतीत्वम् ७८५ । धि० धोटम् ८२ । गीतम् ।
पीतम् । जनमनेत्यात्वम् ७८५ । नातम् । नातम् । स्वातम् ।

अटो जग्धित्यसि किति । २ । ४ । ३३ ।

न्यबिति लुप्तमसमोकम् । पट् जग्धित्यसि तट् ।
किति च । इकार उच्चारणार्थः । धत्वम् । भगि भगि ७८५ ।
जग्ध । आटिकम्पित कर्त्तरि च ७८५ । प्रकृत कट् ८३ ।
म । प्रकृत कट्स्तेन । निटायामप्यर्थे इति ७८५ । दीर्घः ।
चिद्यो दीर्घादिति ७८५ । नत्वम् । प्रतीक म ।

वा क्रोगदेन्ययोः । ६ । ४ । ६१ ।

क्षिद्यो निहायाम् दीर्घो वा स्यादाक्रोगदेन्ये च । क्षीणाय
भिव क्षेतायभिव क्षीणोऽयत्नपस्यो क्षिद्यो वा ।

निनदौभ्यां स्नातेः कागले । ८ । ३ । ८१ ।

आभ्या स्नातेः मस्य य स्यात् कागले गम्ये । निगात गास्त्रेषु
नद्या स्नातोति नदीना । सुपीति ७८५ । क ।

सुचस्मृतिष्णातम् । ८ । ३ । ८० ।

प्रत स्नातेः धत्वम् । प्रतिगातं स्रवम् सुडमित्यर्थः । अन्यत्र
प्रतिस्नातम् ।

(८०) ट्प्रतिर्ज्ञि ७८५ । ट्प्रतिर्ज्ञि ७८५ । ट्प्रतिर्ज्ञि ७८५ । ट्प्रतिर्ज्ञि ७८५ ।
नादि टो ट्प्रतिर्ज्ञि ७८५ । ट्प्रतिर्ज्ञि ७८५ । ट्प्रतिर्ज्ञि ७८५ ।
इति विशेष्य धत्वम् ।

८१ । प्रकृत इति कट् कर्त्तरि च ७८५ । प्रकृत आटिकम्पितकर्त्तरि ।

कपिष्ठलो गोत्रे । ८ । ३ । ६१ ।

कपिष्ठलो नाम यस्य कापिष्ठलि पुत्र । गोत्रे किम् कपीनां
स्थलं कपिस्थलम् ।

विशुशमिपरिभ्यः स्थलम् । ८ । २ । ६६ ।

एभ्य स्थलस्य सस्य ष स्यात् । पिष्ठलम् । कुष्ठलम् । शमिष्ठ-
लम् । परिष्ठलम् ।

गत्यर्थीकर्मकश्चिपयौड्यासवसजनरुष्ठजौर्य-
तिभ्यश्च । ३ । ४ । ७२ ।

एभ्य कर्त्तरि क्त्वा स्यात् भावकर्मणोश्च । गडाङ्गत्वात् । गडाङ्ग-
प्राप्तं ज्ञात्वात् स । लक्ष्मोमाश्रितो हरिः । ज्येष्ठोमा-
श्रितो वैकुण्ठमधिष्ठितः । शिवमुपासितः । हरिर्दिन-
मुपेक्षितः । राममनजान्तरुष्ठमाङ्गुष्ठः । विजयमनुजान्तरु-
पेक्षे प्राप्ता गडा तन्नेत्यादि ।

क्तोऽधिकरणे च भौत्यगतिप्रत्यवसानार्थेभ्यः ।

३ । ४ । ७६ ।

एभ्योऽधिकरणं क्त्वा स्यात् । चाद्यवाप्राप्तम् । भौत्य स्थलम् ।

मुकुन्दस्यासितमिदमिदं दातुं रमापत ।

भुक्तमेतदनस्तस्थित्युत्तुर्गीर्ण्या दिदृक्षत् ८४ ।

पक्षे आमेरकर्मकत्वात् कर्त्तरि भावे च । दात्ता

मुकुन्द । आसित तेन । गत्यर्थेभ्य कर्त्तरि कर्मणि च ।
रमापतिरिदं यात । तेनेदं यातम् । भुजं कर्मणि । घन-
स्तेनेदम् भुक्तम् । कथम् भुक्ता प्राद्यः । इति भुक्तं ८५ मस्मि
एषामिति मत्वर्थीयात् । वस्तेमान् इत्यधिकृत्य ।

ओतः क्तः । ३ । २ । १८७ ।

अि छिदा । छिन्ना अि इभी १३ ।

मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्च । ३ । २ । १८८ ।

मतिरिच्छा वृत्ते पृथगुपादानात् । राज्ञा मत इष्टं तैरि-
ष्यमाण इत्यर्थः । बुद्ध । विदित । पूजित । अर्चित ।
चकारो नृक्षममन्त्रयार्थः । मिलितो रक्षित आस्त आ-
कुष्टो जुष्ट इत्यादि ८६ ।

नपुंसके भावे क्तः । ३ । ३ । ११४ ।

कोवत्वाविगिष्टे भावे कालसामाग्रे क्तः स्यात् । जप्पितम् ।
गयितम् । हमितम् ।

सुयजोर्ङ वनिप् । ३ । २ । १०३ ।

(८८) भोजनार्थभावे कर्त्तरि क्तो दुर्लभ इत्याद्यङ्गाव्ययान् सक्तमिति ।

(८९) "गच्छिरो रक्षित ओत आक्रुष्टो जुष्ट इत्यपि ।

रुष्टस्य रुद्रितस्योभानभिव्याज्यत इत्यपि ॥

रुष्टसुष्टौ तथा कालसथोभौ सयतोयज्ञौ ।

कट भविष्यतीत्याहु रक्तता पर्ययत् स्यात् ॥

सुनोर्त्यजिष ह्वनिप् स्याद्भूते । सुत्वा सुत्वानौ । यज्वा ।
यज्वानौ ।

जौर्य्यतेरतृन् । ३ । २ । १०४ ।

भूत, इत्येव । जरन् । जरन्ती । जरस्तः । वासरूपन्यायेन
निष्ठापि । जीर्णं । जीर्णवान् ।

छन्दसि लिट् । ३ । २ । १०५ ।

लिट् कानच्वा । ३ । २ । १०६ ।

कसुच्च । ३ । २ । १०७ ।

इह भूतसामान्ये छन्दसि लिट् तस्य विधीयमानो कसुकान
चावपि छान्दसाविति त्रिमुनिमतम् । कवयम् बहुलस्य
स्मृते । “तन्तम्यिवाम नगरांपकण्ठे” । “येयासि सर्वा
स्थधिजग्मुपस्ते” इत्यादि ।

वस्वकाजाह्वसाम् । ७ । २ । ६७ ।

छतद्विर्वचनानामेकाचामादम्नाना समेय वमारिट् नान्ये षाम् ।
एकाच् । आरिवान् । आत् । ददिवान् । अरिवान् । एषां
किम् बभूवान् ।

भाषायां सदवसन्तुव । ३ । २ । १०८ ।

सदादिभ्यो भूतसामान्ये भाषाया निहा स्यात् । तस्य च
नित्यं कसु । “निषेदुषामसनबन्धधार” । “यच्च, यवस्ता
मभवञ्जनस्य” श्नुवान् ।

उपेयिवाननाश्वाननृचानञ्च । ३ । २ । १०८ ।

एते निपात्यन्ते । उपपूर्वादिनां भाषायासपि भट्टमात्रे लिङ्गा
तस्य नित्य कसु. । इट् । उपेयिवान् । “उपेयुष स्वामपि
मृत्तिमयगाम्” । उपेयषी । उपेयविवर्तितम् । ईयिवान् ।
समीयिवान् । नञ्पूर्वादग्राते कसुरिडभावश्च । “धृतजय
धृतेरनाशुष इति” भारविः । अनुपूर्वादच्चेः कर्त्तरि कानच् ।
वेदस्यानुवचने कृतवाननृचान् ।

विभाषा गमञ्जनविद्विषाम् । ७ । २ । ६८ ।

एभ्यो वमोरिड् वा । जग्मिवान् जगन्वान् । जग्मिवान्-
जगन्वान् । विविद्विषान् - विविद्वान् । विविमिषान् - विविम्वान् ।
विमिषा साहचर्यादित्यनेर्गङ्गणम् । वन्ते मु विविद्वान् ।
नेङ्गि कर्त्ताति ३११८४ इणनिषेध । दृश्येय * । दद्विषिवान्-
दद्विषान् ।

लटः शतृशानचावप्रथमासमानाधिकरणे
(८७) । ३ । २ । १२४ ।

अप्रथमान्तेन सामानाधिकरण्ये सतीत्यर्थः । शवादि । पञ्च-
न्तश्चैवमप्यस्य ।

अने मुक् । ७ । २ । ८२ ।

(८७) आदेशो प्रथमासमानाधिकरणपर्युदासात् स्वानिनि शवादे
तस्यासमानाधिकरण्यं कस्यात इति प्रपञ्चितं चकारादेशोऽस्याभि ।

अङ्गस्यातो मुगाद्यमः स्यादान्तरपरे । पचमान ८८ हेच पश्य ।
लङ्घित्यनुवर्त्तमाने पुनर्लङ्घ्यहणम् अधिकविधानार्थम् । तेन प्रथ-
मासामानाधिकरण्येऽपि ८८। क्वचित् । सन् ब्राह्मण । माहा
क्रोशे इति वाच्यम् । "मा जीवन् य. परावज्ञादुखदग्धा
ऽपि जीवति" । माङ्गि लुङ्गिति ८८४- प्राप्ते एतद्वचनसामर्थ्या
मत् ।

सम्बोधने च । ३ । २ । १२५ ।

हे पचन् । । हे पचमान । ।

लक्षणहेत्वोः क्रियायाः । ३ । २ । १२६ ।

क्रियायाः परिचायके हेतो चार्थे वर्त्तमानादातालेट गृह-
शानचो स्त । शयाना भुञ्जते यवना । अर्जयन्वमति ।
हरिम्पश्यन् मुच्यते । हेतु फल कारणञ्च । कृत्यञ्च (३०८-८४)
प्रणीयमाण मीम ।

(८८) विक्रित्यनुवर्त्तमानव्यापाराच्चलित्वं पचतीति विपक्षे तु नैव
तत्र क्रियाप्राधान्यात् "भवप्रधानमाख्यातं लक्षप्रधानानि नामा-
नीत्युक्ते अतएव

"समावर्तितमहता यत्किञ्चिदपदार्थसम ।

मुखप्रधानभावश्च तत्र दृष्टो विपर्ययः" इति

हरिणा सामान्यतो विपर्ययोऽभिहितः ।

८८। अ.पकारान् अ. प्रथमान्तरं सामानाधिकरण्याभावे क्वचिद्व्यर्थः
तत्र चो.पत्य कर्त्तव्यं कर्त्तव्यं भक्ति कुर्वन्भक्तिरित्यादौ प्रत्यक्षोत्तर
पदद्वयमपि सिध्यतीति दृष्टव्यम् ।

ईदामः । ७ । २ । ८१ ।

आम. परम्बानम्य ईत् म्यात् । आटे परम्ब ३०६४ ।
आमीनः ।

विटेः शतर्वसु. (१०) । ७ । १ । ३३ ।

वेत्ते परम्ब शतर्वसुरादेर्गा वा म्यात् । विटन विद्वान् ।
विटपी

तो सत् । ३ । २ । १७७ ।

तो गलमानचो सतमचो स्त ।

लटः सट् वा । ३ । ३ । १४ ।

व्यवस्थितविभाष्यम् । तेनाप्रथमामामानाधिकरण्ये, प्रत्य-
यात्तरपट्यां सम्बोधने, लक्षणहेत्वाय नित्यम् । करिष्यन्त
करिष्यमाणम् पश्य । करिष्यतांपत्य कारिष्यतः । करिष्य-
इति । हे करिष्यन् । अर्जयिष्यन्त्वमिति । प्रथमामामाना-
धिकरण्येऽपि क्वचित् । करिष्यति करिष्यन् ।

पृष्ठ्यजोः शानन् । ३ । २ । १२८ ।

वर्त्तमान । पवमान । यजमान ।

ताच्छौल्यवयोवचनशक्तिषु चानश । ३ । २ ।

१२९ ।

(१०) स्यादनिवृत्तादेव सिद्धे पुनर्विशोदशित्करणे २५० सम्प्रसारणमित्यत्र
(पृ. ७५०) सामान्येन कर्मोरपि ग्रहणार्थम् । अतएव "विद्वान् त्वया
कृतमिति" सिद्धम् ।

एषु योत्येषु कर्त्तरि चानय् । भोगं भुङ्क्षाम् । कवचं
विभ्राणः । शत्रुं निघ्नान् ।

इङ् धार्योः शत्रुकच्छिणि । ३ । २ । १३० ।

आभ्यां शत्रुः स्वादकच्छिणि कर्त्तरि । अधोयन् । धारयन् ।
अकच्छिणि किम् कच्छेणाधोते । धारयति ।

द्विषोऽमिते । ३ । २ । १३१ ।

द्विषन् शत्रुः ।

सुजो(६१) यज्ञसंयोगे । ३ । २ । १३२ ।

सर्वे सुन्वन्त सर्वे यजमानाः सविण ।

अहः प्रशसायाम् । ३ । २ । १३३ ।

अहन ।

अक्तेस्तच्छीलतद्वर्मतत्साधुकारिषु (६२) ।

३ । २ । १३३ ।

क्षिपमभिव्याप्य वक्ष्यमाणा प्रत्ययास्तच्छीलतद्वर्मतत्साधुका-
रिषु कर्तृषु ।

(६१) सुजात गृहप्रत्यय स्वात यज्ञेन भयुज्यमाने धातार्हलिखिते । अ यो-
मयङ्ङणत् प्रधा कर्त्तव्यंवाय प्रत्ययकान् दत्तमान एव सुन्वन्
नाम्य इति सूत्रेण नरेणापि नाभ्यत शत्रुप्रत्यय इति । अतो-

(६२) शोचार्तोना नद यः विघोऽन्वात्वेन निर्दिष्टेक्षितमिच्छादः प्रकृति
भूते धात्वर्थे १६४८ ते ।

तृन् । ३ । २ । १३५ ।

कर्त्ता कटम् ।

अलंकृञ् निराकृञ् प्रजनोत्पचोत्पतो ग्मृद्व-
च्यपत्वपटुवृधुसहचर इष्णाच् । ३ । २ । १३६ ।

अलङ्कृणिष्णु । निराकृणिष्णु । प्रजनिष्णु । उत्पचिष्णु ।
उत्पतिष्णु । अग्नदिष्णु । रानिष्णु । अपत्रपिष्णु । वृत्तिष्णु ।
वर्हिष्णु । महिष्णु । चरिष्णु ।

गोष्कृन्दसि । ३ । २ । १३७ ।

“वोकथ पारयिष्णव” ।

भुवश्च । ३ । २ । १३८ ।

कृन्दसीत्येव । भविष्णु । कथं तर्हि “जगत्प्रभोरप्रभविष्णु
वैष्णवमिति” । निरदुश्याः कवयः । चकाराः नुक्तसमुच्चयार्थे ।
भ्राजिष्णुरिति हृत्ति । एवं चयिष्णु । नैतद्भाष्ये दृष्टम् ।

ग्लान्जिस्थश्च क्स्तुः । ३ । २ । १३९ ।

कृन्दसीति निवृत्तम् । गदयम न तु कित्तेन स्य ईत्स्वम् ।
ग्लान्जुः । गित्त्वान्न गुण । जिष्णु । स्यान्न । चान्न, वः ।
श्रुतः कित्तात्यत्र (३६७४) गकारप्रसङ्गादेः । भूष्णु ।
दशेष्कृन्दस्युपसंख्यानम् * । “दंष्ट्राव पशवः” ।

वसिगृधिष्टिपिन्निपेः क्तुः । ३ । २ । १४० ।

अकर्मकाद्यच् स्यात् । वर्त्तनः । वर्धनः । अगदाक्षेत् किम्
भविता । हलादेः किम् एधिता । अकर्मकात् किम् वसिता
वस्रम् ।

जुचंक्रम्यदन्द्रम्यसृगृधिव्वलशुचलपपतपटः ।

३ । २ । १५० ।

जु इति सौत्रो धातुर्गतौ वेगे च । जवनः । चंक्रमणः । दन्द्र
मणः । सरणः । पूर्वेषु ८४ । सिद्धे पटग्रहणं लजपतपटेत्यु-
क्त्वा (३१ ७३ ४०) बाधा मा भूदिति तेन ताच्छीलिकेषु पर-
स्परं वासरूपविधिर्नास्तीति ८५ तेनालंकषस्तु न ।

क्रुधमण्डार्थश्च । ३ । २ । १५१ ।

क्रोधनः । रोषणः । मण्डनः । भूषणः ।

न यः । ३ । २ । १५२ ।

यकारान्ताद्यच् न स्यात् । क्रुयिता । आयिता ।

सूटदीपदीक्षश्च । ३ । २ । १५३ ।

युच् न स्यात् । सुदिता । दीपिता । दीक्षिता । नमिकम्पीति
(३१ ७३ ४०) रेण युच् बाधे सिद्धे दीपदीक्षेण प्रापयति ताच्छीलि-

(८४) पटुतेरकर्मकत्वादनुदात्तत्वाद्वादिवाङ्मातुदात्तत्वे इत्यनेन (३१ ७३ ४०)
प्राप्ते इत्यर्थः ।

(८५) नन्वादिस्तु किं ताच्छीलिकारिण वासरूपविधिना ककारवर्जो जेति
भाष्ये न पितमिह तु ताच्छीलिकेषु परस्परं जेति भेद इति भावः ।

केषु वामरूपविधिर्नास्तीति प्रागिकमिति तेन कम्पा कमना
युवतिः । कम्पा कम्पना ग्राह्या । यदि मूढेयं च न कथम्भु-
सूदन नन्द्यादिः (३३.०५-१) ।

लघपतपटस्थाभृष्टपङ्कनकमगमशब्ध उक्तम् ।

३ । २ । १५४ ।

लापुक । पातुक इत्यादि ।

जल्पभिन्नकुट्टलुण्टट्टः पाकन् । ३ । २ । १५५ ।

जल्पाक । भिन्नाकः कुट्टाक । लुण्टाक । वराक वराकी ।

प्रजोरिनिः । ३ । २ । १५६ ।

प्रजवी प्रजविनो प्रजविन ।

जिटृक्षिविश्रौण्वमायथाभ्यसपरिभूप्रसूभ्यश्च ।

३ । २ । १५७ ।

जयी । दरी । क्षयी । विश्रयी । अत्ययी । वमी । अय्यत्री ।
अभ्यमी । परिभवो । प्रसवी ।

स्पृहृष्टृष्टिपतिदयिनिद्रातन्द्राश्रद्धाभ्य आलुच् ।

३ । २ । १५८ ।

आद्यास्त्रयधुरादावदन्ताः । स्पृहयालु । गृहयालुः । पत-
यालुः । दयालुः । निद्रालु तत्पूर्वो द्रा तदो नान्तत्व-
स्त्रिपात्यते । तन्द्रालुः । शीङ्गो वाच्यः । श्रयालु ।

दाधेट्सिगदसदो. वः । ३ । २ । १५८ ।

दाधः । धाधः । सेदः । गदु । मदुः ।

सुवस्यदः क्करच् । ३ । २ । १६० ।

सुमरः । वस्यरः । यसरः ।

भक्षुभासमिदो घुरच् । ३ । २ । १६१ ।

भक्षुः (८६) । भासुरः । मेदुरः ।

विदिभिदिच्छिदेः कुरच् । ३ । २ । १६२ ।

विदुरः (८७) । भिदुरम छिदुरम् ।

इक्ष्णश्चजिसन्ति अः क्करप् । ३ । २ । १६३ ।

इत्वरः इत्तरी । नश्चरः । जित्वरः । सत्वरः ।

गत्वरश्च । ३ । २ । १६४ ।

गमेरनुनासिकलोपोऽपि निपात्यते गत्तरी ।

जागुरुकः । ३ । २ । १६५ ।

जागर्त्तुरुकः स्वात् जागुरुकः ।

यवजपदशां यङः । ३ । २ । १६६ ।

(८६) यमिधानस्याभावात् भक्षु कर्मकर्त्तृत्वं शब्दं घुरच्प्रत्ययः । नञ्च० ।

(८७) विदोत्यादिशब्दे कुरच् लक्ष्यकर्त्तृत्वं हि भवति "प्रियमवाच इदमेत-
मवर्गच्छिदुरवाचिनमकृता" इत्यादि वाचप्रयोगान् ; नञ्च० ।

एवञ्चो वृद्धन्तेभ्यः अकः स्यात् । दृष्टमिति भाविना नलोपेन
निर्देशः । आद्यजूकः । अक्षपूकः । दन्तशूकः ।

नमिकन्मिच्छाजसकमष्टिसटोपोरः । ३ । २ ।

१६७ ।

गन्धः । कम्पः । स्मेरः । त्रिमिर्नञ्जपर्वक क्रियामातव्य वर्त्तते ।
अजस्र सन्ततमित्यर्थः । कम्पः । हिंस्र । टोपः ।

सनाशंसभिन्न उः । ३ । २ । १६८ ।

चिकीर्षुः । आशंसुः । भिन्नः ।

विन्दुगिच्छुः ६८ । ३ । २ । १६९ ।

वेत्तेर्नुम् इच्छत्वश्च निपात्य । वात तच्छाना विन्दुः ।
इच्छति इच्छुः

क्याच्छन्दसि (६६) । ३ । २ । १७० ।

“देवान् जिगाति सुमयु” (१००) ।

आट्टगमहनजनः किकिनो लिट् च । ३ । २ ।

१७१ ।

(६८) विद् शाने इत्यस्यैवंह यजुषेनाभिच्छार्थकस्येवेहेये इषम् ।

(६९) क्यच् क्यच् क्यच् एतया सामान्यग्रहणम् क्यानाज्ञातोऽन्वोविषते
उग्रत्वबः स्यादित्यर्थः ।

(१००) सुमयुः आत् क्यजन्तात् न ऊन्दस्युत्वेति (उ५००४५०) निषेधात्
क्यचि वंप्ति (उ२२०४०) इत्यम्, अ त्वाग्नितातुभ्योरिति (उ५१४०) ।

दीर्घश्च न भवतीति इत्यम् ।

आदन्तादृदन्ताद् (१०१०) गमादिभ्यश्च किकिनौ स्मृच्छन्दसि तौ
 च लिङ् । पपिः । सोमम् । ददिर्गाः । बभ्रिर्वज्रम् । जग्मि-
 युंश । “जग्मिर्वृत्रममित्रयुम्” । जग्निः भाषायां धाञ् कृष्ट-
 गग्निर्जनिनमिभ्यः * । दधिः । चक्रिः । सस्त्रिः । जग्मिः ।
 जग्निः । नेमिः (१०२) । सासहिवावहिचाचलिपापतीना-
 मुपसस्थानम् * । यङन्तेभ्यः सहेत्वादिभ्यः किकिनौ पतेर्नी-
 गमावश्च निपात्यते ।

स्वपितृषौर्नजिङ् । ३ । २ । १७२ । †

तृणक् । तृणाक् । तृणाजौ । तृणाजः । धृषेष्टेति वाच्यमिति *
 काशिकाटो । धृणाक् ।

शृवन्धोराकः । ३ । २ । १७३ ।

शराकः । वन्दारः ।

भिजः क्रुक्कुनौ । ३ । २ । १७४ ।

भीरुः । भोलुकः । क्रुकत्रपि वाच्यः * । भीरुकः ।

स्थेग्रभासपिसकसो वरच् । ३ । २ । १७५ ।

स्वावरः । ईश्वरः । भास्वरः । पेस्वरः । कस्वरः ।

(१०१) कदन्ति कर्त्तृपरत्वागङ्गायाम् आदिनि ककारस्य तत्परत्वादाह कदन्ता-
 दिति । यथा च तत्परस्यापि तत्कालसंज्ञा तथोक्तं (पृ० ८४०) प्राक् ।
 (१०२) लिङ्ङापात् नम एत्वाभ्यासलोपात् सिद्धम् ।

यश्च यङः । ३ । २ । १७६ ।

यातिर्यङन्ताद्वरच् स्यात् । अतो लोपः (उ५७४०) । तस्याचः
परस्मिन्निति (पृ३४४०) स्थानिवद्भावे प्राप्ते पदस्य चरमावयवे
द्विर्वचनादौ च कर्त्तव्ये परनिमित्तोऽजादेशो न स्थानिवत् ‡
तस्य यलोपमिति स्थानिवद्भावनिषेधात् लोपो व्योरिति (पृ३२१४०)
यलोपः अलोपस्य स्थानिवत्त्वमाश्रित्य आतो लोपे वरे लसन्न
स्थानिवत् । यायावरः ।

भाजभासधुर्विद्युतोर्जिपृजुग्रावस्तुवः क्तिप् ।

३ । २ । १७७ ।

विभ्राट् । भाः भासौ । धूः धुरौ । विद्युत् । जर्कः । पूः
पुरौ । दृशियङ्गणस्यापकर्षात् जवतेर्दीर्घः (१०३) । जूः जुवौ
जुवः । ग्रावशब्दस्य धातुना समासः सूत्रे निपात्यते ततः
क्तिप् । ग्रावस्तुत् ।

अन्येभ्योऽपि दृश्यते । ३ । २ । १७८ ।

क्तिप् । क्तित् । भिद् । दृशियङ्गणम् विध्यन्तरोपसंग्रहार्थम् ।
क्वचिद्दीर्घः क्वचिदसम्प्रसारणं क्वचिद् हे क्वचिद्भ्रस्वः । तथाच
वार्त्तिकम् । क्तिव्क्वचिप्रच्छायतस्तुकटप्रजुग्रीषां दीर्घोऽ-
सम्प्रसारणश्च * । क्तिव्क्वचीत्यादिना (उ३६८४०) उणादिसूत्रेण
केषाञ्चित् सिद्धे तच्छीलादौ तृणा बाधा मा भूदिति वार्त्तिके

‡ न पदान्तद्विर्वचनेत्यादि (पृ३५४०) सूत्रेणेति शेषः ।

(१०३) उत्तरसूत्रे दृशियङ्गणस्य विध्यन्तरविशेषसमर्पकताया यज्यमाणांतबा-
लापि तदपकर्षादीर्घ इत्याह जवतेरिति ।

पृथक् । वक्तीति वाक् । पृच्छतीति प्राट् । प्रायतं स्तीति
 प्रायतस्तू । कटम्पवते कटप्रूः । जूरुक्तः । अयति हरिं श्रीः ।
 यमिगमिजुहीतीनां हे च * । दृशिग्रहणादभ्याससंज्ञा ।
 दिद्यत् । जगत । जुहोतर्दीर्घश्च * । जुहः । द भये । अस्य
 इत्यच् । दीर्यति । ददत् । ध्यायते । सम्प्रसारणश्च * । धीः ।

भुवः सञ्ज्ञान्तरयोः । ३ । २ । १७९ ।

मित्रभूनां कश्चित् । धनिकाधमर्णयोरन्तरे यस्तिष्ठति
 विश्वासार्थं स प्रतिभूः ।

विप्रसंभ्यो डुसंज्ञायाम् । ३ । २ । १८० ।

एभ्यो भुवं डु स्यादतु संज्ञायाम् । विभुर्व्यापकः । प्रभुः
 स्वामी । सभूर्जनितः । सञ्ज्ञायान्तु विभूनां कश्चित् ।
 मितद्रादिभ्य उपसख्यानम् * । मितन्द्रवतीति मितद्रुः । शतद्रुः ।
 यश्च * । अन्तर्भावितण्यर्थोऽत्र भवति ।

धः कर्मणि झन् । ३ । २ । १८१ ।

धेताधाज्जध कर्मण्यर्थे झन् स्यात् । धात्री जनन्यामलकी
 वधुमत्युपमाह्व ।

दाव्नौशसयुयुजस्तुतदसिचिमिहपतदशन-
 षः करणे । ३ । २ । १८२ ।

दावादे झन् स्यात् करण्यर्थे । दायक्यनेन दावम् । नेत्रम् ।

तितुवतधसिसुसरकसेषु च । ७ । २ । ८ ।

एषा (१०४ दशानां कृत्प्रत्ययानामिट् नः स्यात् । यत्नम् ।

धोचम् । योक्तम् । स्तोचम् । तोचम् । सेचम् । सेक्तम् ।

मेद्रम् । पत्तम् । दंष्ट्रा । नङ्गी ।

हलसूकरयोः पुवः । ३ । २ । १८३ ।

पूङ्पूञोः करणे इन् स्यात् तच्चेत्करणं हलसूकरयोरवयवः ।

हलस्य सूकरस्य वा पोचम् सुखमित्यर्थः ।

अर्त्तिलधूसूखनसहंचर इत्तः । ३ । २ । १८४ ।

अरितम् । लवितम् । धवितम् । सवितम् । खनितम् ।

सहितम् । चरितम् ।

पुवः संज्ञायाम् । ३ । २ । १८५ ।

पवित्रम् येनाज्यमुत्पूयते यज्ञानामिकावेष्टनम् ।

कर्त्तरि चषिदेवतयोः । ३ । २ । १८६ ।

पुव इत्तः स्यात् ऋषौ करणे देवतायां कर्त्तरि । ऋषिर्वेद-

मन्त्रः तदुक्तमृषिणेति दर्शनात् । पूयतेऽनेनेति पवित्रम् ।

देवतायान्तु अग्निः पवित्रं स मा पुनातु ।

(१०४) ति तन् इन् तन् क्यन् क्सि सृच् क्स्वरन् कन् स इत्येष्टमित्यर्थः

तत् तत् इति क्लृप्तिचोर्पङ्क्तम् क्लृन् दीपी दीप्ति । क्लृच् तत्

तन्निः । तन् सच सक्तु । इन् पत पत्तम् तन तन्त्रम् । तन् उणादिक

एव न निष्ठातस्तन हस्तादिसिद्धि । हस हसः पूज् पोतः । क्यन्

ज्ञप् कोष्ठम् । क्सि ज्ञप् कृषिः । सृच् रप् रक्तुः । क्स्वरन् क्स्वप्

क्वप्तरः । कन् यक्ष शल्कः । स वद वत्स इत्यादौ नेडित्युदाहार्यम् ।

अथोणादयः (१) ।

कवापाजिमिन्वादिसाध्यशूभ्य उण् १ । करोतीति कारः
 शीन्पी कारकश्च । आतो युक् (उ२७०ष्ट०) । वातीति वायुः ।
 पाद्यर्गदम् । जयत्यभिभवति रोगान् जायुरौषधम् । मिनोति
 प्रक्षिपति देहे उष्माणमिति मायुः पित्तम् । स्वादुः ।
 साभ्राति परकार्यं साधुः । अश्रुते आश्रु शीघ्रम् । “आश्रु-
 व्रीहि, पाटलः स्यात्” । कन्दसीम्नः २ (२) । “मा न आयौ” ।
 दसनजनिचरिचटिभ्यो जुण् ३ । दीर्यत इति दारुः । “जुः
 प्रस्थः सानुरस्त्रियाम्” । जानु जानुनी । इह जनिवध्यो-
 येति (उ२१६ष्ट०) न निषेधः अनुबन्धद्वयसामर्थ्यात् (३) । चारु
 रस्यम् । चाटु प्रिय वाक्यम् । मृगयादित्वात् (उ२८४ष्ट०) कुप्र-
 त्यये चटु इत्यपि । किञ्चरयोः श्रिणः (४) ४ । किं शृणो-
 तीति किंशारः शस्यशूकम् बाणश्च । जरामेति जरायुः ।
 “गर्भाशयो जरायुः स्यात्” । त्रौ रश्च लः ५ । तरन्त्यनेन
 वर्णा इति तालुः । कके वचः कश्च ६ । ककेण गलेन वक्तीति
 ककवाकुः । “ककवाकुर्मयूरे च सरटे चरणायुधे” इति
 विश्वः । भृमृशीतृचरित्सरितनिधनिमिमसजिभ्य उः ७ ।

(१) उणादयो बहुलमिति (उ४२१ष्ट०) सूत्रज्ञतोक्तं तत्र प्रकृतिविशेषेभ्यः
 प्रत्ययविशेषा शाकटाबनेन पञ्चपाद्या सपादशतत्वयमिता दार्शिता-
 सात्प्रकरणारम्भाय प्रतिजानीते अथोणादय इति ।

(२) बहुलवचनाङ्गावायामपि तेन एरीत्यायु जटा आयुर्यस्येति जटायु-
 रिति एतेर्णिञ्चेति (उ४०२ष्ट०) सूत्रे उचिप्रत्यये तु आयुःशब्दः सान्तः ।

(३) वस्तुत मप्रभ्या जानुनो मुरिति (पू४२०ष्ट०) मूत्रनिर्देशश्चापकाङ्क्ष
 न णिनिषेधः ।

(४) किमि उपपदे शृणाते जरोपपदे इणश्च जुण् स्वादित्यर्थः ।

भरति बिभर्त्ति वा भरः हरिर्हरश्च । स्त्रियन्तेऽस्मिन् भूतावि
मरुर्निर्जलदेशः । श्रेते शयुः अजगरः । तरुर्वृक्षः (५) ।
चरन्ति भक्षयन्ति देवता इममिति चरः । लखः खन्ना-
दिसृष्टिः । तनु खल्यम् । तन्यते कर्मपाशोऽनया तनुः शरी-
रम् । “स्त्रियां मूर्त्तिस्तनुस्तनूः” । धनुः शस्त्रविशेषः । “धनुर्ना च
धनुर्विदुः” । “धनुरिवाजनि वक्र” इति श्रीहर्षः । मयुः किन्नरः ।
महुः (६) । पानीयकाकिकेति रभमः न्यङ्क्तादित्वात् (उ३०७४०)
कुत्वं जश्त्वेन सस्य दः । अक्षश्च ८ । “लवलेशकणाणवः” ।
चात्कटिवटिभ्याश्च । कटुः । वटति वदतीति वटुः । धान्ये नित्
८ । धान्ये वाच्येऽण उपत्ययः स्यात् स च नित् । नित्त्वादा-
द्युदात्तः । “प्रियङ्गवश्चाणवश्च मे” । “व्रीहिभेदस्त्वणुः पुमान्” ।
निङ्गुहणं फलिपाठौत्यादि (उ३०८२४०) १८ सूत्रमभिव्याप्य सम्ब-
ध्यते । शृस्त्वृद्धित्वप्यसिवसिह्निकिदिबन्धिमणिभ्यश्च १० ।
शृणातीति शरुरायुधकोषयोः । स्वर्यन्ते प्राणिनम् अनेन खर-
वञ्जम् । स्नेहव्याधिः चन्द्र इत्यन्ये । त्रपु (७) सीसम् । “पुंसि
भून्नासवः प्राणाः” । “वसुङ्गदेऽग्नी योक्तेऽग्नौ वसु तोये धने
मणौ” । हनुर्वक्त्रैकदेशः । क्लेशचन्द्रः । बन्धुः (८) । मनुः ।
चात् विदि अवयवे विन्दुः । स्यन्देः सम्प्रसारणस्यश्च ११ ।
“देशे नदविशेषेऽब्धौ सिन्धुर्ना सरिति स्त्रिया” मित्यमरः ।

(५) तरन्ति रोपका नेरकमनेनेति तररिति ।

(६) भक्षार्थं पानीयं मज्जनीति महुः पक्षिविशेषः (पानकौडोति) प्रसिद्धः ।
गडि वदनैकदेशे इत्यतोऽपि उरित्युज्ज्वलदत्तस्तेन गण्डुः ।

(७) अग्निं दृष्ट्वा त्रपते खज्जते आशुद्रवीभावादिति त्रपु सीसम् ।

(८) स्नेहं ब्रूयातीति बन्धुः ।

उन्देरिचादेः १२ । उतत्ति इन्दुः । ईषेः कित् १३ ईषेकः
 आत् स च कित् चादेरिकारादेशश्च । ईषते द्विनस्ति
 इषुः शरः । इषुर्द्वयोः । स्तान्देः सलोपश्च १४ । कन्दुः ।
 छजेदसुम् च १५ । आत् सलोप उपत्ययश्च । रज्जुः । कृते-
 राद्यन्तविपर्ययश्च १६ । ककारतकारयोर्विनिमयः । तर्कुः
 सूषवेष्टनम् । नावच्छेः १७ । व्यङ्गादित्वात् (उ०७८०) कुत्वम् ।
 नियतमञ्चति 'व्यङ्गुर्मृगः । फलिपाटिनमिमनिजनाङ्गकपटि-
 नाक्षिधतश्च १८ । फलेर्गुक् फल्गुः । पाटेः पटिः पाटयतीति
 पटः । नम्यतेऽनेन नाकर्षणीकम् । मम्यते इति मधु । जायते
 इति जतु । वलेर्गुक् च १९ । वल संवरणे वलुः । शः कित्-
 न्वश्च २० । श्वतेरुः स्वात् स च कित् सन्वश्च । शिशुर्बालः ।
 यो हे च २१ । ययुर्'रश्मोऽश्वमेधीयः' । सन्वदिति प्रकृते हे
 ग्रहणमित्स्वनिवृत्त्यर्थम् । कुम्भश्च २२ । "बभ्रुर्मन्यस्तरे विष्णी
 बभ्रू नकुलपिङ्गलो" । चादन्यतोऽपि । चक्रुः कर्त्ता । जघ्नुर्हन्ता ।
 पपुः पालकः । पृभिर्दिव्यधिगृष्टपिभ्यः २३ । कुः स्वात् । पुर्ब ।
 भिनत्ति भिदुर्वज्रम् । ग्रहिल्येति (उ०६८०) सम्प्रसारणम् ।
 विरहिर्षं विध्यति विधुः । "विधुः शशाङ्गे कर्पूरे हृषीकेशे च
 राघवे" । गृधुः कामः । घृषुर्दंष्ट्रः । कपोरश्च २४ । करोतीति
 कुरुः । गृणातीति गुरुः । अपदुःसुषु स्थः २५ । सुषमादिषु
 चेति (पू०७४८०) षत्वम् । अपह्नु प्रतिकूलम् । दुहु । सुहु । रपे-
 रिक्षीपधायाः २६ । अनिष्टं रपतीति रिपुः । अर्जिष्टश्चि
 कम्पमिपंशिबाधासृजिपशितुग्धुग्दीर्घहकारश्च २७ । अर्ज-
 यति गुणान् कञ्जुः । सर्वानविशेषेष पश्यतीति पशुः ।

कन्तुः (६) । अन्तुः कूपः । “पांशुर्ना न हयो रजः” । “तास-
व्या अपि दन्त्याश्च संवत्करपांसवः” । बाधते इति बाधुः
“बाहुः स्त्रीपुंसयोर्भुजा” । प्रथिम्नदिभ्रसृजां सम्प्रसारणं स-
लोपश्च २८ । वयाणां कुः सम्प्रसारणं भ्रसृजेः सलोपश्च । फ्र्यु ।
मृदुः । न्यङ्गादित्वात् (उ००७४०) कुत्वम् । भृष्यति तपसा भृगुः ।
लङ्घिबन्धोर्नलोपश्च २९ । लघुः । वालमूललघुलमङ्गलीनां
वा लो रत्वमापद्यते * : । रघुर्नृपमेदः । बहूः । उर्थीतेनुं-
लोपश्च ३० । जर सक्थि । महति क्लृप्त्वा । ३१ । उर महत् ।
श्लिषेः कश्च ३२ । श्लिष्यतीति श्लिषु । भृत्यः उद्यतं ज्योतिष ।
आङ्परयोः खनिशृभ्याण्डिश्च ३३ । आ खनतीत्याङ्गुः । परं
शृष्यतीति परशुः । पृषोदरादित्वादकारलोपात् पर्यरपि ।
हरिमितयोर्द्वयः ३४ । द्व गतो अस्मात् हरिमितयोरप्य-
दयोः कुः स च डित् । हरिभिर्द्वयते हरिर्द्वयचः । मितन्द्र-
वति मितद्रुः समुद्रः । शते च ३५ । शतध्वं द्रवति शतद्रुः ।
बाहुलात् केवलादपि । द्रधत्वूर्ध्वमिति द्रुवचः शाखा च ।
तद्वान् द्रुमः । खरशङ्खपोथुनीलङ्गुलिगु ३६ । पच्येते कुप्रत्य-
यान्ता निपात्यन्ते । खनतेरेफश्चान्तादेशः । खरः कामः
क्रूरो मूर्खोऽश्वश्च । “शङ्खुर्ना कीदृशस्ययोः” । पिवतेरीत्स्वं
युगागमश्च । पीयुर्वायसः कालः सुवर्णश्च । निपूर्वाङ्गि-
गतावस्मात् कुर्नेर्दीर्घश्च । नीलङ्गुः क्षमिविशेषः शृगालश्च ।

(६) कन्तुः कन्दर्पः । कमिबन्धीति सूत्रेण (उ००७४०) तना सिद्धावपि
स्वरार्थमत्र पश्यन् ।

† एतच्च वार्तिकं कपो रोच इति (८।२।१४८) सूत्रस्यम् ।

नीलाङ्गरिति पाठान्तरान्तर्धातोरेपि दीर्घः । लग सक्ते
 अस्य अत इत्त्वञ्च लगतीति लिगु चित्तम् लिगुर्मूर्खः ।
 मृगयादयश्च ३७ (१०) । एते कृप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । मृगं
 यातीति मृगयुर्व्याधः । देवयुर्धाम्निः । मित्रयुर्लोक या-
 त्राभिन्नः । आकृतिगणोऽयम् । मन्दिवाशिमधिवचतिचङ्ग-
 ङ्गिभ्य उरच् ३८ । मन्दुरा वाजिशाला । वाशुरा रात्रिः ।
 मथुरा । चतुरः । चङ्कुरो रथः । अङ्कुरः । खजूरादित्वात्
 (उ४१८४०) अङ्कुरोऽपि । व्यथेः सम्प्रसारणं किञ्च ३९ ।
 “विथुरश्चोररक्षसोः । मकुरदर्दुरौ ४० । मकुरो दर्पणः ।
 बाहुलकाभ्युक्तुरोऽपि । इ विदारणे धातोर्हि वचनमभ्यासस्य
 कक् टिलोपश्च । “दर्दुरस्तोयदे मेके वाद्यभाण्डाद्विभेदयोः ।
 दर्दुरा चण्डिकायां स्याद् ग्रामजाले च दर्दुरमिति विश्वः ।
 मङ्कुरादयश्च ४१ (११) । उरजन्ता निपात्यन्ते । माद्यतेगुक्
 मङ्कुरो मत्स्यभेदः कव्व वर्षे रुगागमः । “कर्कुरः श्वेतरक्षसोः”
 धाते खजूरादित्वात् (उ४१८४०) ऊरोऽपि । बभ्रूरबभ्रुरौ
 स्यातावन्मसुन्दरयोस्त्रिषु इति रन्तिदेवः । कीकतेर्वा कुक् ।
 कुकुर—कुकुरः । अचेरुवम् ४२ । असुरः । प्रज्ञाद्यण्
 (पू० २६४०) । आसुरः । मसेश्च ४३ । पञ्चमे पादे मसेरुर

(०) मृगयुः देवयुः मित्रयुः कुमारयुः “राजपुत्र” अध्वर्युर्याजकः । कूङ्कः
 कूङ्करमावास्याचन्द्रः पाण्डु श्वेत राजभेदश्च पीलुर्मतङ्गजः वृक्ष-
 भेदश्च मञ्जु शोभनं मृकण्डु अग्निभेदः निषण्डु कोपभेदः पलायणुर्मूल-
 भेदः कर्करेटु पक्षिभेदः करेटु उमरुर्वाद्यभेदः । आकृतिगणत्वादन्त्ये-
 ऽप्युक्ता ।

(१) मङ्कुराभ्येराकृतिगणत्वात् आकृत्यकुलाकुलशयुरादीनां सिद्धिः ।

न्निति (उ०२८५०) वक्ष्यते । “मसूरा मसूरा व्रीहिप्रभेदे
 पण्ययोषिति । मसूरा मसूरा वा ना वेष्ट्याव्रीहिप्रभेदयोः ।
 मसूरी पादरोगे स्यादुपधाने पुनः पुमान् । मसूरमसूरी च
 द्वाविति” विश्वः । श्रावशेराप्तौ (१२) ४४ । शु इति आश्वर्थे ।
 श्वशुरः (१३) । “पतिपत्नयोः प्रसूः श्वशूः श्वशुरस्तु पिता तयो”
 रित्यमरः । अविमह्नाष्टिषच् ४५ । अविषः (१४) । महिषः ।
 अमेर्दोर्वेष्ट ४६ । “ग्रामिष त्वस्त्रिया मासे तथा स्याद्भोग्यवस्तुनि”
 रुहेर्वृद्धिश्च ४७ “रङ्गुश्वररौहिषाः” “रौहिषा मृगभेदे स्याद्रौ-
 हिष च तृणं मत” मिति संसारावर्त्तः । तवेर्णिङा ४८ तवेति
 सोत्ता धातुः । तविषताविषावब्धौ स्वर्गे च । स्त्रियां तविषी
 ताविषी नदी देवकन्या भूमिश्च । तविषो बलमिति वेदभाष्यम् ।
 नजि व्यधेः ४९ । “अव्यधिषोऽव्यिसूर्ययोः । अव्यधिषो धरा-
 रात्र्याः” । किलेर्बुक् च ५० । किल्विषम् । इषिमदिमुदिखि-
 दिक्छिदिभिदिमन्दिवण्डिताममिहिमुचिरुचिरुधिवन्धिषुधिभ्यः
 किरच् ५१ । इषिरोऽग्निः । मदिरा सुरा । “मुदिरः कामुका-
 भयोरिति” विश्वमेदिन्यौ । खिदिरश्चन्द्रः । “छिदिरोऽसिकुठा-
 रयाः” । भिदिर वज्रम् । मन्दिरम् गृहम् स्त्रियामपि । “मन्दि-
 रभन्दिरापि स्यादिति” विश्वः । “चन्द्रिरो चन्द्रहस्तिनो” ।

(१२) आश्वर्थे शा उपपदे आप्तौ गत्यमानायाम् अङ्गुड् व्याप्तायित्यङादुरन्
 स्यादित्यर्थः ।

(१३) आशु आप्तव्यः उत्पत्तिं विनापि वैवाहिकसम्बन्धात् सम्बन्धितया
 प्राप्तव्य इति श्वशुरगन्धार्यः ।

(१४) अग्निं प्रीणयन्ति नद्योऽसुमिति सप्तर्षोऽविष । मत्तान्ते देवा अने-
 नेति महिषः पशुभेदः ।

तिमिरन्तमोऽक्षिरोगश्च ।० मिहिरः सूर्यः । “मुहिरः कारम्ब-
 सभ्ययोः” । मुचिरो दाता । रुचिरम् । रुधिरम् । बधिरः ।
 शुष शोषणे शुधिरश्छिद्रम् शुष्कमित्यन्वये । अशेषित् ५२ ।
 “आशिशो वङ्गिरक्षसोः” । अजिरशिशिरशिशिलस्थिरस्फिर-
 स्यविरखदिराः ५३ । अजेर्वीभावाभावः । अजिरमङ्गणम् ।
 शशेरुपधाया इत्त्वम् । “शिशिरं स्यादृतोर्भेदे तुषारे शीतले-
 ऽन्यवत्” । अथ मोचने उपधाया इत्त्वं रेफलोपः प्रत्ययरेफस्य
 सत्वञ्च । शिशिलम् । स्थास्फाथोष्टिलोपः । स्थिरन्निश्च-
 लम् । स्फिरं प्रभूतम् । तिष्ठतर्षुक् ऋसत्वञ्च । स्यविरः ।
 खदिरः । बाहुलकात् शीङ्गो वुक् ऋसत्वञ्च । शिविरम् ।
 सलिकल्पनिमहिर्भाडिभण्डिशण्डिपिण्डितुण्डिकुकिभूम्य इ-
 लच् ५४ । सलति गच्छति निम्नमिति सलिलम् । कलि-
 लः । अनिलः । महिला । पृषोदरादित्वान्महेलापि । भड
 इति सौत्रो धातुः । “भडिली शूरसेवकी” । भण्डिलो
 दूतः कल्याणञ्च । शण्डिलो मुनिः । पिण्डिलो गणकः ।
 तुण्डिलो मुखरः । कोकिलः । भविलो भव्यः । बाहुल-
 कात् कुटिल । कमेः पञ्च ५५ । कपिलः । गुपादिभ्यः (१५)
 कित् ५६ । गुपिलो राजा । तिजिलो निशाकरः । गुहिलं
 वनम् । मिथिलादयः (१६) च ५७ । मथ्यन्तेऽत्र रिपवो मिथिला

(१५) गुप् रत्ने तिज निशाने पूज पूजाया शुष शोषणे देष्ट देवने गुह्य
 संवरणे इति गुपादय ।

(१६) मिथिला नगरी गतिला बेललता तकिलौपधिः चण्डिका नदी पथिलः
 पथिक मिथिलादि ।

नगरी । पथिकः पथिकः । पंतिक्कठिकुठिगडिमुडिदंशिभ्य
 एरक् ५८ । पतेरः पत्तो गन्ता च । कठेरः कच्छजीवो । कुठेरः
 पर्णाशः । बाहुलकासुन्न । गतेरो मेघः । गुडेरो गुडकः ।
 दंशेरे हिस्त्रः । कुन्वेर्नलोपश्च ५९ । कुवेरः । शदेस्त च ६० ।
 शतेरः शत्रुः । मूलेरादयः ६१ । एरमन्ता निपात्यन्ते ।
 मूलेरो जटा । गुधेरो गोप्ता । गुहेरो लोहघातकः । मुहेरो
 मूर्खः । कवेरोतच् पश्च ६२ । कपोतः पक्षी । भातेर्डवतुप् ६३ ।
 भातीति भवान् । कठिचकिभ्यामोरन् ६४ । कठोरः । चकोरः ।
 किशोरादयः (१७)श्च ६५ । किंपूर्वस्य शृणातेष्टिलोपः ।
 किन्नोऽन्यलोपः । किशोरः अश्वशावः । सहोरः साधुः ।
 कपिगडिगण्डिकटिपटिभ्य ओलच् ६६ । कपीति निर्देशाच्च
 लोपः । कपोलः । गडोलगण्डोलौ गुडकपर्यायो । कटोलः
 कटुः । पटोलः । मीनतेरूरन् ६७ । मयूरः । स्वन्देः
 सम्प्रसारणश्च ६८ । सिन्दूरम् । सितनिगमिमसिसच्यविधाञ्-
 क्रुशिभ्यस्तुन् ६९ । सिनोतीति सेतुः । तितुक्तेति (७३७८५०)
 लेट् । तन्तुः । गन्तुः । मस्तु दधिमण्डम् । सच्यत इति सक्तुः ।
 अर्धर्चादिः । ज्वरत्वरैत्यूठ् (७३१८५०) तत्र क्ङितीत्यनुवर्त्तत
 इति मते तु बाहुलकात् । ओतुर्विङालः । धातुः । क्रोथा ।
 पः किञ्च ७० । पिबतीति “प्रितुर्वङ्गौ दिवाकरे” । अर्त्तेषु तुः ७१
 अर्त्तेस्तुः स्यात् स च कित् । “स्तुः स्त्रीपुष्पकालयोः” । कस्मि-
 मनजनिगाभायाहिभ्यश्च ७२ । एभ्यस्तुः स्यात् । “कन्तुः कन्द-

(१७) गौरोऽहणे सिते पीते विपुलैश्चामिधेववदित्यर्थकः गौरोऽष्वादिपह-
 माश्वः ।

पेक्षितयोः” । मन्तरपराधः । जन्तुः प्राणी । “गातुः पुंष्कोकिले
 भृङ्गे गन्धर्वे गायनेऽपि च” । भातरादित्यः । “यातुरध्वगकालयोः” ।
 रक्षामि क्लीबः । हेतुः कारणम् । चायः किः ७३ । “केतुर्ग्रह-
 पतांकयोः” । आप्रोतेऽङ्गस्त्व ७४ । अमः शरीरम् । वसेत्तुन्
 ७५ । वस्तु । अगारे णिच् ७६ । “वेश्मभूर्वास्तुरस्त्रियाम्” । वृजः
 क्रतुः ७७ । क्रतुर्यज्ञः । एधिवह्योश्चतुः (१८) ७८ । एधतुः
 पुरुषः । वहतुरनङ्गान् । जीवेरांतुः ७९ । “जीवातुरस्त्रिया-
 भक्ते जीविते जीवनोपधे” । आतकन् वृद्धिश्च ८० । जीवेरित्येव ।
 “जैवातकस्त्विन्दुमेकपिङ्गायुष्मत्क्षणीबले” । कृषिचमितनिधमि-
 सर्जिखर्जिभ्य ऊः ८१ । “कर्षूः पुंसि करोषाग्नौ कर्षून्दां
 स्त्रियाम्भता” । चमूः । तनूः । धनूः शस्त्रम् । सर्ज अर्जने सर्जू-
 र्बणिक् । खजे व्यथने खजूः पामा । मृजेर्गुणश्च ८२ (१९) ।
 मर्ज् शक्तिः । वहेर्धश्च ८३ । “बधूर्जायास्तुषास्त्रीष” । कषेः
 कृष्य ८४ । कच्छ् पामा । णिक्सिपद्यर्तेः ८५ । काम्ः शक्तिः ।
 पादृश्चरणधारणी । आरूः पिङ्गलः । अणो डश्च ८६ । आडू-
 र्जलघ्नवद्रव्यम् । नजि लम्बेर्नलोपश्च ८७ । “तुम्बालाब्रूकमे समे”
 इत्यमरः । के अ एरङ् चास्य ८८ । कश्चदे उपपदे शृणाते-
 रूः स्यादेरङ् चादेशः । “कशेरूस्तृणकन्दे स्त्री” । बाहुलकादु-
 प्रत्यये कशेरू क्लीवे पुंसि च । त्रौ दुट् च ८९ । तरतेरूः स्यात्
 तस्य दुट् । “तदूः स्यात् दारुहस्तकः” । दरिद्रातेर्यालोपश्च ९०

(१८) चतोश्चकारोऽन्तोदात्तता चित इति (उ५५६८०) सूत्रात् ।

(१९) अथ खड्गेर्दुट् इति सूत्रान्तरमप्यस्तीत्युक्तलक्षितः सर्वासम्मतत्वात्तदु-
 पेषित मन्वक्तव्यम् ।

इष आष यौ तयोर्लोपः । दहूः कुष्ठप्रमेदः । नृतिशृङ्घोः कूः
 ८१ । नृतूर्नर्त्तकः । शृङ्घूरपानम् । ऋतेरम् च ८२ । ऋतिः सौची
 धातुः । ततः कूः अमागमश्च । रतूर्देवनदी सत्यवाक् च ।
 अन्दूदृभूजम्बूकफेलूककम्बूदिधिषु ८३ । एते कूपत्ययान्ता
 निपात्यन्ते । अन्दूर्बन्धनम् । दृभौ ग्रन्थे निपातनाक्षम् ।
 दृभूः अनुस्वाराभावोऽपि निपातनादित्येके । दृनभूः । जने-
 र्बुक् । जम्बूः । जम् अदने इत्यस्येत्येके । बाहुलकात् कस्वोऽपि
 जम्बूः । कफं लाति कफेलू श्लेष्मातकः । निपातनादेस्त्वम् ।
 कर्कन्दधाति कर्कम्बूर्वटरी निपातनाक्षम् । दिधिमैथ्यं स्यति
 त्यजतीति दिधिष्ः पुनर्भूः । केचित् अन्दूदृम्फूकम्बू इति
 पठन्ति । दृम्फ उतक्लेशे दृम्फूः सर्पजातिः । कमेर्बुक् । कम्बूः
 परद्रव्यापहारी । मृगोरुतिः ८४ । मरुत् । गरुत्पक्षः । शो
 मुट् च ८५ । गिरतेरुतिस्तस्य च मुट् । गर्भत् सुवर्णन्तृणवि-
 शेषश्च । हृषेरुलच् ८६ । “हर्षलो मृगकामिनोः” । बाहुल-
 काच्चटतेः । चटुलं शोभनम् । हृष्टरुहियुषिभ्य इतिः ८७ ।
 “हरिक्कङ्गुभि वर्णे च तृणवाजिविशेषयोः” । सरिन्नदी ।
 रोहित् मृगविशेषस्य स्त्री । युष इति सौत्रो धातुः । “ऋश्यस्य
 रोहित् पुरुषस्य योषित्” इति भाष्यम् । ताडिर्णिलुक् च
 ८८ । ताडयतीति तडित् । श्मेरुः ८९ । बाहुलकादिस्त्रिंशा
 एयादेश इट् च न । “शण्डः क्लीवः स्यात् पुंसि गोपतौ । आक-
 षाण्डे वर्षवरे तृतीयप्रकृतावपि” । कमेरठः १०० “कमठः कच्छपे
 पुंसि भाण्डभेदे नपुंसक” मिति मेदिनिः । बाहुलकाप्सरठः ।
 रमेर्वृद्धिश्च १०१ “रामठं हिङ्गु” । श्मेः खः १०२ । शङ्कः । कण्ठेष्ठः

१०३ । कण्ठः । कलस्पृष १०४ । वृषतेः कलप्रत्ययः । चात्
 वृषतेः । वृषला लता । “वृषला च फलविके” । शपेर्वश्च १०५
 गबलः । वृषा २० दिभ्यश्चित् १०६ । वृषलः । पललम् । बाहुल-
 काद्, णः सरलः । तरलः । कमेर्बुक् । कम्बलः । मुस खण्डने ।
 मुसलम् । लङ्गेर्वृद्धिश्च । लाङ्गलम् । कुटिकशिकीतिभ्यः
 प्रत्ययस्य मुट् । कुड्मलः । कुडेरपि । कुड्मलः । कश्मलम् ।
 बाहुलकाद्, णः । कोमलम् । मृजेष्टिलोपश्च १०७ । मलम् ।
 चुपेरञ्चोपधायाः १०८ । चपलम् । शक्तिशम्योर्नित् १०९ ।
 शकलम् । शमलम् । क्वी गुग्गुल्वश्च ११० । कृगलः । प्रज्ञा-
 दित्वाच्छागलः । जमन्ताड्ड १११ । दण्डः । रण्डा । खण्डः ।
 मण्डः । वण्डश्छिन्नद्वयम् । अण्डः । बाहुलकात्सत्वाभावः ।
 वण्डः सङ्घातः । तालव्यादिरित्यपरे । शण्डः । गण्डः ।
 पण्डः क्लीवः । पण्डा बुद्धिः । कादिभ्यः कित् ११२ । कव-
 र्गादिभ्यो ड् कित् स्यात् । कुण्डङ्गाण्डम् । गुड् गुडः ।
 घृण भ्रमणे घृण्डी भ्रमरः । स्याचतिमृजेरालज्वालजाली-
 यच् ११३ । तिष्ठतेरालच् । स्थालम् स्थाली । चतेर्वालच् ।
 चात्वालः । मृजेरालीयच् । मार्जालीयो विडालः । पतिचण्डि-
 भ्यामालच् ११४ । पातालम् । चण्डालः । प्रज्ञा(पृ० २६ पृ०)-

(२०) एषु शेषेनेष्टपञ्च । कुश इति सौलो धातुः । कुशलो दलः । पल गतौ
 • पलल मासम् । देष्ट देयने देवलो देवाशोपजीवी । दृ गतौ सरलः उदा-
 रोऽवक्रश्च । धायञ् जवशुद्धो धवलः । पेशलः शुभः सिन्दूरश्च ।
 आकृतिगणत्वात् तरलकैवल्यकवलतरलानलजम्भलमर्दलकम्बलमुपल-
 मणलमुमलकोशललाङ्गलकन्दलकदलीकुड्मलकमलकोमलकुडुलकाश्मलपिङ्गल-
 चवलादयो याञ्छाः ।

दित्वादणि चाण्डालोऽपोत्येके । .तमिविशिविडिमृणिकुलि-
 कपिपलिपञ्चिभ्यः कालन् ११५ । तमालः । विशालः । वि-
 ङालः । मृणालम् । कुलालः । कपालम् । मूलालम् । पञ्चालाः ।
 पतेरङ्गश्च पत्तिणि ११६ । पतङ्गः । तरत्या २१)दिभ्यश्च । ११७ ।
 तरङ्गः । लवङ्गम् । विङ्गादिभ्यः कित् ११८ । विङ्गङ्गः । मृदङ्गः ।
 कुरङ्गः । बाहुलकादुत्त्वञ्च । मृवृजो वृद्धिश्च ११९ ।
 सारङ्गः । वारङ्गः खङ्गादिमुष्टिः । गन् गम्यद्योः १२० । गङ्गा ।
 अङ्गः पुरोङ्गाश्च । छापूखडिभ्यः कित् १२१ । छागः । पूगः ।
 खङ्गः । बाहुलकात् षिङ् अनादरे गन् सत्त्वाभावश्च ।
 षिङ्गः तरलः । “षिङ्गैरगद्यत ससम्भ्रममेवमेकेति” माघः ।
 मृजः किन्नुट् च १२२ । मृजो गन् कित् स्यात्तस्य नुट् च ।
 “मृङ्गाः षिङ्गालिघूम्याटाः” । मृणातेर्ङ्गस्त्वञ्च १२३ । मृङ्गम् ।
 गण् शकुनौ १२४ । नुट् चेत्यनुवर्त्तते । शार्ङ्गः । मुदिशोर्गर्गौ
 १२५ । मुङ्गः । गर्गः । अण्डन् क्कसृमृवृजः १२६ । करण्डः ।
 सरण्डः पत्नी । भरण्डः स्वामी । वरण्डो मुखरोगः । शृङ्-
 भसोऽदिः १२७ । शरत् १ “दरङ्गदयकूलयोः” । भसज्जघनम् ।
 दृणातेः षुग् ङस्त्वञ्च १२८ । दृषत् । त्यजितनियजिभ्यो ङित्
 १२९ । त्यद् । तद् । यद् । सर्वादयः (पृ६७४०) । एतेऽनुट् च
 १३० । एतद् । सत्तेरटिः १३१ । “सरट् स्याद्वातमेघयोः” ।
 वेदभाष्ये तु याभिः कृशानुमिति मन्त्रे सरड्भ्यो मधुम-
 न्निकाभ्य इति व्याख्यातम् । लङ्गेर्नलोपश्च १३२ । लघट्
 वायुः । पारेरजिः १३३ । पारक् सुवर्णम् । प्रथः कित्

सम्प्रसारणञ्च १३४ । पृथक् । खरादि (पू० ६८८०) पाठादव्यय-
त्वम् । भियः षुक् ऋस्वञ्च १३५ । भिषक् । युष्मसिभ्याम्भदिक्
१३६ । षुष सौत्रो धातुः । युष्मद् । अस्मद् । त्वम् अहम् । अर्त्ति-
सुसुहृष्टृत्तिभुभायावापदियत्तिनीभ्यो मन् १३७ । एभ्यश्चतुर्द-
शेभ्यो मन् । अर्मश्चक्षुरोगः । स्तोमः सङ्घातः । सोमः । होमः ।
सर्मो गमनम् । धर्मः । क्षेमं कुशलम् । क्षोभं प्रज्ञाद्यणि
क्षोभञ्च । भाम आदित्यः । यामः । “वामः शोभनदुष्टयोः” ।
पद्मम् । यक्ष पूजायाम् यक्ष्मो रोगराजः । नेमः । जहातेः
सन्वदालोपञ्च १३८ । “जिह्वः कुटिलमन्दयोः” । अवतेष्टिलो-
पञ्च १३९ । मन्प्रत्ययस्यायणिलोपः न प्रकृतेः अन्यथा ङिदि-
त्येव ब्रूयात् । ज्वरत्वरिति (उ० ६८८०) ऊठौ (२२) तयोर्दीर्घं कृते
गुणः । चादि उ० ६८० पाठादव्ययत्वमित्युज्ज्वलदत्तस्तत्र तेषामस-
त्वाधेत्वात् । वस्तुतस्तु खरादि (पू० ६८८०) पाठादव्ययत्वम् । अवतो-
ति श्रीम् । ग्रसेरा च १४० । ग्रामः । अविसिविसिशुषिभ्यः कित्
१४१ । ऊमम् (१३) नगरम् । स्यूमो रश्मिः । सिमः सर्वः ।
“शुष्ममग्निसमोरयोः” । इषियुधीन्विदसिश्वाधूसूभ्यो मक् १४२ ।
“इष्मः कामवसन्तयाः” । इषीतिपाठे दीर्घादिः । युष्मः शरो
योद्धा च । इष्मः समित् । दस्मो यजमानः । श्यामः । धूमः ।
सूतोःन्तरिक्षम् । बाहुलकादोष्मं व्रणः । युजिरुचितिजां
कुश्च १४३ । युग्मम् । रुक्मम् । तिग्मम् । हनेर्हि च १४५ ।

(२२) ज्वरत्वरिति सूत्रेण वकारात् पूर्वस्याकाररूपोपधाया एकः, वकारस्या-
न्यस्तयोर्कूटो मवर्णदीर्घं कृते गुण इति बोध्यम् ।

(२३) ब. ऊच हाहुस्वे “उम, दुर्गातसा मते” लुज्ज्वलदत्तः ।

हिमम् । भियः षुवा १४५ । भ्रीष्म० भ्रीष्म । घर्मः १४६ ।
 घृधातोर्मगुणश्च निपात्यते । ग्रीष्मः १४७ । असनेर्नि-
 पातोऽयम् । प्रथेः प्रिवन् सम्प्रसारणञ्च १४८ । पृथिवी ।
 षवगित्येके । “पृथिवी पृथिवी पृथ्वी” इति शब्दार्णवः । अशू-
 प्रुषिलटिकणिखटिविगिभ्यः कन् १४९ । अश्वः । पुष
 स्नेहनादौ “पुष्व स्यादृतुसूर्ययोः” । पुष्वा जालकणिका ।
 लङ्गा पक्षिभेदः फलञ्च । कण्वम्यापम् । बाहुलकादित्वे कण्व-
 मपि । खट्वा । विश्वम् । इण्शीभ्या वन् १५० । एवो गन्ता
 “ये च एवा मरुतः” । असत्वे निपातोऽयम् । “शिवं मित्राय
 वरुणाय” । सर्वनिष्ट्वरिष्वलष्वशिवपदप्रक्षेप्वा अखतन्वे
 १५१ । अकर्तृर्थेते निपात्यन्ते । स्रतमनेन विश्वमिति
 सर्वम् । निपूर्वादृष्टपेर्गुणाभावोऽपि । निष्ट्वयतऽनेन निष्ट्वः
 खुरः । रिष्व हिस्त्रः । लष्वो नर्त्तकः । लिष्व इत्यन्ये ।
 तत्रोपधाया इत्वमपि । श्रतेऽस्मिन् सर्वमिति शिवः शश्वः ।
 शीङो ऋष्वत्वम् । पट्टो रधो भूलोकश्च । प्रह्वयते इति प्रह्वः ।
 ह्वञ् आकारवकारलोपः । जहातरालोपो वा । ईपेवन् ।
 ईष्वः आचार्यः । ईष्व इत्यन्ये । अखतन्वे किम् सत्ता सारकः ।
 बाहुलकाद्भ्रसते । ऋष्व । शिवयह्वजिह्वाग्रीवापुमीवाः १५२ ।
 शिव इत्यन्तोदात्ताथम् । यान्त्यनेन यह्वं ऋष्वो हुगागमश्च ।
 लिहन्त्वनया जिह्वा । लकारस्य जः गुणाभावश्च । गिरन्त्य-
 नया ओवा । ईहागमश्च । आप्रोतोत्वाप्पो वायुः । सोवा
 उदरक्रिमिः । वायुरित्यन्ये । कृष्णदृष्ट्यो वः १५३ । कर्षः-
 कामः आस्तुय । गर्वः । शर्व । दर्शो राक्षसः । कनिन् युक्

षितक्षिराजिधन्विद्युप्रतिदिवः १५४ । यीतीति युषा । वृषा
 इन्द्रः । तक्षा । राजा । धन्वा मरुः । धन्वा शरासनम् । द्युवा
 सूर्यः । प्रतिदीव्यन्त्यस्मिन् प्रतिदिवा दिवसः । सप्तशूभ्या-
 न्त् २४ । सप्त । अष्ट । नञि जहाते १५५ । अहः । श्वन्
 चनूपषन्प्ली १५६ । स्नेहन्मूर्द्धन्मज्जनर्थ्यमन्विश्वप्सन्परिजम्भन्मा-
 तरिष्वन्मघन् १५६ । एते तयोदश कनिन्नन्ता निपा-
 त्यन्ते । श्वयतीति श्वा । उक्षा । पूषा । प्लिह गतौ इका
 रस्य दोर्घत्वम् । प्लेहतीति प्लीहा कुक्षिव्याधिः । क्लिद्र आर्दी-
 भावे क्लियति क्लेदा चन्द्रः । सिञ्चतेर्गुणः । स्निह्यतीति
 स्नेहा सुहृच्चन्द्रश्च । सुह्यन्त्यस्मिन्नाहते मूर्द्धा । मुहेरुपधाया
 दोर्घः धोऽन्तादेशो रमागमश्च । मज्जत्यस्थिषु मज्जा अस्थि
 सारः । अर्थपूर्वा माङ् । अर्थ्यमा । विश्वं स्पाति विश्वप्सा
 अग्निः । परिजायते परिज्मा चन्द्रोऽग्निश्च । जनरुपधा-
 लापो मञ्चान्तादेशः । मातरि अन्तरिक्षे श्वयतीति मातरिष्वा ।
 धातोरिकारलोपः । मह पूजायाम् हस्य घो वुगागमश्च ।
 मघवा इन्द्रः ।

इत्युणादिषु प्रथमः पादः ।

कृहभ्यामेणुः १ करेणुः । हरेणुर्गन्धद्रव्यम् । हनिकुषिनीरमि-
 काणिभ्यः कथन् २ । हथो विषण् । कुष्ठः । नीथो नेता ।
 रथः । काष्ठम् । अवे भृज ३ । अवभृथः । उषिकुषिगात्ति-
 भ्यस्यन् ४ । आष्ठः । काष्ठम् । गाथा । अर्थः । बाहुलकात्

(२४) कनिन्नुष्टपीति सूत्रे प्राक्पत्यनिर्देशादन्येभ्योऽपि भवतीत्युज्ज्वलदत्त-
 स्तेन दन्श्च दशने नञोप, दशन् एवं सप्तत्रादयस्तदाह सप्तशूभ्यामिति ।

शोथः । सत्तेर्णि०त् ५ । सार्थः समूहः । जृञ्ज्भ्यामूथन् ६ ।
 जरूथं मांसम् । “वरूथो रथगुप्तौ ना” । पातृतुदिवचिरिचि-
 सिचिभ्यस्थक् ७ । पीथो रविर्धृतम्पीथम् । “तीर्थं शास्त्राध्व-
 रत्नेत्रोपायोपाध्यायमन्त्रिषु । अवतारर्षिर्जुष्टान्धःस्त्रीरजः-
 सु च विश्रुतमिति” विश्वः । तुल्योऽग्निः । उक्थं सामभेदः ।
 रिक्थम् । बाहुलकाट्टचेरपि । “रिक्थमृक्थम्वनं वसु” ।
 भिक्थम् । अत्तेर्नि०रि ८ । निऋथः साम । निशीथगोपी-
 थावगथाः ९ । निशीथोऽर्धरात्रः रात्रिमात्रञ्च । गोपीथं
 तीर्थम् । अवगथः प्रातःस्नातः । गश्चोदि १० । उह्नीथः
 सान्नो भागविशेषः । समीणः ११ । समिथो वङ्गिः संया-
 मश्च । तिथपृष्ठगूथयूथप्रोथाः १२ । तिजेर्जलोपः । तिथोऽनलः
 कामश्च । पृष्ठम् । गूथं विष्ठा । यूथं समूहः । “प्रोथमस्त्री तुर-
 द्भास्ये प्रोथः प्रस्थित उच्यते” । स्फायितश्चिवश्चिशकि-
 चिपिच्छुदिसृपिटपिटपिवन्युन्दिश्चितिवल्यजिनीपदिमदिमुदिस्त्रि-
 दिक्दिभिदिमन्दिचन्दिदह्दिदसिदम्भिवसिवाशिशीङ्हसिसिधि-
 शुभिभ्यो रक् १३ । द्वात्रिंशद्भ्यो रक् स्यात् । बलि
 (पू३२१पृ०सू०) यलोपः । स्फारम् । न्यङ्कादित्वात् (उ३०७पृ०)
 कुत्वम् । तक्रम् । वक्रम् । शक्रः । क्षिप्रम् । लुद्रः । सृप्र-
 शन्द्रः । ह्रप्रः पुरोडाशः । ह्रप्रः बलवान् । वन्द्रः (१) पूजकः ।
 उन्द्री-उद्रो जलचरः । श्वित्रं कुष्ठम् । “वृत्रो रिपौ ध्वनौ
 ध्वान्ते शैले चक्रे च दानवे” । अजर्वी । वीरः । नीरमः ।
 पद्रो ग्रामः । मद्रो हर्षः देशभेदश्च । “मुद्रा प्रत्ययकारिणी” ।

खिद्रो गंगो दविद्रय । छिद्रं । भिद्रं वज्रम् । मन्द्रः ।
चन्द्र । पचाद्यचि (उ० १५७) चन्दोऽपि । “हिमांशुश्चन्द्रमा-
चन्द्रः शशी चन्दो हिमद्युतिः” । दङ्गोऽग्निः । दस्रः स्वर्वेद्यः ।
दभ्रः ममद स्वल्पश्च । वसे सम्प्रसारणे ।

न रपरसृपिसृजिसृशिसृहिसवनादीनाम् ।

ट । ३ । ११० ।

रफपरस्य मकारस्य सृष्यादीनां सवनादीनाञ्च मूर्धन्यो न
स्यात् । प्रवर्षटादिति (उ० १७७) प्राप्तः प्रतिषिध्यत इति वृत्ति-
भयोऽभिप्राया तेन शासिवमीति (प० ६७) प्राप्नोऽपि न । उस्त्रो
रग्निः । उस्त्रा गौ । वाश्वो दिवसः । वाश्वं मन्दिरम् ।
शीरोऽजगर । हस्त्रो मूर्खः । सिध्रः साधुः । शुभ्रम् ।
ममेरक् । मस्त्रम् । बाहुलकात् अशु (२) । चकि-
रस्योरुर्मापधाया १४ । चुक्रमस्त्रद्रव्यम् । रुस्त्रोऽरुणः ।
वो कसे १५ । विकुस्त्रश्चन्द्रः । अमितस्योर्दीर्घश्च १६ ।
आस्त्रम् । ताम्त्रम् । निन्देर्नलोपश्च १७ । निद्रा । अर्देर्दीर्घ-
श्च १८ । आर्द्रम् । शुचेर्दृश्च १९ । शुद्रः । दुरीणो लोपश्च २० ।
दु खेनेयते प्राप्यत इति दूरम् । कृतेष्क् । कू च २१ । कच्छम् ।
क्रूरः । रोदेर्णिलुक् च २२ । रोदयतीति रुद्रः । बहुलमन्य-
त्वापि सञ्जाच्छन्दसीः । णिलुगित्येव । “वान्ति पर्णशुषो वाता-
वान्ति पर्णमुचोऽपरे ३ । जीरौ च २३ । जीरोऽणुः । ज्यश्च-
त्येकं सुसूधाद्यधिभ्यः कन् २४ । सुरः । सूरः । धीरः । गृध्रः ।
शसिचिमोनान्तीर्घश्च २५ । शु सौत्रः । शूरः । सीरम् । ची-

(२) अस्त्रेणैव रक् तेन अस्त्रं रुधिरमित्युज्ज्वलदन्तः ।

३ ततः पर्णरुहो वान्ति ततो देवः प्रवर्षतीति शेषः ।

रम् । मीरः समुद्रः । वाविन्धेः (३) २६ । वीधम् विमलम् ।
 वधिवपिभ्यां रन् २७ । वर्धं चर्म । वप्रः प्राकारः ।
 ऋज्रेन्द्रायवज्जविप्रकुब्रचुब्रचुरखुरभद्रोप्रमेरभेलशुकशुक्लगौरवन् रा-
 मालाः २८ । रवन्ता जनविंशतिः । निपातनाद्गुणाभावः ।
 ऋजो नायकः । इदि इन्द्रः । अङ्गेर्नलोपः । अग्रम् । “वज्रो-
 ऽस्ती हीरके पवी” । डुवप् उपधाया इत्वम् । विप्रः । कु-
 खिचुख्योर्नलोपः । कुब्रमरण्यम् । चुब्रं मुखम् । चुर
 विलेखने रेफलोपः । अगुणः । चुरः । खुर क्तेदने
 नलोपो गुणाभावश्च । खुरः । भन्देर्नलोपः । भद्रम् । उच
 समवाये चस्य गः । उग्रः जिभी । मेरी । पचे लः । भेलो
 जलतरणद्रव्यम् । शुचेश्चस्य कः । शुकः पचे लः । शुक्लः ।
 गुङ् वृद्धिः “गौरोऽरुणे सिते पीते” । वन सम्भक्तौ । वनो वि-
 भागी । इणो गुणाभावः । “इरा मद्ये च वारिणि” । मा माने
 माला । समि कसेरुकन् २९ । कस गती सम्यक्सन्ति
 पलायन्ते जना अस्मादिति सङ्गसुको दुर्जनः अस्थिरश्च ।
 पचिनशीर्णुकन् कनुमी च ३० । पचेः कः । पाकुक् स्फकारः ।
 नशेर्नुम् । नंशुकः । भियः क्रुकन् ३१ । भीरुकः । कुन्
 श्रित्सिंज्ञयोरपूर्वस्यापि ३२ । रजकः । इक्षुक्कुट्टकः ।
 चरक्रः । चष भक्षणे । चषकः । भषकः । शनकः ।
 रमेरश्च लो वा ३३ । रमको विलासी । लमकः ।
 जहातेर्दे च ३४ । जहकस्त्यागी कालश्च । धो धम च ३५ ।
 धमकः कर्मकारः । हनो बध च ३६ । बधकः । बहु-

लमन्यत्वापि ३७ । कृह , विम्भापने । कुहक' । कृतकम् ।
 कृपेर्द्विहयोदोचाम ३८ । कार्षिक'-कषकः । उदकञ्च ३९ (४) ।
 प्रपञ्चार्थम् । वृश्चिकृष्टोः किकन् ४० । वृश्चिकः । कषिकः ।
 प्राङ्कि पणिकष' ४१ । प्रापणिकः पण्यविक्रयी । प्राकषिकः
 परदारोपजीवी । मुषेर्दोर्घश्च ४२ । मूषिक आखुः । स्यमेः
 सम्प्रसारणञ्च ४३ । चादौर्घ' । सीमिको वृत्रभेदः । क्रिय-
 इकन् ४४ । क्रयिक' क्रेता । आङ्कि पणिपनिपतिखनिभ्यः ४५ ।
 आपणिक' । आपनिक' इन्द्रनील' । किरातश्च । आपतिकः
 श्येनो देवायत्तश्च । आग्निको मूषिको वराहश्च । श्यास्य-
 हजविभ्य इनच ४६ । श्येनः । स्येन' । हरिण' । अविनो-
 ऽध्वर्यु' । वजे' किञ्च ४७ । वृजिनम् । अजेरज च ४८ । वीभा-
 वबाधनार्थम् । अजिनम् । बहुलमन्यत्वापि ४९ । कठिनम् ।
 नलिनम् । मलिनम् । कण्डिनम् । द्यते' । "यत्परुषि दिनम्, (५)
 दिवसोऽपि दिनम् । द्रदक्षिभ्यामिनन् ५० । द्रविणम् । दक्षि-
 ण' । दक्षिणा । अर्त्तः किदिच्च ५२ । हरिणं शून्यम् । वेपितु-
 ष्योर्ङ्गस्वश्च । ५२ । विपिनम् । तहिनम् । तलिपुलिभ्याञ्च ५३ ।
 "तलिनं विरले स्तोके स्वच्छेऽपि तलिनन्विषु" । पुलिनम् ।
 गर्भेरत चञ्च ५४ । गौरादित्वात् (पू२२७४०) ङीष् । गुर्विणी
 गर्भिणी । रुहेश्च ५५ । रोहिण' । महेरिनण् च ५६ । चादि-
 नन माहिनम् महिनं राज्यम् । क्तिवचिप्रच्छिन्निस्तुद्रप्रज्वा
 दोर्घोऽसम्प्रसारणञ्च ५७ । वाक् । प्राट् । श्रीः । स्ववत्यतो

(४) उन्दी क्रेप्ने इत्यस्यात् कुनि सिद्धम् ।

(५) दक्षिणादिभ्युते, परुषि पर्वणि दिनं क्षणिकृतं यत् तद्देवानामित्यर्थः ।

घृतादिकमिति स्त्रू यञोपकरणम् । इहिरण्यम् । कटप्रूः
 कामरूपी कीटश्च । “जूराकाशे सरस्वत्याम्पिशाच्याञ्चवने
 स्त्रियाम्” । आप्नोतेह्रस्वश्च ५८ । आपः । अपः । अद्भिः ।
 अद्भ्यः । परी व्रजेः षष्ठ्यपदान्ते ५९ । व्रजेः क्तिब्दीर्घौ स्तः
 पदान्ते तु षष्ठ्य । परिव्राट् । परिव्राजौ । हुवः श्लुवश्च ६० ।
 जूहः । सुवः कः ६१ । सुवम् । चिक् च ६२ । इकार उच्चार-
 णार्थः । क इत् कुत्वम् । स्नुक् । “स्नुवं स्नुवञ्च संमृड्ठि” । तनो-
 तेरनश्च वः ६३ । तनोतेश्चिक्प्रत्ययः अनोवश्चद्देशश्च । त्वक् ।
 ग्लानुदिभ्याण्डौः ६४ । ग्लौः । नौः । चिरव्ययम् ६५ । डोरि-
 त्येव । ग्लौकरोति । कृन्मे जन्त इति (पू०४४७०) सिद्धे नियमा-
 र्थमिदम् उणादिप्रत्ययान्तश्चान्त एवेति । रार्तेडोः ६६ । राः ।
 रायौ । रायः । गमेडोः ६७ । “गौर्नादित्ये बलीवर्दे किरण-
 क्रतुभेदयोः । स्त्री तु स्याद्विशि भारत्याभूमौ च सुरभावपि ।
 वृत्स्त्रियोः स्वर्गवज्जाम्बुरश्मिदृग्जाणलोमसु” । बाहुलकात्
 व्युतेरपि डाः । “दौः स्त्री स्वर्गान्तरिचयोः” । भ्रमेश डूः ६८ ।
 भ्रूः । चाहमेः । ञप्रेगूः । दमेडोसिः ६९ । दौः । दोषौ ।
 पणेरिज्यादेश्च (६) बः ७० । बणिक् । स्वार्थेऽण् । “नेगमो बा-
 णिजो बणिक्” । वशः कित् ७१ । “उशिगम्नौ घृतेऽपि च” । भृञ्
 ऊञ्च ७२ । भूरिक् भूमिः । जसिसहोरुरिड् ७३ । जसु
 रिर्वञ्चम् । सहुरिरादित्य । पृथिवी च । सुयुरुवृजो युच् ७४ ।
 सवनश्चन्द्रमाः । सवनः । रवणः कोकिलः । वरणः । अग्निः रश्म
 न्च ७५ । अग्नातिर्युच् स्यात् रशादेशश्च । रशना काञ्ची । जि-

ह्रावाची तु दन्त्यसकारवान् । उन्देर्नलोपश्च ७६ । आदनः ।
 गर्भगश्च ७७ । गमेर्युच् स्याद्गघादेशः । गगनम् । बहुलमन्य-
 त्वापि ७८ । युच् स्यात् । स्यन्दनः । रोचना । रञ्जेः क्युन् ७९ ।
 रजनम् । भूसधूभ्रसजिभ्यश्छन्दसि ८० । भुवनम् । सुवन
 आदित्य । धुवना वङ्गिः । निधुवनम् सुरतम् । भृजनमम्ब-
 रोषम् । कृपृहृजिमन्दिनिधाजः क्युः ८१ । किरणः । पु-
 रणः समुद्रः । वृजनमन्तरिक्षम् । मन्दन स्तोत्रम् । नि-
 धनम् । धृपेर्धिष च सञ्ज्ञायाम् ८२ । (७) धिषणो गुरुः ।
 धिषणा धोः । वर्त्तमाने पृषडृहन्महज्जगच्छत्वत् ८३ । अति-
 प्रत्ययान्ता । पृष् सेचने गुणाभावः । पृषन्ति । वृहत् ।
 महान् । गमेर्जंगादेशः । जगत् । संश्रुत्तृपदेहत् ८४ ।
 एतं निपात्यन्ते । पृथकरण श्रुत्वद्वावनिवृत्त्यर्थम् । सञ्चि-
 नांतं सुट् इकारलोपः । संश्रुत् कुहकः । लृपच्छ्रुत् ।
 विपूर्वाङ्गान्तेष्टिलाप इतए च । “वेहत् गर्भोपघातिनी” ।
 छन्दस्यसानच् शृजृभ्याम् ८५ । श्रवसानः पन्थाः । जरसानः
 पुऽप । ऋञ्जिर्वाधिमन्दिमहिभ्यः कित् ८६ । ऋञ्जसानो
 मेघः । वृधसानः पुरुष । मन्दसानोऽग्निर्जीवश्च । सहसानो
 यज्ञा मयूरश्च । अत्तर्गुणः श्रुट् च ८७ । अर्शसानोऽग्निः ।
 सम्यानच् सुवः ८८ । सस्तवानां वाग्मी । युधिवुधिदृशिभ्यः
 कित् ८९ । (८ युधानः । बुधानः । दृशानी लोकपालकः ।

(७) अत्र हन्तेर्धुरश्चेत्यधिक सूत्रं तेन पुरणं शब्द इत्युज्ज्वलदत्तः ।

(८) अत्र युधिवुधिभ्यां मन्वसेति सूत्रान्तरं तेन समुधानः युयुधान इति
 सिद्धमित्युज्ज्वलदत्तः ।

दुर्च्छेः सनो लुक् कलोपश्च ८० । लुङ्गुराणश्चन्द्रमाः । श्विते-
 दश्च ८१ । शिखिदानः पुण्यकर्मा । लृन्तृचौ शंसिचदा
 द्विभ्यः संज्ञायाञ्चानिटौ ८२ । शंभेः ऋदादिभ्यश्च क्रमात्तृन्-
 तृचौ स्तः । तौ चानिटौ । शंस्ता स्तोता । शंस्तरो । शंस्तृषः ।
 चदिः सौत्रो धातुः शकलीकरणे भक्षणे च । अनुदात्तेत् ।
 “वृक्ये चक्षदानमिति” मन्त्रात् “उच्चाणं वा वेहतं वा चक्षन्ते”
 इति ब्राह्मणाच्च । “क्षत्ता स्यात्सारथौ द्वाःस्थे वैश्यायामपि शूद्र-
 जे” । बहुलमन्यत्रापि ८३ । मन-मन्ता । हन-हन्ता इत्या-
 दि । नमृनेष्टृत्वष्टृहोत्वपोत्वभ्रात्वजामात्वमात्वपितृदुहितृ ८४ ।
 न पतन्त्यनेन नप्ता पौत्रो दौहित्वश्च । नयते. पुगुणश्च । नेष्टा ।
 त्विरेरितोऽत्त्वम् । त्वष्टा । होता । पोता ऋत्विग्भेदः ।
 भ्राजतेर्जलोपः भ्राता । जायाम्भाति जामाता । मान पू-
 जायां नलोपः । माता । पातेराकारस्य इत्त्वम् । पिता । दुहे-
 स्तृच इट् गुणाभावश्च । दुहिता । सावसे ऋन् ८५ । स्वसा । यते-
 र्वृद्धिश्च ८६ । याता । “भार्यास्तु भ्रातृवर्गस्य यातरः स्युः पर-
 स्परम्” । नञि च नन्देः ८७ । न नन्दति ननान्दा । इह वृद्धि-
 र्नानुवर्त्तत इत्येके । “ननन्दा तु स्वसा पत्युर्ननान्दा नन्दिनी च
 सेति” शब्दार्णवः । दिवेऋः ८८ । देवा देवरः । “स्वामिनो
 देवदेवरो” । नयतेर्ङिच्च ८९ । ना । नरो । नरः । सव्ये स्थ
 ऋन्दसि १०० । अम्बाम्बेत्यत्र (उ३२४३०) स्थास्थिन्स्थृणामुप-
 संख्यानम् । सव्ये षा सारथिः । सव्ये षरो । सव्ये षरः । पत्ति-
 षष्ठधर्म्यम्यश्ववितृभ्योऽनिः १०१ । अष्टभ्योऽनिप्रत्ययः स्यात् ।
 अरणिरग्नेर्योनिः । सरणिः । धरणिः । धमनिः । अमनि-

र्गतिः । अशनिः । अर्वनिः । तरणिः । बाहुलकात् रजनिः ।
 आङ्घ्रि शृपे' सनस्कृन्दसि १०२ । आशुशुक्लणिरग्निर्वातश्च
 कृपेरादेष्ट चः १०३ । चर्षणिर्जन' । अदेर्मुट् च १०४ । अन्न-
 निरग्निः । वृतेश्च १०५ । वर्त्तनिः । गोवर्द्धनस्तु चकारान्मुट्
 वल्गनिरित्याह । क्षिपेः क्तिञ्च १०६ । क्षिपणिरायुधम् । अर्चि-
 श्विहुसृपिकादिर्द्विभ्य इति १०७ । अर्चिर्ज्वाला । इद-
 न्तोऽप्ययम् । “अग्ने भ्राजन्ते अर्चयः” । शोचिर्दीप्तिः । हविः
 सर्पि' । इक्षन् इति (उ३४.४०) क्त्वः । कृदिः पटलम् । कृदिर्व-
 मनव्याधिः । इदन्तोऽपि “कृद्यतीसारशूलवान्” । बहिर्नलोपश्च
 १०८ । “बहिर्ना कुगशष्मणोः” । द्युतेरिसिन्नादेश जः १०९ ।
 ज्योतिः । वसो रुचेः सन्नायाम् ११० । वसुरोचिर्यज्ञः । भुवः ।
 कित् १११ । भुविः समुद्र । सहो धश्च ११२ । सधिरनङ्गान् ।
 पिबतंस्यक् ११३ । “पाथिश्चक्षुःसमुद्रयोः” । जनेरुसिः ११४ ।
 जनुर्जननम् । मनेर्धस्कृन्दसि ११५ । मधु । अर्त्तिपृवपियजित-
 निधनितपिभ्यो नित् ११६ । अरुः । परुर्ग्रन्थिः । वपुः । यजुः ।
 तनुः । तनुषी तनू'पि । धनुरस्त्रियाम् । “धनुर्व'शविशुद्धोऽपि
 निर्गुणः किं करिष्यति” । सान्तस्य उदन्तस्य वा रूपम् ।
 “तपः सूर्याग्निशत्रुषु” । एतेर्णिञ्च ११७ । आयुः आयुषी ।
 चत्तेः शिञ्च ११८ । चक्षुः । मुहे । क्तिञ्च ११९ । मुहुरव्य-
 यम् । बहुलमन्यतापि १२० । आचक्षुः । परिचक्षुः । कुगश-
 ष्मण्यभ्यः । प्वरच् १२१ । “कर्षरी व्याघ्ररक्षसोः” । गर्षरी-
 हृद्धारो । शर्वरी रात्री । “वर्वरः प्राकृतो जनः” । चत्वरम् ।
 नो सटे. १२२ । “निषद्वरस्तु जम्बालः” । निषद्वरी रात्रिः ।
 इत्युणादिषु द्वितीयः पादः ।

छित्वरकृत्वत्वरधीवरपीवरमीड्वरचीवरतीवरनीवरगङ्गरकट्ट-
 रसंयद्वराः १ । एकादश श्वरचप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । छिदिर्-
 छद् अनयोस्तकारोऽन्तादेशः छिदेर्गुणाभावश्च । छित्वरो धू-
 र्तः । “छित्वरो गृहकुक्षयोः” । धीवरः कैवर्त्तः । पीवरः स्थूलः ।
 मीवरो हिंसकः । चिनोतेर्दीर्घश्च । चीवरश्चिन्तुकप्रावरणम् ।
 तीवरो जातिविशेषः । नीवरः प्ररित्राट् । गाहतेर्ङ्गस्त्वम् ।
 गङ्गरम् । कटे वर्षादौ कट्टर व्यञ्जनम् । यमेर्दकारः ।
 संयद्वरो नृपः । पदेः सम्पद्वर इत्येके । इण्षिञ्जिदीङ्गुष्-
 विभ्यो नक् २ । “इनः सूर्ये नृपे पत्न्यौ” । सितः काणः ।
 जिनोऽर्हन् । दीनः । उणः । जनः । फेनमीनौ ३ । एतौ
 निपात्येते । स्फायते फेनः । मीनः । कषेर्वर्णे ४ । कणः ।
 बन्धेर्ब्रधिवधी च ५ । ब्रध्नः । बध्नः । धाष्टवस्यत्यतिभ्यो
 नः ६ । “धाना भृष्टयवे स्त्रियः” । पर्णम्पत्रम् । पर्णः किंशुकः ।
 “वस्त्रो मूल्ये वेतने च” । अजर्वी । वेनः । अन्न आदित्यः ।
 बाहुलकात् शृणोतिः श्रोणः पङ्गुः । लचेरट् च ७ । लच्चे-
 श्वरादिष्वन्तान्नः स्यात्तस्याङ्गागमश्च । चाम्प्रडित्येके । लक्ष्णं
 लक्ष्मणम् । नान्नि चिक्के च । पुंसि रामभ्राता । “लक्षणा
 हंसयोषायां सारसस्य च लक्ष्मणा” । वनेरिञ्चोपधायाः ८ ।
 वेन्ना नदी । सिवेष्टेर्यु च ९ । दीर्घोच्चारणसामर्थ्यान्न गुणः ।
 स्थून आदित्यः । बाहुलकात् केवलो नः । ऊठ अन्तरङ्ग-
 त्वाद्यण् गुणः । स्थोनः । कृवृजृसिद्धुपन्यनिस्त्रिपिभ्यो नित्
 १० । कर्णः । वर्णः । “जर्णश्चन्द्रे च वृत्ते च” । सेना ।
 द्रोणः । पन्नो नीचैर्गतिः । अन्नमीदनः । स्वप्नो निद्रा ।

पाक शिशुः । शल्कः शकलम् । पत्कः पथिकः शरीरावय-
वश्च । मर्कः शरीरवायुः । नौ ह ४४ । जहातेः कन् स्यान्नौ ।
निहाका गोधिका । नौ सटेर्द्धिश्च ४५ । “निष्कोऽस्त्री हेन्नि
तत्पले” । स्यमेरीट् च ४६ । स्यमीको बाल्मीकः वृत्तभेदश्च ।
इट ऋप् इति केचित् । स्यमिकः । अजियुधुनोभ्यो दीर्घश्च ४७ ।
“वीकः स्यादातपत्तिणो” । यूका (२) । ध्को वायुः । नौको
वृत्तविशेषः । झियो रश्च लो वा ४८ । “झीका झोका वपा
मता” । शकेरुनोस्तोन्यनयः ४९ । उन् उन्त उन्ति उनि एते
चत्वारः स्युः । शकनः । शकुन्तः । शकुन्तिः । शकुनिः ।
भवो भिच् ५० । भवन्तिर्वर्तमानकालः । बाहुलकादवेष्ट ।
अवस्ति । वदेर्वदन्तिः “किंवदन्ती जनश्रुतिः” । क्युच्
क्षिपेष्ट ५१ । चाङ्गवः । क्षिपण्यर्वसन्तः इत्युज्ज्वलदत्तः ।
“भवन्त्यः स्वामिसूर्ययो” । अनुङ् नटेष्ट (५२) । चात् क्षिपेः ।
नदनर्गेष्ट । क्षिपण्युर्वीतः । कृवदारिभ्य उन्नन् ५३ । “करु-
णो वृत्तभेदः स्यात् करुणा च कृपा मता” । वरुणः । दारुणम् ।
लो रश्च लो वा ५४ । “तरुणस्तलुनो युवा” । क्षुधिपिशिमिष्टिभ्यः
क्षित ५५ । क्षुधुनो स्नेच्छजातिः । पिशुनः । मिथुनम् । फले-
र्गक च ५६ । फलगुनः पार्थः प्रज्ञाद्यण् (पू० २६४०) फाल्गुनः ।
अश्लेष्मश्च ५७ । लशुनम् । अर्जैर्णिलुक् च ५८ । अर्जुनः ।
टणास्थायश्चित् ५९ । चित्त्वादन्तोदात्तः । अर्जुनं टणम् ।
अर्सेष्ट ६० । अरुणः । अजियमिश्रीङ्भ्यश्च ६१ । “वयुनन्दे-
वमन्दिरम्” । यमुना । शयुनोऽजगरः । वृट् वदिह्निकमि-

(२) टका केनस्य लुङ्जन्तुभेदः “यूकाभवेन न हि केशविमोक्षणं स्यादिति” ।

कषिभ्यः सः ६२ । वर्षम् “तर्षः । प्रवसनुद्रयोः” । वक्षः । वत्सं
 वक्षः । हंसः । “कंसोऽस्त्री पानभाजनम्” । कक्षन्नक्षत्रम् ।
 जुषेरञ्चोपधायाः ६३ । भक्षः । मनेर्दोषेश्च ६४ । मांसम् ।
 अशेर्देवने ६५ । अक्षः । स्त्रुवृश्चिक्तृतृषिभ्यः कित् ६६ । स्त्रुष्ठा ।
 हक्षः । कृतसमुदकम् । ऋक्षन्नक्षत्रम् । ऋषेर्जातो ६७ । “ऋक्षो-
 ऽद्रिभेदे भल्लूके” इति च । उन्दिगुश्चिकुषिभ्यश्च ६८ । “उत्सः
 प्रस्त्रवणम्” । गुत्सः स्तवकः । कुक्षो जठरम् । गृधिपर्णोर्दकौ
 च ६९ । गृत्सः कामदेवः । पक्षः । अशेः सरन् ७० ।
 अक्षरम् । वसेश्च ७१ । वत्सरः । सम्पूर्वाच्चित् ७२ । संवत्-
 सरः । कृधूमदिभ्यः कित् ७३ । बाहुलकान्न षत्वम् ।
 “क्षसरः स्यात्तिलोदनम्” । धूसरः । मत्सरः । “मत्मरा मक्षिका
 ज्ञेया भक्षरालो ‡ च सा मता” । पते. रश्च लः ७४ । पत्सलः
 पत्न्याः । तन्यृषिभ्यां क्सरन् ७५ । “तसरः सूत्रवेष्टने” ।
 ऋक्षरः ऋत्विक् । पीयूकणिभ्याङ्गालन् ऋत्वः सम्प्रसार-
 णञ्च ७६ । पीयुः सौत्रः । पियालो वृक्षभेदः । कुणालो
 देशभेदः । कटिकुषिभ्याङ्गाकुः ७७ । कटाकुः पक्षो । कुषा-
 कुरग्निः सूर्यश्च । सतर्दुक् च ७८ । “सृदाकुर्वातसरितोः” ।
 वृतेर्वृद्धिश्च ७९ । वार्ताकुः । बाहुलकादुकारस्य अत्त्वम् ।
 वार्ताकम् । पर्देर्नित् सम्प्रसारणमज्ञापश्च ८० । “सृदाकुर्वृ-
 द्धिके व्याघ्रे चित्रके च सरोसृपे” । सृयुवचिभ्योऽन्युजागूज-
 क्रुचः ८१ । अन्यच् आगूच् अक्रुच् एते क्रमात् स्युः । “सरण्यु-
 र्मेघवातयोः” । यवागूः । “वचक्रुविप्रवाग्मिनोः” । आनकः

ग्रीड्भिः ८२ । शयनकोजगरः । भयानकः । आण-
 कोलूध्रिशिधूजभ्यः ८३ । लवाणकन्दात्रम् । धवाणको
 वातः । शिश्वाणकः श्लेष्मा । पृषोदरादित्वात् पक्षे कलोपः ।
 “शिश्वाण नातिकामले” । धाणको दोनारभागः । उल्मुक-
 दर्बिर्हामिनः ८४ । उष दाहे । षस्य लः मुकप्रत्ययश्च । “उल्-
 मुकं ज्वलदङ्गारम्” । दृणातेर्विः । दर्बिः । जुहोतेर्मिनिः ।
 हामी । हियः कुक् रश् लो वा ८५ । होकुः ह्रीकुलं-
 ज्जावान् । हसिमृषिण् वाऽमिदमिलूपूधुर्विभ्यस्तन् ८६ । दश-
 भ्यस्तन् स्यात् । तितुवेति (उ३७-८४०) नेट् । हस्तः । मर्तः ।
 गर्त्तः । एतः कर्बुरः । वातः । अन्तः । दन्तः “लोतः स्याद-
 शुचिर्हयोः” । “पातो बालवहिरयोः” । धूर्त्तः बाहुलकात्तुसे-
 दीषत्वम् । तूस्तम्पापभूलिर्जटा च । नञराप इट् च ८७ ।
 नापितः । तनिमृड्भ्याद्विच्च ८८ । ततम् । मृतम् । अञ्जिष्टसि-
 भ्यः क्तः ८९ । अक्तम् । घृतम् । सितम् । दुतनिभ्या दौघेच
 ९० । दूतः । तातः । जैर्मूट् चादात्तः ९१ । जोमूतः । लोष्ट-
 पलितो ९२ । लुनातः क्तस्तस्य सुट् धातागुणः । लोष्टम्
 पलितम् । ह्रस्वाभ्यामितन् ९३ । हरितस्येतो वर्णभेदौ । रुहे
 रश् ला वा ९४ । “राहिता मृगमत्सयाः” । लोहित रक्तम् ।
 पिशेः क्तिञ्च ९५ । पिशितम्भांसम् । शुदक्षिसृष्टिगृहिभ्य
 षाय्य, ९६ । अवाय्यो यज्ञपशुः । दक्षाय्या गरुडो गृध्रश्च ।
 सृहयाय्यः गृहयाय्या गृहस्वामी । दिधिषाय्यः ९७ । दधाते-
 द्वित्वमित्त्व पुक् च । “मिव इव यो दिधिषाय्यः” । वृज एण्यः
 ९८ वरेण्य सुव, क्सेय्यश्छन्दसि ९९ । “सुषेय्यम्युरुवर्चसम्”

राजेरन्यः १०० । राजन्यो वज्रिः । शूरभ्योश्च १०१ । शरण्यम् ।
रमण्यम् । अर्त्तेर्निञ्च १०२ । अरण्यम् । पर्जन्यः १०३ । पृषु-
सेचने षस्य जः । “पर्जन्यः शक्रमेघयोः” । वदेरान्यः १०४ ।
“वदान्यस्यागिवाग्मिनोः” । अभिनक्षियजिबधिपतिभ्योऽतन्
१०५ । अमत्रभाजनम् । नक्षत्रम् । यजत्रः । बधत्रमायुधम् ।
पतत्रन्तनूहम् । गडेरादेश्च कः १०६ । कडत्वं डलयो-
रेकत्वस्मरणात् कलत्रम् । वृजश्चित् १०७ । वरत्रा चर्ममयी
रज्जुः । सुविदेः कत्रन् १०८ । “सुविदत्र कुटुम्बकम्” । कृतेर्नु-
म् च १०९ । कृन्तत्वं लाङ्गलम् । भृमृदृशियजिपर्विपच्यमित-
मिनमिहहर्ष्यभ्योऽतच् ११० । दशभ्योऽतच् स्यात् । भरतः ।
मरतो मृत्युः । “दशतः सोमसूर्ययोः” । यजत ऋत्विक् ।
पर्वतः । पचतोऽग्निः । अमतो रोगः । तमतस्तृणापरः ।
नमतः प्रह्वः । हर्ष्यतोऽश्वः । पृषिरञ्चिभ्यां कित् १११ । पृष-
तो मृगो विन्दुश्च । रजतम् । खलतिः ११२ । खलतेः सलोप-
अतच्प्रत्ययान्तस्य इत्त्वञ्च । खलतिर्निष्केशशिराः । श्रीङ्श-
पिरुगमिवञ्चिजीविप्राणिभ्योऽथः ११३ । सप्तभ्योऽथः स्यात् ।
शयथोऽजगरः । शपथः । रवथः कोकिलः । गमथः पथिकः
पन्थाश्च । वञ्चथो धूर्त्तः । वन्दीतिपाठे वन्दते वन्द्यते वा
वन्दथः स्तोता सुत्यश्च । जीवथ आयुष्मान् । प्राणथो बल-
वान् । बाहुलकाच्छमिदमिभ्याम् । “शमथसु शमः शान्ति-
र्दान्तिषु दमथो दमः” । भृजश्चित् ११४ । भरथो लोक-
पालः । रुदिविदिभ्यां डित् ११५ । रोदितीति रुदथः शिशुः ।
वेत्तीति विदथः । उपसर्गे वसेः ११६ । आवसथो गृहम् ।

मंवसथो ग्रामः । अत्यविचमितमिनमिरभिलभिनभितपिप-
 तिपनिपस्मिमहिभ्याऽसच् ११७ । तयोदगभ्योऽसच् स्यात् ।
 अततोत्यतसः वायुरात्मा च । अवतीत्यवसो राजा भानुश्च ।
 चमत्यस्मिन् चमसः सोमपांनपाचम् । ताम्यत्यस्मिन् तम-
 सोऽम्भकारः । नमसोऽनुकूलः । “रभसो वेगहर्षयोः” ।
 लभसो धनयुचक्रश्च । नभति नभ्यति वा नभस आकाशः ।
 तपस पत्नी चन्द्रश्च । पतस पत्नी । “पनसः कण्टकिफलः” ।
 पणसः पण्यद्रव्यम् । महम ज्ञानम् । वेजस्तु च ११८ ।
 बाहलकादात्वाभावः । वेतसः । वह्नियुभ्या णित् ११९ ।
 वाहसाऽजगरः । वायसस्तृणसङ्घातः । वयश्च १२० । वय-
 यता वायसः काकः । दिवः कित् १२१ । दिवसम् दिव-
 सश्च कृष्णालिकलिकदिभ्याऽभच् १२२ । करभः । शरभः ।
 शलभः । कलभः । गर्दभः । ऋषिवृषिभ्यां कित् १२३ ।
 ऋषभः । वृषभः । रूपनिलुप् च १२४ । रुष हिंसायाम्
 अस्मादभच् निक्तिव्यात् लुषादेशश्च । “लुषभो मत्तदन्तिनि” ।
 रासिर्वालिभ्याश्च १२५ । रासभः । वल्लभः । जविशिभ्या-
 ञ्भच् १२६ । जरन्ता महिषः । वेशन्तः पल्लवम् । रुहिन-
 न्दिजोविप्राणिभ्यः पिदाशिषि १२७ । रोहन्ता वृक्षमेदः ।
 नन्दन्त पुषः जीवन्त औषधम् । प्राणन्तो वायुः । पित्वात्
 ङीष् । रोहन्तो । तृभूर्वह्नवसिभासिसाधिर्गाडिमण्डिजि-
 न्दिभ्यश्च १२८ दशभ्यां भच् स्यात् स च पित् । तरन्तः
 समद्रः तरन्तो नोका भवन्त कालः । वहन्तो वायुः ।
 वसन्त ऋतुः । भासन्त सूर्यः । साधन्तो भिक्षुः । गडिर्व-

टादित्वान्नित्वं ऋषः । अयामन्तीति (उ००५०) णेरयः । गडयन्तो
जलदः । मण्डयन्तो भूषणम् । जयन्तः शक्रपुत्रः । नन्द-
यन्तो नन्दकः । हन्तेर्मुट् हि च १२८ । हेमन्तः । भन्देर्न-
लोग्य १३० । भदन्तः प्रव्रजितः । ऋच्छेररः १३१ । ऋच्छ-
रा वेष्टा । बाहुलकाज्जर्जरभर्ज्जगादयः । अर्त्तिकमिभ्रमि-
चमिरेविवासिभ्यश्चित् १३२ । षड्भ्योऽरश्चित् स्यात् । अर-
रङ्गपाठम् । कमरः कामुकः । भ्रमरः । चमरः । देवरः ।
वासरः । कुवः क्ररन् १३३ । कररः पत्तिभेदः । अङ्गिमदिम-
न्दिभ्यः आरन् १३४ । अङ्गारम । मदारो वराहः । “मन्दारः
पारिजातकः” । गडेः कड च १३५ । कडारः । शृङ्गारभृङ्गारौ
१३६ । शृङ्गजभ्यामारवृम् गुक् ऋष्य । शृङ्गारो रसः । “भृङ्गा-
रः कनकालुका” । कञ्जिर्मजिभ्याश्चित् १३७ । कञ्जिः सौत्रः
कञ्जारो मयूरः । मार्जारः । कमेः किदुचोपधायाः १३८ ।
चिटित्यनुवृत्तेरारवन्तोदात्तः । कुमारः । तषारादयश्च १३९ ।
तषारः । कासारः । सहार आम्भेदः । दीडो नुट् च १४० ।
दीनारः सुवर्णाभरणम् । सत्तेरपः षुक् च १४१ । सर्षपः ।
उषिकुटिदलिकचिखजिभ्यः कपन् १४२ । “उषपो वङ्गिसूर्य-
योः” । कुटपो मानभाण्डम् । दलपः प्रहरणम् । कचपं शाक-
पत्रम् । खजप घृतम् । कणेः सम्प्रसारणञ्च १४३ । कुणपम् ।
कपश्चाक्रवर्म्णस्य १४४ । स्वरे भेदः । विटपपिष्टपविशिपोल-
पाः । १४५ । चत्वारोऽमौ कपन्प्रत्ययान्ताः । विट शब्दे विट-
पः । विशतेरादेः पः प्रत्ययस्य तुट् षत्वम् । पिष्टपं भुवनम् ।
विशतेः प्रत्ययादेरित्वम् । विशिप मन्दिरम् । वलतेः सम्प्र-

सारणम् । “उलप कीमलं ढणम्” । वृतेस्तिकन् १४६ ।
 वर्त्तिका । कृतिभिदिलतिभ्य कित् १४७ । कृत्तिका । भि-
 त्तिका भित्तिः । लत्तिका गोधा । इथ्यश्रिभ्यान्तकन् १४८ ।
 इष्टका । अष्टका । ईणस्तशन्तशसुनौ १४९ । एतशो ब्रा-
 ह्मणः । स एव एतशाः । वीपतिभ्यान्तनन् १५० । वी गत्या-
 दौ । वेतनम् । पत्तनम् । दृदलिभ्याभः १५१ । दर्भः ।
 “दल्भः स्यादृषिचक्रयोः” । अर्त्तिगृभ्याभन् १५२ । अर्भः ।
 गर्भः । इणः कित् १५३ । इभः । असिसञ्जिभ्यां कथिन् १५४ ।
 अस्थि । मक्थि । म्लुपिकृषिशुषिभ्यः क्सिः १५५ । म्लुचि-
 र्वक्लि । कुत्तिः । शुचिर्वातः । अशेर्नित् १५६ । अत्ति ।
 इषेः कसुः १५७ । इक्षु । अवितस्तृतन्विभ्य ईः १५८ । अवी-
 नारी रजस्वला । तरीनौ । स्तरीर्धूमः । तन्वीर्वीणादे-
 र्गुणः । यापोः किट् ङे च १५९ । ययीरश्चः । “पपीः
 स्यात्सोमसूर्ययोः” । लत्तेर्मुट् च १६० । लक्ष्मीः ।

इत्युणादिषु तृतीयः पादः ।

वातप्रमी १ । वातग्रन्थे उपपदे माधातोरीप्रत्ययः
 स च कित् । वातप्रमी । अयं स्त्रीषु सयोः । ऋतन्यञ्जि-
 वन्यञ्जार्पिमद्यत्यङ्गिकुयुक्कमिभ्यः कन्निज्यतुजलिजिष्टुजिष्ठ-
 जिसन्स्यनिथिनृत्यसासानुकः २ । द्वादशभ्यः क्रमात् स्युः ।
 अर्त्तः । कन्निच् यण् । “बडमुष्टिः करो रत्तिः सोऽरत्तिः
 पष्टताङ्गुलिः” । तनोतेर्थतुच् । तन्यतुर्शायुः रात्रिश्च । अ-

च्नेरलिच् । अञ्जलिः । वनेरिष्टुच् । वनिष्टुः (१) स्थविरः ।
 अञ्जेरिष्टच् । अञ्जिष्ठो भानुः । अर्पयतेरिसन् । अर्पि-
 सोऽग्रमांसम् । मदेः स्यन् । मत्स्यः । अतेरिथिन् । अतिथिः ।
 अङ्गेरुलिः । अङ्गुलिः । कौतेरसः । * कवसः । अच इ-
 त्येके । कवचम् । यौतेरासः । यवासो दुरालभा । कृशे-
 रानुक् । कृशानुः । अः करन् ३ । उत्तरस्त्रे किङ्गहणा-
 दिह ककारस्य नेत्वम् । शर्करा । पुषः कित् ४ । पुष्करम् ।
 कलश्च ५ । पुष्कलम् । गमेरिनिः ६ । गमिष्यतीति (२)
 गमी । आङ्ङि णित् ७ । आगामी । भुवश्च ८ । भावी ।
 प्रे स्थः ९ । प्रस्थायी । परमे कित् १० । परमेष्ठी । मय्यः
 ११ । मय्यतेरिनिः कित्स्यात् । कित्त्वान्नकारलोपः ।
 मय्याः । मय्यानी । मय्यानः । पतस्य च १२ । पय्याः ।
 पय्यानी । खजेराकः १३ । खजाकः पक्षी । बलाकाद-
 यश्च १४ । बलाका । शलाका । पताका (३) । पिनाका-
 दयश्च १५ । पातेरित्त्वं नुम् च । “क्लीवपुंसोः पिनाकः स्यात्
 शूलशङ्करधन्वनोः” । तड आघाते । तडाकः (४) । कषिदूषि-
 भ्यामीकन् १६ । कषीका पक्षिजातिः । “दषीका नेत्रयोर्म-

(१) वनेरिष्टुच् वनिष्टुर्मानमित्युज्ज्वलदत्तोये पाठः ।

(२) भविष्यति गम्यादय (उ४३१४०) इत्युक्तेराह गमिष्यतीति ।

(३) एवं मनाका हस्तिनी पवाका वात्या पटाका पक्षी इत्यादि ।

(४) एवं भदाकः कल्याणं श्यैडः सुगागमे श्यामाकः नज्पूर्वभातेः

नभाक नभः । पिष संचूर्णने पकारस्य यत्वे युगागमे पिण्याकस्ति-
 लकल्कः । युवतेर्गु वाक इत्यादि ।

लम् । अनिद्विषिभ्यां किञ्च १७ । अनीकम् । हृषीकम् । चङ्क-
ण' कङ्कणच् १८ । कण शब्दे अस्माद्यङ्लुगन्तादीकन् धातोः
कङ्कणादेशश्च । “घण्टिकायां कङ्कणीका सैव प्रतिसरापि च” ।
शृपृवृजां द्वेकक् चाभ्यासस्य १९ । शर्शरीको हिंस्रः । पर्प-
रीको दिवाकरः । वर्वरीकः कुटिलकेशः । फर्फरीकादयश्च ।
२० । स्फुर स्फुरणे । अस्मादीकन् धातोः फर्फरादेशः ।
फर्फरीकङ्घिसलयम् । दर्दरीकं वादित्वम् । भर्भरीकं
शरीरम् । तित्तिडीको वृत्तदः । चरेर्नुम् च । चच्चरीको
भ्रमरः । मर्मरीको हीनजनः । कर्करीका गलन्तिका ।
पुणतेः पुण्डरीकं वादित्वम् । पुण्डरीको व्याघ्रोऽग्निर्दिग्ग
जश्च । ईषेः किङ्गस्वश्च २१ । इषीका शलाका । ऋजेश्च २२ ।
ऋजीक उपहतः । सत्तेर्नुम् च २३ । सृणीका लाला । मृडः
कीकन्कङ्कणी २४ । मृडीको मृडः । मृडङ्कण' शिशुः ।
अलीकादयश्च २५ । कीकनन्ता निपात्यन्ते । अल भूषणादौ
अलीकं मिथ्या । विपूर्वात् व्यलीकं विप्रियङ्गेदश्च । “वलीक-
म्यटलप्रान्ते” इत्यादि (५) । कतृभ्यामीषन् २६ । करीषोऽस्त्री
शृङ्गगोमये । तरीषस्तरीता । शृपृभ्यां किञ्च २७ । शि-
रीष । पुरीषम् अर्जेर्ऋज च २८ । “ऋजीषं पिष्टपचनम्” ।
अम्बरीषः २९ । अयन्निपात्यते । अवि शब्दे “अम्बरीषः
पुमान् आश्रमः” । अमरस्तु “क्लीवेऽम्बरीषं आश्रो ना” । कृश
पृकटिपटिशौटिभ्य ईरन् ३० । करीरो वंशाङ्गुरः । शरी-
रम् । परीरम्फलम् । कटीरः कन्दरो जघनप्रदेशश्च । पटी-

(५) एव वाङ्गीको गोवाङ्गः । सुप्रतीकोऽग्निकोणदिग्गज इत्यादि ।

रश्चन्दनः कण्टकः कामश्च । “शौटीरस्यागिवीरयोः” । ब्रा-
ह्मणादित्वात् थञ् । शौटीर्यम् । वशः कित् ३१ । उशी-
रम् । कैशेमुट् च ३२ । कश्मीरो देशः । कञ् उच्च ३३ ।
कुरीरं मैथुनम् । घसेः कित् ३४ । चोरम् । गभीरगम्भीरौ
३५ । गमेभः पच्चे नुम् च । विषाविहा ३६ । स्यतर्जहातेश्च
विपूर्वाभ्यामप्रत्ययः । विषा बुद्धिः । विहा स्वर्गः । अव्यये
इमे । पच एलिम च ३७ । “पचेलिमी वङ्गिरब्धोः” । शीङो
धूक्लग्वलजबालनः ३८ । चत्वारः प्रत्ययाः स्युः । शीधु
मद्यम । शील स्वभावः । शैवलः शैवालम् । बाहुलकात् वस्य
पोऽपि । “शैवालः शैवलो न स्त्री शैपालो जलनीलिका” ।
मृकणिभ्यामूकोकणौ ३९ । मरूको मृगः । काणूकः काकः ।
वलेरूकः ४० । बलूकः पक्षौ उत्पलमूलञ्च । उलूकादयश्च
४१ । वले सम्प्रसारणमूकश्च । “उलूकाविन्द्रपेचकौ” । वाव-
दूको वक्ता । भल्लूकः । शमेर्वुक् च । शम्बूको जल-
शुक्तिः (६) । शलिमण्डिभ्यामूकण् ४२ । शालूकं मूलविशेषः ।
मण्डूकः । नियो मिः ४३ । नेमिः । अर्त्तेरूच्च ४४ । जर्म्मिः ।
भुवः कित् ४५ । भूमिः । अश्रोतेः रश्च च ४६ । रश्मिः किर-
णो रज्जुश्च । दल्मिः ४७ । दल विशरणे दल्मिरिन्द्रायुधम् ।
वी-ज्या-ज्वरिभ्यो निः ४८ । बाहुलकास्तत्त्वम् । “वेणिः स्यात्
केशविन्यासः प्रवेणी च स्त्रियामुभे” । ज्यानिः । जूर्णिः । (७)

(६) एवं भल्लतेर्वृद्धौ भालूका महेर्हस्य धत्वे मधूको दृच्छभेदः । एवं

बभ्रूकजम्बूकशालूकैलूकादयोऽत्र दृष्टव्या इत्युज्ज्वलदन्तः ।

(७) बाहुलकत् चोणिः क्रैणिरित्यादीत्युज्ज्वलदन्तः ।

सृष्टिभ्यां कित् ४८ । सृष्टिर्लुशः । “वृणिः क्षत्रियमेघयोः” ।
 अङ्गेर्नलोपश्च ५० । अग्निः । वह्निश्चिन्नुयुद्ग्लाहात्वरिभ्यो
 नित् ५१ । वह्निः । अग्निः । आग्निः । योनिः । द्रीणिः ।
 ग्लानिः । हानिः । तूर्णिः । बाहुलकात् ग्लानिः (८) । घृणि-
 घृष्टिपाणिर्चूर्णिभूर्णि ५२ । एते पञ्च निपात्यन्ते । घृणिः
 किरणः । सृशतः । सलोपः । घृष्टिरल्पशरीरः । घृष्टेर्वृद्धिश्च ।
 पाणिः । पादतलम् । चरुरपधाया उत्त्वम् । चूर्णिः । कपर्दक-
 शतम् । विभर्त्तेरुत्त्वम् । भूर्णिर्धरणी । वृट्भ्यां विन् ५३ ।
 वर्विर्धस्मरः । दर्विः । जृशृस्तृजागृभ्यः क्तिन् ५४ । जीर्विः
 पशुः । शीर्विर्हिंस्रः । स्त्रीर्विरध्वर्युः । जागृविर्नृपः । दिवो
 द्वे दीर्घस्याभ्यासस्य ५५ । “दीर्घदिविः स्वर्गमोक्षयोः” । क्विघृ-
 ष्विच्छविस्स्यविकिकीदिवि ५६ । क्विस्तन्तुवायद्रव्यम् । घृ-
 ष्विर्वराहः । कास्योर्ङ्गस्त्वञ्च । क्विर्दीप्तिः । स्यविस्तन्तु-
 वायः । दीव्यते । किकीपूर्वात् किकीदिविषाषः । बाहुल-
 कात् ऋस्वदीर्घयोर्विनिमयः “चाषेण किकिदीविना” । पाते-
 र्ङिति ५७ । पतिः । शक्रेऽर्त् ५८ । शकृत् । अमेरतिः
 ५९ । अमतिः । कालः । वह्निवस्यर्त्तिभ्यश्चित् ६० । वहतिः ।
 पवनः । “वसतिर्गृह्यामिन्योः” । अरतिः । क्रोधः । अञ्चेः को
 षा ६१ । अङ्गतिः । अञ्जतिर्वातः । हन्तेरह च ६२ ।
 हन्तेरतिः । स्यादंहादेशश्च धातोः । हन्ति दुरितमनया अंह-
 तिर्दानम् । “प्राटेशनन्निवेपणमपवर्जनमंहतिः” । रमेर्नि-
 त् ६३ । “रमतिः कालकामयोः” । सृडः क्तिः ६४ । सूरिः ।

अदिशदिभूशभिभ्यः क्तिष् ६५ । अत्रिः । शत्रिः शक्रेरा ।
भूरि प्रचुरम् । शुभिर्वर्द्धा । वङ्क्रादयश्च ६६ । क्तिन्नन्ता
निपात्यन्ते । वङ्क्तिर्वाद्यभेदो गृह्णदात् पाश्चात्स्थि च । वप्रिः
क्षेत्रम् । अङ्गिरङ्प्रिश्च चरणः । तदि. सौत्रा धातुः । तन्दि-
मोहः बाहुलकाद्गुणः । मेरिः । शशदिभ्यां तिप् ६७ ।
रात्रिः । शत्रिः कुञ्जरः । अदेस्तिनिश्च ५८ । चात्तिप् ।
अक्षी । अत्तिणी । अत्तिणः । अत्रिः । अत्री । अत्रयः ।
पतेरत्रिन् ६९ । पतत्रिः पक्षो । सृक्णिभ्यामीचिः ७० ।
मरीचिः । कणीचिः पल्लवी निनादश्च । श्वयतश्चित् ७१ ।
श्वयोचिर्व्याधिः । वेजो ङिच्च ७२ । वीचिस्तरङ्गः । नञ्-
समासे अवीचिर्नरकभेदः । ऋहनिभ्यामूषन् ७३ । अरूषः
सूर्यः । हनुषो राक्षसः । पुर. कुषन् ७४ । पुर अग्रगमने
पुरुषः । अन्येषामपीति (पू४:२४०वा०) दीर्घः । पूरूष. । पृनाहिकलिभ्य
उषच् ७५ । परूषम् । नहुषः । कलुषम् । पीयूरूषन्
७६ । पीय इति सौत्रो धातुः । पीयूषम् । बाहुलकाद्गुणे
“पीयूषोऽभिनवस्मयः” । मस्जेनुम् च ७७ । मरूषा । गडिश्च
७८ । गरूष. । गरूषा । अर्त्तररुः ७९ । अररुः शत्रुः ।
अररु । अररव. । कुटः क्तिश्च ८० । कुटस्वैस्त्रगृहम् ।
क्तिचप्रयोजनञ्चिन्त्यम् । शकादिभ्योऽटन् ८१ । शकटोऽ
स्त्रियाम् । कर्किर्गत्यर्थः । कङ्कट. सन्नाह. । देवटः शिल्पो ।
करट इत्यादि (८) छकदिकडिकटिभ्योऽम्बच् ८२ । करम्बं

(८) सरट छकलास वरट कीटभेद कपटो माया कर्कटकर्कटपर्पटाः
प्रसिद्धायाः क्वक्स्त्र कठिन चपटचपटा तले, मयटः प्रसाद इत्यादि ।

व्यामिश्रम् । कदिकडी . सीतौ । कदम्बो वृक्षभेदः ।
 कडम्बाऽयभागः । कटम्बो वादिचम् । कदेर्णित्यक्षिणि ८३ ।
 “कादम्बः कलहंसः” । कलिकर्धोरमः ८४ । कलमः । कर्दमः ।
 कुलिपुन्यो किन्दच् ८५ । कुण शब्दोपकरणयोः । कुणिन्दः
 शब्दः । पुलिन्दो जातिविशेषः कुपेर्वा वश्च ८६ । कुपिन्द-
 कुविन्दौ तन्तुवाये । नौ पञ्चेर्घथिन् ८७ । निषङ्गशिरालि-
 ङ्गकः । उद्यत्तथित् ८८ । उदरशिः समुद्रः । सत्तेर्णित्च
 ८९ । सारथि । खर्जिपिप्प्लादिभ्य ऊरोलचौ ९० । खर्जूरः ।
 कर्पर । वक्त्रर शुक्मासम् (१०) । पिञ्जूलं कुशवर्त्ति । लङ्गे
 र्वादिश्च । लाङ्गूलम् । कुसूलः (११) । कुवखट् दीर्घश्च ९१ ।
 कूचो चित्रलेखनिका । समीणः ९२ । समीचः समुद्रः ।
 समोचौ हरिणी । सिवेष्टेरू च ९३ । सूचो दर्भाङ्गुरः ।
 सूचो । शमेर्वन् ९४ । शम्बो मुसलम् । उल्वादयश्च ९५ ।
 वन्नन्ता निपात्यन्ते । उच समवाये । चस्य लत्वम् । गुणाभा-
 वश्च । उल्ल गर्भाशयः । शुल्वन्ताम्नम् । निम्बः । विम्बम् (१२)
 यस्य स्तोऽम्बजवको ९६ । तिष्ठतरम्बव् भवक एतो स्तस्तादेशश्च ।
 “स्तम्बो गुच्छस्तृणादिन” । स्तवक पुष्पगुच्छः । शाशपिभ्या-
 न्ददतो ९७ । “शादा जम्बावश्रप्ययोः” । शब्दः । अद्वादयश्च

(१०) ए० धुस्तर शाल्स्तर सक्त्र कस्तूर्यादय ऊराना निपात्यन्ते ।

(११) ए० कश्चलोऽस्त्यो स्त्रीगावाच्छादनं तमेर्बुग्दीर्घते ताम्बूलं शृङ्गहिमायां
 दग्गमनो धृङ्गिश्च शार्दूलः । इतोऽने कूक् इङ्गूल एगमन्योऽपी-
 न्युङ्गूलदन्तः ।

(१२) नयति वन्योऽभ्रगने तुल्ये च निम्बविम्बे एव भवजम्बादयः ।

६८ । अवतीत्यब्दः (१३) । कौबेर्नुमः । कुन्द । वलिमलि
तनिभ्यः कयन् ६९ । वलयम् । मलयः । तनयः । वृजोः
पुग्दुक्चौ च १०० । वषयप्राशयः । वृद्धयम् । मिपौभ्यां रुः १०१ ।
मेरुः । पेरुः सूर्यः । बाहुलकात् पिबनेरपि । “सम्बत्सरवपुः
पारुः पेरुर्वासीर्दिनप्रणी” । जत्रादयश्च १०२ । (१४) ।
जत्रुः । जत्रुणी । अश्रुः । अश्रुणी । रुशतिभ्यां क्रुन् १०३ ।
रुक्मृगभेदः । शातयतीति शत्रुः । प्रज्ञादौ (७०५०) पाठा-
ध्वत्वम् । जनिदाद्य, सृष्टमदिषमिनमिभृज्स्थ इत्वनत्वनत्रण-
क्तिन् शक् स्य ढ डटाटाचः १०४ । “जनित्वौ मातापितरौ” ।
दात्वः दाता । च्यौत्रः गन्ता अण्डजः क्षीणपण्यश्च । सृणिः
अद्भुशः चन्द्रः सूर्योवायुश्च । वृशः आर्द्रकं मूलकश्च । मत्स्यः ।
षण्डः । ढित्त्वाट्टिलोपः । नमतीति नटः शैलूषः । विभक्तिः
भरटः कुलाली भृतकश्च । अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते १०५ । पितृममृतम् ।
भृशम् (१५) कुसेरुशोभेदेताः १०६ । कुसुभम् । कुसुमम् ।
कुसीदम् । कुसितो जगपदः । सानसिर्वर्णसिपर्णमि
तण्डुलाङ्गुशचषालेखलपखलधिष्णाशल्याः १०७ । सनोते-
रसिप्रत्ययउपधावृद्धिः । सानसिर्हिरण्यम् । वृजो नुक् च ।
वर्णसिर्जलम् । पृ पर्णसिर्जलगृहम् । तड आघाते

(१३) एवं वृन्दं समूहः, कन्दं घृणं, तन्दः कूलोदरं, ककन्दो रुग्भेदः ।

(१४) शिशुः शोभाञ्जन वितर्जुर्नदी कर्तुर्वर्णभेदः क्वसु नयनजलं चसूह-
प्रभृतयोऽप्यत्रैव दृष्टव्या इत्युक्त्यलङ्घनम् ।

(१५) एवं कच बन्धने शक् कच्छः कूलम्, सरटो वातः, ध्यै ध्यात्वं चिन्ता,
होतो यजमानः, लृनिर्गोहिः एवमन्योऽपीत्युक्त्यलङ्घनम् ।

तगुल । अकि लक्ष्मी दृशच । अङ्गः । चषेरालच् ।
 “चपाली गृपकटकः” । इल्लो दैत्यभेदः । पल्लवम् । जि धृषा
 ण्य ऋकारस्य इकारः । धिष्णाम् । श्लेथ्यः । “श्लथं वा पुंसि
 शङ्कर्त्तु” । मृशक्यविभ्यः क्तः १०८ । मूलम् । शल्लः प्रियंवदे ।
 अम्बोरसः । बाहुलकादमेः । अल्लः । माह्वासमिभ्यो यः १०९ ।
 माया । क्वाया । सस्यम् । बाहुलकात्सुनोते । “सव्यन्द-
 क्षिणस्त्रमयो” । जनेत्येक् ११० । ये विभाषा (उ० १७०) । जन्यं
 यद्वम । जाया भार्या । अघ्न्यादयश्च १११ । यगन्ता निपात्यन्ते ।
 हन्तेत्येक अडागमः उपधानोपश्च । अघ्न्या माहेयी ।
 अघ्ना प्रजापतिः । कनी दीप्ती । कन्या । बवयोरैक्यम् ।
 वन्या (१६) । स्नामदिपयत्तिपृश्किभ्यो वनिप् ११२ । स्नावा
 रसिकः । मदा शिवः । पदा पत्याः । “अर्वा तुरङ्गगर्ह्यो” ।
 पर्व ग्रन्थिः प्रस्तावश्च । शक्वा हस्ती । डीव्रे फौ । शक्वरी श-
 ङ्गलिः । शीड्क्शिरुहिजित्सिष्टृभ्यः कनिप् ११३ । शीवा
 अजगरः । कुम्वा शृगालः । रुह्वा वृक्षः । जित्वा जिता ।
 क्षित्वा वायुः । सत्वा प्रजापतिः । धृत्वा विष्णुः । ध्वाप्योः
 सप्रमारणश्च ११४ । धीवा कर्मकरः । पीवा स्थूलः । अदेर्ध्वं च
 ११५ । अध्वा । प्र ईरशदीप्तृ च ११६ । प्रेतर्वा, प्रशत्वा च
 सागरः । प्रेतर्वरी प्रशत्वरी च नदी । सर्वधातुभ्य इन् ११७ ।
 पश्चिरन्मिः । तुडिः । तुण्डिः । वलिः । बटिः । यजिः ।
 देवयजिः । काशत इति काशिः । यतिः मल्लिः । मल्ली ।

(१६) एष सप्त धाजो यक् आतो लोपः सन्ध्या कोतर्दुकि कुडंर भित्तिः
 मनो धम्य मध्यमित्यादि ।

केलिः । मसौ परिणामे । मसिः । बाहुलकाद्गुणः । कीटिः ।
हेलिः । बोधिः । नन्दिः । कलिः । हृषिषिरुहिरुति-
विदिह्रिदिकीतिभ्यश्च ११८ । “हरिर्विष्णावहाविन्द्रे मेके
सिंहे हये रवौ । चन्द्रे कीरे प्लवङ्गे च यमे वाते च कीर्त्तिः” ॥
पेषिर्वज्रम् । रोहिर्व्रती । वत्तिः । वेदिः । छदिः छेत्ता ।
कीर्त्तिः । इगुपधात्कित् ११९ । कृषिः । ऋषिः । शुषिः ।
लिपिः । बाहुलकादत्वे लिबिः । तूल निष्कर्षे । तूलिः तूली
कूर्चिका । भ्रमेः सम्प्रसारणञ्च १२० । भृमिर्वातः ।
बाहुलकाद्भ्रमिः । क्रमितमिश्रतिस्तन्नामतश्च १२१ ।
क्रिमिः । सम्प्रसारणानुवृत्तेः । कृमिरपि । तिसिर्मत्स्य
भेदः । “श्रितिर्मेचकशुक्लयोः” । स्तिम्भिः समुद्रः । मनेरुच्च
१२२ । मुनिः । वर्णैर्वलिष्याहिरण्ये १२३ । वर्णिः सौत्रः
अस्य वलिरादेशः । “करोपहारयोः पुंसि वलिः प्राण्य-
ङ्गजे स्त्रियाम्” । हिरण्ये तु वर्णिः सुवर्णम् । वसिषपि-
यजिराजिब्रजिसदिहनिवाशिवादिवारिभ्य इज् १२४ “वासिः
क्षेदनवस्तुनि” । वापिः वापी । याजिर्यष्टा । राजिः
राजी । ब्राजिर्वातालिः । सादिः सारथिः । “निघा-
तिर्लोहघातिनी” । वाशिरग्निः । वादिर्विद्वान् । वारि-
र्गजबन्धनी । जले तु क्लीबम् । बाहुलकात् “वारिः पथिक-
संहती” । णङ्गो भय १२५ । “नाभिः स्यात् क्षत्रिये पुंसि
प्राण्यङ्गे तु स्त्रियाम्” पुंस्यपीति केचित् । कृषेर्वृद्धिश्छन्दसि
१२६ । कार्षिः । अः शकुनौ १२७ । शारिः शारिका । कृजः
उदीचाङ्कारुषु १२८ । कारिः शिल्पी । जनिघसिभ्यामिष्

१२८ । जनिर्जननम् ।० घमिर्भक्ष्यमग्निश्च । प्रज्यतिभ्याश्च
 १३० । आजिः सग्रामः । आतिः पक्षी । पाटे च १३१ ।
 पटाजिः । पदातिः । अशिपणायोरुडायलुक् च १३२ ।
 अशेरुट् राशिः पुञ्जः । पणायतेरायलुक् । पाणिः करः ।
 वार्तेडिडश्च १३३ । विं पक्षी स्त्रियां वीत्यपि । प्रे हर-
 ते कूपे १३४ । प्रहिः कूपः । नौ व्यो यलोपः पूर्वस्य च
 दीर्घः १३५ । व्येजइण् स्यात् यलोपश्च नेर्दीर्घः । नौविः ।
 नीवीवस्त्वग्रन्थौ मूलधने च । समाने ख्यः स चोदात्तः १३६ ।
 समानशब्दे उपपटे ख्या इत्यस्मादिण् स्यात् स च डिश्च
 यलोपश्च समानस्य तूदात्तः स इत्यादेशश्च । समानं ख्यायते
 जनैरिति सखा । आडिडिहनिभ्यां ऋस्वः १३७ । इण् स्यात्
 स च डित् आडो ऋस्वश्च । “स्त्रियः पात्यत्रिकोटयः” ।
 ‘सर्पे । वृत्रासुरेभ्यः ङि” । अच इः १३८ । रविः । पविः ।
 तरिः । कविः । अरिः । अलिः । खनिकथज्यमिवसिवनि-
 सनिध्वनिग्रन्थिचलिभ्यश्च १३९ । खनिः । कषिर्हिंस्रः ।
 अजिः । असिः । वसिर्वस्त्वम् वनिरग्निः । सनिर्भक्षि-
 र्दानश्च । ध्वनिः । ग्रन्थिः । चलिः पशुः । वृतेऽङ्गन्दिभि-
 १४० । वर्त्तिः । भुजे किञ्च १४१ । भुजिः । कनृशृपृकुटिभि-
 दिङ्दिदिभ्यश्च १४२ । इः कित्यात् । किरिर्वराहः ।
 “गिरिर्गोत्राक्षिरोगयोः” । गिरिणा काणः गिरिकाणः ।
 गिरिः शलभो हस्ता च । पुरिर्नगर राजा नदी च कुटिः
 शाखा शरीरश्च । भिदिर्वक्ष्यम् । छिदिः परशुः । कुडिक-
 ष्यगोर्नलोपश्च १४३ । कुडि दाहः । कुडिर्देहः । कपिः । सर्व-

धातुभ्यो मनिन् १४४ । क्रियत इति कर्म । चर्म । भस्म ।
जन्म । शर्म । स्थाम बलम् । रस्मन्निति (उ१४०४०) क्लृप्तः ।
कृष्ण । सुत्रामा । वृंहिर्नोऽच १४५ । नकारस्याकारः । “ब्रह्म
तत्त्वन्तपो वेदो ब्रह्मा विप्रः प्रजापतिः” । अशिशकिभ्यां कृ-
न्दसि १४६ । अश्मा । शक्मा । हृष्टृष्टृस्तृष्टृभ्य इमनिच्
१४७ । हरिमा कालः । भरिमा कुटुम्बम् । धरिमा
रूपम् । सरिमा वायुः । स्तरिमा तल्पम् । शरिमा प्रसवः ।
जनिमृङ्भ्यामिमनिन् १४८ । जनिमा जन्म । मरिमा
मृत्युः । वेजः सर्वत्र १४९ । कृन्दसि भाषायाञ्चेत्यर्थः ।
वेमा तन्तुवायदण्डः । अर्द्धर्चादिः । सामनी वेमनी इति
वृत्तिः । नामन् सीमन् व्योमन् रोमन् लोमन् पाप्मन् धामन्
१५० । सप्त अमी निपात्यन्ते । आयातेऽनेनेति नाम ।
सिनोतेर्दीर्घः । सीमा । सीमानो । सीमानः । पक्षे
डाप् । सीमे । सौमाः । व्यिजाऽन्त्यस्योत्त्वङ्गुणः । व्योम ।
रौतेः । रोम । लोम । पाप्मा पापम् । धामा परिमा-
णन्तेजश्च । मिथुने मनिः १५१ । उपसर्गक्रिययोः सम्बन्धो
मिथुनम् । स्तरार्थमिदम् । सुशर्मा । सातिभ्यामनिन्मनि-
णौ १५२ । स्यति—साम सामनी । आत्मा । हनिमशि-
भ्यां सिकन् १५३ । “हसिका हंसयोषिति” । मच्चिका । कार-
न् १५४ । कवरः । गिर उडच् १५५ । गरुडः । इन्देः
कमिन्नलोपश्च १५६ । इदम् । कायतेर्डािमः १५७ । किम् ।
सर्वधातुस्यः इन् १५८ । वस्त्रम् । अस्त्रम् । शस्त्रम् । रस्मन्न-
ति (उ१४०४०) क्लृप्तम् । क्वादना च्छत्तम् । अम्जिगमिर्नामिह-

निविश्यशां वृद्धिश्च १५८ । भ्राष्ट्रं । गान्त्वं शकटम् । नान्त स्तो-
 तम् हान्तं मरणम् । वैष्ट्रं पिष्टपम् । आष्ट्रमाकाशम् । दिवे-
 द्युश्च १६० । द्यौत्रं ज्यातिः । उग्रिखनिभ्यां कित् १६१ । उष्ट्रः ।
 खात्रम् खनितञ्जलाधारश्च । सिचिमुच्यष्टेरूव् १६२ ।
 सतम् । मूत्रम् । अमिचिभिदिशसिभ्यः क्तः १६३ ।
 अन्त्रम् । चित्रम् मित्रम् । शस्त्रम् । पुत्रा ऋषश्च १६४ ।
 पुत्रः । स्त्रायतंड्रट् १६५ । स्त्री । गुष्टवोपचिवचियमिस-
 दिक्षदिभ्यस्त १६६ । “गीत्रं स्यान्नामवश्याः” । गीत्रा पृथि-
 वा । धर्त्रं गृहम् । वेत्रम् । पक्त्रम् । वक्त्रम् । यन्त्रम् । सत्त्रम् ।
 क्षत्त्रम् । हुयामाशुभसिभ्यस्तन् १६७ । होत्रम् । यात्रा ।
 मात्रा । श्रात्रम् । भस्त्रा । गमेरा च १६८ । गात्रम् । दादि
 भ्यञ्छन्दास १६९ । दात्रम् । पात्रम् । भूवादिगृभ्यां णित्त्रन्
 १७० । भावित्रम् । वादित्रम् । गारित्रमादनम् । चरंवृत्ते
 १७१ । चारित्रम् । अशित्रादभ्य इत्रात्रो १७२ । अशि-
 तम् । वाहितम् । धारत्रो महो । तड् एवमादिभ्य उत्रः ।
 त्रात्रम्प्रहरणम् । वृज् वरुत्र प्रावरणम् । अर्मेद्विषति
 चित् १७३ । आमत शत्रु । आ समिर्णान्कषिभ्याम्
 १७४ । सम्पृवादन । त्रिपूर्वात्कपेष्वा । स्यात् । खरादत्वा-
 दव्ययत्वम् । सनया । निकषा । चित् । कण् । कश्च १७५ ।
 बाहुलकादगुणः । ‘चिक्रण मसृण त्रिग्वम्’ । सूचे । स्मन्
 १७६ । सूक्ष्मम् । पातंडुम् सुन् १७७ । पुमान् । रुचिभुजि-
 भ्याद्विष्यन् १७८ । रुचिष्यनिष्टम् । भुजिष्या दासः । वसेस्तिः
 १७९ । “वास्तनाभरधा इयाः” । “वस्तय स्युर्दशा सूत्रे” ।

बाहुलकात् शासः । शास्तिः राजदण्डः । विन्ध्याख्यमगम-
 स्यतीति अगस्तिः । शकम्बादि. ४७४०) । सावसेः १८० ।
 स्वस्ति । स्वरादिपाठादव्ययत्वम् । वी तसेः १८१ । वितस्तिः ।
 पदिप्रश्निभ्यान्नित् १८२ । पत्तिः । प्रथितिः । तितुत्रेष्वगहाही-
 नामितीट् (७४५१४०) । दृणातेर्ङ्गस्त्व १८३ । दृतिः । कृतृकपि-
 म्यः कीटन् १८४ । किरीटम् । तिरीटं सुवर्णं शिरोवेष्टनञ्च ।
 “कृपीटं कुक्षिवारिणोः” । रुचिवचिकुचिकुटिभ्यः कितच्
 १८५ । रुचितं मिष्टम् । उचितम् । कुचितं परिमितम् ।
 कुटितं कुटिलम् । कुटिकुषिभ्यां कालन् १८६ । कुट्म-
 लम् । कुम्भलम् । कुपेलेश १८७ । कुल्ललम्पापम् ।
 सर्वधातुभ्योऽसुन् १८८ । चेतः । सरः । पयः । सदः
 (१७) । रपेरत एच्च १८९ । रेपोऽवयम् । अग्नेर्देवने युट्च ।
 १९० । देवने सुतौ । ययः । उज्ज्वले बलोपश्च १९१ ।
 ओजः । ज्वेः सम्प्रसारणञ्च १९२ । शवः । शवसी । बलप-
 र्यायोऽयम् । अयतेः स्वाङ्गे शिरः क्तिञ्च १९३ । अयतेः
 शिर आदेशोऽसुन् क्तिञ्च । शिरः । शिरसी । अर्त्तेरुच्च
 १९४ । उरः । व्याधौ शुट् च १९५ । अर्णो गुदव्याधिः । उद्-
 के नट्च १९६ । अर्त्तेरसुन् स्यात्तस्य च नुट् । अर्णः । अर्ण-
 सी । इण् आगसि १९७ । एनः । रिचेर्धने विञ्च १९८ ।
 चात्प्रत्ययस्य नुट् । वित्त्वात्कुत्वम् । रेक्णः सुवर्णम् । चायते-

(१७) एवं वर्चं पुरीषम् रज्जोरालसः रोधस्तटं रोदसी द्यावाभूभ्यो वयः
 कालकृतावस्था अनेभक्त तमोऽन्धकारः राहुश्च मज्जस्तेजः सङ्गो बलम्
 सङ्गा मार्गगोर्षः, तपस्तपस्या, तपा भावः, भावन्दो भावश्च इत्यादयः ।

रत्ने ऋस्वस्य १८८ । त्वनो भक्तम् । वृङ्शीज्भ्यां रूपस्वाङ्ग-
 योः पुट् च २०० । वर्णो रूपम् । शेषो गुह्यम् (१८) । स्त्री-
 भ्यान्पुट् च २०१ । स्त्रोतः । रेतः । पातेर्बले जुट् च २०२ ।
 पाप्रः । पाजसी । उदके घुट् च २०३ । पाथः । अने च
 २०४ । पाथो भक्तम् । अदेर्नुमधौ च २०५ । अदेर्भक्ते वाच्ये-
 ऽसुन् नुमागमो धादेशश्च । अभ्योऽङ्गम् । स्वन्देश्च स्वाङ्गे २०६ ।
 स्कन्धः । स्कन्धसी । आपः कर्माख्यायाम् २०७ । कर्मा-
 ख्यायां ऋवो नुट् च वा । अप्रः अपः । बाहुलकात् ।
 आपः । आपसी । रूपे जुट् च २०८ । अजो रूपम् । उदके
 नुभौ च २०९ । अभः । नहेर्दिवि भश्च २१० । नभः । इण
 आगोऽपराधे च २११ । “आगः पापापराधयोः” । अमेर्हुक् च
 २१२ । अंहः । इमेश्च २१३ । रंहः । देशे ह् च २१४ । रम-
 स्तेऽस्मिन् रह । अश्चर्यस्त्रियुजिभ्यजिभ्यः कुश्च २१५ । एभ्यो-
 ऽसुन् कवर्गश्चान्तादेशः । “अङ्गश्चिङ्गशरीरयोः” । अङ्गः
 पक्षी । योगः समाधिः । भर्गस्तेजः । भूरश्चिभ्याङ्गित् ।
 २१६ । भुवः । रजः । वसेर्णित् २१७ । वासो वस्त्रम् ।
 चन्देरादेश्च छ् २१८ । छन्दः । पचिवचिभ्यां सुट् च २१९ ।
 “पचमी तु स्मृतौ पचौ” । वक्षो हृदयम् । वहिहाधाज्भ्य-
 ष्छन्दसि २२० । वक्षाः अनङ्गान् । हासाश्चन्द्रः । धासाः पर्वत
 इति प्राश्च । वसुतसु णिदित्यनुवर्त्तते न तु सुट् । तेन वहे-
 रूपधाहङि । इतरयोरातो युगिति (उ२००४०) युक् । “शोणाधष्णू

(१८) शेषंश्चोऽदन्तोऽपि मेद्ववाची शुन इव शेषो यस्य स छनिः । अत्रैव
 केचित् फ भेति पठित्वा शेषो मेद्व वर्णोरूपमित्याहुः ।

नृवाहसा” । “ओता ह्वं गृणत स्तोमवाहाः” विश्वो वि-
हायाः । “वाजम्भरो विहायाः” । “देवो नय पृथिवीं विश्व-
धायाः” । “अधारयत् पृथिवीं विश्वधायसम्” । “धर्णसिन्धू-
रिधायस” मित्यादि । इण आसिः २२१ । अया. वङ्गिः ।
स्वरादिपाठादव्ययम् । मिथुनेऽसि पूर्ववच्च सर्वम् २२२ । उप-
सर्गविशिष्टो धातुर्मिथुनन्तवासुनोऽपवादोऽसि स्वरार्थः । *
नञि हन एह च २२३ । अनेहाः । अनेहसौ । विधाजो
वेध च २२४ । विदधातीति वेधाः । नुवो धुट् च २२५ ।
नोधः । गतिकारकोपपदयोः पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वञ्च २२६ ।
असि (१६) स्यात् । सुतपाः । जातवेदाः । गतिकारकोपपदात्
कृत (७५६४०) इत्युत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वे सति शेषस्यानुदात्तत्वे
(२०) प्राप्ते तदपवादाद्यर्थमिदम् । चन्द्रे मो डित् २२७ । चन्द्रो-
पदान्माङोऽसि स्यात् चडित् । चन्द्रमाः । वयसि धाजः
२२८ । वयोधास्तरुणः । पयसि च २२९ । पयोधाः समुद्रो
मेघश्च । पुरसि २३० च । पुरोधाः । पुरुरवाः २३१ । पुरुश-
ब्दस्य दीर्घो रौतेरमिश्र निपात्यते । चक्षेर्वहुलं शिञ्च २३२ ।
नृचक्षाः । उषः कित् २३३ । उषः । दमेरुनसि २३४ । “सप्ता-
र्चिर्दमुनाः” । अङ्गिराः २३५ । अङ्गतेरसिः इरुडागमश्च
अप्सराः २३६ । सत्तेरप्पूर्वादसिः । प्रायेणायं भूम्नि । अप्स-

* सुपयाः स्तोपु सयोः । सुपेगा इत्युज्ज्वलदन्तः ।

(१६) प्राद्विचिदाचो गतिसंज्ञा गतौ कारके चोपपदे धातोरसि. पूर्वपद-
प्रकृतिस्वरत्वं चेत्पर्य ।

(२०) अनुदात्तं पदमेकवर्जम् (७५१८४०) इत्यधिकारात्तथात्वम् ।

रसः । विदिभुजिभ्यां विश्वे २३७ । विश्ववेदाः । विश्व-
भोजाः । वशे कनसिः २३८ । सम्प्रसारणम् । उसना ।
इत्युणादिषु चतुर्थः पादः ।

अदि भुवो डुतच् १ अडुतम् । गुधेरूमः २ । गोधूमः । मसेरू-
रन् ३ मसूरः । प्रथमे पादे असेरूरन्मसेत्यत्र (उ३८४४०)
व्याख्यातम् । स्थः किञ्च ४ स्थूरो मनुष्यः । पातेरतिः ५ ।
पातिः स्वामी । सम्पातिः पत्तिराजः । वातेर्निन्त् ६ । “वाति-
रादित्यसोमयोः” । अर्त्तेष्व ७ । अरतिरुद्देशः । ढहेः क्तो
हलोपश्च ८ । ढणम् । वृज्जुलुटितनिताडिभ्य उलन् तण्डुलः ।
९ । त्रियन्ते लुव्यन्ते तन्यन्ते ताड्यन्ते इति वा तण्डुलाः ।
दन्सेः टटनौ न आ च १० । “दासः सेवकशूद्रयोः” । दंशेष्व ११ ।
दाशो धीवरः । उदि चेर्हेसिः १२ । खरादिपाठादव्ययत्वम् ।
उच्चैः । नौ दीर्घश्च १३ । नीचैः । सौ रमेः क्तो दमे पूर्वप-
दस्य च दीर्घः १४ । रमेः सुपूर्वाद्दमे वाच्ये क्तः स्यात् । कि-
त्वादनुनासिकलोपः । सूरत उपशान्तो दयालुश्च (१) पूजो-
यसुक् ऋस्वश्च १५ । यत्प्रत्ययः । पुण्यम् । स्त्रन्सेः शि कुट्
किञ्च १६ । स्त्रंसतेः शिरादेशः यत्प्रत्ययः कित् तस्य कुडा-
गमश्च । शिक्वम् । अर्त्तेः क्युजुश्च १७ । उरणो मेषः ।
हिंसेरीरक्तीरक्षौ (२) १८ । “हिंसीरो व्याघ्रदुष्टयोः” । उदि-

(१) दमादन्यत्र सूरतः क्रीडाद्वरक्तः ।

(२) खराद्यं प्रत्ययद्वयं रूपं तु वृत्त्यम् ।

दृष्टातेरजलो पूर्वपदान्धलोपश्च १८ । ० उदरम् । डित् ख-
 नेर्मुट् चोदात्तः २० । अच् अल् च डित्याद्वातोर्मुट् स चो-
 दात्तः । मुखम् । अमिः सन् २१ । अंसः । मुहेः खो मूर्च्छ २२ ।
 मूर्खः । नहेर्हलोपश्च २३ । नखः । शीङो ऋत्वश्च २४ ।
 शिखा । माङ् जखो मय च २५ । मयूखः । कलिगलिभ्याम्
 फगस्योच्च २६ । कुल्फः शरीरावयवो रोगश्च । गुल्फः
 पादग्रन्थिः । स्मृशेः श्वण्शुनौ पृ च २७ । श्वण्शुनौ प्रत्ययौ
 पृ इत्यादेशः । “पार्श्वोऽस्त्री कक्षयोरधः” । पशुरायुधम् ।
 श्मनि अयतेर्ङ् २८ । श्मन्शब्दो मुखवाची । मुखमाययत
 इति श्मश्रु । अश्रादयश्च २९ । अश्रु नयनजलम् । जने-
 ट् लोपश्च ३० । जटा । अच् तस्य जङ् च ३१ । तस्य जनेः
 जङ्गादेशः स्वादश्च । जङ्गा । हन्तेः शरीरावयवे द्वे च ३२ ।
 जघनम् । “पञ्चान्वितम्बः स्त्रीकव्यां क्लीबे तु जघनं पुरः” ।
 क्लिशेरन् लो लोपश्च ३३ । लकारस्य लोपः । केशः । फले-
 रितजादेश पः ३४ । पलितम् । कृष्णादिभ्यः सञ्ज्ञायां वुन्-
 ३५ । करकः करका । कटकः । नरकम् नरकः । नारकोऽपि
 चेति द्विरूपकोषः । सरकम् गमनम् । कोरकः कोरकश्च ।
 कीकयतेराद्यन्तविपर्ययश्च ३६ । कीचको वंशभेदः । पश्चिम-
 चोरिश्चोपधायाः ३७ । पेचकः । मेचकः । जनेररष्ठ च ३८ ।
 जठरम् । वचिमनिभ्याञ्चिच्च ३९ । वठरो मूर्खः । “मठरो
 मुनिशौण्डियोः” विदादित्वात् (पृ५०:१४०) माठरः । गर्गादि-
 त्वात् (पृ५०:१४०) माठर्थः । जर्जि दृष्टातेरलचौ पूर्वपदान्धलो-
 पश्च ४० । “जर्दरः शूररक्षसोः” । कदरादयश्च ४१ । कदरः

कूत्सलः । सृदरं विलम्बं सृदरं सपर्यः । हन्तेर्युच्चाद्यन्तयो-
 र्वत्त्वतस्त्वे ४२ । घातनो मारकः । क्रमिगमिन्नमिभ्यस्तुन् वृद्धिश्च
 ४३ । कान्तुः पक्षी । गान्तुः पथिकः । क्षान्तुर्मशकः । हर्ष्यतेः
 कन्यमिहिर च ४४ । कन्यन् प्रत्ययः । हिरण्यम् । कञः पासः
 ४५ । कर्पासः । विल्वादित्वात् (पृ५६७७) कार्पासं वस्त्रम् । जनेस्तु
 रश्च ४६ । जतुर्हस्ती योनिश्च । जर्णोर्तेडः ४७ । जर्णा ।
 दधातेर्यत् नट् च ४८ । धान्यम् । जीर्यतेः क्रिन् रश्च वः ४९ ।
 “जिब्रिः स्यात् कालपक्षिणोः” । बाहुलकाडलि (पृ५६७७) चेति
 दीर्घो न । मव्यतेर्यलोपो मञ्चापतुट् चालः ५० । मव्यतेरालः
 प्रत्ययः स्यात् तस्यापत्डागमो धातोर्धलोपो मकारश्चान्यस्य ।
 ममापतालो विषयः । ऋजः कीकन् ५१ । ऋजीक इन्द्रो
 धूमश्च । तनोतेड्डः सन्वञ्च ५२ । “तितउः पुंसि क्लीवे च” ।
 अर्भकपृष्ठकपाका वयसि ५३ । ऋधु वृद्धौ । अतो वन् । भका-
 रेद्यान्तादेशः । प्रथेः कुकन सम्प्रसारणञ्च । पिबतेः कन् ।
 अवद्यावमाधमार्वरेफाः कुत्सिते ५४ । वतेर्बिम्बि यत् । अव-
 द्यम् । अवतेरम् वस्य पक्षे धः । अवमः । अधमः । अर्त्ते-
 र्वन् । अर्वा । रिफतेस्तोदादिकात् । रेफः । लीड्रोडो-
 र्झस्वः पुट् च तरौ श्लेषणकुत्सितयोः ५५ । तरौ प्रत्ययौ क्रमात्
 स्तो धातोर्झस्वः प्रत्ययस्य पुट् । लिप्तं श्लिष्टम् । रिप्रं कुत्सि-
 तम् । क्लिशेरीशोपधायाः कन् लोपश्च लो नाम् च ५६ ।
 क्लिशेः कन् स्यात् उपधाया ईत्वं लस्य लोपो नामागमश्च ।
 कीनाशः यमः । कित्त्वफलश्चिन्त्यम् । अग्नोतेराशुकर्मणि
 शरट् च ५७ । चकारादुपधाया ईत्वं । ईश्वरः । चतेश्वरन्

५८ । चत्वारः । प्राततेररन् ५९ । प्रातः । अमेसुट् च ६० ।
 अन्तर्माध्यम् । दहेर्मा लोपो दश्च नः ६१ । गप्रत्ययो धातोर-
 न्यस्य लोपो दकारस्य नकारः । नगः । सिचिः संज्ञायां
 हनुमौ कश्च ६२ । सिञ्चतेः कप्रत्ययो हकारादेशो नुम् च
 स्यात् । सिंहः । व्याङ्गि घ्रातश्च जातो ६३ कप्रत्ययः स्यात् ।
 व्याघ्र । हन्तेरच् घुर च ६४ । घोरम् । क्षमेरुपंधालोपश्च ।
 ६५ । चादच् । क्ष्मा । तरतेङ्गिः ६६ । वयः । त्रान् । ग्रहे
 रनिः ६७ । ग्रहणिः । ङीष् । ग्रहणी व्याधिभेदः । प्रथे-
 रमच् ६८ । प्रथमः । चरेश्च ६९ । चरमः । मङ्गेरलच् ७० ।
 मङ्गलम् ।

इत्युणादिषु पञ्चमः पादः ।

उणादयो वङ्गलम् । ३ । ३ । १ ।

एते वर्तमाने संज्ञायाश्च बहुल स्युः । केचिदविहिता अप्यूह्याः ।

“सन्नासु धातुरूपाणि प्रत्ययाश्च ततः परे ।

कार्याद्विद्यादनुबन्धमेतच्छास्त्रमुणादिषु” ।

भूतेऽपि दृश्यन्ते । ३ । ३ । २ ।

भविष्यति गम्यादयः । ३ । ३ । ३ ।

दाशगोम्रौ सम्प्रदाने । ३ । ४ । ७३ ।

एतौ सम्प्रदाने कारके निपात्येते । दाशन्ति तस्मै दाशः ।

गां हन्ति तस्मै गोभोऽतिथिः ।

भौमादयो (१)ऽपादाने । ३ । ४ । ७३ ।

भीमः । भीष्मः । प्रस्कन्दनः । चक्षुः । मूर्खः । खलतिः ।

ताभ्यामन्यत्रेणादयः । ३ । ४ । ७५ ।

सम्प्रदानापादानपरामर्शार्थन्ताभ्यामिति । ततोऽसौ भवति
तन्तुः । वृत्तन्तदिति वर्त्म । चरितन्तदिति चर्म ।

तुमुण्णुनौ क्रियायाङ्क्रियार्थायाम् । ३ । ३ ।

१० ।

क्रियार्थायां क्रियायामुपपदे भविष्यत्वर्थे धातोरेतौ स्तः ।
मान्तत्वादव्ययत्वम् । कृष्णं द्रष्टुं याति । कृष्णन्दर्शको याति ।
अत्र वासरूपेण लजादयो न, पुनर्णुलुक्तेः ।

समानकर्तृकेषु तुमुन् । ३ । ३ । १५८ ।

अक्रियार्थोपपदार्थमेतत् । इच्छार्थेष्वेककर्तृकेषूपपदेषु धा-
तोस्तुमुन् स्यात् । इच्छति भोक्तुम् वष्टि वाञ्छति वा ।

शकष्टपञ्चाग्लावटरभलभक्रमसहार्हास्त्यर्थेषु
तुमुन् । ३ । ४ । ३५ ।

उपपदेषु धातास्तुमुन् स्यात् । शक्नोति सोक्तुम् । एव-
णातोत्याद्यपि । अर्थग्रहणमस्तिनैव सम्बध्यते अनन्तरत्वा-
अस्ति भवति विद्यते वा भोक्तुम् ।

(१) भीम भीष्म भयानक वाङ् चक्षुः प्रस्कन्दन प्रघान ससुर स्तुव स्तुक्
रव शङ्ख सुक म्ल खलति भासादि । आसतिगणोऽयम् ।

पर्याप्तवचनेष्वलमर्थेषु । ३ । ४ । ६६ ।

पर्याप्तिः पूर्णता तदाचिषु सामर्थ्यवचनेषूपपदेषु तुमुन्
स्यात् । पर्याप्तो भोक्तु प्रवीणः कुशलः पटुरित्यादि ।
पर्याप्तवचनेषु किम् ? अल भुक्ता । अलमर्थेषु किम् ? पर्या-
प्तभुङ्क्ते प्रभूततर्ह गम्यते न तु भोक्तुः सामर्थ्यम् ।

कालसमयवेलासु तुमुन् । ३ । ३ । १६७ ।

पर्यायोपादानमर्थोपलक्षणार्थम् । कालार्थेषूपपदेषु तुमुन्
स्यात् । कालः समयो वेला अनेहा वा भोक्तुम् । प्रैषादिग्रह-
णमिहानुवर्त्तते तेनेह न । “भूतानि कालं पचतीति वार्त्ता” ।

भाववचनाश्च । ३ । ३ । ११ ।

भाव (उ४३४५०) इत्यधिकृत्य वक्ष्यमाणा घञादयः क्रियार्थायां
क्रियायां भविष्यति स्युः । यागाय याति ।

अण् कर्मणि च । ३ । ३ । १२ ।

कर्मण्युपपदे क्रियार्थायां क्रियायाच्चाण् स्यात् । खलोऽप-
घादः काण्डलावो व्रजति । परत्वादयं कादीन् बाधते ।
कम्बलदायो व्रजति ।

पदरुजदिशस्मृशो घञ् । ३ । ३ । १६ ।

भविष्यतीति निवृत्तम् पद्यतेऽसौ पादः । रुजतीति रोगः ।
विशतीति वेगः । स्मृत्यतीति स्मरणः ।

हृ स्थिरे । ३ । ३ । १७ ।

हृ इति लुप्तविभक्तिक सत्तः^१ स्थिरे कर्त्तरि घञ् स्यात् । सरति कार्त्तान्तरमिति सारः । व्याधिमत्त्यबलेषु चेति वाच्यम् * । अतीसारो व्याधिः । अन्तर्भावितण्यर्थोऽत्र सरतिः । रुधिरादिकमतिशयेन सारयतीत्यर्थः । विसारो मत्त्यः । “सारो बले दृढाशे च” ।

भावे । ३ । ३ । १८ ।

सिद्धावस्थापने (२) वाच्यं वाचे धातोर्घञ् स्यात् । पाकः । पाका ।

स्फुरतिस्फुलत्योर्घञि । ६ । १ । ४७ ।

अनयारंभ आत्त्व स्याद्घञि । स्फारः । स्फालः । उपसर्गस्य घञाति (५४८०ष्ट०) दोषः । परोहारः । इक काशे (५४८०ष्ट०) । काशे उत्तरपटे द्रगन्तस्यैव प्रादेर्दीर्घः । नीकाशः । अनूकाशः । इक किम् १ प्रकाशः । नादात्तापदेशेति (३२७२ष्ट०) न हृदि । शमः । आचमादिस्तु । आचामः । कामः । विश्राम इति त्वपाणिनीयम् ।

स्यदा जवे । ६ । ४ । २८ ।

स्यन्देवाञि नलापो दृढाभावश्च निपाचने । स्यदा वेगः । अन्यत्र स्यन्दः ।

(२) “साध्यरूपा क्रिया तत्र धातुरूपनिबन्धना । सिद्धभावस्तु यस्तस्याः स घञादिनिबन्धनः” इति कथ्युक्तमनुसृत्याह सिद्धेति ।

अवोदौऽवक्लोटनम् । एष इधनम् । ओझ उन्दनम् । अन्ये-

र्नलीपो वृद्धभावश्च ।

अकर्त्तरि च कारके संज्ञायाम् । ३ । ३ । १९ ।

कर्त्तृभिन्ने कारके घञ् स्यात् ।

घञि च भावकरणयोः । ६ । ४ । २७ ।

रञ्जेर्नलोपः स्यात् । रागः । अनयोः किम् ? रज्यत्यस्मिन्
रङ्गः । प्रास्यते इति प्रासः । संज्ञायामिति प्रायिकम् ।
को भवता लाभो लब्धः । इत उत्तरभावे अकर्त्तरि कारके
इति कृत्यल्युटो बहुलमिति (उ३००४०) यावद् द्वयमप्यनुवर्त्तते ।

परिमाणाख्यायां सर्वेभ्यः । ३ । ३ । २० ।

घञ् । अजपोर्बाधनार्थमिदम् । एकस्तण्डननिचायः । द्वौ
शूर्पनिष्ठावौ । द्वौ कारौ । दारजारौ कर्त्तरि णिलुक् च * ।
दारयन्तीति दाराः । जरयन्तीति जाराः ।

इङञ्च । ३ । ३ । २१ ।

घञ् । अवोऽपवादः । उपेत्य अस्मादधीयते उपाध्यायः ।
अपादाने स्त्रियामपसंख्यानन्तदन्ताच्च वा ङीष् * । उपाध्याया
उपाध्यायी । शृ वायुवर्णनिवृत्तेषु * । शृ इत्यविभक्तिकोर्नि-
र्देशः । शारो वायुः । करणे घञ् । शारो वर्णः । चित्रौ-
करणमिह धात्वर्थः निव्रियते आव्रियतेऽनेनेति निवृत्तभाव-

रणम् बाहुलकात् करणे क्तः । “गीरिवाकृतनीशारः प्रायेण
शिशिरं कृष ” अकृतप्रावरण इत्यर्थः ।

उपसर्गे रवः । ३ । ३ । २२ ।

घञ् । संरावः । उपसर्गे किम् रवः ।

अभिनिसस्तनः शब्दसंज्ञायाम् । ८ । ३ । ८६ ।

अस्मात् स्तनं मय्य मूर्धन्यम् । अभिनिष्ठानो वर्णः । शब्द-
संज्ञायाम् किम् ? अभिनिस्तनति मृदङ्गः ।

समि युद्धदुवः । ३ । ३ । २३ ।

संयुज्यते मिश्रीक्रियते गुल्मादिभिरिति संयावः पिष्टविका-
रोऽपपविशेषः । सन्दावः । सन्दावः ।

अिनीभुवोऽनुपसर्गे । ३ । ३ । २३ ।

आयः । नायः । भावः । अनुपसर्गे किम् प्रशयः । प्रणयः ।
प्रभवः । कथम् ? प्रभावी राज्ञ इति प्रकृत्यो भाव इति प्रादि-
समासः । कथम् ? राज्ञो नय इति बाहुलकात् ।

वौ क्षश्रुवः । ३ । ३ । २५ ।

विज्ञावः । विश्रावः । वौ किम् क्षवः । श्रवः ।

अवोदोर्नियः । ३ । ३ । २६ ।

अवनयोऽधोनयनम् । उन्नायः ऊर्ध्वनयनम् । कथम् ? उन्नयः
उत्प्रेषेति बाहुलकात् ।

प्रे द्रुस्तुवः । ३ । ३ । २७ ।

प्रदावः । प्रस्तावः । प्रस्तावः । प्रे इति किम् ? द्रवः । स्तवः ।
स्वः ।

निरस्थोः पूत्वोः । ३ । ३ । २८ ।

निष्पद्यते शूर्प्यादिभिरिति निष्पावो धान्यविशेषः । अभि-
लावः । निरस्थोः किम् ? पर्वः । लवः ।

उन्नोर्ग्रः । ३ । ३ । २९ ।

उद्गारः । निगारः । उन्नोः किम् ? गरः ।

कृ धान्ये । ३ । ३ । ३० ।

कृ इत्यस्माद्धान्यविषयकादुद्योर्घञ् स्यात् । उक्तारो निका-
रो धान्यस्य विलेप इत्यर्थः । धान्ये किम् ? भिक्षोत्करः ।
पुष्पनिकरः ।

यज्ञे समि स्तुवः । ३ । ३ । ३१ ।

समेत्य स्तुवन्ति यस्मिन् देशे कन्दोगाः स देशः संस्तावः ।
यज्ञे किम् ? संस्तवः परिचयः ।

प्रे स्तोऽयज्ञे । ३ । ३ । ३२ ।

अयज्ञे इति च्छेदः यज्ञे इति प्रकृतत्वात् । प्रस्तारः । अयज्ञे
किम् ? वर्हिषः प्रस्तारो मुष्टिविशेषः ।

प्रथने वावथब्दे । ३ । ३ । ३३ ।

विपूर्वात् स्तृणातेर्घञ् 'स्याद्ग्रन्थविषये प्रथने । पठस्य
विस्तरः । प्रथने किम् ? तृणविस्तरः । अग्रन्थे किम् ? ग्रन्थ-
विस्तरः ।

छन्दोनाम्नि च । ३ । ३ । ३४ ।

स्त इत्यनुवर्त्तते । विष्टारपङ्क्तिः छन्दः । विस्तीर्यन्ते ऽस्मि-
न्नक्षराणीत्यधिकरणे घञ् । ततः कर्मधारयः ।

छन्दोनाम्नि च । ८ । ३ । ८४ ।

विपूर्वात् स्तृणातेर्घञन्तस्य सस्य षत्व' स्याच्छन्दोनाम्नि । इति
षत्वम् ।

उदि ग्रहः । ३ । ३ । ३५ ।

उद्ग्रह'

समि मुष्टौ । ३ । ३ । ३६ ।

मल्लस्य संघाहः । मुष्टौ किम् ? द्रव्यस्य संघट्टः ।

परिन्योर्नीणोद्यूताभ्येषयोः । ३ । ३ । ३७ ।

परिपूर्वावयतेर्निपूर्वादिणश्च घञ् स्यात् क्रमेण द्यूतेऽभ्येषे च
विषये । परिणयेन शारान् हन्ति समन्तावयनेनेत्यर्थः
एषोऽत्र न्याय उचितमित्यर्थः । द्यूताभ्येषयोः किम् ? परि-
षयो विवाहः । न्ययो नाशः ।

परावनुपात्यय इणः । ३ । ३ । ३८ ।

मप्राप्तस्य अनतिपातोऽनुपात्ययः । तव पर्यायः । अनुपा-
ये किम् ? कालस्य पर्ययः अतिपात इत्यर्थः ।

व्युपयोः शेतेः पर्याये । ३ । ३ । ३८ ।

नव विशयः । राज्ञ उपशयः । पर्याये किम् ? विशयः
संशयः । उपशयः समीपशयनम् ।

हस्तादाने चेरस्तेये । ३ । ३ । ४० ।

हस्तादान इत्यनेन प्रत्यामत्तिरादेयस्य लक्ष्यते । पुष्पप्रचा-
यः । हस्तादाने किम् ? वृक्षाग्रस्थानां फलानां यष्ट्या प्रचयं
करोति । अस्तेये किम् ? पुष्पप्रचयश्चौर्येण ।

निवासचितिशरीरोपसमाधानेष्वदेष्टु कः ।

३ । ३ । ४१ ।

एषु चिनोतेर्घञ् आदेश ककारः । उपसमाधानं राशी-
करणम् तच्च धात्वर्थः । अन्ये प्रत्ययार्थस्य कारकस्योपाधि-
भूताः । निवासे-काशी निकायः । चितौ-आकायमग्नि
स्त्विन्वीत । शरीरे-चीयतेऽस्मिन्नस्थयादिकमिति कायः ।
समूहे-गोमयनिकायः । एषु किम् ? चयः चे कः इति
वक्तव्ये आदेरित्युक्तियेङ्लुक्वादेरेव यथा स्वादिति गोम-
यानान्निकेचायः पुनः पुनः राशीकरणमित्यर्थः ।

सङ्घे (३) चानोत्तराधये । ३ । ३ । ४२ ।

(३) उत्तरे चाधरे चोत्तराधरास्तेषां भावस्तद्विचारेण यस्य इत्यर्थः ।

चेर्धञ् प्रादेश कः । भित्तुनिकायः । प्राणिनां समूहः सङ्घः ।
अनोत्तराधत्थे किम् ? सूकरनिचयः (४) । सङ्घे किम् ? ज्ञान-
कर्मसमुच्चयः ।

कर्मव्यतिहारे णच् स्त्रियाम् । ३ । ३ । ६३ ।
स्त्रीलिङ्गे भावे णच् ।

* णचः स्त्रियामञ् । ५ । ४ । १४ ।

न कर्मव्यतिहारे । ७ । ३ । ६ ।

अत्र ऐच् न स्यात् । व्यावक्रोशी । व्यावहासी ।

अभिविधौ भाव इनुण् । ३ । ३ । ४४ ।

* अणिनुणः । ५ । ४ । १५ ।

आदिर्वादिः । इवण्यनपत्ये (पृ. ३४८०) साराविणम् वर्त्तते ।

आक्रोशेऽवन्योर्ग्रहः । ३ । ३ । ४५ ।

अव, नि, एतयोर्ग्रहर्धञ् स्यात् प्रापि । अवग्राहस्ते भूयात्
अविभव इत्यर्थः । निग्राहस्ते भूयात् बाध इत्यर्थः । आक्रोशे
किम् ? अवग्रहः पदस्य । निग्रहश्चारस्य ।

प्रे लिप्तायाम् । ३ । ३ । ४६ ।

पातप्रगर्हण चरति भित्तुः ।

परौ यच्चे । ३ । ३ । ४७ ।

उत्तरः परिग्राहः । स्फोटन वेदेः स्वीकरणम् ।

(४) सन्त्यपानाद्ये सूकरा उत्तरावरभावेन गेरते तदेव प्रत्युदाहरणम् ।

* स्त्रिया विहित णज्जनात् स्वार्थेऽञ् स्यात् । अज्जत्वात् ङीप् ।

* इनुण्जनात् स्वार्थेऽण् स्यात् ।

नो वृ धान्ये । ३ । ३ । ४८ ।

वृ इति लुप्तपञ्चमीकम् । नीवारः । धान्ये किम् ? निवरा (५)
कन्या । क्तिन्विषयेऽपि बाहुलकादपि । प्रवरा सेतिवत् ।

उदि अयतियौतिपूद्रुवः । ३ । ३ । ४९ ।

उच्छ्रायः । उद्यावः । उत्पावः । उद्द्रावः । “कथम्मतनान्ताः
समुच्छ्रया” इति बाहुलकात् ।

विभाषाङि रुलुवोः । ३ । ३ । ५० ।

आराव'-आरवः । आप्लाव'-आप्लवः ।

अवे ग्रहो वर्षप्रतिबन्धे । ३ । ३ । ५१ ।

विभाषेति वक्तते । अवग्राह'-अवग्रह' । वर्षप्रतिबन्धे किम् ?
अवग्रहः पदस्य ।

प्रे वणिजाम् । ३ । ३ । ५२ ।

प्रे ग्रहर्घज् वा वणिजां सम्बन्धि चेन्नत्ययार्थः तुलामूत्रमिति
यावत् । तुलाप्रग्राहेण चरति तुलापग्रहेण वा ।

रश्मौ च । ३ । ३ । ५३ ।

प्रग्रह'-प्रग्राहः ।

वृणोतेराच्छादने । ३ । ३ । ५४ ।

(५) निवरेति मृहृष्टद्वित्यादिना (७४४२४०) कर्मणि अपि कर्मार्थत्वात् स्त्रीत्वम्

विभाषा प्र इत्येव । प्रवारः-प्रवरः (६) ।

परौ भवोऽवज्ञाने । ३ । ३ । ५५ ।

परिभाव-परिभवः । अवज्ञाने किम् ? सर्वतो भवनमपरिभवः ।

एरच् । ३ । ३ । ५६ ।

घयः । जयः । भयादीनामुपसंख्यानम् * । नपुंसके क्तादि-
निवृत्त्यर्थम् । भयम् । वर्षम् ।

कटोरप् । ३ । ३ । ५७ ।

कवर्णान्तादुवर्णान्तादप् । करः । गरः । शरः । यवः ।
स्तवः । लवः । पवः (७) ।

वृक्षासनयोर्विष्टरः । ८ । ३ । ६३ ।

अनयोर्विष्टरस्य स्तः षत्वं निपात्यते । विष्टरो वृक्ष आसनञ्च ।
वृष्टेः । वाक्यस्य विस्तरः ।

ग्रहवृट्निश्चिगमश्च । ३ । ३ । ५८ ।

अप्यगात् । घञचोरपवादः । ग्रहः । वरः । दरः । निश्चयः ।
गमः । वशिरण्योरुपसंख्यानम् * । वशः । रणः । घञर्थे
कविधानम् * । प्रस्थः । विघ्नः । द्वित्वप्रकरणे के क्तादी-
नामिति वक्तव्यम् * । चक्रम् । चिह्नदम् । चक्रसः ।

उपसर्गऽदः । ३ । ३ । ५९ ।

(६) आच्छादने विम् प्रवरो गो प्रशस्त इत्यर्थः ।

(७) कटोरित्यत्र दकारो ह्रस्वसुखार्थः, नतु तकारस्तेन कवर्णान्तादित्युक्तमेवम्
तात्परत्वाभावात् दीर्घोवर्णान्तादप्यवित्याशयेनाह लवः पव इति ।

अप्स्यात् ।

घञपोश्च । २ । ४ । ३८ ।

अदेर्घृ ऋ स्यात् घञि अपि च । प्रघसः विघसः (८) । • उप-
सर्गे किम् ? घामः ।

नौ ण च । ३ । ३ । ६० ।

नौ उपपठे अदेर्ण स्यादप । न्यादः । निघसः ।

व्यधजपोरनुपसर्गे । ३ । ३ । ६१ ।

अप्स्यात् । व्यधः । जपः । उपसर्गे तु । आव्याधः । उपजापः ।

स्वनहसोर्वा । ३ । ३ । ६२ ।

अप् । पक्षे घञ् स्वनः—स्वानः । हसः—हासः । अनुप-
सर्गे इत्येव । प्रस्वानः । प्रहासः ।

यमः समुपनिविष्टु च । ३ । ३ । ६३ ।

एषु अनुपसर्गे च यमेरब् वा । संयमः—संयामः । उपयमः उप-
यामः । नियमः-नियामः । वियमः-वियामः । यम-यामः ।

नौ गदनदपठस्वनः । ३ । ३ । ६४ ।

अब्वा स्यात् । निगदः—निगादः । निनदः—निनादः । निपठः-
निपाठः । निस्वनः—निस्वानः ।

कणो वीणायाच्च । ३ । ३ । ६५ ।

नायनपसर्गं च वीणाविषयाच्च कणतेरम्बा स्यात् । वीणाग्र-
हणं प्रादुर्गमम् । निकर्णः—निकाणः । कणः—काणः । वीणा-
यास्तु प्रकणः—प्रकाणः ।

नित्यम्पणः परिमाणे । ३ । ३ । ६६ ।

अस्मात् । मूलकपणः । शाकपणः । व्यवहारार्थं मूलकादीनां
परिमितो मुष्टिर्बध्यते सोऽस्य विषयः । परिमाणे किम् ? पाणः ।

मदोऽनुपसर्गे । ३ । ३ । ६७ ।

धनमदः । उपसर्गे तु उन्मादः ।

प्रमदसम्पदौ हर्षे । ३ । ३ । ६८ ।

हर्षे किम् ? प्रमादः । सम्पादः ।

समुदोरजः पशुषु । ३ । ३ । ६९ ।

सम्पूर्वोऽजिः समुदाये उत्प्लव्यं प्रेरणे तस्मात् पशुविषयका-
दस्मात् । अघञपोरित्युक्ते (३४८२०००) वीभावो न । समजः
पशूनां सङ्घः । उदजः पशूनां प्रेरणम् । पशुषु किम् ? समाजो
ब्राह्मणानाम् । उदजः क्षत्रियाणाम् ।

अक्षेषु ग्लहः । ३ । ३ । ७० ।

अक्षशब्देन देवनं लक्ष्यते तत्र यत्पणरूपेण ग्राह्यन्तत्र ग्लह
इति निपात्यते । अक्षस्य ग्लहः । “व्यात्युत्तीमपसरणग्लहाम-
दीव्यम्” । अक्षेषु किम् ? पादस्य ग्रहः ।

प्रजने सत्तेः । ३ । ३ । ७१ ।

प्रजनं प्रथमगर्भग्रहणम् । गवामुपसरः । कथमवसरः प्रसर
इति ? अधिकरणे “पुंसि संज्ञायामिति” (८४५६४०) घः । .

ह्वः सम्प्रसारणञ्च न्यभ्युपविषु । ३ । ३ । ७२ ।

निहवः । अभिहवः । उपहवः । विहवः । एषु किम् ? प्रज्ञायः ।

आङ्ङि युद्धे । ३ । ३ । ७३ ।

आह्वयन्तेऽस्मिन्नित्याहवः । युद्धे किम् ? पाज्ञायः ।

निपानमाहावः । ३ । ३ । ७४ ।

आङ्पूर्वस्य ह्वयतेः सम्प्रसारणमप् हृदिश्च उदकाधारश्च-
हाच्यः । “आहावस्तु निपानं स्यादूपकूपजलाशये” ।

भावेऽनुपसर्गस्य । ३ । ३ । ७५ ।

अनुपसर्गस्य ह्वयतेः सम्प्रसारणमप् च स्यात् भावे । हवः ।

हनश्च बधः । ३ । ३ । ७६ ।

अनुपसर्गादन्तेर्भावेऽप् स्यात् बधादेशश्चात्तोदात्तः “बधे-
न दस्युम्” । चाहञ् । घातः ।

मूर्तौ घनः । ३ । ३ । ७७ ।

मूर्तिः काठिन्यन्तस्मिन्निर्वाभिधेये हन्तेरप्यात् घनश्चादेशः ।
अन्नघण । कथं सैन्धवघनमानयेति घनशब्देन धर्मो लक्ष्यते ।

अन्तर्घनो देशे । ३ । ३ । ७८ ।

वाहीकग्रामविशेषस्य संज्ञेयम् । अन्तर्घन इति पाठान्तरम् ।

अगारैकदेशेऽप घणः प्रघाणश्च । ३ । ३ । ७९ ।

हारदेशे द्वौ प्रकोष्ठावलिन्दौ आभ्यन्तरो वाह्यश्च । तत्र
वाह्ये प्रकोष्ठे निपातनमिदम् प्रविशद्विर्जनैः पादैः प्रक-
र्षेण हन्यते इति प्रघणः-प्रघाणः । कर्मण्यप् । पक्षे वृद्धिः ।

उद्वनोऽत्याधानम् । ३ । ३ । ८० ।

अत्याधानमुपरिस्थापनम् । यस्मिन् काष्ठे अन्यानि काष्ठानि
स्थापयित्वा तत्स्थाने तदुद्वनः । अधिकरणेऽप ।

अपघनोऽङ्गम् । ३ । ३ । ८१ ।

अङ्गं शरीरावयवम् । स चेह न सर्वं किन्तु पाणिः पादश्चे-
त्याहुः । करणेऽप । अपघातोऽन्यः ।

करणेऽयोविद्रुषु । ३ । ३ । ८२ ।

एषु हन्ते । करणेऽप्यगादघनादेशश्च । अयो हन्यतेऽनेनेत्ययो-
घनः । विघनः । द्रुघनः । द्रुघण इत्येके । पूर्वपदात् संज्ञा-
यामिति (५४१५४०) णत्वम् । संज्ञेया कुठारस्य दुर्वृक्षः ।

स्तम्बे क च । ३ । ३ । ८३ ।

स्तम्बे उपपदे हन्तेः । करणे कः स्यादप् च अप्यने घनादेशः ।

स्तम्बघ्नः । स्तम्बघनः । करणइत्येव । स्तम्बघातः च ।

परौ घः । ३ । ३ । ८४ ।

परौ हन्तेरप् स्यात् करणे घशब्दश्चादेशः । परिहन्यतेऽनेनेति परिघः ।

परेश्च वाङ्मयोः । ८ । २ । २२ ।

परे रफस्य लो वा स्याद्वशब्दे अङ्गशब्दे च । पलिघ-परिघः ।
पय्यङ्गः-पत्यङ्गः । इह तरसमपौ घ इति (पू०००४०) कृत्रिमस्य न
ग्रहणं व्याख्यानात् ।

उपपन्न आश्रये । ३ । ३ । ८५ ।

उपपूर्वाहन्तेरप् स्यादुपधालोपश्च । आश्रयशब्देन सामीप्यं ल-
च्यते । पर्वतनोपहन्यते सामीप्येन गम्यते इति पर्वतोपपन्नः ।

सङ्घोद्धौ गणप्रशंसयोः । ३ । ३ । ८६ ।

संहननं सङ्घः । भावेऽप् । उद्धन्यते उत्कृष्टो ज्ञायते इत्युद्धः ।
कर्मण्यप् । गत्यर्थानां बुद्धार्थत्वाद्धन्तिर्ज्ञाने ।

निघो निमित्तम् । ३ । ३ । ८७ ।

समन्तान्मित्तमित्तम् । निर्विशेष हन्यन्ते ज्ञायन्ते इति
निघाः वृक्षाः समाराहपरिणाहा इत्यर्थः ।

डुतः क्तिः । ३ । ३ । ८८ ।

अयम्भाव एव स्वभावात् । क्लोमोन्नत्यम् " । क्लिप्तप्रत्ययान्तात्
मप् निर्वर्ततेऽर्थे नित्यग्रहणात् क्लिप्तमर्वावषयः । अतएव क्ल

न्तेन न विग्रहः । 'डुपचष् पाकेन निवृत्तम् । पक्तिमम् ।
डुवप् उत्तिमम् ।

टितोऽयुच् ॥ ३ । ३ । ८१ ।

अयमपि स्वभावात् भाव एव । टुवेप । वेपथुः । श्वयथुः ।

यजयाच यतविच्छप्रच्छरजोनङ् । ३ । ३ । ८० ।

यज्ञः । याचजां । यत्न । विश्नः । प्रश्न । प्रश्ने चासन्नेति (उ२८६४०)
ज्ञापकात् न सम्प्रसारणम् । डित्वन्तु विश्न इत्यत्र गुणनि-
पेधाय । रक्षणः ।

स्वपो नन् । ३ । ३ । ८१ ।

स्वप्नः ।

उपसर्गे षोः किः । ३ । ३ । ८२ ।

प्रधि । अन्तर्द्धिः । (८) । उपाधीयतेऽनेनत्युपाधिः ।

कर्म्मण्यधिकरणे च । ३ । ३ । ८३ ।

कर्म्मण्युपपदे घा किः स्यादधिकरणेऽर्थः । जलानि धीयन्ते
अस्मिन्निति जलाधिः ।

स्त्रियां क्तिन् । ३ । ३ । ८४ ।

स्त्रीलिङ्गे भावादी क्तिन् स्यात् । घञाऽपवादः । अजपो तु पर-

त्वाद बाधते । कृतिः । चितिः (१०) । स्मृतिः । स्फायी-स्फातिः ।
स्फीतिः का मे इति तु प्रामादिकम् । क्लान्तादात्वर्थे णिचि अच
इरिति (उ३२२४०) वा समाधेयम् । श्रुयजीषितुभ्यः करणे * ।
श्रूयतेऽनया श्रुतिः । यजरिषेय इष्टिः । स्मृतिः । ऋत्वा-
दिभ्यः क्तिन्निष्ठावदाद्यः । तेन नत्वम् (११) । कोणिः ।
गीर्णिः । लूनिः । धूनिः । ह्लाद इति (उ३५६४०) योगविभा-
गात् क्तिनि ऋवः । प्रह्वनिः । ति च (उ३५६४०) । चूर्त्तिः ।
फुल्तिः । चायतेः क्तिनि चिभावो वाच्यः * । अपचितिः ।
सम्पदादि (१२) भ्यः क्तिप् * । सम्पत् । विपत् । क्तिवपोथते
(१३) सम्पत्तिः । विपत्तिः ।

स्थागापपचो भावे । ३ । ३ । ६५ ।

क्तिन् स्यात् । अङोऽपवादः (१४) । प्रस्थितिः । उपस्थितिः ।
सङ्गीतिः । सम्पीतिः । पक्तिः । कयमवस्था सस्थेति व्यव-
स्थायामिति (५६६४०) ज्ञापकात् ।

(१०) चि तेतिस्तोतिभ्या स्त्रियासुभयप्रसङ्गे परत्वात् क्तिन्नेत्वाच् चितिरिति ।

(११) तेनेति रदाभ्यामित्यनेन (उ३४६४०) कोर्णिरित्यादौ, लूनिरित्यादौ तु
त्वादिभ्यः (उ३२०७४०) इति नत्वं स च गणः, क्रादादौ १६५ १६६ १६७
पृष्ठेषु दृष्टव्यम् ।

(१२) एवम् आपद् प्रातपद् ।

(१३) अस्तियामिति (उ३६०७४०) प्रतिषेधेन स्त्रिया वासरूपविधेरभाव
इत्याशयेनेदम् ।

(१४) डुरत्ताऽप्रातन्वातो म्यादिभ्य आतयोपपत्तेर् इति (उ३५२४०) पञ्चमु-
प्रह्विदादिभ्य इति (उ३४०७४०) प्राप्ताभ्याड इत्यर्थः । अङोऽपवादो न तु
एवुलिङीरिति भावः तेन एवुलिङो परत्वाङ्गत्वात् एव । तत्त्वम् ।

ऊतियूतिजूतिभातिहेतिकीर्त्तयश्च । ३ । ३ ।

। ६७ ।

अवतेर्ज्वरत्वरेत्यूट् (उ० १८४०) ऊतिः । स्वरार्थं वचनम् ।
उदात्त इति हि वर्त्तते (१५) । यूतिः । जूतिः । अनयोर्दीर्घ-
त्वञ्च निपात्यते । स्यतेः । भातिः । द्यतिस्यतिमास्येतोति
(उ० ५६४०) प्राप्तस्येत्त्वस्याभावो निपात्यते । सनातेर्वा, जनसने-
न्याखे (प० १३८४०) कृते स्वरार्थं निपातनम् । हन्तेर्हिनीतेर्वा
हेतिः । कीर्त्तिः ।

व्रजयजोर्भावे क्यप् । ३ । ३ । ६८ ।

व्रज्या । इज्या ।

संज्ञायां समजनिषदनिपतसनविदषुञ्ज्शीङ्-
भृजिणः । ३ । ३ । ६९ ।

समजादिभ्यः स्त्रियाश्चावादी क्यप्प्राप्त्य चोदात्तः संज्ञायाम् ।
अजेः क्यपि वीभावो नेति वाच्यम् * । समजन्ति तस्यामिति
समज्या सभा । निषीदन्यस्यान्निषद्या आपणः । निपतन्त्य-
स्यामिति निपत्या पिच्छिला भूमिः । मन्यतेऽनयेति मन्या
गलपाखेशिरा । विदन्यनया विद्या । सुत्या अभिषवः ।
ग्रथ्या । भृत्या । ईयतेऽनया इत्या शिविका ।

छजः श च । ३ । ३ । १०० ।

(१) नन्वे एषेरेति २४=८४० । सूत्रादनुवृत्तेते इत्यर्थः । एषञ्च क्तिन्नन्त्याद्यु-
दात्तत्वे प्राप्तोऽन्योदात्ततार्थमिदम् ।

कञ् इति योगविभागः । कञ् क्वप् स्यात् । कृत्या । श च ।
चात् क्तिन् । क्रिया-कृतिः ।

इच्छा । ३ । ३ । १०१ ।

इषेर्भावे श् । यगभावश्च निपात्यते । इच्छा । परिचर्या-
परिसर्यामृगयाटाद्यानामुपसंख्यानम् * । शो यक् च नि-
पात्यते । परिचर्या पूजा । परिसर्या परिसरणम् । अत्र
गुणोऽपि । मृग अन्वेषणे तुरादावदन्तः अतो लोपाभावोऽपि
शे यकि णिलोपः । मृगया । अटते शे यकि व्यञ्ज्यस्य
द्वित्वं पूर्वभागे यकारनिवृत्तिर्दीर्घश्च । अटाद्या । जागर्त्तेर-
कारो वा * । पक्षे श् । जागरा-जागर्या ।

अ प्रत्ययात् । ३ । ३ । १०२ ।

प्रत्ययान्तेभ्यो धातुभ्यः स्त्रियामकारप्रत्ययः स्यात् । चिकीर्षा ।
पुत्रकाम्या ।

गुरोश्च हलः । ३ । ३ । १०३ ।

गुरुमतो हलन्तात् स्त्रियामकारः स्यात् । ईहा । ऊहा ।
गुरोः किम् ? भक्तिः । हलः किम् ? नीतिः । निष्ठायां सेट
इति वक्तव्यम् * । नेह । आप्तिः । तितुवेति (उ३७८४०) नेट् ।
दीप्तिः । तितुत्रेष्वपहादीना(१ः)मिति वाच्यम्* । निगृ-
हीतिः । निपठितिः ।

(१६) येषामिट् क्तिन्प्रत्यये भाष्यादौ दृश्यते ते महादयः, तेन उपस्मिद्धिति,
निकृच्चितिरित्यादि सिद्धम् ।

षिङ्गिटादिभ्योऽङ् । ३ । ३ । १०४ ।

षिङ्गो भिदादि' १० भ्यश्च स्त्रियामङ् । जृष-ऋदृशोऽङि
(उ० ००४०) गुण' । जरी । त्रपूष-त्रपा । भिदा । विदारण-
एवायम् । भित्तिरन्या । छिदा । मृजा । क्रपेः सम्प्रसार-
णञ् । कृपा ।

चिन्तिपूजिकथिकुम्बिचर्चश्च । ३ । ३ । १०५ ।

अङ् स्यात् । युचोऽपवादः । चिन्ता । पूजा । कथा । कुम्बा । चर्चा ।
आतश्चोपसर्गे' । ३ । ३ । १०६ ।

अङ् स्यात् । क्षिनोऽपवादः । प्रदा । उपदा । अदन्तरोरुप-
सर्गवृत्तिः * । अद्वा । अन्तर्द्धा ।

रयासश्चन्यो युच् । ३ । ३ । १०७ ।

अकारस्यापवाद' । कारणा । हारणा । आसना । अन्यना ।
षट्पिण्डिविदिभ्यश्चेति वाच्यम् * । घटना । वन्दना । वेदना ।
इपरनिष्कार्यस्य * । अन्वेष्टणा । परेर्वा । पर्येषणा
परीष्टिः ।

रोगाख्यायां एवुल् बज्जलम् । ३ । ३ । १०८ ।

(१०) भिदा छिदा मिदा क्षिपा गुहा अद्वा मेधा गोधा आरा हारा
कारा (बन्धनस्थाने) क्षिपा तारा (ज्योतिषि) धारा रेखा चूडा
पीडा वपा, वसा मृजा लपा भिदादि' । अत्र छिदा द्वैधीकरण एवा-
न्यत्र किति । आरा शक्यमन्यत्र अर्त्त' । धारा जलप्रपादे-
ऽस्त्वत्र इति । गुहा गिर्योऽध्योरन्यत्र गूढिरिति बोध्यम् ।

प्रच्छट्टिका । प्रवाहिका । विचर्म्मिका । क्वचित् शिरोऽस्तिः ।
धात्वर्थनिर्देशे गत्वकव्यः * । आमिका । शायिका । इक्-
श्रुतिपौ धातुनिर्देशे * (१८) । पचिः । पचतिः । वर्णात्कारः
(१९) * । निर्देशे इत्येव । अकारः । ककारः । रादिफः * ।
रेफः (२०) । मत्वर्थाच्छः । बहुलवचनादकारलोपः ।
मत्वर्थीयः । इणजादिभ्यः * (२१) । आजिः प्रातिः । इञ्-
वपादिभ्यः * । वापिः । वासिः । खरे भेदः । इक् कषादि-
भ्यः * । कषिः । गिरिः ।

संज्ञायाम् । ३ । ३ । १०८ ।

अत्र धातोर्खल उद्दालकपुष्पभञ्जिका (२२) ।

विभाषाख्यानपरिप्रश्नयोरिञ् च । ३।३ । ११०।

(१८) अत्र धातोर्निर्देशोऽनुकरणं बहुलमित्यनुवर्तते तेन गुप्तिज्किङ्गाः
सञ्ज्ञित्यादौ (उ१०१४०) क्वचित् । उपसर्गात् सुनोतेरित्यादि (उ२७४०)
निर्देशात् व्यकर्त्तर्यपि शवादय इति । तत्त्व० ।

(१९) कारप्रत्ययस्य धातोर्निहितत्वेऽपि धात्वधिकारस्यत्वात् कत्वंशा तेन
दन्तत्वात् प्रातिपदिकत्वं प्रयोजनाभावात् कस्य नेत्वंशा आर्द्धधा-
तुकत्वाभावाच्चेष्ट । तत्त्व० ।

(२०) पूर्वोक्तरीत्या कत्वात् वासरूपविधिना कारोऽपि तेन “रकारादीनि
नामानि शृण्वतो मम पार्वतीति” साधु ।

(२१) धात्वर्थनिर्देशे प्राप्स्य एबुलोऽपवादः । एवमप्येऽपि । आजिरिति
बाहुलकादजोर्वीभाषाभावः ।

(२२) उद्दालकस्य स्नेहातकस्य पुष्पाणि भञ्जनेऽस्यामित्वाधारे एबुत्वर्थश्च ।

परिप्रश्ने चाख्याने च गम्ये इज् स्यात् । चाण्डवुल् । विभा-
षोक्तैर्यथाप्राप्तमन्येऽपि । त्व का १ कारिं, कारिका, क्रियां, कृत्यां,
कृतिं वाऽकार्षीः । सर्वा कारिं, कारिकां, क्रियां, कृत्यां, कृतिं
वाऽकार्षम् । एवं गणिं गणिकां गणनाम् । पाचिं पचिकां
पचां पक्तिम् ।

पर्यायाहणोत्पत्तिषु एवुच् । ३ । ३ । १११ ।

पर्याय. परिपाटीक्रमः । अर्हणमर्हः योग्यता । पर्याया-
दिषु द्योत्येषु एवुच् वा स्यात् । भवत आसिका । शायिका ।
अग्रगामिका । भवानिन्दुभक्तिकामर्हति । ऋणे-इन्दु
भक्तिकां मे धारयति । उत्पत्तौ - इन्दुभक्तिका उदपादि ।

आक्रोशे नञानिः । ३ । ३ । ११२ ।

विभाषेति निवृत्तम् । नञि उपपदेऽनिः स्यादाक्रोशे । अ-
जीवनिस्ते शठ । भूयात् । अप्रयाणिः । कृत्योत्पटो बहुलम्
(उ३००४०) भावेऽकर्त्तरि च कारके संज्ञायामिति च निवृत्तम् ।
राज्ञा भुज्यन्ते राजभोजनाः शालयः ।

नपुंसके भावे क्तः । ३ । ३ । ११४ ।

ल्युट् च । ३ । ३ । ११५ ।

हसितम् हसनम् । योगविभाग उत्तरार्धः ।

कर्मणि च येन संस्पर्शात् कर्तुः शरीरसुखम्

। ३ । ३ । ११६ ।

येन स्पृश्यमानस्य कर्तुः शरीरसुखमत्यद्वये तस्मिन् कर्मण्यु-
पपदे ल्युट् स्यात् । पूर्वेण सिद्धे नित्यममासाश्रं वचनम् ।
पयःपानम् सुखम् । कर्तुरीति किम् ? गुरोः स्नापनं
सुखम् । नेह गुरुः कर्त्ता किन्तु कर्म ।

वा यौ । २ । ४ । ५७ ।

अजिर्गी वा स्यात् यौ । प्रवयणम् प्राजनम् ।

करणाधिकरणयोश्च । ३ । ३ । ११७ ।

ल्युट् स्यात् (२३) । इधमप्रवचनः कुठार । गोदोहनी स्थाली ।
खलः प्राक् करणाधिकरणयोरित्यधिकारः ।

अन्तरदेशे । ८ । ४ । २५ ।

अन्तःशब्दादन्तेर्नस्य णः स्यात् । अन्तर्हणनम् । देशे तु
अन्तर्हणनो देशः । अत्यूर्वस्येत्येव अन्तर्गन्ति । तपरः किम् ?
अन्तरघानि ।

अयनञ्च । ८ । ४ । २४ ।

अयनस्य णोऽन्तःशब्दात्परस्य । अन्तरयणम् । अदेशे
इत्येव । अन्तरयनो देशः ।

(२३) येन नामाप्तव्यायेन वज्रोऽपवारोऽयम् अजपौ स्त्रीप्रत्ययांश्च
परत्वात् बाधते ।

पुंमि संज्ञायाङ्ङः प्रायेण । ३ । ३ । ११८ ।

कादेर्घोऽङ्गुपसर्गस्य । ६ । ४ । ८६ ।

द्विप्रभृत्युपसर्गहोनस्यं कादेर्ङ्गं स्व. स्याद्वे परे । दन्ताश्लाय-
न्तेऽनेन दन्तच्छेदः । प्राकुर्वन्त्यस्मिन् आकरः ।

गोचरसञ्चरवहव्रजव्यजापणनिगमाश्च । ३ ।

३ । ११९ ।

घान्ता निपात्यन्ते । हलश्चेति वक्ष्यमाणस्य घञोऽपवादः ।
गावश्चरन्त्यस्मिन्निति गोचरो देग । सञ्चरन्तेऽनेन सञ्चरो
मार्गः । वहन्त्यनेन वहः स्तम्भः । व्रजः । व्यजस्तालवृत्तम् ।
निपातनाहीभावो न । आपणः पण्यस्थानम् । निगच्छन्त्य-
नेन निगमश्छन्दः । चाल्कषः । निकषः ।

अवे तृस्तोर्घञ् (२४) । ३ । ३ । १२० ।

अवतारः कृपादं । अवस्तारा जवनिका ।

हलश्च (२५) । ३ । ३ । १२१ ।

हलन्ताहञ् स्यात् । घापवादः । रमन्ते योगिनोऽस्मिन्निति
रामः । अपमृज्यतेऽनेन व्याध्यादिरित्यपामार्गः । विमार्गः
समूहनी ।

(२६) अत्र उपपदे तृस्तुभ्य कारणाधिकरणयोः पुंमि संज्ञाया घञ् स्यात्
षष्ठ्यापवादः ।

(२५) अत्रापि पुंमि संज्ञायामित्यनुवृत्तते करणाधिकरणे त्वधिकारलभ्ये ।

अध्यायन्यायोद्यावसंहराश्वं । ३ । ३ । १२२ ।

अधीयतेऽस्मिन् अध्यायः । नियन्ति उद्युवन्ति संहरन्त्यने-
निति विग्रहः । अवहाराधारावापानामुपमंस्थानम् * ।

उदङ्कोऽनुदके । ३ । ३ । १२३ ।

उत्पूर्वादञ्चतेर्घञ् स्यात् न तूदके । घृतमुदच्यते उद्ध्रियतेऽ-
स्मिन्निति घृतोदङ्गः चर्ममयं भाण्डम् । अनुदके किम् ?
उदकोदञ्चनः (२६) ।

जालमानायः । ३ । ३ । १२४ ।

आनीयन्ते मत्स्यादयोऽनेनित्यानायः । जालमिति किम् ? आ-
नयः ।

खनो घ च । ३ । ३ । १२५ ।

चाङ्गञ् । आखनः आखानः । घित्करणमन्यतोऽप्ययमिति
ज्ञापनार्थम् । तेन भगः पदमित्यादि । खनेडंडरद्वकद्वकरका
वाच्याः । आखः । आखरः । आखनिकः । आखनि-
करकः । एते (२७) खनिवचनानाः ।

ईषद्दुःसुषु कृच्छाकृच्छार्थेषु खल् ३ । ३ । १२६ ।

करणाधिकरणयोरिति निवृत्तम् । एषु दुःखसुखार्थेषूपप-

(२६) घघञो रूपामेदेऽपि अनुदके इति निषेधात् प्रसि सज्ञायां च
(उ४५६४०) इत्यनेनापि न घः ।

(२७) एते आखनादयः परिुत्यर्थः ।

देष खल स्यात् । तयोर्विति (उ२६८८) भावे कर्मणि च । कच्छे
दुष्कर कटा भवता । अकच्छे ईषत्करः । सुकरः । निमि-
मालिया खलचारात्त्व निति वाच्यम् । ईषन्निमयः । दुष्प-
मयः । सुविलय । निमयः । मय । लयः ।

उपसर्गात् खन्घञोः । ७ । १ । ६७ ।

उपसर्गादेव । २८ लभेर्नुम् स्यात् । ईषत्प्रलभ । दु प्रलभः ।
सुप्रलभ । उपा लभ । उपसर्गात् किम् । ईषत्प्रलभ । लाभः ।

न सुदुभ्यां केवलाभ्याम् । ७ । १ । ६८ ।

उपसर्गात्तराङ्गताभ्यां सुदुभ्यां लभेर्नुम् स्यात् खल्-
घञोः । सुलभम् । दुर्लभम् । केवलाभ्यङ्किम् ? सुप्र-
लभ । अतिदुर्लभ । कथन्तर्हि अतिसुलभमतिदुर्लभ-
मिति । यदा स्वतो कर्मप्रवचनोयो तदा भविष्यति ।

कर्तृकर्मणोश्च (२८) भूकृजोः । ३ । ३ । १२७ ।

कर्तृकर्मणोरोपदादिषु च उपपदषु भूकृजां खल् स्यात् ।
ययामस्य नयति । कर्तृकर्मणो च धातोरव्यवधानेन प्रयो-

(२८) लभश्च (उ२६८८) इत्यनेन सिद्धे नियमार्थमिति सिद्धाहोपसर्गादेवेति ।

(६८) वकार सन्निधौ यदा कर्तृकर्मणोरोपदादिषु च उपपदप्रयोग-
स्तदा प्रत्ययः । कर्तृकर्मणो प्रत्ययार्थत्वं तु शङ्क्यं तत्रात्यं खल-
सिद्धत्वं कर्मणोऽप्यवश्यं । नित्यत्वेन इति तत्राहोपसर्गादेवेत्युक्त्यापत्ते-
रिति उपपत्तिरिति सिद्धाहोपसर्गादेवेत्युक्त्यापत्ते-
रिति धातोरव्यवधानेन कर्तृकर्मणो प्रयोग इत्युक्तम् ।

ज्ये ईषदादयन् ततः प्राक् ।० कर्त्तृकर्मणोश्चार्थयोरिति
वाच्यम् * । खित्वाभ्यम् । अनाटेनाटेन दखित भयते
दुराढाभ्यवम् । ईषदाढाभ्यवम् स्वाढाभ्यवम् । ईषदाढा-
ङ्करः । दुराढाङ्करः स्वाढाङ्करः । स्वार्थयोः किम् ? आटेन
सुभूयते ।

आतो युच । ३ । ३ । १२८ ।

खलोऽपवादः । ईषतपानः सोमो भवता । दःपानः । सपानः ।
भाषायां शामियुधिदृशिष्टुषिमृषिभ्यो युज्वाच्यः * । दुःशा-
सनः । दुर्योधन इत्यादि ।

षात्पदान्तात् । ८ । ४ । ३५ ।

नस्य णो न । निष्पानम् । सर्पिष्पानम् । षात् किम् ? नि-
र्णयः । पदान्तात् किम् ? पृष्णाति । पटे अन्तः पदान्तोऽय-
मिति सप्तमीसमासोऽयम् तेनेह न (३०) । सुसर्पिष्केण ।

आवश्यकामर्ण्ययोरिणिः । ३ । ३ । १७० ।

आवश्यकारी । शतन्दायी ।

कत्याश्च । ३ । ३ । १७१ ।

आवश्यकामर्ण्ययोरित्येव । आवश्यकं हरिः सेशः । शत-
न्देयम् ।

क्लिचक्रौ च संज्ञायाम् । ३ । ३ । १७४ ।

(३०) तेनेह नेति न णत्वनिषेध इत्यर्थः ।

धातो. क्तिच् क्त्वा स्याद्वशिषि संज्ञायाम् । तितुत्रेति (उ३७८५०)
नट् । भवतात् भ्रति ।

न क्तिचि दीर्घश्च । ६ । ४ । ३६ ।

अनिटा वनतितनोत्यादीनाञ्च दीर्घानुनासिकलोपी न स्तः
क्तिचि परे । यन्तिः । रन्तिः । वन्तिः । तन्तिः ।

सनः क्तिचि लोपश्चास्यान्यतरस्याम् । ६ । ४ ।

४१ ।

सनंते. क्तिचि प्रास्व' वा स्याल्लोपश्च वा । मनुतात् सातिः ।
सतिः । सन्ति. । देवा एन देयासु' । देवदत्तः ।

अलङ्कृत्योः प्रतिषेधयोः प्राचां क्त्वा । ३ । ३ । १८ ।

प्रतिषेधार्थयोरलङ्कृतीरुपपदयोः क्त्वा स्यात् । प्राचां ग्रह-
ण पृजार्थम् । अमेवाव्ययेनेति (३७६५०) नियमात्रोपपदसमा-
सः । दां दङ्गोः (उ३६०५०) । अलन्दत्त्वा । घुमास्था (उ३१६५०)
पोत्वा खलु । अलङ्कृत्योः किम् ? मा कार्षीः । प्रतिषेधयोः
किम् ? अलङ्कारः ।

उदीचाम्माडो व्यतीहारे (३१) । ३ । ४ । १६ ।

व्यतीहारऽर्थे माड् क्त्वा स्यात् । अपूर्वकालार्थमिदम् ।

मयतेरिदन्यतरस्याम् । ६ । ४ । ७० ।

(३) यत्र अ नो व्यतिक्रम मंड क्तात्त्वनिर्देशादनुबन्धकृतमनेजलत्वमिति
परिभा । सूचिता ।

मिड इकारोऽन्तादेशः स्याद्वा खपि । अपमित्य याचते अप-
माय वा । उदीचां ग्रहणाद्यथाप्राप्तमपि । याचित्वा अप-
मयते ।

परावरयोगे च । ३ । ४ । २० ।

परेण पूर्वस्यावरेण परस्य योगे गम्ये धातोः क्त्वा स्यात् । अ-
प्राप्य नदीं पर्वतः (३२) परनदीयोगोऽत्र पर्वतस्य । अति-
क्रम्य पर्वतं स्थिता नदी (३३) । अवरपर्वतयोगोऽत्र नद्याः ।

समानकर्तृकयोः पूर्वकाले । ३ । ४ । २१ ।

समानकर्तृकयोर्धात्वर्थयोः (३४) पूर्वकाले विद्यमानाद्वातोः ।
क्त्वा स्यात् । क्त्वा तु (३५) अव्ययकृतो भावे । भुक्त्वा व्रजति ।

(३२) अत्र नदी गङ्गा, पर्वतो विन्ध्यः तथा च दक्षिणस्थानां गङ्गामप्राप्य
विन्ध्यः गङ्गाप्राप्तिविरहविशिष्टदेशस्योविन्ध्य इत्यर्थः । तेन विन्ध्या-
त्परा गङ्गेति गम्यते ।

(३३) अतिक्रम्येति । दक्षिणदेशस्थानामेकार्यं प्रयोगः अत्र हि गङ्गायाः
पूर्वे विन्ध्य इति गम्यते इति विशेषः । इह त्विच्छत्वां क्त्वाप्रत्ययस्य
भावार्थत्वेऽपि विशेष्यविशेषणभावसमर्गभेदो बोध्यते इत्यवैयर्थ्यम् ।

(३४) धात्वधिकारात् समानकर्तृकत्वं क्रिययोरेवेत्याशयेन धात्वर्थयोरि-
त्युक्तं तच्च निर्धारणपञ्चान्नं तथा च धात्वर्थयोर्मध्ये पूर्वः कालो यस्य
तत्र विद्यमानादित्यर्थः ।

(३५) क्त्वा त्विति अव्ययकृतो भावे इति यचनाङ्गाव एवेत्यर्थः ।
भावश्चेह घञादाविव न सिद्धावस्य किन्तु साध्यावस्यस्तदुक्तं हरिणा
“अव्ययकृतइत्युक्ते प्रकृत्यर्थे तुमादयः ।

समानकर्तृकत्वादि द्योत्यमेवामिति स्थितिरिति” ॥

यथा चैषा साध्यक्रियाद्योनकत्वं तथा प्रपञ्चितमङ्गाभिः शब्दार्थरत्ने ।

द्वित्वमतन्त्रम् (३६) । म्नात्वा भुक्त्वा पीत्वा व्रजति । अनुदा-
त्तेति (उ००००) अनुनासिकलोपः । विष्णुव्रत्वा स्ताति ।
स्वरत्याटे श्रुक् किति (उ००००) नित्यमिडभावः पूर्ववि-
तिषेधेन । स्मृत्वा । सूत्वा । धूत्वा ।

क्लि स्क्लन्दि सन्दोः । ६ । ४ । ३१ ।

तयोर्ननोपो न स्यात् क्लि (३७) परे । स्क्लन्त्वा । उदित्वा-
दिङ् वा । स्यन्त्वा स्यन्दित्वा ।

न क्त्वा सेट् । १ । २ । १८ ।

टक्त्वा किञ्च स्यात् । श्रमित्वा । सेट् किम् ? क्त्वा ।

मृडमृटगुधकुषक्लिशवदवसः क्त्वा । १ । २ । ७ ।

म्यः सेट् क्त्वा कित् । मृडित्वा । क्लिशः क्लेति (उ००००) वेट् ।
क्लिशित्वा क्लिष्टा । उदित्वा । उषित्वा । रुटविटेति (उ००००)
केत्त्वम् । रुदित्वा । विदित्वा । सुषित्वा । गृहीत्वा ।

नोपधात्यफान्ताद्वा । १ । २ । २३ ।

१६) "गुणानाञ्च परार्थत्वादसम्बन्ध समत्वात् स्यादिति" न्यायेत क्रियाणां
न परस्परविशेष्यविशेषणभावात् किन्तु मवासाभेद प्रधानक्रियाया-
मन्वयदत्ताशयेनोक्त द्वित्वमतन्त्रमिति एतच्च विशेषणक्रिययोरसति
तथा तात्पर्ये बोध्यम् यदि तु विशेषणक्रिययोरपि पूर्वापर-
कालस्य विवक्षितं तदा क्लान्तान्तरस्यैव विशेषणतया पूर्वकालिक-
क्रियायामेव क्लेति तथापि पक्त्वा भुक्त्वा स्वपितीत्येव प्रयोगो न तु सुक्त्वा
पक्त्वा स्वपितीति ।

३७) क्लान्तान्नोपो यथा तथा आतो धातो (०००००) इत्यत्र अन्यक्तोक्तम् ।

सेट् क्त्वा कित् स्याद्वा । अशित्वा-अशित्वा । गुफित्वा
गुम्फित्वा । नापधात् किम् । कौथित्वा । रफित्वा ।

वच्चिलुञ्च्यतश्च । १ । २ । २४ ।

सेट् क्त्वा किद्वा । वचित्वा-वच्चित्वा । लुचित्वा-लुञ्चित्वा ।
ऋतित्वा अर्त्तित्वा

तृप्तिष्ठ पिङ्गशेः काश्यपस्य । १ । २ । २५ ।

एभ्यः सेट् क्त्वा किद्वा । तृषित्वा-तर्षित्वा । मृषित्वा-
मर्षित्वा । कृषित्वा-कर्षित्वा । रलो व्युपधादिति (उ२००ष्ट०)
वा कित्त्वम् । द्युतित्वा-द्योतित्वा । लिखित्वा-लेखित्वा । रलः
किम् ? सेवित्वा । व्युपधात् किम् ? वर्त्तित्वा । हलादे. किम् ?
एषित्वा । सेट् किम् ? भुक्त्वा । वसतिक्षुधोरिट् (उ३५२ष्ट०) ।
उषित्वा-वसित्वा । क्षुधित्वा क्षोधित्वा । अच्चेः पूजायामिति
(उ३५२ष्ट०) नित्यमिट् । अच्चित्वा । गतौ तु । अक्तेत्यपि ।
लुभित्वा-लोभित्वा । लुभोऽविमोहने (उ३५२ष्ट०) इतीट् । विमो-
हने तु । लुब्ध्वा ।

जृत्रश्चेयाः क्ति । ७ । २ । ५५ ।

आभ्या परस्य क्त्वा इट् स्यात् । जरित्वा जरोत्वा । ब्रश्चित्वा ।

उदितो वा । ७ । २ । ५६ ।

उदित. परस्य क्त्वा इड् वा । शमित्वा । अनुनासिकय क्ति-
बिति (उ२५५ष्ट०) दीर्घः । शान्त्वा । द्यूत्वा देवित्वा ।

क्रमश्च क्ति । ६ । ४ । १८ ।

क्रम उपधाया वा दीर्घः स्यात् भलादौ क्ति परे । क्रान्त्वा-
क्रन्त्वा । भलि किम् ? क्रमिन्त्वा । पूङ्खेति (उ३५१४०) वेट् ।
पविन्त्वा पूत्वा ।

जान्तनयां विभाषा । ६ । ४ । ३२ ।

जान्तानान्नयश्च नलोपा वा स्यात् क्ति परे । भक्ता-भङ्क्ता ।
रक्ता-रङ्क्ता । मस्जिनशोरिति (उ३४०४०) मुम् । तस्य पच्चे
स्लोपः नष्टा-नष्टा । रधादिभ्यश्च (उ३४०४०) इतोऽपच्चे नमित्वा ।
भलादाविति वाच्यम् । नेह अञ्चित्वा । ऊदित्वा इट्पच्चे ।
अक्ता-अङ्क्ता । जनसनेति (उ३३२४०) आत्वम् । खात्वा-खनित्वा ।
द्यतिस्यतोऽत्वम् (उ३५६४०) दित्वा । सित्वा । मित्वा । स्थित्वा ।
दधातेर्हि. (उ३६०४०) । हित्वा ।

जहातेश्च क्ति । ७ । ४ । ४३ ।

हित्वा । हाङ्मु । हात्वा । अदो जग्धिः (उ३११४०) जग्ध्वा ।

समासेऽनञ्पूर्वे क्त्वा ल्यप् । ७ । १ । ३७ ।

अव्ययपूर्वपदे अनञ् समासे क्त्वा ल्यबादेशः स्यात् । तुक् ।
प्रकृत्य । अनञ् किम् । अकृत्वा । पर्युदासाश्चयणान्नेह (३८) ।
परमकृत्वा ।

पत्वतुकोरसिद्धः । ६ । १ । ८६ ।

(३८) नञा पर्युदासात् नञ्महागव्ययमोपपद लभ्यते इत्याशयेन
अव्यय उपपत्ति इति व्यख्यात प्रमह्यप्रतिषेधाशये तु अ व्ययस्यापि
गणनापत्ते तत्रात्र परमकृत्यत्वत्वं ल्यप् स्यादिति भावः ।

षत्वे तुकि च कर्त्तव्ये एकादेशशब्दमस्मिन् स्यात् । कोऽसि-
चत् । इह षत्वत्र (३८) । अधोत्य । प्रेत्य । ऋवस्येति
(७३०५४०) तुक् ।

वा ल्यपि । ६ । ४ । ३८ ।

अनुदात्तोपदेशानां वनतितनोत्यादीनामनुनासिकलोपो वा
स्यात् ल्यपि । व्यवस्थितविभाषेयम् । तेन मान्तानिटां वा,
नान्तानिटां वनादीनाञ्च नित्यम् । आगत्य-आगम्य । प्रण-
त्य-प्रणम्य । प्रहत्य । प्रमत्य । प्रवत्य । वितत्य । अदो जग्धिः
(७३६१४०) । अन्तरङ्गानपि विधीन्वहिरङ्गोऽपि ल्यबद्धाधते
जग्धिविधौ ल्यब्यग्रहणात् । तेन हित्वदत्त्वात्पेत्वदोवेत्वशू-
डितो ल्यपि न । विधाय । प्रदाय । प्रखन्य । प्रस्थाय ।
प्रक्रम्य । आपृच्छ्य । प्रदीव्य ।

न ल्यपि । ६ । ४ । ६८ ।

ल्यपि परे घुमास्यादिभौ (११८४०) च्चत्र । घेष्ट-प्रधाय । प्रमात्र ।
प्रगाय । प्रपाय । प्रहाय । प्रसाय । मीनातिमीनोतीति
(७१३४४०) आत्वम् । प्रमाय । निमाय । उपदाय । विभाषा
लीयतेः (७१३५४०) । विलाय विलीय । णिलोपः । उत्ताये ।

ल्यपि लघुपूर्वात् । ६ । ४ । ५६ ।

(३८) को असिचदिति स्थिते एङ् परान्तात्पर्येति (५०४०) परिरूपैका-
देशे कृते तस्य अन्तादिवच्चेति (४३४०) परात्पर्ये सात्पर्याच्चेति
(७३०४०) निषेधाप्रवृत्ते इण्, परत्वेन षत्वप्रसङ्गः, एकादेशस्यानेन
सिद्धत्वे कृते अकारेण व्यवधानादिण्य परत्वाभावाच्च षत्वमिति भावः ।

४६६

सिद्धान्तकौमुदी ।

लघुपूर्वात् परस्य णेरयादेशो स्यात् ल्यपि । विगच्छ ।
प्रणमय्य । प्रवेभिदय्य । लघुपूर्वात् किम् ? सम्प्रधार्य ।

विभाषापः । ६ । ४ । ५७ ।

आप्प्रोतिर्णेरयादेशो वा स्यात् ल्यपि । प्रापय्य-प्राप्य ।

क्षिप्यः । ६ । ४ । ५८ ।

क्षिप्यो ल्यपि दीर्घः स्यात् । प्रक्षीय ।

ल्यपि च । ६ । १ । ४१ ।

वेञो ल्यपि सम्प्रसारणञ्च स्यात् । प्रवाय ।

ज्यञ्च । ६ । १ । ४२ ।

प्रज्याय ।

व्यञ्च । ६ । १ । ४३ ।

उपव्याय ।

विभाषा परेः । ६ । १ । ४४ ।

परिर्व्यञ्जा वा सम्प्रसारणं स्यात् ल्यपि । तुक्स्वाधित्वा पर-
त्वात् हल इति (३।६६४०) दीर्घः । परिवीय परिव्याय । कथं
मुखं व्यादाय स्वपिति, नेत्रे निमील्य हसताति ? व्यादानस-
ञ्जोत्पत्तिनात्तरकालेऽपि स्वापहासयोरनुवृत्तेः, तदंशविवक्षया
भविष्यति ।

आभौक्ष्ये णमुल् च । ३ । ४ । २२ ।

पौनःपुन्ये द्योत्ये पूर्वविषये णमुल् स्यात् ज्ञा च । द्वित्वम् ।
 स्मरंस्मरं नमति शिवम् । स्मृत्वास्मृत्वा । पार्थपायम् ।
 भोजंभोजम् । श्रावंश्रावम् । चिस्समुलोरिति (३२७१ष्ट०) णमुल्परि
 णौ वा दीर्घः । गामंगामम्-गमंगमम् । विभाषा चिस्समुलो-
 रिति (२७३ष्ट०) नुम् वा । लभंलभम् लाभंलाभम् । व्यवस्थि-
 तविभाषया उपसृष्टस्य नित्यं नुम् । प्रलभंप्रलभम् । जाग्रोवि-
 चिस्सिति (३१२४ष्ट०) गुणः । जागरं—जागरम् । श्वन्तस्याप्य-
 वम् (४०) ।

न यद्यनाकाङ्क्षे । ३ । ४ । २३ ।

यच्छब्दे उपपदे पूर्वकाले यत्प्राप्तस्तत्र यत्र पूर्वोत्तरे क्रिये त-
 दाक्यमपरवाकाङ्क्षते चेत् । यद्यभ्युङ्क्षे ततः पचति । २४ ज्ञा
 णमुलौ न । अनाकाङ्क्षे किम् ? यद्य भुक्ता व्रजति ततोऽधीते ।

विभाषाग्रेप्रथमपूर्वेषु (४१) । ३ । ४ । २४ ।

आभीक्ष्ण्ये इति नानुवर्त्तते । एषूपपदेषु समानकर्तृकयोः
 पूर्वकाले ज्ञाणमुलौ वा स्तः । अयेभोज (४२) व्रजति । अये-
 भुक्ता । प्रथमं भोजम् प्रथमं भुक्ता । पूर्वं भोजम् (४३)
 पूर्वभुक्ता । पक्षे लडादयः । अग्रे भुङ्क्षे ततो व्रजति ।

(४०) प्राञ्चस्य श्वन्तजागर्तेचिस्समुलोर्वा ष्टद्विरित्याङ्क्षज्ञापाणिनीयम् ।

(४१) प्रथमपूर्वपदसाहचर्यात् कालवाच्येवाप्ये शब्दो यादवः स च सप्तम्यन्तानुकरणम् ।

(४२) अमैगाव्ययेनेति (३७६ष्ट०) नियमात् व्यस्तमेवेद नातोपपदसमासः ।

(४३) भोक्तापेक्षया पूर्वत्वं पूर्वादिपदैरभिधीयते ज्ञापत्येन त व्रजनादि-
 क्रियापेक्षयेति न वैयर्थ्यम् ।

आभीक्ष्ये तु पूर्वविप्रतिषेधेन नित्यमेव विधिः । अग्रे भोज-
आजं व्रजति । भुक्ताभुक्ता ।

कर्मणाक्रोमे कृजः खमुज् । ३ । ४ । २ । ।

कर्माण्यपदे आक्रोमे गम्ये । चौरद्वारमाक्रोमति । करो-
तिरुत्तारणे चौरशब्दप्रकार्येत्यर्थः ।

स्वादुमि णमुल् । ३ । ४ । २६ ।

स्वादीयं कृजो णमुल् व्याप्तिकर्त्तृन्तयो, पूर्वकाले । पूर्वपदस्य
मान्तनन्निपाद्यते । अस्वादीं (४४) स्वादीं कृत्वा भुङ्क्ते स्वादु-
द्वार भुङ्क्ते । सम्पन्नद्वारम् । लवणंकारम् । सम्पन्नलवण-
शब्दो स्वादुपर्यायो । वामरूपेण कृापि । स्वादुं कृत्वा भुङ्क्ते ।

अन्यथैव कथमित्यंशु सिद्धाप्रयोगश्चेत् । ३ । ४

। २७ ।

एष कृजो णमुल् स्यात् सिद्धे अप्रयोगोऽस्य एवंभूतश्चेत्
कृज् व्यर्थत्वात्प्रयोगानर्ह इत्यर्थः । अन्यथाकारम् एवंका-
रम्, कथंकारम्, इत्यंकारम् भुङ्क्ते इत्यं भुङ्क्त इत्यर्थः (४५) ।
सिद्धेति किम् शिरोऽन्यथा कृत्वा (४६) भुङ्क्ते ।

(४४) अर्थप्रकरणपरचेऽपि स्वादावित्युक्तैव सिद्धापि स्त्रिया पुंवङ्गावमा-
न यस्मात्तार्थतया स्वादुमीतिप्रहणमित्याशयेनाहस्वादीमिति ।

(४५) इह शाब्दोच्चे शिरोऽपि फलितार्थकथनपरतया कारमिति णमुल्लं
निष्कनमितिप्रयोजनत्वात् ।

(४६) शिरोऽन्यथा कृत्वा इनादिक भुङ्क्ते इत्यर्थलाभाय करोते; प्रयोगः

यथातथयोरसूयाप्रतिवचने । ३ । ४ । २८ ।

कञ् मिदाप्रयोगः इव अस्म्यया प्रतिवचने । यथाकार (४७)-
महं भोक्ष्ये । तथाकारं भोक्ष्ये क्तिन्त्वानेन०१

कर्मणि दृशिविदोः साकल्ये । ३ । ४ । २९ ।

कर्मण्युपपदे णमुल् स्यात् । कन्यादर्शं (४८) वरयति सर्वाः
कन्या इत्यर्थः । ब्राह्मणवेदं भोजयति । यं यं ब्राह्मणज्ञा-
नाति लभते विचारयति वा तं तं सर्वं भोजयतीत्यर्थः ।

यावति विन्दजीवोः । ३ । ४ । ३० ।

यावदेदं भुङ्क्ते यावत्तुल्यं तावदित्यर्थः । यावज्जीवमधीते ।

चर्मोदरयोः पूरेः (३६) । ३ । ४ । ३१ ।

कर्मणीत्येव । चर्मपूरं स्मृणाति । उदरपूरं भुङ्क्ते ।

वर्षप्रमाणं जलोपश्चास्यान्यतरस्याम् । ३ । ४ ।

३२ ।

व्यावश्यकस्तदभावे तु भुजिक्रियागत एव प्रकारो गम्येन न तु
शिरोग्रन्थ्याकरणमतः कञः प्रयोगस्यावश्यकतास्तीति यत्सुललः
कञ्त्व प्रयुज्यते इति भावः ।

(४७) प्रष्टुमनर्हं सन् यदि पृच्छति तदेवमुत्तरं यथाकारमित्यादि ।

(४८) कन्यादर्शमित्यत्र दर्शनविषयाणां सर्वाणां कन्यानां वाक्यार्थेऽन्यथा-
त्वाकल्यं गम्यते ।

(४९) इह पूर्वकाले इति न संबध्यते पूरणस्यैव स्तरणभोजनोत्तरकालिकत्वात्
अतश्चर्मपूरणादिविधिषु स्तरणभोजनादिक्रियेति बोधः ।

कर्मसूपपदे प्रेरणमुल् स्वादूकारलोपश्च वा समुदायेन वष-
प्रमाणे गम्ये । गोष्पदपूर वृष्टो देवः गोष्पदप्रं वृष्टो देवः ।
अस्येति किम् ? उपपदस्य मा भूत् । मूषिकाविलप्रम् ।

चले क्लोपेः । ३ । ४ । ३३ ।

चेलार्थेषु कर्मसूपपदेषु क्लोपेणमुल् स्यादर्षप्रमाणे । चेल (५०)
क्लोप वृष्टोदेवः । वस्त्रक्लोपम् । वसनक्लोपम् ।

निमूलसमूलयोः कषः । ३ । ४ । ३४ ।

कर्मणीत्येव कषादिष्वनुप्रयोगं वक्ष्यति (३४७२५०) । अत्र प्रक-
रणे पूर्वकाल इति न सबध्यते । निमूलकाषं कषति । समूल
काषं कषति । निमूलं समूलं (५२) कषतीत्यर्थः । एकस्यापि
धात्वर्थस्य निमूलादिविशेषणसम्बन्धाद्भेदः । तेन सामान्य-
विशेषभावेन विशेष्यविशेषणभावः (५२) ।

शुष्कचूर्णरूक्षेषु पिषः । ३ । ४ । ३५ ।

एषु कर्मसु पिषेणमुल् । शुष्कपेष पिनष्टि । शुष्कं पिनष्टी-
त्यर्थः । चूर्णपेषम् । रूक्षपेषम् ।

समूलाद्यतज्जीवेषु हनकञ्ग्रहः । ३ । ४ । ३६ ।

(५०) एयनात् क्लोपे प्रत्ययस्तथा च यथा वर्षणेन चेलानि क्लोयन्ते शब्दा-
यन्ते तथा वृष्ट इत्यर्थः ।

(५१) निर्गन्तं मूल यस्य निमूलं मूलेन सङ्गं समूलं तत्प्रपञ्चाभिन्नं कषणमिति
शेषः ।

(५२) आबोधश्च इति वत् सामान्यस्य विशेष्यत्व विशेष्यस्य विशेष्यत्वम् ।

कर्मणीत्येव । समूलघातं हन्ति । • अकृतकारं करोति ।
जीवग्राहं गृह्णाति । जीवतीति जीवः इगुपधलक्षणः (उ११८४०)
कः । जीवन्तं गृह्णातीत्यर्थः ।

करणे हनः । ३ । ४ । ३७ ।

पादघातं हन्ति पादेन हन्तीत्यर्थः । यथाविध्यनुप्रयोगार्थः
सन् नित्यसमासार्थोऽयं योगः । भिन्नधातुसम्बन्धे तु हिंसा-
र्थानाच्चेति (उ४७२४०) वक्ष्यते ।

स्नेहने पिषः । ३ । ४ । ३८ ।

स्निह्यते येन तस्मिन् करणे उपपदे पिषेर्णमुल् । उदपेष्
पिनष्टि उदकेन पिनष्टीत्यर्थः ।

हस्ते वर्त्तिग्रहोः । ३ । ४ । ३९ ।

हस्तार्थे करणे । हस्तवर्त्तं वर्त्तयति । करवर्त्तम् । हस्ते-
नाङ्गुलिकां करोतीत्यर्थः । हस्तग्राहं गृह्णाति । करग्राहम् ।
पाणिग्राहम् ।

स्वे पुषः । ३ । ४ । ४० ।

करणइत्येव स्वे इत्यर्थग्रहणन्तेन स्वरूपे पर्याये विशेषे च
णमुल् । स्वपोषं पुष्णाति । धनपोषम् । गोपोषम् ।

अधिकरणे बन्धः । ३ । ४ । ४१ ।

चक्रबन्धं बध्नाति चक्रे बध्नातीत्यर्थः ।

संज्ञायाम् । ३ । ४ । ४२ ।

वध्नातेणमुल् संज्ञायाम् । क्रोच्चबन्ध बद्धः । मयूरिकावन्धम्
अट्टालिकावन्धम् बन्धविशेषाणां संज्ञा एताः ।

कर्त्रोर्जीवपुरुषयोर्नशिवहोः । ३ । ४ । ४३ ।

जीवनाश नश्यति । जीवो नश्यतीत्यर्थः । पुरुषवाहं वहति ।
पुरुषो वहतीत्यर्थः ।

जड् शृषिपूरोः । ३ । ४ । ४४ ।

जड् कर्त्तरि । उड्गोषं शृष्यति वृक्षादिरूड् एव तिष्ठन् ।
शृष्यतात्ययः । जड्पूरं पूर्यते । जड्मुख एव घटादिः वर्षा
दकादिना पूर्णा भवतीत्यर्थः ।

उपमाने कर्मणि च । ३ । ४ । ४५ ।

घात् कर्त्तरि । घृतनिधाय निर्वाहतञ्चलम् घृतमिव सुरक्षित-
मित्यर्थः । अजनाश नष्टः । अज इव नष्ट इत्यर्थः ।

कपादिषु यथाविध्यनुप्रयोगः । ३ । ४ । ४६ ।

यस्मात्समुलुक्तः स एवानुप्रयोक्तव्य इत्यर्थः । तथेवादाहृतम् ।

उपदयस्तृतीयायाम् । ३ । ४ । ४७ ।

इतः प्रभृति पूर्वकाल इति सम्बध्यते । तृतीयाप्रभृतीन्यन्यतर-
स्थामिति (७२००४०) वा समासः । मूलकापदय भुङ्क्ते (५३) ।

मूलकैर्नोपदेशम् । दृश्यमानस्य मूलकस्य भुजिं प्रति करणत्वात्
तृतीया । वक्ष्यपुपदेशिना सह न शब्दः सम्बन्धः तत्राप्यर्थोऽ-
स्यैव कर्मत्वात् एतावतैव (५४) सामर्थ्येन प्रत्ययः समासश्च
तृतीयाशामिति वचन (५५) सामर्थ्यात् ।

हिंसार्थानाञ्च समानकर्मकाणाम् । ३ । ४ ।

४८ ।

तृतीयान्ते उपपदेशुप्रयोगधातुना समानकर्मकाविसार्थात्
चमुल् स्यात् । दण्डोपघात गाः कालयति दण्डेनोपघातम् ।
दण्डताडम् । समानकर्मकाणामिति किम् ? दण्डेन चोरमा-
हृत्य गाः कालयति ।

सप्तम्याञ्चोपपौडस्य कर्मः । ३ । ४ । ४९ ।

उपपूर्वेभ्यः पौडादिभ्यः (६५) सप्तम्यन्ते तृतीयान्ते चापपदे
चमुल् स्यात् । पार्श्वोपपौडं श्रुते पार्श्वोभ्यामुपपौडम् ।
व्रजोपपौडं गाः स्थापयति । व्रजेनोपपौडं व्रजे उपपौडं
वा । पाण्यपकर्षभ्यानाः संश्लेषाति । पाचावुपकर्षम् पाणि-
नोपकर्षम् ।

(५४) एतावतैवेति शब्दान्वयामानेऽप्यर्थिकान्त्वशक्तौ षष्ठ्यर्थः ।

(५५) यदि तृतीयान्तेन शब्दान्वये सत्त्वेन प्रत्ययः स्यात्तदा कारणे ह्यन-
(७४७१४०) इति यत् उपदेशः कारणे इत्येव सूत्रयेत् ततश्च क्रियात्मानर-
प्रति करणत्वं मूलकमेवेत्यस्येति भावः । ननो०

(५६) सूत्रे कर्म इति यथा निर्देशात् तोडादिसह निरासः पञ्चम्यर्थेऽत्र
प्रथमा ।

समासतौ । ३ । ४ । ५० ।

तृतीयासप्तम्योर्धातोर्णमुल् स्यात् सन्निकर्षे गम्यमाने । केश
प्राह (५७) युध्यन्ते 'केशेषु गृहीत्वा । हस्तप्राहम् हस्तेन
गृहीत्वा ।

प्रमाणे च । ३ । ४ । ५१ ।

तृतीयासप्तम्यारित्येव । दृष्टान्तोक्तवै खण्डिकां (५८) छि-
न्नासि दृष्टान्तेन दृष्टान्ते वात्कर्षम् ।

अपादाने परीक्षायाम् । ३ । ४ । ५२ ।

परीक्षा त्वरा । श्रयोत्यायं धावति ।

द्वितीयायाश्च । ३ । ४ । ५३ ।

परीक्षायामित्येव । यष्टिप्राह युध्यन्ते (५८) जोष्टप्राहम् ।

अपगुरो यमुलि । ३ । १ । ५४ ।

गुरी उद्यमनं इत्यस्वैवा वा आख्यायमुलि । अस्यपगोरं
युध्यन्ते अस्वपगारम् (६०) ।

(५७) सन्निकर्षे एव केशादिप्राहणसम्भवात् सन्निकर्षो गम्यते इति बोध्यम् ।

(५८) हस्त खण्ड खण्डिका मुस्तार्थे कः स्वार्थिकप्रत्ययस्य लिङ्गातिश-
यस्यापि कश्चिदित्यात् स्वीत्वम् ।

(५९) व्यत्यय युद्धाय त्वरा गम्यते युद्धार्थं यष्ट्यादिकर्मण गृहीत्वा प्रवर्तन्ते
माधुषमपेक्षन्ते इति भावः ।

(६०) अतिमपगुर्यं गृह्येत्यर्थः ।

स्वाङ्गेऽभ्रुवे । ३ । ४ । ५४ ।

द्वितीयायामित्येव । अभ्रुवे स्वाङ्गे द्वितीयांते चातीर्णमुल् ।
अब्रुवित्वेपं कथयति अब्रुवं विद्वेषम् । अभ्रुवे किम् ? शिर
उत्क्षिप्य । येन विना न जीवनस्तद् भ्रुवम् ।

परिक्षिप्यमाने च । ३ । ४ । ५५ ।

सर्वतो विबाध्यमाने स्वाङ्गे द्वितीयांते णमुल् स्यात् । उरः-
प्रतिषेधं युध्यन्ते कृतञ्जमुरः पौङ्गयन्त इत्यर्थः । “उरोविहारं
प्रतिषक्ते नखे” । भ्रुवार्थमिदम् ।

विशिपतिपदिस्कन्दां व्याप्यमानासेव्यमानयोः

। ३ । ४ । ५६ ।

द्वितीयायामित्येव । द्वितीयांते उपपदे विश्वादिभ्यो णमुल्
व्याह्राप्यमाने चासेव्यमाने चार्धे नम्ये । गीहादिद्व्याणां वि-
श्वादिक्त्वामिः साकल्येन सम्बन्धो व्याप्तिः । क्रियायाः षोनः
पुन्यमासेवा । नित्यवीषयोरिति (पृ७२५४०) द्वित्वं तु न भवति
समासेनैव स्वभावतस्तयोदत्तत्वात् । यद्यप्याभीक्ष्ण्ये णमुल्ल-
एव तथापि उपपदसंज्ञार्थं (६१)-मासेवायामिह पुनर्विधिः ।
गीहानुप्रवेशमास्ते गीहं गीहमनुप्रवेशम् । गीहमनुप्रवेशम-
नुप्रवेशम् । एवं गीहानुप्रपातम् । गीहानुप्रपादम् । गीहा-

(६१) विशिपतीति कृत्वे द्वितीयायामित्यस्याह्वर्तनं तदन्तस्योपपदसंज्ञा-
र्थापि बोध्यम् ।

१७६

सिद्धान्तकोमुदी ।

नृक्षन्दम् । अथमावे तु गेहस्य वमुलन्तस्य च वच्चायेच
द्वित्वम् ।

अस्त्यतितृषोः क्रियान्तरे कालेषु । ३ । ४ ।

५७ ।

क्रियामन्तरवति व्यवधत्त इति क्रियान्तरः तस्मिन् धात्वर्थे
वत्तमानादस्यनेस्तृथनेच कालवाचिषु द्वितीयास्तेषु उपप-
देषु णमुल् स्यात् । द्वाद्वात्वासं गाः पावयति द्वाद्दमत्वासम् ।
द्वाद्वतर्षम् । द्वाद्वन्तर्षम् । अत्यसनेन तर्षणेन च गवां पान-
क्रिया व्यवधीयते अथ पावयित्वा द्वाद्वमतिक्रम्य पुनः पाव-
यतीत्यर्थः ।

नाम्नादिशियग्रहोः । ३ । ४ । ५८ ।

द्वितीयायामित्येव । नामादेयमाचष्टे । नामपादमाह्वयति ।

अव्ययेऽयथाभिप्रेताख्याने छत्रः क्षाण्डमुलौ ।

३ । ४ । ५९ ।

अयथाभिप्रेताख्यानस्य चप्रियस्त्रोचैः, प्रियस्य च नीचैः
कथनम् । उच्चैःकृत्वा उच्चैःकृत्वा उच्चैःकारमप्रियमाचष्टे ।
नीचैःकृत्वा नीचैःकार नीचैःकृत्वा प्रियं ब्रूते ।

तिर्य्यच्यपवर्गे । ३ । ४ । ६० ।

तिर्य्यक्यन्दे उपपदे छत्रः क्षाण्डमुलौ स्तः समातो गम्भा

बाम् । तिर्यङ्कृत्य गतः तिर्यङ्कारं समाप्नोति गत इत्यर्थः । अप-
वर्गे किम् ? तिर्यङ्कृत्वा काष्ठकृतः ।

स्वाङ्गे तस्यत्यये छम्भोः । ३ । ४ । ६१ ।

मुखतः कृत्य गतः मुखतः कृत्वा मुखतः कारम् । मुखतोभूय
मुखतोभूत्वा मुखतोभावम् ।

नाधार्यप्रत्यये चार्थे । ३ । ४ । ६२ ।

नाधार्यं (६२) प्रत्ययान्ते चार्थविवये उपपदे छम्भोः ज्ञाचमुक्तो
स्त्वः । यनामा नामा कृत्वा नामाकृत्य नामाकारम् । विना
कृत्य विनाकृत्वा विनाकारम् । नामाभूय नामाभूत्वा
नामाभावम् । एनेकं द्वयमेकं भूत्वा एकधाभूय एकधा
भूत्वा एकधाभावम् । एकधाकृत्य एकधाकृत्वा एकधा-
कारम् । प्रत्ययपदार्थं किं हिदृक् कृत्वा पृथग्भूत्वा ।

तूष्णीमि भुवः । ३ । ४ । ६३ ।

तूष्णींशब्दे भुवः ज्ञाचमुक्तो स्त्वः । तूष्णींभूय तूष्णींभूत्वा
तूष्णींभावम् ।

अन्वध्यानुक्तोऽप्ये । ३ । ४ । ६४ ।

अन्वक्ष्यन्ते उपपदे भुवः ज्ञाचमुक्तो स्त्वः शानुक्त्ये गत्य-
माने । अन्वग्भूय आस्ते । अन्वग्भूत्वा अन्वग्भावम् ।

(६२) नास्तीति निगन्त्यानिति (६६४४) विहितो नापानो वापी पठ्यादयः ।

अथतः पार्श्वतः पृष्ठतोवाऽनुकूलो भूत्वा आस्तरत्वर्थः । आ-
नुलोम्ये किम् ? पन्वग्भूत्वा तिष्ठति पृष्ठतो भूत्वेत्यर्थः ।

इत्यलौकिकशब्दानां दिङ्मात्रमिह दर्शितम् ।

विस्तरस्तु यथाशास्त्रदर्शितः शब्दकौमुभे ।

भट्टोजिदीक्षितकृतिः सैषा सिद्धान्तकौमुदी ।

प्रीत्यै भयाद्भगवतोर्भवानीविश्वनाभयोः ॥

श्रीभट्टोजिदीक्षितविरचितयां सिद्धान्तकौमुद्यामुत्तराङ्गं

समाप्तम् ।

मनोरमादिमूलेनोद्धासिता सरसाभिधा ।

सिद्धान्तकौमुदीव्याख्या शेषाङ्गे पूर्तिमागता ।

लौकिकानां प्रयोगाणां व्याख्याचौऽत्र निष्पितः ।

प्रकोदाय विद्वां भूवात् परमात्मप्रसादनः ॥

चोतारागावतर्कवाचस्तनिमृताचार्येण मनोरमादिसारसंज्ञकनवा

समाहृतायां सरसाभिधायां सिद्धान्तकौमुदीव्याख्याया-

मुत्तराङ्गं समाप्तिमममत् ।

याके पञ्चद्विपनगधरावस्थिते चैत्रमासे

तारानाथद्विजरचिनवा व्याख्याया मुद्रितोऽवन् ।

तेनैवास्मिन्पञ्चद्विपनगधरावस्थितेऽव्देऽपि भूयो

सद्भावन्मोपरिबठनवा संस्कृतो नावमासे ॥

सिद्धान्तकौमुदी ।

वैदिकप्रक्रिया ।

छन्दसि पुनर्वस्वोरेकवचनम् । १ । २ । ६१ ।

पुनर्वस्वोरेकवचनं वा स्यात् । पुनर्वसुर्नक्षत्रम् पुनर्वसू वा ।
लोके तु द्विवचनमेव ।

विशाखयोश्च । १ । २ । ६२ ।

प्राग्वत् । विशाखा नक्षत्रम् विशाखे वा ।

षष्ठौयुक्तश्छन्दसि वा । १ । ४ । ६ ।

षष्ठान्तेन युक्तः पतिश्छन्दसि चिसंज्ञो वा स्यात् “चेन्नस्य
पतिना वयम्” । इह वेति यागं विभज्य च्छन्दसौत्यनुवर्त्तत ।
तेन सर्वे विधयश्छन्दसि वैकल्पिकाः । बहुलञ्छन्दसौत्यादि
(७४८२४०) अस्मैव प्रपञ्चः । याचि भम् (१०५४०) । नभाऽग्निरो-
मनुषा वत्युपसंख्यानम् * । नभसा तुल्यवमसत् । भत्वात्
बत्वाभावः । अग्निरसत् । “मनुष्वद (१) म्ने ।” । जनवसोति

(१) मनुषा तुल्य मनुष्वदिति भत्वादादेशप्रत्यययोरिति (६५४०) प्रत्वं
पदत्वे ज्ञत्वं स्यान्नतु पत्वमपदान्तस्येति (६५४०) वचनात् ।

(७४.१४०) विहित उरसिप्रत्ययो मनेरपि बाहुलकात् । वृषन् वस्त्रप्रत्ययोः * । वृष वर्षकं बहु वस्त्रं स वृषप्रत्ययः । वृषा प्रपञ्चो यस्य वृषप्रत्ययः । इद्वान्तर्बन्तिर्नो विभक्तिमाश्रित्य पदत्वे सति नञोपः प्राप्तो भत्वादाय्यते । अतएव पदान्तस्येति (६।४०) अत्वनिषेधोऽपि न अज्ञोपादन इति (१०.५४०) अज्ञापा न, अन-
ज्ञत्वात् ।

अयस्ययादौनि ‡ कृन्दसि । १ । ४ । २० ।

एतानि कृन्दसि साधूनि । भपदसन्नाधिकाराद्यथायोगं सन्नादय बाध्यम् । तथा च वास्तविकम् । उभयसन्नाय्यपोति वक्तव्यमिति* । “स सुष्टुभास ऋजता गणेन” । पदत्वात् कुत्वम् भत्वाज्जम्भाभावः । जम्बुविधानार्थायाः पदसन्नाया भत्व-
सामर्थ्येन बाधात् । “नेनं हित्वस्यपि वाजिनपु” (२) । अथ पदत्वात् जम्बुम् । भत्वात् कुत्वाभावः ।

ते प्राग्धातोः । १ । ४ । ८० ।

कृन्दसि परेऽपि । १ । ४ । ८१ ।

व्यवहृताच्च (३) । १ । ४ । ८२ ।

“हरिभ्यां याज्ञाक आ” । “आ मन्दरिन्द्र ! हरिभिर्याहि” ।

‡ अयस्ययादि. आकृतिगण. यथाप्रयोगम् शेषः ।

(२) वाचाभिना प्रभयस्तेषु वाजिनेत्यनं पिदास न हित्वन्ति न गच्छन्ति न विदन्तात्यर्थः ।

(१) ते गत्वपसगधस्यस्यकृन्दसि परेऽपि व्यवहृताच्च प्रयोक्तव्या इति कृतमन्वाचः ।

इन्विभवतिभ्याञ्च । १० । २ । ६ ।

आभ्यां परो लिट् कित् । “समीधे दस्युहन्तमः” । “पुत्र इधे अथर्वणः” । बभूव । इदं प्रत्याख्यातम् इन्विच्छन्दोशिषयत्वा-
जुवोवुकोनित्यत्वान्ताभ्यां लिट्ः किञ्चनानर्थक्यमिति ।

इति प्रथमोऽध्यायः ।

तृतीया (४) च होश्छन्दसि । २ । ३ । ३ ।

जुहोतेः कर्मणि तृतीया स्याद् द्वितीया च । “यवाग्वाग्निहोत्रं जुहोति” । अग्निहोत्रशब्दाऽत्र हविषि वर्त्तते “यस्याग्निहो-
त्रमर्धिश्रतममेध्यमापद्येते”त्यादिप्रयोगदर्शनात् अग्नये हूयत
इति व्युत्पत्तेश्च । यवाग्वाख्य (५) हविर्देवतादेशेन त्वक्ता
प्रक्षिपतीत्यर्थः ।

द्वितीया ब्राह्मणे । २ । ३ । ६० ।

- (४) कर्मणि द्वितीयेत्यतः (पृ३५० पृ०) कर्मणीत्यनुवर्त्तते चेन द्वितीया समुच्चीयते ।
(५) यवाग्वाख्यमिति भिन्नविभक्तप्राक्रान्तत्वेऽपि भिन्नार्थकविभक्तप्राक्रा-
न्तत्वात् नामार्थयोरभेदान्वयः । सन्ध्यायर्कर्मणि द्वितीयाचतुर्थ्योर्भिन्न-
विभक्तत्वेऽपि त्वा त्वणाय न सन्धे इत्यादावभेदान्वयदर्शनात् ।

ब्राह्मण ॥६॥ विषये प्रयागे, दिवस्तदर्थस्य कर्मणि द्वितीया
स्यात् । षष्ठ्यपवादः । “गामस्य तदहः सभायां दीव्येयुः” ।

चतुर्थ्यर्थे बहुलं कृन्दसि । २ । ३ । ६२ ।

षष्ठी स्यात् । “पुरुषमृगश्च द्रमसे” । “गाधा कालका टार्वावा-
टास्ते वनस्पतीनाम्” वनस्पतिभ्य इत्यर्थः । षष्ठ्यर्थे चतुर्थीति
वाच्यम् * । “या खर्वेण पिबति तस्यै खर्वः” ।

यजेश्च करणे । २ । ३ । ६३ ।

इह कृन्दसि बहुल षष्ठी । घृतस्य घृतेन वा यजते ।

बहुलञ् कृन्दसि । २ । ४ । ३८ ।

अटो घञ्छादेशः स्यात् । घञ्छान्नूनम् । लुङि मन्ते घञेति
(३४-२४) च्ले लुक् । अडभावः । “मग्निश्च मे” (७) ।

हेमन्तशिशिरावहोरात्रे च कृन्दसि । २ । ४

। २८ ।

इन् पूर्ववलिङ्गः । हेमन्तश्च शिशिरश्च हेमन्तशिशिरौ ।
अहोरात्रे । अदिप्रभृतिभ्यः शपः (३०-८९) ।

(६) ब्राह्मणो मन्त्रोत्तरज्ज्भागः । विभाषोपसर्गः (पू-६९४) इति विभा-
षया प्राप्तावपि नित्यमुपसर्गार्थोऽयमारम्भः ।

(७) अः क्तिनि घञ्छादेशे घञमसोहेलि च (३४-४४) इत्युपधालोपे अल-
भ्यतीति (३४-४४) सलोपश्च स्तथोरिति (३४-४४) धत्वे घञ् जम्
शिशिरानि सिद्धं ततः समानस्य कृन्दस्युक्त्याहोरात्रेण (पू-७२४-
७२४) गादेशः ।

बहुलञ्चन्दसि । २ । ४ । ७३ ।

“वृत्रं हनति वृत्रहा” । “अहिं शयते उपपृक् पृथिव्याः” । अत्र
लुक् न । अदादिभिन्नेऽपि क्वचिल्लुक् । “त्राध्वं नो देवाः” ।
जुहोत्यादिभ्यः (३१२८४०) झुः ।

बहुलञ्चन्दसि । २ । ४ । ७३ ।

“दाति प्रियाणि चिदसु” । अन्यत्रापि “पूर्णां विवष्टि” ।

मन्त्रे षस ह्वर नश ट दशादृष्टच् क गमिजनि
भ्यो लेः । २ । ४ । ८० ।

लिरिति च्चैः प्राचां संज्ञा एभ्यो लेर्लुक् स्यान्मन्त्रे । “यच्च-
नमी मदन्तहि” । घञ्ज्ञादेशस्य गमहनेति (३६१४०) उपधालोत्रे
शामिवसीति (१०६४०) षः । “माह्विर्निवस्य” ८ । “धूर्तिः प्रणङ्म-
र्त्यस्य” । नशेर्वेति (५१८५४०) कुत्वम् । “सुरुचो वेन आवः” । “मा न
आधक्” आदित्याकारान्तानां ग्रहणम् । “आप्रा व्यावापृथिवी”
परार्गभारभृद्यथा । “अक्रत्रुषामः” । “त्वे रयि जागृवांसो-
ऽनुगमन्” । मन्त्रग्रहणं ब्राह्मणस्याप्युपलक्षणम् । “अञ्चत ८) वा
अस्य दन्ता” । विभाषानुवृत्तेर्नेह । “न ता अगृभ्णन्नजनिष्ट
हि सः” ।

इति द्वितीयोऽध्यायः ।

-
- (८) माहि ह्वरतेर्लुङि च्चैर्लुक् सार्वभाष्यकरणे रपरत्वे हल्ङादि-
(५१११४० सू०) लोपे रूपमिति ।
(८) अञ्चत अजनिषतेति लोके ।

अभ्युत्पादयांप्रजनयाञ्चिकयांरमयामकः पा-
वयांक्रियादिदामक्रन्निति छन्दसि । ३ । १ । ४२ ।

एते निपात्यन्ते आद्येषु चतुर्षु (१०) लुङि भ्राम् अक इत्यनुप्र-
योगश्च । अभ्युत्पादयामकः । अभ्युदसौषददिति लोके ।
प्रजनयामकः । प्राजीजनदित्यर्थः । चिकयामकः । अचै-
षीदित्यर्थे चिनोतेराम् द्विवचनं कुत्वं च । रमयामकः ।
अरौरमत् । पावयांक्रियात् । पाव्यादिति लोके । विदा-
मक्रन् (११) अवेदिषुः ।

गुप्ते (१२) म्छन्दसि । ३ । १ । ५० ।

च्लेशड वा । “गृहादजगुपतं युवाम्” अगौप्तमित्यर्थः ।

नो (१३) नयतिध्वनयत्येलयत्यर्दयतिभ्यः । ३

१ । ५१ ।

(१) एते छन्दसि वा निपात्यन्ते तत्र सदृजनिरभिभ्योऽप्यन्तेभ्य एवाम् चि-
नोतस्तु शुद्धादिति विशेषः ।

(१०) विदर्लुङ्याम् गुष्ठाभावो लुङन्तकरोतेरनुप्रयोगश्च तत्र सन्तो घञे-
त्यादिना (उ४८३४०) च्लेशुकि गुष्ठाभावः ।

(१२) आद्यप्रत्ययाभावपक्षे एवंट प्रवर्तते गुप्तेरिति निराद्यप्रत्ययान्ततया
निर्द्देशात् । जनोः ।

(१३) नयत्यादिभ्य च्लेशड् नेत्यर्थः प्राञ्चस्य भाषायासपि विभाषयेर
प्रवर्तते इत्याहुः ।

क्षेष्टं न । “मा त्वायतो जरितुः काममूनयीः” [१४] । “मा त्वाग्निध्वं नयीत्” ।

कमृटृरुहिभ्यश्छन्दसि । ३ । १ । ५६ ।

क्षेष्टं वा । “इदन्ते भ्योऽकरवमः” । अमरत् (१५) । अदरत् । “यत्नानोः सानुमारुहत्” ।

छन्दसि निष्टक्यं देवह्वयप्रणीयोन्नीयोच्छ्रय-
मर्थ्यस्तर्थाध्वर्यखन्यखान्यदेवयज्यापृच्छप्रतिषी-
व्यब्रह्मवाद्यभाव्यस्ताव्योपचाय्यपृडानि । ३ । १ ।

१२३ ।

एते निपात्यन्ते । क्तन्तेनिष्पूर्वात् क्यपि प्राप्ते ण्यत्, आय-
न्तयोर्विपर्यासः निसं षत्वञ्च । “निष्टक्यञ्चिन्वीत पशुकामः” ।
देवशब्दे उपपदे ह्वयतेर्जुहोतेर्वा क्यप् दीर्घञ्च । “स्पृहन्ते वा
उ देवह्वये” । प्र उत् आभ्यासयतेः क्यप् । प्रणीयः । उन्नीयः ।
उत्पूर्वाच्छ्रियेः क्यप् । उच्छ्रियः । मृड् स्मृञ्धृ एभ्यो यत् ।
मर्थ्यः । स्तर्था । स्त्रियामेवायम् । ध्वर्यः । खनेर्यण्यतौ ।
खन्यः खान्यः । यजैर्यः । “शुभ्रध्वन्द्वेव्याय कर्मणि देवयज्यायै” ।
आङ्पूर्वात् पृच्छेः क्यप् । “आपृच्छं धरुणं वाज्यर्षति” ।
सीव्यतेः क्यप् षत्वं च । प्रतिषीव्यः । ब्रह्मणि वदेर्यत् ब्रह्म-

(१४) त्वायतस्त्वामिच्छतः जरितुः स्तोतुर्न काममभिज्ञानं वा जनयीः
जन मा कार्षीरित्यर्थः ।

(१५) अमरदिति पदव्यत्ययेन परस्मैपदमिति बोध्यम् ।

वायम् । लोके तु वहः सुप्ति क्यप् चेति (उ३०४प्र०) क्यङ्यतौ ।
भवतिः स्तौतिश्च ख्यत् । भाव्यः । स्ताव्यः उपपूर्वाच्चिनो
तेर्ण्यत् आयादेशश्च पृष्ठे उत्तरपदे । उपचाय्यपृष्ठम् (१६) ।
द्विरण्य इति वक्तव्यम् । उपचेयपृष्ठमेवान्यत् । मृड सुखने
पृष्ठ चेत्यन्मादिगुपधनक्षणः (उ३१६प्र०) कः ।

छन्दसि वनसनरक्षिमथाम् । ३ । २ । २७ ।

एभ्यः कर्म्मण्यपपदे इत स्यात् “ब्रह्मवनि त्वा क्षत्रवनिम्
उत नो गोषणिभ्यम्” । “ये पथां पथिरक्षयः” । “चतुरक्षी
पथिरक्षी” । “हविर्मथौनामभि” ।

छन्दसि सहः । ३ । २ । ६३ ।

खि स्यात् । पृतनाषाट् ।

वहस्य । ३ । २ । ६४ ।

प्राग्वत् । दित्यवाट् । योगविभाग उत्तरार्थः ।

कव्यपुरीषपुरीष्येषु जुगट् । ३ । २ । ६५ ।

एष वहैर्जुगट् स्याच्छन्दसि । कव्यवाहनः । पुरीषवाहनः ।
पुरीष्यवाहनः ।

हव्येऽनन्तःपादम् । ३ । २ । ६६ ।

“अग्निर्यस्य हव्यवाहनः” । “अग्निश्च हव्यवाहनः । पादमध्ये
तु वहस्येति गित्तेव” । “हव्यवाडग्निरजरः पिता नः” ।

जनसनखनक्रमगमो विट् । ३ । २ । ६७ ।

विद्वानोः (उ३३६४०) इत्यात्वम् । अजाः । गोजाः । “गोषा इन्द्रो
दृषा असि” । सनीतिरन इति (पृ३३७४) षत्वम् । “इयं शुष्मे भिर्वि-
सखा इवारुजत्” । “आ दधिक्षाः शवसा यच्च कृष्टोः” । अग्रे गाः ।

मन्त्रे श्वेतवहोक्थशस्पुरोडाशो श्विन् (१७)

। ३ । २ । ७१ ।

श्वेतवाहादीनाण्डस्यदस्येति वक्तव्यम् । यत्र पदत्व भावि
तत्र श्विनोऽपवादी डस् वक्तव्य इत्यर्थः । श्वेतवाः । श्वेतवाहौ ।
श्वेतवाहः । उक्थानि उक्थैर्वा शसति उक्थशा यजमानः ।
उक्थशासौ । उक्थशासः । पुरो दास्यते दायते पुरोडाः ।

अवे यजः । ३ । २ । ७२ ।

अवया । अवयाजौ । अवयाजः ।

अवयाः श्वेतवाः पुरोडाश्च । ८ । २ । ६७ ।

एते सम्बद्धौ कृतदीर्घा, निपात्यन्ते । चादुक्थशा ।

विजुपे कुन्दसि । ३ । २ । ७३ ।

उपे उपपदे यजोर्वच् । उपयट् ।

(१७) चोत्तादिपूपपदेषु वहादिभ्योऽश्विस्तवाय भिगेष श्वेतशब्दे कर्तृवाचि-
न्युपपदे वहे कर्मणि, उक्थशब्दे कर्मणि करणे चोपपदे, शसतेः
कर्त्तरि प्रत्ययो नलोपश्च, पुरस्युपपदे दाशे कर्मणि श्विन्प्रत्ययो
धातोरादृष्टत्वेति भेदः । मनो० ।

आतो मनिन्क्निव्वनिपञ्च । ३ । २ । ७४ ।

सुप्युपसर्गं चापपदे आदन्तेभ्यो धातुभ्यश्छन्दसि विषये म-
निनादयस्त्रयः प्रत्ययाः स्युः । चादिच् । सुदामा । सुधौवा ।
सुधौवा । भूरिदावा । छतपावा । विच् । कालालपाः ।

बहुलञ्छन्दसि । ३ । २ । ८८ ।

उपपदान्तरस्य हन्तेर्बहुलं क्तिप् स्यात् । माट्टहा । पिट्टहा ।
छन्दसि लिट् (उ३६४४०) भूतसामान्ये । “अह व्यावापृथिवी
आततान” । कसुञ्च (पू३६४४०) छन्दसि लिट् : कानच्क्कसू
वास्तुः । “चक्राणां वृष्णिः” (१८) । छन्दसि परेच्छायामपि
क्वच् वक्तव्यः * । “यो नो अग्ने अररिवान् अघायुः” ।

क्याच्छन्दसि । ३ । २ । १७० ।

उप्रत्ययः स्यात् । अघायुः (१८) । एरच् (उ४४२४०) इत्यधिकारे ।
अवसर्वा ।

(१८) सुप व्यात्मन क्वच् (उ२२०४०) इत्यन्तात्तेतिविशेषणत्वात् परेच्छायामप्राप्ते
यचनम् अररिवानिति राते कसौ ररिवान् पञ्चात् नञ्समासः ।

(१८) परस्यावसिञ्चनीति क्वचि आकारादेशे प्रत्ययान्तत्वात् अप्रत्ययादिति
(उ४४१४०) इति अप्रत्यये प्राप्ते क्याच्छन्दसीति विशेषविधानादुप्रत्ययः ।

(२०) छन्दसि वाच्यौ * “जडे याभिर्यूनः” । “जर्वोस्तु मे
जवः” । “देवस्य सवितुः सवे” ।

मन्त्रे वृषेपपचमनविदभृवौग उदात्तः । ३ ।

३ । ८६ ।

वृषादिभ्यः २१) क्तिन् स्यात् सचीदात्तः । “वृष्टिन्दिवः” ।
“सुम्नमिष्टये पच पक्तीरुत” । “इयन्ते न व्यसी मतिः” ।
वित्तिः । भूतिः । “अग्नन्नायाहि वीतये” । “राती स्यामोऽ-
भूयासः” ।

छन्दसि लुङ्लङ्लिटः । ३ । ४ । ६ ।

धात्वर्थानां सम्बन्धे सर्वकालेष्वेते वा स्युः । पक्षे यथास्वं
प्रत्ययाः । लुङि । देवो “देवभिरागमतु” लोडर्थे लुङ् ।
“इदन्तेभ्योऽकर २२/नम” । “लङ्” । “अग्निमद्य होतारमव-
शीतायं यजमान” । लिट् । अद्य ममार । अद्य म्वियइत्यर्थः ।

लिङ्गर्थे लेट् । ३ । ४ । ७ ।

विध्यादौ हेतुमद्भावादी च धातांलेट् स्याच्छन्दसि ।

सिब्वज्जलं लेटि । ३ । १ । ३४ ।

इतश्च लोपः परस्मैपदेषु । ३ । ४ । ८७ ।

लेटस्तिङाभितो लोपो वा स्यात् परस्मैपदेषु ।

(२०) ऋशोरविति (उ४४०पृ०) प्राप्ते लुङ्शोरज्जिवान् स्वरार्थम् रूपामेदात् ।

(२१) वीरा इत्यत्र पञ्चम्यर्थे प्रथमेत्याशये । व्याचष्टे वृषादिभ्य इति ।

(२२) कृष्टदेत्यादिना लु (उ४४५पृ०) रडि ऋवृगोऽङोति (उ०४४पृ०) गुणे
रपरत्वम् ।

लेटोऽडाौ । ३ । ४ । ६४ ।

लेट् अट् एतादागमौ स्तस्तौ च (२३) पितौ । पिबवृद्धलं
बिहृत्तथ्य ' । वृद्धि' । ' प्रण आयूंषि तारिषत्' (२४) "सुपेशस
स्वरति औषिषिहि (२५) 'आसाविषत्' (२६) । अर्शमानाय ।
सिपइलापस्य चाभावे' । 'पताति (२७) दिद्युत् । "प्रियस्मूर्य्यं
प्रियाऽग्नाभवाति ।

स उत्तमस्य । ३ । ४ । ६८ ।

लेटुत्तमसकारस्य वा लोपः स्यात् । करवाव २८) करवावः ।
टेरेत्त्वम् (उः२४०६०) ।

आत ऐ । ३ । ४ । ६५ ।

लेट् आकारस्य ऐ स्यात् । 'सुतेभिः सुप्रयसा माटयते' (२९) ।
तामित्याकारस्य ऐकारः । विधिसामर्थ्यादाट् ऐत्वन्न अन्य-
था हि ऐटमेव विदध्यात् । 'यो यजाति (३०) यजात' इति ।

(२३) आटुत्तमस्येति (उः२४०६०) सूत्रान्मण्डकभुत्या पिबंत्वनुवक्त्याह तौ च
पिताविति ।

(२४) तारिषदिति तृधातोस्तिप् इकारलोपे सिप इति वृद्धौ अटि सिद्धम् ।

(२५) औषिषदिति जुप्रधातोर्व्यत्ययेन परस्मैपद पूर्ववत्कार्यं गुणोक्तं णिगेण ।

(२६) आसाविषदिति आङ्पूर्वकात् सुजाता प्राग्वत् वृद्धिरन विभक्त ।

(२७) पतातीत्यत्र सिपोऽभावे इकारलोपोभावाच्च आडागमे सिद्धम् ।

(२८) करवावेति रुन्द्यभयथा (४६३४०) इत्युक्ते साधधातुकत्वात् विकरण

उ आटोऽडित्त्वात् विकरणस्य गुण इत्त्वाभावाच्च करोतेर्नान्यम् ।

(२९) माटयतेर्गन्ताङ्गेऽत ऐरिति तामित्याकारस्य ऐच्चे रूपसिद्धिः ।

३० यो यजाति तस्य फलमाह यजातीति प्रजजातोस्तिथ्याटि सिद्ध

वैतोऽन्यत् । ३ । ४ । ८६ ।

लेट् एकारस्य ऐः स्याद्वा आतऐ इत्यस्य विषय विना (३१) ।
“पशूनामीशै” । “ग्रहा गृह्यान्ते” । अन्त्य किम् “सुप्रयसा
मादयते ।” ।

उपसंवादाशङ्कयोश्च । ३ । ४ । ८७ ।

पणञ्चत्वे (३२) आशङ्कायाश्च लेट् स्यात् । “ग्रहमेव पशूनामी-
शै” । “नेज्जिह्वायन्तो (३३) नरकम्पताम्” । हलः अः
शानङ्गौ (८६५५०) ।

कृन्दसि शायजपि । ३ । १ । ८४ ।

अपिशब्दाच्छानच् । हृग्रहोर्भं ऋन्दसीति हस्य भः । “गृभाय
जिह्वाया मधु” । “बधान देवः सवितः” । अनिदिता मिति
(१७८५०) बध्नातेर्बलोपः । “गृभ्णामि ते” । मध्वा जभार” ।

व्यत्ययो बहुलम् । ३ । १ । ८५ ।

विकरणानां बहुल व्यत्ययः स्यात् कृन्दसि । “आण्डाशुभस्य
भेदति” । भिनत्तीति प्राप्ते । “जरसा मरते पतिः” । म्रियत

(३१) अन्यत्रपद व्यावष्टे विषय विनेति मन्निधानात्स्यैव भेदप्रतियोगित्वौ-
चित्यात् ।

(३२) यदि भवानिदं कुर्यात्तर्हि इदमत्र दास्यामीति समयकरण-पण-
बन्धः, अशङ्का सम्भावना । अङ्गमेति त्विपुरविजयाय देवैः प्रार्थि-
तस्य रुद्रस्येदं वचनम् । पशवोऽत्र ससारिणः । मनो०

(३३) न इदिति छेद इच्छन्द आशङ्काद्योत्पत्तौ, जिह्वावरणे नरकपातः
सम्भाव्यते स मा भूदित्यर्थः । मनो०

इति प्राप्ते । “इन्द्रोवस्तेन नेष्टु” । नयतेर्लीट् शप्सिपौ द्वौ विकरणी । “इन्द्रेण यजा तरुषिम (३४) दृढम्” तरेमेत्यर्थः । तरेर्विधादौ लिङ् उ’ सिप् शप् चेति तयो विकरणाः ।

“सुमिड्, पग्रहलिङ्गनराणां काल हलच् स्वरकर्त्तृट् डाच्च ।

व्यत्ययमिच्छति शास्त्रकटेषां सोऽपि च सिध्यति बाहुलकेन” ।

“धुरि दक्षिणाया” । दक्षिणस्यामिति प्राप्ते” । “वषालं ये अश्वयूपाय तक्षति” । तक्षन्तीति प्राप्ते । उपग्रह’ परस्मैपदात्मनेपदे ।

“ब्रह्मचारिणमिच्छते” । इच्छतीति प्राप्ते । “प्रतीपमन्य ऊर्मिर्यध्यति । यध्यत इति प्राप्ते “मधोस्तप्ता इवासते” । मधुन

इति प्राप्ते । नर’ पुरुष । “अधासवीरैर्दशभिर्वियया” । विययादिति प्राप्ते काल कालवाची प्रत्यय’ । “खोऽग्नीनाधाम्यमानेन” । लुटोविषये लट् । “तममोगा अदक्षत्” । अ-

धक्षदिति प्राप्ते । मित्रवयञ्च सरय’ ।” । मित्रावयमिति प्राप्ते । स्वरव्यत्ययम् वक्ष्यते । कर्त्तृशब्दः कारकमात्रपर’ तथा च

तदाविना कृत्तृद्वयानां व्यत्यय’ । अन्नादाय । अग्निवषये अच् । अवगच्छे ५ विशेषः । यङो यग्रव्यादारभ्य लिङ्वागिष्यङिति

७ रेण गगानार’ । तेषां व्यत्ययो भेदतौत्वादिरुक्त एव ।

लिङ्वागिष्यङ् । ३ । १ । ८६ ।

(१४) उपत्ययानस्य सिप् प्रत्ययनङ्गत्वात् न गुण सिबन्तस्य शप् लिङ्गूपा गुण प्राप्तेऽपि बाहुलकाच्च भवतीति बोध्यम् । मनो०

(१५) कर्मण्यणि अचि च ऊते रूपभेदाभावेऽपि अवयवोविग्रहस्तस्य भेद कर्मण्यणि ऊते उपपदसमास’ अचि तु अस्रसाद् इति कर्म षष्ठेति भेद इति तत्कृतः स्वरविशेषः ।

आशीर्लिङि परे धातोर्ङ् स्याच्छन्दसि । वचउम् (११७४०) ।
 “मन्त्रं वोचेमाग्नये” । दृशेरग्वक्तव्यः * । पितरश्च दृशेयन्मा-
 तरश्च” । अङि तु ऋट्शोऽङीति (३१०७४०) गुणः स्यात् ।

छन्दस्युभयथा । ३ । ४ । ११७ ।

धात्वधिकारे उक्तप्रत्ययः सार्वधातुकार्द्धधातुकोभयसंज्ञः
 स्यात् “वर्द्धन्तु त्वा सुष्टुतयः” । वर्द्धयन्त्वित्यर्थः । आर्द्धधातु-
 कत्वासिलोपः । विशृण्विरे । सार्वधातुकत्वात् श्रुः श्रुभा-
 वश्च ह्रश्रुवीरिति (३८८८४०) ।

आट्टगमहनजनः किकिनौ लिट् च । ३ । २

. ११७१ ।

आट्टन्ताट्टवर्णान्ताङ्गमाट्टेश किकिनौ स्तस्तौ च लिङ्गत्
 षपिः सोमम् ददिर्गाः बभ्रिर्वज्रम् । जगिर्युवा । “जग्नि-
 र्वृत्तममितयम्” । जग्निः । लिङ्गद्वावाट्टेव मिङ्गे ऋच्छत्यृता-
 मिति (३८९७४०) गुणवाधनार्थं कित्त्वम् बहुलं छन्दसि (३५२१४०)
 इत्युत्त्वम् । तत्तरि (३६१) । जगुरिः ।

तुमर्थे (३७) सेसेनऽसेन्क्सेनसेनध्यै अध्यै न्क-
 ध्यक्ध्यै न्गध्यै शध्यै न्तवैतवङ्त्वेनः । ३ । ४ । ६ ।

(३६) सूत्रे आदिति मुखसुखार्थोदकारो न तु तकारस्तेन तात्परत्वाभावा-
 दीर्घादपि कि कनावित्याशयेनाह तत्तरिरिति ।

(३७) तुमनोऽर्थस्तुमर्थो भाव एव अव्ययगतो भावे इत्युक्तेः स च साध्य-
 रूपः प्रकल्प्ये तुनादय इति प्रागुक्तेः ।

से । “वन्ते रायः” । सिन् । तावामेषे । असे । “शरदोजीवसे-
धा” । असेनित्याद्युदात्तः । कसे । प्रेषे । कसेन् । ‘गवामिव
श्रियमे’ । अध्ये अध्येन । ‘जठरम्पृणध्ये’ पक्षे आयुदात्तः ।
कध्ये कध्येन् । आहवध्ये । पक्षे नित्स्वरः । शध्ये
‘राधसः सह मादयध्ये’ । शध्येन । “वायवे पिवध्ये (३८) ।
तवै । दातवा इति तवेङ् । सूतवे । तवेन् । कर्त्तवे ।

प्रयैरोहिष्यै अव्यधिष्यै । ३ । ४ । १० ।

एते तमर्थे निपात्यन्ते । प्रयातुं रोढम् अव्यधितुमित्यर्थः ।

दृशे विख्ये च (३९) । ३ । ४ । ११ ।

दृष्टं विख्यातमित्यर्थः ।

शक्ति शमत्कमुलौ । ३ । ४ । १२ ।

शक्तोतावपपटे तमर्थे एतौ स्तः । ‘विभागं नाशकत्’ । “अप-
लपं नाशकत् । विभक्तुमपलोप्तमित्यर्थः

ईश्वरे तोसुन्कसुनौ । ३ । ४ । १३ ।

ईश्वरो “विचरितो” । ‘ईश्वरो विलिखः’ (४०) । विचरितुं
विलेखितुमित्यर्थः ।

(३८) पिवध्ये इत्यत्र यक्प्रसङ्गे शप् पिवादेशश्च बाहुलकात् ।

(३९) एतौ दृशेर्विपरीतत्वात् एतेषु तमर्थे कोप्रत्ययान्ततया निपातितौ ।

(४०) क्तातोसुन्कसुनु (पृ० ४४०) इत्यव्ययत्वादिभक्तोरुक्तिं लुप्तत्वादसन्तत्वेऽपि
न दीर्घः ।

कृत्यार्थं तवैकेनकेन्यत्वनः । ३ । ४ । १४ ।

“न स्तेच्छितवै” । “अवगाहे । दिद्वेष्ट्य” । “सूर्यस्य कर्त्तव्यम्” ।

अवचक्षे च । ३ । ४ । १५ ।

“रिपुणा नावचक्षे” अवख्यातव्यमित्यर्थः ।

भावलक्षणे स्थेण्वञ्चवद्विचरिज्ञतमिजनिभ्य
स्तोमुन् । ३ । ४ । १६ ।

“आसस्यातो (४१) सीदन्ति”, । आसमाप्तेः सीदन्तोत्यर्थः ।
उदेताः । अपकर्तोः । प्रविदतोः । प्रचरितोः । हातोः ।
आतमितोः । “काममाविजनितोः सम्भवामः” ।

वृषितृदोः कसुन् । ३ । ४ । १७ ।

भावलक्षणे इत्येव । “पुरा क्रूरस्य विसृपो विरप्तिन्” । “पुरा
जरित्वभ्य आभृतः” ।

इति तृतीयोऽध्यायः ।

रात्रेश्चाजसौ (४२) । ४ । १ । ३१ ।

रात्रिगश्चान् ऊप् स्यात् अजस्विषये कृन्दसि । “रात्री

(४१) सस्यादीनामवधित्वेन भावलक्षणत्वम् ।

(४२) न जसि अजसिरिकार उच्चारणार्थः ।

स्य व्यदायतो” । लोके तु क्कदिकारादिति डीयन्तोदान्तः ।

नित्यञ्छन्दसि ४।१।४३।

बह्वादिभ्यश्छन्दसि विषये नित्य डोष् । “बह्वीषु हि वा ।
नित्यप्रहणमुत्तरार्थम् ।

मुवश्च । ४।१।४७।

डोष् स्यात् छन्दसि । विभ्वी । प्रभ्वी । विप्रसंभ्य इति (३७८)
डु प्रत्ययान्तं सूत्रेऽनुक्रियते उत इत्यनुवृत्तेः (४३) । उवडादेशस्तु
सीत । मुहलाच्छन्दसि लिङ् । (४४) । डीषीलित्वमानुक्
चागम । लित्स्वर । “रथोरभून्मूहलानी” । •

दीर्घजिह्वी च छन्दसि । ४।१।५६।

संयोगोपधत्वादप्राप्ता डीक्विधोयते । “आसुरी वे दीर्घं
जिह्वी देवाना यज्ञवाट्” ।

कद्रु कमण्डलोश्छन्दसि । ४।१।७१।

जङ् स्यात् । ‘कद्रूश्च वै कमण्डलूः’ । गुग्गुलुमधुजतुपतया-
लूनामिति वक्तव्यम् * । गुग्गुलूः । मधूः । जतू । पतयालू ।
अव्ययान्तगम् (५५०४०) । आविष्टस्याप्रसंख्यानञ्छन्दसि * ।
“आविष्टा वर्धते” ।

(४३) वोतो गुणवचनात् (५२६४०) इत्यत उकारान्तस्यैवानुवृत्तनादित्यर्थः ।

(४४) ऽन्द्रवरुणति (५३०४०) सूत्रस्य यास्मिन्किमदमतस्तत्सूत्रान्डीष् आनुक्
चातुवचन इत्याशयनाजानुक् चागम इति ।

छन्दसि ठञ् । ४ । ३ । १९ ।

वर्षाभ्यः । ठकोऽपवादः । स्वरे भेदः । वार्षिकम् ।

वसन्ताच्च । ४ । ३ । २० ।

ठञ् स्यात् छन्दसि । वासन्तिकम् ।

हैमन्ताच्च । ४ । ३ । २१ ।

छन्दसि ठञ् । हैमन्तिकम् । योगविभाग उत्तरार्धः ।

शौनकादि (४५) भ्यश्छन्दसि । ४ । ३ । १०६ ।
णिनिः प्रोक्ते । क्वाणोरपवादः । शौनकेन गीतमधोयते शौन-
किनः । वाजसनेयिनः । छन्दसि किम् ? शौनकोया शिवा ।

दाचश्छन्दसि । ४ । ३ । १५० ।

विकारे वा मयट् स्यात् । शरमयं वहिः । “यस्य पर्णमयी
जुहः” ।

नोत्वद्वर्द्धवित्वात् । ४ । ३ । १५१ ।

उत्वात् उकारवान् । मौञ्ज शिष्यम् । वर्द्धं चर्म तस्य विकारो
षाड्धी रज्जुः । वैल्वो यूपः । सभाया यः (पृ६ ४४०) ।

दश्छन्दसि । ४ । ४ । १०६ ।

समेयो युवा ।

भवे छन्दसि । ४ । ४ । ११० ।

(१५) एतत्पुस्तकपूर्वार्धे ५६, पृष्ठे शौनकादिगणो दृश्यः ।

समस्यन्ताद्भवार्थं यत् । “मेध्याय च नमः विद्युत्वाय च” । यथा
यथं शपिकाणामणादीनाञ्च घादीनामपवादाऽयं यत् । पक्षे
तर्हि भवन्ति सर्वविधोनाञ्छन्दसि वैकल्पिकत्वात् । तद्यथा ।
कुञ्जवान्नाम पर्वतः तत्र तवः मौञ्जवतः । “सोमस्त्रिव
माञ्जवतस्य भक्षः” । आवतुर्थसमाप्तेऽच्छन्दाऽङ्गिकारः ।

पाथो नदीभ्या डण् । ४ । ४ । १११ ।

“तमुत्वा पाप्या ह्रस्वः” । चना दधोत नाद्या गिरा से । पाथ-
सि भव पाथ्य । नद्याभ्रवी नाद्यः ।

वेद्यन्ताहिमवङ्ग्यामण् । ४ । ४ । ११२ ।

भवं । वङ्गन्तोभ्य स्वाहा” । “हैनवतोभ्य स्वाहा” ।

स्त्रोतसो विभाषा डान्ङ्यौ । ४ । ४ । ११३ ।

पक्षे यत् । यनङ्योस्तु स्त्रे भेदः । स्त्रोतसि भव स्त्रीत्यः
स्त्रोतस्य ।

सगर्भसयूथसनुताद्यत् । ४ । ४ । ११४ ।

अनुभाता सगर्भः । अनुसखा सयूथः । “यो नः सनुत्य” उतव
जिघत्सु । नुतिर्नुतम् । नपुंसके भावि क्तः (२३६३४)
सगर्भादयस्त्रयोऽपि कर्मधारयाः समानस्य छन्दसीति
(५४०) ट स । ततो भवार्थं यत् ।

तुगाह घन् । ४ । ४ । ११५ ।

भवेऽर्थे । पक्षे यदपि । “आव'समं वषभ'तुयशास्विति बहु-
चा' । तुयशास्विति 'शाखान्तरे । घनाकाशयज्ञवरिष्ठेषु
तुयशब्द इति वृत्तिः ।

अग्राद्यत् । ४ । ४ । ११६ ।

वधौ च । ४ । ४ । ११७ ।

चाद्यत् । अग्रे भवोऽग्राः अग्रिय'—अग्रिय' ।

समुद्राभाद्वः । ४ । ४ । ११८ ।

“समुद्रिया अपरसी मनोषिणम् । “नानदतोऽभिय-
स्येय । घोषा” ।

बर्हिषि दत्तम् । ४ । ४ । ११९ ।

प्राग्घिताद्यदित्येव (पृ६१-१४०) । “बर्हिष्येषु निधिषु प्रियेषु” ।

दूतस्य भागकर्मणी । ४ । ४ । १२० ।

भागोऽंश' । दूत्यम् ।

रक्षोयातूनां हननौ (४६) । ४ । ४ । १२१ ।

“या ते अग्ने । रक्षस्या तनूः” ।

रेवतौ जगतौ हविष्याभ्यः प्रशस्ये । ४ । ४ । १२२ ।

(४६) हन्यतेऽनयेति व्युत्पत्त्या करणे ल्युट् । हननकरणार्थे, यातूनामिति
वृद्धवचननिर्देशात् यन्मात्रेण वङ्गना रक्षसां हननप्रतीतिरिति बोध्यम् ।

प्रशंसने यत्स्यात् । रिवत्यादीनाम्यशंसनं रिवत्यम् । जगत्यम् ।
हविष्यम् ।

असुरस्य खम् । ४ । ४ । १२३ ।

“असुर्यन्देवेभिर्धायि विश्वम्” ।

मायायामण् । ४ । ४ । १२४ ।

आसुरी माया ।

तद्धानासासुप्रोधानो मन्त इतीष्टकासु लुक्
च मतोः । ४ । ४ । १२५ ।

वर्चस्वानुपधानो मन्त आसामिष्टकानां वर्चस्या । क्रतव्याः ।

अश्विमानण् । ४ । ४ । १२६ ।

“अश्विनोरुपदधाति” ।

वयस्यासु मूर्ध्नो मतुप् । ४ । ४ । १२७ ।

तद्धानासामिति सूत्रं सर्वमनुवर्तते । मतोरिति पदमावर्त्य
पञ्चम्यन्तं बोध्यम् । मत्वन्तो यो मूर्ध्वगच्छन्तो मतुप्प्रात्
प्रथमस्य मतोर्लुक् च । वयश्चगच्छन्मन्त्रोपधेयास्त्रिष्टकासु ।
यस्मिन् मन्त्रे मूर्ध्ववयःगच्छी स्तस्तेनोपधेयानु । “मूर्ध्वन्तीरुप-
दधातोति प्रयोगः” ।

मत्वर्थे सासतन्वोः । ४ । ४ । १२८ ।

नभोऽभ्रम् तदस्मिन्नस्तीति नभस्यो मभसः । ओजस्या तनूः ।

मधोर्जं च । ४ । ४ । १२६ ।

माधवः—मधव्यः ‡ ।

ओजसोऽहनि यत्खौ । ४ । ४ । १२७ ।

ओजस्यमहः ओजसीनं वा ।

वेशोयशश्चादेर्भगाद्यल् । ४ । ४ । १२८ ।

वेशोबलं तदेव भगः । वेशोभग्यः । यशोभग्यः ।

ख च । ४ । ४ । १२९ ।

वेशोभगीनः । यशोभगीनः । योगविभाग उत्तरार्थः क्रमनि-
वासार्थश्च ।

पूर्वैः कृतमिनीयौ च । ४ । ४ । १३० ।

“गम्भीरेभिः पथिभिः पूर्विकेभिः” । “एतेपन्थाः सरितः पूर्व्यासः” ।

अङ्गिः संस्कृतम् । ४ । ४ । १३१ ।

“यस्येदमप्यं हविः” ।

सहस्रे सन्धितौ घः । ४ । ४ । १३२ ।

“सहस्रियासोऽपात्रोर्मयः” । सहस्रेण तुल्या इत्यर्थः ।

मतौ च । ४ । ४ । १३३ ।

सहस्रशब्दान्मयर्थं घः स्यात् । सहस्रमस्यास्तीति सहस्रियः ।

सोममर्हति यः । ४ । ४ । १३७ ।

सोम्यो ४७ ब्राह्मणं यज्ञार्ह इत्यर्थः ।

मये च । ४ । ४ । १३८ ।

सोमशब्दाद्यः स्यान्मयडर्थः । सोम्यं मधु । सोममय(४८)-
मित्यर्थः ।

मधोः । ४ । ४ । १३९ ।

मधशब्दान्मयडर्थः यत् स्यात् । मधव्यः मधुमय इत्यर्थः ।

वसोः समूहे च । ४ । ४ । १४० ।

चान्मयडर्थः यत् । वसव्यः । अक्षरसमूहे कृन्दस उपसंख्या-
नम् । कृन्दशब्दादक्षरसमूहे वर्त्तमानात् स्वार्थः यदित्यर्थः ।
“आश्रावयेति चतुरक्षरम् अन् श्रौषडिति चतुरक्षरं यजेति
ह्यक्षरं ये यजामह इति पञ्चाक्षरं ह्यक्षरो वषट्कारः एष वै
सप्तदशाक्षरश्चकृन्दस्य” ।

नक्षत्राद् घः । ४ । ४ । १४१ ।

स्वार्थः । “नक्षत्रियेभ्यः स्वाहा” ।

(४७) लोके शरादिषु पाठेन (पृ५६६४०) मयट् । सोम इव सोम्य इति तु
स्वार्थः दति बोध्यम् ।

(४८) आगवधिकारायवप्रकृता मयडर्पास्तेष्वर्थेष्वित्यर्थः सौम्येति वृद्धि-
पाठस्तु स्वार्थः व्यक्तेति बोध्यम् ।

सर्वदेवात्तातिल् । ४ । ४ । १४२ ।

स्यार्थे । “सविता न सुवत् सर्वतातिम्” “प्रदक्षिणि देव-
तातिमुराण” ।

शिवशमरिष्टस्य करे । ४ । ४ । १४३ ।

करोतीति करः । पचायच् । शिवं करोतीति शिवतातिः ।
“याभि शन्तातो भरथाददाशुषे” । “अथो अरिष्टतातये ४८) ।

भावे च । ४ । ४ । १४४ ।

शिवादिभ्यो भावे तातिः स्याच्छन्दसि । शिवस्य भावः शिव-
नातिः । शन्तातिः । अरिष्टतातिः * ।

इति चतुर्थोऽध्यायः ।

सप्तनोऽच्छन्दसि । ५ । १ । ६१ ।

तदस्य परिमाणमिति (पृ. ३६ पृ. ०) वर्ग इति (पृ. ४० पृ. ०) च । “सप्त
साप्तानि असृजत्” । सप्त वर्गानित्यर्थः । शन्शतोर्दिनिश्छन्द-
सि * । तदस्य परिमाणमित्यर्थः वाच्यः । पञ्चदशिनोऽर्द्धमासाः
त्रिंशिनो मासाः । विंशतयेति वाच्यम् । विंशिनोऽङ्गिरसः ।

(४८) भाषाया शन्तातिप्रभृतीना प्रयोगो नास्त्येव अतएव वीरचरिते अरि-
ष्टतातिमित्यस्य मिद्धयेऽस्माभिरन्यामिव गतिसुररीक्षत्य व्याख्यातम्
तच्च सत्कृततदीयव्याख्याने दृश्यम् ।

युष्मदन्मदोः सादृश्ये षतुव्वाच्यः । “त्वावतः (५०) पुरुष-
वसोः । त्वावानन्य । “यन्न विप्रस्य मावतः” । दण्डादिभ्यो
यत् (५६४५४) ।

छन्दसि च । ५ । १ । ६७ ।

प्रातिपदिकमात्रात्तदर्थतोत्यर्थे यत् स्याच्छन्दसि । “सादन्यम्
विदथ्यम्” ।

वत्सरान्ताच्छन्दसि । ५ । १ । ६१ ।

निर्वृत्तादिष्वथेषु । इदत्सरीयः (५१) ।

सम्परिपूर्वात् ख च । ५ । १ । ६२ ।

साच्छः । सवत्सरीणः । संवत्सरीयः । परिवत्सरीणः—परिव-
त्सरीयः ।

छन्दसि षस् । ५ । १ । १०६ ।

ऋतुशब्दात्तदस्य प्राप्तमित्यर्थे । ‘भाग ऋत्विय’ ।

उपसर्गाच्छन्दसि धात्वर्थे । ५ । १ । ११८ ।

धात्वर्थविशिष्टे साधने वर्त्तमानादुपसर्गादुत्तरे स्वार्थे वतिः
स्यात् । यदुद्धतः । निवतः । उद्गतान्निगतानित्यर्थः ।

यट् च छन्दसि । ५ । २ । ५० ।

(५०) त्वमिर्वति त्वावान् प्रत्ययोत्तरपदयोश्चेति (५५६८४०) त्वादेये आ
सर्वनाम्न (५८४४०) इत्यात्वम् ।

(५१) इदादथ यद्विर्वत्सरा वराहसंहिताया परिगणितास्ते च तत्त्वैव
इत्येवा ।

जान्तादसंख्यादेः परस्य डटः षट् स्यान्मट् च । पञ्चथम्-
पञ्चमम् ।

छन्दसि परिपत्न्यपरिपरि णो प्रथ्यवस्थातरि ।

५ । २ । ८६ ।

प्रथ्यवस्थाता शत्रुः । “अपत्य परिपत्न्यनम् विदन्” । “मा त्वा
परिपरिणी विदम” ।

बहुलञ्छन्दसि । ५ । २ । १२२ ।

मत्वर्थे विनिः स्यात् । “अग्निस्ते ओजस्वी” छन्दोविन्प्रकरणे
ओष्ट्रामेखलादयोभयुरुजाहृदयाना दोर्घश्चेति वक्तव्यम् * ।
इति दोर्घः । “मंहिष्ठमुभयाघिनम्” । “शुनमोष्ट्राव्यचक्षत” ।
छन्दसीवनिपौ च वक्तव्यौ * । इ । “रथोरभूत्” । “समह-
लोरियं बधूः” । “मघवानमोमहे” ।

तयोर्दीर्घिलौ च छन्दसि । ५ । ३ । २० ।

इदन्तदोर्थेयामंथ्य स्तः । “इदा हि व उपसृतिम्” । तर्हि ।

था हेतौ च छन्दसि । ५ । ३ । २६ ।

किमस्या स्याद्देतौ प्रकारे च । “कथा गानं न पृच्छसि” ।
“कथा दाशेम” ।

पञ्च पञ्चा च छन्दसि । ५ । ३ । ३३ ।

अवरस्य अस्तात्यर्थे निपातौ । “पञ्च हि सः” । “नो ते पञ्चा” ।

तुश्छन्दसि । ५ । ३ । ५६ ।

हजन्तास्तृबन्ताच्च इष्टब्रीह्यसुनो स्तः । “आसुतिं करिष्ठः” ।
 “दांहीयसी घेनुः” ।

प्रत्नपूर्वविश्वे मात् थाल् छन्दसि । ५ । ३ । १११ ।

इवार्थे । “तं प्रत्नया पूर्वया विश्वथेमथा” ।

अमु च छन्दसि । ५ । ४ । १२ ।

किमेत्तिष्ठव्ययघादित्येव । चादामु । “प्रतरं नय प्रतराम्” ।

वृकज्येष्ठाभ्यान्तिल्लातिलौ च छन्दसि । ५ ।

४ । ४१ ।

स्वार्थे । “यो नो दूरे वो वृकतिः” । “ज्येष्ठतातिं वर्हिषदम्” ।

अनसन्तान्नपुंसकाच्छन्दसि । ५ । ४ । १०३ ।

तत्पुरुषाद्वच् स्यात् समासान्तः । “ब्रह्ममाम भवति” ।
 ‘देवच्छन्दसानि’ ।

बहुप्रजाश्छन्दसि । ५ । ४ । १२३ ।

“बहुप्रजा निरृतिमाविवेश” ।

छन्दसि । ५ । ४ । १४२ ।

दन्तस्य दष्ट स्याद्बहुब्रीहौ । “उभयतोदतः प्रति गृह्णाति” ।

कृतश्छन्दसि । ५ । ४ । १५८ ।

कृदन्ताद्बहुब्रीहेर्ब कप् । इता माता यस्य इतमाता ।

इति पञ्चमोऽध्यायः ।

एकाचो द्वे (५६५०) । छन्दसि वेति वक्तव्यम्* । “यो जागार”
“दाति प्रियाणि” ।

तुजादीनान्दीर्घोऽध्यासस्य । ६ । १ । ७ ।

तुजादिराकृतिगणः । “प्रभरा तूतुजानः” । “सूय्ये” मामहा-
नम्” । “दाधारयः पृथिवीम्” । “स तूताव” ।

बहुलञ्छन्दसि । ६ । १ । ३४ ।

द्वः सम्पसारणं स्यात् । “इन्द्रमाहुवे जतये” । ऋचि त्रेकस्तर-
पदादिलोपश्च छन्दसि* । ऋक्शब्दे परे त्रैः सम्पसारण-
सुस्तरपदादेर्लोपश्चेति वक्तव्यम् । त्वचं सूक्तम् । छन्दसि
किम् ? चृचानि । रयेर्भतौ बहुलम्* । रेवान् । “रयि-
मान् पुष्टिवर्धनः” ।

चायः कौ । ६ । १ । ३५ ।

“नाभ्यञ्चिर्नच निचिक्युरन्यम्” । लिङ्यसि रूपम् । बहुल-
पहणानुवृत्तेर्नेह “अग्निं ज्योतिर्निचाय्य” ।

अपस्पृधेयामानृचुरानृज्जश्चिच्युपेतित्याजन्ना-
ताथितमाशौराशौर्त्ताः । ६ । १ । ३६ ।

एते छन्दसि निपात्यन्ते । “इन्द्रश्च विष्णो यदपस्पृधेयाम्” ।
“अकंमानृचु” । “वसून्मानृहुः” । अचैरर्हेश्च लिङ्यसि । विच्यु-
धे । च्युङो लिटि यासि । “यस्मित्याज” । त्यजेर्णलि । “आतास्त-

इन्सोमाः” । “श्रिता नो ग्रहाः” । श्रीज पाके निष्ठायाम् ।
 “नागीरं दुदुहे” । “मध्वत आशीर्त्तः” । श्रीज एव किपि
 निष्ठायाश्च ।

खिदेश्छन्दसि । ६ । १ । ५२ ।

खिद टैन्ते । अस्यैव षात् स्यात् । विखाद । चिखेदेत्यर्थः ।

शीर्षश्छन्दसि । ६ । १ । ६० ।

शिरश्चस्य शीर्षन् स्यात् । “शीर्षो जगतः” ।

वा छन्दसि । ६ । १ । १०६ ।

दीर्घाज्जसि इचि च पूर्वसवर्णदीर्घो वा स्यात् । वाराही
 वाराहो । “मानुषीरीलते विशः” । उत्तरसूत्रद्वयेऽपीद (५२)
 वाक्यभेदेन संबध्यते । तेनामि पूर्वत्व वा स्यात् । शमीञ्च श-
 म्यश्च । सुर्म्यं सूर्मिं च । सम्प्रसारणाच्चेति (१४८४०) पूर्व-
 रूपमपि वा । इज्यमान. यज्यमान ।

शेषछन्दसि वज्जलम् । ६ । १ । ७० ।

लोपः स्यात् । “या ते गात्राणाम्” ता पिण्डानाम् । एम-
 नादिषु छन्दसि पररूपं वक्तव्यम्* । “अपां त्वेमन्” ।
 “अपां त्वोद्यन्” ।

भय्यप्रवय्ये च छन्दसि । ६ । १ । ८३ ।

(५२) अमि पूर्व ६ ४० इति सम्प्रसारणाच्चेति (१४८४०) अपिमसूत्रद्वये इत्यर्थः ।

विभेत्यस्मादिति भयः । वेतेः प्रवय्या इति स्त्रियामेव निपा-
तनम् । प्रवेयमित्यन्यत्र । कुन्दसि किम् ० भेयम् । प्रवेयम् ।
ऊदय्या उपसंख्यानम् * । ऊदे भवा ऊदय्या आपः । भवे
कुन्दसि (उ४६ ७) यत् ।

प्रकृत्यन्तः पादमव्यपरे । ६ । १ । ११५ ।

ऋक्पादमध्यस्थ एङ् प्रकृत्या स्यात् अतिपरे न त वकार
यकारेऽति । “उपप्रयन्तो अध्वरम्” सुजाते अश्वसृते ।
अन्तः पादं किम् ? एतास एतेऽर्चन्ति” । अव्यपरे किम् ?
“वेऽवदन् । तेऽयजन्” ।

अव्यादवद्यादवक्रसुरव्रतायमवन्त्ववस्युषु च ।

६ । १ । ११६ ।

एष व्यपरेऽप्यति एङ् प्रकृत्या । “वसुभिर्घो अव्यात्” । “मित्र-
महो अवद्यात्” । मा शिवासो अवक्रमु” । ते नो अव्रताः”
“शतधारो अयं मणिः । ते नो अवन्तु” । कुशिकासो अव-
स्यवः ।” यद्यपि बहुचै “तेनोऽवन्तु रथतूः सोऽयमागात्”
“तेऽरुणेभिः” इत्यादौ प्रकृतिभावो न क्रियते तथापि बाहुल्य-
कात् समाधेयम् । प्रातिशाख्ये तु वाचनिक एवायमर्थः ।

यजुष्युरः । ६ । १ । ११७ ।

उर शब्द एङन्तोऽति प्रकृत्या यजुषि । “उरो अन्तरिक्षम्” ।
यजुष पिदाभावादनन्तः पादार्थं वचनम् ।

आपोजुषाणोवृष्णोर्वर्षिष्ठे अम्बे-अम्बाले-अम्बि-
के पूवे । ६ । १ । ११८ ।

यजुषि अति प्रकृत्या । “आपो अस्मान्मातरः” । “जुषाणो अग्नि
राज्यस्य” । “वृष्णो अंशुभ्याम्” । “वर्षिष्ठे अधिनाके” ।
“अम्बे अम्बाले अम्बिके” । अस्मादेव वचनादम्बार्थेति
(पू११७४०) ऋसो न ।

अङ्ग इत्यादौ च । ६ । १ । ११९ ।

अङ्गशब्दे य एङ् तदादौ च अकारे य एङ्पूर्वः सोऽति प्रकृत्या
यजुषि । “प्राणो अङ्गे अङ्गे अदीव्यत्” । “अङ्गे अङ्गे
अशीचिषम्” ।

अनुदात्ते च कुधपरे । ६ । १ । १२० ।

कवर्गधकारपरे अनुदात्तेऽति परे एङ् प्रकृत्या यजुषि । “अयं
सोऽग्निः” । “अयं सो अध्वरः” । अनुदात्ते किम् ? “अश्वो-
ऽये रुद्रे” । अयशब्द आद्युदात्तः । कुधपरे किम् ? “सोऽय-
मग्निमन्तः” ।

अवपथासि च । ६ । १ । १२१ ।

अनुदात्ते अकारादौ अवपथाशब्दे परे यजुषि एङ् प्रकृत्या ।
“वीरुद्रेभ्यो अवपथाः” । वपेथ्यासि लङि तिङ्ङितिङ् (उ६१२४०)
इत्यनुदात्तत्वम् । अनुदात्ते किम् ? “यद्रुद्रेभ्योऽवपथाः ।”
निपातेर्यच्चेति (उ६१२४०) निघातो न ।

आङोऽनुनासिकम्बुन्दसि । ६ । १ । १२२ ।

आङोऽसि परेऽनुनासिकः स्यात् स च प्रकृत्या । “अन्न आ

अपः” । “गभीर आ उग्रपुत्रे” । ईषाअक्षादीनाम्बुन्दसि
प्रकृतिभावो वक्तव्यः * । “ईषा अक्षो क्षिरण्ययः” । “ज्याह-
यम्” । “पूषा अविः” ।

स्यम्बुन्दसि बहुलम् । ई । १ । १३३ ।

स्यइत्यस्य सोर्ज्ञीपः स्यादलि । “एष स्य भानुः” ।

ह्रस्वाच्चन्द्रोत्तरपदे मन्त्रे । ई । १ । १५१ ।

ह्रस्वात्परस्य चन्द्रशब्दस्योत्तरपदस्य सुडागमः स्यान्मन्त्रे ।
“हरिश्चन्द्रो मरुत्तणः” । सुशब्दस्य ।

पितरामातरा च छन्दसि । ई । ३ । ३३ ।

इन्धे निपातः । आ मा गन्तां पितरामातरा च” । चाद्विपरोत-
मपि । “न मातरापितरा नूचि दिष्टौ” । समानस्य छन्दस्यमूर्ध-
प्रभृत्युदकैषु (पृ६।१२४०) समानस्य सः स्यान्मूर्धादिभिन्ने उत्तरपदे
सगर्भ्यः । छन्दसि स्त्रियां बहुलम् * । विश्वगदेवयोरद्रा-
देशः । (पू३।७८४०६०) ‘विष्वाची च घृताची च’ । “देवद्रोची-
अयत देवयन्तः” सा कद्रीची ।

सध मादस्ययोम्बुन्दसि । ई । ३ । ८६ ।

सहस्य सधादेशः स्यात् । “इन्द्र त्वास्मिन् सध मादे” ।
“सोमः सध स्यत्” ।

पथि च छन्दसि । ई । ३ । १०८ ।

पथिशब्दे उत्तरपदे कोः कव का च । कवपथः । कापथः ।
कुपथः ।

साढ्यैसाढा साढेति निगमे । ६ । ३ । ११३ ।

सहेः क्ताप्रत्यये आद्यं द्वयं तृणि तृतीय निपात्यते । “महर्द्ध-
रूप पृतनासु साढ” । अचीर्मेध्यस्थस्य डस्य लः ढस्य ल्हश्च
प्रातिशाख्ये विहित । आह हि

“द्वयोद्यास्य स्वरयोर्मध्यमेत्यं सम्प्रदायते स डकारो लकारः ।
ल्हकारतामेति स एव चास्य ढकारः सन्नूषणा सम्प्रयुक्त” इति

छन्दसि च । ६ । ३ । १२६ ।

अष्टन आत्त स्यादुत्तरपटे । अष्टापदी ।

मन्त्रे सोमाश्वेन्द्रियविश्वदेवस्य मतौ । ६ ।

३ । १३१ ।

दीर्घं स्यान्मन्त्रे । अश्वावती । सोमावती । “इन्द्रियवान्मदि-
न्तम” । ‘विश्वकर्मणा विश्वदेव्यावता’ ।

ओषधेश्च विभक्तावप्रथमायाम् । ६ । ३ । १३२ ।

दीर्घं स्यान्मन्त्रे । “यदोषधीभ्य” । “अदधा ओषधीषु” ।

षट्चि तुनुषमक्षुतङ्कुत्रोरुष्याणाम् । ६ । ३ । १३३ ।

दीर्घं स्यात् । आ तू न इन्द्र” । “नू नर्त्त” । “उत वा घा स्य-
नातत्” । ‘मक्षू गोमन्तमोमहे’ । ‘भरता जातवेदसम्’ तडि-
ति आदेशस्य डित्वपक्षे ग्रहणम् । तेनेह न । “शृणोत आवा-
ष” “कुमना” । “अवा ते भद्रा” “यवा नश्चक्रा ।”
“उरुष्याणः ।

इकः सुञि । ६ । ३ । १३४ ।

ऋचि दीर्घ इत्येव । “नंभो न णः मखोनाम्” । रुज इति । (उ५३०५०) यः । नश्च धातुश्चात्पुम्य इति (उ५३८५०) णः ।

ह्यचोऽतस्तिष्ठः । ६ । ३ । १३५ ।

मन्त्रे दीर्घः । “पिन्नादि” । “वक्ता जरसम्” ।

निपातस्य च । ६ । ३ । १३६ ।

“एवाहि ते” ।

छन्दस्य भयथा । ६ । ४ । ५ ।

नामि दीर्घो वा । धाता तिसृणामिति बह्वृचाः तैत्तिरीयास्तु ऋस्वमेव पठन्ति ।

वा षपूर्वस्य निगमे । ६ । ४ । ८ ।

षपूर्वस्थान उपधाया वा दीर्घाऽसञ्खुद्धौ सर्वनामस्थाने परे । ऋभुक्षणम् । निगमे किम् ? तच्चा । ऋभुक्षणम् । तच्चाणौ ।

जनिता मन्त्रे । ६ । ४ । ५३ ।

इडादौ ऋचि णिलोपो निपात्यते । “यो नः पिता जनिता” ।

शमिता यज्ञे । ६ । ४ । ५४ ।

शमयितेत्यर्थः ।

युल्लवोर्दीर्घश्छन्दसि । ६ । ४ । ५८ ।

ल्यपीत्यनुवर्तते । विभूय । विभूय छन्दसोति किम् । आयुत्य । आयुत्य आडजादीनाम् (उ२०५०) ।

कृन्दस्यपि दृश्यते । ६ । ४ । ७१ ।

अनजादीनामित्यर्थः । आनट् (५३) । आवः । न माङ्-
योगे (उ२०८०) ।

बहुलच्छन्दस्यमाङ्योगेऽपि । ६ । ४ । ७५ ।

“जनिष्ठा उग्र सहस्रतुराप” । मा व. क्षेत्र परवीजान्यवापः” ।

इरयोरे । ६ । ४ । ७६ ।

‘प्रथम गम दध्ने आपः’ । रभावस्याभीयत्वेभासिद्धत्वादातो
लोपः । अत्र रमन्दस्यटि कृते पुनरपि रभावः । तदर्थं सूत्रे
द्विवचनान्तब्रिहिष्टम् इरयोरिति ।

कृन्दस्यमयथा । ६ । ४ । ८६ ।

भूसुधियायण स्यादियडुवडा च । वनपुाचन विभ्वम्” विभुवं
वा । “सुध्या हव्यमग्ने.” सुधिया वा । तस्यादात्ता कृन्दसि
बहुलम् । तन्व पुपम” तनुव वा । तस्वकम् त्रियम्बकम् वा ।

तनिपत्योच्छन्दसि । ६ । ४ । ८८ ।

एतयोरुपधालाप. क्जिात प्रत्ययः । ‘विज्ञिर कवयः” ।

“शकुना इव पतिम” । भाषाया धितनिर । पातम ।

घसिभसोर्हलि च । ६ । ४ । १०० ।

‘सर्गिध्वम” । बध्वा ५४। त हरोधाना.” । हुभल्भ्यो
ह्रिधि (उ४८८०) ।

(१३) अ नष्टि वि आवारात नाय... तु ५ म न सञ्चादिना (उ४८३८०)

चु लुक् युगञ्च ।

३ भसनात् ताम् तु, परा ल्यङ्वायुपधालोप बाधित्वा बाहुलकात्
प्राक् द्वित्वम् तत उपधालोपसलोपजगत्वानि ।

शृणुपृष्ठध्वक्छन्दसि । ६ । ४ । १०२ ।

“शृधी हवम्” । “शृणुधो गिर” । “राधम्पूर्धि” ।
“उरणस्कृधि” । “उपावृधि” ।

वा छन्दसि । ३ । ४ । ८८ ।

हिरपिडा ।

अङ्कितश्च । ६ । ४ । १०३ ।

हेर्धिः स्यात् । रारन्धि । रमेर्ध्यात्यगेन परस्मैपदम् शपः
श्लुरभ्यासदीर्घश्च । “अस्मे प्रयन्धि” । “युयोधि जातवेदः” ।
यमेः शपो लुक् । यौते शपः श्ल । अङ्कित किम् ? प्रणीहि ।

मन्त्रेष्वङ्गादेगात्मजः । ६ । ४ । १०१ ।

आत्मनश्चन्द्रस्यादेर्लोपः स्यादाङ्कितः । “त्मना देवेषु” ।

विभाषर्जोश्छन्दसि । ६ । ४ । १६२ ।

ऋजुशब्दस्य ऋतः स्थाने रः स्यादा इष्टमेयस्मृ । त्व रजिष्ठ-
मनुनेषि’ ऋजिष्ठं वा ।

ऋत्व्यवास्त्ववास्त्वमाध्वीहिरण्ययाश्छन्दसि ।

६ । ४ । १७१ ।

ऋती भवं ऋत्व्यम् । वामनि भवं वास्त्वाम्-वास्त्वञ्च ।
मधुशब्दस्याणि स्त्रियां यणादेशो निपात्यते । “माध्वीर्नः स-

५१६. सिद्धान्तकौमुदी ।

क्लोपधी” । हिरण्यशब्दाद्विहितस्य मयटो मशब्दस्य लोपो
निपात्यते । ‘हिरण्ययेन सविता रथेना” ।

इति षष्ठोऽध्यायः ।

श्रीछोक्त (उ११४८०) ।

बहुलञ्छन्दसि । ७ । १ । ८ ।

कडागताः स्यात् । लोपस्तत्रात्मनेपदेष्विति (उ११८८०) पदे
तलोपः । ‘धेनवो दुहते” । लोपाभावे “वृतन्दुहते” । अट्थम-
स्य (५५) । अतोभिन्न ऐम (प६३८८) ।

बहुलञ्छन्दसि । ७ । १ । १० ।

“अग्निर्देवेभिः” ।

नेतराच्छन्दसि । ७ । १ । २६ ।

स्वमोरद्ध न । ‘वार्त्तघ्नमितरम्” । छन्दसि किम् ? इतर-
काष्ठम् । समासोऽनञ्पूर्वे क्त्वा ल्यप् (उ१८८८) ।

क्तापि छन्दसि । ७ । १ । ३८ ।

यजमानम्परिधापयित्वा ।

(५) नैर्द्ध्वयेन प्रथमपुरुषैकवाक्येने उत्तमपुरुषैकवाक्येन लिप्
रुद्ध गमे अत्रास्मिति ।

सुपां सुलुक्पूर्वसवर्णाच्चेयाडाडयायाजालः

। ७ । १ । ३६ ।

“ऋजवः सन्तु पत्याः” । पत्यान् इति प्राप्ते सुः । “परमे व्यो-
मन्” । व्योमनि इति प्राप्ते डेल्लक् । धीती । मती । सु-
ष्टुती । धीत्या मत्या सुष्टुत्येति प्राप्ते पूर्वसवर्णदीर्घः । “या
सुरथा रथीतमा दिविस्पृशा अश्विना” । यौ सुरथौ दिविस्पृ-
शावित्यादिप्राप्ते आ । “नतादुब्राह्मणम्” । नतमिति प्राप्ते
आत् । “न युष्मे राजबन्धवः” । “अस्मे इन्द्रा बृहस्पती” ।
युष्मासु अस्मभ्यमिति प्राप्ते श्चि । उर्या । धृष्ण्या । उर-
णा धृष्णनेति प्राप्ते या । “नाभा पृथिव्या” । नाभाविति
प्राप्ते डा । “ता अनुष्ठोच्यावयतात्” (५६) । अनुष्ठानमनुष्ठा
व्यवस्थावदङ् आडो डा । माधुया । माध्विति प्राप्ते याच् ।
“वसन्ता यजेत” वसन्ते इति प्राप्ते आल् । इयाडियाजी-
काराणामुपसंख्यानम् * । उर्विया । दार्विया । उरुणा
दारुणेति प्राप्ते इया । सुत्तेत्रिया । सुत्तेत्रिणेति प्राप्ते डि-
याच् । “दृतिन्न शुष्कं सरसी शयानम्” डेरीकार इत्याहुः ।
तत्राद्युदात्ते पदे प्राप्ते व्यत्ययेनान्तीदात्तता । वसुतसु
डोषन्तात् डेल्लुक् । ईकारादेशस्य तूदाहरणान्तरं मृग्यम् ।
आडयाजयारामुपसंख्यानम् । “प्र बाडवा मिस्रतम्” । बा-
हुनेति प्राप्ते आडादेशः । चेडिंतीति (पू१०६८०) गुणः । स्वप्नया ।

(५६) अनुष्ठया उ भोः व्यावयतात् पृथक्करोत्वित्यर्थः अनुपूर्वात्तिष्ठतेरङ्
आड, (टा इत्यस्य) स्थाने आदेशे टिलोपे अनुष्ठा इति विद्वम् ।

स्वप्नेनेति प्राप्ते अयाच् “स नः सिन्धुमिव नावया” । ना वेति प्राप्ते अयार् । रित्स्वरः (उ५६४४०) ।

धमो मश् ७ । १ । ४० ।

मिवादेशस्यामो मश् स्यात् । अकार उच्चारणार्थः । शिच्चात् सर्वादेशः । अस्तिसिच इति (उ२०४०) ईट् । ‘बधीं वृत्रम्’ । अबधिमिति प्राप्ते ।

लोपस्त आत्मनेपदेषु । ७ । १ । ४१ ।

छन्दमि । “देवा अदुह” । अदुहतेति प्राप्ते “दक्षिणतः शये” । श्येते इति प्राप्ते । आत्मने इति किम् ? “उत्सन्दुहन्ति” ।

धमोध्वात् । ७ । १ । ४२ ।

“अन्तरेवोष्माण वारयध्वात्” । वारयध्वमिति प्राप्ते ।

यजध्वैनमिति च । ७ । १ । ४३ ।

एनमित्यस्मिन् परे धमोऽन्तलोपो निपात्यते । “यजध्वैनं प्रियमेधाः” । वकारस्य यकारो निपात्यत इति वृत्तिकारोक्तिः प्रमादिकी ।

तस्य तात् । ७ । १ । ४४ ।

लोटी मध्यमपुरुषबहुवचनस्य स्थाने तात्स्यात् । “गात्रमस्य नूनं कण्ठतात्” । कण्ठतेति प्राप्ते । “सूर्यश्चक्षुर्गमयतात्” । गमयतेति प्राप्ते ।

तप्तनप्तनयनाञ्च । ७।१।४५।

तस्येत्येव । “शृणोत यावाण्” । शृणुवति प्राप्ते तप् । सुनी-
तन ‘पचतन ब्रह्मवाहसे’ । ‘दधानन इविणञ्चित्रमस्म’ ।
तनप् । “मरुतस्तज्जुजुष्टन” । जुषध्वमिति प्राप्ते व्यत्ययेन
परस्मैपदम् श्लुञ्च । “विष्णे देवासां मरुता यतिष्ठन” । यत्
संख्याकाः स्थित्यथे । यच्छब्दाच्छान्दसां डतिः । अस्तेस्तस्य
थनादेशः ।

इदन्तो मसि । ७।१।४६।

मसीत्यविभक्तिकां निर्देय । इकार उच्चारणार्थः । मस् इत्य-
यमिकाररूपचरमावयवविशिष्टः स्यात् । मस इगागमः स्था-
दिति यावत् । “नमोभरन्त इमसि” । त्वमस्माकन्तव
स्मसि” । इमा इति स्म इति च प्राप्ते ।

क्वो यक् । ७।१।४७।

“दिवंसुपर्णी गत्वाय” ।

इष्ट्वीनमिति च । ७।१।४८।

क्वाप्रत्ययस्य ईनम् अन्तादेशो निपात्यते । ‘इष्ट्वीनं देवान्’ ।
इष्ट्वा इति प्राप्ते ।

क्वात्वादयञ्च । ७।१।४९।

आदिशब्दः प्रकारार्थः । आकारस्य ईकारो निपात्यते ।

“स्त्रिवः स्त्रात्वी मलादिव.” । “पीत्वी सोमस्य वावृधे” ।
स्त्रात्वा पीत्विति प्राप्ते ।

आज्जसेरसुक् । ७ । १ । ५० ।

अर्षर्णन्तादङ्गात्परस्य जसोऽसुक् स्यात् । देवासः । ब्रा-
ह्मणामः ।

श्रीग्रामण्योऽकृन्दसि । ७ । १ । ५६ ।

ग्रामो नट् । “श्रीणामुदारो धरुणो रयीणाम्” । “सूत
ग्रामणीनाम्” ।

गोः पादान्ते । ७ । १ । ५७ ।

‘विद्महि त्वा गोपित शूरगोनाम्’ । पादान्ते किम् ? “गवां
शता पृत्तयामेषु” । पादान्तेऽपि क्वचिन्न कृन्दसि सर्वेषां
वैकल्पिकत्वात् । “विराज गोपितं गवाम्” ।

कृन्दस्यपि दृश्यते । ७ । १ । ७६ ।

अस्थ्यादीनामनङ् । “इन्द्रो दधीचोऽस्थभिः” ।

ई च द्विवचने । ७ । १ । ७७ ।

अस्थ्यादानामित्येव । “अक्षीभ्यान्ते नासिकाभ्याम्” ।

टृक्स्ववस्त्रातवसाऽकृन्दसि ७ । १ । ८३ ।

एषां तुम् स्यात् सी । “कोटड्डिड्न्द्र.” स्ववान् । स्वतावान् ।
उदाष्टपूर्वस्य (उ. २६४०)

“विधा हस्यावमग्निना विकस्तम्” । “उत्तानाया हृदयं यदि कस्तम्” । निपातनबहुत्वापेक्ष सूत्रे बहुवचन विकस्ता इति तेनैकवचनान्तोऽपि प्रयोगः साधुरेव । शसु शसु शासु एभ्यस्तृच इडभावः । “एकस्त्वष्टुरश्वस्याविगस्ता” । “ग्राव ग्राभ उत शंस्ता” । “प्रशास्ता पीता” । तरतेर्हृङ्त्वञोश्च ढचि उट् ऊट् एतावागमौ निपात्येते । “तरुतारं रथानाम्” तरुता-रम्-वरुतारम्-वरुतारम् । “वरुचीभिः सुगरणी नो अस्तु” । अत उडोबन्तनिपातनं प्रपञ्चार्थम् । वरुट्शब्दो हि निपातितः ततो डीपो गतार्थत्वात् । उज्ज्वलादिभ्यश्चतुर्भ्यः शप इकारादेशो निपात्यते । ज्वल दीप्तौ चर संचलने टुवम उद्गिरणे अम गत्यादिषु । इह चरितौत्यस्यानन्तरं क्षमिती-त्यपि केचित् पठन्ति । तत्र क्षमूष् महने इति धातुर्बोधः । भाषायान्तु यस्तस्काव्यस्तव्यान्तश्चतितविकसिताः । विशसिता शसिता शसिता । तरोता-तरिता । वरीता-वरिता । उज्ज्व-लति । चरति पाठान्तरे । क्षमति । वमति । अमति ।

बभूथाऽततन्य जगृन्म ववर्थति निगमे । ७ । २ । ६४ ।

“विज्ञातमुक्त यत आबभूथ” । “येनान्तरिक्षमुर्वाततन्य” । “जगृन्मा ते दक्षिणमिन्द्रहस्तम्” । “त्व ज्यातिषा वितर्मा ष थि । भाषाया तु । बभूविथ । आतनिथ । जगृहिम । ववरिथेति ।

सनिंसनिवांसम् । ७ । २ । ६६ ।

सनिमित्येतत् पूर्वात् सनते. सनोतिर्वा कसोरिट् । एत्वा म्यासलोपाभावश्च निपात्यते । पावकादोनाञ्छन्दसि प्र-

त्ययस्थात् कादित्वन्नेति वाच्यम् । “हिरण्यवर्माः शुचयः पावकाः” (५८) ।

घोर्लोपो लेटि वा । ७ । ३ । ७० ।

“दधद्रत्नानि दाशुषे” । “सोमोददहन्सर्वाय” । “यदग्नि-
रग्नये ददात्” ।

मौनातेर्निगमे । ७ । ३ । ८१ ।

शिति ऋस्वः । “प्र-मिणन्ति व्रतानि” । लोके प्र मीणाति ।
अस्तिमिचोऽष्टक्ते (७२०८०) ।

बहुलच्छन्दसि । ७ । ३ । ८७ ।

“सर्वमा(५८)इदम् । ऋत्वन्य गुणः प्र०८८० । जसि च(१०८८०) ।
जसादिषु छन्दसि वावचनम्प्राङ्णौ चङ्य, पधायाः । “अधा
शतक्रत्वो यूयम्” । शतक्रतवः । ‘पश्चे नृभ्यो यथागमे’ ।
पशवे । नाभ्यस्तस्याचीति (७३११८०) । निषेधे बहुलच्छन्दसीति
वक्तव्यम् । जुजोप्रत ।

नित्यं छन्दसि । ७ । ४ । ८ ।

छन्दसि विषये चङ्यपधाया ऋवर्णस्य ऋन्नित्यम् । अवी-
वृधत् ।

न छन्दस्यपुत्रस्य । ७ । ४ । ३५ ।

(५८) लोके तु मत्तयस्यकात् पूर्वस्याकारस्येत्त्वं (प्र११८० सू०) तेन पायिका
इत्येव ।

(५८) इद सर्वम् आ. आसीदित्यर्थः, अस्तेर्लेडि इडभावे रूपसिद्धिः ।

पुत्रभिन्नस्यादन्तस्य वयचि ईत्त्वदीर्घौ न । मित्रयुः । क्वा-
च्छन्दसीति (३४८८८०) उः । अपुत्रस्य किम् ? 'पुत्रीयन्तः सुदा-
नवः' अपुत्रादीनामिति वाच्यम् । "जनीयन्तोऽन्वयवः" ।
जनमिच्छन्त इत्यर्थः ।

दुरस्युर्द्रविणस्युर्दृषण्यति रिषण्यति । ७ । ४ ।

३६ ।

एतं क्वचि निपात्यन्ते । भाषायान्तु उपत्ययाभावात् दुष्टी-
यति । द्रविणीयति । वृषीयति । रिष्टीयति ।

अश्वाघस्यात् । ७ । ४ । ३७ ।

अश्व षघ एतयोः क्वचि आत्स्याच्छन्दमि । "अश्वायन्तो मघ-
वन्" । "मा त्वा वृका षघायवः" । न च्छन्दसीति (३५२३८०)
निषेधो न ईत्वमात्रस्य, किन्तु दीर्घस्यापीति । तत्रेदमिव सूत्रं
ज्ञापकम् ।

देवसुम्नयोर्यजुषि काठके । ७ । ४ । ३८ ।

अनयो क्वचि आत्स्यायजुषि कठशाखायाम् । "देवायन्तो
यजमानाः" । "सुम्नायन्तो हवामहे" । इह यजुःशब्दो न
मन्त्रमात्रपरः किन्तु वेदोपलक्षकः तेन ऋगात्मकेऽपि मन्त्रे
यजुर्वेदस्ये भवति । किञ्च । ऋग्वेदेऽपि भवति स चेन्नन्तो
यजुषि कठशाखाया दृष्टः । यजुषीति किम् ? "देवाञ्चिगाति
सुम्नयुः" । बह्वृचानामप्यस्ति कठशाखा ततो भवति प्रत्युदा-
हरणमिति हरदत्तः ।

कथञ्चरपृतनस्यर्चिलोपः । ७ । ४ । ३६ ।

“सपृर्वया निविदा कव्यतायो” । “अध्वय्य” वा मधुपाणिम्” ।
दमयन्तं पृतन्युम् । दधातेर्हिः (उ३६०४०) जुहातेश्च क्ति (उ३६४४०) ।

विभाषा कृन्दसि । ७ । ४ । ६४ ।

हित्वा शरीरम हीत्वा वा ।

सुधितवसुधितनेमधितधिव्वधिषीय च । ७ । ४

। ४५ ।

सु-वसु-नेम-एतत्पूर्वस्य दधातेः क्ति प्रत्यये इत्त्वन्निपात्यते । “गर्भं
माता सुधितं रक्षणासु” । “वसुधितमग्नौ” । “नेमधिता न
पौस्या” । क्तिन्यपि दृश्यते* । “उत श्वेतं वसुधितिन्निरेके” । धिव्व
वज्रं दक्षिण इन्द्र हस्ते” । धत्स्वेति प्राप्ते । “सुरेता रेतो
धिषीय” । आशीर्लिङ् इट् इटोऽम् । धासीयेति प्राप्ते ।
अपो भि (पृ१६२४०) । मासश्छन्दसीति वक्तव्यम्* । “माङ्गिः
शरङ्गिः” । स्ववःस्वतवसोरुपसञ्चयेत्ये । स्ववङ्गिः । अवतेर-
सुन् । शोभनमवो येषान्ते स्ववसस्तैः । तु इति सौत्रो धातु-
स्तस्मादसुन् । स्वन्तवो येषान्तैः । स्वतवङ्गिः । ‘समुषङ्गिरजा-
यथाः’ । मिथुनेऽसिः (उ३४२७४०) । वसेः किञ्चेत्यसिप्रत्यय इति
हरदत्तः । पञ्चपादोरीत्या तु उपः किदिति (उ३४२७४०) प्रा-
ग्व्याख्यातम् । न कवनेर्यङि (उ२०६४०) ।

कृषेश्छन्दसि । ७ । ४ । ६४ ।

यङि अभ्यासस्य चत्वन । करीकथ्यते ।

टाधर्त्तिद्वर्त्तिद्वर्त्तिर्बोभूवुतेतिक्तेऽलप्याऽऽप-
नीफणत्संनिध्यदत्कारिक्रत्कनिक्रदङ्गिभ्वद्विध्व-
तोद्विद्युतत्तरिवत्सरीसृपतं वरीवृजन्मर्दं ज्याग-
नीगन्तीति च । ७ । ४ । ६५ ।

एतेऽष्टादश निपात्यन्ते । आद्यास्तयः घृङो धारयतेर्वा । भवते-
र्यङ्लुगन्तस्य गुणाभावः । तेन भाषायां गुणो लभ्यते । तिजेर्य-
ङ्लुगन्तात्तङ् । इयत्तेर्लटि हनादिशेषापवादेन रेफस्य लत्वम्,
इत्त्वाभावश्च निपात्यते । “अलर्षि युष्मं खजकत् पुरन्दर” । ।
मिपा निर्देशो न तन्त्रम् । “अलर्त्ति दक्ष उत” । फणतेराङ्-
पूर्वस्य यङ्लुगन्तस्य शतरि अभ्यासस्य नीगागमो निपात्यते ।
“अन्वापनीफणत्” । स्यन्देः संपूर्वस्य यङ्लुकि शतरि अभ्या-
सस्य निक् । धातुसकारस्य षत्वम् । करोतेर्यङ्लुगन्तस्याभ्या-
सस्य चुत्वाभावः । करिक्रत् । क्रन्देर्लुङि च्चेरङ् द्विचर्नमभ्या-
सस्य चुत्वाभावो निगागमश्च । “कनिक्रदज्जनुषम्” । अक्रन्दी-
दित्यर्थः । बिभर्त्ते, शतरि अभ्यासस्य जश्त्वाभावः रिगागमश्च ।
“यो भरिभ्रटोषधीष” । ध्वरतेर्यङ्लुगन्तस्य शतरि अभ्यासस्य
रिगागमः धातोक्तकारलोपश्च । “द्विध्वतो रश्मयः सूर्यस्य” ।
द्युतरभ्यासस्य सम्प्रसारणाभावोऽस्त्व विगागमश्च । “द्विद्युत-
हीर्ष शोशुचान” । तरतेः शतरि श्लौ अभ्यासस्य रिगागमः ।
“सहोर्जातरिवत्” । सृपे शतरि श्लौ द्वितीयैकवचने रीगाग-
मोऽभ्यासस्य । वृजेः शतरि श्लौ अभ्यासस्य रीक् । सृजेर्लटि-
णल अभ्यासस्य रुक् धातोश्च युक् । गमेराङ्पूर्वस्य लटि

स्वावभ्यासस्य चत्वाभावो नोगागमश्च । “वक्ष्यन्ती वेदागनी-
गन्ति कर्षम्” ।

ससूवेति निगमे । ७ । ४ । ७४ ।

सूतेर्लिटि परस्मैपदं वुगागमाऽभ्यासस्य चात्त्वन्निपात्यते ।
“गृष्टिः ससूव स्थविरम्” । सुषुवे इति भाषायाम् ।

बज्जलं छन्दसि । ७ । ४ । ७८ ।

अभ्यासस्य इकारः स्याच्छन्दसि । “पूर्णा विवष्टि” । वशेरतद्रूपम् ।
इति सप्तमोऽध्यायः ।

प्रसमुपोदः पादपूरणे । ८ । १ । ६ ।

एषां हे स्तः पादपूरणे । “प्रप्रायमग्नि” । “ससमिद्युवसे” ।
“उषोप मे परामृश” । “किन्नोदुदु हर्षसे” ।

छन्दसौरः । ८ । २ । १५ ।

इवर्षान्ताद्रेफान्ताच्च परस्य मतोर्मस्य वः स्यात् । “हरिवते
हृर्यश्वाय” । गौर्वान् ।

अनो नुट । ८ । २ । १६ ।

अन्नन्तात्ततोर्नुट् स्यात् । “अन्नग्वन्तः कर्णवन्तः” । “अस्य-
न्वन्त यदनस्था” ।

नाह्वय । ८ । २ । १७ ।

नात्तात् परस्य घस्य नट । “सुपश्चिन्तरः” । भूरिदाघसुडा-
चः * । “भूरिदावत्तरोजन” । इदृथिनः * । “रथीतर” ।
“रथीतमं रथीनाम्” ।

नसत्तनिषत्तानुत्तप्रतूर्त्तसूर्त्तगूर्त्तानि छन्दसि । ८

। २ । ६१ ।

सटनेज्पूर्वाच्चपूर्वाच्च निष्ठाया नत्वाभावो निपात्यते । “न-
सत्तमञ्जसा” । “निषत्तमस्य चरतः” । असन्ननिषस्यमिति
प्राप्ते । छन्देनेज्पूर्वस्यानुत्तम् । प्रतूर्त्तमिति त्वरतः तुर्वीत्य-
स्य वा । सूर्त्तमिति सृ इत्यस्य । गूर्त्तमिति गुरो इत्यस्य ।

अन्नरूधरवरित्युभयथा छन्दसि । ८ । २ । ७० ।

रुर्वा रफा वा । अन्न (६०) एव-अन्नरेव । ऊध एव-ऊध-
रेव । अव एव अवरेव ।

भुवश्च महाव्याहृतेः । ८ । २ । ७१ ।

भुव इति-भवरिति ।

आमभ्यादाने । ८ । २ । ८७ ।

अंशब्दस्य झुतः स्यात् आरम्भे । “आम् ३ अग्निमीले पुरो-
हितम्” । अभ्यादाने किम् “अमिष्येकाक्षरम्” ।

(६. अन्नम् शब्द २२र्थे समजुगोरिति पू० पृ०) रुत्वप्राप्ते रत्वार्थं
निपातम् ।

ये यज्ञकर्मणि । ८ । २ । ८८ ।

ये ३ यजामहे । यज्ञेति किम् ? 'ये यजामहे ३' ।

प्रणवष्टेः । ८ । २ । ८९ ।

यज्ञकर्मणि टेरोमित्यादेशः स्यात् । "अपां रेतांसि जिवन्तोम् ३ । टेः किम् ? हलन्ते अन्त्यस्य मा भूत् ।

याज्यान्तः । ८ । २ । ९० ।

ये याज्यान्ता (६१) मन्वास्ते वामत्यस्य टे प्लुता यज्ञकर्मणि । "जिह्वामग्ने । चक्षुषे हव्यवाह ३ । प्रन्तः किम् ? याज्यानामचा वा त्वममुदायरूपाणां प्रतिवाक्य टेः स्यात् । सर्वान्तस्य चेषत् ।

ब्रूहिप्रेष्यथौषडोपडावहानामादेः । ८ । २ । ९१ ।

एषामादे प्लुता यज्ञकर्मणि 'अज्जितुब्रू ३ हि । "अनये गोमयानि प्रे ३ ष्य । "अनू थौ ३ पट् । "सोमस्याग्ने व्रीही वी ३ षट्" । "अग्निमा ३ वह" ।

अग्नीत्प्रेषणे परस्य च । ८ । २ । ९२ ।

अग्नीध्रे प्रेषणे अग्ने प्लुतान्मात्र परस्य च । "आ ३ आ ३ वह" । नेह । "अग्नीदग्नीन विहर" । "वर्हिस्तृणोहि" ।

विभाषा पृष्टप्रतिवचने हेः । ८ । २ । ९३ ।

प्लुतः । अकार्षीं कटम अकार्षं हि ३ अकार्षं हि । पृष्टेति किम् ? कटं करिष्याति हि ३ । हे, किम् ? करोमि ननु ।

(३) याज्यानुमाकनाण्डमिति समाख्याति प्रकरणे ये मन्वास्तेषाम् इत्यर्थः ।

निगृह्यानुयोगे च (६२) । ८ । २ । ६४ ।

अत्र यदाक्यन्तस्य टेः प्रुतो वा । अद्यामावासेत्याद्य ३ । अ-
मावासेत्येवंवादिन युक्त्या स्वमताप्रच्याव्य एवमनुयुज्यते ।

आम्नेडितम्भस्ने । ८ । २ । ६५ ।

दस्यो दस्यो । ३ घातयिष्यामि त्वाम् । अम्नेडितग्रहण द्विरु-
क्तोपसङ्गणम् (६३) । चोर ३ चोर । ।

अङ्गयुक्तान्तिङाकाङ्क्षम् । ८ । २ । ६६ ।

अङ्गित्यनेन युक्तान्तङ्कन्त प्रवर्ते । अङ्ग कूज ३ इटानो ज्ञास्य
सि जाल्म । । तिङ् ङिम् १ अङ्ग देवदत्त । मिथ्या वदसि ।
आकाङ्क्ष किम् ५ अङ्ग । पच । नैतदपरमाकाङ्क्षति । भस्मं न
इत्येव । अङ्गाधीष्व भक्तन्तव टास्यामि ।

विचार्यमाणानाम् । ८ । २ । ६७ ।

वाक्यानां टेः प्रुतः । हातव्य दोक्षितस्य गृह ३ इ (६४) । न
हातव्य ३ मिति । हातव्यं न हातव्यमिति विचार्यते । प्रमा
णैवस्तुतत्त्वपरोक्षेण विचारः ।

(६२) स्वमतात् प्रच्यावने निगृह्यस्तस्यैव निर्युक्तिकत्वप्रतिपादनमनुयोगः ।
निगृह्येति स्वरबलम् अद्यामावासेति केनचित् प्रतिज्ञाते युक्ति-
भिस्त निगृह्य साध्यसूत्रमनुयुङ्क्ते अद्यामावासेत्याद्यं त्युदाहरणम् ।

(६३) द्विरुक्तसमुदायमध्येऽप्ययवभागस्यापि भन्तादर्थः ।

(६४) नप्रत्येकवचनान्तस्य गृहे इत्यस्य प्रुतत्वे प्रकृतिवद्भाव इ, इत्यस्य प्रुतक-
त्वम् ।

पूर्वन्तु भाषायाम् । ८ । २ । ६८ ।

विचार्यमाणानां पूर्वमेव भवते । अहिर्नु ३ रज्जनं । प्रयोगा-
पेक्षत्वं पूर्वत्वम् । इह भाषाग्रहणात् 'पूर्वयोगश्छन्दसीति'
ज्ञायते ।

प्रतिश्रवणे च । ८ । २ । ६९ ।

वाक्यस्य टेः भ्रुतोऽभ्युपगमे प्रतिज्ञाने श्रवणाभिमुख्ये च । गां
मे टेहि भोः ३ हन्त ते ददामि ३ । नित्यः शब्दो भवितु-
मर्हति ३ दत्त किमाय ३ ।

अनुदात्तं प्रश्नान्ताभिपूजितयोः । ८ । २ । १०० ।

अनुदात्तं भ्रुतं स्यात् । द्रावृतादिषु सिद्धस्य भ्रुतस्यानुदा-
त्तत्वमात्रमनेन विधीयते । अग्निभूत ३ इ । । पट ३ उ । ।
अग्निभूते । पटो । एतयोः प्रश्नान्ते टेरनुदात्तः भ्रुतः ।
शोभनः खल्वसि माणवक ३ । ।

चिदिति चोपमार्थे प्रयुज्यमाने । ८ । २ । १०१ ।

वाक्यस्य टेरनुदात्तः भ्रुतः । अग्निचिदाया ३ त् । अग्निचि-
दिव भायात् । उपमार्थे किम् ? कवचिदाहुः । प्रयुज्य-
माने किम् ? अग्निमाणवको भायात् (६५) ।

उपरिस्विदासीदिति च । ८ । २ । १०२ ।

टेः भ्रुतोऽनुदात्तः स्यात् । उपरिस्विदासी ३ त् । अधः-

(६५) अग्निरिव माणवक इत्यर्थः । इहोपमार्थस्य गत्यत्वेऽपि चिच्छब्दा-
प्रयोगाच्च भ्रुतत्वम् ।

खिदासो ३ दित्यत्र तु विचार्यमाणानाम् (१५३०४०) इत्युदात्तः
६, १ ।

स्वरितमाभेदितेऽभूयासम्भृतिकोपकुत्सनेषु
। ८ । २ । १०३ ।

स्वरित प्रुतः स्यादासं दिते परेऽस्रयादौ गम्ये । असूयायाम्-
अभिरूपक ३ अभिरूपक । रिक्तन्ते आभिरूप्यम् सम्भृतौ-
अभिरूपक ३ अभिरूपक । शोभनोऽसि । कीपे-अवि-
नीतक ३ अविनीतक । इदानीं ज्ञाम्यभि जाख्य । । कुत्सने-
शाक्तीक ३ शाक्तीक रिक्ता ते शक्ति ।

ज्जियाशौःप्रेषेप तिङाकाङ्क्षम् । ८ । २ । १०४ ।

आकाङ्क्ष्य तिङन्तस्य टे स्वरित प्रुतः स्यात् आचार (६६)
नते आशिपि प्रेषेपु गम्यमानेषु । स्वयं च रथेन याति ३
एषाध्याय पदानि गमयति । प्रार्थनायाम्-पुत्रांश्च लप्सीष्ट
३ धनञ्च तात । व्यापारणे कट कुरु ३ ग्रामं गच्छ ।
आकाङ्क्ष किम् । दीर्घाग्रमि अन्नादग्नीन्विहर ।

अनन्त्यस्यापि प्रश्नाप्यानयोः । ८ । २ । १०५ ।

अनन्त्यस्यानन्त्यस्यापि पदस्य टे स्वरित प्रुत एतयो । प्रश्ने
अगम ३ पूर्वा ३ न ग्रामा ३ न । सर्वपदानामयम् । आ-
ख्यानं अगम ३ म पूर्वा ३ न ग्रामा ३ न ।

लुतावेच इदुतौ । ८ । २ । १०६ ।

दूराद्वतादिषु प्रुतो विहितस्तत्रैव । ऐच. प्रुतप्रसङ्गे तदवयवा-
विदुतो प्रुवेते । ऐ४ तिकायन ।। औ ४ पगव ।। चतु-
र्भावावत्र ऐचौ सम्पद्येते ।

एचोऽप्रगृह्यस्यादूराद्वृते पूर्वस्यादुत्तरस्येदं-
तौ । ८ । २ । १०७ ।

अप्रगृह्यस्य एचोऽदूराद्वृते प्रुतविषये पूर्वस्याद्विस्थाकारः
प्रुतः स्यादुत्तरस्य त्वर्द्धस्य इदुतो स्तः । प्रश्नान्ताभिपूजितविचा-
र्यमाणप्रत्यभिवाद्याज्यान्तेष्वेव * । प्रश्नान्ते-अगमः ३
पूर्वा ३ न् ग्रामा ३ न् अग्निभूत ३ इ ।। अभिपूजितं भद्रं
करोषि पट ३ उ ।। विचार्यमाणे-होतव्यन्दीक्षितस्य गृह ३
इ । प्रत्यभिवादे आयुषानेधि अग्निभूत ३ इ ।। याज्यान्ते-
स्तोमैर्विधेमान्नय ३ इ । परिगणनं किम् विष्णुभूते । ३ ।
घातयिष्यामि त्वाम् । अदूराद्वृत् इति न वक्तव्यम् । पदान्त-
ग्रहणन्तु कर्त्तव्यम् । इह मा भूत् । भद्रं करोषि गौ ३ रिति
अप्रगृह्यस्य किम् ? शोभने माले ३ ।। आमन्त्रिते छन्दसि
प्रुतविकारोऽयं वक्तव्यः * । अग्न ३ इ । पत्नीव ।

तयोर्युर्वचि संहितायाम् । ८ । २ । १०८ ।

इदुतोर्यकारवकारौ स्तोऽचि संहितायाम् । अग्न ३ । याशा ।
पट । ३ वाशा । अग्न । ३ गिन्द्रम् । पट । ३ बुदकम् । अचि
किम् ? अग्न ३ इ ।। संहितायां किम् ? अग्न ३ इ । इन्द्रः ।
संहितायामित्यध्यायसमाप्ते रधिकारः । । इदुतोरसिद्धत्वाद-

यमारम्भ । सवर्षदौर्घस्य शाकलस्य वा निवृत्तार्थम् यव-
योरभिज्ञत्वात् । उदात्तस्वरितयोर्यणः स्वरितोऽनुदात्तस्य
(७५४ प्र०) इत्यस्य बाधनार्थो वा ।

मनुवसोरु संबुडौ छन्दसि । ८ । ३ । १ ।

रु इत्यविभक्तिका निर्देशः । मत्वन्तस्य वस्वन्तस्य च रुः स्यात्
अलोऽन्त्यस्थेति (७६६ प्र०) परिभाषया नकारस्य । “इन्द्र मरुत्व ।
इह पाहि सोमम्” । “हरिवो (६७) मे दिनं त्वा” । छन्द-
सीर इति (७५२० प्र०) वत्वम् ।

दाखान्साह्वान्मौढांश्च । ६ । १ । १२ ।

एते कृष्वन्ता निपात्यन्ते । “मीढुस्तोकाय तनयाय” । वन उप-
संख्यानम् * । कनिब्बनिपोः सामान्यग्रहणम् । अनुबन्ध-
परिभाषा तु नोपतिष्ठते अनुबन्धस्येहानिर्देशात् । “यस्त्वा-
यतं वसुना प्रातरित्वः” । इणः कनिप् ।

उभययत्तु । ८ । ३ । ८ ।

अम्यरे क्वि नकारस्य रुर्वा । पशूस्तांश्चक्रे-पशून्ताञ्चक्रे ।

दौर्घादटि समानपदे । ८ । ३ । ९ ।

दौर्घादकारस्य रुर्वा स्वादटि तौ चेकाटौ एकपदस्त्री
स्याताम् । “देवा अच्छा सुमती” । “महा इन्द्रो य घोषसा” ।
उभययत्स्वनुवृत्तेर्नेह । “आदित्वान् याचिषामहे” ।

(६७) हरिवो विद्यन्ते यद्युतेति विग्रहे इन्द्रसीर इतीवर्णात्परस्य मरुपो वत्वे
अनुबन्धकवचने हरिवचनिति स्थितेऽनेन इत्यम् ।

आतोऽटि नित्यम् । ८ । ३ । २ ।

अटि परतः रोः पूर्वस्यातः स्थाने नित्यमनुनासिकः । महो-
इन्द्रः । तैत्तरीयास्तु अनुस्वारमधीयते । तत्र छान्दसो
व्यत्यय इति प्राञ्चः । एवञ्च सूत्रस्य फलं चिन्त्यम् ।

स्वतवान् पायौ । ८ । ३ । ११ ।

हर्वा । भुवस्तस्य स्वतवाः पायुरग्रे ” ।

छन्दसि वाऽप्राप्ते हितयोः । ८ । ३ । ४६ ।

वित्तगस्य सो वा स्यात् कुपोः प्रशब्दमाप्ते हितञ्च वर्जयि-
त्वा । “अग्ने त्वातर्हृतस्कवि.” । “गिरिर्न विश्वतस्मृथुः” । नेह
(६८) “वसुनः तूर्याः पतिः” । अप्रेत्यादि किम् ? “अग्निः प्रविहान्
पुरुषः पुरुष ” ।

कः करत्करतिकृधिकृतेष्वनदितेः । ८ । ३ । ५० ।

विसर्गस्य सः स्यात् । “प्रदिवो अयस्कः” । “यथा नोवस्यसस्कर-
त्” । “सुपेशसस्करति” । “उरुणस्कृधि” । “सोमव चारुण-
घवत्सु नस्कृतम्” । अनदितेरिति किम् ? “यथाना अदितिः
करत् ।

पञ्चम्याः परावध्यर्थ । ८ । ३ । ५१ ।

पञ्चमीविसर्गस्य सः स्यादुपरिभावार्थे परिशब्दे परतः । “दिव-
स्वरि प्रथम जज्ञे” । अध्यर्थे किम् ? “दिवस्पृथिव्याः पर्योजः” ।

पातौ च बहुलम् । ८ । ३ । ५२ ।

पञ्चम्या इत्येव । “सूर्यो नो दिवस्यातु” ।

प्रश्नाः पतिपुत्रपृष्ठपारपदपयम्पोषेषु । ८ । ३ । ५३ ।

वाचस्पति विश्वकश्मिणम् । “दिवस्य, त्राय सूर्याय” । दिव-
स्यृष्ट भन्दमानः । तमससारमस्य” । “परिवीत इलस्यद” ।
“दि।स्यया दिविषाणा” । “रायस्याप यजमाने तु ।

इडाया वा । ८ । ३ । ५४ ।

पतिपुत्रादिषु परेषु । इलायाम्पुत्रः—इलाया' पुत्र' । इला-
याम्पृष्ठे-इलाया' पृष्ठे । निमस्तपताववनामेवने (३१०३५८) । निमः
सकारस्य मूर्धन्य स्यात् । निष्टप्तं रत्न ” “निष्टप्ता अरातय ” ।
अनामिर्गर्भं किम् ? निस्तापति । पुनः पुनस्तपतात्यर्थः ।

युष्मत्तत्तत्तुष्वन्तःपादम् । ८ । ३ । १०३ ।

पादमध्यम्यस्य सस्य मूर्धन्य स्यात् तकारादिष्वेषु परेषु ।
युमदादेशा' त्वत्वात्तत्तवा । “त्रिभिद्वन्द्वेव । सवित ” । । तेभिद्वा
'आभिष्टे' । “अपमग्ने मधिष्टव” । “अग्निष्टद्विष्वम्” । “द्यावा-
पृथिवी निष्टतत्तु” । अन्तःपाद किम् ? “तदर्गन्तुदर्थ्यम्” ।
“यन्म आत्मना निन्दाभूदग्निस्तत् पुनराह जातवेदा विचर्षणिः
अत्राग्निरिति पूर्वपादस्यान्तो नतु मध्य ” ।

यजुष्वेकेषाम् । ८ । ३ । १०४ ।

युष्मत्तत्तत्तुषु परत सस्य मूर्धन्यो वा । “अर्चिर्भिष्टम' अ-

मिष्टेऽग्रम्” । “अर्द्धिभिष्टतक्षु” पत् अर्द्धिभिस्त्वमित्य ।

स्तुतस्तोमयोश्चन्दसि । ८ । ३ । १०५ ।

नृभिष्ट, तस्य नृभिस्तस्य । गोष्टामम् गास्तामम् । पूर्वपदार्द्धि-
त्येव निङ्गे प्रपञ्चार्थमिदम् ।

पूर्वपदात् । ८ । ३ । १०६ ।

पूर्वपदस्थान्निमित्तात् परस्य षो वा । “यदिन्द्राग्नी । दिविष्ठः
युवा िह स्थ स्वर्पती”

सुऊः । ८ । ३ । १०७ ।

पूर्वपदस्थान्निमित्तात् परस्य सुजा निपातस्य सस्य षः ।
“ऊर्ध्व ऊ-षु ण ” । “अभो षु णः” ।

सनोतेरनः । ८ । ३ । १०८ ।

“गोषा इन्द्रानृषा असि” । अम. किम् ? गोसनिः ।

सहेः पृतनर्ताभ्याञ्च । ८ । ३ । १०९ ।

पृतनाषाहम् । ऋताषाहम् । चात् । ऋतोषाहम् ।

निय्यभिभ्योऽड् व्यवाये वा छन्दसि । ८ । ३ । ११० ।

सस्य मूर्धन्य । न्यषीदत्-न्यमीदत् । व्यषीदत् व्यमीदत् ।
अभ्यष्टीत्-अभ्यस्तात् ।

छन्दसृद्वग्रहात् । ८ । ४ । २१ ।

ऋकागान्तादवयवज्ञान (६६) परस्य नस्य णः । नृमणाः ।
पितृपाणम् ।

नञ् धातुस्थोरुषुभ्यः (७०) । ८ । ४ । २७ ।

धातुस्थात् । “अग्ने रक्षा (७१) णः” । “शिञ्चा णोऽ
स्मिन्” । “उरु णस्कृधि” । अभी-षु णः । “मो षु णः” * ।

इत्यष्टमोऽध्यायः ।

इति वेदकप्रक्रिया समाप्ता ।

अथ स्वरप्रकरणम् ।

अनुदात्तं पदमेकवर्जम् । ६ । १ । १५८ ।

परिभाषय स्वरविधिविषया । यस्मिन् पदे यस्योदात्तः स्व-
रितो वा विधोयते तमेकमचं वर्जयित्वा शेषान्तत्पदमनुदा-
त्ताच्च स्यात् । गोपायतं नः । अत्र सनाद्यन्ता इति
(३५ १४०) धातुत्वे धातुस्वरणे (२५ १४५ क) यकाराकार उदात्तः
शिष्टमनुदात्तम् । सति शिष्टस्वरबलीयस्त्वमन्यत्र विकरणेभ्य
इति वाच्यम् * । तेनोक्तादाहरणे गुपेर्धातुस्वरः । आय-

(६६) मम मे पटान्तोऽवयवज्ञान ।

(७०) धातुस्थमिच्छात् उरुगद्भात् पुगद्भाच्च परस्य नम् इत्यस्य णत्व
स्यादित्यर्थः ।

(७०) रक्षा शिञ्चा इति लोटो मध्यमपुरुषैकपचन द्वारोऽस्तस्मिन् इति
(३५ १४५) दीर्घः ।

प्रत्ययस्य स्वरस्य न शिष्यते । अन्यते न किम् ? “यच्च यच्चम
भिबृधे गृणीतः” । अत्र सात शिष्टोऽपि आइत्यस्य स्वरः
न शिष्यते किन्तु तस्य एव ।

अनुदात्तस्य च यतोदात्तलोपः । ६ । १ । ११ ।

यस्मिन्नुदात्ते परे उदात्तो लुप्यते तस्योदात्तः स्यात् । ‘देवी
वाचम्’ । अत्र डीबुदात्तः (१)

चौ । ६ । १ । २२२ ।

लुप्ताकारेऽञ्चतौ परे पूर्वस्यान्तोदात्तः स्यात् । उदात्तनिवृत्ति-
स्वरापवादः । “देवद्वीचीं नयत देवयन्तः” । अतद्धित इति
वाच्यम् * । दाधीचः । माधूचः । प्रत्ययस्वर एवात्र ।

आमन्त्रितस्य च । ६ । १ । १६८ ।

आमन्त्रितविभक्तास्तस्यादिबुदात्तः स्यात् । अग्न । इन्द्र ।
वरुण । मित्रदेवाः । ।

आमन्त्रितस्य च । ८ । १ । १६ ।

पदात् परस्यापादादिस्थितस्यामन्त्रितस्य सर्वस्यानुदात्तः
स्यात् । प्रागुक्तस्य षाष्ठस्यापवादोऽयमाष्टमिकः । “इमं मे गङ्गे !
यमुने । सरस्वति” । । अपादादौ किम् ? “शुतुद्रि । स्तामम्” ।
आमन्त्रित पूर्वमविद्यमानवत् (पृ. ७७८) । अग्न । इन्द्र । अ(२)-

(१) अनुदात्तौ सुप्तितावित्युक्ते (उ५५६८०) डीपोऽनुदात्तत्वेऽपि तस्मिन्
परे देवेतिप्रत्ययस्वरस्य उदात्तस्य लोपान्तीप उदात्तत्वम् ।

(२) अममग्न इन्द्र वरुणेत्यादौ प्रागुक्तोदाहरणो इत्यर्थः ।

वेन्दादीनान्निघातो न पूर्वस्याविद्यमानत्वेन पदात् परत्वाभा-
वात् नामन्विते समानाधिकरणे सामान्यवचनम् (७१७६४०) ।
समानाधिकरणे आमन्विते परे विशेष्य पूर्वमविद्यमानवद्वा ।
अग्ने । तेजस्विन् । । अग्ने वातः । । सामान्यवचनं किम् ?
पर्यायेषु मा भूत् । अग्ने । देवि । सरस्वति । ।

सामान्यवचनं विभाषितं विशेषवचने । ८ । १

। ७४ ।

अत्र भाष्यकृता बहुवचनमिति प्रेरितम् । सामान्यवचनमिति
च पूर्वसूत्रे यांजितम् । आमन्वितान्ते विशेषणे परे पूर्वं
बहुवचनान्तमविद्यमानवद्वा । “देवी. षडुर्वीरु णः कृ-
णोत” । अत्र देवीनां विशेषण षडिति । “देवाः शरण्याः” ।
इह द्वितीयस्य निघातो वैकल्पिकः ।

सुवामन्विते पराङ्गवत् स्वरे । २ । १ । २ ।

सुवन्तमामन्वितं परं परस्याङ्गवत्त्वात् स्वरे कर्त्तव्ये । “द्रवत्-
पाणो शुभस्यता” । शुभ इति शुभेः क्तिबन्तात् षष्ठान्तम् । तस्य
परशरीरानुप्रवेशे षाष्ठिकमामन्वितान्त्युदात्तत्वम् न चाष्ट-
मिको निघातः शङ्का पूर्वमन्वितस्याविद्यमानत्वेन पादादि-
त्वात् । “यत्ते दिवो दुहितर्मत्तं भोजनम्” । इह हि दिवः-
शब्दस्याष्टमिको निघातः । “परशुना वृश्चन्” । षष्ठ्यामन्वित-
कारकवचनम्* षष्ठान्तमामन्वितान्तं प्रति यत्कारकान्तहा-
चरान्तं परिगणनं कर्त्तव्यमित्यर्थः । तेनेह न । “अयमग्ने !
क्षरिता” । “एतन्नाम्ने । ब्रह्मणा” । समर्थानुवृत्त्या वा सिद्धम् ।

पूर्वाङ्गवच्चेति वक्तव्यम् । “आन्ते पितृर्मृताम्” । “प्रति त्वा
दुहितर्दिव” । अव्ययानाम् । उच्चैरधीयान । । अव्ययी-
भावस्य त्विष्यते । उपान्यधीयान । ।

उदात्तस्वरितयोर्यणः स्वरितोऽनुदात्तस्य ।

८ । २ । ४ ।

उदात्तस्थाने स्वरितस्थाने च यो यण् ततः परस्यानुदात्तस्य
स्वरितः स्यात् । अभ्यभि हि । स्वरितस्य यणः । खलप्राशा ।
अस्य स्वरितस्य चैपादिकत्वेनासिद्धत्वाच्चेष्टनिघातो न ।

एकादेश उदात्तेनोदात्तः । ८ । २ । ५ ।

उदात्तेन सहैकादेश उदात्तः स्यात् । “क वोऽश्वाः” । “क्तावर-
अरतः” ।

स्वरितो वाऽनुदात्ते पदादौ । ८ । २ । ६ ।

अनुदात्ते पदादौ परे उदात्तेन सहैकादेशः स्वरितो वा
स्यात् । पक्षे पूर्वसूत्रेणोदात्तः । “वीदं ज्योतिर्हृदये” । “अस्य
श्लोको दिवोयते” । व्यवस्थितविभाषात्वादिकारयोः स्वरितः
दीर्घप्रवेशे तूदात्तः । किञ्च एङः पदान्तादिति (पृ५३४०) पूर्व-
रूपे स्वरित एव । “तेऽवदन्” । “सोऽयमागात्” । उक्तञ्च प्राति-
शाख्ये । “इकारयोश्च (३) प्रश्ने षे चैप्राभिनिहितेषु चेति” ।

उदात्तादनुदात्तस्य स्वरितः । ८ । ४ । ६६ ।

उदात्तात्परस्यानुदात्तस्य स्वरितं स्यात् । “अग्निमीले” ।
अस्याप्यसिद्धत्वाच्छेषनिघातो न । “तमोशानासः” ।

नोदात्तस्वरितोदयमगार्ग्यकाश्यपगालवानाम्

। ८ । ४ । ६७ ।

उदात्तपरः स्वरितपरश्चानुदात्तः स्वरितो न स्यात् । गार्ग्या-
दिमने तु स्यादेव । “प्रयप्रारुः” । “क्व वोऽश्वाः ३” । “क्वा ३
‘भीशवः’”

एकश्रुति दूरात्सम्बद्धौ । १ । २ । ३३ ।

दूरात्सम्बोधने वाक्यमेकश्रुति स्यात् । त्रैस्वर्यापवादः । अगच्छ
भो माणवक । ।

यज्ञकर्मण्यजपन्यूहसमासु । १ । २ । ३४ ।

यज्ञक्रियायां मन्त्र एकश्रुतिः स्याज्जपादीन्वर्जयित्वा । “अग्नि-
र्मूर्धा दिवः ककुत्” । यज्ञेति किम् ? स्वाध्यायकाले त्रैस्वर्य-
मेव । अजपेति किम् ? “ममाग्ने । वर्चोविह्वेषस्तु” । जपो
नाम उपांशुप्रयोगः यथा जले निमग्नस्य । न्यूहा नाम
षोडश ओकारा गोतिषु सामाख्याः ।

उच्चैस्तरां वा वषट्कारः । १ । २ । ३५ ।

यज्ञकर्षणि वषट्शब्द उच्चैस्तरां वा स्यादेकश्रुतिर्वा ।

विभाषा छन्दसि । १ । २ । ३६ ।

कन्दसि विभाषा एकश्रुतिः स्यात् । व्यञ्जितविभाषेयम् ।
संहितायान्तैस्वर्यम् ब्राह्मणे एकश्रुतिर्बहुचानाम् । अन्ये-
षामपि यथासम्भवाय व्यवस्था ।

न सुब्रह्मण्यायां स्वरितस्य तूदात्तः । १ । २ ।

३७ ।

सुब्रह्मण्याख्ये निगदे यज्ञकर्म्मणीति (उ५४२८०) विभाषा
कन्दसीति (उ५४२८०) च प्राप्ता एकश्रुतिर्न स्यात् स्वरितस्य
नोदात्तश्च स्यात् । सुब्रह्मण्योऽयम् । सुब्रह्मणि साधुरिति यत् ।
नचैकादेशे उदात्ते नोदात्त इति (उ५४१८०) सिद्धे पुनरत्रेदमुदात्त-
विधानं व्यर्थमिति वाच्यं तत्रानुदात्त इत्यस्यानुवृत्तेः । असा-
वित्यन्तः * । तस्मिन्नेव निगदे प्रथमान्तस्यान्त उदात्तः
स्यात् । गार्ग्यो यजते । जित्वात्प्राप्त आद्युदात्तोऽनेन बाध्यते ।
अमुषेत्यन्तः * । षष्ठान्तस्यापि प्राग्वत् । दाक्षेः पिता यजते ।
स्यान्तस्थोपोत्तमश्च * । चादन्तस्तेन द्वावुदात्तौ । गार्ग्यस्य पिता
यजते । वा नामधेयश्च * । स्यान्तस्य नामधेयस्य उपोत्तममुदात्तं
वा स्यात् । देवदत्तस्य पिता यजते ।

देवब्रह्मणोरनुदात्तः । १ । २ । ३८ ।

अनयो स्वरितस्यानुदात्तः स्यात् सुब्रह्मण्यायाम् । देवा । ब्र-
ह्माणः । आगच्छत ।

स्वरितासंहितायानाम् । १ । २ । ३९ ममुदात्ता ।

स्वरितात्परिषामनुदात्तानां , संहितायामेकश्रुतिः स्यात् ।

“इमं मे गङ्गे । यमुने । सरस्वति” । ।

उदात्तस्वरितपरस्य सन्नतरः । १ । २ । ४० ।

उदात्तस्वरितो परौ यस्मात्तस्यानुदात्तस्यानुदात्ततरः स्यात् ।

“सरस्वति । शुतुद्रि । व्यचक्षयत्स्वः । तस्य परमाच्चे-

डितम् (पञ्चष्ट०) ।

अनुदात्तञ्च । ८ । १ । ३ ।

द्विरुक्तस्य पररूपमनुदात्त स्यात् । “दिर्वदिवे” ।

इति साधारणस्वराः ।

धातोः । ६ । १ । १६२ ।

प्रन्तादात्तः स्यात् । “गोपायतन्नः” । “असि सत्यः” ।

स्वपादिहिंसामच्यनिटि । ६ । १ । १८८ ।

स्वपादीना हिंसैश्चानियजादौ लसावधातुके परे आदि-
रुदात्ता वा स्यात् । स्वपादिरदाद्यन्तर्गण, (उः=३ष्टादा) ।

स्वपन्ति । स्वसन्ति । हिंसन्ति । पक्षे प्रत्ययस्वरेण मध्यादात्तता ।

काडत्येवप्यतः । नेह । स्वपानि । हिनसानि ।

अभ्यस्तानामादिः । ६ । १ । १८९ ।

अनियजादौ लसावधातुके परे अभ्यस्तानामादिरुदात्तः ।

“ये ददति प्रिया वसु । परत्वाच्चित्स्वरमय बाधते” ।

‘दधाना इन्द्रे’ ।

अमुदात्ते च । ६ । १ । १६० ।

अविद्यमानोदात्ते लसार्वधातुके परेऽभ्यस्तानामादिरुदात्तः ।
“दधासि रत्नं त्रविण्च दाशुषे” ।

भीष्महीभृज्जमदजनधनदरिद्राजागरां प्रत्ययात्
पूर्वं पिति । ६ । १ । १६२ ।

भीप्रभृतीनामभ्यस्ताना पिति लसार्वधातुके परे प्रत्ययात्
पूर्वमुदात्तं स्यात् । “योऽग्निहोत्रं जुहोति” । “मम तु नः
परिज्मा” । “ता यद्दीरं दधनत्” । “जागर्षि त्वम्” ।

लिति । ६ । १ । १६३ ।

प्रत्ययात् पूर्वमुदात्तम् । चिकीर्षकः ।

आदिर्लुप्तमुल्यन्यतरस्याम् । ६ । १ । १६४ ।

अभ्यस्तानामादिरुदात्तो वा णमुलि परे । लीलूयलोलूयम् ।
पक्षे लित्स्वरः ।

अचः कर्त्तृयकि । ६ । १ । १६५ ।

उपदेशेऽजन्ताना कर्त्तृयकि परे आदिरुदात्ता वा । लूयते
केदारः स्वयमेव ।

चङान्यतरस्याम् । ६ । १ । २१८ ।

चङन्ते धातावुपोत्तममुदात्त वा । “मा हि चीकरताम्” ।
धात्वकार उदात्तः । पञ्चान्तरे चङुदात्तः ।

इति धातुस्वराः ।

कर्पात्वतो घञोऽन्त उदात्तः (१)। ६।१।१५६ ।

कर्षतेर्धातोराकारवतश्च घञन्तस्यान्त उदात्तः स्यात् । कर्ष इति शपा निर्देशात्तदादेराद्युदात्त एव । कर्षः । पाकः ।

उष्कादीनाञ्च । ६।१।१६० ।

अन्त उदात्तः स्यात् उष्कादिषु २) युगशब्दो घञन्तोऽगुणो निपात्यते कालविमेषे रथाद्यवयवे च “यैश्चानर कुशिकेभिर्युगेयुगं” । अन्यत्र “योगि योगे तव स्तरम्” । भक्षशब्दो घञन्तः । “गाव सोमस्य प्रथमस्य भक्षः” । उत्तमशब्दोऽन्तमावपि । “उत्तम वरुणः” “शश्वत्तममीलते” ।

चतुरः शसि । ६।१।१६७ ।

चतुराऽन्त उदात्तः शसि परः । “चतुरः कल्पयन्तः” । अचि र (५३०८०) इति आदेशस्य पूर्वविधौ स्थानिवत्त्वान्नेह । चतस्रः पश्य । चतुररन् (३४३०८०) । निच्चादाद्युदात्तता ।

भक्त्युत्तमम् । ६।१।१८० ।

(१) एतत्प्रकरणे प्रातिपदिकम्बरा उच्यन्ते ते च प्रायेण लक्षितप्रत्यय-बलेनैव ज्ञेया उष्कादीनां व्युत्पत्तिपक्षे तत्प्रत्ययैः, अव्युत्पत्तिपक्षे फिट्पूर्वै रिति (उ५५१ प्रभादो) बोध्यम् ।

(२) उष्कः स्त्रोष्कः जल्य जप बुध युग (गरो दृष्ट्यै ग०) (वेदवेष्टनवन्धाः करणे ग०) (स्तुयुङ्गुयम्कन्दसि ग०) (वर्त्तन्ति स्तोत्रे ग०) (दरः शब्दे ग०) (सान्त्व तप भावगङ्गायाम् ग०) (उत्तमशश्वत्तमौ सर्वत्र) भक्त मन्त्र भोग मन्य उष्कःदि ।

षट्त्रिंशत्तुभ्यो या भक्तादिर्विभक्तिस्तदन्ते पटे उपोत्तममुदात्तं
स्यात् । “अध्वर्युभिः पञ्चभिः” । “नवभिर्वाजैर्नवती च” ।
“सप्तभ्यो जायमानः” । “आदशभिर्विवस्वतः” । उपोत्तमं
किम् ? “आषड्भिर्हयमानः” । “विश्वे देवैस्त्रिभिः” । भक्ति
किम् ? “नवानां नवतीनाम्” ।

विभाषा भाषायाम् । ६ । १ । १८१ ।

उक्तविषये ।

सर्वस्य सुपि । ६ । १ । १८१ ।

सुपि परे सर्वशब्दस्यादिरुदात्तः स्यात् । “सर्वे नन्दन्ति
यशसा” ।

जिन्त्यादिर्नित्यम् । ६ । १ । १८७ ।

जिदन्तस्य निदन्तस्य चदिरुदात्तः स्यात् । “अस्मिन् विख्या
नि पौस्या” । पुंसः कर्मणि ब्राह्मणादित्वात् (५६५४४०) थञ् ।
‘सुते दधिष्व नश्चनः’ । चायतेरसुन् । चायेरक्के
कृत्वथेति (७४२६४०) चकारादसुनो बुडागमश्च ।

पथिमथोः (३) सर्वनामस्थाने । ६ । १ । १८८ ।

आदिरुदात्तः स्यात् । अयं पथ्याः । सर्वनामस्थाने किम् ?
“ज्योतिष्मतः पथोरक्ष” । उदात्तनिवृत्तिस्वरेशान्तोदात्तं पदम् ।

(१) पथिमविशब्दावुणादी निप्रत्ययान्तौ ततः प्रत्ययस्वरेशान्तोदात्तत्वे प्राप्ते-
ऽयं विधिः ।

अन्तश्च तवे युगपत् । ६ । १ । २०० ।

तवे प्रत्ययान्तस्याद्यन्तो युगपदुदात्तो स्तः “हर्षसे दातवा उ” ।

क्षयो निवासे । ६ । १ । २०१ ।

आद्युदात्तः स्यात् । “स्वे क्षये शुचिव्रत” । एरज (३४४२४०) न्तः ।

जयः करणम् । ६ । १ । २०२ ।

करणवाची जयशब्द आद्युदात्तः स्यात् । जयत्थनेन जयोऽश्वः ।

वृषादी (४) नाञ्च । ६ । १ । २०३ ।

आदिरुदात्तः । आकृतिगणोऽयम् । “वाजिभिर्वाजिनीवती” । “इन्द्रं वाणी” ।

संज्ञायामुपमानम् । ६ । १ । २०४ ।

उपमानशब्दः संज्ञायामाद्युदात्तः । चञ्चैव चञ्चा । कनो-
ऽश् (३७१०४०६०) लुप् । एतदेव ज्ञापयति क्वचित् स्वरविधौ
प्रत्ययलक्षणे नेति । संज्ञायाम् किम् ? अग्निर्माणवकः ।
उपमान किम् ? चैत्रः ।

निष्ठा च द्व्यजनात् । ६ । १ । २०५ ।

(४) एष जन ऊवर यज्ञ इय गय नञ् ताय तय चव जम वेद सूद अंश
गुह्य (गमरणौ संज्ञाया संमतौ भागकर्माणौ ग०) सन्त शान्ति
काञ्च वाम तारा धारा कारा वृक्ष कल्प पाद । वृषादिः आक-
ृतिगणत्वात् अविहितलक्षणमाद्युदात्तत्वं वृषादिषु शेषम् ।

निष्ठान्तस्य द्वाचः संज्ञायामादिरुदात्तो नत्वाकारः । दत्तः ।
द्वाच् किम् ? चिन्तितः । अनात् किम् ? शातः । संज्ञाया-
मित्यनुवृत्तेर्नेह । कृतम् । हृतम् ।

शुष्कघृष्टौ । ६ । १ । २०६ ।

एतावाद्युदात्तौ स्तः । असंज्ञार्थमिदम् । ‘अतसन्न शुष्कम्’ ।

आशितः (५) कर्त्ता । ६ । १ । २०७ ।

कर्त्तृवाची आशितशब्द आद्युदात्तः । ‘कषन्नित् फाल
आशितम्’ (६) ।

रिक्ते विभाषा । ६ । १ । २०८ ।

रिक्तशब्दे आदिरुदात्तः । रिक्तः । संज्ञायान्तु निष्ठा च द्वाज-
नादिति (३५४८४०) नित्यमाद्युदात्तत्वं पूर्वविप्रतिषेधेन ।

जुष्टार्पिते च छन्दसि । ६ । १ । २०९ ।

आद्युदात्ते वा स्तः ।

नित्यं मन्त्रे । ६ । १ । २१० ।

एतत्सूत्रं शक्यमकर्तुम् । ‘जुष्टीदमूनाः षलर आहुरर्पितम्’
इत्यादेः पूर्वेष्वेव सिद्धेः छन्दसि पाठस्य व्यवस्थिततया

(५) सकर्मकादेशः कर्त्तरि क्त उपधादीर्घदानेनैव कृतोच्च निपात्यते
इति भाष्ये स्थितम् । मनो० ।

(६) कषन् कषिं जुर्वन् फालः कषीकषमाशितं भोक्तारं करोतीत्यर्थः ॥

विपरीतापादनायोगत् । “अर्पिताः (७) षष्ठिर्न चलाचला
इत्यत्रान्तोदात्तदशनाच्च ।

युष्मदस्मदोर्ङसि । ६ । १ । २११ ।

आदिरुदात्तः स्यात् । “न हि यस्तव नो मम” ।

उयि च । ६ । १ । २१२ ।

“तुभ्यं हित्वानः मञ्च वातः पवताम्” ।

यतोऽनावः । ६ । १ । २१३ ।

यत्प्रत्ययास्तस्य द्वयः आदिरुदात्तो नावं विना । “युष्मत्स्यस्य
काम्या” । कमेर्णिङन्तादचो यत् (उ१००४०) ।

ईडवन्दृशंसदुहां (८) एयतः । ६ । १ । २१४ ।

एषां एयदस्तानामादिरुदात्तः । “ईडो नूतनैरुत” । “आजु-
ह्वान ईडो वन्द्यश्च” । “अेष्ठचो धेहि वार्यम्” । “उक्थमि-
न्द्राय शस्यम्” ।

विभाषा वेण्विन्धानयोः (९) । ६ । १ । २१५ ।

आदिरुदात्तो वा । “इन्धानो अग्निम्” ।

(७) न केवल गतार्थत्वं सूत्रारम्भे दोषोऽप्यस्तीत्याहु अर्पिता इति ।

(८) पूर्वसूत्रे निरनुबन्धस्य यतो यङ्गणात् एयदन्तस्याप्रसक्तौ तित्वसूत्रे
(उ५६१४०) प्राप्तेऽबमारम्भः ।

(९) वेणुशब्दस्य, अजिह्वरीभ्यो निञ्जेति (उ४०४४०) शुप्रत्ययस्य निष्पोक्त्या
नित्येन (उ५४०४०४०) नित्यमाद्युदात्ते प्राप्ते इन्धानशब्दस्य चानण-
न्तत्वाच्चित्वात् (उ५५८४०४०) अलोदात्ते प्राप्ते इदं वचनम् ।

त्यागरागहासकुहखठक्रथानाम् । ६ । १ । २१६ ।

आदिरुदात्तो वा । आद्यास्त्रयो घञन्ताः । त्रयः पचाद्यजन्ताः ।

मतोः पूर्वमात् संज्ञायां स्त्रियाम् । ६ । १ । २१६ ।

मतोः पूर्वमाकार उदात्तः स्त्रीनाम्नि । उदुम्बरावती । शरावती ।

अन्तोऽवत्याः । ६ । १ । २२० ।

अवतीशब्दस्यान्त उदात्तः । वेववती । डीपः पिप्पत्वात् (७५५६४००) अनुदात्तत्व प्राप्तम् ।

ईवत्याः । ६ । १ । २२१ ।

ईवत्यन्तस्यापि प्राग्वत् । अहीवती । मुनीवती ।

अथ फिट्सूत्राणि ।

फिषोऽन्त उदात्तः १ । प्रातिपदिकं फिट् तस्यान्त उदात्तः स्यात् । उच्चैः । पाटलापालङ्गाम्बासागरार्थानाम् २ । एत-
दर्थानामन्त उदात्तः । प्राटला फलेरुहा मुरुपा पाकलेति
पर्यायाः । लघावन्त इति (७५५५४०) प्राप्ते । पालङ्को व्या-
धिघात आरेवत आरग्वध इति पर्यायाः । अन्वार्थः माता ।
उनर्वन्तानामाद्युदात्ते (७५५५४०) प्राप्ते । सागर. समुद्रः ।
गहार्थानामस्त्रियाम् ३ । गहम् । नव्विषयस्येति (७५५४४०) प्राप्ते ।
अस्त्रियां किम् ? शाला, आद्युदात्ताऽयम् इहैव पर्युदासात्
ज्ञापकात् । गुदस्य च ४ । अन्त उदात्तः स्यान्नतु स्त्रियाम् ।
गुदम् । अस्त्रियां किम् ? “आन्तेभ्यस्ते गुदाभ्यः” । स्वाङ्ग-

श्रिटादन्तानामिति (उ५५४४०) अन्तरङ्गमाद्युदात्तत्वम् तत-
 टाप । ध्यपूर्वस्य स्त्रीविषयस्य ५ । धकारयकारपूर्वो योऽन्त्यो
 ऽच् स उदात्तः । अन्तर्धा । स्त्रीविषयवर्षेति (उ५५५४०) प्राप्ते ।
 ज्ञाया । नाया । जाया । यान्तस्यान्यात् पूर्वमिति (उ५५७४०)
 आद्युदात्तत्व प्राप्ते । स्त्रीति किम् ? बाह्यम् यजन्तत्वादा-
 द्युदात्तत्वम् (उ५५७४०६०) । विषयग्रहणं किम् ? इभ्या चतुर्या ।
 यतोऽनाव (उ५५०४०) इत्याद्युदात्त इभ्यशब्दः । चतुर्यशब्दसु
 यान्तस्यान्यात् पूर्वमिति (उ५५७४०) मध्योदात्तः । खान्तस्याश्मा-
 देः ६ । नखम् । उखा । सुखम् । दुःखम् । नखस्य स्वाङ्ग-
 श्रिटामित्याद्युदात्ते (उ५५४४०) प्राप्ते । उखा नाम भाण्डविशेष-
 स्तस्य कृत्रिमत्वात् खय्युवण कृत्रिमाख्या चेत् (उ५५५४०) इत्युवर्ष-
 स्यादात्तत्वे प्राप्ते । सुखदुःखयान्ब्विषयस्येति (उ५५४४०) प्राप्ते ।
 अश्मादेः किम् ? शिखा । मुखम् । मुखस्य स्वाङ्गश्रिटामिति
 नब्विषयस्येति (उ५५४४०) वा आद्युदात्तत्वम् । शिखायास्तु
 शाङ्गो ऋस्वस्येति (उ४०६४०) उणादिषु यस्य निच्चीक्तेः अन्त-
 रङ्गत्वाट्ठाप । प्रागिव स्वाङ्गश्रिटामिति (उ५५४४०) वा बाध्यम् ।
 बाह्विष्ठवत्परतिशयान्तानाम् ७ । एषामन्त उदात्तः स्यात् ।
 अतिशयेन बहुला बाह्विष्ठः । निच्चादाद्युदात्ते (उ५४७४०) प्राप्ते ।
 “बाह्विष्ठरश्मेः सुवृता रथिनः” । “यद्बाह्विष्ठमिति विधिः” इ-
 त्यादी व्यत्ययादाद्युदात्तः । सवत्सर । अव्ययपूर्वपदप्रकृति-
 (उ४०७४०) स्वरोऽत्र बाध्यते इत्याहुः । समतिः । अशीतिः ।
 लघावन्त इति (उ५५५४०) प्राप्ते । चत्वारिंशत् । इहापि प्राग्वत् ।
 अभ्युत्था । नाप्रभृथस्थया ८ । अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वराऽत्र
 बाध्यते इत्याहुः । बाधादिसूत्रेण (उ५६८४०) गतार्थमेतत् ।

इक्षिप्तस्य साधो ८ । अन्त उदात्तः स्यात् । साधुवाचित्वा-
भावे तु अवस्थायां सर्वनामतया स्वाङ्गमिष्टाम् (७५५४४०) इत्या-
द्युदात्तः । अर्धान्तरे तु लघावन्त (७५५५४०) इति गुरुवदात्तः ।
“दक्षिणः सरतोदारपरच्छन्दानुवर्त्तिष्विति” कोषः । स्वाङ्गा-
ख्यायामादिर्वा १० । इह दक्षिणस्वाद्यन्तो पर्यायेणोदात्तौ
स्तः । दक्षिणो बाहुः । आख्याग्रहणं किम् ? प्रत्यङ्मुखमा-
सौनस्य वामपाणिर्दक्षिणो भवति । छन्दसि च ११ । अस्वा-
ङ्गार्थमिदम् । दक्षिणः । इह पर्यायेणाद्यन्तावुदात्तौ । कण-
स्यामृगाख्या चेत् १२ । अन्त उदात्तः । वर्णान्तस्थेत्याद्युदा-
त्त (७५५५४०) प्राप्ते । अन्तोदात्ता विधीयते । कण्ठानां व्रीही-
णाम् । “कण्ठो ना नाव वृषभः” । मृगाख्यायान्तु कण्ठो रात्रौ ।
वा नामधेयस्य १३ । कण्ठस्येत्येव । अथ वा कण्ठोऽश्विना । कण्ठ-
कृषिः । शृङ्गगौरयारादिः १४ । नित्यमुदात्तः स्यादित्यर्कः । वित्यनु-
ववर्त्तत इति तु युक्तम् । “सरोगौरो यथापि वा” इत्यत्रान्तोदात्त-
दर्शनात् । अङ्गुष्ठोदकवक्त्रशानां छन्दस्यन्तः १५ । अङ्गुष्ठस्य
स्वाङ्गानामकुर्वादानामिति (७५५६४०) द्वितीयस्यादात्तत्वे प्राप्ते-
ऽन्त उदात्तार्थं आरम्भः । वशायहण त्रियमाद्ये छन्दस्येवेति
तेन लोके आद्युदात्ततयाहुः । पृष्ठस्य च १६ । छन्दस्यन्त
उदात्तः स्याद्वा भाषायाम् । पृष्ठम् । अर्जुनस्य वृणाख्या
चेत् १७ । उन्वन्नान्तानाम् (७५५५४०) इत्याद्युदात्तस्यापवादः ।
अर्थस्य स्वाभ्याख्या चेत् १८ । यान्तस्याभ्यात् पूर्वमिति (७५५७४०)
यतोऽनाव इति (७५५०४०) वाद्युदात्ते प्राप्ते वचनम् । आशया
अदिगाख्या चेत् १९ । दिगाख्याभ्यावृत्त्यर्थमिदम् । अतएव
प्रापकादिक्पर्यायस्याद्युदात्तता । “इन्द्र आशाभ्यस्सरि” ।

नक्षत्राणामावृषयाणाम् २० । अन्त उदात्तः स्यात् । अक्षेष्वाऽनु-
 राधादीनां लघावन्त इति (७५५५४०) प्राप्ते । ज्येष्ठाश्चविष्ठाधनि-
 ष्ठानामिष्ठवन्तत्वेनाद्युदात्ते (७५५०४०) प्राप्ते वचनम् । न कुपूर्वः ।
 कृत्तिकाख्या चेत् २१ । अन्त उदात्तो न । कृत्तिका नक्षत्रम् ।
 केचित् कुपूर्वो य आप् तद्विषयाणामिति व्याख्याय आर्यिका
 बहुलिका इत्यत्राप्यन्तोदात्तता नित्याहुः । घृतादीनाञ्च २२ ।
 अन्त उदात्तः । “घृत मिमिचे” । आकृतिगणोऽयम् । ज्येष्ठ-
 कनिष्ठयोर्वयसि २३ । अन्त उदात्तः स्यात् । “ज्येष्ठ आह
 चमसा” । “कनिष्ठ आह चतुरः” । वयसि किम् ? ज्येष्ठः श्रेष्ठः ।
 कनिष्ठोऽल्पिष्ठः । इह निस्वादाद्युदात्तः (७४४५४०४०) एव ।
 वित्स्वतिथ्यां स्वरितो वा २४ । अनयोरन्तः स्वरितो वा
 स्यात् । पक्षे उदात्तः ।

इति फिट्सूत्रेषु प्रथमः पादः ।

अथादि प्राक् शकटेः १ । अधिकारोऽयम् शकटिशकत्योरिति
 (२५५०४०) यावत् । ऋस्वान्तस्य स्त्रीविषयस्य २ । आदिरुदात्तः
 स्यात् । बलिः । तनुः । नवविषयस्यानिसन्तस्य ३ । “वनेन
 वयः” । इसन्तस्य तु सर्पिः । नप् नपुंसकम् । ढणधान्या-
 ना च ह्रयाम् ४ । ह्रयामित्यर्थः । कुशाः । काशाः । माषाः ।
 तिलाः । बह्वान्तु गोधूमाः । नृ संख्यायाः ५ । पञ्च ।
 चतस्रः । स्वाङ्गशिष्टामदन्तानाम् ६ । शिट् सवेनाम् । “क-

र्क्षाभ्यां चचुकाधि" "ओष्ठाविव मधु" । "विश्वो विहायाः" ।
 प्राणिनां कुपूर्वम् ७ । कवर्गात् पूर्वं आदिरुदात्तः । काकः ।
 वकः । "शुक्लेषु मे" । प्राणिनां किम् ? "क्षीरसर्पिमधूदकम्" ।
 खय्वर्षं कृत्रिमाख्या चेत् ८ । खयिं परे उवर्षमुदात्तं
 स्यात् । कन्दुकः । उनर्वनन्तानाम् ९ । उन—"वरुणं वोऽरि-
 शादसम्" । ऋ—"स्वसारत्वा कृण्वै" । वन्—"पौवानं
 मेघम्" । वर्ष्णान्तणतिनितान्तानाम् १० । आदिरुदात्तः । एतः
 हरिणः । शितिः । पृश्निः । हरित् । ऋस्वान्तस्य ऋस्वमनु-
 ताच्छील्ये ११ । ऋदृजं ऋस्वान्तस्यादिभूतं ऋस्वमुदात्तं स्यात् ।
 मुनिः । अक्षस्यादेवनस्य १२ । आदिरुदात्तः । "तस्य नाक्षः" ।
 देवने तु । "अक्षैर्मा दीव्य" । अक्षस्यासमद्योतने १३ । अक्षौ
 ग्रामस्य । समेऽंशके तु अक्षं पिप्पल्याः । पीतदुर्धा-
 नाम् १४ । आदिरुदात्तः । पीतदुः । सरनः । ग्रामादौ-
 नाञ्च १५ । ग्रामः । सोमः । ग्रामः । लुबन्तस्योपमेयनाम-
 धेयस्य १६ । चक्षेव चक्षा । स्फिगन्तस्येति पाठान्तरम् ।
 स्फिगिति लुप प्राचां संज्ञा । न वृक्षपर्वतविशेषव्याघ्रसिंह-
 महिषाणाम् १७ । एषामुपमेयनामादिरुदात्तो न । ताल
 इव तालः । मेरुरिव मेरुः । व्याघ्रः । सिंहः । महिषः ।
 राजविशेषस्य यमत्वा चेत् १८ । यमत्वा वृद्धम् * । आङ् उदा-
 हरणम् । अङ्गा प्रत्युदाहरणम् । लघावन्ते द्वयोश्च वृद्धयो
 गुहः १९ । अन्ते लघौ द्वयोश्च लघ्वोः सतीर्वृद्धकस्य गुह-
 रुदात्तः । कल्याणः । कोलाहलः । स्त्रीविषयवर्षान्तपूर्वा-
 णाम् २० । एषान्प्रयाणामाद्युदात्तः स्त्रीविषयः—मल्लिका ।

* वृद्धिर्व्याघ्रनामादेकवृद्धमिति १, १, ७१, उक्तसंज्ञम् ।

वर्णः—श्येनी । हरिणी । अन्तुशब्दात् पूर्वोऽस्थेयान्ते
 अन्तुपूर्वाः । तरन्तुः । शकुनीनाञ्च लघु पूर्वम् २१ । पूर्वं लघु
 उदात्तं स्यात् । कुक्कुटः । तित्तिरिः । नत्तुप्राण्याख्यायाम्
 २२ । यथालक्षणं प्राप्तमुदात्तत्वम् । वसन्तः । ककलासः । धा-
 न्यानाञ्च ह्रस्वान्तानाम् २३ । आदिरुदात्तः । कान्तानाम् ।
 श्यामाकाः । घान्तानाम् । राजमाघाः । जनपदशब्दाना-
 मुपान्तानाम् २४ । केकयः । हयादीनामसंयुक्तलान्ताना-
 मन्त्यः पूर्वं वा २५ । हयिति हलः संज्ञा । पललम् । शल-
 लम् । हयादीनां किम् ? एकलः । असंयुक्तेति किम् ? मङ्गः ।
 ह्रस्वान्तानाञ्च द्वयाम् २६ । आदिरुदात्तः । कषिः ।

इति द्वितीयः पादः ।

अथ द्वितीयं प्रागीषात् १ । ईषान्तस्य हलादेरित्यतः (७५५७४०)
 प्राक् द्वितीयाधिकारः । त्रयर्षा प्राङ्मकरात् २ । मकरवङ्कटे-
 त्यतः (७५५७४०) प्राक् त्रयर्षामित्यधिकारः स्त्राङ्गानामकुर्वा-
 दीनाम् ३ । कवर्गरेफवकारादीनि वर्जयित्वा त्रयर्षा स्त्रा-
 ङ्गानां द्वितीयमुदात्तम् । ललाटम् । कुर्वादीनान्तु कपोलः ।
 रसना । वदनम् । मादीनाञ्च ४ । मन्त्रयः । मकरः । शा-
 दीनां शाकानाम् ५ । शीतन्या । शतपुण्या । पान्तानां शु-
 र्वादीनाम् ६ । पादपः । पातपः । लघ्वादीनान्तु ७ । अनू-
 षम् । द्रयर्षा तु नीपम् । युतान्वञ्चान्तानाम् ८ । युतम् ।

अयुतम् । अग्निः । धमनिः । अरणिः । विपणिः । मकरव-
रुद्धपारिवतवितस्ते ह्यार्जिद्राक्षाकलोमाकाठायुतठाकाशीना-
मादिर्वा ८ । एषामादिर्द्वितीयो वोदात्तः । मकरः । वरुद्ध
इत्यादि । कृन्दसि च १० । अमकराद्यर्थं पारम्भः । लक्ष्यानु-
सारादादिर्द्वितीयं वोदात्तं ज्ञेयम् । कर्हमादीनाञ्च ११ ।
आदिर्द्वितीयं वोदात्तम् । “सुगन्धितेजनस्य ते वा” १२ ।
आदिर्द्वितीयन्ते शब्दश्चेति त्रयः पर्यायेणोदात्ताः । सुगन्धि-
तेजनाः । नपः फलान्तानाम् १३ । आदिर्द्वितीयश्चोदात्तम् ।
राजादनफलम् । यान्तस्याख्यात् पूर्वम् १४ । कुलायः ।
खान्तस्य च नालघुनी १५ । नाशब्दो लघु च उदात्ते स्तः ।
सनाथा सभा । शिशमारोदुम्बरवलीवह्नीद्वारपुकरवसाञ्च
१६ । अख्यात् पूर्वमुदात्तं द्वितीयं वा । साक्षाश्याकाभ्य-
खनासिक्खदार्वाघाटानाम् १७ । द्वितीयमुदात्तं वा । ईषा-
न्तस्य हयादेरादिर्वा १८ । हलीषा । लाङ्गलीषा । उशीर-
दाशेरकपालपलालशैवालश्यामाकशरीरशरावद्धदयहिरण्यार-
ख्यापत्यदेवराणाम् १९ । एषामादिब्रूतात्तः स्यात् । मङ्घि-
चाषाढयोर्जायेष्टकाख्या चेत् २० । आदिब्रूदात्तः । मङ्घिणी
जाया । “आषाढा उपदधाति” ।

इति तृतीयः पादः ।

शकटिशकटोरक्षरमक्षरं पर्यायेच १ । उदात्तम् । शकटिः ।
शकटी । गोष्ठमक्ष माञ्जवनामधेयस्य २ । अक्षरमक्षरं

पर्यायेणोदात्तम् । गोष्ठजः ब्राह्मणः । अन्यत्र गोष्ठजः पशुः ।
 कदुत्तरपदप्रकृति (उ ४०) स्वरेणान्तोदात्तः । पारावतस्यो-
 योत्तमवर्जम् ३ । शेषं क्रमेणोदात्तम् । पारावतः । धूम्र-
 जानमञ्चकेशकालबालस्थालीपाकानामधूजलस्थानाम् ४ ।
 एषाञ्चतुर्षाम्भूपभृतीञ्चतुरो वर्जयित्वा शिष्टानि क्रमेणोदा-
 त्तानि । धूम्रजानुः । मुञ्चकेशः । कालबालः । स्थालीपाकः ।
 कपिकेशहरिकेशयोःकुन्दसि ५ । कपिकेशः । हरिकेशः ।
 गृह्णस्वरो स्वरितो ६ । स्पष्टम् । गृह्णस्तानः । “व्यचक्षयत्
 स्व” । न्यर्वटव्यल्कशयोरादिः ७ । स्वरितः स्वात् । तिल्यशि-
 क्यकास्मर्यधान्यकन्याराजन्यामनृथाणामन्तः ८ । स्वरितः
 स्यात् । तिलानां भवन क्षेत्रं तिल्यम् । यतोऽनाव इति
 (उ५५०४०) प्राप्ते । विल्वभक्ष्यवीर्याणि कुन्दमि ९ । अन्तस्वरि-
 तानि । त्वत्त्वसमसिमेत्यनुच्चानि १० । “स्त्रीरु त्वत्” ।
 “उत त्वं पश्यन्” । “नभन्तामन्यके समे” । सिमम्भौ । सिम-
 स्याथर्वणेऽन्त उदात्तः ११ । आथर्वण इति प्रायिकम् । तत्र
 दृष्टस्येत्येवंपरं वा । तेन “वासस्तनुते सिमम्भौ” इत्यृग्वेदेऽपि
 भवत्येव । निपाता आद्युदात्ताः १२ । स्वाहा । उपसर्गा-
 षाभिवर्जम् १३ । एवादीनामन्तः १४ । एवमादीनामिति
 पाठास्तरम् । एव । एवम् । नूनम् । सह । “ते पुत्र । सूरिभिः
 सह” । सहस्य स इति (प४७१४०) प्रकरणे सहशब्द आद्युदात्त
 इति तु प्राञ्चः । तच्चिन्त्यम् । वाचादीनामुभाबुदात्तौ १५ ।
 उभौ गृह्णमनुदात्तं पदमेकवर्जमित्यस्य (उ५१८४०) बाधाय ।
 षादयोऽनुदात्ताः १६ । स्पष्टम् । यथेति पादान्ते १७ ।
 “तन्नेमिन्भवो बध्ना” । पादान्ते किम् ? यथा गो

अदितिः करत् । प्रकारादिहिरक्तौ परस्यान्त उदात्तः १८ ।
पटुपटुः । शेषं सर्वमनुदात्तम् १९ शेषं नित्यादिहिरक्तस्य
परमित्यर्थः । प्रप्रायम् । दिवे दिवे ।

इति शान्तनवाचार्यप्रणीतेषु फिट्सूत्रेषु तुरीयः पादः ।

आद्युदात्तश्च । ३ । १ । ३ ।

प्रत्यय आद्युदात्तः स्यात् । अग्निः । कर्त्तव्यम् ।

अनुदात्तौ सुप्पितौ । ३ । १ । ४ ।

पूर्वस्यापवादः “यन्नस्यानयो युच्छति” । शप्तिपीरनुदात्तस्यै
स्वरितप्रचयौ (१) ।

चितः । ६ । १ । १६३ ।

अन्त उदात्तः स्यात् । चितः सप्रकृतवेङ्गकजर्थम् * । चिति प्रत्यये
सति प्रकृतिप्रत्ययसमुदायस्यान्त उदात्ता वाच्य इत्यर्थः । “नभ-
न्तामन्यके समे” । “यके सरस्वति” । “तकत्सुते” ।

तद्धितस्य । ६ । १ । १६४ ।

चितस्तद्धितस्यान्त उदात्तः । पूर्वेण सिद्धे अित्स्वरबाधनार्थ-
मिदम् । कौञ्जायनाः । कौञ्जयनाः ।

(१) बुद्ध प्रभादे इति धातोः धातो (उ५४४४०) इत्यन्योदात्तः ततः परौ
शप्तिपीरानुदात्तौ उदात्तादनुदात्तस्येति, (उ५४४४०) स्वरितस्य
स्वरितात् संज्ञितावामनुदात्ताभाविति, (उ५४४२४०) प्रचय इत्या-
शयेनाह स्वरितेति ।

कितः । ६ । १ । १६५ ।

कितस्तद्वितस्यान्त उदात्तः । “यदामेयः” ।

तिसृभ्योजसः । ६ । १ । १६६ ।

अन्त उदात्तः । “तिस्रो व्यावा सवितुः” ।

सावेकाचस्तृतीयादिर्विभक्तिः । ६ । १ । १६८ ।

साविति सप्तमीबहुवचनम् । तत्र य एकाच् ततः परा तृतीयादिविभक्तिरुदात्ता । ‘वाचा विरूपः’ । सौ किम् ? राज्ञेत्यादौ एकाचाऽपि (२) राजशब्दात् परस्य मा भूत् । सन्नोऽनुते । “विधत्ते राजनि त्वे” । तृतीयादि किम् ? न ददर्श वाचम्

अन्तोदात्तादुत्तरपदादन्यतरस्यामनित्यसमासे । ६ । १ । १६९ ।

नित्याधिकारवाह्यतसमासादन्यत्र यदुत्तरपदमन्तोदात्तमेकाच् ततः परा तृतीया विभक्तिरन्तोदात्ता वा स्यात् । परमवाचा ।

अञ्जेष्कुन्दस्यसर्वनामस्थानाम् । ६ । १ । १७० ।

अञ्जेः परा विभक्तिरुदात्ता । “इन्द्रोदधीचः” । चाविति (७५१६४०) पदान्तादात्तत्वं प्राप्तम् । तृतीयादिरित्यनुवर्तमानेऽसर्वनामस्थानग्रहणं ग्रन्थरिग्रहार्थम् । “प्रतीचो बाह्वन्” ।

(२) अमानेकाचस्य राजशब्दस्य तृतीयादिवि परेऽङ्गोपेनैकाचत्वा दस्य प्रसङ्गो माभूदिति सावित्यस्य व्यावर्त्यमिति भावः ।

जडिदम्पदाद्यप्युमरैद्युअः । ६ । १ । १७१ ।

जठ्-इदं-पदादि-अप्-पुम् रै-दिव-इत्येभ्योऽसर्वनामस्थानवि-
भक्तिरुदात्ता । जठ्-प्रष्ठौहः । प्रष्ठौहः । जठुपधाय-
हयं कर्त्तव्यम् इह मा भूत् । अचद्युवा । अचद्युवे ।
इदम् — “एभिर्नृभिर्नृतमः” । अन्वादेशेन अन्तोदात्तात्
(३५६०४०६०) इत्यनुवृत्तेः । न च तत्रान्तोदात्तताप्यस्तीति वाच्यम्
इदमोन्वादेशेऽयनुदात्तस्तृतीयादाविति (पृ० ५४४०) सूत्रेणानु-
दात्तस्य अयोविधानात् । “प्रतेव भूमाभ्याङ्गा अनु” । पङ्-
सोमासह्रस्त्रिंश इति षट् पदादयः । “पदभ्यां भूमिः” ।
“दक्षिर्न जिह्वा” । “जायते मासिमासि” । “मनश्चिक्ते
हृद आ” । अप्-“अपां फेनेन” । पुम् — “आभ्या तव पुंसः”
रै-“राया वयम्” । “रायोधर्त्ता” । दिव्-“दिवे दिवे” ।

अष्टनो दीर्घात् । ६ । १ । १७२ ।

शसादिर्विभक्तिरुदात्ता । “अष्टाभिर्दंशभिः” ।

शतुरनुमो नद्यजादौ । ६ । १ । १७३ ।

अनुम् य' शतप्रत्ययस्तदन्तादन्तोदात्तात् परा नदी अजा-
दिश्च शमादिविभक्तिरुदात्ता स्यात् । “अच्छाद्रवं प्रथमा
जानती कृण्वते” । अन्तोदात्तात् किम् ? दधती । अभ्यस्ताना-
मादि (३५४४४०) इत्याद्युदात्त । अनुम' किम् ? तुदन्ती ।
एकादेशोऽत्र उदात्तः । अदुपदेशात् परत्वाच्छतुर्लसार्वधा-
तुक्त इति ३५५१२ निघातः ।

उदात्तयणो (६) ङल्पूर्वात् । ६ । १ । १७४ ।

(६) उदात्तस्वरितयोर्थेण स्वरितोऽनुदात्तस्ये (५३५४०४०) प्राप्तं इदं सूत्रम् ।

उदात्तस्थाने यो यण् ङल्पूर्वस्तस्मात् परा नदी शसादिर्विभ-
क्तिश्च उदात्ता स्यात् । “चोदयित्वा सुवृत्तानाम्” । “एषा
नेत्री” । “ऋतं देवाय कृण्वते” । सवित्रे ।

नोङ्धात्वोः । ६ । १ । १७५ ।

अनयोर्थ्यणः परे शसादय उदात्ता न स्युः । ब्रह्मबन्धू (७)
“सेत् पृश्नि सुभवे” (८) ।

ह्रस्वमुङ्भ्यां मतुप् । ६ । १ । १७६ ।

ह्रस्वान्तादन्तोदात्तानुटश्च परे मतुवुदात्तः । “योऽब्धिमान्
उदधिमान् इयत्ति” । नुटः - “प्रक्षयत्तः (९) । “कस्यैवन्तः
सखाय” । अन्तोदात्तात् किम् ? । “मा त्वा विददिषुमान्” ।
स्वरविधौ व्यञ्जनमविद्यमानवदित्येतदत्र नेष्यते । “मरुत्वा-
इन्द्र” । “नियुत्वा वाय एवागहि” । रेशब्दाच्च * । “रेवान्
इन्द्रवत”

नामन्यतरस्याम् । ६ । १ । १७७ ।

मतुपि यो ह्रस्वस्तदन्तादन्तोदात्तात् परो नामुदात्तो वा ।
“चेतन्ती सुमतीनाम्” ।

(७) ब्रह्मबन्धुत्वत्त कङ्प्रत्ययस्वरैष्योदात्तस्तेन सङ्गैकादेशोऽप्युदात्त तस्मात्
परस्योदात्तत्वे प्रतिपिद्धे उदात्तस्वरितयोर्यण स्वरितोऽनुदात्तस्त्विति
(उ५४०, ४०) विभक्ति स्वरिता ।

(८) सुभूषण् क्तिबन्तः पितृनानुदात्त धातोरिति (उ५४४, ४०) प्रकृतिस्वरै-
ष्याप्यनुदात्त ओ सुपीति (पू०२२, ४०) यण स्वरितत्वं प्राग्वत् ।

(९) अक्षिशब्दात्मतुपि कन्दस्यपीति (उ५२०, ४०) अनडि अनोनुटोऽभिज्ञत्वात्
पूर्व नलोपस्ततो भूतपूर्वगत्या अनन्तत्वां तुटि अडुपधत्वात् मस्य बत्वम् ।

क्याम्बुन्दसि । ६ । १ । १७८ ।

व्याः परो नामुदात्तो वा । “देवसेनानामभिभञ्जतीनाम्” ।
वेत्युक्तेर्नेह । “जपतीनां मरुतो यन्तु” ।

षट्त्रिचतुर्थी हलादिः । ६ । १ । १७९ ।

एभ्यो हलादिर्विभक्तिरुदात्ता । “आ षड्भिर्ह्ययमानः” । “वि-
भिद्दं देव” । ।

न गोश्वन्साववर्णराडङ्कुङ्गङ्गाः । ६ । १ । १८० ।

एभ्यः प्रागुक्तव (१०) । “गवां शता गोभ्यो मातु” । “शुनचि-
च्छेपम्” । सौ प्रथमैकवचनेऽवर्णान्तात् । “तेभ्योद्युक्त्रम् तेषां
याहि शुधी हवम्” ।

दिवो भन् । ६ । १ । १८१ ।

दिवः परा भलादिर्विभक्तिर्नोदात्ता । “द्युभिरक्तुभिः” । भलित्ति
किम् ? “उप त्वाग्ने दिवे दिवे” ।

नृ चान्यतरस्याम् । ६ । १ । १८२ ।

नृः परा भलादिर्वोदात्ता । नृभिर्वेमानः” ।

तित् स्वरितम् । ६ । १ । १८३ ।

निगदे व्याख्यातम् । “क नूनम्” ।

तास्यनुदात्तेर्नुडिददुपदेशाल्लसार्वधातुकमनु-
दात्तमङ्गिङोः । ६ । १ । १८६ ।

अस्मात् पर लसार्वधातुकमनुदात्त स्यात् । तासि-कर्त्ता ।
कर्त्तारो । कर्त्तारः । प्रत्ययस्वरापवादोऽयम् । अनुदात्तात्-
“य आस्ते” । ङितः-“अभिचष्टे अनृतेभिः” । अदुपदेशात्-
“पुरुभुजा चनस्यतम्” । चित्स्वरोऽप्यनेन बाध्यते । “वर्द्धमानम्
स्वेदमे” तास्यादिभ्यः किम् ? “अभिवृधे गृणीतः” । उपदेश-
ग्रहणात् । नेह । “हतोवृत्राण्यर्या” । लग्नहणं किम् ? “कतीह
निघ्नानाः” । सार्वेति किम् ? शिष्ये । अङ्गिङोः किम् ?
कृते । यदधीते । विन्दीधिखिदिभ्यो नेति वक्तव्यम्* । “इन्धे
राजा” । एतच्चानुदात्तस्य च यत्रेति (उ५३६४०) सूत्रभाष्ये
स्थितम् ।

आदिः सिचोऽन्यतरस्याम् । ६ । १ । १८७ ।

सिञ्जन्तस्यादिरुदात्तो वा “यासिष्टं वर्त्तिरश्विनौ” ।

थलि च सेटीङन्ते वा । ६ । १ । १८६ ।

सेटि थलन्ते पदे इहुदात्तः अन्तो वा आदिर्वा स्यात् । यदा
नैते त्रयः तदा लितीति (उ५४५४०) प्रत्ययात् पूर्वमुदात्तः स्यात् ।
लुलविथ । अथ चत्वारोऽपि पर्यायेषोदात्ताः ।

उपोत्तमं रिति । ६ । १ । २१७ ।

रित्प्रत्ययान्त उपोत्तममुदात्त स्यात् । “यदाहवनीये” ।

इति प्रत्ययस्वराः ।

समासस्य । ६ । १ । २२३ ।

अन्त उदात्तः स्यात् । “यञञ्चियम्” ।

बहुव्रीहौ प्रकृत्या पूर्वपदम् । ६ । २ । १ ।

उदात्तस्वरितयोगि पूर्वपदं प्रकृत्या स्यात् । “सत्यश्चित्रश्च-
स्तम्” । उदात्तेत्यादि किम् ? सर्वानुदात्ते पूर्वपदे समासा-
न्तोदात्तत्वमेव यथा स्यात् । “समपादः” ।

तत्पुरुषे तुल्यार्थद्वितीयासप्तम्युपमानाव्ययद्वि-
तीयाकृत्याः । ६ । २ । २ ।

सप्तैते पूर्वपदभूतास्तत्पुरुषे प्रकृत्या । तुल्यश्चेतः । कृत्य-
तुल्याख्या अजात्येति (पू२६५८०) तत्पुरुषः । गिरिणा काणः
गिरिकाणः । “पतयन्मदयत्सखम्” । मदयति मादके इन्द्रे
सखेति सप्तमीतत्पुरुषः । शस्तीश्यामा । अव्यये नञ्कुनि-
पातानामिति वाच्यम् * । “अयञ्चो वा एषः” । परिगणनं
किम् ? स्नात्वाकालकः । मुहूर्त्तं सुखम् । भोज्योष्णम् ।

वर्षो वर्षेष्वनेते । ६ । २ । ३ ।

वर्णवाचिन्मुत्तरपदे एतवर्जिते वर्षवाचि पूर्वपदं प्रकृत्या तत्-
तत्पुरुषे । कृष्णसारङ्गः । लोहितकल्माषः । कृष्णशब्दो नक्-
प्रत्ययान्तः । लोहितशब्द इतद्वन्तः । वर्षः किम् ? परम-
कृष्णः । वर्षेषु किम् ? कृष्णतिला । अनेते किम् ? कृष्णैतः ।

गाधलवणयोः प्रमाणे । ६ । २ । ४ ।

एतयोः उत्तरपदनीः प्रमाणवाचिनि तत्पुरुषे पूर्वपदं प्रकृत्या
 स्यात् । अरितगाधमदकम् तत्रमाणमित्यर्थः । गोलवणम्
 यावद्गवे दीयते तावदित्यर्थः । अरितशब्द इवान्तो मध्योदा-
 त्तः । यावत्प्रमाणमित्यन्तापरिच्छेदमात्रम् न पुनरायाम्
 एव । प्रमाणे किम् ? परमगाधम् ।

दायाद्यन्दायादे । ६ । २ । ५ ।

तत्पुरुषे प्रकृत्या । धनदायादः । धनशब्दः क्यप्रत्ययान्तः
 प्रत्ययस्त्ररेषाद्युदात्तः । दायाद्यं किम् ? परमदायादः ।

प्रतिबन्धि चिरकच्छयोः । ६ । २ । ६ ।

प्रतिबन्धवाचि पूर्वपदं प्रकृत्या एतयोः परतस्तत्पुरुषे गम-
 नचिरम् । व्याहरणकच्छम् । गमनकारणविकलतया चिर-
 कालभाविकच्छयोगितया वा प्रतिबन्धि जायते । प्रतिबन्धि
 किम् ? मूत्रकच्छम् ।

पदेऽपदेशे । ६ । २ । ७ ।

व्याजवाचिनि पदशब्दे उत्तरपदे पूर्वपदं प्रकृत्या तत्पुरुषे ।
 मूत्रपदेन प्रस्थितः । उच्चारपदेन प्रस्थितः । मूत्रशब्दो घञ-
 न्तः उच्चारशब्दो घञन्तः आयादिस्त्ररेण (३५६८४०) अन्तो-
 दात्तः । अपदेशे किम् ? विष्णुपदम् ।

निवाते वातवाणे । ६ । २ । ८ ।

निवातशब्दे परे वातवाणवाचिनि तत्पुरुषे पूर्वपदं प्रकृत्या

कुटी निवातम् । कुञ्जनिवातम् । कुटीशब्दो गौरादिङ्गीषन्तः ।
कुञ्जशब्दो ङगन्तः । यदन्त इत्यन्ये वातत्राणे किम् ? राज-
निवाते वसति । निवातशब्दो रुढ. पार्श्वे ।

शारदेऽनार्त्तवे । ६ । २ । ६ ।

ऋतौ भवमार्त्तवम् तदन्यवाचिनि शारदशब्दे परे तत्पुरुषे
पूर्वं पदं प्रकृतिस्वरं स्यात् । रज्जुशारदमुदकम् । शारद-
शब्दो नूतनार्थः । तस्यास्त्रपदविग्रहः । “रज्ज्वाः सद्य उद्धृ-
तम्” । रज्जुशब्दः सृजेरसुन् (७३८०४) इत्याद्युदात्ता व्युत्पा-
दितः । अनार्त्तवे किम् ? उत्तमशारदम् ।

अध्ययुः कषाययोर्जातो । ६ । २ । १० ।

एतयोः परता जातिवाचिनि तत्पुरुषे पूर्वपद प्रकृतिस्वरम् ।
कठाध्वर्युः । दौवारिककषायम् । कठशब्दः पचाद्यजन्तः ।
तस्माद्वैशम्पायनान्ते वासिभ्यश्चेति (पू५६०४०) णिनेः कठचर-
काल्पगिति (७५६१४०) लुक् । द्वारे नियुक्त इति ठक्यन्तोदात्तः ।
जातौ किम् ? परमाध्वर्युः ।

सदृशप्रतिरूपयोः सादृश्ये । ६ । २ । ११ ।

अनयोः पूर्वं प्रकृत्या । पितृसदृशः । सादृश्ये किम् ? परम-
सदृशः । समासार्थोऽत्र पूज्यमानता (१) न सादृश्यम् ।

(१) सदृशादिपदोत्तरकतयैः सादृश्ये लब्धे पुनस्तद्गृह्य पूज्यतासङ्गित-
सादृश्यबोधनार्थमित्याह पूज्यमानतति तथाच पूज्यप्रतियोगिबोधनार्थं
सादृश्यमुपासमिति भावः ।

द्विगौ प्रमाणे । ६ । २ । १२ ।

द्विगावुत्तरपदे प्रमाणवाचिनि तत्पुरुषे पूर्वपदं प्रकृतिस्वरम् । प्राच्यसप्तसमः । सप्त समाः प्रमाणमस्य । प्रमाणे लोद्विगोर्नित्यमिति (५००१४०) मात्रचो लुक् । प्राच्यशब्द आद्युदात्तः । प्राच्यस्यामी सप्तसमश्च प्राच्यसप्तसमः (२) । द्विगौ किम् ? व्रीहिप्रस्थः । प्रमाणे किम् ? परमसप्तमः ।

गन्तव्यपण्यं वाणिजे । ६ । २ । १३ ।

वाणिजशब्दे परे तत्पुरुषे गन्तव्यवाचि पण्यवाचि च पूर्वपदं प्रकृतिस्वरम् । मद्रवाणिजः । गजवाणिजः । मद्रशब्दो रक्प्रत्ययान्तः सप्तमीसमासः । गन्तव्येति किम् ? परमवाणिजः ।

मात्रोपज्ञोपक्रमच्छाये नपुंसके । ६ । २ । १४ ।

मात्रादिषु परतां नपुंसकवाचिनि तत्पुरुषे तथा । भिक्षाया सुख्य प्रमाणं भिक्षामात्रम् । भिक्षाशब्दो गुरोश्च हलः (३४५१४०) इत्यप्रत्ययान्तः । पाणिन्युपज्ञम् । पाणिनिशब्दोऽन्तोदान्तः । नन्दापक्रमम् । नन्दशब्दः पचाद्यजन्तः । इषुच्छायम् । इषुशब्द आद्युदात्तः नित्वात् । नपुंसके किम् ? कुण्डच्छाया

सुखप्रिययोर्हिते । ६ । २ । १५ ।

एतयोः परयार्हितवाचिनि तत्पुरुषे तथा । गमनसुखम् । गमनप्रियम् । गमनशब्दे लितस्वरः । हिते किम् ? परमसुखम् ।

प्रीतो च । ६ । २ । १६ ।

प्रीतो गम्यायां प्रागुक्तम् । ब्राह्मणसुखं पायसम् । छात्र-
प्रियोऽनध्वाय । ब्राह्मणच्छात्रशब्दौ प्रत्ययस्यरेषान्तोदात्तौ ।
प्रीतो किम् राजसुखम् ।

स्वं स्वामिनि । ६ । २ । १७ ।

स्वामिशब्दे परं स्ववाचिनि पूर्वपदन्तश्चा । गोस्वामी । स्व-
हिम् ? परमस्वामी ।

पत्यावैश्वर्य्ये । ६ । २ । १८ ।

“दमूना गृहपतिर्दमे” ।

न भूवाक्चिद्दिधिषु । ६ । २ । १९ ।

पतिशब्दे परं ऐश्वर्य्यवाचिनि तत्पुरुषे नैतानि प्रकृत्या । भुवः
पतिः भूपतिः । वाक्पतिः । चित्पतिः । दिधिषुपतिः ।

वा भुवनम् । ६ । २ । २० ।

सक्तविषये । भुवनपति । भृमधूभ्रसजिभ्य इति (३४००४०) ककु-
चन्ता भुवनशब्दः ।

आ गङ्गाबाधनेदीयस्सु सम्भावने । ६ । २ । २१ ।

अस्तित्वाध्यवसायः । ३ । सम्भावनम् । गमनाशङ्कमस्ति । गमना-

(३) अस्तित्वविषयः शोक्तकोटिकृतज्ञानमित्यर्थः ।

बाधम् । गमननेदीयः । गमनमाशङ्कते आबाध्यते निकट-
तरमिति वा सम्भाव्यते । सम्भावने किम् ? परमनेदीयः ।

पूर्वे भूतपूर्वे । ६ । २ । २२ ।

आङ्गो भूतपूर्वः । आङ्ग (४) पूर्वः । पूर्वशब्दो हत्तिविषये
भूतपूर्वे वर्तते । भूतपूर्वे किम् ? परमपूर्वे ।

सविधसनीडसमर्थ्यादसवेशसदेशेषु सामौष्ये ।

। ६ । २ । २३ ।

एषु पूर्वं प्रकृत्या । मद्रसविधम् । गाभारसनीडम् । काश्मी-
रसमर्थ्यादम् । मद्रसवेशम् । मद्रसदेशम् । सामौष्ये किम् ?
सह मर्थ्यादया समर्थ्याद क्षेत्रम् । क्षेत्रसमर्थ्यादम् ।

विस्मृष्टादीनि गुणवचनेषु (५) । ६ । २ । २४ ।

विस्मृष्टकटुकम् । विस्मृष्टशब्दो गतिरनन्तरः । (७५.७७७) इत्या-
द्युदात्तः । विस्मृष्टेति किम् ? परमलवणम् । गुणेति किम् ?
विस्मृष्टब्राह्मणः । विस्मृष्ट (६) विचित्रं व्यक्तं सम्यक् परिणतं
कुशलं चपलं निपुणं ।

(४) आङ्पूर्वात् ध्यायते के ष्टोदरादित्वात् ढत्वे आङ् इति सिद्धम् ।

(५) विस्मृष्टादीनि गुणवचनेषु परेषु प्रकृत्येत्यर्थः । अत्र विस्मृष्टानि प्रकृति-
निमित्तस्य विशेषणानि न इव्यस्य, तथा च कटुकादिशब्दैर्गुणवद् व्य-
भिधायते तदकदेशे कटुकगुणे विस्मृष्टाद्यन्वय एवञ्च सामानाधिकरण्या-
भावेऽपि मयूरव्यसकादित्वात् समासः ।

(६) विस्मृष्टे गतिस्वरः विचित्रेऽव्ययस्वरः । व्यक्तो गतिस्वरेण व्युदात्तः
अस्यस्योऽन्योदात्तः । परिणतं कुशलं चपलं निपुणं अन्योदात्तः ।

अज्यावमकन्पापवत्सु भावकर्मधारये । ६ ।

२ । २५ ।

अज्य-अवम-कन्-इत्यादेशवति पापवाचिनि चोत्तरपटे भाव-
वाचि पूर्वपटं प्रकृत्या । गमनश्रेष्ठम् । गमनज्याय । गम-
नावमम् । गमनकनिष्ठम् । गमनपापिष्ठम् । श्रेत्यादीति
किम् ? गमनशीभनम् । भावे किम् ? गम्यतेऽनेनेति गमनं
श्रेयो गमनश्रेयः । कर्मेति किम् ? षष्ठीसमासे मा भूत् ।

कुमारश्च । ६ । २ । २६ ।

कर्मधारये । कुमारश्चमणः । कुमारशब्दोऽन्तोदात्तः ।

आदिः प्रत्येनसि । ६ । २ । २७ ।

कुमारस्यादिरुदात्तः प्रत्येनसि परे कर्मधारये । प्रतिगतमे-
नोऽस्य प्रत्येनाः । कुमारप्रत्येनाः ।

पूगेष्वन्यतरस्याम् । ६ । २ । २८ ।

पूगा गणस्तेषूक्तं वा । कुमारचातकाः । कुमारजीमूताः ।
आद्युदात्तत्वाभावे कुमारश्वेत्येव भवति ।

इगन्तकालकपालभगालशरावेषु द्विगौ । ६ । २ ।

२९ ।

एषु परेषु पूर्वं प्रकृत्या । पञ्चारत्नयः प्रमाणमस्य पञ्चारत्निः ।
पञ्च मासान् भूतः पञ्चमासः । द्वादशमासः । तमधीष्टः (पू३६२४०)

इत्यधिकारे द्विगोर्यत् (पू६४४ष्ट०) । पञ्चकपालः । पञ्चभगालः ।
पञ्चशरावः (७) । नृः संख्यायाम् (उ५५४ष्ट०) इति पञ्चशब्द आ-
द्युदात्तः । इगन्तादिषु किम् ? परमारत्तिः । द्विगौ किम् ?
परमारत्तिः ।

बह्वन्यतरस्याम् । ६ । २ । ३० ।

बहुशब्दस्तथा वा । बह्वरत्तिः २ । बहुमास्यः २ । बहु-
कपालः २ । बहुशब्दोऽन्तोदात्तः । तस्य यणि सत्युदात्त-
स्वरितयोरिति (उ५४५ष्ट०) वा भवति ।

दिष्टिवितस्त्योश्च । ६ । २ । ३१ ।

एतयोः परतः पूर्वपद प्रकृत्या वा द्विगौ । पञ्चदिष्टिः २ ।
पञ्चवितस्तिः २ ।

सप्तमी सिद्धशुष्कपक्वबन्धेष्वकालात् । ६ । २ ।

३२ ।

अकालवाचि सप्तम्यन्तं प्रकृत्या सिद्धादिषु । साङ्गाश्यसिद्धः ।
साङ्गाश्येति ण्यान्तः । आतपशुष्कः । आद्रपक्वः । आद्रेति
द्रवन्तः । चक्रबन्धः । चक्रशब्दोऽन्तोदात्तः । अकालात् किम् ?
पूर्वाह्नसिद्धः । कृतस्वरेण बाधितः सप्तमीस्वरः प्रतिप्रसूयते ।

परिप्रत्युपापा वर्ज्यमानाहोरात्रावयवेषु । ६ ।

२ । ३३ ।

(७) पञ्चशु कपालेषु भगालेषु शरावेषु संस्कृत इति यथाक्रमं विग्रहः ।
भगालेषु पात्रविशेषेष्वित्यर्थः ।

एते प्रकृत्या वर्ज्यमानवाचिनि अहोरात्रावयववाचिनि चोत्तरपदे । परित्त्रिगते हृष्टो देवः । प्रतिपूर्वाह्णम् । प्रत्यपररात्रम् । उपपूर्वरात्रम् । अपत्त्रिगते । उपसर्गा आद्युदात्ता अभिवर्जम् । बहुव्रीहितत्पक्षयोः सिद्धत्वादव्ययीभावार्थमिदम् । अपपर्यैव वर्ज्यमानोत्तरपदम् तयोरेव वर्ज्यमानार्थत्वात् । अहोरात्रावयवा अपि वर्ज्यमाना एव तयोर्भवन्ति । वर्ज्यति किम् ? अग्निं प्रति ।

राजन्यवज्रवचनद्वन्द्वेऽन्धकटुष्णिषु । ६ । २ । ३४ ।

राजन्यवाचिनां बहुवचनान्तानामन्धकटुष्णिषु वर्तमाने द्वन्द्वे पूर्वपदं प्रकृत्या । श्वाफल्कचैत्रकाः । शिनिवासुदेवाः । शिनिराद्युदात्तो लक्षणया तदपत्ये वर्तते । राजन्येति किम् ? द्वैप्यभैमायनाः । द्वीपे भवा द्वैप्याः । भैमेरपत्यं युवा भैमायनः । अन्धकटुष्णय एते न तु राजन्याः । राजन्यग्रहणमिहाभिविक्तवंश्यानां क्षत्रियाणां ग्रहणार्थम् नेते तथा । बहुवचनं किम् ? सङ्घर्षणवासुदेवौ । द्वन्द्वे किम् ? वृष्णीनां कुमारः । वृष्णिकुमाराः । अन्धकटुष्णिषु किम् ? कुरुपञ्चालाः ।

संख्या । ६ । २ । ३५ ।

संख्यावाचि पूर्वपदं प्रकृत्या द्वन्द्वे । द्वादश । त्रयोदश । चैत्यसादेशोऽन्तोदात्तो निपात्यते ।

आचार्योपसर्जनान्तेवासौ । ६ । २ । ३६ ।

आचार्योपसर्जनान्तेवासिनां द्वन्द्वे पूर्वपदं प्रकृत्या । पाणि-

नीयवौढीयाः । हृस्वरेण मध्योदात्तावेतौ । आचार्योपसर्ज-
नग्रहणं हन्वविशेषणम् । सकलो हन्व आचार्योपसर्जनो
यथा विज्ञायेत तेनेह न । पाणिनीयदेवदत्तौ । आचा-
र्येति किम् ? क्वाभ्यसवैयाकरणाः । अन्तेवासी किम् ? आ-
प्रिशलपाणिनीये शास्त्रे ।

कार्तिकौजपाटयश्च (८) । ६ । २ । ३७ ।

एषां हन्वे पूर्वपटं प्रकृत्या । कार्तिकौजपौ । कृतस्येदं कुजप-
स्येदमित्यणन्तावेतौ सावर्णिमाण्डूकेयौ ।

महान् व्रीह्यपराह्लुगृष्टीष्वासजावालभारभार-
तहैलिहिलरौरवप्रट्टेष्पु । ६ । २ । ३८ ।

महच्छब्दः प्रकृत्या व्रीह्यादिषु दशसु । महाव्रीहिः । महा-
पराह्लः । महागृष्टिः । महेष्वासः । महाहैलिहिलः । मह-
च्छब्दोऽन्तोदात्तः । सख्यहदिति (पृ३६२४०) प्रतिपदोक्तसमासे
एवायं स्वरः । नेह महतो व्रीहिर्महद्व्रीहिः ।

क्षुल्लकश्च वैश्वदेवे । ६ । २ । ३९ ।

(८) कार्तिकौजपौ सावर्णिमाण्डूकेयौ अवन्त्यश्रमकाः । पैलश्यापर्णेयाः ।
कपिश्यापर्णेया । शैतिकातपाञ्चालेया । कटूकावाधूलेयाः । शकलशुनकाः ।
शाकलशणकाः । शणकवाभ्रवा । आर्द्धाभिमौडकाः । कुन्तिसुराद्राः ।
चिन्तिसुराद्रा । तण्डवतण्डा । अविमत्तकामविद्धाः । बाभ्रवशालङ्कायनाः ।
बाभ्रवदानच्युताः । कठकालापा । कठकौथुमाः । कौथुमसौकायाः । स्त्रीकु-
मारम् । मौडपैयलाहाः । वत्सजरत्नः । सौश्रुतपार्थवाः । जरास्यू । वाज्या-
धुवाक्ये कार्तिकौजपादि ।

चाम्पदान् । लुल्लकवैश्वदेवम् । महावैश्वदेवम् । लुधं लातीति
लुल्लः । तस्मादज्ञातादिषु (५७०६४०६०) केऽन्तोदात्तः ।

उष्ट्रश्चादिवाग्योः । ६ । २ । ४० ।

उष्ट्रसादिः । उष्ट्रवामिः । उपेष्ट्रणि उष्ट्रशब्द आद्युदात्तः ।

गौः सादसादिसारथिषु । ६ । २ । ४१ ।

गोसादः । गोसादिः । मोसारथिः ।

कुरुगार्हपतरिक्तगुर्वसूतजरत्यश्लोलदृढरूपापा-
रैवडवातैतिलकद्रुः पण्यकम्बलोदासीभाराणाञ्च ।

६ । २ । ४२ ।

एषा समाना समासान्दासीभारादेश पूर्वपद प्रकृत्या ।
कुरुणाङ्गार्हपतं कुरुगार्हपतम् । उपत्ययान्तः कुरुः वृजैरिति
वाच्यम् * । वृजिमाहपतम् । वृजिराद्युदात्तः । रिक्तो
गुरुः रिक्तगुरुः । रिक्ते विभाषेति (३५४६४०) रिक्तशब्द आद्यु-
दात्तः । असूता जरतो असूतजरती । अश्लोला दृढरूपा अश्लो-
लदृढरूपा । अश्लोलशब्दो नञ्समासत्वादाद्युदात्तः । श्लोल्यास्ति
तत् श्लोलम् सिद्धादि (५७०६४०६०) त्वाञ्च कापलकादि (५७०६४०६०) वा-
त्वाञ्चत्वम् । पारैवडवेव पारैवडवा । निपातनादिवार्थे समा-
सो विभक्त्यलोपश्च । पारशब्दो घृतादि (३५४६४०) त्वादन्तो-
दात्तः । तैतिलो कद्रुः तैतिलकद्रुः । तितिलिनोऽपत्यं कात्री
वा इत्यणन्तः । पण्यशब्दो यदन्तत्वादाद्युदात्तः । पण्यकम्बलः ।
सन्नाथामिति वक्तव्यम् * । अन्यत्र पाणिपत्ये कम्बले समास-

न्तोदात्तत्वमेव । प्रतिपदोक्ते समासे प्रकृत्या इत्येष स्वरो वि-
हितः । दास्या भारो दामोभारः । देवहृतिः । यस्य तत्पुरु-
षस्य पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वमिष्यते न विशिष्य वचनं विहितं स
सर्वोऽपि दासीभारादिषु द्रष्टव्यः । “सुवा एष पुरन्ध्याः” पुरं
शरीरन्ध्रियतेऽस्यामिति कर्मण्यधिकरणे चेति (३४४८४०) किप्र-
त्ययः । अलुक् छान्दसः । नवविषयस्य (३५५४४०) इत्याद्यु-
दात्त पुरुषञ्च ।

चतुर्थी तदर्थे । ६ । २ । ४३ ।

चतुर्थ्यन्तार्थाय यत्, तद्वाचिन्युत्तरपदे चतुर्थ्यन्तं प्रकृत्या ।
यृपाय दारु यूपदारु ।

अर्थे । ६ । २ । ४४ ।

अर्थे पर चतुर्थ्यन्त प्रकृत्या । देवार्घम् ।

क्ते च । ६ । २ । ४५ ।

ज्ञान्ते परं चतुर्थ्यन्त प्रकृत्या । गोहितम् ।

कर्मधारयेऽनिष्ठा । ६ । २ । ४६ ।

ज्ञान्ते परं पूर्वमनिष्ठान्तं प्रकृत्या । अणिक्ताः । अणिश्च
पायुदात्तः । पूगकृताः । पूगश्चोऽन्तोदात्तः । कर्मधारये
किम् ? अण्यथा कृतं अणिकृतम् । अनिष्ठा किम् ? कृताकृतम् ।

अहीने द्वितीया । ६ । २ । ४७ ।

अहीनवाचिनि समासे ज्ञान्ते परं द्वितीयान्तं प्रकृत्या ।
फट्श्रितः । ग्रामगतः । कष्टगब्धोऽन्तोदात्तः । ग्रामगब्धो

* बाहुल्यकादन्यत्वापेत्युक्ते ध्रियते घत्वाभावोऽपि किरित्याशये न
तथोक्तम् ।

नित्स्वरेण (उ५४७४०६०) आद्युदात्त । अहीने किम् ? का-
न्तारातीतः । अनुपसर्ग इति वक्तव्यम् * । नेह । सुखप्राप्तः ।
आद्येत्वस्य (उ५६८८०) अपवादोऽयम् ।

तृतीया कर्मणि । ६ । २ । ४८ ।

कर्मवाचके क्तान्ते परे तृतीयान्त प्रकृत्या । रुद्रहत' । महा-
राजहत' । रुद्रो रगन्त (उ३६, प्र० उ० स्त्र०) । कर्मणि किम् ?
रथेनायातो रथायात ।

गतिरनन्तरः । ६ । २ । ४९ ।

कर्माद्ये क्तान्ते परे, व्यवहितो गतिः प्रकृत्या । पुरोहितम् ।
अनन्तरः किम् ? अभ्युदित । कारकपूर्वपदस्य तु सति-
शिष्टस्याथादिस्वर (उ५६८८०) एव । दूरादागत । आद्येत्व-
स्यापवादः ।

तादौ च निति कृत्यतौ । ६ । २ । ५० ।

तकारादौ निति तुशब्दवर्जिते कृति परेऽनन्तरो गतिः
प्रकृत्या । 'अग्ने रात्राऽनृतमस्य प्रभूतो सङ्गतिं गौ' ।
क्तस्वरापवादः तादौ किम् ? प्रजल्पाक । निति किम् ?
प्रकर्त्ता । तजन्तः । अतो किम् ? आगन्तुः ।

तवे चान्तश्च युगपत् । ६ । २ । ५१ ।

तवेप्रत्ययान्तस्यान्त उदात्तो गतिश्चानन्तरः प्रकृत्या युगपच्चै-
तदुभय स्यात् । अन्वे तवे । क्तस्वरापवादः ।

अनिगन्तोऽञ्चतौ वप्रत्यये । ६ । २ । ५२ ।

अनिगन्तगतिर्वप्रत्ययान्धेऽञ्चती परे प्रकृत्या । “ये पराञ्च-
स्तान” । अनिगन्त इति किम् ? प्रत्यञ्चोयन्तु । चुस्वरात्
(७५१६४०) परत्वादयमेव । “जहि वृणानि कणुही पराचः”-
वप्रत्यये किम् ? उदञ्चनम् ।

न्यधो च । ६ । २ । ५३ ।

वप्रत्ययान्तेऽञ्चताविगन्तावपि न्यधो प्रकृत्या । न्यङुत्तानः ।
उदात्तस्वरितभोर्यणः (७५४१४०) इति अञ्चतेरकारः स्वरितः ।
अध्यङ् ।

ईषदन्यतरस्याम् । ६ । २ । ५४ ।

ईषत्कारः २ । ईषदित्ययमन्तोदात्तः । ईषद्दे इत्यादौ
कृतस्वर एव ।

हिरण्यपरिमाणन्धने । ६ । २ । ५५ ।

सुवर्णपरिमाणवाचि पूर्वम्यद् वा प्रकृत्या धने । हे सुवर्ण परि-
माणमस्येति द्विसुवर्णम् २ तदेव धनम् । बहुव्रीहावपि
परत्वादिकल्प एव । हिरण्य किम् ? प्रस्थधनम् । परिमाणं
किम् ? काञ्चनधनम् धने किम् ? निष्कमाला ।

प्रथमोऽचिरोपसम्पत्तौ । ६ । २ । ५६ ।

प्रथमशब्दो वा प्रकृत्याभिनवत्वे । प्रथमवैयाकरणः २ ।
सम्पत्ति व्याकरणमध्येतुं प्रवृत्त इत्यर्थः । प्रथमशब्दः प्रथेर
भजन्तः (७४११४०५५) । अचिरेति किम् ? प्रथमो वैयाकरणः ।

कतरक्तमौ कर्मधारये । ६ । २ । ५७ ।

वा प्रकृत्या । कतरकठ' २ । ' कर्मधारयग्रहणमुत्तरा र्थम्
इह तु प्रतिपदोक्तत्वादेव सिद्धम् ।

आर्य्यो ब्राह्मणकुमारयोः । ६ । २ । ५८ ।

आर्य्यब्राह्मणः २ । आर्य्यकुमार २ । आर्य्यो एतदन्तत्वाद-
न्तत्वरितः (उ५६३७०छ०) आर्य्य' किम् ? परमब्राह्मणः ।
ब्राह्मणादीति किम् ? आर्य्यतृतीयः । कर्मधारय इत्येव ।

राजा च । ६ । २ । ५९ ।

ब्राह्मणकुमारयोः परतो राजा वा प्रकृत्या कर्मधारये ।
राजब्राह्मणः २ । राजकुमार' २ । योगविभाग उत्तरार्थः ।

षष्ठी प्रत्येनसि । ६ । २ । ६० ।

षष्ठ्यन्तो राजा प्रत्येनसि परे वा प्रकृत्या । राजप्रत्येनाः २ ।
षष्ठी किम् ? राजा चासौ प्रत्येनाच्चेत्यत्र न ।

क्ते नित्यार्थः । ६ । २ । ६१ ।

क्तान्ते परे नित्यार्थे समासे पूर्वे वा प्रकृत्या । नित्यप्रहमितः
२ । काला इति (प३३७७०) द्वितीयाममामोऽयम् । नित्यशब्द-
स्यवन्त आद्युदात्तः । हमित इति याथादि (उ५८८७०) स्वरेणा-
न्तोदात्तः । नित्यार्थे किम् ? मुहूर्त्तप्रहमितः ।

ग्रामः शिल्पिनि । ६ । २ । ६२ ।

वा प्रकृत्या । ग्रामनापितः २ । ग्रामशब्द आद्युदात्तः ।

ग्रामः किम् ? परमनापितः । शिल्पिनि किम् ? ग्रामरथा ।

राजा च प्रशंसायाम् । ६ । २ । ६३ ।

शिल्पिवाचिनि परे 'प्रशंसार्थं' राजपदं वा प्रकृत्या । राज-
नापितः २ । राजकुलानः २ । प्रशंसायाद्विम् ? राजनापितः ।
शिल्पिनि किम् ? राजहस्ती ।

आदिशुदात्तः । ६ । २ । ६४ ।

अधिकारोऽयम् ।

सप्तमीहारिणौ धर्म्येऽहरणे । ६ । २ । ६५ ।

सप्तम्यन्तं हारिवाचि च आद्यदात्तं धर्म्ये परे । देयं यः
स्वीकरोति स हारीत्युच्यते । धर्म्यमित्याचारनियतं देयम् ।
मुकुटेकार्षापणम् । हले द्विपदिका । संज्ञायामिति (प३५२४०)
सप्तमीममामः । कारनाम्नि चेत्यलुक् (प३५८४०) । यात्रिका-
श्चः । वैयाकरणहस्ती । क्विदयमाचारः मुकुटादिषु कार्षा-
पणादि दातव्यम् । यात्रिकादीनां त्वखादिरिति । धर्म्ये इति
किम् ? स्तम्बेरम् । अहरणे किम् ? वाडवहरणम् । वाडवाया
अयं वाडवः तस्य बीजनिषेकादुत्तरकालं शरीरपृथग्र्यं यही-
यते तद्वरणमित्युच्यते । परोऽपि कृत्स्नरो हारि-
श्वरेण बाध्यत इत्यहरणे इति निषेधेन ज्ञाप्यते । तेन वाडव-
हार्यमिति हारिस्वरः सिध्यति ।

युक्ते च । ६ । २ । ६६ ।

युक्तवाचिनि समासे पूर्वमाद्यदात्तम् । गुोवक्तवः । “कर्त्तव्यं
तत्परो युक्तः” ।

विभाषाऽध्यक्षे । ६ । २ । ६७ ।

गवाध्यक्षः २ ।

पापञ्च गिल्लिनि । ६ । २ । ६८ ।

पापनापितः । पापाणके इति (५१५८४०) प्रतिपदोक्तस्येव ग्रह-
णात् षष्ठीसमामे न ।

गोब्रान्तेवासिमाणवब्राह्मणेषु क्षेपे । ६ । २ ।

६९ ।

भार्यासीश्रुतः । सुश्रुतापत्यस्य भार्याप्रधानतया क्षेपः ।
अन्तेवासी । कुमारीदाक्षाः । ओदनपाणिनीयाः । कुमा-
र्यादिलाभकामा ये दाक्षादिभिः प्रोक्तानि शास्त्राण्यधी-
यन्ते त एवं क्षिप्यन्ते । भिक्षामाणवः । भिक्षां लपस्येऽहमिति
माणवः । भयब्राह्मणः । भयेन ब्राह्मणं सम्पद्यते । गोब्र-
दिषु किम् ? दासीश्रोत्रियः । क्षेपे किम् ? परमब्राह्मणः ।

अङ्गानि मैरेये । ६ । २ । ७० ।

मद्यविशेषो मैरेयः । मधुमैरेयः । मधुविकारस्य तस्य
मध्वङ्गम् । अङ्गानि किम् ? परममैरेयः । मैरेये किम् ?
बुध्यासवः ।

भक्ताख्यास्तदर्धेषु । ६ । २ । ७१ ।

भक्तमन्त्रम् । भिक्वाकसः । भाजीकंसः । भिच्चादयोऽन्नविशेषः । भक्ताख्याः किम् ? समाशयालयः । समशनं समाश इति क्रियामात्रमुच्यते । तदर्थेषु किम् ? भिच्चाप्रियः । बहुव्रीहिरयमत्र पूर्वपदमन्तोदात्तम् ।

गोविडालसिंहसैन्यवेष्टूपमाने । ६ । २ । ७२ ।

धान्यगवः । गोविडालः । तृणसिंहः । सत्तुसैन्यवः । धान्यं गौरिवेति विग्रहः । व्याघ्रादिः (८) । गवाक्तव्या सन्निवेशित-
न्यायं धान्यगवश्चेन्नोच्यते । उपमाने किम् ? परमसिंहः ।

अके जीविकार्थे । ६ । २ । ७३ ।

अकप्रत्ययान्ते उत्तरपठे जीविकार्थवाचिनि समासे पूर्वपद-
माद्युदात्तम् । दन्तलेखकः । यस्य दन्तलेखनेन जीविका ।
नित्यं क्रीडेति (पृ३४७५०) समासः । अके किम् ? रमणीयकर्त्ता ।
जीविकार्थे किम् ? इक्षुभक्षिकां मे धारयसि ।

प्राचां क्रीडायाम् । ६ । २ । ७४ ।

प्राग्देशवर्तिनां या क्रीडा तद्वाचिनि समासे अकप्रत्ययान्ते ।
परे पूर्वमाद्युदात्तं स्वात् । उद्दालकपुष्पभञ्जिका । सञ्चा-
यामिति (उ३५२४०) खुल् । प्राचां किम् ? जीवपुत्रप्रचायिका ।
इयमुदीचां क्रीडा । क्रीडार्यां किम् ? तव पुष्पप्रचायिका ।
पर्याये खल् (उ३५२४०) ।

(८) उपमितं व्याघ्रादिभिः (पृ३१८४०) इत्यनेन समास इत्याह व्याघ्रादि-
रिति ।

अणि नियुक्ते । ६ । २ । ७५ ।

अणन्ते परे नियुक्तवाचिनि समासे पूर्वमाद्युदात्तम् । छत्र-
धारः । नियुक्ते किम् ? काण्डलावः ।

शिल्पिनि चाकृजः । ६ । २ । ७६ ।

शिल्पिवाचिनि समासे अणन्ते परे पूर्वमाद्युदात्तं स चेदण्
कृज्परो न भवति । तन्तुवायः । शिल्पिनि किम् ? काण्ड-
लावः । अकृजः किम् ? कुम्भकारः ।

संज्ञायाच्च । ६ । २ । ७७ ।

अणन्ते परे । तन्तुवायां नाम कृमिः । अकृज इत्येव । रथ-
कारो नाम ब्राह्मणः ।

गोतन्तियवम्पाले । ६ । २ । ७८ ।

गोपालः । तन्तिपालः । यवपालः । अनियुक्तार्थो योगः ।
गो इति किम् ? वक्षपालः । पाले इति किम् ? गोरक्षः ।

णिनि । ६ । २ । ७९ ।

पुष्पहारी ।

उपमानं शब्दार्थप्रकृतावेव । ६ । २ । ८० ।

उपमानवाचि पूर्वं णिन्यन्ते परे आद्युदात्तम् । उष्ट्रक्रोशी ।
ध्वाङ्गरावी । उपमानग्रहणमस्य पूर्वग्रहणस्य च विषयविभा-
गार्थम् । शब्दार्थप्रकृतौ किम् ? वृकवक्षी । प्रकृतिग्रहणं किम् ?

प्रकृतिरेव यत्नोपसर्गनिरपेक्षा शब्दार्था (१०) तत्रैव यथा
स्यात् । इह मा भूत् गर्हभाञ्चारी ।

युक्तारोह्यादयश्च (११) । ६ । २ । ८१ ।

आद्युदात्ताः । युक्तारोही । आगतयोधो । चीरहोता ।

दौर्घकाशतुषभाष्टवटं जे । ६ । २ । ८२ ।

कुटीजः । काशजः । तुषजः । भाष्टजः । वटजः ।

अन्यात् पूर्वं बह्वचः । ६ । २ । ८३ ।

बह्वचः पूर्वस्यान्यात् पूर्वपदमुदात्तञ्जे उत्तरपदे । उपसर
जः । आमलकीजः । बह्वचः किम् ? दग्धजानि तृणाणि

ग्रामेऽनिवसन्तः । ६ । २ । ८४ ।

ग्रामे परं पूर्वपदमुदात्तम् तच्च निवसदाचि न । मल्लग्रामः ।
ग्रामशब्दाऽव समूहवाचो । देवग्रामः देवस्वामिकः । अति-
वसन्तः किम् ? दाक्षिग्रामः दाक्षिनिवासः ।

घोषादिषु (१२) च । ६ । २ । ८५ ।

(१०) शब्द एवार्थो यस्याः इति विग्रहः शब्दस्य चार्थेन तादात्म्यार्थत्वम् ।

(११) युक्तारोहो आगतराहो आगतयोधो आगतपञ्ची आगतनन्दी आगत-
प्रहारी आगतमत्स्य चीरहोता भगिनीभर्ता ग्रामगाधुक् अश्वति-
रात्र गर्गतिरात्र व्युष्टितरात्र गणपादः एकशतिपादु पात्रे साम्प्र-
तादयश्च (पू३५२४०) युक्ताराह्यादिः ।

(१२) घोष इत्येवमादिषु उत्तरपदेषु पूर्वपदमाद्युदात्तं स्यात् । घोष कट
वज्रभ छद वदरौ पिङ्गल पिण्ड्र भाला रक्षा शाला कूट शास्त्राणी
अथत्य त्वञ्ज गित्यो मनि प्रेक्षा घोषादिः ।

दाक्षिणोषः । दाक्षिकटः । दाक्षिङ्गदः ।

क्षात्रादयः (१३) शालायाम् । ६ । ३ । ८६ ।

क्षात्रियाला । व्याडियाला । यदापि शालान्तः समासी नपुमकलिङ्गो भवति तदापि तत्पुरुषे शालायान्नपुंसक (पुंल्लिङ्गसूत्रे) इत्येतस्मात्पूर्वविप्रतिषेधेनायमेव स्वरः । क्षात्रिशालम् ।

प्रस्थेऽष्टद्वयमकर्कादीनाम् । ६ । २ । ८७ ।

प्रस्थगच्छे उत्तरपदे कर्कादि (१४) वर्जितमष्टद्वयपूर्वपदमाद्युदात्त स्यात् इन्द्रप्रस्थः । अष्टद्वयं किम् ? दाक्षिप्रस्थः । अकर्कादीनामिति किम् ? कर्काप्रस्थः । मकरीप्रस्थः ।

मालादीनाञ्च (१५) । ६ । २ । ८८ ।

वृद्धार्थमिदम् । मालाप्रस्थः । शोणाप्रस्थः ।

अमहन्नवं नमरेऽनुदीचाम् । ६ । २ । ८९ ।

नगर परे महन्नववर्जित पूर्वमाद्युदात्तं स्यात् तच्चेदुदीचाञ्च । ब्रह्मनगरम् । अमहदिति किम् ? महानगरम् । नवनगरम् । अनुदीचा किम् ? कार्त्तिनगरम् ।

अस्मै चाऽवर्णं इयच् तयच् । ६ । २ । ९० ।

(१३) क्षात्रि प्रेक्षि भाषिष्ठ व्याडि आश्लिष्टि व्युडि गोमि क्षात्रादिः ।

(१४) कर्को मन्त्री मकरी कर्कश्वु शमी करीर वन्दुः कथल वदरी कर्कादिः ।

(१५) माला गाला शोणा द्रावा क्षात्रा जामा काञ्ची एककाम भास्वादिः ।

अर्थे परे द्यत्तत्राचुर्पूर्वमवर्णान्तमाद्युदात्तम् । गुप्तार्थम् ।
 कृक्कुटार्थम् । अवर्णं किम् ? वृहदर्थम् । द्यत् त्र्यच् किम्,
 कपिञ्जलार्थम् । अमहद्ववमित्येव । महार्थम् । नवार्थम् ।

न भूताधिकसञ्ज्ञीवमद्राश्वकज्जलम् । ६ । २ ।

६१ ।

अर्थे परे नैतान्याद्युदात्तानि । भूतार्थम् । अधिकार्थम् ।
 सञ्ज्ञीवार्थम् । मद्राश्वग्रहणं मद्भातविगृहीतार्थम् । मद्रा-
 र्थम् । अश्वार्थम् । मद्राश्वार्थम् । कज्जलार्थम् । आ-
 द्युदात्तप्रकरणे दिवादासादीनां छन्दस्युपसख्यानं * ।
 “दिवादासा यदाशुषे” ।

अन्तः । ६ । २ । ६२ ।

अधिकारोऽयम् प्रागुत्तरपदादिग्रहणात् (३५६०४०) ।

सर्वं गुणकार्त्स्न्ये । ६ । २ । ६३ ।

सर्वशब्द पूर्वपदमन्तादात्तम् । सर्वश्चेतः । सर्वमहान् ।
 सर्वं किम् ? परमश्चेतः । आश्रयव्याप्त्या परमत्वं श्वेतस्येति
 गुणकार्त्स्न्ये वर्तते । गुणः किम् ? सर्वसौबर्ण्यः । कार्त्स्न्ये
 किम् ? सर्वेषां श्वेततरः सर्वश्चेतः ।

संज्ञायाङ्गिरनिकाययोः । ६ । २ । ६४ ।

एतयोः परतः पूर्वमन्तादात्तम् । अञ्जनागिरि । मौण्डि-
 निकायः । संज्ञायां किम् ? परमगिरिः । ब्राह्मणनिकायः ।

कुमार्थां वयसि । ६ । २ । ६५ ।

पूर्वपदमन्तोदात्तम् । वयस्कमारी । जरत्कुमारी । 'कुमा-
री'शब्दः पुंसां सहासम्प्रयोगमात्रप्रवृत्तिनिमित्तमुपादाय
प्रयुक्तो वृद्धादिभिः समानाधिकरणः तच्च वय इह गृह्यते न
कुमारत्वमेव । वयसि किम् ? परमकुमारी ।

उदकेऽकेवले । ६ । २ । ६६ ।

अकेवलं मित्रं तद्वाचिनि समासे उदके परे पूर्वमन्तोदात्तम् ।
गुह्योदकम् । स्वरे कृतेऽत्र एकादेशः । स्वरितो वानुदात्ते
षडादाविति (उ५४/४०) पक्षे स्वरितः । अकेवले किम् ? शीतो-
दकम् ।

दिगौ क्रतौ । ६ । २ । ६७ ।

दिगावुत्तरपटे क्रतुवाचिनि समासे पूर्वमन्तोदात्तम् । गर्ग-
चिरात् । दिगौ किम् ? अतिरात्रः । क्रतौ किम् ?
विल्वहीमस्य सप्तरात्रौ विल्वसप्तरात्रः ।

सभायान्नपुंसके । ६ । २ । ६८ ।

सभायाम्परती नपुंसकलिङ्गे समासे पूर्वमन्तोदात्तम् ।
गोपालसभम् । स्त्रीसभम् । सभायां किम् ? ब्राह्मण-
सेनम् ? नपुंसके किम् ? राजसभा । प्रतिपदीकृतनपुंसक-
ग्रहणाच्चेह । रमणीयसभम् । ब्राह्मणकुलम् ।

पुरे प्राचाम् । ६ । २ । ६९ ।

देवदत्तपुरम् । नान्दीपुरम् । प्राचां किम् ? शिवपुरम् ।

अरिष्टगौडपूर्वे च । ६ । २ । १०० ।

पुरे परे अरिष्टगौडपूर्वे समासे पूर्वमन्तोदात्तम् । अरिष्ट-
पुरम् । गौडपुरम् । पूर्वग्रहणं किम् ? इहापि यथा स्यात् ।
अरिष्टाश्रितपुरम् । गौडभृत्यपुरम् ।

न हास्तिनफलकमाह याः । ६ । २ । १०१ ।

पुरे परे नैतान्यन्तोदात्तानि । हास्तिनपुरम् । फलकपुरम्
माह्वयपुरम् । मृदेरपत्यमिति शुभ्रा (५०६४० दिवाड्ठक् ।

कुसूलकूपकुम्भशालं विले । ६ । २ । १०२ ।

एतान्यन्तोदात्तानि विले परे । कुसूलविलम् । कूपविलम् ।
कुम्भविलम् । शालाविलम् । कुसूलादि किम् ? सर्पविलम् ।
विले इति किम् ? कुसूलस्वामी ।

दिक्छब्दा ग्रामजनपदाख्यानचानराटेषु । ६
२ । १०३ ।

दिक्छब्दा अन्तोदात्ता भवन्त्येषु । पूर्वेषुकामशमी । अपर-
क्षणमृत्तिका । जनपदो देशः । पूर्वपञ्चाला । आख्यानम्
पूर्वयायातम् । पूर्वचानराटम् । शब्दग्रहणं कालवाचिनोऽपि
दिक्छब्दस्य परिग्रहार्थम् ।

आचार्योपसर्जनश्चान्तेवासिनि । ६ । २ । १०४ ।

आचार्योपसर्जना अन्तेवासिनि परे दिक्छब्दा अन्तोदात्ता

भवन्ति । पूर्वपाणिनीयाः । आचार्येति किम् ? पूर्वान्ते वासो ।
अन्ते वामिनि किम् ? पूर्वपाणिनोय शास्त्रम् ।

उत्तरपदद्वौ सर्वञ्च । ६ । २ । १०५ ।

उत्तरपदस्येत्यधिकृत्य (पृ० ७३४०) या वृद्धिर्विहिते तद्व्युत्तरपदे
परे सर्वशब्दो दिक्शब्दाश्चान्तोदात्ता भवन्ति । सर्वपाञ्चा-
लकः । अधिकारग्रहणं किम् ? सर्वभामः । सर्वकारकः ।

बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायाम् । ६ । २ । १०६ ।

बहुव्रीहौ विश्वशब्दः पूर्वपदभूतः संज्ञायामन्तोदात्तः स्यात् ।
पूर्वपदप्रकृतिस्वरेण (उ० ६०४०००) प्राप्तस्याद्युदात्तस्यापवादः ।
विश्वकर्मा । विश्वदेवः । “आ विश्वदेवं सप्रतिमम्” बहु-
व्रीहौ किम् ? विश्वे च ते देवाश्च विश्वदेवाः । संज्ञायां किम् ?
विश्वे देवाः । प्रागव्ययीभावाद (उ० ६०४०००) बहुव्रीह्यधिकारः ।

उदराश्वेषुषु । ६ । २ । १०७ ।

वृषोदरः । हर्यश्वः । महेषुः ।

क्षेपे । ६ । २ । १०८ ।

उदराश्वेषुषु पूर्वमन्तोदात्तः बहुव्रीहौ निन्दायाम् । घटो-
दरः । कटुकाश्वः । चलाचलेषुः । अनुदर इत्यत्र नञ्सुभ्या-
मिति (उ० ६०५४०) भवति विप्रतिषेधेन ।

नदी बन्धुनि । ६ । २ । १०९ ।

बन्धुशब्दे परे नद्यन्तम्पूर्वमन्तोदात्तः बहुव्रीहौ । गार्गी

बन्धु । नदी किम् ? ब्रह्मबन्धु । ब्रह्मशब्द आद्युदात्तः ।
बन्धुनि किम् ? गौरीपुत्रः ।

निष्ठापसर्गपूर्वान्वतरस्याम् । ६ । २ । ११० ।

निष्ठान्तमुपगर्गपूर्वपदमन्तोदात्तं वा । प्रधौतपादः २ । निष्ठा
किम् ? प्रसेवकमुखः । उपसर्गपूर्वा किम् ? शुष्कमुखः ।

उत्तरपदादिः । ६ । २ । १११ ।

उत्तरपदाधिकार आपादान्तम् आद्यधिकारस्तु प्रकृत्या
भगालम् (उप६६४०) इत्यवधिकः ।

कर्णो वर्णलक्षणात् । ६ । २ । ११२ ।

वर्णवाचिनो लक्षणवाचिनश्च परः कर्णशब्द आद्युदात्तो
बहुव्रीहौ । शृङ्गकर्णः । शङ्खकर्णः । कर्णः किम् ? श्वेतपादः ।
वर्णलक्षणात्किम् ? शोभनकर्णः ।

संज्ञौपम्ययोश्च । ६ । २ । ११३ ।

कर्ण आद्युदात्तः । मणिकर्णः । औपम्ये - गोकर्णः ।

कण्ठपृष्ठग्रीवाजङ्घञ्च । ६ । २ । ११४ ।

संज्ञौपम्ययोर्बहुव्रीहौ । शितिकण्ठ । काण्ठपृष्ठः । सुग्रीवः
नाडीजङ्घ । औपम्ये । खरकण्ठ । गोपृष्ठः । अश्वग्रीवः
गोजङ्घ ।

शृङ्गमवस्थायाश्च । ६ । २ । ११५ ।

शृङ्गशब्दोऽवस्थायां संज्ञीपम्ययोद्यादात्तो बहुव्रीहौ ।
उद्वतशृङ्गः । द्वाङ्गुलशृङ्गः । अथ शृङ्गोद्गमनादिकृतो गवादे-
र्वयोविशेषोऽवस्था । संज्ञायाम्—ऋथशृङ्गः । उपमायाम्—
मेघशृङ्गः । अवस्थिति किम् ? स्थूलशृङ्गः ।

नञो जरमरमित्त्वमृताः । ६ । २ । ११६ ।

नञः परा एते आद्युदात्ता बहुव्रीहौ । “न मे जरा अज-
रम् अमरम्” । “अमित्तमर्ह्य” । “अवो देवेष्वमृतम्” ।
नञः किम् ? ब्राह्मणमित्त्वः । जरेति किम् ? अशत्रुः ।

सोमनसौ अलोमोषसी । ६ । २ । ११७ ।

सोः पर लोमोषसी वर्जयित्वा मन्त्रत्तमसस्तच्चाद्युदात्तं
स्यात् । नञ्सुभ्याम् (उ६०५४०) इत्यस्यापवादः । सुकर्माङ्गः ।
सुयुजः । “मनो रक्षदनिमान्” । “सुब्रह्मा शिवापशुभ्यः
सुमनाः सुवर्चाः सुपेशसस्करोति” । सोः किम् ? कृतकर्मा ।
मनसी किम् ? सुराजा । अलोमोषसी किम् ? सुलोमा ।
सूषाः । कपि तु परत्वात्कपि पूर्वमिति (उ६०५४०) भवति ।
सुकर्मक । सुस्रोतस्क ।

क्रत्वादयश्च (१६) । ६ । २ । ११८ ।

सोः परे आद्युदात्ताः स्युः । “साम्राज्याय सुक्रतुः” । सुप्रती-
कः । सुहृद्व्यः । “सुप्रवृत्तिमनहसम्” ।

आद्युदात्तं द्वाच्छन्दसि । ६ । ३ । ११९ ।

यदाद्युदात्तं द्वाच् तत्सोरुत्तरंबहुव्रीहावाद्युदात्तम् । “आ-
द्या. स्वशाः सुरशा आतियिग्वे” नित्त्वरेण (उ५४७८० सू०)
अश्वरथावाद्युदात्तौ । आद्युदात्तं किम् ? या सुबाहुः ।
द्वाच् किम् ? “सुशुरमतसु हिरण्य” हिरण्यशब्दस्त्राच्

वीरवीर्या च । ६ । २ । १२० ।

सोः परे बहुव्रीहौ कृन्दाद्युदात्तौ । “सुवीरेण रयिणा” ।
“सुवीर्यस्य गोमतः” वीर्यशब्दो यत्प्रत्ययान्तः । तत्र यतोऽ-
भावः (उ५५०८०) इत्याद्युदात्तत्वमेति वीर्यग्रहणं ज्ञापकम् ।
तत्र हि सति पूर्वेष्वेव सिद्धं स्यात् ।

कूलतौरतूलमूलशालाक्षसममव्ययीभावे । ६

। २ । १२१ ।

उपकूलम् । परित्तीरम् । उपतूलम् । उपमूलम् । उपशा-
लम् । उपाक्षम् । सुषमम् । निःषमम् । तिष्ठद्गुप्रभृति-
ष्वेते (पृ३३७८०) । कूलादिग्रहणं किम् ? उपकूम्भम् । अव्ययी-
भावे किम् ? परमकूलम् ।

कंसमन्यशूर्पपाय्यकाण्डं द्विगौ । ६ । २ । १२२ ।

द्विकसः । द्विमन्यः । द्विशूर्पः । द्विपाय्यम् । द्विकाण्डम् ।
द्विगो किम् ? परमकंसः ।

तत्पुरुषे शालायां नपुंसके । ६ । २ । १२३ ।

शालाशब्दान्ते तत्पुरुषे नपुंसकलिङ्गे उत्तरपदमाद्युदात्तम् ।

ब्राह्मणशालम् । तत्पुरुषे किम् । • दृढशालम् । ब्राह्मण-
कुलम् । शालायां किम् ? ब्राह्मणमेनम् । नपुंसके किम् ?
ब्राह्मणशाला ।

कन्या च । ६ । २ । १२४ ।

तत्पुरुषे नपुंसकलिङ्गे कन्याशब्द उत्तरपदमाद्युदात्तम् । सौ-
मिककन्यम् । आङ्गिरकन्यम् । नपुंसके किम् ? दाक्षिकन्या ।

आदिचिह्णादीनाम् (१७) । ६ । २ । १२५ ।

कन्यान्ते तत्पुरुषे नपुंसकलिङ्गे चिह्णादीनामादिरुदात्तः ।
चिह्णकन्यम् । मन्दरकन्यम् । आदिरिति वर्तमाने पुन-
र्ग्रहण पूर्वपदस्याद्युदात्तार्थम् ।

चेलखेटकटुककाण्ड' गर्हायाम् । ६ । २ । १२६ ।

चैलादीन्युत्तरपदान्याद्युदात्तानि । पुत्रचेलम् । नगरखे-
टम् । दधिकटुकम् । प्रजाकाण्डम् । चैलादिसादृश्येन पुत्रा-
दीनाङ्गर्हा । व्याघ्रादित्वात् प३५ (१८) समामः । गर्हायां
किम् ? परमचेलम् ।

चौरसुपमानम् । ६ । २ । १२७ ।

वस्त्रं चौरमिव वस्त्रचौरम् । कम्बलचौरम् । उपमानं
किम् ? परमचौरम् ।

(१७) निह्ण सङ्गर सङ्गुपर वैतुल पटत्क वैडालिकर्णक वैडालिकर्ण
कुङ्कुट चिह्ण चिह्ण चिह्णादि ।

पल्लसृपशाकभिश्च । ६ । २ । १२८ ।

घृतपल्लम् । घृतसृप । घृतशाकम् । भक्ष्येण मिश्रीकरण-
मिति ५७४ टो) समास मिश्रं किम् ? परमपल्लम् ।

कूलसूदस्थलकर्पाः संज्ञायाम् । ६ । २ । १२९ ।

आद्युदात्तस्तत्पुरुषे । दाक्षिकूलम् । शाण्डिल्यदम् । दाण्डा-
यनस्थली । दाक्षिकर्ष ग्रामसंज्ञा एताः । संज्ञाया किम् ?
परमकूलम् ।

अकर्मधारये राज्यम् । ६ । २ । १३० ।

कर्मधारयवर्जितं तत्पुरुषं राज्यमुत्तरपदमाद्युदात्तम् ।
ब्राह्मणराज्यम् । अकर्मति किम् परमराज्यम् । चनराज्या-
दिस्वरादव्ययस्वरः । पूर्वविप्रतिषेधेन । कुचेलम् । कुराज्यम् ।

वर्ग्यादयश्च । ६ । २ । १३१ ।

अर्जुनवर्ग्यः । वासुदेवपत्न्यः । अकर्मधारय इत्येव । परम-
वर्ग्यः । वर्ग्यादिर्दिगाद्यन्तर्गणः (१८) ।

पुत्रः पुंभ्यः । ६ । २ । १३२ ।

पुंशब्देभ्यः परः पुत्रशब्द आद्युदात्तस्तत्पुरुषे । दाशकि-
पुत्रः । माहिषपुत्रः । पुत्रः किम् ? कौलटिमातुलः ।
पुंभ्यः किम् ? दाक्षीपुत्रः ।

(१८) अत्र पुस्तकपूर्वाद्धि ५७६ एषे दिगादिगणे वर्ग इत्येवमादयो ये

— — — — — वर्ग्यादयः ।

नाचार्यराजत्विक्संज्ञाज्ञात्याप्येभ्यः । ६ । २

। १३३ ।

एभ्यः पुत्रो नाद्युदात्तः । आख्याग्रहणात् पर्यायाणाम्बिषि-
षाणाञ्च ग्रहणम् । आचार्यपुत्रः । उपाध्यायपुत्रः । शाक-
टायनपुत्रः । राजपुत्रः । ईश्वरपुत्रः । नन्दपुत्रः । ऋत्विक्-
पुत्रः । याजकपुत्रः । होत्रपुत्रः । मयुक्ताः । मन्त्रम्बिनः ।
श्यालपुत्रः । ज्ञातयो मातापितृमन्त्रस्येन बान्धवाः । ज्ञाति-
पुत्रः । भ्रातृपुत्रः ।

चूर्मादौ(१६)न्यप्राणिषष्ठ्याः । ६ । २ । १३४ ।

एतानि प्राणिभिन्नषष्ठ्यान्तात् पराण्याद्युदात्तानि तत्पुरुषे ।
मुहचूर्णम् । अप्राणीति किम् ? मत्स्यचूर्णम् ।

षट् च काण्डादौनि (२०) । ६ । २ । १३५ ।

अप्राणिषष्ठ्या आद्युदात्तानि । दर्भकाण्डम् । दर्भचीरम् ।
तिलपल्लम् । मुहसूपः । मूलकशाकम् । नदाकनम् । षट्
किम् ? राजन्दः । अप्राणीति किम् ? दत्तकाण्डम् ।

कुण्डं वनम् । ६ । २ । १३६ ।

कुण्डमाद्युदात्त वनवाचिनि तत्पुरुषे । दर्भकुण्डम् । कुण्ड-
शब्दोऽत्र सादृश्ये । वनं किम् ? स्रुतकुण्डम् ।

। ६) चूर्णं करिष करिष शाकिन शाकट द्राक्षा, तुल्य कुन्दम् दलप चमसी
च । चोल चूर्णम् ।

(१०) बेलखेटेत्यादि (६५६३५) सूत्रस्यकाण्डगण्डमारभ्य कूलसूदति
(७१६०५०) तूलस्यकूलगण्डान्ता. षट् गाङ्गा ।

प्रकृत्या भगालम् । ६ । २ । १३७ ।

भगालवाच्य, स्तरपदस्तत्पुरुषे प्रकृत्या । कुम्भीभगालम् ।
कुम्भीनडालम् । कुम्भीदापालम् । मध्योदात्ता एते । प्रक-
त्येत्यधिकृतमस्त इति (८५६७८०) यावत् ।

शतेर्नित्याबह्वज्वहुव्रीहावभसत् । ६ । २ । १३८ ।

शिते, पर नित्याबह्वच्प्रकृत्या । शितिपादः । शित्यंमः ।
पादशब्दे वृषादि (३५४८९०) त्वादायुदात्त अंसशब्दः प्रत्ययस्य
नित्स्वरः (५५४७८९०) । शिते किम् ? दर्शनोपपादः । अभ-
सत् किम् ? शितिभसत् । शितिरायुदात्तः । पूर्वपदप्रकृतिस्व-
रापवादो योगः ।

गतिकारकोपपदात् कृत् । ६ । २ । १३९ ।

एभ्यः कृदन्तम्यदम्प्रकृतिस्वरं स्यात्तत्पुरुषे । प्रकारकः । प्रह-
रणम् इक्षप्रव्रश्चन । उपपदात्-उच्चैःकारम् । ईषत्करः ।
गतीति किम् । देवस्य कारकः । शेषे षष्ठी । कृद्यहणं
स्पष्टार्थम् । प्रपञ्चिततरामित्यत्र तरवाद्यन्तेन समासे कृते
षाम् । तत्र सतिश्रित्वादांस्वरो भवतीत्येके । प्रपञ्चति-
देशार्थं तु कृद्यहणमित्यन्ये ।

उभे वनस्पत्यादिषु (२१) युगपत् । ६ । २ । १४० ।

(२१) वनस्पति इत्येवमादिषु उभे पूर्वोत्तरपदे युगप्रत्ययकृत्या भवतः ।
वनस्पति वृहस्पति षष्ठीपति तनूनपात् नराशस युन, शेषे षष्ठी-

।षु पूर्वोत्तरपदे युगपत् प्रकृत्या । “वनस्पतिं वन आ वृह-
सति यः” । वृहच्छब्दोऽत्रायुदात्तो निपात्यते । “हर्षया
शचीपतिम्” । शार्ङ्गरवादि * (पू०४१४०) त्वादायुदात्तः शची-
शब्दः “शचीभिर्न” इति दर्शनात् । तनूनपात् । “नराशंसं
वाजिनम्” । निपातनाद्दीर्घः । शुनश्चेफम् ।

देवताइन्द्रे च । ६ । २ । १४१ ।

उभे युगपत् प्रकृत्या स्तः । “आय इन्द्रावरुणौ” । “इन्द्रा-
वृहस्पतीवयम्” । देवता किम् ? भ्रजन्त्ययोधौ । इन्द्रे किम् ?
अग्निष्टोमः ।

नोत्तरपदेऽनुदात्तादावऽपृथिवौरुद्रपूषमग्निषु ।

६ । २ । १४२ ।

पृथिव्यादिवर्जितेऽनुदात्तादावुत्तरपदे प्रागुक्तम् । “इन्द्रा-
ग्निभ्यां कं वषणः” । अपृथिव्यादौ किम् ? “द्यावापृथिवी
जनयन्” । आयुदात्तो द्यावा (पू०४४०४०) निपात्यते । पृथिवी
त्वन्तोदात्तः । रुद्रमोमी । रोदेर्णिलुक् चेति (उ०१६१४०३०) रगन्तो
रुद्रः । इन्द्रावरुणौ । श्वरुचनपूषविति (उ०१६१४०३०) पूषा
अन्तोदात्तो निपात्यते । उत्तरपदग्रहणमनुदात्तादावित्युत्त-
तरपदविशेषणं यथा स्यात् । इन्द्रविशेषणं मा भूत् । अनु-
दात्तादाविति विधिप्रतिषेधयोर्विषयविभागाद्यम् ।

अन्तः । ६ । २ । १४३ ।

अधिकारोऽयम् ।

* शार्ङ्गरवादि ङीनो नित्यात् झित्वादिरिति (पू०४७०४०) सूत्रेण ।

थाऽथघञ्क्ताजऽविवकाणाम् । ६ । २ । १४४

थ-अथ-घञ्-क्त-अच्-अप्-इत्-क-एतदन्तानाङ्गितिकारकोप-
दात् परेषामन्तः उदात्तः । “अपभ्रष्टस्यायोः” । आवसथ-
घञ्-पभेदः । क्त-“घर्त्ता वञ्ची पुरुष्टतः” । पुरुष बन्ध-
प्रदेशेषु क्त इति विग्रहः । अच्-प्रचयः । अप्-प्रलवः
इत्-प्रलघित्रम-क-गोत्रघः । मूलविभुजादित्वात्कः । गति-
कारकोपपदादित्येव । सुसुतश्रवता ।

सूपमानात् क्तः । ६ । २ । १४५ ।

सौरूपमानाच्च परं क्तान्तमन्तोदात्तम् । “ऋतस्य योनौ सुक-
तस्य शशप्रुतः” ।

संज्ञायामऽनाचितादीनाम् । ६ । २ । १४६ ।

गतिकारकोपपदात् क्तान्तमन्तोदात्तमाचितादीन् (२२) वर्ज-
यित्वा । उपहृतः । शाकल्यः । परिजग्धः । अनेति किम् ?
आचितम् । आस्थापितम् ।

प्रवृद्धादीनाञ्च (२३) । ६ । २ । १४७ ।

एषां क्तान्तमुत्तरपदमन्तोदात्तम् । प्रवृद्धः । प्रयुक्तः । असं-
ज्ञार्थोऽयमारम्भः । आकृतिगणोऽयम् ।

(२२) आचितं पर्यायितं आस्थापितं परिगृहीतं निरुक्तं प्रतिपदं अप-
ह्रितं प्रह्रितं उपहृतं उपस्थितं । संहिताऽगवि ग० । आचितादि ।

(२३) प्रवृद्धं वानम् प्रवृद्धो वृद्धः प्रयुक्तः सूक्ष्मः आकृतिऽहितः, अवहितो

कारकादत्तश्रुतयोरेवाग्निनि । ६ । २ । १४८

सज्ञायामन्त उदात्तः । देवदत्तः । विष्णुश्रुतः । कारकात् किम् ? अकारकान्नियमो मा भूत् । सश्रुतो रामायणः । दत्तश्रुतयोः किम् ? देवपालित अस्मान्नियमादत्र संज्ञा यामनाचितेति न । तृतीया कर्मणीति (पू. १. ४०) तु भवति । एषु किम् कारकावधारणं यथा स्यात् । दत्तश्रुतावधारणं मा भूत् । अकारकादपि दत्तश्रुतयोरन्त उदात्तो भवति, सश्रुतः । आग्निनि किम् ? देवैः खाता देवखाता । आग्नि-
थेर्वत्येवमत्रेष्टा नियमः । तेनानाहता नदति देवदत्त इत्यत्र, न शङ्खविशेषस्य सज्ञयम् । तृतीया कर्मणीति पूर्वप्रकृति-
स्वरत्वमेव भवति ।

इत्यभूतन कृतमिति च । ६ । २ । १४९ ।

इत्यभूतन कृतमित्येतास्मिन्नर्थे य समासः, तत्र क्तान्तमुत्तरपदमन्तादात्तं स्यात् । सुप्तप्रलपितम् । प्रमत्तगीतम् । कृतमिति क्रिया सामान्ये कर्तातिर्नाभूतप्रादुर्भावे एव । तेन प्रलपिताद्यपि कृतमभवति । तृतीया कर्मण्यत्यस्य (३. ७. ४०) अपवादः ।

अनो भावकर्मवचनः । ६ । २ । १५० ।

कारकात्परमनप्रत्ययान्तभाववचनं कर्मवचनञ्चात्तादात्तम् । पयःपानं सुखम् । राजभाजनां शालयः । अनं किम् ?

भोगेषु खट्वाह कविशक्तः प्रहङ्गाद् आकर्तितगणोऽयम् प्रहङ्गं यानम्
५ प्रहङ्गो ह्यङ्कते रथ इत्यादि ।

हस्तादायः । भावेति किम् ? दन्तधावनम् । करणे ल्युट्
कारकात् किम् ? निदर्शनम् ।

मन्त्रिन्व्याख्यानशयनासनस्थानयाजकादि-

(२४) क्रौताः । ६ । २ । १५१ ।

कारकात्पराणि एतान्युत्तरपदान्यन्तोदात्तानि तत्पुरुषे
कृत् (पू५६६४०) स्वरापवादः । रश्मवर्त्म । पाणिनिकृतिः
छन्दो ख्याख्यानम् । राजशयनम् । राजासनम् । अश्व
स्थानम् । ब्राह्मणयाजकः । गोक्रौतः । कारकात्किम्
“प्रभूतौ सङ्गतिम्” । अत्र तादौ च नितीति (उ५७७४०) स्वरः

सप्तम्याः पुण्यम् । ६ । २ । १५२ ।

अन्तोदात्तम् । अश्वयनपुण्यम् । तत्पुरुषे तुल्यार्थे इति
(उ५६५४०) प्राप्तम् । सप्तम्याः किम् ? वेदेन पुण्यम्, वेद
पुण्यम् ।

जनार्थकलहं तृतीयायाः । ६ । २ । १५३ ।

माषोणम् । माषविकलम् । वाक्कलहः । तृतीयापूर्वपद
प्रकृतिवरा (उ५६५४०) पवादोऽयम् । अत्र केचिदर्थेति
स्वरूपग्रहणमिच्छन्ति । धन्यार्थः । जनशब्देन त्वर्थनिर्ह
यित तदर्शनां ग्रहणमिति प्रतिपदोक्तत्वादेव सिद्धे तृतीया
ग्रहणं स्पष्टार्थम् ।

मिथञ्चाऽनुपसर्गमसन्धौ । ६ । २ । १५४ ।

(२४) एतत्पुस्तकस्यो (२३३) पृष्ठे याजकादिगणो दृश्यः ।

पणवस्येनैकार्थं सन्धिः । तिलमिश्राः । सर्पिमिश्राः ।
मिश्रद्विम् १ गुडधानाः । अनुपसर्गे किम् १ तिलसंमिश्राः ।
मिश्रग्रहणे सोपसर्गग्रहणस्येदमेव ज्ञापकम् । असन्धौ
किम् १ ब्राह्मणमिश्रो राजा । ब्राह्मणैः सह संहित ऐकार्थ-
मापन्नः ।

नञो गुणप्रतिषेधे सम्पाद्यर्हहितालमर्थास्त-
द्धिताः । ६ । २ । ११५ ।

सम्पाद्याद्यर्थे तद्धितान्ता नञो गुणप्रतिषेधे वर्त्तमानात्यरे-
ऽस्तोदात्ताः । कर्णवेष्टकाभ्यां सम्पादितं कार्णवेष्टकिकम् ।
न कार्णवेष्टकिकमकार्णवेष्टकिकम् । छेदमर्हति छेदिकः ।
न छेदिकोऽछेदिकः । न वक्षोभ्यो हितोऽवाखीबः । न
सन्तापाय प्रभवति असन्तापिकः । नञ. किम् । गर्दभरथम-
र्हति गार्दभरथिकः । विगार्दभरथिकः । गुणप्रतिषेधे किम् १
गार्दभरथिकादन्योऽगार्दभरथिकः । गुणो हि तद्धितार्थे प्रह-
त्तिनिमित्तं सम्पादितत्वाद्युच्यते । तत्प्रतिषेधो यत्राच्यते
तत्राय विधिः । कर्णवेष्टकाभ्याम् सम्पादितं सुखमिति ।
संपादोति किम् १ पाणिनीयमधीते पाणिनीयः न पाणि-
नीयः अपाणिनीयः । तद्धितः किम् १ वोढुमर्हति वोढा न
वोढा अवाढा ।

ययतोश्चाऽतदथे । ६ । २ । १५६ ।

ययतौ यौ तद्धितौ तदन्तस्योत्तरपदस्य नञो गुणप्रतिषेधवि-

वयाग्रदस्यान्त उदाहृतः स्यात् । पाशानां समूहः पाश्या-
न पाश्या अपाश्या । अदन्त्यम् । अतदर्धे किम् ? अपा-
द्यम् । तद्धितः किम् ? अदेयम् । गुणप्रतिषेधे किम् ?
इत्यादयददन्त्यम् । तदनुबन्धग्रहणे नातदनुबन्धकस्येति
(२५) नेह । अवामदेयम् ।

अच्कावशक्ती । ६ । २ । १५७ ।

अजन्तङ्मास्तश्च नञः परमन्तोदात्तमशक्ती गम्यायाम् । अप-
चः । पञ्चुञ्च शक्तः । अविलिख् । अशक्ती किम् ? अपचो
दीक्षितः । गुणप्रतिषेधे इत्येव । अन्योऽय पचादपचः ।

आक्रोशे च । ६ । २ । १५८ ।

नञः परावच्कावन्तोदात्तावाक्रोशे । अपचो जात्यः ।
पञ्चुञ्च शक्तीतीत्येवमाक्षिप्यते । अविक्षिपः ।

संज्ञायाम् । ६ । २ । १५९ ।

नञः परमन्तोदात्त संज्ञायामाक्रोशे । अदेवदत्तः ।

कृत्योवेष्याच्चावादीयश्च (२६) । ६ । २ । १६० ।

(२५) यकारस्यानुबन्धेन यतश्च तमात्मानुबन्धेन ग्रहणात् वामदेवाङ्ङ्य-
प्याविति (पू५२६४०) इति च न प्रसङ्गः ।

(२६) चारु साधु योषां च अङ्गमेजय वदन्त्य व्यकलात् (वर्तमानवर्त-
मानत्वरमाणप्रियमाणक्रियमाणरोचमानशोभमाना संज्ञायाम् ग०)
(यकाररुद्वये व्यस्तसमस्ते) गृहपति गृहपतिश्च (राजाङ्गोन्ध-
न्दिन ग०) चार्वादिः ।

गजः परेऽन्तोदात्ताः स्युः । अकर्त्तव्यः । उक् - अनागा-
मुकः । इण्णव्—अनलङ्कुरिण् । इण्णज्प्रहणे खिण्णवो-
हानुबन्धकस्यापि ग्रहणमिकारादेर्विधानसामर्थ्यात् । अना-
क्यभविण्णः । चार्वादि—अचारः । असाधुः । राजाङ्गी-
म्हन्सि ग० । अराजा । अनहः । भाषायावज् स्वर एव ।

विभाषा तन्मन्तौत्तुशुचिषु । ६ । २ । १६१

तन्—अकर्त्ता । अन्—अनन्तम् । अतोत्तुम् । अशुचि ।
पक्षे अव्ययस्वरः ।

• बहुव्रीहाविदमेतत्तद्भ्यः प्रथमपूरणयोः क्रिया
गणने । ६ । २ । १६२ ।

एभ्योऽनयोरन्त उदात्तः । इदम्प्रथमं यस्य स इदप्रथमः ।
एतद्वितीयः । तत्प्रथमः । बहुव्रीहौ किम् ? अनन्त प्रथमः
इदं प्रथमः । तृतीयेति (पृ३१८४०) योगविभागात्समासः । इद-
मेतत्तद्भ्यः किम् ? यत्प्रथमः । प्रथमपूरणयोः किम् ? तानि
बह्वन्त्यस्य तद्वद्बहु । क्रियागणने किम् ? अयम्प्रथमः प्रधानं
येषान्ते इदम्प्रथमा । द्रव्यगणनमिदम् । गणनं किम् ? अयं
प्रथमो येषान्ते इदम्प्रथमा । इदम्प्रधानाः इत्यर्थः । उत्तरपदस्य
कार्यित्वात्कपिपूर्वमन्तोदात्तम् (उ६०५४०८०) । इदम्प्रथमकः ।
बहुव्रीहावित्यधिकारः ।

संख्यायास्तनः । ६ । २ । १६३ ।

बहुव्रीहावन्तोदात्तः । द्विस्तना । चतुस्तना । संख्यायाः
? मकिद् र्गनीयस्तना । स्तनः किम् ? द्विगिराः ।

विभाषा कृद्सि । ६ । २ । १६४ ।

“द्विस्तनां करोति वामदेवः” । “द्विस्तनां करोति द्यावापृथिव्योर्दोहनाय” ।

संज्ञायां मित्राजिनयोः । ६ । २ । १६५ ।

देवमित्रः । कृष्णाजिनम् । संज्ञायां किम् ? प्रियमित्रः । ऋषिप्रतिषेधो मित्रे * । विश्वामित्रः ऋषिः ।

व्यवायिनोऽन्तरम् । ६ । २ । १६६ ।

व्यवधानवाचकात्परमन्तोदात्तम् । वस्त्रमन्तरं व्यवधायकं यच्च स वस्त्रान्तरः । व्यवधायिनः किम् ? आत्मान्तरम् स्वभावान्य इत्यर्थः ।

मुखं स्वाङ्गम् । ६ । २ । १६७ ।

गौरमुखः । स्वाङ्गङ्गिम् ? दीर्घमुखा शाला ।

नाव्ययदिक्कृद्गोमहत्स्थूलमुष्टिपृथुवत्सेभ्यः ।

६ । २ । १६८ ।

उच्चर्मुखः । प्राङ्मुखः । गोमुखः । महामुखः । स्थूलमुखः । मुष्टिमुखः । पृथुमुखः । वक्षमुखः । पूर्वपदप्रकृतिस्वरोऽत्र गोमुष्टिवक्षपूर्वपदस्योपमानलक्षणोऽपि विकल्पोऽनेन बाध्यते

निष्ठोपमानादन्यतरस्याम् । ६ । २ । १६९ ।

निष्ठान्तादुपमानवाचिनश्च परम्भखं स्वाङ्गं वान्तोदात्तं बहुव्रीहौ प्रचालितमुखः । पक्षे निष्ठोपसर्गेति (उ५६०४०) पूर्वपदान्तोदात्तत्वम् । पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वेन गतिस्वरोऽपि (उ५७७४०) भवति । उपमानम् — सिंहमुखः ।

जातिकालसुखादि(२७)भ्योऽनाच्छादनात्
क्तोऽकृतमितप्रतिपन्नाः । ६ । २ । १७० ।

सारङ्गजम्भः । मासजातः । सुखजातः । दुःखजातः । जाति-
कालेति किम् ? पुरजातः । अनाच्छादनात्किम् ? वस्त्र-
च्छदः । अकृतेति किम् ? कुण्डकृतः । कुण्डमितः । कुण्ड-
प्रतिपन्नः । अस्माज्ज्ञापकाग्निष्ठान्तस्य परनिपातः ।

वा जाते । ६ । २ । १७१ ।

जातिकालसुखादिभ्यः परो जातशब्दो वान्तोदात्तः । दन्त-
जातः । मासजातः ।

नञ् सुभ्याम् । ६ । २ । १७२ ।

बहुव्रीहावुत्तरपदमन्तोदात्तम् । अग्रीहिः । सुमाषः ।

कपि पूर्वम् । ६ । २ । १७३ ।

नञ् सुभ्यामुत्तरं पदं पूर्वमुदात्तइति परे । अन्नह्यवभृकः ।
सुकुमारीकः ।

(२७) सुख दुःख दण्ड कच्छ कक्ष व्यसि कबीक प्रतीप कक्ष कपय सोढ
इत्येतानि सुखादीनि । एतदेव सुखादि (पू४२६४०) वार्तिके । (उ२१०
४०) काले च पादम् ।

द्वस्वान्तेऽन्यात् पूर्वम् । ६ । २ । १७४ ।

द्वस्वान्ते उत्तरपदे समासे चान्यात् पूर्वमुदात्तं नञ्सभ्यां बहुव्रीहौ । अत्रीहिकः । समाषकः । पूर्वमित्यनुवर्त्तमाने पुनः पूर्वग्रहणं प्रवृत्तिभेदेन नियमार्थम् । द्वस्वान्तेऽन्यादेव पूर्वमुदात्तं, न कपि पूर्वमिति । अन्नकः । कबन्तस्यैवान्तो-दात्तत्वम् ।

बहोर्नञ् बहुत्तरपदभूमि । ६ । २ । १७५ ।

उत्तरपदार्थबहुत्ववाचिनो बहोः परस्य पदस्य नञः पदस्येव स्वरः स्यात् । बहुव्रीहिकः । बहुमित्रः । उत्तरपदेति किम् ? बहुषु मानोऽस्य स बहुमानः ।

न गुणादयोऽवयवाः । ६ । २ । १७६ ।

अवयववाचिनो बहोः परे गुणादयो नान्तोदात्ताः बहु-व्रीहौ । बहुगुणा रज्जुः । बह्वक्षरं पदम् । बह्वध्यायः । गुणादिराकृतिगणः (२८) । अवयवाः किम् ? बहुगुणो द्विजः । अध्ययनश्रुतसदाचारादयो गुणाः ।

उपसर्गात्स्वाङ्गं ध्रुवमपश्य । ६ । २ । १७७ ।

प्रपृष्ठः । प्रललाटः । ध्रुवमेकरूपम् । उपसर्गात्किम् ? दर्शनीयपृष्ठः । स्वाङ्गद्विम् ? प्रशाखो वृक्षः । ध्रुवद्विम् ? उद बाहुः । अपश्य किम् ? विपश्यः ।

वनं समासे । ६ । २ । १७८ ।

समासमात्रे उपसर्गादुत्तरपदं वनमन्तोदात्तम् । इमे प्रवणे

अन्तः । ६ । २ । १७९ ।

अस्मात्परं वनमन्तोदात्तम् । अन्तर्वेणो देशः । अनुप-
सर्गार्थमिदम् ।

अन्तश्च । ६ । २ । १८० ।

उपसर्गादन्तश्चोऽन्तोदात्तः । पर्यन्तः । समन्तः ।

न निविभ्याम् । ६ । २ । १८१ ।

न्यन्तः । व्यन्तः । पूर्वपदप्रकृतिस्वरे यणि च कृते उदात्त
स्वरितयोर्येण इति (उ५४१प्र०) स्वरितः ।

परेरभितोभावि मण्डलम् । ६ । २ । १८४ ।

परेः परमभित रभयतो भावो यस्यास्ति तत्कूलादि मण्डलं
चान्तोदात्तम् । परिकूलम् । परिमण्डलम् ।

प्रादस्वाङ्गं संज्ञायाम् । ६ । २ । १८३ ।

प्रगृहम् । अस्वाङ्गं किम् ? प्रपदम् ।

• निरुदकादीनि (२६) च । ६ । २ । १८४ ।

(२६) निरुदक निरुपख निर्मलिक निर्मशक निष्कासक निष्कासिक
निष्पेष दुस्तरापि स्तरीय निस्तरिक निरर्जिन उदञ्जिन उपाञ्जिन
(परं ईसावाद्देशकर्ण, ग०) निरुदकादिराजतिगणः ।

अन्तोदात्तानि । निरुदकम् । निरुपलम् ।

अभेसुखम् । ६ । २ । १८५ ।

अभिमुखम् । उपसर्गात् स्वाङ्गमिति (उ६०६४०) सिद्धे बहु
व्रीह्यर्थमध्रुवार्थमस्वाङ्गार्थञ्च । अभिमुखा शाला ।

अपाञ्च । ६ । २ । १८६ ।

अपमुखम् । योगविभाग उत्तरार्धः ।

स्फिगपूतवीणाञ्जोऽध्वन्कुक्षिसीरनामनाम च ।

६ । २ । १८७ ।

अपादिमान्यन्तोदात्तानि । अपस्फिमम् । अपपूतम् । अप
वीणम् । अञ्जस्—अपाञ्चः । अध्वन्—अपाध्वा । उपस
र्गादध्वनः (पृ४५५४०) इत्यस्याभावे इदम् । एतदेव च ज्ञापव
समासान्तानित्यत्वे । अपकुक्षिः । सीरनाम—अपसीरम्
अपहलम् । नामन्—अपनाम । स्फिगपूतवीणाकुक्षिग्रहणम-
बहुव्रीह्यर्थमध्रुवार्थमस्वाङ्गार्थञ्च ।

अधेरुपरिस्थम् । ६ । २ । १८८ ।

अध्यारूढो दन्तोऽधिदन्तः दन्तस्योपरिजातो दन्तः । उप
रिस्थं किम् ? अधिकरणम् ।

अनोरप्रधानकनीयसौ । ६ । २ । १८९ ।

अनां परमप्रधानवाचि कनीयशान्तोदात्तम् । अनुगतं

ज्येष्ठमनुज्येष्ठम् पूर्वपदार्थप्रधानः • प्रथममासः । अनु-
गतः कनीयाननुकनीयान् । उत्तरपदार्थप्रधानः । प्रधानार्थश्च
कनीयोग्रहणम् । अप्रति किम् ? अनुगतो ज्येष्ठोऽनुज्येष्ठः ।

पुरुषश्चान्वादिष्टः । ६ । २ । १६० ।

अनोः परोऽन्वादिष्टवाची पुरुषोऽन्तोदात्तः । अन्वादिष्टः
पुरुषोऽनुपुरुषः । अन्वादिष्ट किम् ? अनुगतः । पुरुषोऽनु
पुरुषः ।

अतेरकृत्यदे । ६ । २ । १६१ ।

अतेः परमकृत्यम्यदशब्दान्तोदात्तः । अत्यङ्गुशो नागः ।
अतिपदा गायत्री । अकृत्यदे किम् ? अतिकारः । अतेर्दातु-
क्षोप इति वाच्यम् * । इह मा भूत् । शोभनो गार्ग्योऽति-
गार्ग्यः । इह च स्यात् प्रतिकान्तः कारकमतिकारकः ।

नेरनिधाने । ६ । २ । १६२ ।

निधानमप्रकाशता ततोऽन्यदनिधानमप्रकाशनमित्यर्थः । निमू-
लम् । न्यक्तम् । अनिधाने किम् ? निहितो दैर्घ्यो निदण्डः ।

प्रतेरंश्वादयस्तत्पुरुषे । ६ । २ । १६३ ।

प्रतेः परेऽंश्वादयो ३० ऽन्तोदात्ताः । प्रतिगतोऽशुः प्रत्यंशुः ।
प्रतिजनः प्रतिराजा समामान्तस्यानित्यत्वान्न टच् ।

(३०) अशु जन राजन् उद् वेष्टक अजिर आर्द्रा अवण कृत्तिका आर्द्र-
पुर अर्वादि ।

६१० सिद्धान्तकौमुदी ।

उपाद्वाजजिर्भमगौरादयः । ६ । २ । १८४ ।

उपात्तः यत् हाक्कमजिनञ्चान्तोदात्तन्तत्पुरुषे गौरा-
दान् (३१) वर्जयित्वा । उपदेवः । उपेन्द्रः । उपाजिनम् ।
अगौरादयः किम् उपगौरः । उपतैषः । तत्पुरुषे किम् ?
उपगतः सोमोऽस्य स उपसोमः ।

सोऽवक्षोपणे । ६ । २ । १८५ ।

इत्यवसितः । सुरतः । पूजायामिव । दायाग्रेऽवत् निन्दा
अग्रन्या तथाभिधानात् । सोऽ किम् ? कुत्राङ्गणः । अव-
क्षोपणे किम् सुवपनः ।

विभाषोत्पुच्छे । ६ । २ । १८६ ।

उत्पन्नान्तः पुच्छात् उत्पुच्छ २ । यदा तु पुच्छसदस्यति
उत्पुच्छवति एतच्च । ६ । २ । १८६ । उत्पुच्छस्तदा आयादिवरेण
१८६ । २०० नित्यमन्तोदात्तवि प्राप्ते विकल्पोऽयम् । सेयमुभयत्र
विभाषा तत्पुच्छं किम् ? उदस्तः पुच्छं येन स उत्पुच्छः ।

द्विपिपादन्मूर्द्धं सु बहुव्रीहा । ६ । २ । १८७ ।

आत्मा परंक्षिप्तोदात्ता दा । ‘द्विपाच्चतुष्पाच्च रथाय’ ।
‘द्विपादृर्ध्वं’ द्विदन् । ‘तिसूर्द्धं न समरश्मिम्, मूर्द्धन्नित्यकृत-
रुभाभान्त एव मूर्द्धेशब्दः तथैतत्प्रयोजनमसत्यपि समासान्ते

अन्तोदात्तत्वं यथा स्यात् । एतदेव ज्ञापकमनित्यः समा-
सान्ता भवतीति । यद्यपि च समासान्तः क्रियते तथापि
बहुव्रीहिकार्यत्वात्तदेकैश्वर्याच्च समासान्तोदात्तत्वं पत्रे भव-
त्येव । द्विमूर्धः २ । त्रिमूर्धः २ । द्वित्विभ्यः किम् ? कन्याण
मूर्धा । बहुव्रीहौ किम् ? द्वयोर्मूर्धा द्विपुर्धा ।

सक्यञ्चाक्रान्तात् । ६ । २ । १६८ ।

गौरमकथ । अन्तमकथ । आक्रान्ताकिम् ? चक्रसक्यः ।
समासान्तस्य प्रवृत्तिरत्रान्वयमेवान्तोदात्तत्वमवति ।

परादिच्छन्दसि बहुलम् । ६ । २ । १६९ ।

छन्दसि परस्य सकथगन्दस्यादिकदात्तो वा । “अज्जिनकथ
मालभेत” अत्र वार्तिकम् ।

परादिश्च परान्तश्च पूर्वान्तयापि दृश्यते ।

पूर्वादयश्च दृश्यन्ते व्यत्ययो बहुलन्तत इति ॥

“भुवि जाता उरुजपा” । परात्त । ‘भियेन मुट्टिहत्या’ ।

“यस्त्रिचक्रः” । प्रवान्तः । ‘विश्वार्गुर्हि’ ।

इति समासचरः ।

तिङ्णे गोत्रादीनि. (१) कुत्सनाभीक्षणयोः ।

८ । १ । २७ ।

तिङ्न्तात्पदाङ्गोत्रादीन्यनुदात्तान्येतयोः । पचति गोत्रम् ।
पचतिपचति गोत्रम् । ब्रुवप्रवचनप्रहसनप्रकथनप्रत्यायना-
दयः । कुत्सनाभीक्ष्णग्रहणस्याठविशेषणम् तेनान्यत्रापि
गोत्रादिग्रहणे कुत्सनादाविव कार्यं ज्ञेयम् गोत्रादीनि किम् ?
पचति पापम् । कुत्सनेति किम् ? खनति गोत्र समेत्यकूपम् ।

तिङ्ङतिङः । ८ । १ । २८ ।

अतिङ्न्तात्परन्तिङन्तं निहन्यते । “अग्निमीले” ।

न लुट् । ८ । १ । २९ ।

लुङन्तश्च निहन्यते । ख. कर्त्ता ।

निपातैर्यद्यदिहन्तकुविन्नेच्चेच्चण् (२) कच्चिदत्र
युक्तम् । ८ । १ । ३१ ।

एतैर्निपातैर्युक्तञ्च निहन्यते । “यदग्ने स्यामहं सत्वम्” ।
“युवां यदि क्षयः” । “कुविदङ्ग आमन्” । “अचित्तिभिश्च कृमा
कच्चित्” । “पुत्रा ये यत्र गितगो भवन्ति” ।

नह प्रत्यारभ्ये । ८ । १ । ३१ ।

(१) गोत्र ब्रुव प्रवचन प्रहसन प्रकथन प्रत्यायनादयः । पचञ्च प्राय न्याय प्रक्षणा-
दिप्रक्षणा अत्रवचनस्य स्थापनाय नयितुं प्रयोगः गोत्रादि ।

(२) चण् चेदर्थे णित् चण्ड । अय उ मण्डिति अय चेन्नरिष्यतीत्यर्थः ।

नह्येत्यनेन युक्तन्तिङन्तवानुदात्तम् । प्रतिषेधयुक्त आरम्भः
प्रत्यारम्भः । “नह भोक्ष्यसे” । प्रत्यारम्भे किम् ? “नह वै-
तस्मिन् लोके दक्षिणामिच्छन्ति” ।

सत्यं प्रश्ने । ८ । १ । ३२ ।

सत्ययुक्तन्तिङन्तं नानुदात्तं प्रश्ने । सत्यं भोक्ष्यसे । प्रश्ने
किम् ? “सत्यमद्वा उत वयमिन्द्रं स्तवाम” ।

अङ्गाप्रातिलोम्ये । ८ । १ । ३३ ।

अङ्गेत्यनेन युक्तन्तिङन्तवानुदात्तम् । अङ्ग कुरु । अप्राति-
लोम्ये किम् ? “अङ्ग कूजति वृषलः” । अनभिप्रेतमसौ कुर्वन्
प्रतिलोमो भवति ।

हि च । ८ । १ । ३४ ।

हियुक्तन्तिङन्तवानुदात्तम् । “आ हि आयति” । “आ
हिरहन्तम्” ।

छन्दस्यनेकमपि साकाङ्क्षम् । ८ । १ । ३५ ।

हीत्यनेन युक्तं साकाङ्क्षमनेकमपि नानुदात्तम् । “अनृतं
हि मत्तो वदति” । “पाप्मानञ्चैनं पुनाति” । तिङन्तद्वयमपि
न निहन्यते ।

यावद्यथाभ्याम् । ८ । १ । ३६ ।

आभ्यां योगे तिङन्तवानुदात्तम् । “यथाचिक एवमाहतम्” ।

पूजायान्नानन्तरम् । ८ । १ । ३७ ।

यावद्वयथाभ्यां युक्तन्तिङन्तम्पूजायान्नानुदात्तम् । यावत् पचति
शोभनम् । यथा पचति शोभनम् । पूजाया किम् ? यावद्भुङ्क्ते
अतन्तरङ्गिम् ? यावद्देवदत्तः पचति शोभनम् । पूर्वणात्र
निघातः पतिपिच्छने ।

उपसर्गव्यवेतञ्च । ८ । १ । ३८ ।

पूर्वेणानन्तरमित्युक्तम् उपसर्गव्यवधानार्थं वचनम् । यावत्
प्रपचति शोभनम् । अनन्तरमित्येव यावद्देवदत्तः प्रपचति
शोभनम् ।

तुपश्यपश्यताहै पूजायाम् । ८ । १ । ३९ ।

एभियुक्तन्तिङन्तञ्च निहन्यते पूजायाम् । “ आदह स्वधा
तु पुनर्गर्भस्तु मेतिरे” । पश्य मैत्र भुङ्क्ते भद्रम् । पश्य
विष्णुर्भुङ्क्ते भद्रम् । अह विप्रो भुङ्क्ते शोभनम् । पूजाया
किम् ? पश्य सृगो धावति । ।

अहो च । ८ । १ । ४० ।

एतद्योगं नानुदात्तं पूजायाम् । अहो देवदत्तः पचति
शोभनम् ।

शेषे विभाषा । ८ । १ । ४१ ।

अहो इत्यनेन युक्तन्तिङन्तं नानुदात्तमपूजायाम् । कटम
करिष्यति २ । अप्रत्यायचनमेतत् ।

पुरा च परीक्षायाम् । ८ । १ । ४२ ।

एतद्योगे तिङन्तं न निहन्यते त्वरायाम् । अधीष्व माणवक ।
पुरा विद्योतते विद्युत् । निकटागामिन्यत्र पुराशब्दः । न
तेन अ पुराधीयते । चिरातीतिऽत्र पुरा ।

नन्वित्यनुज्ञैषणायाम् । ८ । १ । ४३ ।

ननु इत्यनेन युक्तन्तिङन्तन्नानुदात्तमनुज्ञाप्रार्थनायाम् । ननु
गच्छामि भो । अनुजानीहि माङ्गच्छन्तमित्यर्थः । अन्विति
किम् ? अकार्या । कटन्त्वम् ? ननु करोमि । पृष्टप्रतिवचनमेतत्

किङ्क्रियाप्रश्नेऽनुपसर्गमप्रतिषिद्धम् । ८ । १ । ४४ ।

क्रियाप्रश्ने वर्त्तमानेन किञ्चिदेन युक्तन्तिङन्तन्नानुदात्तम् ।
किं द्विज पचत्याहोन्विद्गच्छति । क्रियेति किम् ? साधनप्रश्ने
मा भृत् । किञ्चत्त पचत्यपृषान्वा । प्रश्ने किम् किमधीते ?
स्तेपोऽयम् । अनुपसर्गद्विम् ? किं ? प्रपचति उत प्रकरोति ।
अप्रतिषिद्धद्विम् ? किं ? किं ? द्विजो न पचति ।

लोपे विभाषा । ८ । १ । ४५ ।

किमोऽप्रयोगे उक्तं वा । देवदत्तं पचत्याहोन्वित् पठति ।

एहिमन्ये प्रहासे लृट् । ८ । १ । ४६ ।

एहिमन्ये इत्यनेन युक्त लृङन्तन्नानुदात्तं क्रीडायाम् । एहि-
मन्ये भक्तभोच्यसे न हि भोच्यसे भुक्तन्तदतिथिभिः । प्रहासे
किम् ? एहि मन्यसे मोदनभोच्यं सुष्ठु मन्यसे । गत्यर्थं

६१६

सिद्धान्तकौमुदी ।

लोटा लृडित्यनेनैव सिद्धे नियमार्थोऽयमारम्भः । एहि
मन्ये युक्ते प्रहास एव नान्यत्र । एहि मन्यसे ओह
नभोच्ये ।

जात्वपूर्वम् । ८ । १ । ४७ ।

अविद्यमानपूर्वं यज्जातु तेन युक्तन्तिङन्तवानुदात्तम् । जा
भोच्यसे । अपूर्वङ्ङिम् ? कटञ्जातु करिष्यसि ।

किं वृत्तञ्च चिदुत्तरम् । ८ । १ । ४८ ।

अविद्यमानपूर्वं चिदुत्तरं यत्किंवृत्तं तेन युक्तन्तिङन्तवा
दात्तम् । विभक्त्यन्तं डतरडतमान्तञ्च किमोरूपङ्ङि'वृत्तं
काश्चिद्भुङ्क्ते कतरङ्ङित् कतमङ्ङिदा । चिदुत्तरङ्ङिम् ?
भुङ्क्ते । अपूर्वमित्येव रामः किञ्चित् पठति ।

आहो उताहो चानन्तरम् । ८ । १ । ४९ ।

आहो उताहो इत्याभ्यामपूर्वाभ्यां युक्तन्तिङन्तवानुदात्त
आहो उताहो वा भुङ्क्ते । अनन्तरमित्येव । शेषे विभ
वच्यति । अपूर्वेति किम् ? देव आहो भुङ्क्ते ।

शेषे विभाषा । ८ । १ । ५० ।

आभ्या युक्तं व्यवहितन्तिङन्तं वानुदात्तम् । आहो
पचति २ ।

गत्यर्थलोटा लृट् न चेत्कारकं सर्वान्यत् । १

गत्यथानां लोटा युक्तन्तिङस्तवानुदात्तम् । यत्रैव (३) कारके
लोट् तत्रैव लुङपि चेत् । आ-गच्छ देव । ग्रामं द्रव्यस्येनम् ।
उल्लान्तान्देवदत्तेन शालयो रामेण भोच्यन्ते । गत्यर्थेति किम् ?
पच देव । आदन भोच्यमे एनम् । लोटा किम् ? आ गच्छेद्देव ।
ग्रामन्द्रव्यस्येनम् । लृट् किम् ? आगच्छ देव । ग्रामम्पश्यस्ये-
नम् । न चेदिति किम् ? आ-गच्छ देव । ग्राम पित्रा ते आदना
भोच्यते इत्यादौ न निघातप्रतिषेध । सर्व किम् ? आ-गच्छ
देव । ग्रामं त्वच्चाहञ्च द्रव्याव एनमित्यत्रापि निघातनिषेधो
यथा स्यात् । यल्लोडन्तस्य कारकन्तच्चान्यच्च लुङन्ते-
नोच्यते (४) ।

लोट् च । ८ । १ । ५२ ।

लोडन्तङ्गत्वर्थलोटा युक्तवानुदात्तम् । आ-गच्छ देव । ग्रामं
पश्य । गत्यर्थेति किम् ? पच देवौदनं भुङ्क्ष्वैनम् । लोट्
किम् ? आ गच्छ देव । ग्रामम्पश्यसि । न चेत्कारकं सर्वान्य-
दित्येव आ गच्छ देव । ग्रामम्पश्यत्वेन रामः । सर्वग्रहणात्स्विह
स्यादेव आ-गच्छ देव । ग्रामं त्वच्चाहञ्च पश्याव । योगवि-
भाग उत्तरार्थः ।

विभाषितं सोपसर्गमनुत्तमम् । ८ । १ । ५३ ।

(३) यत्रैवेति कर्तरि कर्मणि वेत्यर्थः ।

(४) यत्र तिङ्भ्यामेक द्रव्यमभिधीयते तत्रैवमिति भाष्यकारेण कारक-
पदस्य लकारयाच्यकारकपरताया व्यवस्थापनादुच्यते इत्यलसुक्तं तेन
करणाद्यन्यत्वे न निघातनिषेधः ।

लोडन्तङ्गत्वर्थलोटा युक्तं तिङन्तं वानुदात्तम् । आ-गच्छ देव ।
ग्रामम्प्रदिश ३ । सोपसर्गं किम् ? आगच्छ देव । ग्रामम्प्रश्र ।
अनुत्तमं किम् ? आ गच्छानि देव । ग्रामम्प्र-विशानि ।

हन्त च ८ । १ । ५४ ।

हन्तेत्यनेन युक्तमनुत्तमं लोडन्तं वानुदात्तम् । हन्त प्र विश
३ । सोपसर्गमित्येव । हन्त कुरु । निपातेर्यदिति (८६ : ४०)
निघातप्रतिषेध । अनुत्तमङ्गिम् ७ हन्त प्रभुञ्जावहै ।

ग्राम एकान्तरमामन्वितमनन्तिके । ८ । १ ।

५५ ।

ग्राम परमेकपदान्तरितमामन्वितवानुदात्तम् । ग्रामपचसि
दत्त ३ । एकान्तरङ्गिम् ? ग्रामपचसि दत्त ३ (५ । ग्राम
न्वितं किम् ? ग्रामपचति दत्तः । अनन्तिके किम् ? ग्राम-
पचसि दत्त ।

यङितुपरञ्चन्दसि । ८ । १ । ५६ ।

तिङन्तवानुदात्तम् । “उदसृजो यदङ्गिरः” । “उयन्ति हि” ।
आ-ख्यास्यामि तु ते । निपातेर्यदिति हि चेति (३६ : ३४०)
तुपश्येति च (३६ : ४४०) सिद्धे नियमार्थमिदम् । एतैरेव परभू-
तेर्योगे नान्यैरिति । जाये स्वारोहावैहि । एहोति गत्य-
र्थलोटा (६) युक्तस्य लोडन्तस्य निघातो भवति ।

(५) दारभ्याङ्गानि (५ : ४४०) श्रुतिप्रधानात् दत्त ३ इत्ययं श्रुतत्वम् ।

(६) लोडन्तस्य परभूतेनेत्यादि । लोडन्तस्य स्वारोहावैति लोडन्तस्येत्वर्थः ।

चनचिदिवगोवादि (७) तद्वितामो डितेष्वगतेः

। ८ । १ । ५७ ।

एषु षट्षु परतस्तिङन्तानुदात्तम् । देवः पचति चन ।
देवः पचति चित् । देवः पचतीव । देवः पचति गोत्रम् ।
देवः पचतिकल्पम् । देवः पचतिपचति । अगते किम् ? देवः
प्र-पचति चन ।

चादिषु च । ८ । १ । ५८ ।

चवाहाऽहैवेषु परेषु तिङन्तानुदात्तम् । देवः पचति च
खादति च । अगतेरित्येव । देवः प्र पचति च प्र खादति च ।
प्रथमस्य चवायोग इति निघातः प्रतिषिध्यते द्वितीयस्तु निङ-
न्यत एव ।

चवायोगे प्रथमा । ८ । १ । ५९ ।

चवेत्याभ्यां योगे प्रथमा तिङ्विभक्तिर्नानुदात्ता । गाश्च
चारयति वीणा च वादयति । “इतो वा सातिमोमहे” ।
उत्तरवाक्ययोरनुषङ्गनीयतिङन्तापेक्षयं प्राथमिकी । योगे
किम् प्रवेभूतयोरपि योगो निघाताथमप्रथमापहण द्वितीया-
देस्तिङन्तस्य मा भूत् ।

हेति क्षियायाम् । ८ । १ । ६० ।

हयुक्ता प्रथमा तिङ्विभक्तिर्नानुदात्ता धर्मव्यतिक्रमे । स्वयं

ह रथेन याति ३ उपाध्यायस्यदातिङ्मयति । क्षियाशीरिति
(३५२२४०) मृतः ।

अह्रेति विनियोगे च । ८ । १ । ६१ ।

अहयेक्ता प्रथमा तिङ्विभक्तिर्नानुदात्ता नानाप्रयोजने नि-
योगे क्षियायाञ्च । त्वमह ग्रामङ्गच्छ त्वमह रथेनारण्यं गच्छ ।
क्षियायां स्वयमह रथेन याति ३ उपाध्यायस्यदातिङ्मयति ।

चाहलोप एवेत्यवधारणम् । ८ । १ । ६२ ।

च अह एतयोर्लोपे प्रथमा तिङ्विभक्तिर्नानुदात्ता । देव एव
ग्रामङ्गच्छतु । देव एवारण्यङ्गच्छतु । ग्राममरण्यञ्च गच्छ-
त्वित्यर्थः । इह चलोपः । देव एव ग्रामङ्गच्छतु । राम एवा-
रण्यङ्गच्छतु । ग्रामङ्गेवलमरण्य केवलङ्गच्छत्वित्यर्थः । इहा-
हलोपः स च केवलार्थः । अवधारणङ्गिम् ? देव । केव
भोक्ष्यसे । न कचिदित्यर्थः अनवक्तृमावेव ।

चादिलोपे विभाषा । ८ । १ । ६३ ।

चवाहाऽहैवानां लोपे प्रथमा तिङ्विभक्तिर्वानुदात्ता । च-
लोपे शुक्लव्रीहयो भवन्ति २ । खेता गा आज्याय दुह-
न्ति २ । वालोपे । “ब्रोहिभियेजेत २ यवैर्यजेत २” ।

वैवावेति च छन्दसि । ८ । १ । ६४ ।

“अहर्वै देवानामासीत्” । “अयं वाव हस्त आसीत्” ।

एकान्याभ्यां समर्थाभ्याम् । ८ । १ । ६५ ।

आभ्यां युक्ता प्रथमा तिङ्विभक्तिर्वानुदात्ता कृन्दसि । “अजामेकाञ्चिन्वति २ प्रजामेकारत्तति” २ । “तयोरन्यः पिप्पलं स्वाहृत्ति २” । समर्थाभ्या किम् ? “एको देवानुपातिष्ठत्” । एक इति संख्यापरचान्यार्थम् ।

यद्वात्तान्नित्यम् । ८ । १ । ६६ ।

यत्र पदे यच्छब्दस्ततः परन्तिङन्तवानुदात्तम् । यो भुङ्क्ते । “यद्राङ् वायुर्वाति” । अत्र व्यवहिते कार्यमिष्यते ।

पूजनात् पूजितमनुदात्तं काष्ठादिभ्यः (८) ।

८ । १ । ६७ ।

पूजनेभ्यः काष्ठादिभ्यः पूजितवचनमनुदात्तम् । काष्ठाध्यापकः । दारुणाध्यापकः । अज्ञाताध्यापकः । समासान्तोदात्तात्वापवाद एतत्समासे इष्यते नेह दारुणमध्यापक इति वृत्तिमतम् । पूजनादित्येव पूजितग्रहणे सिद्धे पूजितग्रहणमनन्तरं पूजितलाभार्थम् । एतदेव ज्ञापकमत्र प्रकरणे पञ्चमीनिर्देशेऽपि नानन्तर्यमाश्रीयत इति ।

सगतिरपि तिङ् । ८ । १ । ६८ ।

पूजनेभ्यः काष्ठादिभ्यस्तिङन्तम्पूजितमनुदात्तम् । यत्काष्ठं पचति । यत् काष्ठं प्र पचति । तिङ्ङितिङ् इति (३६/१२०) निघातस्य निपातैर्यदिति (३६५-४०) निषेधे प्राप्ते विधिरयम् ।

(८) काष्ठ दारुण अज्ञात एव वेग अनाज्ञात अनुज्ञात अयुक्त अयुक्त अङ्गुत असक्त भृग घोर सुख परम सु अति काष्ठादि ।

सगतिग्रहणाच्च गतिरपि निहन्यते । गतिग्रहणे उपसर्गग्रह-
णमिष्यते * । नेह । यत्काष्ठा शुक्लोकरोति ।

कुत्सनेऽसुष्यंगोवादी । ८ । १ । ६६ ।

कुत्सने च सुबन्त पर सगतिरगतिरपि तिङ्ङुदात्तः । पचति
पूति । प्र-पचति पूति । पचति मिथ्या । प्र-पचति मिथ्या ।
कुत्सने किम् ? प्र पचति, शोभनम् । सुपि किम् ? पचति
क्लिश्याति । अगोवादी (६) किम् ? पचति गोत्रम् । क्रिया-
कुत्सन इति वाच्यम् । कर्तुं कुत्सने माभूत् । पचति पूति-
देवदत्तः । पूतिश्चानुबन्ध इति वाच्यम् * । तेनायच्चकारा-
नुबन्धत्वादन्तोदात्तः । वा बह्वर्थमनुदात्तमिति वाच्यम् * ।
पचन्ति २ पूति ।

गतिर्गतौ । ८ । १ । ७० ।

अनुदात्तः । अभ्युद्धरति । गतिः किम् ? दत्तः प्र पचति । गतौ
किम् ? “आ मन्दैरिन्द्र । हरिभिर्या हि मयूररोमभिः” ।

तिङ्ङि चोदात्तवति । ८ । १ । ७१ ।

गतिरुदात्तः । यत्प्र-पचति । तिङ्ङ्यग्रहणमुदात्तवतः परिमा-
णार्थम् अन्यथा हि यं प्रति गतिस्तत्र धातावेवोदात्तवति
स्यात् प्रत्यये न स्यात् । उदात्तवति किम् ? प्र पचति ।
इति तिङ्ङन्तस्वराः ।

(*) एतत्पुस्तकस्य ६२२ मितपृष्ठे गोवादि द्रष्टव्यम् ।

अथ वैदिकवाक्येषु स्वरसञ्चारप्रकारः कथ्यते । “अग्निमीले” इति प्रथमा ऋक् । तत्राग्निशब्दोऽव्युत्पत्तिपक्षे फिष (३५५.१४०) इत्यन्तोदात्तः । व्युत्पत्तौ तु निप्रत्ययस्वरेण अम्सुष्वात् (३५५.६४) अमुदात्तः । अमि पूर्वरूप इत्येकादेशस्वेकादेश उदात्तेनेत्युदात्तः (३५४.१४०) । ईले तिङ्ङितिङ्ङ इति (३५.१२४०) निघातः । संहितायां तूदात्तादनुदात्तस्थितौकारः (३५४.१४०) स्वरित स्वरितासंहितायामिति (३५४.१४०) ले इत्यस्य प्रचयापरपर्याया एकश्रुतिः । पुरः शब्दोऽन्तोदात्तः पूर्वाधरावराणामित्यसि (५६६.५४०) प्रत्ययस्वरात् । हितशब्दोऽपि धाञो निष्ठायान्धातुर्हि रिति (३३६०) ह्यादेशे प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः । पुरोऽव्ययमिति (५३७.१४०) गतिसञ्ज्ञायां कुगतीति (५३७.१४०) समामे समामान्तादात्ते तत्पुरुषे तुल्यार्थेति (३५६.५४०) अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरे गतिकारकोपपदात् कृदिति (३५६.६४०) कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरे याथादिस्वरे च (३५६.८४०) पूर्वपूर्वोपमर्देन प्राप्ते गतिरनन्तर इति (३५६.७४०) पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । पुरःशब्दोकारस्य संहितायाम्प्रचये प्राप्ते उदात्तस्वरितपरस्य सन्नतरः (३५४.१४०) इत्यनुदात्ततरः । यज्ञस्य नङः प्रत्ययस्वरः । विभक्ते सुष्वादनुदात्तत्वे स्वरितत्वम् । देवः पचाद्यचि फिट्स्वरेण प्रत्ययस्वरेण चित्स्वरेण (३५५.६४०) वान्तोदात्तः । ऋत्विक्षब्दः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरेणान्तोदात्तः (३५६.६४०.छ०) हाट्गञ्दस्तृनप्रत्ययान्तो नित् (३५४.७४०.छ०) स्वरेणाद्युदात्तः । रत्नशब्दो नञ्विषयस्येत्याद्युदात्तः (३५५.४४०.छ०) । रत्नानि दधातीति रत्नधाः । समामस्वरेण कृदुत्तरपदप्रकृति (३५६.६४०) स्वरेणान्तोदात्तः । तमपः पित्वा-

• दन्दात्तत्वे (उ५५६प्र०स०) स्वरितप्रत्ययावित्यादि यथाशास्त्र-
मुच्येयम् ।

इत्थं वैदिकशब्दानां दिङ्मात्रमिह दर्शितम् ।

तदस्तु प्रीतये श्रीमद्भवानीविश्वनाथयोः ॥ १ ॥

इति सिद्धान्तकौमुद्या श्रीभट्टाजिदीक्षितविरचितायां
वैदिकप्रक्रिया समाप्ता ।

वैदिकानां प्रयोगाणां प्रक्रिया स्वरसयुता ।

कौमुद्यामुत्तरे भागे व्याख्याता लेशतो मया ॥

वृत्तगणमपि यल्लोके प्रकृत्यादिभिदागतम् ।

सर्गार्थागमे हेतुरक्षरं तदुपास्यते ॥

इति यात्यवशावतसमहामहोपाध्यायकालिदाससार्वभौसभट्टा-

चार्यार्जुनसम्भवं श्रीतारानाथतर्कवाचस्पतिभट्टाचार्येण

सङ्कलिताया सरलाख्याया सिद्धान्तकौमुदी-

व्याख्यायामुत्तरार्द्धे स्वरयुक्तवैदिकप्रक्रिया समाप्ता ।

लिङ्गम् १ । स्त्री २ । अधिकारसूत्रे एते । ऋकारान्ता
मातृदुहितृस्वसृपोहननन्दरः ३ । ऋकारान्ता एते पञ्चैव
स्त्रीलिङ्गाः स्वस्त्रादिकस्यैव ङीष्निषेधेन कर्त्तव्यादेर्ङीपा
ईकारान्तत्वात् तिसृचतस्रोस्तु स्त्रियामादेशेतेया विधानेऽपि
प्रकृत्योस्त्रिचतुरोऽर्द्धदन्तत्वाभावात् । अन्यप्रत्ययान्तो धातुः
४ । अनिप्रत्ययान्त ऊप्रत्ययान्तश्च धातुः स्त्रिया स्यात् ।
अवनिः । चमूः । प्रत्ययग्रहणं किम् ? देवयते. किप् । द्यूः ।
विशेषलिङ्गः । अशनिभरण्यरण्य पुंसि च ५ । इयमय वा
अशनिः । मिन्यन्तः ६ । मिप्रत्ययान्तो निप्रत्ययान्तश्च धातुः
स्त्रियां स्यात् । भूमिः । ग्लानिः । वङ्गिष्णाग्नय पुंसि ७ ।
पूर्वस्यापवादः । शोणियोन्यस्यैव पुंसि च ८ । इयमयं वा
शोणिः । क्तिन्नन्तः ९ । स्पष्टम् । कृतिरित्यादि । ईकारान्त-
न्तश्च १० । ईप्रत्ययान्तः स्त्री स्यात् । लज्मी । ऊङ्ङावन्त-
श्च ११ । कुरूः । काली विद्या । द्युन्तमेकाक्षरम् १२ । श्री । भूः ।
एकाक्षरं किम् ? पृथुश्रीः । विग्रत्वादिरानवते. १३ । इय विं-
शतिः । त्रिंशत् । चत्वारिंशत् । पञ्चाशत् । षष्टिः । सप्ततिः ।
अशीतिः । नवतिः । दुन्दुभिरक्षेप १४ । इय दुन्दुभिः ।

* सूत्रपाठ धातुपाठो गणपाठो लिङ्गानुशासनश्चेति चतुःप्रस्थानं व्याक-
रणं पाणिनिना निरमायि तत्र सूत्रपाठस्यैवार्थाणि यथाकार्यमुद्धृत्य
व्याख्यातानि धातुपाठसूत्राणि च भाष्यादीं क्रमेणोदाहृतानि
गणसूत्राणि च यन्त्यङ्गता यथाप्रदेशं कानिचित् समुद्धृत्य व्याख्यातानि
कानिचिच्च सरलाया मया प्रदर्शितानि इदानीं लिङ्गानुशासन-
प्रकरणमारभते लिङ्गमिति ।

अक्षेष्ु किम् ? अयं दुन्दुभिर्वात्यविशेषोऽसुरो वेत्यर्थः । नाभि-
 रक्षत्रिये १५ । इयन्नाभिः । उभावन्त्यत्र पुंसि १६ । दुन्दुभि-
 र्नाभिश्चोक्तविषयादन्यत्र पुंसि स्तः । नाभिः क्षत्रियः ।
 कथम् ? तर्हि समुल्लसत्पङ्कजपत्रकीमलैरुपाहितशोण्युपनीवि
 नाभिभिरिति भारविः । उच्यते । दृढं भक्तिरित्यादाविव
 कीमलैरिति सामान्ये नपुंसकं बोध्यम् । वस्तुतस्तु लिङ्ग-
 मशिशं लोकाश्रयत्वान्निङ्गस्येति भाषात्पुंस्त्वमपीह साधु ।
 अतएव “नाभिर्मुख्यनृपे चक्रमध्यक्षत्रिययोः पुमान् । द्वयोः
 प्राणिप्रतीके स्यात् स्त्रियाद्धस्तूरिकामद्” इति मेदिनिः । रभ-
 सोऽप्याह “मुख्यगट्क्षत्रिये नाभिः पुंनि प्राण्यङ्गके द्वयोः ।
 चक्रमध्ये प्रधाने च स्त्रियाद्धस्तूरिकामद् इति” । एवमेवं-
 विधेऽन्यत्रापि बोध्यम् । तलन्तः १७ । अयं स्त्रियां स्यात् ।
 शुक्लस्य भावः शुक्लता । ब्राह्मणस्य कर्म ब्राह्मणता । ग्रामस्य
 समूहो ग्रामता । देव एव देवता । भूमिविद्युत्क्षरिक्ततावनि-
 ताभिधानानि १८ । भूमिभूः । विद्युत्कौशमनोः । सरित्रि-
 ष्मगा । लता वल्ली । वनिता योषित् । यादो नपुंसकम् १९ ।
 यादः शब्दः सरिहाचकोऽपि क्लीवं स्यात् । भास्वरुक्स्त्रुग्दि-
 गुणिगुपानहः २० । एते स्त्रियां स्युः । इयं भाः इत्यादि ।
 स्थूणोर्णे नपुंसके च २१ । एते स्त्रियां क्लीवे च स्तः । स्थूणा-
 स्थूणम् । ऊर्णा—ऊर्णम् । तत्र स्थूणा काष्ठमयी द्विक-
 र्णिका । ऊर्णा तु मेघादिनीम । गृहशशाभ्यां क्लीवे २२ ।
 नियमार्थमिदम् । ‘गृहशशपूर्वं यथासंख्यं स्थूणोर्णे नपुंसके
 स्तः । गृहस्थूणम् । “शशोर्णम् शशलोमनीति” अमरः । प्रा-

वृद्धविप्रुद्धट्त्विविषः २३ । एते स्त्रियां स्युः । दर्विवि-
द्वेदिवनिशान्यद्विवेशिक्षथाषधिकश्चुलयः २४ । एते
स्त्रियां स्युः । पक्षे ङीप् । दर्वी दर्विरित्यादि । तिथिनाडि-
चिवीचिनालिधूलिकिकिकेलिच्चविरात्रादैय २५ । एते प्रा-
म्वत् । इयन्तिथिरित्यादि । अमरस्वाह “तिथयो द्वयोरिति” ।
तथा च भारविः । “तस्य भाव बहुतिथास्तियय” इति स्त्रीत्वे हि
बहुतिथ्य इति स्यात् । ओहषेच । “निखिलान्निधि पूर्णिमा-
तिथीनिति” । शकुलिराजिकुञ्जयन्तिवर्त्तिभृकुटिवुटिवलिप-
ङ्क्तयः २६ । एतेऽपि स्त्रिया स्युः । इय शकुलिः । प्रतिपदा-
पदिपक्षस्य च्छरत्समत्परिपदुवसजित्ज्युम्समिधः २७ ।
इयं प्रतिपदित्यादि । “उपा उच्छन्ती” । उपाः प्रातरविठात्री
देवता । आशोर्ध्व पूर्णीर्द्वारः २८ । इयमाशीरित्यादि ।
असुमनसमासिकतावर्षाणां बहुत्वञ्च २९ । अवादीनाम्भ-
क्षानां स्तोत्र स्याद् बहुत्वञ्च । आप इमा । “स्त्रियः सुमनसः
पुष्यम्” । “सुमना मालती जाति” । देववाची तु पुंस्त्रिय ।
“सुपर्वाणः सुमनसः” । बहुत्वम्याधिकम् । एका च सिकता
तैलदाने असमर्थेति अर्थवतसूत्रे भाष्यप्रयोगात् समासर्मा
विजायत इत्यत्र (५६६, ४०) समायां समायामिति भाष्याच्च । विभाषा
आधेडिति (७६५, ४०) सूत्रे अत्रासाता सुमनसाविति वृत्तिव्याख्यायां
हरत्तोऽप्येवम् । स्रक्त्वग्ज्योग्वाग्यवागूनीम्फिचः ३० । इयं
स्रक्त्वक् ज्योक् वाक् यवागू नौ, म्फिक् । तटिसीमास-
म्बध्याः ३१ । इयं तटिः सीमा सम्बध्या । सुस्त्रिवेणिसार्थ्यश्च
३२ । स्पष्टम् । ताराधाराज्योत्सादयश्च ३३ । शलाका

स्त्रियान्नित्यम् ३४ । तित्यग्रहणमन्येजां कचिद् व्यभिचारं (१)
आपयति ।

इति स्त्राधिकारः ।

पूमान् १ । अधिकारोऽयम् । घञवन्तः २ । पाठः ।
त्यागः । करः । गरः । भावार्थ एवेदम् । नपुंसकत्वविशिष्टे
भावे क्लृप्त्वाभ्यां, स्त्रीत्वविशिष्टे तु क्तिन्नादिभिर्बाधेन परि-
शेषात् कर्मादौ घञाद्यन्तमपि विशेष्यलिङ्गम् । तथा
च भाष्यम् । सबन्धमनुवर्त्तिष्यत इति । घाजन्तश्च ३ । वि-
स्तरः । गोचरः । चयः । जयः इत्यादि । भयलिङ्गभग-
यदागि नपुंसके ४ । एतानि नपुंसके स्युः । भयम् । लिङ्गम् ।
भगम् । पदम् । नङन्तः ५ । नङ्प्रत्ययान्तः पुंसि स्यात् ।
यज्ञः । यत्नः । याच्ञा स्त्रियाम् ६ । पूर्वस्यापवादः । क्वन्तो
घुः ७ । किप्रत्ययान्तो घुः पुंसि स्यात् । आधिः । निधिः ।
उदधिः । क्वन्तः किम् ? दानम् । घुः किम् ? जज्ञि वीजम् ।
इषुधिः स्त्री च ८ । इषुधिग्रन्थः स्त्रियां पुंसि च । देवसु-
रात्मस्वर्गगिरिसमुद्रनखकेशदन्तस्तनभुजकण्ठखड्गशरपद्माभिधा-
नानि ९ । एतानि पुंसि स्युः । देवाः सुराः । असुराः
दैत्याः । आत्मा जेवज्ञः । स्वर्गो नाकः । गिरिः पर्वतः ।
समुद्रोऽब्धिः । नखः करग्रहः । केशः शिरोग्रहः । दन्तो

(१) तेन बृहन्मेकाक्षरमिच्छनेन (उ६२५ पृ०) नीशब्दादीनां न स्त्रीत्वमिति बोध्यम् ।

दशनः । स्तनः कुचः । भुजो दो । कण्ठो गलः । खड्गः
 करबालः । शरो मार्गणः । पद्मः कर्म्म इत्यादि । त्रिविष्टपं
 त्रिभुवने नपुंसके १० । स्पष्टम् । तृतीयं विष्टपं त्रिविष्टपम् ।
 स्वर्गाभिधानतया पुंस्त्वे प्राप्ते अयमारम्भः । द्यौः स्त्रियाम्
 ११ । द्योदिवोस्तन्त्रेणोपादानमिदम् । इषुवाङ् स्त्रियाश्च
 १२ । चात् पुंसि । वाणकाण्डो नपुंसके च १३ । चात्पुंसि ।
 त्रिविष्टपेत्यादि चतुःसूत्री देवासुरेत्यस्यापवादः । नान्तः १४ ।
 अयं पुंसि । राजा । तक्ष्ता । नच चर्मवर्मादिष्वतिव्याप्तिः मन्
 इच्छकोऽकर्त्तरीति (उ६३५४०) नपुंसकप्रकरणे वक्ष्यमाणत्वात् ।
 क्रतुपुरुषकपोलगुल्फमेवाभिधानानि १५ । क्रतुरध्वरः । पुरु
 षो नरः । कपोलो गण्डः । गुल्फः प्रपदः । मेघो नीरदः ।
 अभ्रन्नपुंसकम् १६ । पूर्वस्यापवादः । उकारान्तः १७ । अयं
 पुंसि स्यात् । प्रभुः । इक्षुः । “हृन्हृद्विलासिन्यां तृत्यारम्भे
 गटे स्त्रियाम् । द्वयोः कपोलावयवे इति” मेदिनिः । “क्रे-
 णुरिभ्यां स्त्री, नेभे” इत्यमरः । एवजातीयकविशेषवचनाना-
 क्रान्तसु प्रकृतसूत्रस्य विषयः । उक्तञ्च “लिङ्गशेषविधिव्यापी
 विशेषैर्यद्यबाधितः” इति । एवमन्यत्रापि । धेनुरज्जुकुहुमर-
 युतनुरेणुप्रियङ्गवः स्त्रियाम् १८ । समासे रज्जुः पुंसि
 च १९ । कर्कटरज्ज्वा कर्कटरज्जुना । श्मश्रुजानुस्वाहश्रु-
 जतुवपुतालूनि नपुंसके २० । वसु चार्थवाचि २१ । अर्थ-
 वाचीति किम् ? “वसुर्मयूखाग्निधनाधिपेषु” । महुमधुग्री-
 धूसानुकमण्डलूनि नपुंसके च २२ । चात्पुंसि । अयं महुः
 इदमहः । सत्वन्तः २३ । मेरुः । सेतुः । दारुकसेरुजङ्घ-

बसुमस्तूनि नपुंसके २४ । ह्रस्वन्त इति पुंस्त्वस्यापवादः ।
 इदन्दारु । सक्तुर्नपुंसके च २५ । चात्पुंसि । सक्तुः - सक्तु ।
 प्रायश्चेत्कारान्तः २६ । रश्मिदिवसाभिधानानीति (उ६३२४०)
 वक्ष्यति प्रागितस्मादकारान्त इत्यधिक्रियते । कोपधः २७ ।
 कोपधोऽकारान्तः पुंसि स्यात् । स्तवकः । कल्कः । चिवुकशा-
 लूकप्रातिपदिकाशुकोल्मुकानि नपुंसके २८ । पूर्वसूत्राप-
 वादः । कण्टकानीकसरकमोदकचसकमस्तकपुस्तकतडाकानि-
 ष्कशष्कवर्चस्कपिनाकभाण्डककटकदण्डकपिटकतालकफलक-
 पुलाकानि नपुंसके च २९ । चात्पुंसि । अयङ्कण्टकः इद-
 ङ्कण्टकमित्यादि । टोपधः ३० । टोपधोऽकारान्तः पुंसि
 स्यात् । घटः । पटः । किरीटमुकुटललाटवटीटशृङ्गाट-
 करटलोटानि नपुंसके ३१ । किरीटमित्यादि । कुटकूट-
 कपटकपाटकपर्णटनटनिकटकीटकटानि नपुंसके च ३२ । चा-
 त्पुंसि । कुटः कुटमित्यादि । णोपधः ३३ । णोपधो
 ऽकारान्तः पुंसि स्यात् । गुणः । गणः । पाषाणः । ऋण-
 लवणपर्णतोरणरणोणानि नपुंसके ३४ । पूर्वसूत्रापवादः ।
 कार्षापणस्वर्णसुवर्णव्रणचरणवृषणविषाणचूर्णतृणानि नपुंसके
 च ३५ । चात्पुंसि । थोपधः ३६ । रथः । काष्ठपृष्ठरिक्थो-
 क्थानि नपुंसके ३७ । इदङ्काष्ठमित्यादि । काष्ठा दिग्भा-
 स्त्रियाम् ३८ । इमाः काष्ठाः । तीर्थप्रोथयूथगाथानि नपुंसके
 च ३९ । चात्पुंसि । अयं तीर्थः इदन्तीर्थम् । नोपधः ४० ।
 अदन्तः पुंसि । इनः । फेनः । जघनाजिनतुहिनकान-
 तवमवजिनविपिनवेतनशासनसोपानमिधुनश्मशानरत्ननिष्पत्ति-

क्लानि नपुंसके ४१ । पूर्वस्यापवादः । मानयानाभिधाननलिन-
 पुलिनीद्यानशयनासनस्थानचन्दनालानसम्मानभवनवसनसम्भाव-
 नविभावनविमानानि नपुंसके च ४२ । चात् पुंसि । अयं
 मानः इदं मानम् । पोपधः ४३ । अःन्त पुंसि । यूषः ।
 दीपः । सूर्यः । पापरूपोद्गतव्यशित्यपुष्यपुष्यसमोपात्त-
 रीपाणि नपुंसके ४४ । इदम्यापमिच्यादि । शूर्पकुतपकुण-
 षट्हीपविटपानि नपुंसके च ४५ । अयं शूर्प इदं शूर्पमि-
 त्यादि । भोपधः ४६ । स्तम्भः । कुम्भः । तलभं नपुंसकम्
 ४७ । पूर्वस्यापवादः । जृम्भं नपुंसके च ४८ । जृम्भं जृम्भः ।
 भोपधः ४९ । सोमः । भोमः । रुक्मसिधायस्मेधगुल्माध्या-
 त्मकुङ्कुमानि नपुंसके ५० । इदं रुक्ममित्यादि । सग्राम-
 दाडिमकुसुमाश्रमजेमचौमडोमोदामानि नपुंसके च ५१ ।
 चात् पुंसि । अयं सग्राम इदं सग्रामम् । योपधः ५२ । सम-
 यः । हयः । किसलयहृदयेन्द्रियात्तरीयाणि नपुंसके ५३ ।
 स्पष्टम् । गोमयकषायमलयान्वयाव्ययानि नपुंसके च ५४ ।
 गोमयः गोमयम् । रोपधः ५५ । लुरः । अङ्गुरः । हाराय-
 स्फारतकवक्रवप्रक्षिप्रक्षुद्रक्षिद्रनारतीरदूरकच्छरन्ध्राश्वश्वभ्रीरग-
 भीरकूरविचित्रकेयूरकेदारोदराजस्वगरीरकन्दरमन्दरपञ्जराज-
 रजठराजिरवैरचामरपुष्करगङ्गकुटीरकुलीरचत्वरकाशमीरनीरा-
 म्बरशिशिरतन्त्रयन्त्रक्षत्रक्षेत्रमितकनकचक्रप्रवक्त्रनतगोत्राङ्ग-
 लित्रभलत्रास्त्रशस्त्रशास्त्रवस्त्रपत्रपात्रनक्षत्राणि नपुंसके ५६ ।
 इदं हारमित्यादि । शुक्रमदेवतायाम् ५७ । इदं
 शुक्रं रेतः । चक्रवज्राश्वकारसारावारपारक्षीरतोमरशृङ्गार-

अङ्गारमन्दारोशीरतिमिरशिशिराणि नपुंसके च ५८ । चात्
 पुंसि । चक्रः चक्रमित्यादि । घोषधः ५९ । वृषः । वृचः ।
 शिरीषजोषाखरोषपीयूषपुरीषकिस्त्रिषकल्माषाणि नपुंसके
 ६० । यूपकरोषर्मिषविषवर्षाणि नपुंसके च ६१ । चात्
 पुंसि । अयं यूपः इदं यूपमित्यादि । सोपधः ६२ । बलः ।
 वायसः । महानसः । पनसविसवुससाहसानि नपुंसके ६३ ।
 चमससरसनिथ्यासोपवासकर्पासवासमासकासकांसमांसानि नपुं-
 सके च ६४ । चमसं चमस इत्यादि । कंसच्चाऽप्राणिनि ६५ ।
 “कंसोऽस्ती पानभाजनम्” । प्राणिनि तु कंसो नाम कश्चि-
 द्राजा । रश्मिदिवसाभिधानानि ६६ । एतानि पुंसि स्युः ।
 रश्मिर्मयूखः । दिवसो घस्र । दीधितिः स्त्रियाम् ६७ ।
 पूर्वस्याफवादः । दिनाहनी नपुंसके ६८ । अयमप्यपवादः ।
 मानाभिधानानि ६९ । एतानि पुंसि स्युः । कुडवः प्रस्थः ।
 द्रोणाढकी नपुंसके च ७० । इदं द्रोणम् अयं द्रोणः ।
 खारीमानिके स्त्रियाम् ७१ । इयं खारी । इयं मानिका ।
 दाराक्षतलाजाम्नां बहुत्वं च ७२ । इमे दाराः । नाड्यप-
 जनोपपदानि व्रणाङ्गपदानि ७३ । यथासंख्यं नाड्याद्युपप-
 दानि व्रणादीनि पुंसि स्युः । अयन्नाडीव्रणः । अपाङ्गः । जन-
 पदः । व्रणादीनामुभयलिङ्गत्वेऽपि क्लीबत्विवत्त्वर्थं सूत्रम् ।
 मरुहुरुदुत्तरद्विजः ७४ । अयम्यरुत् । ऋषिराश्वितिय-
 यिक्रिमिध्वनिबलि (१) कोलिमौलिरविकपिसुनयः ७५ ।
 एते पुंसि स्युः । अयं ऋषिः । ध्वजगजमुञ्जपुञ्जाः ७६ । एते

पु सि । हस्तकुन्तान्तत्रातवातदूनभर्त्तुसूतचूतमुद्धर्त्ता ७७ ।
 एते पुंसि । अमरस्तु “मुद्धर्त्तोऽस्वयाप्” इत्याह । षण्डम-
 ण्ड तरण्ड भरण्ड रण्ड वरण्ड तुण्ड गण्ड मुण्ड पाषण्ड शिखण्डाः ७८ ।
 अयं - षण्डः । वंशांशपुरोडाशा ७९ । अयं वंशः । पुरो
 दाश्वते पुरोडाशः । कर्मणि घञ् भवव्याख्यानया प्रकरणे
 पुरोडाशपुरोडाशात् छन्निति (पृ० ८०) विकारप्रकरणे व्रीहिः
 पुरोडाश इति पू० ८०) च निपातनात् प्रकृतसत्त्वव निपातनाद्वा
 दस्य डत्वम् । “पुरोडाशभुजामिष्टमिति” माघ । ऋदकन्द-
 कुन्दबुदुदशब्दाः ८० । अय ऋद । अर्धपश्चिमथ्यभुक्षिस्तम्ब-
 नितम्बपूगाः ८१ । अयमर्धः । पल्लवपल्लवकफाफकटाहनि-
 र्यूहमठमणितरङ्गगन्धस्कन्धमृदङ्गनङ्गसमुद्रपुष्पाः ८२ । अय-
 म्पल्लव इत्यादि । सारथ्यतिथिकुचिर्वास्तपायञ्जलयः ८३ ।
 एते पुंसि । अय सारथि ।

इति पुलिङ्गाधिकारः ।

नपुंसकम् १ । अधिकारोऽयम् । भावे ल्युङन्तः २ । हसनम् ।
 भावे किम् ? पचनोऽग्निः । इध्मत्रयन कुठारः । निष्ठा च
 ३ । भावे या निष्ठा तदन्तः क्लोव स्यात् । हमितम् । गीतम् ।
 त्वथ्यञी तद्धिती ४ । शक्तत्वम् । शोक्ताम् । प्यजः पितृसा-
 मर्थ्यात्पत्ने स्त्रीत्वम् । चातुर्यम्-चातुरी । सामग्र्यम्-सामग्री ।
 औचित्यम्-औचित्यी । कर्मणि च ब्राह्मणादिगुणवचनेभ्यः ५ ।
 ब्राह्मणस्य कर्म ब्राह्मण्यम् । यद्यदग्यगजण्वुक्काश्च भाव-
 कर्मणि ६ । एतदन्तानि क्लीवानि । स्तेनाद्यक्षलोपश्च (पृ० ५५८) ।

स्तेयम् । सख्यर्थः (पृ६५५४०) । सख्यम् । कपिप्रात्वीर्त्तम् (पृ६५५४०) ।
 कापेयम् । पत्न्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक् (पृ६५५४०) । आधिप-
 त्वम् । प्राक्प्रत्ययातिवयोवचनोद्गादिभ्योऽञ् (पृ६५५४०) । औ-
 द्रम् । हायनान्तयुवादिभ्योऽण् (पृ६५४०) । हे हायनम् । इन्द्रमन्त्रो-
 द्रादिभ्यो वुञ् (पृ६५७४०) । पितापुत्रकम् । होत्राभ्यञ्छः (पृ६५७४०)
 अञ्छावाकीयम् । अव्ययीभावः * (पृ१२१४०) । अधिस्त्रि । इन्द्रै क-
 त्वम् ७ । पाणिपादम् । अभाषायां हेमन्तशिशिरावहोरात्रे
 च ८ । स्यष्टम् । अनञ्कर्मधारयस्तत्पुरुषः ८ । अधिकारोऽ-
 वम् । अनल्पे छाया १० । शरञ्छायम् । राजामनुष्यपूर्वा सभा
 ११ । इनसभमित्यादि । सुरासेनाञ्छायाशालानिशा स्त्रियाञ्च
 १२ । परवत् १३ । अन्यस्तत्पुरुषः परवन्निष्ठः स्यात् । राजा-
 क्राहाः पुंसि (पृ१८१४०) १४ । अपद्यपुण्याहे नपुंसके १५ ।
 संख्यापूर्वा राज्ञिः १६ । त्रिरात्रम् । संख्यापूर्वेति किम् ?
 सर्वरात्रः । द्विगुः स्त्रियाञ्च १७ । व्यवस्थया । पञ्चमूली ।
 त्रिभुवनम् । इमुसन्तः १८ । इविः । धनुः । अर्चिः स्त्रि-
 याञ्च १८ । इसन्तत्वेऽपि अर्चिः स्त्रियाञ्चपुंसके च स्यात् ।
 इयमिदं वा अर्चिः । छदिः स्त्रियामेव २० । इयं छदिः ।
 छाद्यतेऽनेनेति छदेशुरादिष्यन्तादर्चिश्चषीत्यादिना (उ४१२४०)
 इसिः इस्मन्नित्यादिना (उ४१०४०) ऋलः । “पटलञ्छदिः”
 इत्यमरः । तत्र पटलसाहचर्याञ्छदिवः क्रीवतां वदन्तोऽमर-
 व्याख्यातार उपेक्षाः । मुखनयनलोहवनमांसरुधिरकामुक-

* अव्ययीभाषे इत्यादीनि कानिचित् कृताञ्च कृतपाठस्य कृतसङ्गृहानि
 यत्र प्रकरणादिव प्रदर्शितानि ।

विवरजलहलधनाक्षामिधानानि २१ । इतेषामभिधावकावि
 क्तीवे स्युः । मुखमाननम् । नयनं लोचनम् । लोहं काष्ठम् ।
 वनं गहनम् । मांसमाभिषम् । रुधिरं रक्तम् । कार्मुकं शर-
 सनम् । विवरं विलम् । जलं वारि । हस्तं लाङ्गलम् । भ्रतं-
 द्रविणम् । अक्षमशनम् । अस्यापवादानाह तिसूत्राः । सीर-
 र्द्योदनाः पुंसि २२ । वक्त्रनेत्रारण्यगाण्डीवानि पुंसि च २३ ।
 वक्त्रो वक्त्रम् । नेत्रो नेत्रम् । अरण्योऽरण्यम् । गाण्डीवो ग-
 ण्डीवम् । षट्पटी स्त्रियाम् २४ । लोपध. २५ । कुलम् । कुलम् ।
 स्थलम् । तूक्ष्णपलतालकुसूलतरलकम्बलदेवलवृषलाः पुंसि
 २६ । अयं तूलः । शीलमूनमङ्गलमालकमलतलमुसलकुण्ड-
 लपललसृणालवालनिगलपलालविडालखिलशूलाः पुंसि च
 २७ । चात् क्तीवे । शीलं शील इत्यादि । यतादिः संख्यः
 २८ । शतम् । सहस्रम् । यतादिरिति किम् ? एको द्वौ बहवः ।
 संख्येति किम् ? शतः शतशृङ्गो नाम पर्वतः । यतायुतप्रयुताः
 पुंसि च २९ । अयं शतः इदं शतमित्यादि । लक्षाकोटी
 स्त्रियाम् ३० । इयं लक्षा । इयं कोटीः । “वा लक्षा नियुतश्च
 तत्” इत्यमरात् क्तीवेऽपि लक्षम् । सहस्रः पुंसि च ३१ ।
 अयं सहस्रः इदं सहस्रम् । मन्हाश्चकोऽकर्त्तरि ३२ । मन्-
 प्रत्ययान्तो ह्यच्क् क्तीवः स्यात् न तु कर्त्तरि । चर्म । वर्म ।
 ह्यच्क्ः किम् ? अणिमा । महिमा । अकर्त्तरि किम् ? ददाति
 इति दामा । ब्रह्मन् पुंसि च ३३ । अयं ब्रह्मा इदं
 ब्रह्म । नामरोमणी नपुंसके ३४ । मन्हाश्च इत्यस्यायम्-
 पञ्चः । असन्तो ह्यच्क्ः ३५ । अयः । मनः । तपः ।

द्वाचकः किम् ? चन्द्रमाः । अप्सराः स्त्रियाम् ३६ । एता
 अप्सरसः । प्रायेणायं बहुवचनान्तः । त्रान्तः ३७ । पञ्चम् ।
 छत्तम् । यात्रामात्राभस्वादद्वावरताः स्त्रियामेव ३८ । भृत्रा-
 मित्त्रच्छात्रपुत्रमन्त्रैवमैत्राः पुंसि ३९ । अयं भृत्रः । न
 मित्रम् अमित्रः । “तस्य मित्राण्यमित्त्रास्ते” इति माघः । “स्या-
 त्राममित्रौ मित्रे चेति” च । यत्तु, द्विषोऽमित्त्र इति (उ३६८४०)
 सूत्रे हरदत्तेनोक्तम् अमेद्विषति चित् (उ३२४४०) इत्यौणादिकं
 इदञ्च “अमैरमित्त्र मित्रस्तु व्यथयेदित्यादौ” मध्योदात्तस्तु
 चिन्त्यः नञ्समासेऽप्येवम् परवृत्तिज्ञतापि स्यादिति तु तत्र
 दोषान्तरमिति तत्प्रकृतमृत्रापर्थ्यालोचनमूलकम् स्वरदोषो-
 द्भावनमपि नञो जरमरमित्रमृत्रा इति (उ३६१४०) षाष्ठमूत्रा-
 स्मरणमूलकमिति दिक् । पञ्चपातपवित्तमूत्रच्छत्राः पुंसि च
 ४० । बलकुसुमशुक्लपत्तनरणाभिधानानि ४१ । बलं वी-
 र्यम् । पद्मकमलोत्पलानि पुंसि च ४२ । पद्मादयः शब्दाः
 कुसुमाभिधायित्वेऽपि द्विलिङ्गाः स्युः । अमरोऽप्याह “वा
 पुंसि पद्मत्रलिनम्” इति । एवञ्च अर्द्धर्चादिसूत्रे (पू३६०४०) तु
 पद्मत्रपुंसकमेवेति वृत्तिपत्त्यो मतान्तरेण नेयः । आहवरं-
 यामौ पुंसि ४३ । आजि स्त्रियामेव ४४ । फलजातिः ४५
 फलजातिवाचो शब्दो नपुंसकं स्यात् । आमलकम् । आम्रम् ।
 वृक्षजातिः स्त्रियामेव ४६ । क्वचिदेवेदम् । हरीतकी ।
 विषयज्जगत्सकृत्कृषत्पृषच्छकृद्यकृदुदृशित ४७ । एते क्लीबाः
 स्युः । नवनीतावर्तानृतानृतनिमित्तवित्तपित्तव्रतरजतवृक्ष-
 पलितानि ४८ । आङ्कुलिशदेवपीठकुण्डाङ्गदधिसक्थञ्च-

स्यास्यदाकाशकखगीजानि ४९ । एतानि क्लीवे स्युः । दैवं
पुंसि च ५० । दैवम् दैवम् । धान्याज्यशसकप्यपस्थवर्णधि
ष्णुहव्यकव्यकाव्यमत्वापत्यमृत्युशिक्यकुडामद्यहर्म्यतूर्यसैन्यानि
५१ । इदन्वान्यमित्यादि । हन्तवर्हदु खवडिर्भपिच्छविश्वकुट, भि-
कवचकवरवन्दारकाणि ५२ । अन्नमिन्द्रिये ५३ । इन्द्रिये किम् ?
रथाङ्गादौ मा भूत् ।

इति नपुंसकाधिकारः ।

स्त्रीपुंसयोः १ । अधिकारोऽयम् । गोमणियष्टिमष्टिपाट-
लिर्वस्तिशाल्ललित्रुटिमसिमरीचयः २ । इयमय वा गौः ।
मन्युसीधुकर्कभुसिभुकण्डरेणवः ३ । इयमयं वा मन्युः ।
गुणवचनमुकारान्तनपुंसकञ्च ४ । त्रिलिङ्गमित्यर्थः । पटुः ।
पट्टी । अपत्यार्थतद्धिते ५ । औपगवः-औपगवो ।

इति स्त्रीपुंसाधिकारः ।

पुन्रपुंसकयोः १ । अधिकारोऽयम् । घृतभृतमुस्तल्लेलि-
तैरावतपुस्तकवुस्तलोहिता २ । अयं घृत इदं घृतम् । शृङ्गा-
र्चनिदाघोद्यमशल्यदृढाः ३ । अयं शृङ्गः इदं शृङ्गम् । व्रज-
कुञ्जकुथकूर्चप्रस्थदर्पार्मर्दिर्चपुच्छाः ४ । अयं व्रजः इदं
व्रजम् । कवन्धौषधायुधान्ता ५ । स्पष्टम् । दण्डमण्डखण्ड-
श्रवसैन्धवपार्श्वकाशाङ्गराकाशकुगकुलिशाः ६ । एते पुन-
पुंसकयोः स्युः । “कुशो रामसुते दर्भे योक्त्रे ह्रीपे कुशस्यले”
इति विश्वः । शलाकावाची तु म्रियाम् तथा च जानपदादिभ्य-
न्त्ये (पू२५-८०) अयोविकारे इति ङीष् कुशी । दावणि तु ङीष्

“कुशा वानसत्वाः स्वत्नामायातेति” श्रुतिः । अतः एकमीति सूत्रे (पू०६८०) कुशाकर्णीष्विति प्रयोगश्च । व्याससूत्रे च । हानो तूपायनशब्दशेषत्वात् कुशाच्छन्द इति तत्र शारीरकभाष्येऽप्येवम् । एवञ्च श्रुतिसूत्रभाष्याणामेकवाक्यत्वे स्थिते शाच्छन्द इत्याह्नस्त्रेषादिपरो भामनीयत्वः पौढिवादमात्रपर इति विभावनीयं बहुश्रुतेः । गृहमेहदेहपट्टपट्टहाष्टापदार्बुदककुदाश्च ७ ।

इति पुनपुंसकाधिकारः ।

अवशिष्टलिङ्गम् १ । अव्ययम् कतियुष्मदकदः २ । आन्ता-
संख्या ३ । शिष्टा परवत् । एकः पुरुषः एका स्त्री । एकं
कुलम् । गुणवचनश्च ४ । शक्तः पटः शक्ता पटो शक्ता वक्त्रम् ।
कत्याश्च ५ । करणाधिकरणयोर्व्युट् ६ । सर्वादीनि स्वर्ण-
नामानि ७ । स्पष्टार्थेयन्तिसूची ।

इति श्रीभट्टोजिदीक्षितविरचितायां पाणिनीय-

लिङ्गानुशासनसूत्रवृत्तिः समाप्ता ।

समाप्ता सिद्धान्तकौमुदी ।

जीतारानाथतर्कवाचस्पतिभट्टाचार्येण मनोरमादिसारसंक्षेपेन

समाहृतायां सरलाख्यायां सिद्धान्तकौमुदीव्याख्यायां

परार्द्धं समाप्तम् ।

शौरे नभवि शास्त्रेऽवदे रसनागाद्विभूजिते ।

सिद्धान्तकौमुदी व्याख्यासहितेवं विमुद्रिता ॥

शौरे चैत्रे शक्तावदेऽसौ द्विनवर्षविधुप्रमे ।

शोकेन सुप्रचाराय पुनर्मुद्राङ्कित्वा सुभम् ॥

कोष्ठपत्रम् ।

उत्तरार्धे ५११ पृष्ठे एवाङ्किते इत्यतः परम् मुद्रितम् ।

अन्येषामपि दृश्यते । ६ । ३ । १३७ ।

अन्येषामपि पूर्वपदज्ञानां दीर्घः स्वात् । पूरवः । इत्यादिकः ।

पाणिनीयाष्टकम् ।

प्रथमाध्याये प्रथमपादे ।

- १ । वृद्धिरादैच् । पू १८
 २ । अदेङ्गुणः । पू १८
 ३ । इको गुणवृद्धी । पू २५
 ४ । न धातुलोप आर्द्धधातुके ।

उ २१८

- ५ । क्ङिति च । उ १८
 ६ । दीधीवेवीटाम् । उ १२
 ७ । हलो ऽनन्तरा संयोगः ।
 पू २४

- ८ । सुखनासिकावचनो ऽनु-
 नासिकः । पू ८ [पू ८

९ । तुल्यास्यप्रयत्नं सवर्णम् ।

१० । नाज्भल्ली । पू १६

११ । ईदूदेद्विवचनं प्रगृह्यम् ।

पू ५५

१२ । अदसो मात् । पू ५६

१३ । श्रि । पू ५६ [पू ५६

१४ । निपात एकाज्जनाङ् ।

१५ । श्रोत् । पू ५७ [पू ५७

१६ । सवृद्धौ शाकल्यस्येतावन्तार्धे

१७ । उज् । पू ५७

१८ । ज् । पू ५७

१९ । ईदृती च समग्र्यर्थे । पू ५८

२० । दाधा घृदाप् । उ ८४

२१ । आद्यन्तवदेकस्मिन् पू १५३

२२ । तरसमपी घा । पू ७००

२३ । बहुगणवतुडिति संख्या ।

पू ११३

२४ । णान्ता षट् । पू १६२

२५ । डति च । पू ११

२६ । तत्तवतू निष्ठा । उ ३४६

२७ । सर्वादीनि सर्वनामानि ।

पू ८५

२८ । विभाषा दिक्समासे

बहुव्रीहौ । पू १२८

२९ । न बहुव्रीहौ । पू १००

३० । तृतीयासमासे । पू १०१

३१ । इन्दु च । पू १०२

३२ । विभाषा जसि । पू १०२

३३ । प्रथमचरमतयाल्पाङ्गक-
तिपयनेमा । पू १०२

३४ । पूर्वपरावरटक्षिणोत्तराप-
राधराणि व्यवस्थादाम-
संज्ञायाम् । पू ८८

३५ । स्वमज्ञातिधनाख्यायाम् ।
पू ८८

३६ । अन्तर वटिर्व्यागीपसं-
ख्यानयोः पू १००

३७ । स्वरदिनिपातमव्यग्रम् ।
पू १८८

३८ । तद्धितश्चासर्वविभक्तिः ।
पू २०३

३९ । कृन्मेजन्तः । पू २०४

४० । ज्ञातोसुन्कसुनः पू २०४

४१ । अव्ययीभावश्च । पू २०४

४२ । शि सर्वनामस्थानम् ।
पू १३८

४३ । सुडनपसकस्य । पू १०४

४४ । न वेति विभाषा । पू २१

४५ । इग्यणः संप्रसारणम् ।
पू १४७

४६ । आद्यन्तौ टकितौ ।
पू २६

४७ । मिदचोऽन्यात् परः ।
पू २६

४८ । एच इगप्रखादेशे । पू १४४

४९ । षष्ठी स्थानियोगा । पू २७

५० । स्थानेऽन्तरतमः । पू २७

५१ । उरण् रपरः । पू ४२

५२ । अलोऽन्यस्य । पू २८

५३ । छिच्च । पू २८

५४ । आटेः परस्य । पू २८

५५ । अनेकाल् गित् सर्वस्य ।
पू २८

५६ । स्थानिवदादेशोऽनल्लिधौ
पू ३३ [पू ३४

५७ । अच परस्मिन् पूर्वविधौ ।

५८ । न पदान्तद्विर्वचनवरेय
लोपस्वरसवर्णानुस्वारदी-
र्घजश्चर्विधिषु । पू ३५

५९ । द्विर्वचनेऽचि । उ २४

६० । अदर्शने लोपः । पू ३६

६१ । प्रत्ययस्य लुक्शु लुपः
पू ११४

६२ । प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणम्
पू ११४

प्रथमाध्याये द्वितीयपादे ।

६३ । न लुमताङ्गस्य । पू ११४

६४ । अचोऽन्यादि टि । पू ४७

६५ । अलोऽन्यात् पूर्व उपधा ।

पू ११०

६६ । तस्मिन्निति निर्दिष्टे

पूर्वस्य । पू २८

६७ । तस्मादित्युत्तरस्य । पू २८

६८ । स्वं रूपं शब्दस्याशब्द-

संज्ञा । पू २२

६९ । अणुदित् सवर्णस्य चा-

प्रत्ययः पू १७

७० । तपरस्तत्कालस्य । पू १८

७१ । आदिरन्त्येन सहिता । पः

७२ । येन विविस्तदन्तमा । पू २०

७३ । वृद्धिर्यस्यावामादिस्म

दृढम् । पू ५६०

७४ । त्यदादीनि च । पू ५६०

७५ । एङ् प्राचां देशे । पू ५६१

द्वितीयपादे ।

१ । गाङ्गुटादिभ्यांऽङ्गिण्डित्

उ ११८

२ । विज इट् । उ १५०

३ । विभाषोर्णोः । उ ११६

४ । सार्वधातुकमपित् । उ २२

५ । असंयोगाक्षिप् कित् । उ २४

६ । इन्निभवतिभ्यां च । उ ४८१

७ । मडसृदगुधकुपक्षिशबदकसः

क्षा । उ ४६२

८ । सदविदमघग्रहिस्वपिप्रच्छः

सद्य । उ १८८

९ । इको भल् । उ १८८

१० । हन्ताञ्च । उ १८८

११ । निङ्मिचावात्मनेपदेषु ।

उ ५५

१२ । उय । उ ८३

१३ । वा गम । उ २४६

१४ । हनः सिच् । उ २४५

१५ । यमो गन्धर्न । उ २४६

१६ । दितापोऽयमने । उ २५४

१७ । त्यायारिच्च । उ १००

१८ । नक्षा स्टे । उ ४६० ।

१९ । निष्ठा शीङ्स्विदिमिदि

द्विदि धृपः । उ ३५३

२० । नृपस्तिच्छायाम् ।

उ ३५४

२१ । उदुपधाद्वावादिकर्मणो

रन्त्यतरस्याम् । उ ३५४

२२ । पूङ्ः क्षा च । उ ३५३

२३ । नोपधात् थफान्तादा ।

उ ४६२

५५ । योगप्रमाणे च तदभावेऽ-
दर्शनं स्यात् । पू ५५०

५६ । प्रधानप्रत्ययार्थवचनमर्थं
स्थान्य प्रमाणत्वात् । पू ५५०

५७ । कालोपसर्जने च तुल्यम् ।
पू ५५०

५८ । जात्याख्यायामेकस्मिन्
बहुवचनमन्यतरस्याम् ।
पू ३८३

५९ । अस्मदो द्वयोश्च । पू ३८४

६० । फलानुनीप्रोष्ठपदानां च
नक्षत्रे । पू ३८४

६१ । छन्दसि पुनर्वस्वोरेक-
वचनम् । उ ४७९

६२ । विशाखयोश्च । उ ४७९

६३ । तिथिपुनर्वस्वोर्नक्षत्रद्वन्द्वे
बहुवचनस्य द्विवचनं
नित्यम् । पू ३८४

६४ । सरूपाणामेकशेषएक
विभक्तौ । पू ८७

६५ । वृद्धो यूना तल्लक्षणश्च-
देव विशेषः । पू ४४४

६६ । स्त्री पुंवश्च । पू ४५५

६७ । पुमान् स्त्रिया ।
पू ४४५

६८ । भ्रातृपुत्री स्वसृद्विद-
भ्याम् । पू ४४३ ।

६९ । नपुंसकमनपुंकेनैकव-
चान्यतरस्याम् । पू ४४६

७० । पितामात्रा । पू ४४६

७१ । श्वशुरः श्वश्रवा । पू ४४७

७२ । त्यदादीनिं सर्वैर्नित्यम् ।
पू ४४७ ।

७३ । ग्राम्यपशुसंश्लेषतरुष्विषु
स्त्री । पू ४४८ ।

छतीयपादे ।

१ । भूवादयो धातवः । पू १८

२ । उपदेशेऽजनुनासिक इत् ।
पू ४

३ । हलन्त्यम् । पू ३

४ । न विभक्तौ तुस्माः । पू ८८

५ । आदिर्जिटुडवः । उ ४२

६ । षः प्रत्ययस्य । पू २१८

७ । चुट् । पू ८८

८ । लगकतद्धिते । पू ८०

९ । तस्य लौपः । पू ३८

१० । यथा संख्यमनुदेशः समा-
नाम् । पू ६३

११ । स्मरितेनाधिकारः । पू १०

- १२ । अनुदात्तङित आत्मने-
पदम् । उ० ४
- १३ । भावकर्मणोः । उ० २४०
- १४ । कर्त्तरि कर्मव्यतिहारे ।
उ० २४०
- १५ । न गतिहिंसायभ्यः ।
उ० २४०
- १६ । इतरतरान्योऽन्योपपदाच्च
उ० २४१
- १७ । निर्विशः । उ० २४१
- २८ । परिव्यवेभ्यः क्रियः । उ०
२४१
- १८ । विपराभ्यां जे । उ० २४१
- २० । आडां दांऽनास्यविहरणे ।
उ० २४१
- २१ । क्रीडांऽनुसपरिभ्यश्च ।
उ० २४१
- २२ । समवप्रविभ्यः स्थः ।
उ० २४२
- २३ । प्रकाशनस्थे याव्ययोश्च ।
उ० २४२
- २४ । उदोऽनुद्धकर्मणि । उ० २४२
- २५ । उपान्मन्वकरणि । उ० २४४
- २६ । अकर्मकाच्च । उ० २४४
- २७ । उद्भिभ्यां तपः । उ० २४४
- २८ । आङी यमङ्गनः । उ० २४५
- २९ । समो गम्यृच्छिभ्याम् ।
उ० २४६
- ३० । निसमुपविभ्यो क्तः । उ० २४१
- ३१ । स्पर्द्धायामाङः । उ० २४८
- ३२ । गन्धनावक्षेपणसेवनसाह-
सिञ्चप्रतियत्नप्रकथनोप-
योगेषु कृञः । उ० २४८
- ३३ । अधेः प्रहसने । उ० २४८
- ३४ । बेः शब्दकर्मणः । उ० २४९
- ३५ । अकर्मकाच्च । उ० २४९
- ३६ । संमाननोत्सञ्जनाचार्यक-
रणज्ञान भृतिविगणन-
व्ययेषु नियः । उ० २४९
- ३७ । कर्त्तृस्थे चाशरीरि कर्मणि
उ० २५०
- ३८ । वृत्तिसर्गतायनेषु क्रमः ।
उ० २५०
- ३९ । उपपराभ्याम् । उ० २५०
- ४० । आङ उद्गमने । उ० २५०
- ४१ । वेः पादविहरणे । उ० २५१
- ४२ । प्रोपाभ्यां समर्द्धाभ्याम्
उ० २५१
- ४३ । अनुपसर्गाद्वा । उ० २५१
- ४४ । अपङ्गवे ज्ञः । उ० २५१

प्रथमाध्याये तृतीये पादे ।

४५ । अकर्मकाश्च । उ २५१

४६ । संप्रतिभ्यामनाध्याने ।

उ २५१

४७ । भासनीपसंभाषाज्ञानय-

त्त्वविमल्युपमन्त्रणेषु वदः ।

उ २५२

४८ । व्यक्तवाचां समुच्चारणे ।

उ २५२

४९ । अनोरकर्मकात् । उ २५२

५० । विभाषा विप्रलापे । उ २५२

५१ । अव्राज्ञः । उ २५३

५२ । समः प्रतिज्ञाने । उ २५३

५३ । उद्वेगः सकर्मकात् ।

उ २५३ [उ २५३

५४ । समस्तृतीया युक्तात्

५५ । दाणश्च सा चिञ्चतुष्यर्थे

उ २५३

५६ । उपाद्यमः स्वकरणे ।

उ २५३

५७ । ज्ञाशुस्मृष्टांसनः । उ २५४

५८ । नानोर्ज्ञः । उ २५४

५९ । प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः । उ २५४

६० । शदेः श्रितः । उ २६०

६१ । म्रिययेर्लुङ्लिङोश्च ।

उ १५४

६२ । पूर्ववत् सनः । उ २५५

६३ । आम्प्रत्ययवत् कृञोऽनुप्र-

योगस्य । उ २३ [उ २५५

६४ । प्रोपाभ्यां युजेरयज्ञपात्रेषु

६५ । समः श्रुवः । उ २५५

६६ । भर्जोऽनवने । उ २५६

६७ । शेरणी दत् कर्म णौ चेत्

स कर्तानाध्याने । उ २५६

६८ । भीष्मार्जितुभये । उ २६४

६९ । गृध्रिवज्रा प्रलम्बने ।

उ २५८

७० । लिश' सम्माननशालीनी-

करणशोच । उ १६४

७१ । मिथ्यापपदात् कृञोऽ-

भ्यामे । उ २५८

७२ । स्वरितञितः कर्त्रभिप्राये

क्रियाफले । उ ५

७३ । अपाहृद' । उ २६०

७४ । णिचश्च । उ १७०

७५ । समुदाङ्भ्यां यमोऽयन्ने

उ २६०

७६ । अनुपसर्गाज्ज्ञः । उ २६०

७७ । विभाषोपपदेन प्रतीय-

माने । उ २६० [दम् । उ ५

७८ । शेषात् कर्तरि परस्मैप-

पार्श्विनीयाह्वये । !

७८ । अनुपराभ्यां कञः । उ

२६२

८० । अभिप्रत्यतिभ्यः क्षिपः ।

उ २६२ ।

८१ । प्रादहः । उ २६२

८२ । परेर्मृषः । उ २६३

८३ । व्याङ्परिभ्यो रमः ।

उ २६३

८४ । उपाञ्च । उ २६३ [२६३

८५ । विभाषाकर्मकात् । उ

८६ । बुधयुधनशजनेङ्पुट्रुस्त्रु

भ्यो णिः । उ २६३

८७ । निगरणचलनार्थेभ्यश्च ।

२६३

८८ । अणावकर्मकाच्चित्तवत्

कट्टिकात् । उ २६४

८९ । न पादभ्याङ्यमाङ्यस-

परिमुहुरुचिन्तितिवदवसः

उ २६४

९० । वा क्यषः । उ २२८

९१ । द्यङ्गो लुङि । उ ७७

९२ । हङ्गः स्यसनीः । उ ७८

९३ । लुटि च कृपः । उ ८०

चतुर्थपादे ।

१ । आ कडारादेका संज्ञा ।

पू १०५ [पू ८१

२ । विगतिषेधे परं कार्यम् ।

३ । यू स्त्रगाढ्यौ नदी । पू ११६

४ । नेयङ्ङुवङ्ङ्यानावस्त्री ।

पू १३५

५ । वामि । पू १३५

६ । ङिति ङ्गस्वश्च । पू १३१

७ । शेषो घ्यसखि । पू १०८

८ । पतिः समास एव । पू ११

९ । पठ्ठियुक्तम्हन्दिस्ति वा । उ

४७८

१० । ङ्गस्वं लघु । पू २४

११ । संयोगे गुरु । पू २४

१२ । दीर्घं च । पू २४

१३ । यस्मात् प्रत्ययविधिस्त-

दादि प्रत्ययेऽङ्गम् । पू ८१

१४ । सुप्तिङन्तं पदम् । पू २३

१५ । नः क्ये । उ २२०

१६ । सिति च । पू ५३५ ।

१७ । स्वादिष्वसर्वनामस्थाने ।

पू १०५

१८ । यच्चि भम् । पू १०५

१९ । तसौ मत्वर्थे । प ६७८

२० । अवस्मयादीनि हृन्दसि ।

उ ४८ ।

२१ । बहुषु बहुवचनम् । पू ८७

२२ । द्वे कयोर्द्विवचनैकवचने ।

पू ७७

२३ । कारके । पू २४८

२४ । ध्रुवमपायेऽपादानम् ।

पू २८३ [पू २८६

२५ । भीचार्यानां भयहेतुः ।

२६ । पराजिरसोदः । पू २८६

२७ । वारणार्थानामीक्षितः ।

पू २८६ [पू २८७

२८ । अन्तर्धौ येनाद्दर्शनमिच्छति

२९ । आख्यातोपयोगे । पू २८७

३० । जनिकर्तुः प्रकृतिः पू २८७

३१ । भुवः प्रभवः । पू २८७

३२ । कर्मणा यमभिप्रैति स

सम्प्रदानम् । पू २७५

३३ । रुच्यर्थानां प्रीयमाणः ।

पू २७६

३४ । आघङ्गुल्याशपां ग्रीष्म-

मानः । पू २७७

३५ । धारुत्तमर्षः । पू २७७

३६ । स्पृहरीक्षितः । पू २७७

३७ । क्रुधदुहेर्घ्यासूयार्थानां यं

प्रति कोपः । पू २७८

३८ । क्रुधदुहोरुपसृष्टयोः कर्म ।

पू २७८ [पू २७८

३९ । राघोर्दीर्घस्य विप्रश्नः ।

४० । प्रत्याङ्भ्या अ, वः पूर्वस्य

कर्त्ता । पू २७९

४१ । अनुप्रतिगृण्य । पू २७९

४२ । साधकतमं करणम् पू २६९

४३ । द्विव कर्म च । पू २७१

४४ । परिक्रयणं सम्प्रदानमन्य-

तरम्याम् । पू २७९

४५ । आधारेऽधिकरणम् ।

पू ३०६ [पू २६०

४६ । अधिगीङ्म्यामां कर्म ।

४७ । अभिनिविशय । पू २६०

४८ । उपान्वध्याङ्वसः । पू २६१

४९ । कर्त्तुर्नीक्षिततमं कर्म ।

पू २४८ [पू २५२

५० । तथा युक्तं चानीक्षितम्

पू २५२ अकथितं च । पू २५२

५१ । गतिबुद्धिप्रत्यवसानार्थ-

शब्दकर्माकर्मकाणामादि

कर्त्ता स यौ । पू २५६

५२ । हृक्कोरन्यतरस्याम् पू २५७

५३ । स्वतन्त्रः कर्त्ता । पू

५५ तत्रयोजको हेतुश्च । उ१ ८८

५६ । प्राग्ग्रीश्वरान्निपाताः पू१८

५७ । चादयोऽसत्त्वे । पू२०

५८ । प्रादयः । पू२०

५९ । उपसर्गाः क्रियायोगे पू२०

६० । गतिश्च । पू२०

६१ । उर्यादिचिडाचश्च । पू३७

६१ । अनुकरणं चानितिपरम् ।

पू३७२ ।

६३ । आदरानादरयोः सद-

सती । पू३७२

६४ । भृषणऽलम् । पू३७२

६५ । अन्तरपरिग्रहं । पू३७२

६६ । कणमनसी अडाप्रतीघाते

पू३७३

६७ । पुरोऽव्ययम् । पू३७३

६८ । अस्तं च । पू३७३

६९ । अक्क गत्यर्थवदेषु पू३७३

७० । अदोऽनपदेशे । पू३७४

७१ । तिरोऽन्तर्धा । पू३७४

७२ । विभाषा कृञि । पू३७४

७३ । उपाजोऽन्वाजे । पू३७४

७४ । साक्षात्प्रभृतीनि च पू३७४

७५ । अनन्याधाने उरसिमनसी

पू३७५

७६ । मध्ये पदे निवचने च ।

पू३७५ [पू३७५

७७ । नित्यं हस्तेपाणावपयमने

७८ । प्राध्न बन्धने । पू३७६

७९ । जीविकोपनिषदावौपम्ये

पू३७६

८० । ते प्राग्धातोः । उ४८०

८१ । कृन्दसि परेऽपि । उ४८०

८२ । व्यवहिताश्च । उ४८०

८३ । कर्मप्रवचनीयाः । पू२६३

८४ । अमूर्लक्षणे । पू२६३

८५ । तृतीयार्थे । पू२६४

८६ । हीने । पू२६४

८७ । उपोऽधिके च । पू२६४

८८ । अपपरी वर्जने । पू२६०

८९ । आङ्मर्यादावचने पू२८१

९० । लक्षणेत्यम्भूताख्यानभा-

गवीप्सासु प्रतिपर्यनवः ।

पू२६५

९१ । अभिरभागे । पू२६५

९२ । प्रति प्रतिनिधिप्रतिदा-

नयोः । पू२८१

९३ । अधिपरी अनर्धकी ।

पू२६५

९४ । सुः पूजायाम् । पू२६६

८५ । अतिरतिक्रमणे च पू२६६ ।

८६ । अपिः पदार्थसम्भावना-

न्ववसर्गः गर्हासमुच्चयेषु

पृ २६६

८७ । अधिरीश्वरे । पू ३१४

८८ । विभाषा कृञि । पृ ३१५

८९ । लः परस्मैपदम् । उ ४

१०० । तङ्ङानावात्मनपदम् ।

उ ४

१०१ । तिङ्ङीणि त्रीणि प्र-

थममध्यमात्तमा । उ ५

१०२ । तान्ये कवचनद्विवचन

बहुवचनान्येकशः । उ ६

१०३ । सुपः । पृ ८६

१०४ । विभक्तिश्च । पृ ८६

१०५ । युष्मद्युपपदे समाना

धिकरणे स्थानिन्यपि

मध्यमः । उ ६

१०६ । प्रहासे च मन्योपपदे

मन्यतेरुत्तम एकवच्च उ६

१०७ । अस्मद्युत्तम । उ ७

१०८ । शेषे प्रथमः । उ ७

१०९ । परः सन्निकर्षः सहिता

पू २३ ।

[पू २३

११० । विरामो ऽवसानम् ।

द्वितीयाध्याये प्रथमपादे ।

१ । समर्थः पदविधिः । पू ३१७

२ । सुबामन्त्रिते पराङ्गवत्

स्वरे । पू ५४०

३ । प्राक् कङारात् समासः

पृ ३१८ ।

४ । सह सुपा । पृ ३१८

५ । अव्ययीभावः । पृ ३२१

६ । अव्यय विभक्तिसमीपस-

सद्विवृद्ध्यर्थाभावात्पद्या-

सम्प्रतिशब्दप्रादुर्भावपश्चा-

द्यर्थान्पृथगपद्यसादृ-

श्यसम्प्रतिमाकन्यान्तवच-

नेषु । प्र ३२१

७ । ययाऽसादृश्ये । पू ३२७

८ । यावदवधारणे । पृ ३२८

९ । सुप् प्रतिना मात्वार्थः ।

पृ ३२८

१० । अचगलाकासख्याः प-

रिणा । पू ३२८

११ । विभाषा । पू ३२८

१२ । अपपरिवहिरस्त्वव प-

श्चम्या । पू ३२८

१३ । आङ् मर्यादाभिविधोः

पू ३२८ ।

१४ । लक्षणेनाभिप्रती आभि-
मुख्ये । पू ३३० ।

१५ । अनुर्थत् समया । पू ३३०

१६ । यस्य चायासः । पू ३३०

१७ । तिष्ठद्गु प्रभृतानि च पू ३३१

१८ । पार्ग मध्ये षष्ठ्या वा ।

पू ३३१

१९ । सङ्ख्या वंश्येन । पू ३३१

२० । नदीभिश्च । पू ३३२

२१ । अन्यपदार्थे च संज्ञायाम् ।

पू ३३२

२२ । तत्पुरुष । पू ३३६

२३ । हिगुश्च । पू ३३६

२४ । द्वितीया श्रितातीतप-
तितगतात्यस्तप्राप्तापन्नै
पू ३३६

२५ । स्वयं क्तेन । पू ३३७

२६ । खट्वा क्षेपे । पू ३३७

२७ । सामि । पू ३३७

२८ । कालाः । पू ३३७

२९ । अत्यन्तसंयोगे च । पू ३३८

३० । तृतीया तत्कृतार्थेन
गुणवचनेन । पू ३३८

३१ । पूर्वसदृशसमोनार्थकल-
हनिपुणमिश्च श्लक्ष्णैः

पू ३३९

३२ । कर्त्तृकरणे कृता बहु-
लम् । पू ३४०

३३ । कृत्यैरधिकार्थवचने पू ३४०

३४ । अत्रेन व्यञ्जनम् । पू ३४१

३५ । भल्येण मिश्रीकरणम् ।

पू ३४१

३६ । चतुर्थी तदर्थार्थबलिहित
सुखरचितैः पू ३४१

३७ । पञ्चमी भयेन । पू ३४२

३८ । अपेतापोढमुक्तपतिता-
पत्रस्तरल्पशः । पू ३४२

३९ । स्तोकात्तिकदूरार्थ-

लक्षणाणि । पू ३४३

४० । सप्तमी शीर्ष्णैः । पू ३५१

४१ । सिद्धशुष्कपक्वबन्धैश्च पू ३५२

४२ । ध्वाङ्गेण क्षेपे । पू ३५२

४३ । कृत्यैर्ऋते । पू ३५२

४४ । संज्ञायाम् । पू ३५२

४५ । क्तेनाहोरात्रावयवाः ।

पू ३५३

४६ । तच्च । पू ३५३

४७ । क्षेपे । पू ३५३

४८ । पात्रे समितादयश्च ।

पू ३५३

४८ । पूर्वकालैकसर्वजरत्न,

राणमवकेवला समाना-

धिकरणेन । पृ ३५४

५० । दिक्संख्ये संज्ञायाम् ।

पृ ३५५

५१ । तद्वितार्थोत्तरपदसमा-

हारे च । पृ ३५५

५२ । संख्यापूर्वी द्विगुः । पृ ३५७

५३ । कुक्षितानि कुक्षनेः ।

• पृ ३५८

५४ । पापाणके कुक्षितैः ।

पृ ३५८

५५ । उपमानानि सामान्य-

वचनेः । पृ ३५८

५६ । उपनितं व्याघ्रादिभिः

सामान्याप्रयोगः । पृ ३५८

५७ । विशषण विशेषेण बहु-

लम् । पृ ३६०

५८ । पूर्वपरप्रथमचरमजघन्य

समानमध्यमध्यमीराद्यः ।

पृ ३६० । पृ ३६०

५९ । श्रेष्ठादयः कृतादिभिः ।

६० । क्तेन नञ्निगिष्टे नानञ् ।

पृ ३६१

६१ । सञ्ज्ञत्परमोत्तमोत्कृष्टाः

पूज्यमानैः । पृ ३६२

६२ । हृद्भारकनागकुञ्जरैः पू-

ज्यमानम् । पृ ३६२

६३ । कतरकुलमौ जातिपरि-

प्रश्ने । पृ ३६२

६४ । किं क्षेपे । पृ ३६२

६५ । पोटायुवतिस्तीककतिप-

यगृष्टिधेनुवगावहृद्वक्ष्य-

णीप्रवक्तृश्रोत्रियाध्यापक-

धूर्त्तैर्जातिः । पृ ३६३

६६ । प्रगसावचनेश्च । पृ ३६४

६७ । युवा खलतिपलितवलि-

नजरतीभिः । पृ ३६४

६८ । कृत्यतुल्याख्या अज्ञात्या ।

पृ ३६५

६९ । वर्णा वर्णेन । पृ ३६५

७० । कुमारः यमणादिभिः ।

पृ ३६६ । पृ ३६६

७१ । चतुष्पादो गर्भिण्या ।

७२ । मयुरव्य सकादयश्च ।

पृ ३६६

द्वितीयपादे ।

१ । पूर्वापरावरोत्तरभेकदे-

* प्रवापराधरोत्तरभिर्वा पाठान्तरम् ।

- १। गिनैकाधिकरणे । पू ३४८
 २। अर्धन्नपुंसकम् । 'पू ३४८'
 ३। द्वितीयतृतीयचतुर्थतृथ्या-
 ण्यन्यतरस्याम् । पू ३४८
 ४। प्राप्तापन्ने च द्वितीयया ।
 पू ३५० । [पू ३५०
 ५। कालाः परिमाणिना ।
 ६। नञ् । पू ३६८
 ७। ईषदकृता । पू ३६८
 ८। पष्ठी । पू ३४३
 ९। याजकादिभिश्च । पू ३४३
 १०। न निर्द्धारणे । पू ३४४
 ११। पृरणगुणसहितार्थमदव्य
 यतव्यसमानाधिकरणेन ।
 पू ३४४ । [पू ३४६
 १२। क्तेन च पूजायाम् ।
 १३। अधिकरणवाचिना च ।
 पू ३४६
 १४। कर्मेणि च । पू ३४६
 १५। दृजकाभ्या कर्तरि ।
 पू ३४७
 १६। कर्तरि च पू ३४७
 १७। नित्य क्रीडाजीविकयोः ।
 पू ३४७
 १८। कुगतिप्रादयः । पू ३७१
 १९। उपपदमतिङ् । पू ३७८
 २०। अमैवाव्ययेन । पू ३७८
 २१। तृतीयाप्रभृत्यान्यन्यतर-
 स्याम् । पू ३८०
 २२। ह्वा च । पू ३८०
 २३। शिषो बहुव्रीहिः । पू ३८८
 २४। अनेकमन्यपदार्थे । पू ३८८
 २५। सख्यायाव्ययासन्नादूरा-
 धिकसंख्याः संख्येये ।
 पू ४१०
 २६। दिङ्गामान्यन्तराले पू ४११
 २७। तत्र तेनेदमिति सरूपे ।
 पू ४११ [पू ४१३
 २८। तेन सहेति तुल्ययोगे ।
 २९। चार्थे इन्द्रः । पू ४३०
 ३०। उपसर्जनं पूर्वम् पू ४२२
 ३१। राजदन्तादिषु परम् ।
 पू ४३२
 ३२। इन्द्रे षि । पू ४३२
 ३३। अजायदन्तम् । पू ४३३
 ३४। अल्पाचतरम् । पू ४३३
 ३५। सप्तमीविशिषणे बहुव्रीहौ ।
 पू ४२८
 ३६। निष्ठा । पू ४२८
 ३७। वाहिताभ्यादिषु । पू ४२२

३८ । कङ्काराः कर्मधारये ।

पू ४२८

— —

द्वितीय पादे ।

१ । अनभिहिते । पू २५०

२ । कर्मणि द्वितीया । पू २५०

३ । द्वितीया च ह्योच्छ्रुत्सि ।

उ ४८१

४ । अन्तरान्तरेण युक्ते । पू २६२

५ । कालाध्वनोरत्यन्तसयोगे ।

पू २६८

६ । अपवर्गे द्वितीया । पू २७२

७ । सप्तमीपञ्चम्यो कारकमध्वे

पू ३१४ । पू २७३

८ । कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया

९ । यस्मादधिक यस्य चैश्वर्य

चनन्तत्र सप्तमी । पू ३१४

१० । पञ्चम्यपाड परिभि ।

पू २८१

११ । प्रतिनिधिप्रतिदाने च

यस्मात् । पू २८१

१२ । गत्यर्थकर्मणि द्वितीया-

चतुर्थी चेष्टायामनध्वनि ।

पू २८३

१३ । चतुर्थी सम्प्रदाने । पू २७५

१४ । क्रियार्थोपपदस्य च क-

र्मणि स्थानिनः । पू २८०

१५ । तुमर्धाच्च भाववचनात् ।

पू २८१

१६ । नमःस्वस्तिस्वाहास्वधालं-

वषडांगाच्च । पू २८१

१७ । मन्यकर्मण्यनादरे विभा-

षाऽप्राणिषु । पू २८२

१८ । कर्तृकरणयोस्तृतीया ।

पू २७०

१९ । सप्तयुक्तेऽप्रधाने । पू २७२

२० । येनाङ्गविकारः । पू २७३

२१ । इत्यभृतनक्षणे । पू २७३

२२ । सप्तोऽन्यतरस्यां कर्मणि

पू २७३

२३ । द्वितीया । पू २७३

२४ । अकृत्ययुगे पञ्चमी ।

पू २८२ [२८२

२५ । विभाषा गुणेऽस्त्रियाम् । पू

२८५ । पठ्यो हेतुप्रयोगे । पू २८५

२७ । सर्वनाम्नस्तृतीया च ।

पू २८५

२८ । अपादाने पञ्चमी । पू २८४

२९ । अन्यारादितरत्तेर्दिक्क-

द्याच्चूत्तरपदागाहियुक्ते ।

- पू २८८ ४४ । प्रसितोक्तु काभ्यान्तृतीया
 ३० । षष्ठ्यतसर्थप्रत्ययेन । पू २८५ च । ३१३
 ३१ । एनपा द्वितीया । पू २८६ ४५ । नक्षत्रे च लुपि । ३१३
 ३२ । पृश्नाग्विनाङ्गानाभिस्तृती- ४६ । प्रातिपदिकार्थलिङ्गपरि
 याचान्यतरस्याम् । २८३ माणवचनमात्रे प्रथमा ।
 ३३ । करणं च स्त । कान्तात्तच्छ २४४
 कतिपयस्यासत्त्वचनय । ४३ । सम्बोधनं च । पू २४७
 पू २८३ ४८ । सामन्वितम् । पू १७७
 ३४ । दूरान्तिकार्थे षष्ठ्यन्यत ४९ । एकवचन संबुद्धि । पू ८८
 रस्याम् । पू २८६ ५० । षष्ठी शेष । पू २८४
 ३५ । दूरान्तिकार्थेभ्या द्वितीया । ५१ । त्रिाविदर्घस्य करणे
 च । पू २८३ [३०७ पू २८६ [पू २८७
 ३६ । समस्यधिकारणे च । पू ५२ । अधीगर्थद्वयेणां कर्मणि ।
 ३७ । यस्य च भावेन भावल- ५३ । कृज प्रतिपत्ते । पू २८७
 क्षणम् । पू ३०८ ५४ । कजार्यानाम्भाववचनाना
 ३८ । षष्ठी चान्ताटन । पू ३१० मज्जर । पू २८७
 ३९ । स्वामीश्वराधिपतिदाया- ५५ । आशिपि नाथः । पू २८८
 दमाक्षिप्रतिभूप्रसृतेश्च । ५६ । नासिनिप्रहणनाटकाथ-
 पू ३११ पिषा हिमायाम् । पू २८८
 ४० । आयुक्तकुशलाभ्यां चामि- ५७ । व्यवहपणीः समर्थयो ।
 वायाम् । पू ३११ पू २८८
 ४१ । यतश्च निर्धारणम् । पू ३१२ ५८ । दिवस्तद्वर्धस्य न पू २८८
 ४२ । पञ्चमी विभक्ते । पू ३१२ ५९ । विभाषोपसर्गे । पू २८८
 ४३ । साधुनिपुणाभ्यामर्चाया ६० । द्वितीया ब्राह्मणे । ७४८१
 समस्य प्रते । पू ३१३ ६१ । प्रेयस्त्रुबोर्हविषां देवता-

द्वितीयाध्याये चतुर्थपादे ।

- सम्प्रदाने । पू २८८ । २ । इन्द्रश्च प्राणितूर्यसेनाङ्गा-
नाम् । पू ३३३ [पू ४३४
३ । अनुवादे चरणानाम् ।
४ । अध्वर्युः कुर्यान्नपुंसकम् । •
पू ४३४
५ । अध्वयनतोऽविप्रकृष्टाख्या-
नाम् । पू ४३५ [पू ४३५
६ । जातिरप्राणिनाम् ।
७ । विशिष्टनिर्ज्ञा नदीदेगोऽ-
ग्रामाः पू ४३६
८ । क्षुद्रजन्तव पू ४३६
९ । येषां च विरोधः शाश्व-
तिकः । पू ४३७
१० । गूढाणामनिरवसिता-
नाम् । पू ४३७ [पू ४३७
११ । गवास्तप्रभृतीनि च ।
१२ । विभाषा वृक्षमृगवृक्षधा-
न्यव्यञ्जनपशुकुन्यश्वबड-
वपूर्वापराधरोत्तराणाम् ।
पू ४३७
१३ । विप्रतिपिद्धं चानधिक-
रणवाचि । पू ४३८
१४ । न दधिपय आदीनि ।
पू ४३८ [पू ४४०
१५ । अधिकरणैतावत्त्वे च ।
- सम्प्रदाने । पू २८८
१२ । चतुर्थ्यर्थे बहुलं हृन्दसि ।
उ ४८२
१३ । यजेच्च करणे । उ ४८२
१४ । कृत्वोऽर्थप्रयोगे कालेऽधि-
करणे । पू ३००
१५ । कर्त्तृकर्मणाः कृति पृ ३००
१६ । उभयप्राप्तौ कर्मणि । •
पू ३०१ [३०२
१७ । क्तस्य च वर्त्तमाने । पू
१८ । अधिकरणवाचिनश्च ।
पू ३०३
१९ । न लोकाव्ययनिष्ठासु ल-
घ्वतृणाम् । पू ३०३
२० । अङ्गिनीर्भविष्यदाधमर्ण्य-
योः । पू ३०४ [पू ३०४
२१ । कृत्यानां कर्त्तरि वा ।
२२ । तुल्यार्थैरतुल्योपमान्या ल-
तीयान्यतरस्याम् पू ३०५
२३ । चतुर्थी चाशिञ्जयुयमद्र-
भद्र कुशलसुखार्थाहितैः
पू ३०६ ।

चतुर्थ पादे ।
१ । द्विगुरेकवचनम् । पू ३५७

- १६ । विभाषा समीपे । पू ४४०
 १७ । स नपुंसकम् । पू ३८५
 १८ । अव्ययीभावश्च । पू ३२३
 १९ । तत्परुषोऽङ्गकर्मधा-
 रयः । पू ३८६ [पू ३८६
 २० । संज्ञायां कन्योष्ठीनरेषु ।
 २१ । उपस्रोपिक्रमं तदाद्यावि-
 श्यासायाम् । पू ३८६
 २२ । काया बाहुल्ये । पू ३८७
 २३ । सभा राजामनुष्यपूर्वा ।
 पू ३८७
 २४ । अशाला च । पू ३८८
 २५ । विभाषा सेनासुराकाया
 शालानिगानाम् ।
 पू ३८८
 २६ । परवस्त्रिङ्गं हन्ततत्पुरु-
 षयोः । पू ३८०
 २७ । पूर्ववदस्त्रबडवी । पू ३८१
 २८ । हेमन्तशिशिरावहोरात्रे
 च छन्दसि । उ ४८२
 २९ । रात्राङ्गाहाः पुंसि ।
 पू ३८१ [पू ३-२
 ३० । अपथं नपुंसकम् ।
 ३१ । अर्धर्चाः पुंसि च ।
 पू ३८२
 ३२ । इदमोऽन्वादेशेऽथनुदात्त-
 स्तृतीयादौ । पू १५४
 ३३ । एतदग्वत्तसोस्तसौ चा-
 नुदात्तौ । पू ६८२
 ३४ । द्वितीयाटौःष्वेनः ।
 पू १५४
 ३५ । आर्धधातुके । उ १११
 ३६ । अदौ जगित्यं निमित्ति ।
 उ ३६१ ।
 ३७ । लुङ्त्तर्नघंस्मृ । उ ११०
 ३८ । घञपोश्च । उ ४४२
 ३९ । बहुज छन्दसि । उ ४८२
 ४० । लिङ्गन्तरस्याम् ।
 उ १०८
 ४१ । वेजो वयिः । उ १०६
 ४२ । हनो बध लिङि । उ १११
 ४३ । लुङि च । उ १११
 ४४ । आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम्
 उ २४५
 ४५ । इषो गा लुङि । उ ११८
 ४६ । णी गर्भिरबोधने ।
 उ १८७
 ४७ । सनि च । उ २००
 ४८ । इडश्च । उ २००
 ४९ । गाक् खिटि । उ ११८

- १ । विभाषा लुङ्लोटोः ।
उ ११८ [उ १८०
- १ । णी च सँखडोः ।
२ । अस्तेभ्रः । उ १२२
३ । ब्रवी ब्रविः । उ ११७
४ । चलिङः ख्याज् ।
उ ११२
- ५ । वा लिटि । उ ११२
६ । अत्रेयं वज्रयोः । उ ४८
७ । वा यी । उ ४५५
८ । ग्यञ्चित्रियार्थजिगो गृनि
लगणिजो । पू ५४२
- ९ । पैनाडिभ्यश्च । पू ४२
१० । इज्ज दाचाप । पू २८२
११ । न तो ख्वनिभ्य । पू ४८३
१२ । तद्वाजस्य बहुषु तेनेवा-
न्निशाम् । पू ५००
- १३ । यस्कादिभ्यो गोचो ।
पू ५१०
- १४ यज्जोश्च । पू ५०२
१५ । अत्रिभृगुकृष्णवसिष्ठगो-
तमादिभ्यश्च । पू ५११
- १६ । ब्रज्च इज्जः प्राच्यभरतेषु ।
पू ५११ [पू ५११
- १७ । न गोपवनादिभ्यः ।
१८ । तिककितवादिभ्यो इन्हे
पू ५११ [इन्हे । पू ५१२
- १९ । उपकादिभ्योऽन्यतरस्या-
७० । आगस्त्यं कौण्डिन्ययोरगु-
स्ति कुण्डिनच् । पू ५१२
- ७१ । सुपो धातुप्रातिपदि-
कयोः । पू ३२०
- ७२ । अदिप्रभृतिभ्यः शपः ।
उ १०८
- ७३ । बहुलं कन्दसि । उ ४८३
७४ । यडोऽचि च । उ २११
७५ । जहात्यादिभ्यः झुः ।
उ १२८
- ७६ । बहुलं कन्दसि । उ ४८३
७७ । गातिस्थावृषामभूभ्यः
मिच परस्मैपदेषु । उ १८
- ७८ । विभाषा प्राधेदशा-
कानः । उ ८५ [उ १६१
- ७९ । तनादिभ्यस्तथासोः ।
८० । मन्त्रे वसन्तरमशब्दहा-
दृक्कृगमिजनिभ्यो जेः ।
उ ४८३
- ८१ । आमः । उ २३
८२ । अथयादाङ्गुपः । पू २०४
८३ । नाव्ययीभावादतोऽङ्

पोषिनीयाष्टकै ।

त्वपञ्चम्याः । पू ३२२
 ८ । तृतीयासप्तम्योर्बहुलम् ।
 पू ३२३ [उ १२
 २५ । लुटः प्रथमभ्य डारौरसः ।

—
 तृतीयाध्याये प्रथमपादे ।

१ । प्रत्ययः । पू ८५
 २ । परस्य । पू ८५
 ३ । आद्युदात्तस्य । उ ५५८
 ४ । अनुदात्तो सुप्तिती ।
 उ ५५८ [उ १०१
 ५ । गुप्तिज्किङ्गः सन् ।
 ६ । मान्वधदान् शान्भ्यो
 दीर्घस्याभ्यासस्य । उ १०१
 ७ । धातोः कर्मणः समानकर्तृ-
 कादिच्छायां वा । उ १८८
 ८ । सुप आत्मनः क्यच् ।
 उ २२०
 ९ । काम्यच् च । उ २२२
 १० । उपमानादाचारे ।
 उ २२२ [उ २२३
 ११ । कर्तुः क्यङ् सलोपस्य ।
 १२ । भृशादिभ्यो भुव्यञ्च लो-
 पस्य हलः । उ २२६
 १३ । लोहितादिडाजभ्यः

क्यष् । उ २२८
 १४ । कष्टाय क्रमणे । उ २२८
 १५ । कर्मणो रोमन्यतपोभ्यां
 वर्त्तिचरो । उ २२८
 १६ । वाष्पोष्मभ्यामुद्धमने ।
 उ २३०
 १७ । शब्दवैरकलहाभ्रकाण्व-
 सेवेभ्यः करणे । उ २३०
 १८ । सुखादिभ्यः कर्त्तृवेदना-
 याम् । उ २३०
 १९ । नमोवरिवश्चित्रङ् ।
 क्यच् । उ २३०
 २० । पुच्छभाण्डचीवरासिङ् ।
 उ २३१
 २१ । मुण्डमिश्रक्षत्तालवगाव्रत-
 वस्त्वहलकलकृततूम्सेभ्यो-
 णिच् । उ २३१
 २२ । धातोरिकाचो हलादेः
 क्रियासमभिहारे यङ् ।
 उ २०६ [उ २०७
 २३ । नित्य कौटिष्णे गतौ ।
 २४ । लुपसदचरजपजभदह-
 दशगृभ्यो भावगर्हा-
 याम् । उ २०७
 २५ । सत्यापपाशरूपवीषातुल

- श्लोकसेनालोमत्वच वर्म-
वर्णचूर्णचुरादिभ्यो
णिच् । उ १७०
- २६ । हेतुमति च । उ १८८
- २७ । कण्ठादिभ्यो यक् ।
उ २३७
- २८ । गुपूधूपविच्छिपणिप-
निभ्य आय । उ ५७
- २९ । ऋतेरीयङ् । उ १०८
- ३० । कमेर्णिङ् । उ ६०
- ३१ । आयादय आर्धधातुके
वा । उ ५७
- ३२ । सनाद्यन्ता धातवः ।
उ ५७ [उ १२
- ३३ । म्यतासी लृलुटो ।
- ३४ । सिञ्चइल लेटि । उ ४८८
- ३५ । काम्रत्ययादाममन्त्रे
लिटि । उ ५७ [उ २३
- ३६ । इजादिषु गुरुमतोऽनृच्छः
- ३७ । दयायामश्च । उ ६५
- ३८ । उपविद्वाग्यभ्योऽन्यतर
स्याम् उ ७५
- ३९ । भीष्मीडुवां झुवश्च ।
उ १२८ [उ २३
- ४० । छप् चानुप्रयुज्यतेलिटि ।
- ४१ । विटां कुर्वन्निवत्यन्यतर-
स्याम् उ १२१
- ४२ । अभ्युत्सादयां प्रजनयाञ्चि-
कया इमयामकः पावयां
क्रियादिदामकञिति
कन्दसि । उ ४८४
- ४३ । चि लुङि । उ १८
- ४४ । च्नेः सिच् । उ १८
- ४५ । शल इगुपधादनिटः
क्सः । उ ७२
- ४६ । श्लिप आलिङ्गने । उ १३८
- ४७ । न दृगः । उ १०४
- ४८ । णिश्चिदुस्त्रभ्यः कर्त्तरि
चङ् । उ ६० [उ ८५
- ४९ । विभाषा धेट्गो ।
- ५० । गुपेच्छन्दसि । उ ४८४
- ५१ । नोनयतिध्वनयत्येलयत्य-
र्दयतिभ्यः । उ ४८४
- ५२ । अस्यतिवक्तिद्वयातिभ्यो-
ऽङ् । उ ११२
- ५३ । लिपिमिचिद्वय । उ १०८
- ५४ । आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम् ।
उ १०८
- ५५ । पुषादियुताद्यल्लदितः
परस्मैपदेषु । उ ७६

५६ । सतिर्जात्यतिभ्यश्च ।

उ ८७

५७ । हरितो दा । उ ३६

५८ । जृम्स्तभ्भस्, शृम्स्तुम्, चुम्स्तु-

चुम्स्तुश्च श्विभ्यश्च । उ ४६

५९ । छरुट्टरुहिभ्यश्छन्दसि ।

उ ४८५

६० । घिण् ते पटः । उ १३७

६१ । दीपजनवधपूरितायि-
ष्यायिभ्योऽन्यतरस्याम् । उ ६६

६२ । अचः कर्मकर्त्तरि ।

उ २७६

६३ । दुष्टश्च । उ २७६

६४ । न रुधः । उ २७७

६५ । तपोऽनुतापे च । उ २६८

६६ । विण् भावकर्मणोः ।

उ २६८

६७ । सार्वधातुके यक् । उ २६६

६८ । कर्त्तरि शप् । उ ७

६९ । दिवादिभ्यः श्वन् ।

उ १३३

७० । आशश्चाशभ्रमुक्ता

सुप्रसिद्धाटिलषः । उ ६४

७१ । बसोऽनुपबर्गात् ।

उ १४९

७२ । संयसश्च । उ १४२

७३ । स्वादिभ्यः श्रुः । उ १४५

७४ श्रुवः श्रु च । उ ८८ [उ ७३

७५ । अक्षोऽन्यतरस्याम् ।

७६ । तनूकरणे तक्षः । उ ७३

७७ । तुदादिभ्यः शः । उ १४८

७८ । रुधादिभ्यः श्रम् ।

उ १५८

७९ । तन्वादिङ्गभ्य उः ।

उ १२१

८० । धिविल्लण्वोरच । उ ७०

८१ । क्रयादिभ्यः श्रा । उ १६४

८२ । स्तभ्, सुभ्, श्कभ्, स्कु, श्चु-

स्कुभ्यः श्रु, य । उ १६४

८३ । हलः श्रः शानञ्छी ।

उ १६५

८४ । छन्दसि गायजपि ।

उ ४८१

८५ । अत्ययो बहुलम् ।

उ ४८१

८६ । तिङ्गायिद्यद् । उ ४८२

८७ । कर्मवर् अनङ्गा तुल्य-

क्रियः । उ २७४

८८ । तपस्तपः कर्मकश्चैव ।

उ ३७७

८८ । न दुहस्रुतमां यब्-
चिणो । उ २७६

८९ । कुषिरस्त्रोः प्राचां श्यन्
परस्मैपदं च । उ २७८

९० । धातोः । उ २८७

९१ । तत्रोपपद समसीत्यम् ।
पू ३७७

९२ । कृत्तिङ् । पू १६४

९३ । वामरपोऽस्त्रियाम् ।
उ २८७

९४ । लयाः । उ २८७

९५ । तव्य तव्यानीयरः ।
उ २८८

९६ । अचः यत् । उ ३००

९७ । पोरदुपधान् । उ ३०१

९८ । शक्तिमहाद्य । उ ३०२

१०० । गदमद्वरयनयानुप
सर्गे । उ ३०२

१०१ । अवद्यपण्यवर्था गह्वप
णितव्यानिरोधेषु । उ ३०२

१०२ । वक्ष्य करणम् । उ ३०३

१०३ । अर्थः स्वामिवैश्ययोः ।
उ ३०३ । [उ ३०३

१०४ । उपसर्ग्या कात्या प्रजने

१०५ । अजय्यं सङ्गतम् । उ ३०३

१०६ । बहः सुपि क्यप् च ।
उ ३०४

१०७ । भवो भावे । उ ३०४ ।

१०८ । कनफ्न च । उ ३०४ ।

१०९ । एतैलगास्त्रुज्रं
क्यप् । उ ३०५

११० । ऋदुपधात्ताकृपिचृतेः ।
उ ३०५

१११ । ई च स्वनः । उ ३०६

११२ । भृत्रोऽसञ्ज्ञायाम् ।
उ ३०६

११३ । सृजेर्विभाषा । उ ३०६

११४ । राजसूयमयमधीद्यह
अकुव्यकृष्टपद्याव्यय्याः ।
उ ३०७

११५ । भिद्योद्वो नटे । उ ३०८

११६ । पुय सिहो नक्षत्रे ।
उ ३०८

११७ । विपुयविनीयजित्या
मुञ्चकत्कहलिषु । उ ३०८

११८ । प्रत्यपिभ्यां यङ् । उ ३०८

११९ । पदास्वेरिवाद्यापक्ष्येषु च
उ ३०८

१२० । विभाषा कृत्तयोः । उ ३०८

१२१ । युग्यश्च पचे । उ ३०८

- १२२ । अमावस्यादन्यतरस्याम् । उ ३१०
 १२३ । कृन्दमि निष्टक्य देवह्वय
 प्रणीयान्न योच्छिष्यमर्थ्यस्तर्था
 ध्वय्येयन्यखान्यदेवयज्जापृच्छ
 प्रतिषीव्यव्रह्मवादभाव्यस्ता-
 व्योपचाय्यपृष्ठानि । उ ४८५
 १२४ । ऋहलोर्द्धत् । उ ३०८
 १२५ । आरावश्यके । उ ३१२
 १२६ । आस्युवपिरपिलपिच-
 पिचमथ । उ ३१२
 १२७ । आनाय्योऽनित्वे । उ ३१३
 १२८ । प्रणाय्योऽसम्प्रती । उ ३१३
 १२९ । पाय्यमान्नाय्यनिकाय्य-
 धाय्या मानहविर्निवाससा-
 मिधेनीषु । उ ३१३
 १३० । कर्तौ कुण्डपाय्यसञ्चाय्यौ
 उ ३१४
 १२१ । अग्नौ परिवर्त्यापचा-
 य्यसम्प्रदाः । उ ३१४
 १३२ । चित्याग्निचित्ये च ।
 उ ३१४
 १३३ । गतुल्लक्षौ । उ ३१६
 १३४ । नन्दिगृहिपचादिभ्यो
 ण्युणित्य च । उ ३१७
 १३५ । इगुपधञ्जाप्रीकिरः कः ।
 उ ३१८
 १३६ । आतद्योपसर्गे । उ ३१८
 १३७ । पात्राध्माधेठ्टयः शः ।
 उ ३१८
 १३८ । अनुपसर्गास्तिम्बविन्द-
 धारिपारिवेद्युदेजिचेति-
 सातिसाहिभ्यश्च । उ ३१८
 १३९ । ददातिदधात्योर्वि
 भाषा । उ ३२०
 १४० । ज्वलितिकसन्तेभ्यो णः ।
 उ ३२०
 १४१ । श्यान्नाधास्त्रुसस्त्रुतीण-
 वसापहृलिहश्निषश्चसथ ।
 उ ३२०
 १४२ । दुन्योरनुपसर्गे । उ ३२१
 १४३ । विभाषा ग्रहः । ३२१
 १४४ । गेहे कः । ३२१
 १४५ । शिल्पिनि ष्वन् ।
 उ ३२२
 १४६ । गस्थकन् । उ ३२२
 १४७ । ण्युट् च ३२२
 १४८ । ह्य द्रीहिकालयो ।
 उ ३२२
 १४९ । प्रसृज्य समभिहारि

वुन् । उ ३२२

। आशिषि च । उ ३२३

—

द्वितीये पादे ।

कर्मण्यण् । उ ३२३

द्वावामञ्च । उ ३२३

आतोऽनुपसर्गे कः । उ ३२४

। सुपि स्यः । उ ३२४

। तुन्दगीकयोः परिसृजाप

नृदो । उ ३२५

। प्रे दाञ्च । उ ३२५

। समि ल्य । उ ३२५

। गापोटक् । उ ३२५

। हरतेरनुयमनेऽच् । उ ३२६

। वयमि च । उ ३२६

। आङि ताच्छीत्ये । उ ३२६

। अर्हः । उ ३२६

। स्तम्बकर्णयो रमिजपो ।

उ ३२६ [उ ३२७

। शमि धातो सत्तायाम् ।

५ । अधिकरणे शिते । उ ३२७

६ । चरेष्टः । उ ३२७

७ । भिक्षासेनादायेषु च ।

उ ३२७ [उ ३२८

८ । पुरोऽयतोऽयेषु सत्ते ।

१८ । पूर्वे कर्त्तरि । उ ३२८

२० । कञ्जो हेतुताच्छीत्यानु-

लोम्येषु । उ ३२८

२१ । दिवाविभर्त्तिनाप्रभाभा-

स्कारागन्तीमस्तादिवहुना-

न्दीकिन्तिपिलिविबलि-

भक्तिकर्त्तृचिञ्चेत्तसंख्या-

जङ्गावाङ्गद्वय्यत्तद्वनुररुष्यु ।

उ ३२८

२२ । कर्मणि भृती । उ ३२८

२३ । न गट्श्लोककलहगाथा-

वैरचाटुसूत्रमन्त्रपदेषु ।

उ ३२८

२४ । स्तम्बगकर्त्तारिन् । उ ३२८

२५ । हरतेर्देतिनाथयोः पञ्ची ।

उ ३२८ [उ ३३०

२६ । फलेग्रहिरात्मभरिय

२७ । कन्दमि वनमनरक्षिम-

थाम् । उ ४८६

२८ । एजेः खण् । उ ३३०

२९ । नासिकास्तनयोर्धा-

घटो । उ ३३०

३० । नाडीमुद्योश्च । उ ३३१

३१ । उदि कूले रुजियङ्गोः ।

उ ३३१

३२ । वहाम्ने लिङ् । उ ३३१

३३ । परिमाणे पचः । उ ३३१

३४ । मितनखे च । उ ३३२

३५ । विध्वरुषोस्तदः । उ ३३२

३६ । असूर्यललाटयोर्दृशि-

तपोः । उ ३३२

३७ । उग्रम्पश्येरन्मदपाणिभ्य-

मास्य । उ ३३२

३८ । प्रियवशे वदः खच् ।

उ ३३२

३९ । द्विपत्परयोस्तापेः । उ ३३३

४० । वाचि यमा व्रते । उ ३३३

४१ । पूःसर्वयोर्दृरिसहोः ।

उ ३३३

४२ । सर्वकूलाभ्रकरीपेषु कपः ।

उ ३३४ [उ ३३४

४३ । मेघर्त्तिभयेषु कजः ।

४४ । क्षेमप्रियमद्रेऽण च ।

उ ३३४

४५ । आशिते भुवः करचभा-

वयोः । उ ३३४

४६ । संज्ञायाभृतृजिधारिस-

हितपिदमः । उ ३३४

४७ । गमस्य । उ ३३५

४८ । पन्तात्यन्ताध्वदूरपारस-

र्वानस्तेषु डः । उ ३३५

४९ । आशिषि हनः । उ ३३५

५० । अपे क्लेशतमसोः । उ ३३६

५१ । कुमारशीर्षयोर्णिनिः ।

उ ३३६ [उ ३३६

५२ । लक्षणे जायापत्योष्टक् ।

५३ । अमनुष्यकर्तृके च । उ ३३६

५४ । शक्तौ हस्तिकवाटयोः ।

उ ३३६ [उ ३३७

५५ । पाणिघताडघौ शिल्पिनि ।

५६ । आढ्यसुभगस्थूलपलित-

नग्नान्धप्रियेषु चार्थेष्वर्चू

कजः करणे ख्यन् । उ ३३७

५७ । कर्त्तरि भुवः खिण्णुच्-

खुकजौ । उ ३३७

५८ । स्पृशोऽनुदके क्तिन् ।

पू १८५

५९ । ऋत्विग्दृष्टक्स्त्रिदिगुष्णि-

गश्चयुजिक्रुञ्चाश्च । पू १६४

६० । त्यदादिषु दृशेरनालञ्चने

कश्च । पू १८४

६१ । सत्सृष्टिषट्पदुहयुजवि-

दभिदष्टिदजिनीराजा-

मुपसर्गेऽपि क्तिप् । उ ३३८

६२ । भजो खिः । उ ३३८

१ । कन्दसि सहः । उ ४८६

३ । बहवः । उ ४८६

॥ कव्यपुरीषपुरीष्येषु जुगट् ।

उ ४८६ [उ ४८६

॥ हव्येऽनन्तः पादम् ।

७ । जनसनखनक्रमगमो

विट् । उ ४८७

८ । अदोऽनन्ते । उ ३३८

९ । क्रव्ये च । उ ३३८

१० । दुहः कव्ये च । उ ३३८

॥ मन्त्रे श्वेतवह्नीक्यश्वस्य-

रोडाशो गिवन् । उ ४८७

१ । अवे यज । उ ४८७

१ । विजुपे कन्दसि । उ ४८७

॥ आतो मनिन्कनिव्वनि

पय । उ ४८८ [३३८

॥ अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते । उ

६ । क्षिप् च । उ ३३८

७ । स्थः क च । उ ३४०

८ । सुप्यजातो षिनिस्ताच्छी-

स्थे उ ३४१

९ । कर्त्तव्योपमाने । उ ३४१

१० । व्रते । उ ३४१

१ । बहुलमाभीष्टये । उ ३४२

१ । मनः उ ३४२

८३ । आत्ममाने स्वश् च ।

उ ३४२

८४ । भूते । उ, ३४३

८५ । करणे वजः । उ ३४३

८६ । कर्मणि जनः । उ ३४३

८७ । ब्रह्मभूणवृक्षेषु क्षिप् ।

उ ३४३

८८ । बहुलं कन्दसि । उ ४८८

८९ । सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषु

क्षत्रः । उ ३४४

९० । सोमे सुजः । उ ३४४

९१ । अग्नी च । उ ३४४

९२ । कर्मण्यग्न्याख्यायाम् ।

उ ३४४ [उ ३४४

९३ । कर्मणीनिर्विक्रियः ।

९४ । दृशेः कनिप् । उ ३४५

९५ । राजनि युधिष्ठिरः । उ ३४५

९६ । सहे च । उ ३४५

९७ । सप्तम्यां जनेर्धः । उ ३४५

९८ । पञ्चम्यामजातो । उ ३४५

९९ । उपसर्गे च संप्रायाम् ।

उ ३४५

१०० । अनी कर्मणि । उ ३४५

१०१ । अन्येष्वपि दृश्यते ।

उ ३४६

- १०२ । निष्ठा । उ ३४६ ।
 १०३ । सुयजोर्द्धुनिप् । उ ३६३
 १०४ । रत्नम् । उ ३६४
 १०५ । छन्दसिर्भित् । उ ४८८
 १०६ । लिटः कानज्वा । उ ३६४
 १०७ । कसुखम् । उ ३६४
 १०८ । भाषायां सदवसश्रुवः ।
 उ ३६४
 १०९ । उपेयिवामनाखाननू-
 चानश्च । उ ३६५
 ११० । लुङ् । उ १८
 १११ । अनद्यतने लङ् । उ १५
 ११२ । अभिज्ञावचने लट् ।
 उ २८०
 ११३ । न यदि । उ २८०
 ११४ । विभाषा साकाङ्क्षे ।
 उ २८०
 ११५ । परोक्षे लिट् । उ ८
 ११६ । हणश्चतोरलङ् च । उ २८०
 ११७ । प्रश्ने चासन्नकाले ।
 उ २८१
 ११८ । लट् स्मि । उ २८२
 ११९ । अपरोक्षे च । उ २८२
 १२० । ननी पृष्टप्रतिवचने ।

- १२१ । नन्वोर्विभाषा । उ २८२
 १२२ । पुरि लुङ् चास्मि ।
 उ २८२
 १२३ । वर्त्तमाने लट् । उ २
 १२४ । लटः श्रुतशानचावप्रश-
 मासमानाधिकरणे । उ ३६५
 १२५ । सम्बोधने च । उ ३६६
 १२६ । लक्षणहेत्वोः क्रियायाः ।
 उ ३६६
 १२७ । तौ सत् । उ ३६७
 १२८ । पूङ्गजोः शानन् ।
 उ ३६७
 १२९ । ताच्छीत्यवयोवचनश-
 क्षिषु चानश्च । उ ३६७
 १३० । इङ्धार्योः शत्रुक्षिणि ।
 उ ३६८
 १३१ । द्विषोऽमिते । उ ३६८
 १३२ । सुजो यज्ञसंयोगे ।
 उ ३६८ [उ ३६८
 १३३ । अर्हः प्रशंसायाम् ।
 १३४ । आ क्तिस्तच्छीलतद्धर्मत-
 स्माधुकारिषु । उ ३६९
 १३५ । लृन् । उ ३६९
 १३६ । अलङ्कषिराक्तज्प्रज-
 त्यचोत्पतोऽदृश्यप्रत

- वतुसधुसइवर इणुच् । १४७ । देविकुशोषोपसर्गे ।
 उ ३६८ उ ३७१
- १४७ । येष्कन्दसि । उ ३६८ १४८ । चलनशब्दार्थादकर्मका-
 १४८ । भुवश्च । उ ३६८ दुपू । उ ३७१
- १४९ । ग्लाजिम्यय ग्लुः । १४९ । अनुदात्तेतच्च हलादेः ।
 उ ३६८ उ ३७१
- १४० । ससिष्टधिष्टिनिपे १५० । शुचङ्कम्यदन्म्यसृष्ट-
 क्तः । उ ३६८ [उ ३७० धिज्वलशुचलषपतपदः ।
 उ ३७२
- १४१ । शमित्यष्टाभ्यो धिमुण् । १४१ । क्रुधमण्डार्यभ्यश्च ।
 उ ३७२
- १४२ । संपृचानुरुधाङ्गमाङ्ग- १४२ । न यः । उ ३७२
 सपरिसृमंसृजपरितेविसं-
 ज्वरपरिस्त्रिपपरिरटपरि-
 वदपरिट्टिहपरिमृदुप-
 द्विषट्टुहटुहयुजाक्तीडवि-
 विचत्वजरजभजातिचरा
 पचरामुषाभ्याङ्गनश्च ।
 उ ३७० [उ ३७१
- १४३ । वी कपलमकत्यस्त्रम् । १४५ । जल्पभिन्नकुटलुण्टवृक्षः
 पाकन् । उ ३७२
- १४४ । अये च लघः । उ ३७१ १४६ । प्रजोरिनिः । उ ३७२
- १४५ । प्रे लपसृद्रुमथवदवसः । १४७ । जिह्विबिन्नीखमाव्य-
 याभ्यमपरिभूपसूभ्यश्च ।
 उ ३७१ . उ ३७२
- १४६ । निन्दहिंस्रक्लिगखादवि- १४८ । सृष्टिहपतिदयिनि-
 नाशपरिस्त्रिपपरिरटपरि-
 वादिव्याभाषासूयो बुञ् ।
 उ ३७१ उ ३७२

१५८ । दाघेऽसिश्चदसदो रुः ।

१६० । स्रवस्यदः क्करच् । उ३७४

१६१ । भञ्जभासमिदो घुरच् ।

उ ३७४

१६२ । विदिभिदिच्छिदेः कु-

रच् । उ ३७४

१६३ । इण्मशजिसर्त्तिभ्यः क्क-

रप् । उ ३७४

१६४ । गत्वरश्च । उ ३७४

१६५ । जागरुकः । उ ३७४

१६६ । यजजपदशां यङः ।

उ ३७४

१६७ । नमिकम्पिस्मजसकम-

हिंसदीपो रः । उ ३७५

१६८ । सन्नाशसभिघ्न उः ।

उ ३७५

१६९ । विन्दुरिच्छुः । उ ३७५

१७० । क्वाक्छन्दसि । उ ४८८

१७१ । आह्वगमहनजनः कि-

किनौ लिट् च । उ३७५

१७२ । स्त्रपित्थोर्नजिङ् । उ३७६

१७३ । शृवन्धोराः । उ ३७६

१७४ । भियः क्कुक्कुनौ ।

१७५ । श्येशभासपिसकसो व

रच् । उ ३७६

१७६ । यश्च यङः उ ३७७

१७७ । भ्राजभासधुर्विद्युतोर्जि-

पृजुग्रावस्तुवः क्किप् ।

उ ३७७ [उ ३७७

१७८ । अन्येभ्योऽपि दृश्यते ।

१७९ । भुवः संज्ञान्तरयोः ।

उ ३७८ [उ ३७८

१८० । विप्रसम्भ्रो दुसंज्ञायाम् ।

१८१ । धः कर्मणि द्वन् । उ ३७८

१८२ । दाक्कीशसययुजस्तुद-

सिसिचमिहपतदशनहः

करणौ । उ ३७८ [३७९

१८३ । हलसूकरयोः पुवः । उ

१८४ । अर्त्तिलूधूसूखनसहचर

इचः । उ ३७९

१८५ । पुवः सञ्ज्ञायाम् । उ३७९

१८६ । कर्त्तरि चर्षिदेवतयोः ।

उ ३७९

१८७ । जीतः क्तः । ३६३

मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्च ।

उ ३६३ ।

—

तृतीये पादे ।

१ । उषादयो बहुलम् । उ४३१

२ । भूतेऽपि दृश्यन्ते । उ ४३१

३ । भविष्यति गम्यादयः । उ

४३१

४ । यावत् पुरानिपातयोर्लट् ।

उ २८३

५ । विभाषा कदाकर्त्तुः ।

उ २८३

६ । किञ्चिन्ते लिप्सायाम् ।

उ २८३

७ । लिप्सामानसिद्धौ च । उ २८३

८ । लोडर्धनक्षणे च । उ २८३

९ । लिङ् चोर्ध्वमौहृत्ति के ।

उ २८४

१० । तुमुण्गव, लौ क्रियायां

क्रियार्थायाम् । उ ४३२

११ । भाववचनाय । उ ४३३

१२ । अण् कर्मणि च । उ ४३३

१३ । लट् शिपे च । उ १३

१४ । लटः सहा । उ ३६७

१५ । अनयतने लुट् । उ १७

१६ । पदवृजविशम्पृशो घञ् ।

उ ४३३

• १७ । सृ स्थिरे । उ ४३४

१८ । भांवे । उ ४३४

१९ । अकस्तरि च कारके सञ्ज्ञा-

याम् । उ ४३५

२० । परिमाणाख्यायां सर्वेभ्यः ।

उ ४३५

२१ । इङ्च । उ ४३५

२२ । उपसर्गे ऋवः । उ ४३६

२३ । सम्भि युद्गुदवः । उ ४३६

२४ । शिनीभुवो ऽनुपसर्गे ।

उ ४३६

२५ । वी लुश्रुवः । उ ४३६

२६ । अवीदीनिर्यः । उ ४३६

२७ । प्रे द्रुलुस्त्रुवः । उ ४३७

२८ । निरभ्याः पूस्त्रोः । उ ४३७

२९ । उग्रोर्ध्वः । उ ४३७

३० । कृ धाम्ये । उ ४३७

३१ । यज्ञे समि लवः । उ ४३७

३२ । प्रे स्तोऽयज्ञे । उ ४३७

३३ । प्रथने वावशब्दे । उ ४३७

३४ । कन्दोनाम्नि च । उ ४३८

३५ । उदि यज्ञः । उ ४३८

३६ । समि मृष्टौ । उ ४३८

३७ । परित्यानीर्षोर्धूताभ्ये-

षयोः । उ ४३८

३८ । परावनुपात्यय इणः ।

उ ४३८

३९ । व्युपयोः शिनेः पर्याये ।

उ ४३९

४० । हस्तादाने चेरस्ते ये ।

४३८

४१ । निवासचितिशरीरोपस-

माधामिष्वादेश कः । उ४३८

४२ । संघे चानौत्तराध्वर्ये ।

उ ४३८

४३ । कर्मव्यतिहारं णच् स्ति-

याम् । उ ४४०

४४ । अभिविधौ भाव इनुण् ।

उ ४४०

४५ । आक्रोशे ऽवन्योर्ग्रहः ।

उ ४४०

४६ । प्रे लिप्तायाम् । उ ४४०

४७ । परौ यज्ञे । उ ४४०

४८ । नौ ह धान्ये । उ ४४१

४९ । उदि अयतिर्योतिपूद्वः ।

उ ४४१

५० । विभाषाङि रुप्रुवोः ।

उ ४४१

५१ । अवे यज्ञो वर्षप्रतिबन्धे ।

उ ४४१

५२ । प्रे वणिजाम् । उ ४४१

५३ । रश्मौ च । उ ४४१

५४ । वृषोतिराष्ठादने ।

उ ४४१

५५ । परौ भुवो ऽवज्ञाने ।

उ ४४२

५६ । एरच् । उ ४४२

५७ । ऋदोरप् । उ ४४२

५८ । ग्रहवृष्टिनिश्चिगमश्च ।

उ ४४२

५९ । उपसर्गेऽदः । उ ४४२

६० । नौ ण च । उ ४४३

६१ । व्यधजपोरनुपसर्गे । उ४४३

६२ । स्वनहसीर्वा । उ ४४३

६३ । यमः समुपनिविषु च ।

उ ४४३

६४ । नौ गदनदपठस्वनः ।

उ ४४३

६५ । कणो वीणायां च । उ४४४

६६ । नित्यं पणः परिमाणे ।

उ ४४४

६७ । मदोऽनुपसर्गे । उ ४४४

६८ । प्रमदसमदौ हर्षे । उ४४४

६९ । समुदोरजः पशुषु । उ४४४

७० । अक्षेषु ग्लहः । उ ४४४

७१ । प्रजने सर्तेः । उ ४४५

७२ । द्वः संप्रसारणं च न्यभ्यु-

पविषु । उ ४४५

७३ । आङि युद्धे । उ ४४५

- २४ । निपानमाहावः । उ४४५ । ८५ । स्यागापापघो भावे ।
 २५ । भावेऽनुपसर्गस्य । उ४४५ । उ ४४८
 २६ । हनस्य बधः । उ ४४५ । ८६ । मन्त्रे ह्येषपचमनविद-
 २७ । मूर्तौ घनः । उ ४४५ । भूषीरा उदात्तः । उ ४८८
 २८ । अन्तर्घणो देशे । उ ४४६ । ८७ । ऊतियूतिजृतितातिहं-
 २९ । अगारैकदेशे प्रघण प्रघा-
 तिकीर्त्तयिष्य । उ ४५०
 णस्य । उ ४४६ । ८८ । व्रजयजोर्भावे क्यप् ।
 ३० । उहनाऽत्याधानम् । उ४४६ । उ ४५०
 ३१ । अपघनोऽङ्गम् । उ ४४६ । ८९ । सज्ञाया समजनिपदनि-
 ३२ । करणस्याविट्पु । उ४४६ । पतमनविदसुज्गीङ् भू-
 ३३ । स्तस्यै क च । उ ४४६ । जिण । उ ४५०
 ३४ । परी घ । उ ४४७ । ९० । कृज ग च । उ ४५०
 ३५ । उपघ्न आयये । उ ४४७ । ९१ । इच्छा । उ ४५१
 ३६ । संघाहो गणप्रशंसयो ।
 उ ४४७ । ९२ । अ प्रत्ययात् । उ ४५१
 ३७ । निघो निमित्तम् । उ४४७ । ९३ । गुरांश्च हनः । उ ४५१
 ३८ । द्वित क्ति । उ ४४७ । ९४ । विद्विदादिभ्यो ङङ् ।
 उ ४५२
 ३९ । द्वितो ऽयुच् । उ ४४८ । ९५ । चिन्तिप्रजिकथिकुम्बि-
 चर्चय । उ ४५२
 ४० । यजयाचयतविच्छप्रच्छर
 चीनङ् । उ ४४८ । ९६ । आतथोपसर्गः । उ ४५२
 ४१ । स्वर्षो नन । उ ४४८ । ९७ । ग्यासयन्यो युच् । उ ४५२
 ४२ । उपसर्गे घो कि ।
 उ ४४८ । ९८ । रागाख्यायां ण्वल् बहु-
 लम् । उ ४५२
 ४३ । कर्मण्यधिकरणे च । उ४४८ । ९९ । सज्ञायाम् । उ ४५३
 ४४ । स्त्रिया क्तिन् । उ ४४८ । १०० । विभाषाख्यानपरिप्रश्न-

- योरिञ् च । उ ४५३
 ११ । पर्यायार्हणोत्पत्तिषु-
 यवुच् । उ ४५४
 ११२ । आक्रोशे नञानिः ।
 उ ४५४ [उ ४५४
 ११३ । कृत्यश्रुटो बहुलम् ।
 ११४ । नपुंसके भावे क्तः ।
 उ ४५४
 ११५ । ल्युट् च । उ ४५४
 ११६ । कर्मणि च येन संस्य-
 र्मात् कर्त्तुः शरीरसुखम् ।
 उ ४५५ [उ ४५५
 ११७ । करणाधिकरणयोश्च ।
 ११८ । पुंसि संज्ञायां घः
 प्रायेण । उ ४५६
 ११९ । गोचरसंचरवह्वजब्ज-
 जापणनिगमाश्च । उ ४५६
 १२० । अवे तृस्त्रोर्घञ् । उ ४५६
 १२१ । हलश्च । उ ४५६
 १२२ । अध्यायन्यायोद्यावसं-
 हाराश्च उ ४५७
 १२३ । उदङ्को ऽनुदके । उ ४५७
 १२४ । जालमानायः । उ ४५७
 १२५ । खनो घ च । ४५७
 १२६ । ईवहुः सुषु कञ्छाक-

- च्छायेषु खल् । उ ४५७
 १२७ । कर्त्तृकर्मणोश्च भूकञोः
 उ ४५८
 १२८ । आतो युच् । उ ४५९
 १२९ । *छन्दसि गत्यर्थेभ्यः ।
 १३० । * अन्येभ्यो ऽपि दृश्यते
 १३१ । वर्त्तमानसामीप्ये वर्त्त-
 मानवद्वा । उ २८४
 १३२ । आशंसायां भूतवच्च ।
 उ २८५
 १३३ । क्षिप्रवचने लृट् । उ २८
 १३४ । आशंसावचने लिङ् ।
 उ २८५
 १३५ । नानद्यतनवत् क्रियाप्रक-
 त्सामीप्ययोः । उ २८६
 १३६ । भविष्यति मर्यादावचने
 ऽवरस्मिन् । उ २८६
 १३७ । कालविभागे चानङ्गी-
 रात्राणाम् । उ २८६
 १३८ । परस्मिन् विभाषा ।
 उ २८७
 १३९ । लिङ्निमित्ते लृङ्-

* । एते खले प्रमादात् पतिते (उ ४८९ इ०) लोकावले इत्यन्ते ।

- क्रियातिपत्ती । उ २० । उ २८१ [उ २८१
- ४० । भूते च । उ २८७ । १५७ । इच्छार्थेषु लिङ्गोटी ।
- ४१ । वोताप्योः । उ २८७ । १५८ । समानकर्तृकेषु तुमुन् ।
- ४२ । गर्हायां लङ्पिजात्वोः । उ ४३२
- उ २८७ । १५९ । लिङ् च । उ २८२
- ४३ । विभाषा कथमि लिङ् । १६० । इच्छार्थेभ्यो विभाषा
- च उ २८८ [उ २८८ वर्त्तमाने । उ २८२ ।
- ४४ । किञ्चत्ते लिङ्गोटी । १६१ । विधिनिमग्नणामग्नणा-
- ४५ । अनवकृत्यमर्षयोरकिञ्च । धीष्टसंमग्रप्रार्थनेषु लिङ् । उ १६
- ४६ । कि कित्तात्पर्येषु लट् । १६२ । लोट् च । उ १३
- उ २८९ । १६३ । प्रेषातिसर्गप्राप्तकालेषु
- १४७ । जातुयदोर्लिङ् । उ २८८ । कृत्याद्य । उ २८२ [उ २८२
- १४८ । यच्चयचयोः । उ २८८ । १६४ । लिङ् चोर्ध्वमौर्हर्त्तिके ।
- १४९ । गर्हाया च । उ २८८ । १६५ । ओ लोट् । उ २८३
- १५० । विचीकरणे च । उ २८८ । १६६ । अधीष्टे च । उ २८३
- १५१ । श्रिपे लङ्गयदौ । उ २८० । १६७ । कालममयवेलासु तुमुन्
- १५२ । उताप्योः समर्थयान्निङ् । उ ४३३
- उ २८० [उ २८० । १६८ । लिङ् यदि । उ २८३
- १५३ । कामप्रवेदने ऽकञ्चित् । १६९ । अर्ह कृत्यलचस्य । उ २८३
- १५४ । संभावने ऽलमिति चेत् । १७० । आवश्यकप्रामर्शयो-
- सिद्धाप्रयोगे । उ २८० । र्णिनिः । उ ४५८
- १५५ । विभाषा धातो सभाव- १७१ । कृत्याद्य । उ ४५८
- नवचने ऽयदि । उ २८१ । १७२ । शकि लिङ् च । उ २८३
- १५६ । हेतुहेतुमतोर्लिङ् । १७३ । आशिषि लिङ्गोटी ।
- उ १३

पाणिनीयाष्टके ।

- ७४ । क्तिच्त्तौ च सन्नायाम् । उ ४५८
 ७५ । माडि लुङ् । उ १८
 ७६ । स्मोत्तरं लङ् च । उ १८
- चतुर्थं पाठे ।
- १ । धातुसम्बन्धे प्रत्ययाः । उ २८३
 २ । क्रियासमभिहारे लोट्
 लोटोहिस्वौ वाचतध्वमोः । उ २८४ [उ २८४
 ३ । समुच्चयेऽन्यतरस्याम् ।
 ४ । यथाविध्यनुप्रयोगं पूर्व-
 स्मिन् उ २८५ [उ २८५
 ५ । समुच्चये सामान्यवचनस्य ।
 ६ । कृन्दसि लुङ् लुङ् । उ ४८८
 ७ । लिङर्थे लट् । उ ४८८
 ८ । उपसवादाशङ्कयोश्च । उ ४८९
 ९ । तुमर्थे सेसेनसेऽसेन्क्सेक-
 सेनध्यैषध्यैन्कध्यैकध्यैन्-
 श्ध्यैश्ध्यैन्तवेतवेङ् तवेन । उ ४८३ [उ ४८४
 १० । प्रयं राङ्गिष्यै अय्यश्रिष्यै ।
 ११ । इषे विष्ये च । उ ४८४
- १२ । शक्ति णमुल्कमुलौ । उ ४८४
 १३ । ईश्वरे तीसुन्कसुनौ । उ ४८४ [उ ४८५
 १४ । कृत्यार्थि तवैकेनकेन्यत्वनः ।
 १५ । अवचक्षे च । उ ४८५
 १६ । भावलक्षणे स्थे णक्त्व-
 दिचरिहुतमिजनभ्यस्तो-
 सुन् । उ ४८५
 १७ । सृपिलटोः कसुन् । उ ४८५
 १८ । अनङ् खल्वाः प्रतिषेधयोः
 प्राचां क्ता । उ ४९० [उ ४९०
 १९ । उदीचां माडो व्यतीहारे ।
 २० परावरयोगे च । उ ४९१
 २१ । समानकर्तृकयोः पूर्व-
 काले । उ ४९१
 २२ । आभीक्ष्ण्ये णमुल् च । उ ४९६
 २३ । न यद्यनाकाङ्क्षे । उ ४९७
 २४ । विभाषाग्रै प्रथमपूर्वेषु । उ ४९७
 २५ । कर्मण्याक्रोशे कृजः ख-
 म्ज् । उ ४९८
 २६ । स्वादुमि णमुल् । उ ४९८
 २७ । अन्यद्यैवंकथमित्यसु
 सिद्धाप्रयोगश्चेत् । उ ४९८

- ८ । यथातथयोरसूयाप्रति- ४५ । उपमाने कर्मणि च ।
वचने । उ ४६८ उ ४७२
- ९ । कर्मणि दृशिविद्दोः सा- ४६ । कषादिषु यथाविध्यनुप्र-
कष्ये । उ ४६८ योगः । उ ४७२
- १० । यावति विन्दजीवीः । ४७ । उपदं गंस्तृतीयायाम् ।
उ ४६८ उ ४७२
- ११ । चर्मोदरयोः पूरे । उ ४६८ ४८ । हिमार्थानां च समान-
१२ । वर्षप्रमाणे जलोपस्थाम्या कमकाणाम् । उ ४७३
न्यतरस्याम् । उ ४६८ ४८ । सप्तम्या चोपादकधकपे ।
४९ । चले क्लृप्तिः । उ ४७० उ ४७३
- ५० । निमूलसमूलयो कपः । ५० । समासर्त्ता । उ ४७४
उ ४७० ५१ । प्रमाणे च । उ ४७४
- ५१ । शुष्कचूर्मरुक्षेषु पिपः । ५२ । अपादानं परीक्षायां ।
उ ४७० उ ४७४ ।
- ५३ । समूलाकृतजीविषु हनक्त ५३ । द्वितीयायां च । उ ४७४
अग्रहः । उ ४७० ५४ । स्वाङ्गेऽध्रुवे । उ ४७५
- ५५ । करणे हनः । उ ४७१ ५५ । परिक्रिश्यमानं च ।
५६ । स्नेहने पिपः । उ ४७१ उ ४७५
- ५७ । हस्ते वर्त्तिग्रहोः । उ ४७१ ५६ । विशिष्यतिपदिस्कन्दा व्या-
५८ । स्वे पुषः । उ ४७१ प्यमानासेव्यमानयोः । उ ४७५
- ५९ । अधिकरणे बन्धः । उ ४७१ ५७ । अस्यतिहयोः क्रियास्तरे
५८ । सङ्गायाम् । उ ४७२ कालेषु । उ ४७६
- ५९ । कर्त्रीर्जीविपुरुषयोर्नशि- ५८ । नास्त्रादिशियद्वाः ।
वहोः उ ४७२ उ ४७६
- ६० । ऊर्ध्वे शुषिपूरोः । उ ४७२ ५९ । अव्ययेऽयथाभिप्रेताख्याने

कृजः क्राणमुलौ । उ ४७६

६० । तिर्य्यच्यपवर्गे । उ ५७६

६१ । स्वाङ्गे तस्प्रत्यये कृभ्योः

उ ४७७ [उ ४७७

६२ । नाधार्थं प्रत्यये च्युर्थे ।

६३ । तूष्णीमि भुवः । उ ४७७

६४ । अन्वच्यानुलोम्ये । उ ४७७

६५ । शकष्टृषज्ञाग्लाघटरभल-
भक्रमसङ्गार्हस्थर्थेषु तुमुन् ।

उ ४३२ [उ ४३३

६६ । पर्याप्तवचनेष्वलमर्थेषु ।

६७ । कर्तरि कृत् । उ २८८

६८ । भव्यगेयप्रवचनीयोपस्था-
नीयजन्याप्राव्यापात्या वा

उ ३१५

६९ । लः कर्मणि च भावे चा-
कर्मकेभ्यः । उ २

७० । तयोरेव कृत्यज्ञखलर्थाः ।

उ २८८

७१ । आदिकर्मणि क्तः कर्तरि
च । उ ३५४

७२ । गत्यर्थकर्मकस्त्रिषशीङ्
स्यासवसजनरुङ्जीर्यति-
भ्यश्च । उ ३६२

७३ । दाञ्जगोष्ठी संप्रदाने ।

उ ४३१ [उ ४३२

७४ । भीमादयोऽपादाने ।

७५ । ताभ्यामन्यत्रोणादयः ।

उ ४३२

७६ । ङोऽधिकरणे च ध्रौव्यम-
तिप्रत्यवसानार्थेभ्यः । उ ३६२

७७ । लस्य । उ ३

७८ । तिप् तस् भि सिप् थस्
थ मिब्वस् मस तातां भ था-
साथां ध्वमिङ्गिह मङ्गिङ् । उ ३

७९ । टित आत्मनेपदानां टेरे

उ २२

८० । थासः से । उ २२ [उ २४

८१ । लिट्स्तम्भयोरिग्रिच् ।

८२ । परस्मैपदानां णलतुसुस्थ
ल्युसणस्वमाः । उ ८

८३ । विदो लटो वा । उ १२१

८४ । ऋबः पञ्चानामादित
आहो ऋवः । उ ११६

८५ । लांटो लङ्गुत् । उ १४

८६ । एरुः । उ १४

८७ । सेर्च्चापिच । ल २५

८८ । वा ऊन्दसि । उ ५१५

८९ । मेर्जिः । उ १५ ।

९० । आमेतः । उ २७

- । सवाभ्यां वामौ । उ २७ ११२ । द्विष्य । उ १११ ।
 । आहुतमस्य पिब । उ १५ ११३ । तिङ्शित् सार्धधातु-
 । एत ऐ । उ २७ कम् । उ ७
 । लेटोऽडाटी । उ ४८० ११४ । आर्धधातुक शेषः । उ १२
 । आत ऐ । उ ४८० ११५ । लिट् च । उ ८ ।
 । वैतोऽन्यत्र । उ ४८१ ११६ । लिङ्ङाशिषि । उ १८
 । इतश्च लोपः परस्मैपदेषु । ११७ । कन्दस्युभयथा । उ ४८७
 उ ४८८ ।

- २ । स उत्तमस्य । उ ४८० चतुर्थ्याध्यायस्य प्रथम पादे ।
 ३ । नित्यं कृत । उ १४ १ । ङाप्प्रातिपदिकात् ।
 ०० । इतश्च । उ १५ पू ८५
 ०१ । तस्यस्यमिपां ताम् तम्- २ । स्वीजसमोऽष्टाभ्याम्भिस्
 तामः । उ १४ ङेभ्याम्भ्यस् ङसिभ्याम्भ्यस्
 ०२ । लिङ् सीयुट् । उ २८ ङसोमाम् ङांस् सुप् । पू ८६
 ०३ । यासुट् परस्मैपदेषूदात्ता ३ । स्त्रियाम् । पू २०७
 ङिञ्च । उ १६ ४ । अजायतष्टाप् । पू २७
 ०४ । किदाशिषि । उ १८ ५ । ऋन्नेभ्यां ङीप् । पू १३७
 ०५ । भस्व रन् । उ २८ ६ । उगितश्च । पू २०८
 ०६ । इटोऽत् । उ २८ ७ । वनो र च । पू २०८
 ०७ । सुट्तिथोः । उ १६ ८ । पादोऽन्यतरस्याम् । पू ०८
 ०८ । भिर्जस् । उ १७ ९ । टाड्वि । पू २०८
 ०९ । सिज्भ्यस्तुविदिभ्यश्च । १० । न षट्स्वस्त्रादिभ्यः ।
 उ २० पू १३८
 १० । आतः । उ २० [उ ११८ ११ । मनः । पू २१०
 ११ । लङ् शकटावनस्यैव । १२ । अनो बहुव्रीहिः । पू २१०

१३ । डाबुभाभ्यामन्यतरस्याम्

पृ २१०

१४ । अनुपसर्जनात् । पू २१५

१५ । टिड्ढाणञ्द्वयसज्दघ्न

ञ्मात्रच्तयपठक्ठञ्कञ्क-

रपः । पू २१५

१६ । यञश्च । पू २१७

१७ । प्राचां ऋस्तद्धितः । पू २१८

१८ । सर्वत्र लोहितादिकत

न्तेभ्य । पू २१८ ।

१९ । कारव्यमाण्डूकभ्यां च ।

पृ २१८

२० । वयसि प्रथमे । पू २१८

२१ । द्विगो । पू २२०

२२ । अपरिमाणविस्ताचित-

कस्वन्त्रेभ्यो न तद्धित

लुकि । पृ २२०

२३ । काणान्तात् क्षेत्रे । पृ २२०

२४ । पुरुषात् प्रमाणान्यतर

स्याम् । पृ २२१

२५ । बह्व्रीहिरुधसो ङीष् । २२१

२६ । सख्याव्ययादर्डीप् । पू २२२

२७ । दामहायनास्ताश्च । पू २२२

२८ । अन उपधालोपिनोऽन्य-

तरस्याम् । पू २१०

२९ । नित्यं संज्ञाकृन्सो । पू २२२

३० । केवलमामकभागधेयपा-

पापरसमानार्थकृतसुमङ्गल-

भेषजाश्च । पू २२३

३१ । रात्रेष्वाजसौ । उ ४८५

३२ । अन्तर्वत्पतिवतोर्नुक् ।

पू २२३ ।

३३ । पत्युर्नो यज्ञसंयोगे । २२३

३४ । विभाषा सपूर्वस्य । पू २२३

३५ । नित्यं सपत्न्यादिषु । २२४

३६ । पूतकृतोरै च । पू २२५

३७ । वृषाकप्यग्निकुसितकु-

सिदानामुदात्तः । पू २२५

३८ । मनारौ वा । पू २२५

३९ । वर्णादनुदात्तात् तोपधात्

तो नः । पू २२५

४० । अन्यतो ङीष् । पू २२६

४१ । पिहीरादिभ्यश्च । पू २२७

४२ । जानपदकुण्डगोणमथल-

भाजनागकालनीलकुश

कामुककवरादुत्तयम-

चावपनुक्त्रिमायाणा

स्थौल्यवणाच्छादनायो

विकारमैथुनेच्छाकेशवे-

शेषु । पू २२८

- ३ । शोणात् प्राचाम् । पू२२८ ६० । दिक्पूर्वपदान् छीप् ।
 ४ । वीतो गुणवचनात् । पू२२८ पू२३६
 ५ । बह्नादिभ्यश्च । पू२३० ६१ । पाहः । पू२३६ ।
 ६ । नित्यं कृन्दसि । उ ४८६ ६२ । सख्यशिक्षीति भाषायाम्
 ७ । भुवश्च । उ ४८६ [पू२३१ पू२३६
 ८ । पुंयोगादाख्यायाम् । ६३ । जातरस्त्रीविषयादयोप-
 ९ । इन्द्रवरुणभवशर्वरुद्रमृड- धात् । पू२३७
 हिमारण्ययवयवनमातुला- ६४ । पाककर्णपर्णपुष्पफलमूल
 चार्याणामानुक् । पू२३१ बालोत्तरपदाश्च । पू२३८
 १० । क्रीतात् करणपूर्वात् । ६५ । इतो मनुष्यजातः । पू२३८
 पू२३२ ६६ । जडुतः । पू२३८
 १ । तादल्पाख्यायाम् । पू२३२ ६७ । बाह्वस्तात् सञ्ज्ञायाम् ।
 २ । बहुव्रीह्यान्तोदात्तात् । पू२४०
 पू२३२ [पू२३३ ६८ । पङ्नाय । पू२४०
 ३ । अस्वाङ्गपूर्वपदाद्वा । ६९ । जरुत्तरपदादौपम्ये । पू
 ४ । स्वाङ्गाश्चोपसर्जनादसयो- २४०
 गोपधात् । पू२३३ ७० । संहितशफलक्षणवामा-
 ५ । नासिकोदरोष्ठजहादन्त- देय । पू२४०
 कर्णशृङ्गाश्च । पू२३४ ७१ । कद्रुकमण्डस्त्रीकृन्दसि ।
 ६ । न क्रौडादिवह्वच । उ ४८६
 पू२३४ [पू२३६ ७२ । सञ्ज्ञायाम् । पू२४१
 ७ । सङ्गनञ्जिद्यमानपूर्वाच्च । ७३ । शाङ्गैरवाद्यजो ङीन् ।
 ८ । नखमुखात् सञ्ज्ञायाम् । पू२४१
 पू२३६ [पू४८६ ७४ । यड्याप् । पू२४२
 ९ । दीर्घजिह्वी च कृन्दसि । ७५ । आवश्याश्च । पू२४२

- ७६ । तद्धिताः । पू २४२
- ७७ । यूनस्ति । पू २४२
- ७८ । अणिजोरनार्पयोगुरु-
पोत्तमयोः ष्यङ् गोत्रे ।
पू ५२०
- ७९ । गोत्रावयत्तात् । पू ५२२
- ८०
- ८१ । दैवयज्ञिगीचिद्वत्तिमात्य
मुग्रिकाण्डे विद्धिभ्योऽन्य-
तरस्याम् । पू ५२३
- ८२ । समर्थानां प्रथमाद्वा ।
पू ४८८
- ८३ । प्राग्दीव्यतोऽण् । पू ४८८
- ८४ । अश्वपत्यादिभ्यश्च । पू ४८८
- ८५ । दित्वादित्यादित्यपत्युत्त-
रपटाण्यन् । पू ४८८
- ८६ । उत्सादिभ्योऽञ् । पू ४८०
- ८७ । स्त्रीषु साभ्यां नञ्स्रजौ
भवमात् । पू ४८१
- ८८ । द्विगोलुगनपत्ये । पू ४८१
- ८९ । गोत्रेऽलुगचि । पू ४८१
- ९० । यूनि लक् । पू ४८२
- ९१ । फक्फिजोरन्यतरस्याम् ।
पू ४८३
- ९२ । तस्यापत्यम् । पू ४८३
- ९३ । एको गोत्रे । पू ४८७
- ९४ । गोत्राद्यून्यस्त्रियाम् ।
पू ४८८
- ९५ । अत इज् । पू ४८८
- ९६ । बाह्वादिभ्यश्च । पू ४८८
- ९७ । सुधातुरकङ् च । पू ४८८
- ९८ । गोत्रे कुञ्जादिभ्यश्च फक्
पू ४८९
- ९९ । नडादिभ्यः फक् । पू ४८९
- १०० । हरितादिभ्योऽञः ।
पू ५००
- १०१ । यजिजोश्च । पू ५००
- १०२ । शरहच्छुनकदर्भाङ्गु-
वत्सायायणेषु । पू ५००
- १०३ । द्रोणपर्वतजीवन्तादन्य-
तरस्याम् । पू ५००
- १०४ । अनृष्यानन्तर्ये विदा-
दिभ्योऽञ् । पू ५०१
- १०५ । गर्गादिभ्यो यञ् । पू ५०१
- १०६ । मधुबभ्रोर्ब्राह्मणकौशि-
कयोः । पू ५०२
- १०७ । कपिबोधादङ्गिरसे ।
पू ५०२
- १०८ । वतण्डाश्च । पू ५०२
- १०९ । लक् स्त्रियाम् । पू ५०३

११० । अश्वादिभ्यः ऋक् ।

च । पू ५०८

पू ५०३

१११ । भर्गात् त्रैगर्त्तं । पू ५०३

१२७ । कुलटाया वा । पू ५०८

११२ । शिवादिभ्योऽण् । पू ५०४

१२८ । चटकाया ऐरक् । पू ५०८

१२२ । अष्टहाभ्यो नदीमानुषी-

१२९ । गोधाया ढक् । पू ५०८

भ्यस्तत्रामिकाभ्यः । पू ५०४

१३० । आरंगुदीचाम् । पू ५०८

११४ । ऋष्यन्धकवृषणिकुरु

१३१ । तुद्राभ्यो वा । पू ५०८

भ्यश्च । पू ५०४

१३२ । पितृष्वसृक् । पू ५०८

११५ । मातृकत् संख्यासंभद्र-

१३३ । टकि लोपः । पू ५०८

पूर्वायाः । पू ५०५

१३४ । मातृष्वसृश्च । पू ५०८

११६ । कन्यायाः कनीन च ।

१३५ । चतुर्ध्याङ्गो ढक् । पू ५०८

पू ५०५

१३६ । गृध्यादिभ्यश्च । पू ५१०

११७ । विकर्णशङ्खच्छगलाहस-

१३७ । राजश्वशुराद्यत् । पू ५१२

भरद्वाजात्रिष । पू ५०५

१३८ । क्षत्राद्वा । पू ५१४

११८ । पीलाया वा । पू ५०६

१३९ । कुलात् खः । पू ५१४

११९ । ढक् च मण्डूकात् ।

१४० । अपूर्वपदादन्यतरस्यां

पू ५०६

यद्ढक्चौ पू ५१४

१२० । स्त्रीभ्यो ढक् । पू ५०६

१४१ । महाकुलादञ्खञौ

पू ५१४

१२१ । हाचः । पू ५०६

१४२ । दुष्कुलाद्ढक् । पू ५१४

१२२ । इतस्थानिजः । पू ५०६

१४३ । स्वसृक् पू ५१५

१२३ । शुभ्रादिभ्यश्च । पू ५०६

१४४ । भ्रातृभ्यश्च । पू ५१५

१२४ । विकर्णकुपीतकात्

१४५ । व्यन् सपञ्जे । पू ५१५

काश्यपे । पू ५०७

१४६ । रेवत्यादिभ्यश्च । पू ५१५

१२५ । भुवो वुक् च । पू ५०७

१४७ । गोत्रस्त्रियाः कुत्सने ण

१२६ । कल्याणादीनामिनङ्

च । पू ५१५

- १४८ । वृद्धात् ठक् सौवीरेषु पृ ४८५ [पृ ४८६
बहुलम् । पू ५१५'
१४९ । फिष्णु ढ । पृ ५१६ १६४ । भ्रातरि च ज्यायसि ।
१५० । फाण्डाहृतिमिमताभ्यां १६५ । वान्यस्मिन् सपिण्डे
णफिजौ । पू ५१६ स्थविरतरे जीवति । पू ४८६
१५१ । कुर्वादिभ्यो ण्यः । पू ५१६ १६६ । *वृद्धस्य च पूजायाम् ।
१५२ । सेनान्तलक्षणकारिभ्यश्च पू ४८६ [पृ ४८६
पू ५१७ १६७ । ग्यूनश्च च कुत्सायाम् ।
१५३ । उदीचामिञ् । पू ५१७ १६८ । जनपदशब्दात् क्षत्रिया-
दञ् पू ५१८
१५४ । तिकादिभ्यः फिञ् । १६९ । साल्वेयगान्धारिभ्यां च
पू ५१७ [पृ ५१७ पू ५१८
१५५ । कौशल्यकार्मार्याभ्यां च १७० । ह्यज्मगधकलिङ्गसूरम-
१५६ । अणो यच । पू ५१८ सादण् । पू ५१८
१५७ । उदीचां वृद्धादगोत्रात् । १७१ । वृद्धे लोसलाजादाञ्
पू ५१८ [पृ ५१८ जाङ् । पू ५१८
१५८ । वाकिनादीनां कुक् च । १७२ । कुरुनादिभ्यो ण्यः पू ५१८
१५९ । पुत्रान्तादन्यतरस्याम् । १७३ । साल्वावयवप्रत्ययश्च-
पू ५१८ लकूटाश्मकादिञ् । पू ५२०
१६० । प्राचामवृद्धात् फिन् १७४ । ते तद्वाजाः । पू ५२०
बहुलम् । पू ५१८ १७५ । कम्बोजाल्लुक् । पू ५२०
१६१ । मनोर्जातावज्रगौ पुक् १७६ । स्त्रियामवन्तिकुन्तिकुरु-
च । पू ५१८ भ्यश्च । पू ५२१
१६२ । अपत्य पोत्रप्रभृति गो- १७७ । अतश्च । पू ५२१ ।
त्रम् । पू ४८५
- १६३ । जीवति तु वंश्ये युवा ।

* + एते मूले कौस्तुभकार वार्तिके ।

७८ । न प्राच्यभर्गादियौधिया-
दिभ्यः । पू ५२१

द्वितीय पादे ।

- । तेन रक्तं रागात् । पू ५२४
। लाक्षारोचनाटठक् पू ५२४
। नक्षत्रेण युक्तः कालः । पू ५२४
। लवविशेषे । पू ५२४
। सञ्जायां श्रवणाश्रय्याभ्याम्
पू ५२५
। हन्वाच्छः । पू ५२५
१ । दृष्ट साम । पू ५२५
२ । कलेर्ठक् । पू ५२६
३ । वामदेवाङ्गङ्गौ । पू ५२६
४ । परिहृतो रथः । पू ५२६
५ । पाण्डुकम्बलादिनि पू ५२६
६ । द्वैपवैयाघ्रादञ् । पू ५२७
७ । कौमारापूर्ववचने । पू ५२७
८ । तत्रोद्धृतममत्रेभ्यः । पू ५२७
९ । स्थण्डिलाच्छयितरि व्रत ।
पू ५२८
१० । सङ्कृत भक्षा । पू ५२८
११ । शूलोष्णाद्यत् । पू ५२८
१२ । दध्नष्ठक् । पू ५२८
१३ । उद्विश्रितोऽन्यतरस्याम्

२० । चीराङ्गठक् । पू ५२८

२१ । स्मस्मिन् पौर्णमासीति
सञ्जायाम् । पू ५२८

२२ । आयहाद्यश्रय्याटठक् ।
पू ५२८

२३ । विभाषा फाल्गुनीश्रव-
णाकार्त्तिकीचैत्रीभ्यः ।
पू ५२८

२४ । सास्य देवता । पू ५३०

२५ । कस्येत् । पू ५३०

२६ । शक्रातन् । पू ५३१

२७ । अपोनमृपां नमृभ्यां घ ।
पू ५३१

२८ । क च । पू ५३१

२९ । महेन्द्रादाणी च पू ५३१

३० । सोमाद्याण् । पू ५३१

३१ । वाय्वतुपिचुपसां यत् ।
पू ५३१ ।

३२ । द्यावापृथिवीसुनासीरम-
रुत्वदग्नीषोमवास्तांष्यति-
गृह्मेधाच्छ च । पू ५३२

३३ । अग्नेर्ठक् । पू ५३२

३४ । कालेभ्यो भववत् । पू ५३२

३५ । महाराजप्रोष्ठपदाभ्यां
ठक् । पू ५३२

३६ । पिष्टव्यमातुलमातामह-

पितामहाः । पू ५३३

३७ । तस्य सम्बुद्धः । पू ५३४

३८ । भिक्षादिभ्योऽण् । पू ५३४

२८ । गोत्रीक्षाद्वारभ्यराजराज

न्यराजपुत्रवत्समनुष्याजाद

वुञ् । पू ५३४

४० । केदाराद्यञ् च । पू ५३५

४१ । ठञ्क्वचिन्त्य । पू ५३५

४२ । ब्राह्मणमाणववाडवाद्यन्

पू ५३५ [पू ५३५

४३ । ग्रामजनवन्धुभ्यस्तन् ।

४४ । अनुदात्तादेरञ् । पू ५३६

४५ । खगिडकादिभ्यश्च । पू ५३६

४६ । चरणेभ्यो धर्मवत् । पू ५३६

४७ । अचित्तहस्तिधेनोष्ठक् ।

पू ५३६

४८ । केशाखाभ्यां यञ्क्वावन्य-

तरस्याम् । पू ५३६

४९ । पाशादिभ्यो यः पू ५३६

५० । खलगोरथात् । पू ५३७

५१ । इनिब्रकश्चश्च । पू ५३७

५२ । विषयो देशे । पू ५३७

५३ । राजन्यादिभ्यो वुञ् पू ५३७

५४ । भौरिक्वाद्यैषुकार्यादिभ्यो

विधल्भक्तली । पू ५३८

५५ । सोऽस्यादिरितिच्छन्दसः

प्रगाथेषु । पू ५३८

५६ । संग्रामे प्रयोजनयोश्च भ्यः

पू ५३८

५७ । तदस्यां प्रहरणमिति

क्रीडार्या णः । पू ५३८

५८ । वजः सास्यां क्रियेतिजः ।

५९ । तदधीते तद्वेद । पू ५३८

६० । क्रतूस्थादिसूत्रान्ताट्ठक् ।

पू ५४०

६१ । क्रमादिभ्यो वृन् । पू ५४१

६२ । अनुब्राह्मणादिनिः । पू ५४१

६३ । वसन्तादिभ्यष्ठक् । पू ५४१

६४ । प्रोक्ताङ्गुक् । पू ५४१

६५ । सूत्राच्च कोपधात् । पू ५४२

६६ । कन्दोब्राह्मणानि च तद्वि-

षयाणि । पू ५४३

६७ । तदस्मिन्नस्तीति देशे त-

न्नाम्नि । पू ५४३

६८ । तेन निर्वृत्तम् । पू ५४३

६९ । तस्य निवासः । पू ५४३

७० । अदूरभवश्च । पू ५४४

७१ । श्रीरञ् । पू ५४४

७२ । मतीश्च बह्वजङ्गात् । पू ५४४

- ३ । बह्वचः कृपेषु । पृ ५४४
 ४ । उदक् च विपाशः । पृ ५४४
 ५ । संकलादिभ्यश्च । पृ ५४५
 ६ । स्त्रीषु सौवीरसाख्यप्राप्तु ।
 पृ ५४५
 ७ । सवाल्वादिभ्योऽण् । पृ ४१५
 ८ । गीणी । पृ ५४५ ।
 ९ । कोपधाञ् । पृ ५४६
 १० । वृष्णकठजिलमेनिरुदञ्
 गययफक्फिजिज अककठ-
 कोऽरीहणकृगावश्यं कुमद
 कागटणप्रेक्षाश्मसखिसकाश
 बलपक्षकर्णसतंगमप्रगदिवरा
 हकुमदादिभ्यः । पृ ५४६
 १ । जनपटे लप् । पृ ५४८
 २ । वरणादिभ्यश्च । पृ ५५१
 ३ । शर्कराया वा । पृ ५५२
 ४ । ठक्छी च । पृ ५५२ ।
 ५ । नद्यां मतुप् । पृ ५५२
 ६ । मध्वादिभ्यश्च । पृ ५५२
 ७ । कुमुदनडवेतमेभ्योऽमृतुप्
 पृ ५५२
 ८ । नडशादाङ्ङलच् । पृ ५५३
 ९ । शिखाया बलच् । पृ ५५३
 १० । उत्करादिभ्यश्च । पृ ५५३
 ८१ । नडादीनां कुक्च । पृ ५५३
 ८२ । शिषे । पृ ५५५
 ८३ । राष्ट्रावारपाराङ्छी ।
 पृ ५५५
 ८४ । ग्रामाद्याखञौ । पृ ५५५
 ८५ । कत्रादिभ्यो ढकञ् ।
 पृ ५५६
 ८६ । कुलकुक्षिग्रीवाभ्यां ग्रास्य
 लङ्कारिषु । पृ ५५६
 ८७ । नद्यादिभ्यो ढक । पृ ५५६
 ८८ । दक्षिणापक्षात्पुंसस्यक ।
 ८९ । कापिण्याः षक् । पृ ५५६
 ९०० । रङ्गोरमनुष्येऽण् च ।
 पृ ५५७
 ९०१ । द्युप्रागपागुदकप्रतीची
 यत् । पृ ५५७
 ९०२ । कन्यायाष्टक् । पृ ५५७
 ९०३ । वर्णी वक् । पृ ५५७
 ९०४ । अव्ययात् ल्यप् । पृ ५५७
 ९०५ । ऐपमीह्यश्वमोऽन्यतर-
 स्याम् । पृ ५५८
 ९०६ । तीरकृष्योत्तरपदादङ्छी
 पृ ५५८ ।
 ९०७ । दिक्पूर्वपदादसंज्ञायां
 जः । पृ ५५८

- १०८ । मद्रेभ्योऽञ् । पू ५५८ विषयात् । पू ५६३
- १०९ । उदीच्यग्रामार्चं बह्वचो' १२६ । कच्छानिवृत्तवर्त्तोत्तर-
ऽन्तोदात्तात् । पू ५५८ पदात् । पू ५६४
- ११० । प्रस्थोत्तरपदपलद्यादि- १२७ । धूमादिभ्यश्च । पू ५६४
कीपधादण् । पू ५५८ १२८ । नगरात् कुत्सनप्रावी-
१११ । कण्वादिभ्यो गां च । ख्ययोः । पू ५६४
पू ५६० १२९ । अरण्यान्मनुष्ये । पू
११२ । इजश्च । पू ५६० ५६४
- ११३ । न ह्य चः प्राच्यभरतेषु । १३० । विभाषा कुरुयुगन्धरा-
पू ५६० भ्याम् पू ५६५
- २१४ । वृद्धाच्छः । पू ५६० १३१ । मद्रवृज्योः कन् । पू ५६५
- ११५ । भवतष्ठक्कसौ । पू ५६१ १३२ । कीपधादण् । पू ५६५
- ११६ । काश्यादिभ्यश्चञ्जिठौ । १३३ । कच्छादिभ्यश्च । पू ५६५
पू ५६१ [५६२ १३४ । मनुष्य तत्स्थयोर्वृज् ।
११७ । बाहीकग्रामेभ्यश्च । पू पू ५६५ [पू ५६५
- ११८ । विभाषोशीनरेषु । पू ५६२ १३५ । अपदातो सात्वात् ।
- ११९ । ओर्देशे ठञ् । पू ५६२ १३६ । गोयवाग्वोश्च । पू ५६६
- १२० । वृद्धात् प्राचाम् । पू ५६२ १३७ । गर्त्तोत्तरपदाच्छः । पू
१२१ । धन्वयोपधाहुञ् । पू ५६२ ५६६
- १२२ । प्रस्थपुरवहान्ताश्च । १३८ । गृहादिभ्यश्च । पू ५६६
पू ५६३ १३९ । प्राचां कटादेः । पू ५६७
- १२३ । रोपधेतोः प्राचाम् । पू ५६३ [५६३ १४० । राज्ञः क च । पू ५६७
- १२४ । जनपदतद्वध्याश्च । पू ५६३ १४१ । वृद्धादकेकान्तस्त्रोपधात्
पू ५६७
- १२५ । अहृडादपि बहुवचन- १४२ । कन्यापलदनगरग्राम-

- ऋदोत्तरपदात् । पू ५६७ १३ । विभाषा रोगातपयोः ।
 ३ । पर्वताच्च । पू ५६७ पू ५७० [पू ५७०
 ४ । विभाषा मनुष्ये । पू ५६७ १४ । निशाप्रदोषाभ्यां च ।
 ५ । लक्षणेपथीहरहाजे । १५ । श्वसस्तुट् च । पू ५७०
 पू ५६८ १६ । सन्धिवैलाद्यतुनक्षत्रेभ्यो
 ऽण् । पू ५७१
 १७ । प्राट्प एण्यः । पू ५७१
 १८ । वर्षाभ्यठक् । पू ५७१
 १९ । छन्दसि ठक् । उ ४८७
 २० । वसन्ताच्च । उ ४८७
 २१ । हेमन्ताच्च । उ ४८७
 २२ । सर्वत्राण् च तलोपश्च ।
 पू ५७१
 २३ । माय चिरं प्राज्ञे प्रग्व्य-
 येभ्यङ्युल्लौ तुट् च ।
 पू ५७१
 २४ । विभाषा पूर्वाज्ञापराज्ञा-
 भ्याम् । पू ५७२
 २५ । तच्च जातः । पू ५७२
 २६ । प्राट्पठप् । पू ५७२
 २७ । सञ्ज्ञाया शरदो वुक् ।
 पू ५७२
 २८ । पूर्वाज्ञापराज्ञार्द्रामूलप्र-
 दोषावस्वरारान् । पू ५७४
 २९ । पथः पथ च । पू ५७४
 ३० । शरदः । पू ५७०

- ३० । अमावस्याया वा । पू ५७४
 ३१ । अ च । पू ५७४-
 ३२ । सिन्धुपकराभ्यां कन् ।
 पू ५७५ -
 ३३ । अणजौ च । पू ५७५
 ३४ । अविष्ठाफलान्यनुराधा-
 स्वातितित्थपुनवसुहस्तविशा-
 खाषाढाबहुलाश्लुक् । पू ५७५
 ३५ । स्थानान्तगोशालखरशा-
 लाञ्च । पू ५७६
 ३६ । वत्सशालाभिजिदश्वयुक्-
 शतभिषजो वा । पू ५७६
 ३७ । नक्षत्रेभ्यो बहुलम् ।
 पू ५७६
 ३८ । कृतलब्धक्रीतकुशलाः ।
 पू ५७६
 ३९ । प्रायभवः । पू ५७६
 ४० । उपजानूपकर्णोपनीविष्ठक्
 पू ५७७
 ४१ । सम्भूतः । पू ५७७
 ४२ । कीश डटञ् । पू ५७७
 ४३ । कालात् साधुपुष्पात् प-
 ञ्चमानेषु । पू ५७७
 ४४ । उमे च । पू ५७७
 ४५ । आश्वयुज्या वुञ् । पू ५७७
 ४६ । ग्रीष्मवसन्तादन्यतरस्याम्
 पू ५७७
 ४७ । देयमृणे । पू ५७७
 ४८ । कलाप्यश्वत्ययववुसाहुन् ।
 पू ५७७
 ४९ । ग्रीष्मावरसमाहुञ् । पू ५७८
 ५० । संवत्सराग्रहायणीभ्यां
 ठञ् च । पू ५७८
 ५१ । व्याहरति मृगः । पू ५७८
 ५२ । तदस्य सीढम् । पू ५७८
 ५३ । तत्र भवः । पू ५७८
 ५४ । दिगादिभ्यो यत् । पू ५७८
 ५५ । शरीरावयवाञ्च । पू ५७८
 ५६ । दृतिकुक्षिकलशिवस्यस्य-
 हर्दञ् । पू ५८०
 ५७ । ग्रीवाभ्योऽण् च । पू ५८०
 ५८ । गम्भीराञ् जयः । पू ५८०
 ५९ । अव्ययीभावाञ्च । पू ५८०
 ६० । अन्तःपूर्वपदाटठञ् ।
 पू ५८० [पू ५८१
 ६१ । ग्रामात् पर्यन्तपूर्वात् ।
 ६२ । जिह्वामूलाङ्गुलेष्कः ।
 पू ५८२
 ६३ । बर्गान्ताञ्च । पू ५८२
 ६४ । अशब्दे यत्स्वावन्यतर-

- स्याम् । पू ५८२
 ६५ । कर्णललाटात् कनलङ्कारे
 पू ५८२
 ६६ । तस्य व्याख्यान इति च
 व्याख्यातव्यनाम्नः । पू ५८२
 ६७ । वङ्गचोऽस्तीदात्ताट्ठञ्
 पू ५८२
 ६८ । क्रतुयज्ञेभ्यश्च । पू ५८३
 ६९ । अध्यायेष्वेवर्षे । पू ५८३
 ७० । पौरोडाशपुरोडाशात् छन्
 पू ५८३
 ७१ । हृन्दसो यदणो । पू ५८३
 ७२ । ह्यजृद्वाह्मणर्कप्रथमा-
 ध्वरपुरस्वरणनामाख्याता-
 ट्ठक् । पू ५८४
 ७३ । अणुगयनादिभ्यः । पू ५८४
 ७४ । तत आगतः । पू ५८४
 ७५ । ठगायस्यानेभ्यः । पू ५८४
 ७६ । शुण्डिकादिभ्यो ण् ।
 पू ५८४
 ७७ । विद्यायोनिसम्बन्धेभ्यो
 वुञ् । पू ५८५
 ७८ । ऋतठञ् । पू ५८५
 ७९ । पितृर्यश्च । पू ५८५
 ८० । गोत्रादङ्गवत् । पू ५८५

- ८१ । नेतुमनुष्येभ्यो ऽन्यतरस्यां
 रूप्यः । पू ५८५
 ८२ । मयट् च । पू ५८६
 ८३ । प्रभवति । पू ५८६
 ८४ । विदूराञ् अ । पू ५८६
 ८५ । तद्गच्छति पश्चिदूतयोः ।
 पू ५८६
 ८६ । अभिनिष्क्रामति द्वारम् ।
 पू ५८६
 ८७ । अधिकृत्य कृते ग्रन्थे । पू ५८६
 ८८ । शिशुकन्दयमसमद्वन्द्वेन्द्र-
 जननादिभ्यश्च । पू ५८७
 ८९ । सो ऽस्य निवासः । पू ५८७
 ९० । अभिजनश्च । पू ५८७
 ९१ । आयुधजीविभ्यश्चः पर्वते ।
 पू ५८७
 ९२ । शाण्डिकादिभ्यो अः ।
 पू ५८७
 ९३ । सिन्धुतक्षशिलादिभ्यो
 णञी । पू ५८८
 ९४ । तृदीगलातुरवर्मतीकृच्च-
 वाराड्ठक् षष्ठ्यञ्चः । पू ५८८
 ९५ । भक्तिः । पू ५८८
 ९६ । अचित्ताददेशकालाट्ठक् ।
 पू ५८८

८७ । महाराजाट्ठञ् । पू५८८

८८ । वासुदेवार्जुनाभ्यां वुन् ।

पू ५८९

८९ । गोत्रचत्रियाख्येभ्योबहुलं

वुञ् । पू ५८९

१०० । जनपदिनां जनपदवत्

सर्वे जनपदेन समानशब्दा-

नां बहुवचने । पू ५८९

१०१ । तेन प्रोक्तम् । पू ५८९

१०२ । तित्तिरिवरतन्तु खण्डि-

कोखाच्छण् पू ५८९

१०३ । काश्यपकौशिकाभ्याम्-

पिभ्यां णिनिः । पू५९०

१०४ । कलापिवैशम्पायनान्ते

वासिभ्यश्च । पू ५९०

१०५ । पुराणप्रोक्तेषु ब्राह्मणक-

ल्पेषु । पू ५९०

१०६ । शौनकादिभ्यश्छन्दसि ।

पू ५९१

१०७ । कठचरकाङ्गुक् । पू५९१

१०८ । कलापिनो ऽण् । पू५९१

१०९ । छगलिनो टिनुक् । पू५९१

११० । पाराशर्यशिलालिभ्यां

भिन्ननटसूत्रयोः पू ५९१

१११ । कर्मन्दकशाखादिनिः ।

पू ५९२

११२ । तेनैकदिक् । पू ५९२

११३ । तसिञ्च । पू ५९२

११४ । उरसो यञ्च । पू ५९२

११५ । उपज्ञाते । पू ५९२

११६ । कृते ग्रन्थे । पू ५९३

११७ । संज्ञायाम् । पू ५९३

११८ । कुलालादिभ्यो वुञ् ।

पू ५९३

११९ । क्षुद्राभ्रमरवटरपादप-

दञ् । पू ५९३

१२० । तस्येदम् । पू ५९३

१२१ । रथाद्यत् । पू ५९४

१२२ । पत्रपूर्वादञ् । पू ५९४

१२३ । पञ्चाध्वर्युपरिषदश्च ।

पू ५९४

१२४ । हलसीराट्ठक् । पू५९४

१२५ । इन्दादुन् वैरमैयुनि-

कयोः । पू ५९४

१२६ । गोत्रचरणादुञ् । पू५९५

१२७ । सङ्गाहलक्षणेष्वाञ्चि-

जामण् । पू ५९५

१२८ । शाकलाद्या । पू ५९५

१२९ । छन्दोगीकथिकयात्रिक-

वङ्गचनटाञ्जयः । पू५९६

१३० । न दृष्टमाणवास्ते वा-
सिषु । पू ५८६

१३१ । रेवतिकादिभ्यश्च ।
पू ५८६

१३२ । कौपिञ्चलहास्तिपदा-
दण् । पू ५८६

१३३ । आथर्वणिकस्येकलोपश्च ।
पू ५८६

१३४ । तस्य विकारः । पू ५८७

१३५ । अवयवे च प्रास्थोषधि-
वृत्तेभ्यः । पू ५८७

१३६ । विल्वादिभ्योऽण् । पू ५८७

१३७ । कोपधाश्च । पू ५८७

१३८ । अपुजतुनोः घुक् ।
पू ५८७

१३९ । आरञ् । पू ५८८

१४० । अनुदात्तादेश । पू ५८८

१४१ । पलाशादिभ्यो वा ।
पू ५८८

१४२ । शम्याः घृज् । पू ५८८

१४३ । मयङ्गै तयोर्भाषायामभ-
चाष्टादनयोः । पू ५८८

१४४ । नित्यं वृद्धशरादिभ्यः ।
पू ५८८

१४५ । गोश्च पुरीषे । पू ५८८

१४६ । पिष्टाश्च । पू ५८८

१४७ । संज्ञायां कन् । पू ५८८

१४८ । ग्रीहेः पुरोडाशे । पू ६००

१४९ । असंज्ञायां तिलयवा-
भ्याम् । पू ६००

१५० । इय चम्बुन्दसि । उ४८७

१५१ । नोत्वहर्ध्विस्वात् । उ४८७

१५२ । तालादिभ्योः ऽण् ।
पू ६००

१५३ । जातरूपेभ्यः परिमाणे ।
पू ६०० [पू ६००

१५४ । प्राणिरजतादिभ्यो ऽञ् ।

१५५ । जितश्च तत्प्रत्ययात् ।
पू ६००

१५६ । क्रीतवत् परिमाणात् ।
पू ६०१

१५७ । उद्वाहुज् । पू ६०१

१५८ । उमोर्णयोर्वा । पू ६०१

१५९ । एण्या ठज् । पू ६०१

१६० । गोपयसोर्यत् । पू ६०१

१६१ । द्रोश्च । पू ६०१

१६२ । माने वयः । पू ६०२

१६३ । फले लुक् । पू ६०२

१६४ । प्रक्षादिभ्योऽण् । पू ६०२

१६५ । जम्बा वा । पू ६०२

पाणिनीयाष्टके ।

६६ । लुप् च । पू ६०२

६७ । हरीतक्यादिभ्यश्च । पू ६०३

६८ । कसीयपर्शव्ययोर्यञ्जौ
लुक् च । पू ६०३

चतुर्थाध्यायस्य चतुर्थपादे ।

१ । प्राग्वहतेष्ठक् । पू ६०४

२ । तेन दीव्यति खनति जयति
जितं पू ६०४ ।

३ । सस्रुतम् । पू ६०५

४ । कुलत्यकोपधादण् । पू ६०५

५ । तरति । पू ६०५

६ । गोपुच्छाट्ठञ् । पू ६०५

७ । नौह्यचठन् । पू ६०५

८ । चरति । पू ६०५

९ । आकर्षात् ठल् । पू ६०५

१० । पर्षादिभ्यः ठन् । ६०६

११ । श्वगणाट्ठञ् च । पू ६०६

१२ । वेतनादिभ्यो जीवति ।

पू ६०६ [पू ६०६

१३ । वस्त्रक्रयविक्रयाट्ठन्

१४ । आयुधाच्छ च । पू ६०७

१५ । हरत्युक्कादिभ्यः । पू ६०७

१६ । भस्त्रादिभ्यः ष्टन् । पू ६०७

१७ । विभाषा विवधात् । पू ६०७

१८ । अण्कुटिलिकाया ।

पू ६०७

१९ । निर्वृत्तेऽच्चवृतादिभ्यः ।

पू ६०८

२० । चेर्मन्त्रित्यम् । पू ६०८

२१ । अपमित्ययाचिताभ्यां

कञ्जनौ । पू ६०८

२२ । संसृष्टे । पू ६०८

२३ । चूर्णादिनिः । पू ६०८

२४ । लघणाङ्गुक् । पू ६०८

२५ । मुह्यदण् । पू ६०८

२६ । व्यञ्जनैरुपसिक्तौ । पू ६०८

२७ । ओजःसहोभसा वर्त्तते ।

पू ६०८

२८ । तत् प्रत्यनुपूर्वमीपलोम-

कूलम् । पू ६०८

२९ । परिमुखं च । पू ६१०

३० । प्रयच्छति गच्छाम् । पू ६१०

३१ । कुसीददशैकादवात् ष्ठन्

ष्ठचौ । पू ६१०

३२ । उच्छति । पू ६१०

३३ । रक्षति । पू ६११

३४ । शब्ददुर्दुर करोति । पू ६११

३५ । पश्चिमत्यसृगान् हन्ति ।

- पू ६११ [पू ६११ ५४ । शलालुनोऽन्यतरस्याम् ।
 ३६ । परिपत्यं च तिष्ठति । पू ६१५
 ३७ । माथोत्तरवदपदव्यनुपद ५५ । शिल्पम् । पू ६१५
 धावति । पू ६१२ ५६ । मङ्डुकभर्भरादन्यतर-
 ३८ । आक्रन्दाट्ठञ्च । पू ६१२ स्यामीं । पू ६१५
 ३९ । पदोत्तरपद गृह्णाति । ५७ । प्रहरणम् । पू ६१५
 पू ६१२ ५८ । परश्वधाट्ठञ्च । पू ६१५
 ४० । प्रतिकण्ठार्थललामं च । ५९ । शक्तियष्टोरीकक् । पू ६१६
 पू ६१२ ६० । अस्तिनास्तिदिष्टं मतिः ।
 ४१ । धर्मं चरति । पू ६१२ पृ ६१६
 ४२ । प्रतिपद्यमेति ठञ्च । पू ६१२ ६१ । शालम् । पू ६१६
 ४३ । समवायान् समवेति । ६२ । क्वात्रिभ्यो णः । पू ६१६
 पू ६१३ ६३ । कर्माध्ययने वृत्तम् । पू ६१७
 ४४ । परिपदो ण्यं । पू ६१३ ६४ । बह्वच्पूर्वपदाट्ठञ्च ।
 ४५ । सेनाया वा । पू ६१३ पू ६१७
 ४६ । सज्जाया ललाटकुक्कुट्या ६५ । हिन भज्जा । पू ६१७
 पश्यति । पू ६१३ ६६ । तदस्मै दीयते नियुक्तम् ।
 ४७ । तस्य धर्म्यम् । पू ६१३ पू ६१७
 ४८ । अण् महियादिभ्यः । ६७ । श्राणामासौदनाट्ठिठन्
 पू ६१४ पू ६१७ [पू ६१८
 ४९ । ऋतोऽञ् । पू ६१४ ६८ । भक्तादस्यन्यतरस्याम् ।
 ५० । अवक्रयः । पू ६१४ ६९ । तत्र नियुक्तः । पू ६१८
 ५१ । तदस्य पण्यम् । पू ६१४ ७० । अंगारान्ताट्ठन् । पू ६१८
 ५२ । लवणाट्ठञ्च । पू ६१४ ७१ । अध्यायिन्यदेशकालात् ।
 ५३ । किसरादिभ्यः ञ् । पू ६१४ पू ६१८

- ७२ । कठिनान्तप्रस्तारसंस्थानेषु
व्यवहरति । पू ६२८
- ७३ । निकटे वंसति । पू ६१८
- ७४ । आवसयात् ऋल् । पू ६१८
- ७५ । प्राग्चिताद्यत् । पू ६२०
- ७६ । तद्वहति रथयुगप्रासङ्गम् ।
पू ६२० ।
- ७७ । धुरी यड्ठकौ । पू ६२०
- ७८ । खः सर्वधुरात् । पू ६२०
- ७९ । एकधुराक्तुक् च । पू ६२०
- ८० । शकटादण् । पू ६२०
- ८१ । हलसीराट्ठक् । पू ६२०
- ८२ । संज्ञायां जन्या पू ६२०
- ८३ । विध्यत्यधनुषा । पू ६२१
- ८४ । धनगणं लब्धा । पू ६२१
- ८५ । अन्नासः । पू ६२१
- ८६ । वशं गतः । पू ६२१
- ८७ । पदमस्मिन् दृश्यम् । पू ६२१
- ८८ । मूलमस्यावर्हि । पू ६२१
- ८९ । सज्ञाया धेनुष्या । पू ६२१
- ९० । गृहपतिना संयुक्ते अगः ।
पू ६२१
- ९१ । नौवयोधर्मविषमूलमूल-
सीतातुलाभ्यस्तर्प्यतुल्य-
प्राप्यवध्यानाभ्यसमसमि-
- तसन्धितेषु । पू ६२२
- ९२ । धर्मपथ्यर्थन्यायादनपेति ।
पू ६२२
- ९३ । छन्दसो निर्मिते । पू ६२२
- ९४ । उरसोऽण् च । पू ६२२
- ९५ । हृदयस्य प्रियः । पू ६२२
- ९६ । बन्धने चर्षी । पू ६२३
- ९७ । मतजनहलात् करणज-
ल्पकर्षेषु । पू ६२३
- ९८ । तत्र साधु । पू ६२३
- ९९ । प्रतिजनादिभ्यः खञ् ।
पू ६२३
- १०० । भक्तासः । पू ६२३
- १०१ । परिषदो ण्यः । पू ६२३
- १०२ । कथादिभ्यष्ठक् । पू ६२३
- १०३ । गुडादिभ्यष्ठञ् । पू ६२४
- १०४ । पथ्यतिथिवसतिस्त्रपते-
र्ठञ् । पू ६२४
- १०५ । सभाया यः । पू ६२४
- १०६ । ट्छन्दसि । उ ४८७
- १०७ । समानतीर्थे वासी
पू ६२४
- १०८ । समानोदरे शयित ओ
चोदात्तः । पू ६२४
- १०९ । सोदराद्यः । पू ६२४

११० । भवे हृत्सि । उ ४८७

१११ । प्राथो नदीभ्यां षण् ।

उ ४८८

११२ । वेशस्तहिमवज्ञगामण्

उ ४८८

११३ । स्त्रीतसो विभाषा ङङ्-

द्यौ । उ ४८८

११४ । सगर्भसयूयसनुताद्यत् ।

उ ४८८

११५ । तुग्राहन् । उ ४८८

११६ । अयाद्यत् । उ ४८८

११७ । घच्छी च । उ ४८८

११८ । समुद्राभ्राह् । उ ४८८

११९ । वर्द्धिषि दत्तम् । उ ४८८

१२० । दूतस्य भागकर्मणी ।

उ ४८८

१२१ । रक्षीयातूनां हननी ।

उ ४८८

१२२ । रवतीजगतीहविष्याभ्यः

प्रशस्ये उ ४८८

१२३ । असुरस्य स्वम् । उ ५००

१२४ । माययामण् । उ ५००

१२५ । तद्वानासामुपधानो

मन्त्र इतीष्टकासु लुक् च

मतोः । उ ५००

१२६ । अग्निमानण् उ ५००

१२७ । वयस्यासु मूर्ध्नो मतुप् ।

उ ५००

१२८ । मत्वर्थ्ये मासतन्वीः । ०

उ ५००

१२९ । मधोर्जच० । उ ५०१

१३० । भोजसो ऽहनि यत्खौ ।

उ ५०१ [उ ५०१

१३१ । वेशीयश्रादेभंगाद्यल् ।

१३२ । ख च । उ ५०१

१३३ । पूर्वैः कृतमिनियौ च

उ ५०१

१३४ । अङ्गिः संस्कृतम् । उ ५०१

१३५ । सहस्रेण संमिती घ ।

उ ५०१

१३६ । मती च । उ ५०१

१३७ । सोममर्हति यः । उ ५०२

१३८ । मये च । उ ५०२

१३९ । मधोः । उ ५०२

१४० । वसोः समूहे च । उ ५०२

१४१ । नक्षत्राहः । उ ५०२

१४२ । सर्वदेवात् तातिल् ।

उ ५०३

१४३ । शि शमरिष्टस्य करे ।

उ ५०३

१४४। भावे च । उ ५०३

पञ्चमाध्यायस्य प्रथमपादे ।

१। प्राक् क्रीताच्छः । पू ६२५

२। उगवादिभ्यो यञ् । पू ६२५

३। कम्बलाच्च संज्ञायाम् ।

पू ६२५

४। विभाषा हविरूपादिभ्यः ।

पू ६२५

५। तस्मै हितम् । पू ६२६

६। शरीरावयवाद्यत् । पू ६२६

७। खलयवमाषतिलहपत्रह्न-
खञ् । पू ६२६

८। अजाविभ्यां यन् । पू ६२६

९। आत्मन्विश्वजनभोगोत्तर-
पदात्खः । पू ६२६

१०। सर्वपुरुषाभ्यां णञ्जी ।

पू ६२७

११। माणवचरकाभ्यां खञ् ।

पू ६२७ [पू ६२७

१२। तदर्थं विकृते प्रकृतौ ।

१३। छदिरुपधिवलेट्ज् ।

पू ६२८

१४। ऋषभोपानहोर्जः ।

पू ६२८

१५। चर्मणोऽञ् । पू ६२८

१६। तदस्य तदस्मिन् स्यादिति ।

पू ६२८

१७। परिखाया ङञ् । पू ६२८

१८। प्राग्वतेष्ठञ् । पू ६२८

१९। आऽर्हादगोपुच्छसङ्गा-
परिमाणाट्ठक् । पू ६२८

२०। असमासे निष्कादिभ्यः ।

पू ६२८

२१। शताच्च ठन्यतावशते ।

पू ६३१

२२। सङ्गाया अतिशदन्ताया
कन् । पू ६३१

२३। षतोरिङ्गा । पू ६३१

२४। विंगतिविशङ्गां ङ्वुञ्
संज्ञायाम् । पू ६३१

२५। कंसाट्ठिठन् । पू ६३२

२६। शूर्पादञ्जन्यतरस्याम्
पू ६३२

२७। शतमानविंशतिकसहस्र
वसनादण् । पू ६३२

२८। अर्धपूर्वद्विगोर्लुगसंज्ञ
याम् । पू ६३२

२९। विभाषा कार्षापणसह
स्त्राभ्याम् । पू ६३२

- ३० । द्वित्रिपूर्वाभिष्कात् ।
 पू ६३३
 ३१ । विस्तारः । पू ६३३
 ३२ । विंशतिकात् खः । पू ६३३
 ३३ । खार्था ईकन् । पू ६३३
 ३४ । पणपादमाषशताद्यत् ।
 पू ६३३
 ३५ । शाणादा । पू ६३४
 ३६ । द्वित्रिपूर्वाटण् च । पू ६३४
 ३७ । तेन क्रीतम् । पू ६३४
 ३८ । तस्य निमित्तं सयोगो-
 त्पातो । पू ६३५
 ३९ । गोद्वयोऽसङ्ख्यापरि-
 माणाश्नादेर्यत् । पू ६३५
 ४० । पुत्राच्छ च । पू ६३५
 ४१ । सर्वभूमिपृथिवीभ्या-
 मणर्जा । पू ६३५
 ४२ । तस्येश्वरः । पू ६३६
 ४३ । तत्र विदित इति च ।
 पू ६३६
 ४४ । लोकसर्वलोकाट्ठन् ।
 पू ६३६
 ४५ । तस्य वापः । पू ६३६
 ४६ । पात्रात् ठन् । पू ६३६
 ४७ । तदग्निम् वृद्धाय लाभश

- स्कोपदादीयते । पू ६३६
 ४८ । पूरणाद्वाट्ठन् । पू ६३७
 ४९ । भागाद्यश्च । पू ६३७
 ५० । तद्वरति वहत्यावहति
 भारद्वाजादिभ्यः । पू ६३७
 ५१ । वस्रद्रव्याभ्यां ठन्कनौ ।
 पू ६३८ | पू ६३८
 ५२ । सम्भवत्यवहरति पचति ।
 ५३ । आटकाचितपात्रात् खोऽ-
 न्यतरस्याम् । पू ६३८
 ५४ । द्विगोः षष्ठ्य । पू ६३८
 ५५ । कुलिजात्, कृष्णौ च । पू ६३८
 ५६ । सो ऽस्यां शवस्मृतयः ।
 पू ६३८
 ५७ । तदस्य परिमाणम् । पू ६३८
 ५८ । सख्यायाः संज्ञासङ्ख्या-
 ध्ययनेषु । पू ६३८
 ५९ । पञ्क्तिविंशतित्रिंशच्चत्वा-
 रिंशत्पञ्चाशत्षष्टिसप्तत्यष्टी-
 तिनवतिशतम् । पू ६४०
 ६० । पञ्चदशतीर् बर्गे वा । पू ६४०
 ६१ । सप्तमो ऽष् कन्दसि । उ५०३
 ६२ । त्रिंशच्चत्वारिंशतीर्नाम्ना ये
 संज्ञायां ङण् । पू ६
 ६३ । तदर्हति । पू ६४

- ६४ । छेदादिभ्यो नित्यम् । पू ६४०
 ६५ । शीर्षच्छेदाद्यच्च । पू ६४१
 ६६ । दण्डादिभ्योः यः । पू ६४१
 ६७ । छन्दसि च । उ ५०४
 ६८ । पात्राद्यच्च । पू ६४१
 ६९ । कडङ्गरदृजिणाच्छ च ।
 पू ६४१
 ७० । स्थालीविनात् । पू ६४१
 ७१ । यज्ञर्त्विग्भ्यां वखजौ ।
 पू ६४२
 ७२ । पारायणतुरायणचान्द्रा-
 यणं वर्त्तयति । पू ६४२
 ७३ । संशयमापन्नः । पू ६४२
 ७४ । योजनं गच्छति । पू ६४२
 ७५ । पथः प्कन् । पू ६४३
 ७६ । पथो ण नित्यम् । पू ६४३
 ७७ । उत्तरपथेनाहृतं च । पू ६४३
 ७८ । कालात् । पू ६४३
 ७९ । तेन निर्हृत्तम् । पू ६४३
 ८० । तमधीष्टो भूतो भूतो
 भावी । पू ६४३
 ८१ । मासाद्यसि यत्खजौ ।
 पू ६४४
 ८२ । द्विगोर्यप् । पू ६४४
 ८३ । षण्मासाण्यस्य । पू ६४४
 ८४ । अश्वयसि ठँश्च । पू ६४४
 ८५ । समायाः खः । पू ६४४
 ८६ । द्विगोर्वा । पू ६४५
 ८७ । रात्राहः सवत्सराच्च । पू ६४५
 ८८ । वर्षाल्लुक् चू । पू ६४५
 ८९ । चित्तवति नित्यम् । पू ६४५
 ९० । षष्टिकाः षष्टिरात्रेण
 पचन्ते । पू ६४६
 ९१ । वत्सरान्ताच्छ्छन्दसि ।
 उ ५०४
 ९२ । संपरिपूर्वात् ख च । उ ५०
 ९३ । तेन परिजय्यलभ्यकार्यं
 सुकरम् । पू ६४६
 ९४ । तदस्य ब्रह्मचर्यम् । पू ६४६
 ९५ । तस्य दक्षिणायनाख्येभ्यः
 पू ६४७
 ९६ । तत्र च दीयते कार्यं भव
 वत् । पू ६४७
 ९७ । व्युष्टादिभ्यो ऽण् । पू ६४७
 ९८ । तेन यथाकथा च हस्ताभ्य
 णतौ पू ६४८
 ९९ । सम्पादिनि । पू ६४८
 १०० । कर्मविषाद्यत् । पू ६४८
 १०१ । तस्मै प्रभवति सन्ताप
 दिभ्यः । पू ६४८

- १०२ । योगाद्यच्च । पू ६४८
 १०३ । कर्मण उक्तञ् । पू ६४८
 १०४ । समयस्तदस्य प्राप्तम् ।
 पू ६४८
 १०५ । ऋतोऽण् । पू ६४८
 १०६ । कृन्दसि घस् । उ ५०४
 १०७ । कालाद्यत् । पू ६४८
 १०८ । प्रकृष्टे ठञ् । पू ६४८
 १०९ । प्रयोजनम् । पू ६४८
 ११० । विगाखापाठादण् मन्य-
 दण्डयोः । पू ६५०
 १११ । अनुप्रवचनादिभ्यश्चः ।
 पू ६५०
 ११२ । समापनात् सपूर्वपदात् ।
 पू ६५०
 ११३ । ऐकागारिकट् चोर्ग ।
 पू ६५०
 ११४ । आकालिकडाद्यन्त-
 वचने । पू ६५०
 ११५ । तेन तुल्यं क्रिया चेदतिः ।
 पू ६५१
 ११६ । तत्र तस्येव । पू ६५१
 ११७ । तदर्हम् । पू ६५२
 ११८ । उपसर्गाच्छन्दसि धात्व-
 र्धं । पू ५०४
 ११९ । तस्य भावस्त्वतलो ।
 पू ६५२
 १२० । आ च त्वात् । पू ६५२
 १२१ । न नञ्पूर्वात् तत्पुरुषा-
 दचतुरसंज्ञतलवणवटयुध-
 कतरमलघेभ्यः । पू ६५२
 १२२ । पृष्ठादिभ्य इमनिष्ठा ।
 पू ६५३
 १२३ । वर्णदृढादिभ्यः ष्यञ् च ।
 पू ६५३
 १२४ । गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः
 कर्मणि च । पू ६५४
 १२५ । स्तोनाद्यन्नलोपस्य । पू ६५५
 १२६ । मख्युय्यः । पू ६५५
 १२७ । कपिञ्चात्योर्ठक् । पू ६५५
 १२८ । पत्यन्तपुरोहितदिभ्यो
 यक् । पू ६५५
 १२९ । प्राणभृज्जातिवयोवचनो-
 द्वावादिभ्यो ऽञ् । पू ६५६
 १३० । ज्ञायनान्तयुवादिभ्यो
 ऽण् । पू ६५६
 १३१ । इगन्ताच्च लङ्पूर्वात् ।
 पू ६५६
 १३२ । योपधादगुरुपोत्तमा-
 हुञ् । पू ६५७

१३३ । इन्द्रमनोज्ञादिभ्यश्च ।

पू ६५७

१३४ । गोलचरणाच्छ्लाघात्या-

कारतदवेतेषु । पू ६५७

१३५ । होत्राभ्यञ्छः । पू ६५७

१३६ । ब्रह्मणस्त्वः । पू ६५७

—

द्वितीयपाठे ।

१ । धान्यानां भवने क्षिप्ते खञ् ।

पू ६५८

२ । व्रीहिशाल्योर्दक् । पू ६५८

३ । श्वययजकषष्टिकाद्यत् ।

पू ६५८

४ । विभाषा तिलमाषोमा-

भङ्गाण्यभ्यः पू ६५८

५ । सर्वचर्मणः कृतं खञ्जौ ।

पू ६५८

६ । यथामुखसन्मुखस्य दर्शनः

खः । पू ६५८

७ । तत् सर्वादेः पथ्यङ्गकर्मपत्र

पात्र व्याप्नोति । पू ६५८

८ । आप्रपदं प्राप्नोति । पू ६५८

९ । अनुपदसर्वात्रायानय वडा-

भक्षयति नयेषु । पू ६५८

—

मनुभवति पू ६६०

११ । अवारपारात्यन्तामुकामं

गामी । पू ६६०

१२ । समांसमां विजायते ।

पू ६६१

१३ । अद्यञ्जीनावष्टब्धे । पू ६६१

१४ । आगवीनः । पू ६६१

१५ । अनुग्वलङ्गामी । पू ६६२

१६ । अध्वनोयत्खौ । पू ६६२

१७ । अभ्यमित्राच्छ च ।

पू ६६२

[पू ६६२

१८ । गोष्ठात् खञ् भूतपूर्वे ।

१९ । अश्वस्यैकाङ्गम ।

पू ६६२

२० । शालीनकौपीने अष्टष्टा

कार्ययोः । पू ६६२

२१ । व्रातेन जीवति । पू ६६३

२२ । साप्तपदीनं सख्यम् ।

पू ६६३

२३ । हैयङ्गवीनं संज्ञायाम्

पू ६६३

२४ । तस्य पाकमुले पीत्वा

दिकर्णादिभ्य वुणञ्जा

हचो । पू ६६३

२५ । पक्षात् ति । पू ६६३

२६ । तेन वित्तसुष्ठुपचणपौ ।

पृ ६६३

२७ । विनञ्भ्यां नानाजी न

सङ्ग । पृ ६६४

२८ । वेः शालच्छट्चौ ।

पृ ६६४

२९ । सम्प्रोदश्च कटच् । पृ ६६४

३० । अवात् कुटारच् च ।

पृ ६६५

३१ । नते नासिकायाः सञ्चायां

टीटञ् नाटञ्भटच् । पृ ६६५

३२ । नेर्विडञ्चिरीसर्चौ । पृ ६६५

३३ । इनच्पिटच् विकचि च ।

पृ ६६५

३४ । उपाधिभ्या ल्यकन्नासन्ना-

रुडयो । पृ ६६६

३५ । कर्मणि घटाऽठच् ।

पृ ६६६

३६ । तदस्य सजातं तारका-

दिभ्य इतच् । पृ ६६६

३७ । प्रमाणे ह्यसज्दघ्नञ्

मात्रच् । पृ ६६७

३८ । पुरुषर्हस्तिभ्यामण् च ।

पृ ६६७

३९ । यत्तदेतद्भ्यः परिमाणे

वतुप् । पृ ६६८

४० । किमिदभ्यां वो षः ।

पृ ६६८

४१ । किमः संख्यापरिमाणे

डति चं । पृ ६६८

४२ । सख्याया अवयवे तथप् ।

पृ ६६८

[पृ ६६८

४३ । द्विविभ्यां तयस्यायज्वा ।

४४ । उभादुदात्तो नित्यम् ।

पृ ६६८

४५ । तऽभिन्नधिकमिति दशा-

न्ताडः । पृ ६६९

४६ । गदन्तविशतश्च । पृ ६६९

४७ । सख्याया गुणस्य निमाने

मयट् । पृ ६६९

४८ । तस्य पृरणे ङट् । ६७०

४९ । नान्तादसख्यादेमट् ।

पृ ६७०

५० । थट् च छन्दसि । उ ५.४

५१ । पट्कतिपयचतुरां युक् ।

पृ ६७०

५२ । बहुपुगगणसङ्ख्यस्य त्रिथुक्

पृ ६७०

५३ । वतोरियुक् । पृ ६७०

५४ । द्वे स्त्रीयः । पृ ६७०

५५ । नेः सम्प्रसारणं च । पू६७१

५६ । विंगत्यादिभ्यस्तर्मडन्यत-

रस्याम् । पू६७१

५७ । नित्यं शतादिमासार्धमा-

ससवत्सराच्च । पू६७१

५८ । षष्ठादेष्टासंख्यादेः । पू६७१

५९ । मतो छ. सूक्तसाम्नाः ।

पू६७१

६० । अध्यायानुवाकयोर्लुक् ।

पू६७१

६१ । विसृतादिभ्यो ऽण् । पू६७२

६२ । गोषदादिभ्यो वुन् । पू६७२

पू६७२

६३ । तच्च कुशलः पथः । पू६७२

६४ । आकर्षादिभ्यः कन् । पू६७२

६५ । धनहिरण्यात् कामि ।

पू६७२

६६ । स्वाङ्गीभ्यः प्रसिति । पू६७२

६७ । उदराट्टगाद्युने । पू६७३

६८ । सख्येन परिजातः ।

पू६७३

६९ । प्रशं हारी । पू६७३

७० । तन्त्रादचिरापहते । पू६७३

७१ । ब्राह्मणकोणिक सन्ना-

याम । पू६७३

७२ । शीतोष्णाभ्यां कारिणि ।

पू६७३

७३ । अधिकम् । पू६७४

७४ । अनुकाभिकाभीकः क-

मित । पू६७४

७५ । पार्श्वेनान्विच्छति । पू६७४

७६ । अयःशूलदण्डाजिनाभ्यां-

ठक्ठञौ । पू६७४

७७ । तावतिथं ग्रहणमिति

लुग्व । पू६७५

७८ । स एवां ग्रामणीः । पू६७५

७९ । शृङ्खलमस्य बन्धनं करमे ।

पू६७५

८० । उत्क उन्मनाः । पू६७५

८१ । कालप्रयोजनादोगे पू६७५

८२ । तदभिसन्न प्रायेण संज्ञ

याम् । पू६७५

८३ । कुल्माषादञ् । पू६७६

८४ । आत्रियश्चन्द्रोऽर्धाति ।

पू६७६ [पू६७६

८५ । आडमनेन भुक्तामिनिठ

८६ । पूर्वार्दिनिः । पू६७६

८७ । सपूर्वाच्च । पू६७६

८८ । इष्टादिभ्यश्च । पू६७६

८९ । छन्दसि परिपत्यपरि

रिणौ पर्यवस्थातरि ।

पू ६७६

८० । अनुपद्यन्वेष्टा । पू ६७७

८१ । साक्षाद्द्रष्टरि सञ्ज्ञायाम्

पू ६७७

८२ । क्षेत्रियच् परक्षेत्रे चिकि

त्स्य । पू ६७७

८३ । इन्द्रियमिन्द्रलिङ्गमिन्द्र-

दृष्टमिन्द्रसृष्टमिन्द्रजुष्ट

• मिन्द्रदत्तमिति वा ।

पू ६७७

८४ । तदस्यास्त्यास्मिन्निति

मतुप् । पू ६७७

८५ । रमादिभ्यश्च । पू ६७७

८६ । प्राणिस्थादातो लजन्य

तरस्याम् । पू ६८०

८७ । सिद्धादिभ्यश्च । पू ६८०

८८ । वत्सांमाभ्या कामबले ।

पू ६८०

८९ । फेनाटिलच् च । पू ६८०

१०० । लोमादिपामादिपिच्छा-

दिभ्यः शर्नलचः । पू ६८१

१०१ । प्रज्ञाश्रुदार्चाभ्या णः ।

पू ६८१

१०२ । तपः सहस्राभ्यां वि

नीनी । पू ६८१

१०३ । अण् च । पू ६८२

१०४ । सिकताशर्कराभ्यां च ।

पू ६८२

१०५ । देशे लुञ्जिलचौ च ।

पू ६८२

१०६ । दन्त उन्नत उरच् ।

पू ६८२

१०७ । ऊपसुषिमुष्कमधो रः ।

पू ६८२

१०८ । द्युदगुभ्यां मः । पू ६८३

१०९ । कंगादोऽन्यतरस्यङ् ।

पू ६८३

११० गण्डाजगात् संज्ञायाम् ।

पू ६८३

१११ । काण्डाण्डादीरक्षीरचौ ।

पू ६८३

११२ । रजः कृष्णसुतिपरिषदौ

बलच् पू ६८३

११३ । दन्तशिखात् संज्ञायाम् ।

पू ६८४

११४ । ज्योत्स्नातमिस्राशृङ्गि-

णोर्जस्विन्नृर्जस्वलगोमिन्म-

लिनमलीमसाः पू ६८४

११५ । अत इनिठनौ । पू ६८५

११६ व्रीह्यादिभ्यश्च । पू ६८४

११७ । तुन्दादिभ्य इलच् च ।

पू ६८४

११८ । एकगोपूर्वाट्ठञ् नि-
त्यम् । पू ६८५

११९ । शतसहस्रान्ताच्च नि-
ष्कात् पू ६८५

१२० । रूपादाहतप्रशंसयोर्यप् ।
पू ६८५

१२१ । अस्मायामेधास्त्रजो
विनिः । पू ६८५

१२२ । बहुलं कृन्दसि । उ५०५

१२३ । जर्णया युस् । पू ६८६

१२४ । वाचो ग्मिनिः । पू ६८६

१२५ । आलजाटचो बहुभा-
विणि । पू ६८६

१२६ । स्वादामिन्ने ख्ये । पू ६८६

१२७ । अर्श आदिभ्यो ऽच् ।
पू ६८६

१२८ । हन्वोपतापगर्ह्यात् प्रा
णिस्थादिनिः । पू ६८७

१२९ । वातातीसारभ्यां कुक्
च । पू ६८७

१३० । वयसि पूरणात् । पू ६८७

— अर्जिज्ज । पू ६८७

१३२ । धर्मशीलवर्णान्ताच्च ।

पू ६८७

१३३ । हस्ताज्जातो । पू ६८८

१३४ । वर्णाद्वर्णान्ताच्चारिणि ।
पू ६८८

१३५ । पुष्करादिभ्यो देशे । पू ६८८

१३६ । बलादिभ्यो मतुबन्धत
रस्याम् । पू ६८८

१३७ । संज्ञायां मन्माभ्यम् ।
पू ६८८

१३८ । कश्मभ्यां वभयुस्तितु
यसः । पू ६८८

१३९ । तुन्दिवलिवटेर्भः । पू

१४० । अहंशुभमोर्युस् । पू ६

तृतीय पादे ।

१ । प्राग्दिशो विभक्तिः । पू

२ । किंसर्वनामबहुभ्यो ऽद्वा
भ्य । पू ६८०

३ । इदम इङ् । पू ६८०

४ । एतेतो रथोः । पू ६

५ । एतदो ऽन् । पू ६८०

६ । सर्वस्य सो ऽन्यतरस्य

पू ६८०

७ । पञ्चम्यास्तसिल् । पू

८ । तसेच । पू ६८१
 ९ । पृथ्विभिर्भा च । पू ६८१
 १० । समस्यास्त्रल् । पू ६८१
 ११ । इदमो हः । पू ६८१
 १२ । किमो ऽत् । पू ६८१
 १३ । वा ह कन्दसि । पू ६८२
 १४ । इतराभ्यो ऽपि दृश्यन्ते ।
 पू ६८२
 १५ । सर्वेकान्यक्रियत्तदः काले
 दा । पू ६८२
 १६ । इदमो हिंल् । पू ६८३
 १७ । अधुना । पू ६८३
 १८ । दानीं च । पू ६८३
 १९ । तद्दो दा च । पू ६८३
 २० । तयोर्दाहिंलो च कन्दसि ।
 उ ५०५
 २१ । अनद्यतनेहिंलन्यतर-
 स्वाम् । पू ६८३
 २२ । सद्यःपरुत्परार्थेषम पर-
 द्यव्यद्य पूर्वद्युरन्ये द्युरन्य-
 तरेद्य रितरेद्यरपरद्यरधरे-
 द्युक्रमयेद्युत्तरद्यु । पू ६८३
 २३ । प्रकारवचने धाल् । पू ६८४
 २४ । इदमस्त्रमुः । पू ६८४
 २५ । किमच । पू ६८४

२६ । था हेतो कन्दसि । उ ५०५
 २७ । दिक्कन्देभ्यः सममीपश्च-
 मीप्रथमाभ्यो दिग्देशकाले-
 ष्वन्त्यातिः । पू ६८५
 २८ । दक्षिणोत्तराभ्यामतसुच् ।
 पू ६८५
 २९ । विभाषा परावराभ्याम् ।
 पू ६८६
 ३० । अश्लेर्लुक् । पू ६८६
 ३१ । उपर्युपरिष्ठात् । पू ६८६
 ३२ । पद्यात् । पू ६८६
 ३३ । पय पया च कन्दसि ।
 उ ५०५ [पू ६८६
 ३४ । उत्तराधरदक्षिणादाति
 ३५ । एनवन्यतरस्यामदूरे ऽप
 च्चम्याः । पू ६८६
 ३६ । दक्षिणादाच् । पू ६८६
 ३७ । आहि च दूरे । पू ६८७
 ३८ । उत्तराच्च । पू ६८७
 ३९ । पूर्वाधरावराणामसि पुर
 धवथैषाम् । पू ६८५
 ४० । अस्त्राति च । पू ६८५
 ४१ । विभाषावरस्य । पू ६८
 ४२ । संख्याया विधार्थे धा ।
 पू ६८७

- ४३ । अधिकरणविचाले च । पू ६८७
 ४४ । एकाद्वी ध्वमुञ्जन्यतर । पू ६८७
 ४५ । द्वित्रयोश्च धमुञ् । पू ६८८
 ४६ । एधाच् च । पू ६८८
 ४७ । याप्ये पागप् । पू ६८८
 ४८ । पूरणाद्वाग तीयादन् । पू ६८८
 ४९ । प्रागिकादगभ्याऽऽकृन्दसि । पू ६८८
 ५० । षठाष्टमाभ्याञ्ज च । पू ६८९
 ५१ । मानपञ्चद्वयोः कन्लुको च । पू ६८९
 ५२ । एकादाकिनिच् चासहाये । पू ६८९
 ५३ । भृतपूर्वे चरट् । पू ६८९
 ५४ । षष्ठ्या रूप्य च । पू ६८९
 ५५ । अतिशायने तमविष्ठनौ । पू ७००
 ५६ । तिडय । पू ७००
 ५७ । द्विवचनविभजोऽपपदे तरवीयसुनौ । पू ७०१
 ५८ । अजादी गुणवचनादेव । पू ७०१
 ५९ । तुम्हन्दसि । पू ७०२
 ६० । प्रशस्यस्य श्रः । पू ७०२
 ६१ । जग च । पू ७०२
 ६२ । वृद्धस्य च । पू ७०२
 ६३ । अन्तिकवाटयोर्नेद-साधौ । पू ७०३
 ६४ । युवाल्पयोः कञ्जन्यतर-स्याम् पू ७०४
 ६५ । विन्मतोलुक् । पू ७०४
 ६६ । प्रशमायां रूपप् । पू ७०४
 ६७ । ईषदसमाप्तौ कल्पन्दिश-देगीयर पू ७०४
 ६८ । विभाषा सुपो बहुच् पु-स्तात् तु । पू ७०५
 ६९ । प्रकारवचने जातीय-पू ७०५
 ७० । प्रागिवात् क । पू ७०५
 ७१ । अव्ययसर्वनाम्नामक-पाक्टेः । पू ७०६
 ७२ । कस्य च दः । पू ७०६
 ७३ । अज्ञाते । पू ७०६
 ७४ । कुम्मिते । पू ७०६
 ७५ । सज्ञायां कन् । पू ७०६
 ७६ । अनुकम्पयाम् । पू ७०६
 ७७ । नीतौ च तस्य क्तात् । पू ७०६

- ७८ । बह्वचो मनुष्यनाम्नः । पृ ७०७
 ७९ । घन्निलचौ च । पृ ७०७
 ८० । प्राचामुपादेरद्वयचौ च । पृ ७०८
 ८१ । जातिनाम्नः कन् । पृ ७०८
 ८२ । अजिनान्तस्योत्तरपलो- पश्च । पृ ७०८
 ८३ । ठाजादावर्ध्व द्वितीया दचः । पृ ७०७
 ८४ । शिवलसुपरिविगलवक- णार्थमादीनां तृतीयात् । पृ ७०८
 ८५ । अन्त्ये । पृ ७०८
 ८६ । ऋस्वे । पृ ७१०
 ८७ । सज्ञायां कन् । पृ ७१०
 ८८ । कुटीशमीशुण्डाभ्यो रः । पृ ७१०
 ८९ । कुत्वा ह्यपच् । पृ ७१०
 ९० । कासूगीणीभ्यां ष्टरच् । पृ ७१०
 ९१ । वक्तृणां शर्षभेभ्यश्च तनुत्वे । पृ ७१०
 ९२ । किं यत्तदो निर्धारणे द्वयो- रकस्य ष्टरच् । पृ ७११
 ९३ । वा बह्वनां जातिपरिग्र- अ डतमच् । पृ ७११
 ९४ । एकाच्च प्राचाम् । पृ ७११
 ९५ । अवक्षेपणे कन् । पृ ७११
 ९६ । इवे प्रतिकृतौ । पृ ७१२
 ९७ । सज्ञायां च । पृ ७१२
 ९८ । लुप्तनुत्वे । पृ ७१२
 ९९ । जीविकार्थं चापण्ये । पृ ७१२
 १०० । देवपथादिभ्यश्च । पृ ७१३
 १०१ । वस्ते ढेज् । पृ ७१३
 १०२ । गिलाया टः । पृ ७१३
 १०३ । शाखादिभ्यां य । पृ ७१३
 १०४ । द्रव्यं च भव्ये । पृ ७१३
 १०५ । कुशायाच्छः । पृ ७१४
 १०६ । समासाच्च तद्विषयात् । पृ ७१४
 १०७ । शर्करादिभ्यो ऽण् । पृ ७१४
 १०८ । अङ्गुल्यादिभ्यश्च । पृ ७१४
 १०९ । एकगालायाऽठञ्चान्य- तरस्याम् । पृ ७१४
 ११० । कर्कलोहितादीकञ् । पृ ७१५
 १११ । प्रत्रपूर्वविश्वे मात् याश्च कश्चि उ ५०६

११२ । पूगाञ्जरोऽयामणीपू-
र्वात् । पू ७१५

११३ । व्रातच्फजोरस्त्रियाम् ।
पू ७१५

११४ । आयुधजीविसंवाञ्ज-
द्वाहीकेश्ववाङ्गणराजन्यात् ।
पू ७१५

११५ । वृकाट्टेण्यण् । पू ७१५

११६ । दामन्यादित्रिगर्तषष्ठा
च्छः । पू ७१६

११७ । पश्नादियौधेयादिभ्यो-
ऽणञौ । पू ७१६

११८ । अभिजिहिदभृच्छाला-
वच्छिखावच्छमीवदूर्णाव-
च्छुमदणो यच् । पू ७१६

११९ । जगदयस्तज्ञाजाः ।
पू ७१७

चतुर्थ पादे ।

१ । पादयतस्य संख्यादेर्वीप्सा-
यां वुन् लोपश्च । पू ७१७

२ । दण्ड्यवसर्गयोश्च । पू ७१७

३ । खूलादिभ्यः प्रकारवचने
कन् । पू ७१७

४ । यमत्वान्तगतौ क्तात् । पू ७१८

५ । न सामिवचने । पू ७१८

६ । वृहत्या आच्छादने । पू ७

७ । अषडच्चाशितम्बलंकर्मा-
पुरुषाभ्युत्तरपदात् ख
पू ७१८

८ । विभाषाच्चिरदिकस्त्रिय
पू ७१८

९ । जात्यन्ताच्छ बभ्युनि ।

पू ७२०

१० । स्थानान्ताद्विभाषा सस्य
नेति चेत् । पू ७२०

११ । किमेत्तिङ्बन्धवधाद-
ङ्गव्यप्रकर्षे । पू ७००

१२ । असु च कुन्दसि । उ

१३ । अनुगादिनष्ठक् । पू

१४ । णच् । स्त्रियामच् । उ

१५ । अस्मिनुणः । उ ४४०

१६ । विसारिणो मस्ये ।

१७ । सङ्गायाः क्रियाभ्या
गणने कृत्वसुच् । पू ७२१

१८ । द्वित्रिचतुर्भ्यः सुच् । ।

१९ । एकस्य सकृच्चः । पू ७

२० । विभाषा बहुधा विप्र-
काले । पू ७२२

२१ । तद्वृत्तवचने मबट् ।

पू ७२२

२२ । समूहवच्च बहुषु । पू ७२३

२३ । अनन्तावसथेतिहभेष-

जाञ्जः । पू ७२३

२४ । देवतान्तात् तादर्थ्ये यत् ।

पू ७२३

२५ । पादार्धाभ्यां च । पू ७२३

२६ । अतिथेर्जः । पू ७२४

२७ । देवात् तल् । पू ७२४

२८ । अवेः कः । पू ७२४

२९ । यावादिभ्यः कन् । पू ७२४

३० । लोडिताक्षणी । पू ७२४

३१ । वणं चानित्ये । पू ७२५

३२ । रक्ते । पू ७२५

३३ । कालाच्च । पू ७२५

३४ । विनयादिभ्यष्ठक् । पू ७२५

३५ । वाचो व्याहृतार्थायाम् ।

पू ७२५

३६ । तद्युक्तात् कर्मणोऽण् ।

पू ७२६

३७ । आंघेरजातो । पू ७२६

३८ । प्रज्ञादिभ्यश्च । पू ७२६

३९ । मृदस्तिकन् । पू ७२६

४० । सखी प्रशंसायाम् । पू ७२६

४१ । हकजरीष्ठाभ्यां तिल ता

तिलो च हृन्सि । उ ५०६

४२ । बह्व्यार्धाच्छस् कारका-

दन्यतरस्याम् । पू ७०७

४३ । संख्ये कवचनाच्च वीप्सा-

याम् । पू ७२७

४४ । प्रतियोगे पञ्चम्यास्तसिः ।

पू ७२७

४५ । अपादाने चाहीयकृद्दोः ।

पू ७२७

४६ । अतिग्रहाव्यवनक्षेपेष्व-

कर्त्तरि तृतीयायाः । पू ७२९

४७ । हीयमानपापयोगाच्च ।

पू ७२८

४८ । षष्ठ्या व्याश्रये । पू ७२८

४९ । रोगाश्चापनयने । पू ७२८

५० । कृत्वस्तिथीर्ग सपद्यकर्त्तरि

चि । पू ७२८

५१ । अकर्मनश्चतुर्थे तोरही-

रजसां लोपय । पू ७३०

५२ । विभाषा साति क्वात् खी

पू ७३०

५३ । अभिविधौ सम्पदा च ।

पू ७३१

५४ । तदधीनवचने ।

पू ७३१

- ५५ । देये चा च । पू ७३१ । ६६ । न पूजनात् । पू ४५५
- ५६ । देवमनुष्यपुरुषपरुमर्त्येभ्यो ७० । किमः क्षेपे । पू ४५५
- द्वितीयासप्तम्योर्बहुलम् । ७१ । नजस्तत्प रुषात् । पू ४
- पू ७३१ ७२ । पथो विभाषा । पू ४
- ५७ । अव्यक्तानुकरणाद्वज्रव- ७३ । बहुब्रीहौ संख्येये डत्
- रार्धादिति डच् । पू ७३१ ७४ । बहुगणात् । पू ४१३
- ५८ । कृजो द्वितीयतृतीयशब्द ७४ । ऋक्पूरब्धः पश्चामान
- बीजात् कृषौ । पू ७३२ पू ४५१
- ५९ । संख्यायाश्च गुणान्तायाः । ७५ । अच् प्रत्यन्ववपूर्वात् र
- पू ७३२ लोम्नः । पू ४५२
- ६० । समयाश्च यापनायाम् । ७६ । अक्षोऽदर्शनात् । पू
- पू ७३३ ७७ । अचतुरविचतुरमुचतुर
- ६१ । सपञ्चनिष्पत्तादतिव्यथने पुंमधेन्वनटुहक् साम
- पू ७३३ मनमाक्षिभ्रुवदारगवा
- ६२ । निष्कृलान्निष्कोषणे । षोवादष्टीवनक्तं दि
- पू ७३३ त्रिदिवाहर्दिवसरजम
- ६३ । सुखप्रियादानुलोम्ये । अयमपुरुषायुषद्व्यायु
- पू ७३३ युषर्ग यजुषजातीक्षम
- ६४ । दुःखात् प्रातिलोम्ये । वृद्धोक्षोपशुनगोष्ठश्च
- पू ७३३ पू ४५२ [पू
- ६५ । शूलात् पाके । पू ७३४ ७८ । ब्रह्महस्तिभ्यां वर्चस
- ६६ । सत्यादशपथे । पू ७३४ ७९ । अवसमस्येभ्यस्तमस
- ६७ । मद्रात् परिवापणे । पू ४५४ [पू ४
- पू ७३४ ८० । श्वसोऽवसीयः श्वेय
- ६८ । समासान्ताः । पू ३३३ ८१ । अन्ववतमाद्रहसः । पू

८२ । प्रतेहरसः सप्तमीस्थात् ।

पू ४५४

८३ । अनुगवमायामि । पू ४५४

८४ । द्विस्तावा त्रिस्तावा

वेदिः । पू ४५४

८५ । उपसर्गादध्वनः । पू ४५५

८६ । तत्पुरुषस्याङ्गुलेः सख्या-

व्ययादेः । पू ३८०

८७ । अह सर्वैकदेशसंख्यात-

• पुण्याच्च रात्रेः । पू ३८१

८८ । अङ्गोऽङ्ग एतेभ्यः । पू ३८२

८९ । न संख्यादेः समाहारः ।

पू ३८४

९० । उत्तमैकाभ्यां च । पू ३८४

९१ । राजाह सखिभ्यष्टच् ।

पू ३८२

९२ । गौरतद्वितलुकि । पू ३५६

९३ । अग्राख्यायामुरसः ।

पू ३८४

९४ । अनेऽश्माय सरसा ज्ञाति

संज्ञयोः । पू ३८४

९५ । यामकौटाभ्यां च तण्यः ।

पू ३८५

९६ । अतेः शुनः । पू ३८५

९७ । उपमानादप्राणिषु । पू

३८५

[पू ३८५

९८ । उत्तरमृगपूर्वाच्च सकथुः ।

९९ । नावो द्विगोः । पू ३८५

१०० । अर्धाच्च । पू ३८६

१०१ । स्त्रीर्याः प्राचाम् । पू ३८६

१०२ । द्वित्रिभ्यामञ्जलेः । पू ३८६

१०३ । अन्नसन्तात्रपुंसकाच्च-

न्दसि । उ ५०६

१०४ । ब्रह्मणो जानपदाख्या-

याम् । पू ३८७

१०५ । कुमहङ्गयामन्यतरस्याम् ।

पू ३८७ ।

१०६ । इन्वाच्च दषहान्तात् स-

माहारः । पू ४४३

१०७ । अव्ययीभावे शरत्प्रभृ

तिभ्यः । पू ३३३

१०८ । अनस्य पू ३३४

१०९ । नपुंसकादन्यतरस्याम् ।

पू ३३४ ।

११० । नदीपौर्णमास्याग्रहाय

यणीभ्यः । पू ३३५

१११ । भयः । पू ३३५

११२ । गिरेष्य सेनकस्य । पू ३३५

११३ । बहुव्रीहौ सकव्यस्योः

स्वाङ्गात् षच् । पू ४१४

- ११४ । अङ्गुलीर्दारुणि । पू४१५ । १२८ । द्विदण्डादिभ्यश्च
 ११५ । द्वित्रिभ्यां षोः मूर्धः । पू४१८
 पू४१५ [पू४०३ १२९ । प्रसम्भगां जानुनो ज्ञुः ।
 ११६ । अप् पूरणीप्रमाख्योः । पू४२०
 ११७ । अन्तर्वह्निभ्यां च लोम्नः । १३० । जङ्घादिभाषा । पू४२०
 पू४१५ १३१ । उधसोऽनङ् । पू२२१
 ११८ । अज्नासिकायाः सं १३२ । धनुषश्च । पू४२०
 ज्ञायां नसञ्चास्मूलात् । पू १३३ । वा संज्ञायाम् । पू४२१
 ४१५ १३४ । जायाया निङ् । पू४२१
 ११९ । उपमर्गाच्च । पू४१६ १३५ । गन्धस्येदुत्पृतिसुर-
 १२० । सुप्रातसुश्वसुदिवगारि भिभ्यः । पू४२१
 कुक्षचतुरस्रं णोपदाजपद- १३६ । अल्पाख्यायाम् । पू४२२
 प्रोष्ठण्डाः । पू४१७ १३७ । उपमानाच्च । पू४२२
 १२१ । नज्दुःसुभ्यो हलिसक् १३८ । पादस्य लोपोऽहल्या-
 धोरन्यतरस्यान् । पू४१७ दिभ्यः । पू४२२
 १२२ । नित्यमसिच् प्रजामेधयोः १३९ । कुम्भपदीषु च । पू४२३
 पू४१८ १४० । सख्यासुपूर्वस्य । पू४२३
 १२३ । बहुप्रजाम्बुन्दसि । उ५० १४१ । वयसि दन्तस्य दण्ड ।
 १२४ । धर्मादनिच् केवलात् । पू४२३
 पू४१८ १४२ । कुन्दसि च । उ५०६
 १२५ । जम्भा सुहरितलणसो- १४३ । स्त्रियां सञ्ज्ञायाम् । पू
 मेभ्यः । पू४१८ ४२३
 १२६ । दक्षिणेर्मा लुब्धयोगे । १४४ । विभाषा श्यावारोका-
 पू४१८ [पू४१८ भ्याम् । पू४२३
 १२७ । इच् कर्मव्यतिहारे । १४५ । अयान्तशुद्धशुभ्रहषवरा-

- हेभ्यश्च । पू ४२४ ३ । न म्नाः संयोगादयः । उ
१४२ । ककुदस्यावस्थाया लोप ११५
पू ४२४ ४ । पूर्वोऽभ्यासः । उ १०
१४७ । त्रिककुत् पर्वते । पू ४२४ ५ । उभे अभ्यस्तम् । पू १८३
१४८ । उद्विभ्यां काकुदस्य । ६ । जक्षित्ताद्वयः षट् । पू १८३
पू ४२४ ७ । तुजादीनां दीर्वोऽभ्यासस्य
१४९ । पूर्णाद्विभाषा । पू ४२४ उ ५०७ [उ ८
१५० । सहृद्दुर्द्दो नित्रामित्र
योः । पू ४२४ ८ । णि टि धातोर्नभ्यासस्य ।
१५१ । उर प्रभृतिभ्यः कप् । ९ । सन्धडोः । उ १०१
पू ४२५ १० । श्लौ । उ १२८
१५२ । इनः स्त्रियाम् । पू ४२५ ११ । चडि । उ ६१ [उ ५३४
१५३ । नद्युतश्च । पू ४०४ १२ । दाश्वान् साह्वाम् मीढाय
१५४ । शेषाद्विभाषा । पू ४२५ १३ । खडः सम्पन्नारण पुत्रप-
१५५ । न सन्नायाम् । पू ४२६ त्यास्तत्पुरुषे । पू ४६८
१५६ । ईयमश्च । पू ४०६ १४ । बभ्रुनि बहुव्रीहौ । पू ४६८
१५७ । वन्दिते भ्रातृ । पू ४०७ १५ । वचिस्वपियजादीनां किति
१५८ । ऋतृक्कृत्सि । उ ५०६ उ १०५
१५९ । नाडोत्तन्वोः स्वाङ्गि । १६ । ग्रहिज्यावयिष्यधिवष्टि-
पू ४२७ विचतिवृत्तिपृच्छतिभृज्जती-
१६० । निष्प्रवाणिश्च । पू ४०७ ना ङिति च । उ १०६
— १७ । लिङ्गभ्यासस्योभयेषाम् ।
षष्ठाध्यायस्य प्रथमे पादे । उ १०५
१ । एकाचो ह प्रथमस्य । उ ८ १८ । स्थापेयङि । उ १८२
२ । अजादेद्वितीयादस्य । उ ८ . १९ । स्वपिप्पिमिष्येज्जां यङि ।
उ २१

- २० । न वशः । उ २१०
 २१ । चायः की । उ २१०
 २२ । स्फायः स्फी निष्ठायाम् ।
 उ ३५२
 २३ । ल्यः प्रपूर्वस्य । उ ३५०
 २४ । द्रवमूर्तिस्पर्शयोः श्यः ।
 उ ३४८
 २५ । प्रतिश्च । उ ३४८
 २६ । विभाषाभ्यवपूर्वस्य ।
 उ ३४८
 २७ । शृतं पाके । उ ३५८
 २८ । प्याय पी । उ ३५८
 २९ । लिङ्यङोश्च । उ ६६
 ३० । विभाषा श्वेः । उ १०८
 ३१ । शौ च सञ्चङोः । उ १८५
 ३२ । क्तः सम्प्रसारणम् । उ १८२
 ३३ । अभ्यस्तस्य च । उ १०७
 ३४ । बहुलं छन्दसि । उ ५०७
 ३५ । चायः की । उ ५०७
 ३६ । अपसृधेयामानृचुरानृहु-
 चिन्धुषेतित्याजयाताश्रित-
 माशीराशीर्त्तः । उ ५०७
 ३७ । न सम्प्रसारणे सम्प्रसार-
 णम् पू १६१
 ३८ । लिटि वयो यः । उ १०७
 ३९ । वद्यास्यान्यतरस्यां किति ।
 उ १०७
 ४० । वेजः । उ १०७
 ४१ । ल्यपि च । उ ४६६
 ४२ । ज्यश्च । उ ४६६
 ४३ । व्यश्च । उ ४६६
 ४४ । विभाषा परेः । उ ४६६
 ४५ । आदे च उपदेशेऽशिति ।
 उ ८४
 ४६ । न व्यो लिटि । उ १०७
 ४७ । स्फुरति स्फुल्लत्योर्षधि ।
 उ ४३४
 ४८ । क्रीड्जीनां णौ । उ १८५
 ४९ । सिध्यतेरपारलौकिके ।
 उ १८५
 ५० । मीनातिमिनोतिदीङ्नां
 ल्यपि च । उ १३४
 ५१ । विभाषा लीयतेः । उ १३५
 ५२ । खिदेच्छन्दसि । उ ५०८
 ५३ । अपगुरो णमुलि । उ ४७४
 ५४ । चिस्फूरोर्णौ । उ १७४
 ५५ । प्रजने वीयतेः । उ १८६
 ५६ । विभेतेर्हेतुभये । उ १८४
 ५७ । नित्यं स्रयतेः । उ १८४
 ५८ । सृजिह्वोर्भस्वमकिति ।

उ १०४

५८ । अनुदात्तस्य चतुर्पञ्चस्यान्य
तरंस्वाम् । १०३

६० । शीर्षेऽङ्गुदसि । उ ५०८

६१ । ये च तद्धिते । पू ६२६

६२ । *अचि शीर्षः । पू ६२६

६३ । पङ्क्तोमास् ह्रस्विशसन्

यूषन्दीषन्यकञ्चकञ्चुदवा-

सञ्चस्रभृतिषु । पू १०४

६४ । धात्वादेः षः सः । उ ३४

६५ । णो नः । उ ४१

६६ । लोपो व्योर्वलि । पू ४२१

६७ । वेरपृक्तस्य । पू १६४

६८ । हल्ङ्ग्राब्भ्यो दीर्घात्

सुतिष्यपृक्ता हल् । पू १११

६९ । एङ्ङ्गस्वात् सवुङ्गे ।

पू ८८

७० । शिङ्गुदसि बहुलम् ।

उ ५०८

७१ । ऋस्वस्य पिति कृति तुक् ।

उ ३०५

७२ । संहितायाम् । पू ७०

*१६ दं वार्तिककृतमत्रा कौस्तुभे
कृता षतम् ।

७३ । छे च । पू ७०

७४ । आङ्माङ्गोश्च । पू ७०

७५ । दीर्घात् । पू ७०

७६ । पदान्ताद्वा । पू ७१

७७ । इकोऽचश्चि । पू ३२

७८ । एचोऽयवायावः । पू ३८

७९ । वान्तो यि प्रत्यये । पू ३८

८० । धातोस्तन्निमित्तस्यैव ।

पू ४० [पू ४१

८१ । लय्यजय्यौ शकार्थे ।

८२ । कय्यस्तदर्थे । पू ४१

८३ । भय्यप्रवये च ङ्गुदसि ।

उ ५०८

८४ । एकः पूर्वपरयोः । पू ४२

८५ । अन्तादिवच्च । पू ४६

८६ । षत्वतुकोरसिङ्गः ।

उ ४६४

८७ । आङ्ग, णः । पू ४२

८८ । ह्रस्विरेचि । पू ४३

८९ । एत्येधत्यृदसु । पू ४३

९० । आटस्य । पू ११७

९१ । उपसर्गादिति धाता ।

पू ४५

९२ । वा सुप्यापिप्रलेः । पू ४६

९३ । औतोऽम्यसोः । पू १२५

८४ । एङि पररूपम् । पू ४७

८५ । ओमाङोश्च । पू ४८

८६ । उरूपदान्तात् । उ १७

८७ । अतो गुणि । पू ८८

८८ । अव्यक्तानुकरणस्यात इतौ

पू ४८

८९ । नाम्ने ङितस्यान्त्यस्य तु वा

पू ४८

[पू ७३२

१०० । नित्यमाङ्गे ङिति डाचि ।

१०१ । अकः सवर्णे दीर्घः ।

पू ४९

१०२ । प्रथमयोः पूर्वसवर्णः ।

पू ७७

[पू ८०

१०३ । तस्माच्छसौ नः पुंसि ।

१०४ । नादिचि । पू ७७

१०५ । दीर्घाजसि च । पू १०७

१०६ । वा ऋन्दि । उ ५०८

१०७ । अमि पूर्वे । पू ८०

१०८ । सम्प्रसारणाच्च । पू १४८

१०९ । एङः पदान्तादति ।

पू ५०

११० । ङसिङसोश्च । पू ११०

१११ । ऋत उत् । पू ११२

११२ । ख्यत्यात् परस्य । पू १२२

११३ । अतो रोरम्भतादम्भुते ।

पू ७७

११४ । इग्निच । पू ७८

११५ । प्रकृत्यान्तःपादमव्यपरे ।

उ ५०९

११६ । अव्यादवद्यादवक्रमुर-

व्रतायमवस्त्ववस्युषु च ।

उ ५०९

११७ । यजुष्युरः । उ ५०९

११८ । आपोजुषाणीवृष्णी

वर्षिष्टेऽम्बे अम्बाले

अम्बिके पूर्वे । उ ५१०

११९ । अङ्ग इत्यादौ च । उ ५१०

१२० । अनुदात्ते च कुधपरे ।

उ ५१०

१२१ । अवपद्यासि च । उ ५१०

१२२ । सर्वत्र विभाषा गोः ।

पू ५०

[पू ५१

१२३ । अवङ् स्फोटायनस्य ।

१२४ । इन्द्रे च नित्यम् । पू ५१

१२५ । भुतप्रगृह्या अचि । पू ५१

१२६ । आङोऽनुनासिकमुन्द-

सि । उ ५१०

*इदं सूत्रं पाणिनीयव्याख्या

कौण्टी कृता धृतम् ।

- १२७ । इक्षोऽसवर्षे शाकल्यस्य । लेखने । उ २४२
 ऋषयः । पू ५२ १४३ । कुसुमवृक्षि जातिः ।
 १२८ । ऋत्यकः । पू ५२ पू ४८४
 १२९ । अद्भुतवदुपस्थिते । पू ५४ १४४ । अपरस्वराः क्रियासा-
 २३० । ई३ चाक्रवर्मणस्य । पू ५५ तत्ये । पू ४८४
 १३१ । दिव उत् । पू १५० १४५ । गोपद सेवितासेवित-
 १३२ । एतत्तदोः सुलोपोऽको- प्रमाणेषु पू ४८४
 रणञ्समासे हलि । पू ८२ १४६ । आम्पद प्रतिष्ठायाम् ।
 १३३ । स्यञ्छन्दसि बहुलम् । पू ४८५
 उ ५११ १४७ । आद्ययेमनिये । पू ४८५
 १३४ । सोऽचि लीपे चेत् पाद १४८ । वर्धकोऽवस्करः । पू ४८५
 पूरणम् । पू ८२ १४९ । अपस्करो रथाङ्गम् ।
 १३५ । सुट् कात् प्रवः । उ १६३ पू ४८५
 १३६ । अडभ्यासव्यवायेऽपि । १५० । विष्किरः शकुनिर्विकि-
 १३७ । संपर्युपेभ्यः करोतौ भू रो वा । पू ४७५
 पणे । उ १६२ १५१ । ऋष्याञ्छन्दोऽन्तरपदे मन्त्रे
 उ ५११
 १३८ । सनवाये च । उ १६२
 १३९ । उपात् प्रतियन्नवेकत- १५२ । प्रतिष्कयश्च कशेः । पू
 वाक्याव्याहारेषु उ १६२ ४८६ [पू ४८६
 १४० । किरतो लवने । १५४ १५३ । प्रस्कगवहरिश्चन्द्राष्टपी ।
 १४१ । हिमायां प्रतश्च । उ १५५ १५४ । मस्करमस्करिणी वेशु-
 १४२ । अपाञ्चतुष्याञ्छकुनिष्वा- परिव्राजकयोः । पू ४८६
 १५५ । कास्तोराजमुन्दे नगरे ।
 पू ४८६
 १५६ । कारस्करो वृक्षः पू ४८७

॥ इदं वार्तिकतया (उ १५५ पु०)

कौस्तुभे दृश्यम्

१५७ । पारस्करप्रभृतीनि च
संज्ञायाम् । उ ४८७

१५८ । अनुदात्तं पदमेकवर्जम्
उ ५३८

१५९ । कर्षात्त्वतो घञोऽन्त उ-
दात्तः । ५४६

१६० । उच्छादीनां च । उ ५४६

१६१ । अनुदात्तस्य च यत्रो-
दात्तलोपः । उ ५३८

१६२ । धातोः । उ ५४४

१६३ । चितः । उ ५५८

१६४ । तद्वितस्य । उ ५५८

१६५ । कितः । उ ५६०

१६६ । तिसृभ्यो जसः । उ ५६०

१६७ । चतुरः शसि । उ ५४६

१६८ । सावेकाचस्तृतीयादि-
र्विभक्तिः । उ ५६०

१६९ । अन्तोदात्तादुत्तरपदा-
दन्यतरस्यामनित्यसमासे ।
उ ५६०.

१७० । अष्टेन्द्रस्य सर्वनाम
स्वानम् । उ ५६०

१७१ । ऊडिदं पदायधुम्ने
द्युभ्यः । उ ५६१

१७२ । षष्टमो दीर्घात् । उ ५६१

१७३ । शतुरनुमो नञ्जादी ।
५६१

१७४ । उदात्तयथौ हल्पूर्वात् ।
उ ५६१

१७५ । नोङ्धात्वोः । उ ५६२

१६७ । ऋखनुङ्भ्यां मतुष् ।
उ ५६२

१७७ । नामन्यतरस्याम् ।
उ ५६२

१७८ । डग्राश्चन्द्रसि बहुलम् ।
उ ५६३

१६८ । षट्चिचतुर्भ्योङ्गलादिः ।
उ ५६३

१८० । भल्युपोत्तमम् । उ ५४६

१८१ । विभाषा माषायाम् ।
उ ५४७

१८२ । न गोक्षन् साववर्षरा-
उङ्क्नुङ्क्नयः । उ ५६३

१८३ । दिवो भल् । उ ५६३

१८४ । नृ चान्यतरस्याम् । उ
५६३

१८५ । तित् स्वरितम् । उ ५६३

१८६ । तास्यनुदात्तेनङिददुप-
देशात् सार्वधातुकप्रनु-
दात्तमङ्गिङोः । उ ५६४

षष्ठाध्याये प्रथमे पादे

१८७ । आदिः सिधोऽन्यतर-
स्याम् । उ ५६४

१८८ । स्वपादिहिंसामन्यनिटि
उ ५४४ [उ ५४४

१८९ । अभ्यस्तानामादिः ।

१९० । अनुदात्ते च । उ ५४५

१९१ । सर्वस्य सुपि । उ ५४७

१९२ । भीष्मीभृद्भुमदजनधन-
दरिद्राजागरां प्रत्ययात्-
पूर्वं पिति । उ ५४५

१९३ । लिति । उ ५४५

१९४ । आदिर्णमुत्थन्यतरस्याम्
उ ५४५

१९५ । अचः कर्तृयकि ।
उ ५४५

१९६ । थलि च सेटीडन्ते वा ।
उ ५६४

१९७ । जित्यादिर्नित्यम् ।
उ ५४७ ।

१९८ । आमन्त्रितस्य च ।
उ ५३८

१९९ । पथिमथोः सर्वनाम
स्थाने । उ ५४७

२०० । अन्तश्च तवै युगपत्
उ ५४८

२०१ । अयो निवासे । उ ५४८

२०२ । जैयः करणम् । उ ५४८

२०३ । वषादीनां च । उ ५४८

२०४ । संज्ञायांमुपमानम् ।
उ ५४८ [उ ५४८

२०५ निष्ठा च द्वाजनात् ।

२०६ । शुष्कष्टौ । उ ५४८

२०७ । आशितः कर्त्ता ।
उ ५४८

२०८ । रिक्ते विभाषा । उ ५४८

२०९ जुष्टार्पितं च कन्दसि ।
उ ५४८

२१० । नित्यं मन्त्रे । उ ५४८

२११ । युष्मदस्मदोर्द्धसि ।
उ ५५०

२१२ । ङयि च । उ ५५०

२१३ । यतोऽनावः । उ ५५०

२१४ । ईडवन्दवृशंसदुहं
ण्यत । उ ५५०

२१५ विभाषा वेग्विस्थानयोः ।
उ ५५०

२१६ । त्यागरागहासकुहश्चठ-
क्रयानाम् । उ ५५१

२१७ । उपोत्तमं रिति ।
उ ५६४

२१८ । चङ्ग्रन्थतरस्याम् ।

उ ५४५

२१९ । मतोः पूर्वमात् संज्ञायाम् ।

स्त्रियाम् उ ५५१

२२० । अन्तोऽवत्याः । उ ५५१

२२१ । ईवत्याः । उ ५५१

२२२ । ची । उ ५३८

२२३ । समासस्य । उ ५६५

—

षष्ठाध्यायस्य द्वितीये पादे ।

१ । बहुव्रीहौ प्रकृत्या पूर्व-

पदम् । उ ५६५

२ । तत्पुरुषे तुल्यार्थद्वितीया

सप्तम्युपमानव्यय द्विती-

याकृत्याः । उ ५६५

३ । वर्णो वर्णेष्वनेते । उ ५६५

४ । गाधलक्षणयोः प्रमाणे ।

उ ५६५

५ । दायाद्यं दायादे । उ ५६६

६ । प्रतिबन्धि चिरकृच्छ्रयोः ।

उ ५६६

७ । षदेऽपदेशे । उ ५६६

८ । निवाते वातवाते । उ ५६६

९ । शारदेऽनास्रि । उ ५६७

१० । अध्वर्युः कषाययोर्जाती ।

उ ५६७

११ । सदृशप्रतिरूपयोः सादृश्ये ।

उ ५६७

१२ । द्विगौ प्रमाणे । उ ५६८

१३ । गन्तव्यपथ्यं बाण्डिजे ।

उ ५६८

१४ । मात्रोपघ्नोपक्रमच्छाये

नपुंसके । उ ५६८

१५ । सुखप्रिययोर्हिते ।

उ ५६८

१६ । प्रीतौ च । उ ५६८

१७ । स्वं स्वामिनि । उ ५६८

१८ । पत्यावैश्वर्योः । उ ५६८

१९ । न भूवाक्चिद्विधिषु ।

उ ५६८

२० । वा भुवनम् । उ ५६८

२१ । आशङ्काबाधनिदीयः सु

सम्भावने । उ ५६८

२२ । पूर्वे भूतपूर्वे । उ ५७०

२३ । सविधसनीडसमर्थ्यादस-

वैशसदेशिषु सामीप्ये उ ५७०

२४ । विस्मष्टादीनि गुणवच-

नेषु । उ ५७०

२५ । अज्यावमकनृपापवन्तु

षष्ठाध्यायस्य द्वितीये पादे ।

- भावे कर्मधारये । उ ५७१
 २६ । कुमारश्च । उ ५७१
 २७ । आदिः प्रत्येनसि ।
 उ ५७१
 २८ । पूगेष्वन्यतरस्याम् ।
 उ ५७१
 २९ । इगन्तकालकपालभगा-
 लशरावेषु द्विगौ । उ ५७१
 ३० । बह्वन्यतरस्याम् । उ ५७२
 ३१ । दिष्टिवितस्त्योश्च । उ ५७२
 ३२ । सप्तमी सिद्धशुष्कपञ्चम्ये-
 ष्वकालात् उ ५७२
 ३३ । परिप्रत्युपापा वर्ज्यमाना-
 होरात्रावयवेषु । उ ५७२
 ३४ । राजन्यबहुवचनहन्त्ये-
 कवृण्विषु । उ ५७३
 ३५ । सख्या । उ ५७३
 ३६ । आचार्योपसर्जनशान्ते
 वासी । उ ५७३
 ३७ । कार्तिकीजपादयश्च ।
 उ ५७४
 ३८ । महान् ब्रीह्यपराज्ज गृष्टी
 आसजावासभारभारत-
 कैलिहिलरौरवप्रवृत्तेषु ।
 उ ५७४
 ३९ । जुल्लकश्च वैश्वदेवे ।
 उ ५७४
 ४० । उङ्गः सादिवाय्योः ।
 उ ५७४
 ४१ । गौः सादसादिसारथिषु ।
 उ ५७५
 ४२ । कुरुगार्हपतरिक्तागुर्वभूत-
 जरत्यग्नीलट्टरूपापारे
 बडवा तैतिल कद्गुः पण्य-
 कम्बलो दासीभाराणां
 च । उ ५७५
 ४३ । चतुर्थी तदर्थे । उ ५७६
 ४४ । अर्थे । उ ५७६
 ४५ । क्ति च । उ ५७६
 ४६ । कर्मधारयेऽनिष्ठा ।
 उ ५७६
 ४७ । अहीनि द्वितीया । उ ५७६
 ४८ । छतीया कर्मणि । उ ५७७
 ४९ । गतिरनन्तरः । उ ५७७
 ५० । तादौ च निति क्तत्व-
 त्यती । उ ५७७
 ५१ । तवै चान्तश्च युगपत् ।
 उ ५७७
 ५२ । अग्निमन्तोऽश्वाती वप्रत्यये ।
 उ ५७७

- ५३ । न्यधी च । उ ५७८
 ५४ । ईषदन्यतरस्याम् । उ ५७८
 ५५ । हिरण्यपरिमाणं धने ।
 उ ५७८
 ५६ । प्रथमोऽचिरोपसम्पत्तौ ।
 उ ५७८
 ५७ । कतरकतमौ कर्मधारये ।
 उ ५७८
 ५८ । आर्य्यो ब्राह्मणकुमारयोः ।
 उ ५७८
 ५९ । राजा च । उ ५७८
 ६० । षष्ठी प्रत्येनसि । उ ५७८
 ६१ । क्ते नित्यार्थे । उ ५७८
 ६२ । ग्रामः शिल्पिनि । उ ५७८
 ६३ । राजा च प्रशंसायाम् ।
 उ ५८०
 ६४ । आदिरुदात्तः । उ ५८०
 ६५ । सप्तमीहारिणी धर्म्येऽ-
 हरणे । उ ५८०
 ६६ । युक्ते च । उ ५८०
 ६७ । विभाषाध्यत्ते । उ ५८१
 ६८ । पापं च शिल्पिनि ।
 उ ५८१
 ६९ । गोत्रान्ते वासिमाणवब्राह्म
 णेषु क्षेपे उ । ५८१

- ७० । अङ्गानि मैरेये । उ ५८१
 ७१ । भक्ताख्यास्तदर्थेषु ।
 उ ५८१
 ७२ । गोविडालसिंहसैन्धवेषूप-
 माने । उ ५८२
 ७३ । अके जीविकार्थे । उ ५८२
 ७४ । प्राचां क्रीडायाम् । उ ५८२
 ७५ । अणि नियुक्ते । उ ५८३
 ७६ । शिल्पिनि चाकृजः ।
 उ ५८३
 ७७ । संज्ञायां च । उ ५८३
 ७८ । गोतन्तियवं पाले ।
 उ ५८३
 ७९ । णिनिः । उ ५८३
 ८० । उपमानं शब्दार्थप्रकृता-
 वेव । उ ५८३
 ८१ । युक्तारोह्यादयश्च । उ ५८४
 ८२ । दीर्घकाशतुषभ्राष्टवट जे ।
 उ ५८४
 ८३ । अन्त्यात् पूर्वं बह्वचः ।
 उ ५८४ [उ ५८४
 ८४ । ग्रामेऽनिवसन्तः ।
 ८५ । घोषादिषु च । उ ५८४
 ८६ । छात्रादयः शालायाम् ।
 उ ५८५

८७ । प्रस्थे ऽष्टद्वयककर्मादी-

नाम् । उ ५८५

८८ । मालादीनां च । उ ५८५

८९ । अमहन्नव नगरेऽनुदी-

चाम् । उ ५८५

९० । अर्धे चावर्णं द्वाच्

त्रच् । उ ५८५

९१ । न भूताधिकसञ्जीवमद्रा-

श्मकञ्जलम् । उ ५८६

९२ । अन्तः । उ ५८६

९३ । सर्वं गुणकात्स्त्रे ।

उ ५८६

९४ । सज्जायां गिरिनिका-

ययोः । उ ५८६

९५ । कुमार्या वयसि । उ ५८७

९६ । उदके ऽकेवले । उ ५८७

९७ । द्विगौ कती । उ ५८७

९८ । सभायां नपुंसके ।

उ ५८७

९९ । पुरे प्राचाम् । उ ५८७

१०० । अरिष्टगोष्ठपूर्वे च ।

उ ५८८

१०१ । न हास्तिनफलकमा-

र्देयाः । उ ५८८

१०२ । कुशूलकूपकुम्भशालं

विले । उ ५८८

१०३ । द्विक्कृष्टा ग्रामजन-

पदाख्यानचानराटेसु ।

उ ५८८

१०४ । आचार्योपसर्जनसाम्ने-

वासिनि । उ ५८८

१०५ । उत्तरपदंष्ट्री सर्वे च ।

उ ५८८

१०६ । बहुव्रीहौ विश्वं सञ्जा-

याम् । उ ५८८

१०७ । उदराग्निषु । उ ५८८

१०८ । क्षेपे । उ ५८८

१०९ । नदी बभ्रुनि । उ ५८८

११० । निष्ठोपसर्गपूर्वमन्यतर-

म्याम् । उ ५८९

१११ । उत्तरपदादिः । उ ५८९

११२ । कर्णां वर्णलक्षणात् ।

उ ५८९

११३ । सप्तोपम्ययोश्च । उ ५८९

११४ । कण्ठपृष्ठग्रीवाजङ्घं च ।

उ ५८९

११५ । मृत्तमवस्थायाम् ।

उ ५८९

११६ । नञो जरमरमितमृता ।

उ ५८९

१७४ । ऋस्त्रान्ते ऽन्यात् पूर्वम् ।

उ ६०६

१७५ । वहोर्नज्वदुत्तरपद-

, भून्नि । उ ६०६

१७६ । न गुणादयो ऽवयवाः ।

उ ६०६ ,

१७७ । उपसर्गात् स्वाङ्गं ध्रुवम-

पशु । उ ६०६

१७८ । वनं समासे । उ ६०७

१७९ । अन्त । उ ६०७

१८० । अन्तश्च । उ ६०७

१८१ । न निविभ्याम् । उ ६०७

१८२ । परेरभितोभाविमण्ड-

लम् । उ ६०७

१८३ । प्रादस्वाङ्गं संज्ञायाम् ।

उ ६०७ [उ ६०७

१८४ । निरुदकादीनि च ।

१८५ । अभेर्मुखम् । उ ६०८

१८६ । अपाच्च । उ ६०८

१८७ । स्फिगपूतवीणाञ्जोध्व-

कुक्षिसीरनामनाम च ।

उ ६०८

१८८ । अधेरुपरिस्थम् । उ ६०८

१८९ । अनोरप्रधानकनीयसी ।

उ ६०८

१९० । पुरुषश्चान्वादिष्टः ।

उ ६०९

१९१ । अतेरक्तत्पदे । उ ६०९

१९२ । नेरनिधाने । उ ६०९

१९३ । प्रतेरंश्वाद्यस्तत्पुरुषे ।

उ ६०९

१९४ । उपाद्वयजजिनमगौरा-

दयः । उ ६१०

१९५ । सोरवक्षेपणे । उ ६१०

१९६ । विभाषोत्पुच्छे । उ ६१०

१९७ । द्वित्रिभ्यां पाद्ममूर्धसु

बहुव्रीहौ । उ ६१०

१९८ । सक्तं चाक्रान्तात् ।

उ ६११

१९९ । परादिष्छन्दसि बहुलम्

उ ६११

—

षष्ठाध्यायस्य तृतीये पादे ।

१ । अलुगुत्तरपदे । पू ४५७

२ । पञ्चम्याः स्तोकादिभ्यः ।

पू ४५७

३ । ओजः सहोभस्तमसस्तृती-

यायाः । पू ४५७

४ । मनसः संज्ञायाम् । पू ४५७

५ । आद्यायिनि च । पू ४५८

- ६ । आत्मनश्च पूरणे । पू ४५८
 ७ । वैयाकरणाख्यायां चतुर्थ्याः
 पू ४५८
 ८ । परस्य च । पू ४५८
 ९ । हलदन्तात् सप्तम्याः संज्ञा-
 याम् । पू ४५८
 १० । कारनान्नि च प्राचा
 हलादौ । पू ४५८
 ११ । मध्याह्नुरौ । पू ४६०
 १२ । अमूर्द्धमस्तकात् स्वाज्ञाद-
 कामे । पू ४६०
 १३ । बन्धे च विभाषा । पू ४६०
 १४ । तत्पुरुषे कृति बहुलम् ।
 पू ४६०
 १५ । प्राष्टशरत्कालदिवा जे ।
 पू ४६०
 १६ । विभाषा वर्षश्चरशरव-
 रात् । पू ४६०
 १७ । घकालतनेषु कालनाम्नः ।
 पू ४६१
 १८ । शयवासवासिष्वकालात् ।
 पू ४६१
 १९ । नेन्सिद्धवध्नातिषु च ।
 पू ४६१
 २० । स्ये च भाषायाम् । पू ४६१
 २१ । षष्ठ्या आक्रोशे । पू ४६१
 २२ । पुत्रैऽन्यतरस्याम् । पू ४६२
 २३ । ऋतो विद्यायोनिसम्ब-
 न्धेभ्यः । पू ४६२
 २४ । विभाषा स्वसृपत्योः ।
 पू ४६३
 २५ । आनङ्ङतो हन्ते । पू ४४
 २६ । देवताहन्ते च । पू ४४१
 २७ । ईदग्नेः सोमवरुणयोः ।
 पू ४४१
 २८ । इदृष्टौ । पू ४४२
 २९ । दिवो व्यावा । पू ४४२
 ३० । दिवसस्य पृथिव्याम् ।
 पू ४४२
 ३१ । उषासोषसः । पू ४४३
 ३२ । मातरपितराबुदीचाम् ।
 पू ४४३
 ३३ । पितरामातरा च छन्दसि ।
 उ ५११
 ३४ । स्त्रियाः पुं बहुषापितपुं-
 स्कादनृङ्समानाधिकरणे
 स्त्रियामपूरणीप्रियादिषु ।
 पू ४०१
 ३५ । तसिन्नादिष्व कृत्व
 सुचः । पू ४०५

- ३६ । क्यङ्गानिनीष । पू ४०७
 ३७ । न कोपधायाः । पू ४०८
 ३८ । संज्ञापूरण्योश्च । पू ४०८
 ३९ । वृद्धिनिर्मितस्य च तद्धित-
 स्यारक्तविकारे । पू ४०८
 ४० । स्वाङ्गाच्चेतः । पू ४०८
 ४१ । जातेषु । पू ४०८
 ४२ । पुंषत् कर्मधारयजाती-
 यदेशीयेषु । पू ३६३
 ४३ । घरूपकल्पचेलङ्ब्रुवगीत्र-
 मतहत्येषु ङ्योऽनेकाचो
 ऋस्वः । पू ४६४ [पू ४६४
 ४४ । नद्याः शेषस्यान्यतरस्याम् ।
 ४५ । उगितश्च । पू ४६५
 ४६ । आत्महतः समानाधिक-
 रणजातीययोः । पू ३८७
 ४७ । ह्यष्टनः संख्यायामबहु-
 ब्रीह्यशीचिस्तयः । पू ३८८
 ४८ । लेख्यः । पू ३८८
 ४९ । विभाषा चत्वारिंशत्-
 प्रभृतौ सर्वेषाम् । पू ३८८
 ५० । हृदयस्य हृत्ते खयदण्डला-
 सेषु । पू ४६५
 ५१ । वा शोकव्यञ्जरीषु ।
 पू ४६५
 ५२ । पादस्य पदाज्यातिगो-
 पहत्येषु । पू ४६६
 ५३ । पद्यत्यतदर्थे । पू ४६६
 ५४ । हिमकापिहत्येषु च ।
 पू ४६६
 ५५ । ऋचः शि । पू ४६६
 ५६ । वा घोषमिश्रशब्देषु ।
 पू ४६६
 ५७ । उदकस्योदः संज्ञायाम् ।
 पू ४६७
 ५८ । पेषं वासवाहनधियु च ।
 पू ४६७
 ५९ । एकहलादौ पूरयितव्येऽ-
 न्यतरस्याम् । पू ४६७
 ६० । मन्थीदनसक्तु विन्दुवज्र-
 भारहारवीबधगाह्येषु च
 पू ४६७
 ६१ । इको ऋस्वोऽङ्यो गाल-
 वस्य । पू ४६८
 ६२ । एक तद्धिते च । पू ४६८
 ६३ । ङ्यापोः संज्ञाच्छन्दसोर्ब-
 हुलम् । पू ४६८
 ६४ । त्वे च । पू ४६८
 ६५ । इष्टकेषीकामालानां चित-
 तूलभारिषु । पू ४७०

६६ । खित्यनव्ययस्य । उ ३३०

६७ । अकृद्भिषदजन्तस्य मुम् ।

उ ३३८

६८ । इच एकाचोऽम् प्रत्ययवच्च ।

उ ३४२

६९ । वाचंयमपुरन्दरौ च ।

उ ३३३

७० । कारे सत्यागदस्य ।

पू ४७०

७१ । श्येनतिलस्य पाते जे ।

पू ५३८

७२ । रात्रेः कृति विभाषा ।

पू ४७१

७३ । नलोपो नजः । पू ३६८

७४ । तस्मान्मुडचि । पू ३६८

७५ । नभ्राण्णपान्नवेदानास-

त्यानमुचिनकुलनखनपुंस-

कनक्षचनक्रनाकेषु प्रकृत्या

पू ३७०

७६ । एकादिद्यैकस्य चादुक् ।

पू ३८०

७७ । नृगोऽप्राणिष्वन्यतर-

स्याम् । पू ३७१

७८ । सहस्य स. संज्ञायाम् ।

पू ४७१

७९ । अत्यान्ताधिके च । पू ४७१

८० । द्वितीये चानुपाख्ये ।

पू ४७१

८१ । अव्ययीभावे चाकाले ।

पू ३२६

८२ । वीपसर्जनस्य । पू ४१३

८३ । प्रकृत्याग्निमि । पू ४१३

८४ । समानस्य कन्दस्य मूर्ध्-

प्रभृत्युदर्केषु । पू ४७२

८५ । ज्योतिर्जनपदरात्रिनाभि

नामगोत्ररूपस्यानवर्णवयो

वचनबन्धुषु । पू ४७२

८६ । चरणे ब्रह्मचारिणि ।

पू ४७२

८७ । तीर्थे ये । पू ४७३

८८ । विभाषोदरे । पू ४७३

८९ । दृग्दृश्वतुषु । पू ४७३

९० । इद किमोरीश्वकी । पू ४७३

९१ । आ सर्वनाम्नः । पू १८४

९२ । विश्वर्द वयोषटेरद्राक्षतौ

बप्रत्यये । पू १७८

९३ । समः समि । पू १८१

९४ । तिरसस्तिर्य्यसोपे ।

पू १८१

९५ । सहस्य सभिः । पू १८१

८६ । सधमादस्थयोऽच्छन्दसि ।

उ ५११

८७ । ह्यन्तरूपसर्गेभ्योऽप ईत् ।

पू ४५१

८८ । ऊदनोर्देशे । पू ४५१

८९ । अपष्टतृतीयास्थस्यानस्य
दुगाशीरांशास्थास्थितो-
त्सुकोतिकारकरागक्षेपु ।

पू ४७५

१०० । अर्थे विभाषा । पू ४७५

१०१ । कौः कत् तत्पुरुषेऽचि ।

पू ४७५

१०२ । रथवदयोश्च । पू ४७५

१०३ । तृणे च जातौ । पू ४७६

१०४ का पथ्यक्षयोः । पू ४७६

१०५ । ईषदर्थे । पू ४७६

१०६ । विभाषा पुरुषे । पू ४७६

१०७ । कवं चोष्णे । पू ४७६

१०८ । पथि च छन्दसि ।

उ ५११

१०९ । पृषोदरादीनि यथो-

पदिष्टम् । पू ४७६

११० । संख्याविसायपूर्वस्या-
ऋस्याहन्नन्यतरस्यां डौ ।

पू १०७

१११ । ढ्रलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽणः

पू ८०

[उ ८९

११२ । सहिवहोरोदवर्णस्य

११३ । साब्धौ साढा साढेति

निगमे । उ ५१२

११४ । संहितायाम् । पू ४७८

११५ । कर्णे लक्षणस्याविष्टाष्ट-

पञ्चमणिभिन्नच्छिन्नच्छिद्र-

स्रुवस्वस्तिकस्य । पू ४७८

११६ । नहिवृतिवृषिव्यधिरुचि-

सहितनिषु कौ । पू ४७८

११७ । वनगिर्योः संज्ञायां

कोटरकिंशुलकादीनाम् ।

पू ४७८

११८ । वले । पू ४७९

११९ । मतौ बह्वचो ऽनजि-

रादीनाम् । पू ४७९

१२० । शरादीनां च । पू ४७९

१२१ । इको वहे ऽपीलोः ।

पू ४८०

१२२ । उपसर्गस्य घञमनुष्ये

बहुलम् । पू ४८०

१२३ । इकः काशे । पू ४८०

१२४ । दस्ति । उ ३६०

१२५ । अष्टनः संज्ञायाम् । पू ४८०

१२६ । छन्दसि च । उ ५१२

१२७ । चितेः कपि । पू ४८०

१२८ विश्वस्य वसुराटोः ।

पू १६६

१२९ । नरे संज्ञायाम् । पू ४८०

१३० । मित्रे चर्षौ । पू ४८०

१३१ । मन्त्रे सोमाखेन्द्रिय-

विश्वदेव्यस्य मतौ । उ ५१२

१३२ । ओषधेष्व विभक्तावप्रथ-

मायाम् । उ ५१२

१३३ । ऋचि तुनुघमचुतङ्ग-

चोरुग्याणाम् । उ ५१२

१३४ । इकः सुजि । उ ५१२

१३५ । द्यवो ऽतस्त्रिङः ।

उ ५१३

१३६ । निपातस्य च । उ ५१३

१३७ । अन्येषामपि दृश्यते ।

(उ ५१३क्रो०)

१३८ । चौ । पू १७९

१३९ । सम्प्रसारणस्य । पू ४६९

—

षष्ठाध्यायस्य चतुर्थे पादे ।

१ अङ्गस्य । पू ८२

२ । हिलः । उ १६६

३ । नामि । पू ८४

४ । न तिसृचतस्र । पू १३२

५ । छन्दस्युभयथा । उ ५१३

६ । नृ च । पू १२४

७ । नोपधायाः । पू १६२

८ । सर्वनामस्थाने चासम्बुद्धौ ।

पू ११०

९ । वा षपूर्वस्य निगमे ।

उ ५१३ [पू १४१

१० । सान्तमहतः संयोगस्य ।

११ । असृन्तृचस्वसृनमृने

ष्टृत्वष्टृचत्तृहोत्वपोट-

प्रशास्तृणाम् । पू १२२

१२ । इहन्पूर्षार्थम्णां शौ ।

पू १५८

१३ । सौ च । पू १५८

१४ । अत्वसन्तस्य चाधातोः ।

पू १८२

१५ । अनुनासिकस्य क्तिब्भलोः

क्त्तिति उ २२५

१६ । अज्भन्गमां सनि । '

उ १८९

१७ । तनोतेर्विभाषा । उ २०२

१८ । क्रमश्च क्ति । उ ४६३

१९ । ऋः शूडनुनासिके च ।

उ १६९

- २० । ज्वरत्वरस्त्रयविमवामुप-
धायाश्च । उ २१८
- २१ । राल्लोपः । उ २१८
- २२ । असिद्धवदत्ताभात् ।
उ ११
- २३ । आत्रलोपः । उ ५६८
- २४ । अनदितां हल उपधायाः
क्ङिति । पू १७८
- २५ । दंशसञ्ज्ञस्त्रां शपि ।
उ १०१
- २६ । रञ्जेय । उ १०१
- २७ । घञि च भावकरणयोः ।
उ ४३५
- २८ । स्यदो जवे । उ ४३४
- २९ । अवीदेधौऽप्रथयहिम-
श्रयाः । उ ४३५
- ३० । नाञ्जेः पूजायाम् । उ १८१
- ३१ । क्तिस्क्न्दस्यन्दोः । उ ४६२
- ३२ । जान्तानशां विभाषा ।
उ ४६४
- ३३ । भञ्जेय चिणि । उ २७२
- ३४ । शास इदङ् हलोः ।
उ १२६
- ३५ । शाहौ । उ १२६
- ३६ । ज्ञोर्ज्ञः । उ १११
- ३७ । अनुदात्तोपदेशवनतित-
नोत्यादीनामनुनासिक
लोपो भल्लि कङिति
उ ११०
- ३८ । वा ल्यपि । उ ४६५
- ३९ । न क्तिचि दीर्घश्च । उ ४६०
- ४० । गमः कौ । उ ३४०
- ४१ । विङ्नोरनुनासिकस्यात् ।
उ ३३८
- ४२ । जनसनखनां सञ्भलोः ।
उ १३२
- ४३ । ये विभाषा । उ ६३
- ४४ । तनोतेर्य्यकि । उ २६८
- ४५ । सनः क्तिचि लोपस्यास्या-
न्यतरस्याम् । उ ४६०
- ४६ । आर्द्धधातुके । (उ ५७
क्रो ५०)
- ४७ । भ्रस्जो रोपधयोरमन्य-
तरस्याम् । उ १४८
- ४८ । अतो लोपः । उ ५७
- ४९ । यस्य हलः । उ २०६
- ५० । क्यस्य विभाषा । उ २२१
- ५१ । णेरनिटि । उ ६०
- ५२ । निष्ठायां षेटि । उ ३५५
- ५३ । जनिता मन्त्रे । उ ५११

५४ । शमिता यज्ञे । उ ५१३
 ५५ । अयामन्तास्त्रायेत्विष्णुषु ।
 उ ६०
 ५६ । अपि लघुपूर्वात् । उ ४६५
 ५७ । विभाषापः । उ ४६६
 ५८ । युष्मदोर्दीर्घश्छन्दसि ।
 उ ५१३
 ५९ । क्षियः । उ ४६६
 ६० । निष्ठायामण्यदर्थे । उ ३४६
 ६१ । वाक्रोशदेन्ययोः । उ ३६१
 ६२ । स्यसिच्सीयुट्तासिषु
 भावकर्म्मणोरुपदेशे ऽज्भ
 नृग्रहदृशां वा चिखदिट्
 च । उ २६७
 ६३ । दीङी युङचि क्ङिति ।
 उ १३४
 ६४ । आतो लोप इटि च ।
 उ ८४
 ६५ । ईद्व्यति । उ ३०१
 ६६ । घुमास्यागापाजहातिसां
 हलि । उ ११८
 ६७ । एर्लिङि । उ ८४
 ६८ । वान्यस्य संयोगादेः ।
 उ ८५
 ६९ । न अपि । उ ४६५

७० । मयतेरिदम्यतस्त्वाम् ।
 उ ४६०
 ७१ । तुङ्लङ्लृङ्क्षु-
 दात्तः । उ १५
 ७२ । षाडजादीनाम् । उ २७
 ७३ । छन्दस्यपि दृश्यते । उ ५१४
 ७४ । न माङगोगे । उ २०
 ७५ । बहुलं छन्दस्य माङगोगे-
 ऽपि । उ ५१४
 ७६ । इरयो रे । उ ५१४
 ७७ । अचि श्रुधातुभ्रुवां
 योरियङ्ङुवङ्गी । पू ११८
 ७८ । अभ्यासस्यासवर्णे । उ ४५
 ७९ । स्त्रियाः । पू १३३
 ८० । वाम्गसोः । पू १३३
 ८१ । इणो यण् । उ ११७
 ८२ । एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य ।
 पू ११८
 ८३ । ओः सुपि । पू १२३
 ८४ । वर्षाभञ्ज । पू १२४
 ८५ । न भूसुधियोः । पू १२०
 ८६ । छन्दस्युभयथा । उ ५१४
 ८७ । युष्मदोः सार्वधातुके ।
 उ ८८ [उ ८
 ८८ । भुवो वुग्लुङ्क्षितोः ।

८८ । जदुपधाया गीहः ।

उ ८२

८९ । दोषो णी । उ १८६

९१ । वा चित्तविरागे । उ १८६

९२ । मितां ऋस्वः । उ १७४

९३ । चिस्ममुलोर्दीर्घोऽन्यतर-
स्याम् । उ २७१

९४ । खचि ऋस्वः । उ ३३३

९५ । ज्ञादो निष्ठायाम् ।

उ ३५८

९६ । छादिर्घेऽद्गुपसर्गस्य ।

उ ४५६

९७ । इस्मन्मल्किषु च । उ ३४०

९८ । गमहनजमखनघर्सां

लोपः किङ्कत्यनङि । उ ८१

९९ । तनिपत्योऽच्छन्दसि ।

उ ५१४

१०० । घसिभसोर्हलि च ।

उ ५१४

१०१ । हुभल्भ्यो हेर्धिः ।

उ १०८

१०२ । शुशृणुपृ कृषभ्यश्छन्दसि ।

उ ५१५

१०३ । अङ्कितश्च । उ ५१५

१०४ । चिणो लुक् । उ ६६

१०५ । अतो हेः । उ १५

१०६ । उत्तश्च प्रत्ययादसंयोग-
पूर्वात् । उ ७०

१०७ । लोपश्चास्यान्यतरस्यां
म्नाः । उ ७०

१०८ । नित्यं करोतेः । उ १६२

१०९ । ये च । उ १६२

११० । अत उत् सार्वधातुके ।

उ १२१

१११ । अमसोरलोपः । उ १२२

११२ । आभ्यस्तयोरातः ।

उ १२५

११३ । ई हल्यघोः । उ १३०

११४ । इहरिद्रस्य । उ १२५

११५ । भियोऽन्यतरस्याम् ।

उ १२८

११६ । जहातेश्च । उ १३०

११७ । आ च ही । उ १३०

१२८ । लोपो यि । उ १३०

११९ । घुसोरिद्वावभ्यासलोपश्च ।

१२० । अत एकहल्मध्येऽनादे-
शादेर्लिटि । उ ३२

१२१ । थलि च सेटि । उ ३२

१२२ । वृफलभजचपश्च । उ ५६

* आसोरिति पाठान्तरम्

१२३ । राधो हिंसायाम् । उ१४७
 १२४ । वा जृम्भमुत्रसाम् । उ८८
 १२५ । कृष्णं च सप्तानाम् । उ८७
 १२६ । न शसददवादिगुणा-
 नाम् । उ ३३
 १२७ । अर्वणस्त्रसावनजः । पू१६१
 १२८ । मचवा बहुलम् । पू१५८
 १२९ । भस्य । पू १०५
 १३० । पादः पत् । पू १७८
 १३१ । वसोः सम्प्रसारणम् । पू१८७
 १३२ । वाह ऊट् । पू १४७
 १३३ । श्वयुजमघोनामतद्धिते ।
 पू १६०
 १३४ । अल्लोपो ऽन । पू १०५
 १३५ । षपूर्वहन्तृतराज्जामणि ।
 पू ५१४
 १३६ । विभाषा छिश्योः । पू१०७
 १३७ । न संयोगाहमन्तात् ।
 पू १५७ ।
 १३८ । अचः । पू १७९
 १३९ । उद ईत् । पू १८१
 १४० । आतो धातोः । पू १०८
 १४१ । मन्त्रेष्वाङ्गादेरात्मनः ।
 उ ५१५
 १४२ । ति विंशतेर्द्धिति । पू४१०

१४३ । टेः । पू १४०
 १४४ । भस्तद्धिते । पू ३३४
 १४५ । अङ्गष्टखोरेव । पू ३८२
 १४६ । ओर्गुणैः । पू ४१२
 १४७ । ठे लीपो ऽकट्वाः । पू५०९
 १४८ । यस्येति च । पू १३८
 १४९ । सूर्यतिथ्यागस्त्यमत्स्यानां
 य उपधायाः । पू २२८
 १५० । हलस्तद्धितस्य । पू २१८
 १५१ । आपत्यस्य च तद्धिते
 ऽनाति । पू४९१
 १५२ । क्यचुगोश्च । पू ७३०
 १५३ । विष्वकादिभ्यश्छस्य
 लुक् । पू ५५३
 १५४ । तुरिष्ठे मेयस्सु । पू७०२
 १५५ । टेः । पू ६५३
 १५६ । स्थूलदूरयुवङ्गस्तच्चिप्र-
 चुद्राणां यक्षादि परं पूर्व-
 स्य च गुणः । पू ७०३
 १५७ । प्रियस्थिरस्फिरोरुक्नुल-
 गुरुवृद्धप्रदीर्घवृन्दारका-
 णां प्रस्थस्फवर्गं द्विगर्वर्षिञ्च-
 ब्द्रीधिवृन्दाः । पू ७०३
 १५८ । बहोर्लीपो भू च बहोः ।
 पू ७०३

१५८ । इष्टस्य यिट् च । पू० ७०३
 १६० । ज्यादादीयसः । पू० ७०२
 १६१ । र ऋतो हलादेर्लघोः ।

पू० ६५३
 १६२ । विभाषर्जोऽङ्कन्दसि ।

उ ५१५
 १६३ । प्रकृत्यैकाच् । पू० ७०२
 १६४ । इन्नख्यनपत्ये । पू० ५३४
 १६५ । गाथिविदधिकेशिगणि-
 पणिनश्च । पू० ५४२

१६६ । संयोगादिश्च । पू० ५१३
 १६७ । अन् । पू० ५१३
 १६८ । ये चाभावकर्मणोः । पू० ५१२
 १६९ । आत्माध्वानौ स्वे । पू० ६२७
 १७० । न मपूर्वो ऽपत्ये ऽवर्मणः

पू० ५१३
 १७१ । ब्राह्मो ऽजातौ । पू० ५१३
 १७२ । कर्मस्ताच्छील्ये । पू० ६१६
 १७३ । औक्षमनपत्ये । पू० ५१३
 १७४ । दाण्डिनायनहास्तिना-
 यनार्थर्णिकजैह्माग्निनेय
 वासिनायनिभौणहृत्यधैव-
 त्यसारवैक्षाकमैत्रेयहिर-
 रण्ययानि । पू० ५१०

१७५ । ऋतुव्यवास्वावास्वमा

धीहिरण्ययानि कन्दसि
 उ ५१५

सप्तमाध्यायस्य प्रथमे पादे ।

१ । * युवोरनाकौ । पू० ५३४
 २ । आयन्नेयीनीयियः फटख-
 क्ख्वां प्रत्ययादीनाम् । पू० १८
 ३ । भो ऽन्तः । उ ८
 ४ । अदभ्यस्तात् । उ १२४
 ५ । आत्मनेपदेष्वनतः । उ ९८
 ६ । शोडो रुट् । उ ११४
 ७ । वेत्ते विभाषा । उ २४६
 ८ । बहुलं कन्दसि । उ ५१६
 ९ । अतो भिस ऐस् । पू० ८३
 १० । बहुलं कन्दसि । उ ५१६
 ११ । नेदमदसोरकोः । पू० ५३३
 १२ । टाडसिडसामिनात्स्या ।

पू० ८२

१३ । डेर्यः । पू० ८३
 १४ । सर्वनाम्नः स्मै । पू० ८६
 १५ । डसिडयोः स्मात्स्मिनौ ।
 पू० ८७

१६ । पूर्वादिभ्यो नवभ्यो वा ।

पू० १००

* युवोरनाकाविति पाठान्तरम् ।

- १७ । जसः शी । पू८६
 १८ । औङ आपः । पू १२७
 १९ । नपुंसकाच्च । पू १३८
 २० । जश्शसोः शिः । पू १३८
 २१ । अष्टाभ्य औश् । यू १६३
 २२ । षड्भ्यो लुक् । पू ११४
 २३ । स्वमीर्नपुंसकात् । पू १४२
 २४ । अतो ऽम् । पू १३८
 २५ । अट्टङ्ङतरादिभ्यः पञ्चभ्यः ।

पू १४०

- २६ । नेतराच्छन्दसि । उ ५१६
 २७ । युष्मदस्मद्भ्यां ङसो ऽम् ।

पू १७२

- २८ । डिप्रथमयोरम् । पू १६७
 २९ । शसो न । पू १७०
 ३० । भ्यसो ऽभ्यम् । पू १७१
 ३१ । पञ्चभ्या अत् । पू १७२
 ३२ । एकवचनस्य च । पू १७१
 ३३ । साम आक्रम् । पू १७२
 ३४ । आत औ णलः । उ ८४
 ३५ ।

अन्य-

तरस्याम् उ १४

- ३६ । विदेः शतुर्वसुः । उ ३६७
 ३७ । समासे ऽनञ्पूर्वे क्त्वा
 ल्यप् । उ ४६४

- ३८ । क्तापि क्न्दसि । उ ५१६
 ३९ । सुपीं सुलुक्पूर्वसवर्णाच्छे-
 याडाद्यायाजालः । उ ५१७
 ४० । अमो मश् । उ ५१८
 ४१ । लोपस्तं आत्मनेपदेषु । उ ५१८
 ४२ । ध्वमो ध्वात् । उ ५१८
 ४३ । यजध्वै नमिति च ।
 उ ५१८

- ४४ । तस्य तात् । उ ५१८
 ४५ । तप्तनप्तनथनाश्च उ ५१८
 ४६ । इदन्तो मसि । उ ५१८
 ४७ । क्तो यक् । उ ५१८
 ४८ । इष्टीनमिति च । उ ५१८
 ४९ । स्नात्वगादयश्च । उ ५१८
 ५० । आज्ञसेरसुक् । उ ५२०
 ५१ । अश्वक्षीरहृषलवणानामा-
 त्मप्रीतो क्यचि । उ २२२
 ५२ । आमि सर्वनाम्नः सुट् ।

पू ८७

- ५३ । त्रेस्तयः । पू ११५
 ५४ । ऋस्वनद्यापो नुट् । पू ८४
 ५५ । षट्चतुर्भ्यश्च । पू १५०
 ५६ । शीग्रामण्योच्छन्दसि ।
 उ ५२०
 ५७ । गोः पादान्ते । उ ५२०

पाणिनीयाष्टके ।

५८ । इदितो नुम् धातोः ।

उ ३३

५९ । शे मुचादीनाम् । उ १५६

६० । मसिषजनशोर्भलि । उ १४०

६१ । रधिजभोरचि । उ ५७

६२ । नेव्यलिदि रधिः । उ १४०

६३ । रभेरशक्लिटोः । उ १८१

६४ । लभेय । उ १८२

६५ । आङो यि । उ ३०१

६६ । उपात् प्रशंसायाम् ।

उ ३०१

६७ । उपसर्गात् खल्वञोः ।

उ ४५८

६८ । न सुदुर्भ्यां केयलाभ्याम् ।

उ ४५८

६९ । विभाषा चिस्समुलोः ।

उ २७३

७० । उगिदचां सर्वनामस्थाने

ऽधातोः । पू १५८

७१ । युजेरसमासे । पू १६४

७२ । नपुंसकस्य भलचः ।

पू १३८

७३ । इको ऽचि विभक्तौ ।

पू १४२

७४ । ढतीयादिष भाषितप्रंस्व

पुंवद्भालवस्य । पू १४३

७५ । अस्थिदधिसक्थ्यक्ष्णामन-

ङ्ङुदात्तः । पू १४४

७६ । कन्दस्यपि दृश्यते । उ ५२०

७७ । ई च द्विवचने । उ ५२०

७८ । नाभ्यस्ताच्छतुः । पू १८३

७९ । वां नपुंसकस्य । पू १८६

८० । आच्छीनद्योर्नुम् । पू १८६

८१ । शपश्यनीर्नित्यम् । पू १८७

८२ । सावनडुहः । पू १४८

८३ । टक्स्ववस्स्वतवसां

कन्दसि । पू ५२०

८४ । दिव चीत् । पू १५०

८५ । पथिमथ्यभुक्षामात् ।

पू १६१

८६ । इतो ऽत् सर्वनामस्थाने ।

पू १६१

८७ । यो न्यः । पू १६१

८८ । भस्य टेलीपः । पू १६१

८९ । पुंसो ऽसुङ् । पू १८८

९० । गोतो णित् । पू १२५

९१ । णलुत्तमो वा । उ ४०

९२ । सख्युरसम्बुद्धौ । पू १११

९३ । अनङ् सौ । पू ११०

९४ । ऋदशनस्य रुदंशीनेहसां

च । पू १२१
 ८५ । ढञ्चत् क्रोष्टुः । पू १२१
 ८६ । स्त्रियां च । पू १२७
 ८७ । विभाषा तृतीयादिष्वचि ।

पू १२२
 ८८ । चतुरनडुहोरामुदात्तः ।
 पू १४८
 ८९ । अम् सम्बुद्धौ । पू १४८
 १०० । ऋत इडातोः । उ १००
 १०१ । उपधायाश्च । उ १०५
 १०२ । उदीष्टप्रपूर्वस्य । उ १२८
 १०३ । बहुलं कन्दसि । उ ५२१

—

सप्तमाध्यायस्य द्वितीये पादे ।
 १ । सिचि वृद्धिः परस्मैपदेषु ।
 उ ५०
 २ । अतो ल्रान्तस्य । उ ६७
 ३ । वदत्रजहलन्तस्याचः ।
 उ ३६
 ४ । नेटि । उ ३६
 ५ । छान्त्तच्छणश्चसजागृणि
 श्वेद्विताम् । उ ५३
 ६ । ऊर्णोतिर्विभाषा । उ ११६
 ७ । अतो हलादेर्लघोः । उ ४०
 ८ । नेहृशि कृति । उ ३३८

९ । तितुवतथसिसुसरकसेषु
 च । उ ३७८
 १० । एकाच उपदेशे ऽनुदा-
 त्तात् । उ २५
 ११ । श्रुतकः किति । उ ८७
 १२ । सनि ग्रहणुहोश्च । उ १८८
 १३ । कस्यभृत्सुद्रुम्भुशुवो
 लिटि । उ ४८
 १४ । श्नीदितो निष्ठायाम् ।
 उ ३५१
 १५ । यस्य विभाषा । उ ३४८
 १६ । आदितश्च । उ ३५१
 १७ । विभाषा भावादि-
 कर्मणोः । उ ३५४
 १८ । शुभ्रस्वान्तध्वान्तलम्न-
 स्त्रिष्टविरिश्चफाण्टवाढानि
 मन्यमनस्तमःसक्ताविस्मृ-
 स्वरानायासभृशेषु । उ ३५५
 १९ । छपिशसी वैयात्ये । उ ३५६
 २० । दृढः स्थूलबलयोः ।
 उ ३५६
 २१ । प्रभौ परिवृढः । उ ३५७
 २२ । कच्छगहनयोः कषः ।
 उ ३५७
 २३ । शुभिरविशब्देन । उ ३५७

- १४ । अर्देः सन्निविभ्यः । उ३५७
 १५ । अभेष्टाविदूर्यं । उ३५७
 १६ । शेरध्ययने वृत्तम् । उ३५७
 १७ । वा दान्तशान्तपूर्णदस्त-
 स्पष्टच्छन्नज्ञप्ताः । उ३५८
 १८ । रुथमत्वरसंघुषास्वनाम् ।
 उ३५८
 १९ । हृषेर्लोमसु । उ३५८
 २० । अपचितश्च । उ३५८
 २१ । ङु हरेष्कन्दसि । उ५२१
 २२ । अपरिहृताश्च । उ५२१
 २३ । सोमे ह्वरितः । उ५२२
 २४ । ग्रसितस्कभितस्तभितो-
 त्तभितचत्तविकस्ता विग्र-
 स्तृ ग्रंस्तृगास्तृतरुदतरुद-
 वरुदवरुदवरुचीरुज्ज्वलि-
 तिस्ररितिवसित्यमितीति
 च । उ५२१
 २५ । आर्द्वमातुकस्येड्वलादेः ।
 उ१२
 २६ । स्रुक्रमोरनात्मनेपद-
 निमित्ते । उ६४
 २७ । ग्रहो ऽलिटि दीर्घः ।
 उ१६८
 २८ । वृत्तो वा । उ१००

- २९ । न लिङि । उ१४६
 ४० । सिचि च परस्मैपदेषु ।
 उ१००
 ४१ । इट् सनि का । उ२०३
 ४२ । लिङ्सिचोरात्मनेपदेषु ।
 उ१४६
 ४३ । ऋतश्च संयोगादेः ।
 उ१४५
 ४४ । स्वरतिसूतिसूयतिधूजू-
 दितीवा । उ३८
 ४५ । रधादिभ्यश्च । उ१४०
 ४६ । निरः कुषः । उ१६८
 ४७ । इण्निष्ठायाम् । उ३५२
 ४८ । तीषसहलुभरुषरिषः ।
 उ७४
 ४९ । सनीवन्तर्धभ्रसृजदम्भु-
 श्रिस्त्र्यूर्णुभरज्ञपिसनाम् ।
 उ२००
 ५० । क्लिश्नः क्लानिष्ठयोः ।
 उ३५३
 ५१ । पूढश्च । उ३५३
 ५२ । वसतिक्षुधोमिट् । उ३५२
 ५३ । अच्चेः पूजायाम् । उ३५२
 ५४ । लुभो विमोहने । उ३५३
 ५५ । जृद्वशोः क्लि । उ४६३

५६ । उदितो वा । उ ४६३
 ५७ । से ऽसिचि कृतचृतच्छृद-
 ददन्त । उ १३३
 ५८ । गमेरिट् परस्मैपदेषु ।
 उ १०३
 ५९ । न वृद्धास्तुभ्यः । उ ७९
 ६० । तासि च क्लृपः । उ ८०
 ६१ । अचस्तास्वत् थल्यनिटो
 नित्यम् । उ ४८
 ६२ । उपदेशे ऽत्वतः । उ ४८
 ६३ । ऋतो भारद्वाजस्य । उ ४८
 ६४ । बभूयाततन्य-जगृभ-
 ववर्धेति निगमे । उ ५२२
 ६५ । विभाषा सृजिदृशोः ।
 उ १०४
 ६६ । इणल्यतिव्ययतीताम् ।
 उ ८७ [उ ३६४
 ६७ । वस्त्रेकाजाह्वसाम् ।
 ६८ । विभाषा गमहनविद-
 विशाम् । उ ३६५
 ६९ । सनिससनिसम् ।
 उ ५२२
 ७० । ऋद्वनोः स्थे । उ ८३
 ७१ । अञ्जेः सिचि । उ १६०
 ७२ । मुसुधृञ्भ्यः परस्मै-

पदेषु । उ ८८
 ७३ । यमरमनमातां सक् च ।
 उ ८५.
 ७४ । स्मिपूङ्गनञ्जशां सनि ।
 उ २०३
 ७५ । किरश्च पञ्चभ्यः । उ १८८
 ७६ । रुदादिभ्यः सार्वधातुके ।
 उ १२३
 ७७ । ईश से । उ ११३
 ७८ । ईडजनोर्ध्वे च । उ ११३
 ७९ । लिङः सलोपो ऽनल्यस्य ।
 उ १६
 ८० । अतो येयः । उ १७
 ८१ । आतो छितः । उ २२
 ८२ । आने सुक् । उ ३६५
 ८३ । ईदासः । उ ३६७
 ८४ । अष्टन आ विभक्तौ ।
 पू १६३.
 ८५ । रायो हलि । पू १२६
 ८६ । युष्मदस्मदोरनादेशे
 पू १७१
 ८७ । द्वितीयायां च । पू १७०
 ८८ । प्रथमायाश्च द्विवचने भा-
 षायाम् । पू १६८
 ८९ । यो ऽचि । पू १७१

- ८० । शिषे लोपः । पू १६८
 ८१ । मपर्यन्तस्य । पू १६७
 ८२ । युवावौ द्विवचने । पू १६८
 ८३ । यूयवयौ जसि । पू १७०
 ८४ । त्वाहौ सौ । पू १६८
 ८५ । तुभ्यमहौ जसि पू १७१
 ८६ । तवममौ जसि । पू १७२
 ८७ । त्वमावेकवचने । पू १७०
 ८८ । प्रत्ययोत्तरपदयोश्च । पू ५६८
 ८९ । त्रिचतुरोः स्त्रियां तिसृ-
 चतसृ । पू १३२
 १०० । अचि र ऋत । पू १३२
 १०१ । जराया जरसन्यतर-
 स्याम् पू १०३
 १०२ । त्यदादीनामः । पू ११५
 १०३ । किमः काः । पू १५१
 १०४ । कु तिङोः । पू ६८१
 १०५ । क्वाति । पू ६८२
 १०६ । तदोः सः सावनन्त्ययोः ।
 पू १६७
 १०७ । अदस औ सुलोपश्च ।
 पू १८८
 १०८ । इदमो मः । पू १५१
 १०९ । दश्च । पू १५२
 ११० । यः सौ । पू १८१

- १११ । इदो ऽय पुंसि । पू १५१
 ११२ । अन्नाप्यकः । पू १५२
 ११३ । हलि लोपः । पू १५३
 ११४ । सृजेर्हृङि उ १२२ ।
 ११५ । अचो ञ्णिति । १११
 ११६ । अत उपधायाः । उ ४०
 ११७ । तद्धितेष्वचा मादेः । पू ८८
 ११८ । किति च । पू ४८८

—

सप्तमाध्याये ष्ठतीथे पादे ।

- १ । देविकाशिशपादित्यवाङ्-
 दीर्घसन्त्रयेयसामात् । पू ८९
 २ । केकयमित्रयुप्रलयाणां या-
 देरियः । पू ५१०
 ३ । न युाभ्यां पदान्ताभ्यां पूर्वौ
 तु ताभ्यामैच् । पू ४८८
 ४ । द्वारादीनां च । पू ५७०
 ५ । न्यग्रोधस्य च केवलस्य ।
 पू ६०२
 ६ । न कर्मव्यतिहारे । उ ४४०
 ७ । स्वागतादीनां च । पू ६०४
 ८ । श्वादेरिञि । पू ६०६
 ९ । पदान्तस्यान्यतरस्याम् ।
 पू ६०६
 १० । उत्तरपदस्य । पू ५७३

- १ । अथवाहतीः । पू ५७३
 २ । सुसुर्वाधोज्जनपदस्य ।
 पू ५७३
 ३ । दिशो ऽमद्राणाम् । पू ५७३
 ४ । प्राचां ग्रामनगराणाम् ।
 पू ५७४
 ५ । संख्यायाः संवत्सरसंख्यस्य
 च । पू ६४५
 ६ । वर्षस्याभविष्यति । पू ६४५
 ७ । परिमाणान्तस्यासंज्ञाया-
 नयोः । पू ६३०
 ८ । जे प्रोष्ठपदानाम् । पू ५७५
 ९ । हृद्गसिन्धन्ते पूर्वपदस्य
 च । पू ५०८
 १० । अनुशतिकादीनां च ।
 पू ५८१
 ११ । देवताइन्द्रे च । पू ५३२
 १२ । नेन्द्रस्य परस्य । पू ५३३
 १३ । दीर्घाच्च वरुणस्य । ५३३
 १४ । प्राचां नगरान्ते । पू ५७८
 १५ । जङ्गलधेनुबलजयन्तस्य
 विभाषितमुत्तरम् । पू ५७८
 १६ । अर्धात् परिमाणस्य पूर्व-
 स्य तु वा । पू ६३०
 १७ । नातः परस्य । पू ६३१

- २८ । प्रवाहणस्य टे । पू ५०७
 २९ । तत्प्रत्ययस्य च । पू ५०७
 ३० । नचः शुचीऽखरत्नेचञ्चकुश-
 लनिपुणरनीम् । पू ५८५
 ३१ । यथातथयथापुरयोः पर्या-
 येण । पू ६५४
 ३२ । हनस्तोऽचिस्सलोः । उ १८६
 ३३ । आतो युक् चिष्कृतोः ।
 उ २७०
 ३४ । नोदात्तोपदेशस्य मान्त-
 स्थानाचमेः । उ २७२
 ३५ । जनिषध्योश्च । उ १३६
 ३६ । अर्त्तिङ्गीवीरीकृयीक्ष्मा-
 व्यातां पुग् णौ । उ १७४
 ३७ । शाकासाह्वाव्यावेपां युक् ।
 उ १८२
 ३८ । वो विधूनने जुक् । उ १८३
 ३९ । लीलोर्नुग्लुकावन्यतरस्यां
 स्नेहविपातने । उ १८३
 ४० । भियो हेतुभये पुक् । उ १८५
 ४१ । स्फायो वः । उ १८५
 ४२ । शदेरगतौ तः । उ १८५
 ४३ । रुहः पोऽन्यतरस्याम् ।
 उ १८५
 ४४ । प्रत्ययस्यात् कात् पूर्व-

- स्यात् इदाप्यसपु । पू २११
 ४५ । न यासयोः । पू २११
 ४६ । उदीचामातः स्थाने यक-
 ' पूर्वायाः । पू २१२
 ४७ । भस्त्रेपाजान्नाद्वास्त्रा नञ्-
 पूर्वाणामपि । पू २१३
 ४८ । अभाषितपुंस्काच्च । पू २१४
 ४९ । आदाचार्याणाम् । पू २१५
 ५० । ठस्येकः । पू ५१५
 ५१ । इसुसुक्तान्तात्कः । पू ५२८
 ५२ । चजोः कु घिस्रतो । उ ३०६
 ५३ । न्यङ्वादीनां च । उ ३०७
 ५४ । हो हन्तेर्जिर्णनेषु । पू १५८
 ५५ । अभ्यासाच्च । उ ११०
 ५६ । हरर्चाड । उ १४७
 ५७ । सन्लिटोर्जोः । उ ६८
 ५८ । विभाषा चेः । उ १४५
 ५९ । न क्तादेः । उ ३१०
 ६० । अजिब्रज्योश्च । उ ३१०
 ६१ । भुजन्त्युजौ पाण्युपतापयोः ।
 उ ३१०
 ६२ । प्रयाजानुदरजौ यञाङ्गे ।
 उ ३११
 ६३ । वञ्चेर्गती । उ ३११
 ६४ । कोक लङ् । के । उ ३११
 ६५ । एष्य आवश्यके । उ ३११
 ६६ । यजयाचरुचप्रवचर्चश्च ।
 उ ३११
 ६७ । वचो ऽशब्दसंज्ञायाम् ।
 उ ३१२
 ६८ । प्रयोज्यनियोज्यौ शक्यार्थे ।
 उ ३१२ ।
 ६९ । भोज्यं भक्ष्ये । उ ३१२
 ७० । घीर्लोपो लेटि वा । उ ५२३
 ७१ । ओत श्यनि । उ १३५
 ७२ । क्सस्याचि । उ ७३
 ७३ । लुग्वा दुहदिहलिहगुहा
 मात्मनेपदे दन्त्ये । उ ८२
 ७४ । शमामष्टानां दीर्घः श्यनि
 उ १४१
 ७५ । छिवुक्लुमुचमां शिति ।
 उ ६४
 ७६ । क्रमः परस्मैपदेषु । उ ६
 ७७ । इषुगमियमां कः । उ १०
 ७८ । पात्राधास्यान्नादाण्डश
 र्तिसर्त्तिशदसदां पिवृदि
 प्रथमतिष्ठमनयच्छपश्य
 धौशीयसीदाः । उ ८८
 ७९ । श्रान्नोर्जा । उ १३
 ८० । पादीनां ऋक्सः । उ १

सप्तमाध्यायस्य तृतीये पादे ।

- १ । मीनातेर्निगमे । उ ५२३ १०० । अदुः सर्वेषाम् । उ १०८
 २ । मृदेर्गुणः । उ ७७ १०१ । अतो दीर्घो यञि । उ ८
 ३ । जुसि च । उ १२४ १०२ । सुपि च । पू ८२
 ४ । सार्वधातुकार्धधातुकयोः । उ ७ १०३ । बहुवचने भल्यत् । पू ८३
 ५ । जाग्रो ऽविचिण्लङित् । उ १२४ १०४ । ओसि च । पू ८४
 ६ । पुगन्तलघूपधस्य च । उ १२ १०५ । आङि चापः । पू १२७
 ७ । नाभ्यस्तस्याचि पिति १०६ । सम्बुद्धौ च । पू १२७
 ८ । सार्वधातुके । उ १३१ १०७ । अम्वायनद्योऽङ्गस्वः ।
 ९ । भूसवोस्तिङि । उ १८ पू ११७
 १० । उतो वृद्धिर्लुकि हलि । १०८ । ऋस्यस्य गुणः । पू १०८
 ११ । उ ११४ १०९ । जसि च । पू १०८
 १२ । जर्णोतिर्विभाषा । उ ११५ ११० । ऋतो ङिसर्वनामस्या-
 १३ । गुणोऽपृक्ते । उ ११६ १११ । घेर्ङिति । पू १०८
 १४ । टणह इम् । उ १५८ ११२ । आण् नद्याः । पू ११७
 १५ । ब्रुव ईट् । उ ११७ ११३ । याडापः । पू १२७
 १६ । यङो वा । उ २१२ ११४ । सर्वनाम्नः स्याद्दृष्टस्वश्च ।
 १७ । तुरुन्तुगम्यमः सार्वधातुके । उ ११४ ११५ । विभाषा द्वितीयादृती-
 १८ । अस्तिसिचो ऽपृक्ते । उ २ ११६ । डेराम् नयान्नीभ्यः ।
 १९ । बहुलं कृन्दसि । उ ५२३ पू ११७
 २० । रुदय पञ्चभ्यः । उ १२३ ११७ । ईदुङ्गाम् पू १३२
 २१ । अङ्गाग्यं गालवयो । उ १२३ ११८ । औत् । पू ११२
 २२ । उ १२३ ११९ । अञ्च घेः । पू ११०

१२० । आङो नाऽङ्गियाम् ।

पू १०८

१ । सप्तमाध्यायस्य चतुर्थे पादे ।

१ । यौ चङुपधाया ऋस्वः ।

उ ६१

२ । नाग्लोपिशास्वृदिताम् ।

उ १७८

३ । भ्राजभासभाषदीपजीवमी
लपीडामन्यतरस्याम् ।

उ १७१

४ । लोपः पिबतेरीच्चाभ्यासस्य ।

उ १८३

५ । तिष्ठतेरित् । उ १८३

६ । जिघ्रतेर्वा । उ १८३

७ । उक्तेत् । उ १७२

८ । नित्यं कृद्सि । उ ५२३

९ । दयतेर्दिगि लिटि । उ १००

१० । ऋतश्च संयोगदर्गुणः ।

उ ८६

११ । ऋच्छत्पूर्वताम् । उ ८७

१२ । शृद्धृप्रां ऋस्वोत्रा । उ १२८

१३ । के ऽणः । पू ४०४

१४ । न कपि । पू ४०४

१५ । आङो ऽन्यतरस्याम् ।

पू ४२६

१६ । ऋट्शोऽङि गुणः । उ १०४

१७ । अस्यतेस्युक् । उ १४२

१८ । स्वयतेरः । उ १०८

१९ । पतः पुम् । उ ८८

२० । वच उम् । उ ११७

२१ । ग्रीङः सार्वधातुके गुणः ।

उ ११४

२२ । अयङ् यि क्ङिति ।

उ २१०

२३ । उपसर्गाद्गुस्व ऊहतेः ।

उ २४७

२४ । एतेर्लिङि । उ ११८

२५ । अकृत्सार्वधातुकयोर्दीर्घः ।

उ ५१

२६ । च्चौ च । पू ७३०

२७ । रीढृतः । पू ५३२

२८ । रिङ् शयन्लिङ् । उ ८३

२९ । गुणो ऽर्त्तिः संयोगाद्यो ।

उ ८६

३० । यङि च । उ २०७

३१ । ई प्राधोः । उ २१०

३२ । अस्य च्चौ । पू ७२८

३३ । क्यञि च । उ २२०

३४ । अशनायोदन्तधनाया

बुभुक्षापिपासागर्धेषु । उ२२१
 ३५ । न कन्दस्य पुत्रस्य । उ५२३
 ३६ । दुरस्य दुर्विषस्य दुर्विषयति
 रिषयति । उ५२४
 ३७ । अखाद्यस्यात् । उ५२४
 ३८ । देवसुक्तयोर्यजुषि क्राठके ।
 उ५२४
 ३९ । क्रव्यध्वरघृतनस्यर्चि लोपः ।
 उ५२५
 ४० । द्यतिस्यतिमाश्यामिति
 किति । उ५५८
 ४१ । शाक्योरन्यतरस्याम् ।
 उ५५८
 ४२ । दध्रातेर्हिः । उ५६०
 ४३ । जहातेष क्ति । उ५६४
 ४४ । विभाषा कन्दसि । उ५२५
 ४५ । सुधित वसुधित नेमधित
 धिष्व धिषीय च । उ५२५
 ४६ । हो ददघोः । उ५६०
 ४७ । अत्र उपसर्गात् तः ।
 उ५६०
 ४८ । अपो भि । मू १८२
 ४९ । सः स्यार्धधातुके । उ५६
 ५० । तासस्त्वोर्लोप । उ५३
 ५१ । रि च । उ५३

५२ । ह एति । उ२०
 ५३ । मीवर्यथोर्दीर्घविष्णोः ।
 उ१२६
 ५४ । सन्निमीमाधुरभक्तभक्त-
 पतपंदाभच इत् । उ२०२
 ५५ । आबुस्य धामीत् । उ२०
 ५६ । दध इत् । उ२०१
 ५७ । सुकोऽकर्मकस्य मुषो वा ।
 उ२०३
 ५८ । अत्र लोपोऽभ्यासस्य ।
 उ२०१
 ५९ । क्सः । उ१०
 ६० । हलादिः शेषः । उ१०
 ६१ । शपूर्वाः श्वयः । उ३२
 ६२ । कुहोषुः । उ२५
 ६३ । न कवतेर्यङि । उ२०८
 ६४ । कषिच्छन्दसि । उ५२५
 ६५ । दाधत्ति-दर्धत्ति-दर्धर्षि
 बोभूतु तेतिक्ते ऽकार्या-
 पनीकणत्-संसनिष्कृत्
 करिक्तत्-कनिक्तद्वन्द्विभ्या
 विध्वतोऽविधुतत्-तरि
 ञतः-सरीरुपतं वरीरुज
 र्ज्यागमीगन्तीति च ।
 उ५२६

६६ । उरत् । उ २५

६७ । द्युतिस्वाप्योः सम्प्रसार-
णम् । उ ७७

६८ । व्यथो लिटि । उ ८१

६९ । दीर्घ इणः किति । उ ११७

७० । अत आदेः । उ २६

७१ । तस्मान्नुड्दिहलः । उ ४२

७२ । अश्रोतिश्च । उ १४७

७३ । भवतेरः । उ १०

७४ । ससूवेति निगमे । उ ५२७

७५ । निजां त्रयाणां गुणः श्रौ ।

उ १३१

७६ । र्ज्जामित् । उ १२८

७७ । अर्त्ति पिपर्त्त्यिश्च । उ १२८

७८ । बहुलं कन्दसि । उ ५२७

७९ । सन्यतः । उ ६१

८० । ओः पुयण् ज्यपरे ।

उ १८८

८१ । स्रवति शृणोति द्रवति-

एवति प्रवति च्यवतीनां

वा । उ १८८

८२ । गुणो यङ्लुकोः । उ २०६

८३ । दीर्घो ऽकितः । उ २०७

८४ । नीग्वञ्चुस्त्रसुध्वंसुभ्रंसुक
सपतपदस्कन्दाम् । उ २०८

८५ । नुगतोऽनुनासिकान्तस्य ।

उ २०८

८६ । जपजमदहदयभञ्जप

शाञ्च । उ २०८

८७ । चरफलोश्च । उ २०८

८८ । उत् परस्यातः । उ २०८

८९ । ति च । उ ३५०

९० । रीगृदुपधस्य च । उ २०८

९१ । रुग्निकौ च लुकि । उ २१५

९२ । ऋतश्च । उ २१६

९३ । सन्वत्तघुनि चङ् परे ऽन-
ग्लोपे । उ ६१

९४ । दीर्घो लघोः । उ ६१

९५ । अत् स्मृदृत्वप्रथमदस्तु-
स्मशाम् । उ १७१

९६ । विभाषा वेष्टिचेष्ट्योः ।

उ १८२

९७ । ईं च गणः । उ १८२

—

अष्टमाध्यायस्य प्रथमे पादे ।

१ । सर्वस्य हे । पू ७३५

२ । तस्य परयाम्निडितम् ।

पू ४८

३ । अनुदात्तं च । उ ५४४

४ । नित्यवीप्सयोः । पू ७३५

- ५ । परैर्वर्जने । पू ७३५
 ६ । प्रसमुपोदः पादपूरणे ।
 उ ५२७
 ७ । उपर्यध्यधसः सामीप्ये ।
 पू ७३६
 ८ । वाक्यादेरामन्वितस्यासूया-
 सम्पतिकोपकुत्सनभर्त्स-
 नेषु । पू ७३६
 ९ । एकं बहुव्रीहिवत् । पू ७३६
 १० । आबाधे च । पू ७३७
 ११ । कर्मधारयवदुत्तरेषु । पू ७३७
 १२ । प्रकारे गुणवचनस्य ।
 पू ७३७
 १३ । अकृच्छे प्रियसुखयोरन्य-
 तरस्याम् । पू ७३८
 १४ । यथास्त्रे यथायथम् । पू ७४०
 १५ । हन्त रहस्यमर्थ्यादावचन-
 व्युत्क्रमणयज्ञपात्रप्रयोगा-
 भिव्यक्तिषु । पू ७४०
 १६ । पदस्य । पू १७४
 १७ । पदात् । पू १७४
 १८ । अनुदात्तं सर्वमपादादौ ।
 पू १७४
 १९ । आमन्वितस्य च । उ ५३८
 २० । युष्मदस्मदोः षष्ठीचतुर्थी

- द्वितीयास्थयोर्वानावौ । पू १७५
 २१ । बहुवचनस्य वस्त्रसौ । पू १७५
 २२ । ते मयावेकवचनस्य । पू १७५
 २३ । त्वामौ द्वितीयायाः । पू १७५
 २४ । न चवाहाहैवयुक्ते । पू १७५
 २५ । पश्चाद्यैश्चानालोचने ।
 पू १७७
 २६ । सपूर्वायाः प्रथमाया
 विभाषा । पू १७७
 २७ । तिङी गोत्रादीनि कुत्स
 नाभीक्ष्णयोः । उ ६१२
 २८ । तिङ्ङितिङ् । उ ६१२
 २९ । न लुट् । उ ६१२
 ३० । निपातैर्थादिहन्तकुवि
 न्नेच्चेच्चण्कच्चिद्यत्तयुक्तम् ।
 उ ६१२
 ३१ । नह प्रत्यारम्भे । उ ६१२
 ३२ । सत्यं प्रश्ने । उ ६१३
 ३३ । अङ्गाप्रातिलोम्ये । उ ६१
 ३४ । हि च । उ ६१३
 ३५ । छन्दस्यनेकमपि साका-
 हम् । उ ६१३
 ३६ । यावद्यथाभ्याम् । उ ६१
 ३७ । पूजायां नानन्तरम् ।
 उ ६१३

- ३८ । उपसर्गस्य केतं च । उ ६१४ ५४ । हन्त च । उ ६१८
 ३९ । तुपस्यपयताहैः पूजायाम् । ५५ । आस एकान्तहमामन्त्रि-
 उ ६१४ तमनन्तिके । उ ६१८
 ४० । आहो च । उ ६१४ ५६ । यद्वितुपरं हन्द्रसि ।
 ४१ । शेषे विभाषा । उ ६१४ उ ६१८
 ४२ । पुरा च परीप्सायाम् । ५७ । चनविदिवगोत्रादित्वि-
 उ ६१४ ताम्ने ङितेष्मन्तेः । उ ६१८
 ४३ । नन्वित्वनुसैवनायाम् । ५८ । चादिषु च । उ ६१८
 उ ६१५ ५९ । चवायोगे प्रथमा । उ ६१८
 ४४ । किं क्रियाप्रश्नेऽनुषसर्गम- ६० । हेति चियायाम् । उ ६१८
 प्रतिषिद्धम् । उ ६१५ ६१ । अहेति विनियोगे च ।
 ४५ । लोपे विभाषा । उ ६१५ उ ६२०
 ४६ । एहिमन्ये प्रहासे लट् । ६२ । चाहलोप एवेत्ववधार-
 उ ६४६ णम् । उ ६२०
 ४७ । जात्वपूर्वम् । उ ६१६ ६३ । चादिलोपे विभाषा ।
 ४८ । किं वृत्तं च चिदुत्तरम् । उ ६२० [उ ६२०
 उ ६१६ ६४ । वैषावेति-च हन्द्रसि ।
 ४९ । आहो उताहो चानन्त- ६५ । एकान्तरभ्यां समर्थाभ्याम् ।
 रम् । उ ६१६ उ ६२०
 ५० । शेषे विभाषा । उ ६१६ ६६ । यद्वृत्ताच्चित्यम् । उ ६२१
 ५१ । गत्यर्घ्यलोटा लृङ् चेतु ६७ । पूजनात् पूजितमनुदात्तं
 कारकं सर्वान्त्वत् । उ ६१६ काष्ठादिभ्यः । उ ६२१
 ५२ । लोट् च । उ ६१७ ६८ । सगतिरपि तिङ् । उ ६२१
 ५३ । विभाषितं सोपसर्गमनु- ६९ । कुत्सने च सुष्यगोत्रादौ ।
 तमम् । उ ६१७ उ ६२२

७० । गतिर्गती । उ ६२२

७१ । तिङि चोदात्तवति ।

उ ६२२

७२ । आमन्त्रितं पूर्वमविद्य-
मानवत् । पू १७७

७३ । नामन्त्रिते समानाधि-
करणे । * पू १७८

७४ । सामान्यवचनं विभाषितं
विशेषवचने । † उ ५४०

—

अष्टमाध्याये द्वितीये पादे ।

१ । पूर्वत्रासिद्धम् । पू १२

२ । नलोपः सुप्स्वरसंज्ञातुग्वि-
धिषु कृति । उ १५६

३ । न सु ने । पू १६०

४ । उदात्तस्वरितयोर्यणः
स्वरितो ऽनुदात्तस्य ।

उ ५४१

५ । एकादेश उदात्तेनोदात्तः ।

उ ५४१

६ । स्वरितो वानुदात्ते पदादौ

* सामान्यवचनमित्यधिकः पाठः

भाष्यसम्मतः ।

† विभाषितं विशेषवचने बहुवचन-

मिति भाष्यसम्मतः पाठः ।

उ ५४१

७ । न लोपः प्रातिपदिकान्तस्य ।

पू १०६

८ । न ङिःसङ्ख्योः । पू १५५

९ । मादुपधायाश्च मतोर्वीऽय-
वादिभ्यः । पू ६७८

१० । भयः । पू ६७८

११ । संज्ञायाम् । पू ६७८

१२ । आसन्दीवदष्टीवञ्चक्रीवत्-
कक्षीवद्रुमखञ्चर्मखती ।

पू ६७८

१३ । उदन्वानुदधौ च । पू ६७८

१४ । राजन्वान् सौरान्ये ।

पू ६८०

१५ । कन्दसीरः । उ ५२७

१६ । अनो नुट् । उ ५२७

१७ । नाहस्य । उ ५२८

१८ । कपो रो लः । उ ८०

१९ । उपसर्गस्यायतो । उ ६५

२० । ओ यङि । उ २०८

२१ । अचि विभाषा । उ १५५

२२ । प्रेश्च आह्वयोः । उ ४४७

२३ । संयोगान्तस्य लोपः । पू ३६

२४ । रात् सस्य । पू १२२

२५ । धि च । उ २७

२६ । भलो भलि । उ ४०

२७ । ऋसादङ्गात् । उ ८३

२८ । इट ईटि । उ ३५

२९ । स्तोः संयोगाद्योरन्ते च ।

पू १६६

३० । चोः कुः । पू १६५

३१ । हो ढः । पू १४६

३२ । दादेर्धातोर्घः । पू १४६

३३ । वा दृहमुहसु हस्मिहाम् ।

पू १४७

३४ । नहो धः । पू १८१

३५ । आहस्यः । उ ११७

३६ । व्रथभ्रसृजसृजसृजयजरा-

जभ्राजकृशां षः । पू १३०

३७ । एकाचो वशो भष् भष-

न्तस्य स्ध्वोः । पू १४६

३८ । दधस्तथोश्च । उ १३०

३९ । भलां जशो ऽन्ते । पू ४८

४० । भषस्तथोर्धोऽधः । उ ४०

४१ । षढोः कः सि । पू १३१

४२ । रदाभ्यां निष्ठातो नः पूर्व-

स्य च दः । उ ३४६

४३ । संयोगादेरातो धातोर्य-

त्वंतः । उ ३४७

४४ । ल्वादिभ्यः । उ ३४७

४५ । ओदितश्च । उ ३४७

४६ । क्षियो दीर्घात् । उ ३४६

४७ । श्यो ऽस्यर्शे । उ ३४८

४८ । अञ्चोऽनपादानि । उ ३४८

४९ । दिवो ऽविजिगीषायाम् ।

उ ३४९

५० । निर्वाणो ऽवाते । उ ३४९

५१ । शुषः कः । उ ३४९

५२ । पचो वः । उ ३४९

५३ । क्षायो मः । उ ३५०

५४ । पस्योऽन्यतरस्याम् । उ ३५०

५५ । अनुपसर्गात् फुल्लचीवक्त्र-

शोलाघाः । उ ३५०

५६ । नुदविदोन्दत्राघ्राक्षीभ्योऽ-

न्यतरस्याम् । उ ३५१

५७ । न ध्याख्यापमूर्च्छिमदाम् ।

उ ३५१

५८ । वित्तो भोगप्रत्यययोः ।

उ ३५१

५९ । भित्तं शकलम् । उ ३५२

६० । ऋणमाधमर्थे । उ ३५२

६१ । नसत्तनिषत्तानुत्तप्रतूर्त्त-

सूर्त्तगूर्त्तानि कृन्दसि ।

उ ५२८

६२ । किन्प्रत्ययस्य कुः । पू ६५

- ६३ । नशेर्वा । पू १८५
 ६४ । मो नो धातोः । पू १५१
 ६५ । स्वीञ्च । उ ५८
 ६६ । ससिजुषो रुः । पू ७७
 ६७ । अवयाः श्वेतवाः पुरोडा-
 श्च । उ ४८७
 ६८ । अहन् । पू १८३
 ६९ । रो ऽसुपि । पू ८०
 ७० । अन्नरुध्रवरित्युभयथा
 * कन्दसि । उ ५२८
 ७१ । भुवश्च महाव्याहृतेः ।
 उ ५२८
 ७२ । वसुस्त्रं सुध्वंस्वनडुहां दः ।
 पू १४८
 ७३ । तिप्यनस्तेः । उ १२६
 ७४ । सिपि धातोरुर्वा । उ १२६
 ७५ । दश्च । उ १२१
 ७६ । वीरुपधाया दीर्घ इकः ।
 पू १८५
 ७७ । हलि च । पू १५७
 ७८ । उपधायां च । उ ३४
 ७९ । न भकुर्कुराम् । पू ६२
 ८० । अदसो ऽसेर्दादु दी मः ।
 * पू १७८
 ८१ । एत ईडुवचने । पू १८८

- ८२ । वाक्यस्य टेः भुत उदात्तः ।
 पू ५३
 ८३ । प्रत्यभिवादे ऽशुद्धे । पू ५३
 ८४ । दूराडूङ्गे च । पू ५४
 ८५ । हैहेप्रयोगे हैहयोः । पू ५४
 ८६ । गुरोरनृतो ऽनन्त्यस्याप्ये-
 कैकस्य प्राचाम् । पू ५४
 ८७ । ओमभ्यादाने । उ ५२८
 ८८ । ये यज्ञकर्मणि । उ ५२८
 ८९ । प्रणवटेः । उ ५२८
 ९० । याज्यान्तः । उ ५२८
 ९१ । ब्रूहिप्रैथ्यश्रीषड्वीषडावहा-
 नामादेः । उ ५२८
 ९२ । अग्नीन्निषणे परस्य च ।
 उ ५२८
 ९३ । विभाषा षष्ठप्रतिवचने
 हेः । उ ५२८
 ९४ । निगृह्यानुयोगे च । उ ५७०
 ९५ । आम्नेडितं भर्त्सने ।
 उ ५७०
 ९६ । अङ्गयुक्तं तिङ्ङाकाङ्क्षम् ।
 उ ५३०
 ९७ । विचार्यमाणानाम् । उ ५३०
 ९८ । पूर्वं तु भाषायाम् । उ ५३१
 ९९ । प्रतिश्रवणे च । उ ५३१

१०० । अनुदासं प्रश्नात्ताभिपू-
जितयोः । उ ५३१

१०१ । चिदिति चोपमार्थे प्रयु-
ज्यमाने । उ ५३१

१०२ । उपरि खिदासीदिति
च । उ ५३१

१०३ । स्वरितमास्त्रे डितेऽस्य
सम्पत्ति कोपकुत्सनेषु ।
उ ५३२

१०४ । क्षियाशीः प्रेषेषु तिङ्ङा-
काङ्गम् । उ ५३२

१०५ । अनन्त्यस्यापि प्रश्नास्या-
नयोः । उ ५३२

१०६ । झुता वै च इदुतौ । उ ५३२

१०७ । एचो ऽप्रगृह्यस्यादूरा-
द्वृत्ते पूर्वस्यार्धस्यादुत्तरस्ये-
दुतौ । उ ५३३

१०८ । तयोर्वावचि संहिता-
याम् । उ ५३३

(———)

अष्टमाध्याये ढतीये पादे ।

१ । मनुवसो ह सम्बुधौ छन्द-
सि । उ ५३४

२ । अत्रानुनासिकः पूर्वस्य तु
बा । प ६६

३ । आतो ऽटि नित्यम् । उ ५३५

४ । अनुनासिकात् परोऽनु-
स्वारः । पू ६६

५ । समं सुटि । पू ६६

६ । पुमः खय्यम्परे । पू ६७

७ । नष्कव्यप्रशान् । पू ६८

८ । उभयथर्त्तु । उ ५३४

९ । दीर्घादटि समानपदे । उ ५३४

१० । नृन् पे । पू ६८

११ । स्वतवान् पायौ । उ ५३५

१२ । कानाम्ने डिते । पू ६९

१३ । ढो ढे लोपः । उ ७२

१४ । रो रि । पू ८०

१५ । खरवसानयोर्विसर्जनीयः ।

पू ४६

१६ । रोः सुपि । पू १५०

१७ । भोभगो अघो अवर्णपूर्वस्य-

यो ऽशि । पू ७८

१८ । व्योर्लघुप्रयत्नतरः शाकटा-
यनस्य । पू ७९

१९ । लोपः शाकल्यस्य । पू ४३

२० । ओतो गार्ग्यस्य । पू ७९

२१ । उञि च पदे । पू ७९

२२ । हलि सर्वेषाम् । पू ७९

२३ । मोऽनुस्वारः । पू ६२

२४ । नष्टापदान्तस्य भर्त्ति ।

पू ६२

२५ । मो राज्ञि समः कौ । पू ६३

२६ । हे मपरैवा । पू ६३

२७ । नपरि नः । पू ६४

२८ । ङ्णोः कुक्कुट् शरि ।

पू ६४

२९ । डः सि धुट् । पू ६४

३० नश्च । पू ६५

३१ । शि तुक् । पू ६५

३२ । ङमो ऋस्वादचि ङमुण्-

नित्यम् । पू ६५

३३ । मय उज्जी वो वा । पू ५७

३४ । विसर्जनीयस्य सः । पू ६६

३५ । शर्परे विसर्जनीयः । पू ७२

३६ । वा शरि । पू ७२

३७ । कुप्पोः + कूपौ च । पू ६८

३८ । सोऽपदादी । पू ७२

३९ । इणः षः । पू ७३

४० । नमस्युरसोर्गत्योः । पू ७३

४१ । इदुदुपधस्य चाप्रत्ययस्य ।

पू ७४

४२ । तिरसोऽन्यतरस्याम् । पू ७४

४३ । द्विस्त्रिश्चतुरिति कृत्वर्थे ।

पू ७४

४४ । इंसुसोः सामर्थ्ये । पू ७५

४५ । नित्यं समासेऽनुत्तरपद-

स्थस्य । पू ७५

४६ । अतः छकमिकंसकुम्भश-

चकुशाकर्णोऽन्यस्य ।

पू ७६

४७ । अधः शिरसी पदे । पू ७६

४८ । कस्कादिषु च । पू ६९

४९ । छन्दसि वाऽप्राम्ने ङितयोः ।

उ ५३५

५० । कः करत्करतिकृधिकृतेष्व-

नदिते । उ ५३५

५१ पञ्चम्याः परावध्यर्थे ।

उ ५३५

५२ । पातौ च बहुलम् ।

उ ५३६

५३ । षष्ठाः पतिपुत्रपृष्ठपारप-

दपयस्योषेषु । उ ५३६

५४ । इडाया वा । उ ५३६

५५ । अपदान्तस्य मूर्धन्यः

पू ८४

५६ । सङ्गेः साङः सः । पू १४९

५७ । इण्कोः । पू ८५

५८ । नुम्विसर्जनीयशब्दवाये-

ऽपि । पू १८६

५८ । अदेशप्रत्यययोः पू ८५ ।

६० । शासिवसिवसीनां च ।

उ १०६

६१ । स्तौतिस्थीरेण षण्यभ्या-
सात् । उ २०४

६२ । सः खिदिखदिसहीनां
च । उ २०५

६३ । प्राक् सितादङ्यवाये-
ऽपि । उ ३८

६४ । स्थादिष्वभ्यासेन चाभ्या-
सस्य । उ ३८

६५ । उपसर्गात् सुनोतिसुवति-
स्यतिस्तौतिस्तोभतिस्था-
सेनयसेधसिचसञ्जस्वञ्जाम् ।
उ ३७

६६ । सदिरप्रतेः । उ ३७

६७ स्तम्भेः । उ ३७

६८ । अवाञ्चालम्बनाविदूर्ययोः ।
उ ३८

६९ । वेद्य स्वनो भोजने ।

उ ३८

७० । परिनिविभ्यः सेवसित-
सयसिवुसहसुट्सु
स्वञ्जाम् । उ ३८

७१ । सिवादीनां वाङ्यवाये-

ऽपि । उ ८८

७२ । अनुविपर्यभिनिभ्यः

स्यन्दतेरप्राणिषु । उ ७८

७३ । वेः स्कन्देरनिष्ठायाम् ।
उ १०२

७४ । परेद्य । उ १०२

७५ । परिस्कन्दः प्राच्यभरतेषु ।
उ ३४८

७६ । स्फुरति स्फुलत्योर्निर्नि-
विभ्यः । उ १५३

७७ वेः स्कन्नातेर्नित्यम् उ १६५

७८ । इणः षोष्णं लुङ्लिट्ठां
धोऽङ्गात् । उ २६

७९ । विभाषेष्टः । उ ६५

८० । समासेऽङ्गुलेः सङ्गः । ।
पू ४७४

८१ । भीरोः स्थानम् । पू ४७४

८२ । अग्नेः सुत्स्तोमसोमाः ।
पू ४४१

८३ । ज्योतिरायुषः स्तोमः ।
पू ४७४

८४ । मातृपितृभ्यां स्वसा ।
पू ४६३

८५ । मातुःपितुर्भ्यामन्यतर-
स्याम् । पू ४६३

८६ । अभिनिसः स्तनः शब्दसं-
ज्ञायाम् । उ ४३६
८७ । उपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्यक्-
परः । उ १२२
८८ । सुविनिदुर्भ्यः सुपिस्ति-
समा । उ १२३
८९ । निनदीभ्यां स्नातेः
कौशले । उ ३६१
९० । सूत्रं प्रतिष्ठातम् ।
उ ३६१
९१ । कपिष्ठलो गोत्रे ।
उ ३६२
९२ । प्रष्ठो ऽयगामिनि ।
उ ३२४
९३ । वृक्षासनयोर्विष्टरः ।
उ ४४२
९४ । छन्दोनाम्नि च । उ ४३८
९५ । गवियुधिभ्यां स्थिरः ।
पू ४५८
९६ । विकुशमिपरिभ्यः
स्थलम् । उ ३६२
९७ । अम्बाब्बगोभूमिसव्या-
पद्मित्रिकुशिकुशङ्कुङ्कुमञ्चि
पुञ्चिपरमेवर्हिर्दि-
व्यग्निभ्यः स्थः । उ ३२४

९८ । सुषामादिषु च । पू ४७।
९९ । एति संज्ञायामगात् ।
पू ४७४
१०० । नक्षत्रादा । पू ४७५
१०१ । ऋखात् तादौ तद्धिते ।
पू ५५८
१०२ । निसस्तपतावनासेवने ।
उ १०३
१०३ । युष्मत्तत्तल्लुष्वन्तः-
पादम् । उ ५३६
१०४ । यजुष्ये केषाम् । उ ५३६
१०५ । सुतस्तीमयोऽञ्छन्दसि ।
उ ५३७
१०६ । पूर्वपदात् । उ ५३७
१०७ । सुजः । उ ५३७
१०८ । सनीतिरनः । उ ५३७
१०९ । सह्ये पृतनर्ताभ्यां च ।
उ ५३७
११० । न रपरसृपिसृजि-
सृगिसृहिसवनादीनाम्
उ ३१६
१११ । स्नात्पदाद्योः । पू ७३०
११२ । सिचो यङि । उ २०८
११३ । सेधतेर्गती । उ ३८
११४ । प्रतिस्तब्धनिस्तब्धौ च ।

* उ ३४८

११५ । सीठः । उ ८८

११६ । स्तम्भसिवुसर्वा चडि ।

उ १८१

११७ । सुनोतिः स्यसुनोः ।

उ १४५ [उ ८०

११८ । सदेः परस्य लिटि ।

११९ । निव्यभिभ्योऽड्व्यवाये

वा कृन्दसि उ ५३७

षष्टमाध्याये चतुर्थे पादे ।

१ । रसाभ्यां णो नः समान-
पदे । पू १०६२ । चटकुपाङ्गुम्व्यवाये ऽपि ।
पू ८१३ । पूर्वपदात् संज्ञायामगः ।
पू ४१५४ । वनं पुरगासिश्चकासिध्र-
कासारिकाकोटरायेभ्यः ।
पू ४७८५ । प्रनिरन्तः शरेक्षुप्लवास्त्र-
कार्थं खदिरपीयूषाभ्यो
ऽसंज्ञायामपि । पू ४८१

६ । विभाषीषधिवनस्यतिभ्यः ।

* कौस्तुभं वार्त्तिकमाहृतं प्रमादात् ।

पू ४८१

७ । अङ्गोऽदन्तात् । पू ३८२

८ । बाह्वनमाहिताव् । पू ४८१

९ । पानं देशे । पू ४८२

१० । वा भववकरणयोः ।

पू ४८२

११ । प्रातिपदिकान्तानुम्-
विभक्तिसु च । पू ४८२

१२ । एकाङ्गुत्तरपदे षः ।

पू १३८

१३ । कुमति च । पू ४८३

१४ । उपसर्गादसमासेऽपि
णोपदेशस्य । उ ४१

१५ । हिनुमीना । उ १४६

१६ । अग्नि लोट् । उ २१

१७ । नेर्गदनदपतपदघुमास्यति
हन्तियातिवातिद्रातिष्ठा-
तिवपतिबड्तिशाम्यति-
चिनोतिदेशिषु च । उ ४११८ । शेषे विभाषाकखादाव-
षान्त उपदेशे । उ २१

१९ । अनितेः । उ १२४

२० । अन्तः । उ ३४०

२१ । उभौ साभ्यासस्व ।

उ १८६

- २२ । इन्तेरत्पूर्वस्य । पू १५८
 २३ । वसोर्वा । उ ११०
 २४ । अन्तरदेशे । उ ४५५
 २५ । अयनं च । उ ४५५
 २६ । छन्दस्यृदवग्रहात् । उ ५३७
 २७ । नञ धातुस्थोरुषभ्यः ।
 उ ५३८ [पू ४१७
 २८ । उपसर्गादनोत्परः । *
 २९ । कृत्यचः । उ २८८
 ३० । णेर्विभाषा । उ २८८
 ३१ । हलश्चेजुपधात् । उ २८८
 ३२ । इजादेः सनुमः । उ २८८
 ३३ । वा निंसनिक्षनिन्दाम् ।
 उ ३००
 ३४ । न भाभूपूकमिगमिष्या-
 यीविषाम् । उ ३००
 ३५ । षात् पदान्तात् । उ ४५८
 ३६ । नञेः षान्तस्य । उ १४०
 ३७ । पदान्तस्य । पू ८१
 ३८ । पदव्यवाये ऽपि । पू ४८३
 ३९ । लुभ्रादिषु च । पू ३८३
 ४० । स्तोः युना युः । पू ५८
 ४१ । टुना टुः । पू ५८
 ४२ । न पदान्तादोरनाम् ।

- पू ५८
 ४३ । तोः षि । पू ६०
 ४४ । शात् । पू ५८
 ४५ । यरो ऽनुनासिकेऽनुना-
 सिको वा । पू ६०
 ४६ । अचो रहांभ्यां द्वे । पू ३८
 ४७ । अनचि च । पू ३२
 ४८ । नादिन्याक्रोशे पुत्रस्य ।
 पू ३७
 ४९ । शरोऽचि । पू १५१
 ५० । विप्रभृतिषु शाकटाय
 नस्य । पू ३७
 ५१ । सर्वत्र शाकल्यस्य । पू ३८
 ५२ । दीर्घादाचार्याणाम् । पू ३८
 ५३ । भलां जश् । भशि । पू ३६
 ५४ । अभ्यासे चर् च । उ ११
 ५५ । खरि च । पू ६२
 ५६ । वाऽवसाने । पू ८३
 ५७ । अणो ऽप्रगृह्यस्यानुना-
 सिकः । पू ५८
 ५८ । अनुस्वारस्य ययि परस-
 वर्णः । पू ६२
 ५९ । वा पदान्तस्य । पू ६३
 ६० । तोर्लि । पू ६१ [पू ६१
 ६१ । उदः स्थास्तम्भोः पूर्वस्य ।

६२ । भयो होऽन्यतरस्याम् ।

पू ६१

६३ । शृङ्खो ऽटि । पू ६२ [पू ३८

६४ । हलो यमां यभि लोपः ।

६५ । भरी भरि सवर्णे । पू ४३

६६ । उदात्तादनुदात्तस्य

स्वरितः । उ ५४१

६७ । नोदात्तस्वरितोदयमगा-

ग्यकाश्यपगालवानाम् ।

उ ५४२

६८ । अ अ । पू ११

अष्टमाध्यायस्य चतुर्थः पादः ।

पाणिनीयाष्टकं सम्पूर्णम् ।

—

सिद्धान्तकौमुदीशेषार्थसूचीपत्रम् ।

प्रकरणम्	पृष्ठावधि	पृष्ठपर्यन्ते
भ्वादि	१	१०८
अदादि	१०८	१२७
लुहोत्यादि	१२८	१३२
दिवादि	१३३	१४४
स्वादि	१४५	१४८
तुदादि	१४८	१५७
रुधादि	१५८	१६०
तुनादि	१६१	१६३
क्रादि	१६४	१६८
चुरादि	१७०	१८८
णिजन्त	१८८	१८७
सनन्त	१८८	२०५
यङन्त	२०६	२१०
यङ्लुगन्त	२११	२१८
नामधातु	२२०	२३६
कण्ठादि	२३७	२३८
प्रत्ययमाला	२३८	२३८
आत्मनेपद	२४०	२६१
परस्मैपद	२६२	२६५
भावकर्म्म	२६६	२७३
कर्म्मकर्तृ	२७४	२७८
लकारार्थ	२८०	२८६
कृत्य	२८७	३१५
खुलादिकृत्य	३१६	३७८

वैदिकशब्दसाधने ।

प्रकरणम्	पृष्ठावधि	पृष्ठपर्यन्ते
१ अध्याय	४७८	४८१
२ अध्याय	४८१	४८३
३ अध्याय	४८४	४८५
४ अध्याय	४८५	५०३
५ अध्याय	५०३	५०६
६ अध्याय	५०७	५१६
७ अध्याय	५१६	५२७
८ अध्याय	५२७	५३८

वैदिकस्वरनिरूपणे ।

साधारणस्वर	५३८	५४४
धातुस्वर	५४४	५४५
प्रातिपदिकस्वर	५४५	५५१
फिट्सूत्र	५५१	५५८
प्रत्ययस्वर	५६१	५६४
समासस्वर	५६५	६११
तिङन्तस्वर	६१२	६३२
स्वरसञ्चार	६२३	६३३

लिङ्गानुशासने ।

स्त्रीलिङ्ग	६२५	६२७
पुंलिङ्ग	६२८	६३३
नपुंसक	६३३	६३६
स्त्रीपुमांस	६३७	६३७
पुंनपुंसक	६३७	६३८

सिद्धान्तकौमुदीपूर्वार्धसूचीपत्रम् ।

प्रकरणम्	पृष्ठावधि	पृष्ठपर्यन्ते	प्रकार	पृष्ठावधि	पृष्ठपर्यन्ते
सञ्ज्ञा	१	२४	तत्पुरुष	३३६	३८८
परिभाषा	२५	३१	बहुव्रीहि	३८८	४२८
अच्सन्धि	३२	५८	द्वन्द्व	४३०	४४३
हल्सन्धि	५८	७१	एकशेष	४४४	४४८
विसर्गसन्धि	७२	७६	सर्वसमाशेष	४४८	४५०
स्वादिसन्धि	७७	८३	सर्वसमासान्त	४४१	४५६
अजन्तपुंलिङ्ग	८४	१२६	अलुक्समास	४५७	४६३
अजन्तस्त्रीलिङ्ग	१२७	१३८	समासाश्रयविधि	४६४	४८७
अजन्तक्लीबलिङ्ग	१३८	१४५	तद्धितेषु ।		
हलन्तपुंलिङ्ग	१४६	१८०	अपत्याधिकार	४८८	५२३
हलन्तस्त्रीलिङ्ग	१८१	१८२	चातुरर्थिक	५२४	५५४
हलन्तक्लीबलिङ्ग	१८३	१८७	शेषिक	५५५	५८६
अव्यय	१८८	२०५	प्राग्दीव्यतीय	५८७	६०३
स्त्रीप्रत्यय	२०७	२४३	ठगधिकार	६०४	६१८
कारके प्रथमा	२४४	२४७	प्राग्घितीय	६२०	६२४
कारके द्वितीया	२४८	२६८	ऊयद्विधि	६२५	६२८
कारके तृतीया	२६८	२७४	आर्हीय	६२८	६४२
कारके चतुर्थी	२७५	२८३	ठजधिकार	६४२	६५०
कारके पञ्चमी	२८३	२८४	नञ्सञ्जधिकार	६५१	६५७
कारके षष्ठी	२८४	३०६	मत्वर्थीय	६	६८८
कारके सप्तमी	३०६	३१६	प्राग्द्वितीय	६८०	६८२
समासेषु ।			प्राग्घितीय	१५	७११
अव्ययीभाव	३१७	३३६	तद्राज		७३४
			द्विरुक्त		७४०

